

Ғози РАҲМОН

БУЛБУЛ ҚАНОТИДАГИ БИТИКЛАР

САЙЛАНМА

Ҳикоялар, қиссалар, эсселар

ТОШКЕНТ
«ТАФАККУР» НАШРИЁТИ
2010

1

Таниқли ижодкор Ғози РАҲМОН асарлари адабиёт ихлосмандларига яхши таниш. Адибнинг қаҳрамонлари, унинг ўзига ғоят яқин одамлар, дашт ва тоғ халқи. Ғози РАҲМОН уларнинг мусаффо қалбини, осмон янглиғ кенг ва юксак орзу-умидларини ёрқин ва сербўёқ рангларда тасвирлайди.

Ўқувчилар қўлидаги ушбу сайланмага Ғози РАҲМОНнинг энг сара асарлари, қисса ва ҳикоялари, эсселари киритилди. Нозик дид билан битилган бу асарлар азиз китобхонларни бефарқ қолдирмайди деган умиддамиз

ISBN 978-9943-372-79-5

© «ТАФАККУР» нашриёти, 2010 й.

ТИЛСИМЛИ ЗИЁ

Ғози Раҳмонни таниганимда, у норғул йигитча, Қарши Давлат педагогика институти талабаси эди. Ўқишни тугатгач, она қишлоғи — машҳур Лангар отага кетди. Танловдан ўтиб, мен ҳам ТошДУ (ҳозирги ЎзМУ)га ишга ўтдим. Орадан қирқ йилдан мўлроқ вақт ўтгач, Ғозини Тошкентда, Навоий кўчасида учратиб қолдим. Дарҳол танидим: ўша-ўша, алпона келбат, ишонувчан боқиш... Жингалак, қалин сочлар сийраклашибди, оқи кўпайибди. Мошгуруч мўйлови уни салобатли қилибди. Гаплари босиқ, бамаъни. Лекин унда нимадир ўзгарибди: кўзларидаги нур аллақандай сеҳрли нуқтадан таралаётгандек, овозидаги босиқлик ортида залворли пўртана яширин, қорувли гавдасидаги сезилар-сезилмас эгикликда ҳаётий зиддиятларнинг юки бордай...

— Домла, сиз билан бафуржа гаплашсам. Ўзимга маъқул асарларимдан бир тўплам «Сайланма» тайёрлаганман. Кўриб берсангиз...

— Уйга ўтинг. Бемалол гурунглашамиз. Айрим асарларингизни ўқиганман, дедим. Хайрлашдик.

Ғози Раҳмон узоқ вақт шеър ёзди. Яхшилари ҳам анчагина эди. Шоир шеърларига куй ҳам басталанган. Унинг «Чумолилар сўқмоғи» асари нозик кузатишлари, сергайрат ҳашаротлар «ҳаёғи»ни ичдан кўрсатиш хусусияти билан диққатни тортган.

Ёзувчининг «Қодир полвоннинг юртга қайтиши» (2003), «Лангар ота тарихи» (2006), «Эна сўз» (2009) асарларини кейин ўқидим. Ғози Раҳмонни 18 ёшлигида кўрганман, муборак ёшга қадам қўйганида уни тўлиқ билиб олдим. Ғозининг курсдошлари орасида Самарқанд, Ургут, Термиз, Шеробод, Чироқчи, Яккабоғ, Косон, Денов, Узундан келган йигит-қизлар бор эди. Шу курс талабалари билан бошқа гуруҳ талабаларига нисбатан кўпроқ яқин бўлганман: маъруза ўқиганман, семинар машғулоти ўтказганман, Қаршидаги намунали мактаблардан бирига педамалиётга чиққанман. Уларнинг мактабдаги илк дарсларини кузатганман. Ҳануз шу курсда таҳсил олган тилшунос олим Исҳоқжон Носиров билан учрашиб тураман. Шоир Дўстмурод Ҳақназаров билан муносабатларимиз галати: у шеър ёзишдан ортиқ ҳузурни, илм олаверишдан аъло бойликни тан олмайди. Қаршидан келиб, ТошДУ журналистика факультети талабаларига маъруза ўқишга кирсам, ёш талабалар қаторида Дўстмурод ўтирибди:

— Домла, билимимни оширишни, журналист мутахассис бўлишни орзу қилдим, — деди. Орзуга айб йўқ. Шоир ҳануз нашрга тайёрлаб қўйган тўпламларини келтириб туради.

Ғозининг курсдошлари аҳил, оқибатли бўлишди. Ўқишни битирганликларининг 30, 35, 40 йиллигини нишонлаганлар. Ҳар сафар каминани учрашувга таклиф этишди. Ғози Раҳмон курснинг устун, уюштирувчиларидан эди. Ҳамон ҳам ўшандай.

У мактабда ўқитувчи, вилоят, республика газеталари муҳбири бўлди. Ҳануз эътиборли нашрнинг Қашқадарёдаги махсус муҳбири. Журналист, юрими дарё: оқишдан, ҳаракат қилишдан тўхтамайди. Ғози Раҳмон юртимиздаги аксарият муҳаррир, етук журналистларни беш қўлдай яхши билади. У Тошкентга Қашқадарёнинг географ, элшунос, табиатшунос, журналист, адабиётчи қомуси сифатида келади. Бу фикрнинг исботи — унинг асарлари. Ёзувчи рус табиати куйчиси Михаил Пришвин асарларини ҳамиша қўлдан қўймайди. Э.Сэтон-Томпсон, Жек Лондон, Киплинг асарларини мутолаа қилади. Ғози Раҳмон столга ўтирибмас, юриб, оёқларига суяниб ёзади. У кўксини ёзув столига тирабмас, кенг табиатга боқиб, ҳашорат, жондорлар, дов-дарахт, паррандалар хатти-ҳаракатидан завқланиб ижод қилади.

Баъзи ижодкорлар ёзишга, маттни дўмбира торидай эшиб пишитишга моҳир бўлади. Айрим ижодкорлар ҳикоя қилиш, гурунг бериш, тингловчини маҳиё қилиш санъатини эгаллайдилар. Ғози Раҳмон қишлоқдоши Ҳодихон Пўлатов, ТошДУнинг собиқ ўқитувчиси, доцент Мухтор Шапсанов, Қарши Давлат университетининг таниқли устозлари ҳақида мароқ билан сўзлайди. Ёзувчи ҳаётини қаҳрамон ҳақида завқланиб гапирдим, билингки, эртами-индин у ҳақда асар ёзади. Ёзувчи «Эна сўз» насрий достонини ёзишдан олдин бир неча бахшилар сулоласи билан танишди. Дўмбира оҳанги ва мазмун аро боғлиқлигига эътибор берди. Достон айтиш йўриғига ўзлаштирди. Шомурод бахши, оиласи, опа-укалари ҳақидаги фожей воқеаларни достонга сингдирди. Донишмандлар: «Қалб ҳақиқати — бош ҳақиқат» деганлар. Шомурод бахши олис, чекка рус қишлоқларида хор-зор кезаркан, бир парча нон топиш илнжиди ўрис тилида қўшиқ-термалар куйлади. Ўша жайдари қўшиқларнинг мазмуни саёз, оҳанги омонат бўлса-да, бўлажак бахшнинг қалб ўртанишлари акс этган эди. Достонда теша тегмаган воқеалар, табиат ажойиботлари ҳақида оҳорли кузатувлар бор. Ёзувчи достоннинг бошланишида «туғдона» деган сўзни 4-5 бора ишлатади. Сарсон-саргардонликда кезаётган ўсмир, Саша Туманов — Шомурод «тўдана танли, пишиқ зувала» эди. «... биром бўзлаб берар, сўзсиз сўзлаб берар, зулукдай гамни сўриб, тиллари қуриб, ўкириб берар дўмбира, яхшиям туғдона тош ёғоч. Қайроқ эмиб ўсган танаси. Илоҳий оғоч. Фақат ўша чидар аслида. Дуо кетган наслига». (6-бет).

Туғдона қандай дарахт? Эҳтимол, рус тайгасида ўсадиган темир дарахт, листовница — тилоғочдир? Туғдона қайрағоч, ёнғоқ, туг, ўрик дарахтидан ҳам чайир, пишиқ, У илоҳий оғоч. Туғдондан ясалган идишдан беморга сув ичирилса, тез тuzалади. Ундан тумор ясаб, тақиб юрадилар.

Бугун салкам йигирма беш йиллик ижодини саралаб, «Булбул қанотидаги битиклар» номи билан «Сайланма» тарзида эътиборингизга ҳавола этилаётган китобдаги ҳикоялар, новелла, бадиа ва қиссалар, қўшиққа айланган сатрларни синчиклаб ўқиб чиқсангиз, адабнинг инсон ва табиат мавзусига эътибори, меҳру садоқати бисёрлигидан кўнглингиз

ёришади. У тулки ёк товушқон, ёлдор бўри ёки атир илон, итлар ёки отлар, ғунажин ёки ажриқ ҳақида ёзганда уларни нозик ҳиссиётли инсон нуқтаи назари — синчилик билан кузатгани ва рассомона чизиб беришга ҳаракат қилгани кўриниб турибди. Тасвирдаги ранг-бўёқларнинг ёрқинлиги ҳам шундан. Яна бир муҳим томони, унинг ҳар ҳикояси ёки қиссасини лоқайд ўқиб бўлмайди. Анойи «топилмалар» ўзига ром этаверади. Кейин эса сездирмай ўз мақсадини — Она табиатни асрашдек эъозли гоёни кўнглингизга олиб киради. Бизнингча, энг муҳими ҳам шунда.

Яна бир жиҳати Ғози Раҳмон қишлоқни, айниқса, чўл ва тоғ қишлоқлари, улардаги одамлар табиати, жонли ва жонсиз табиатга муносабатларини, урф-одатлар, ирим-сиримлари, мақол ва маталларигача яхши билади. Шунингдек, адиб ҳикояларининг тили, тасвир услуби халқона, ҳатто бахшиёна. У сажъ ёки қофияли сўз устаси. Эътибор қилсангиз, унинг табиатни асраб-авайлаш мавзуига бағишланган лавҳа, ҳикоя ёки очеркларининг аксарияти матбуотда нашр этилган: адабий, маданий жамоатчилик назаридан ўтган.

Қаранг, у Қуёш ҳақида шундай ёзади: «Унинг (Қуёшнинг) шоҳ асари — Баҳор, ўқимишлиси эса — Ёз, тотимлиси — Тирамоҳ, толиқиб топгани эса Қиш». Қуёш ибрати ҳақида шундай суратлар чизадики, уларни кўрганинг, билганинг, ҳис этганинг ҳамоно беихтиёр ҳокисорланиб, ожизлигингни англай бошлайсан. Тўғри, унинг баъзи ҳикояларида публицистик оҳанг бўй кўрсатиб, бироз ғашга теккандай бўлади. Бу ўша аниқ далил ва рақамлар, харитадаги жой номлари. Масалан, Лангар ота тоғлари, Ҳисор ёки Китобдаги Геологик қўриқхона, Қарши, Нишон чўллари, Сумбулғиёҳ ва бошқа доривор ўт-ўланларнинг шифобахшлик хусусиятлари рўй-рост кўрсатилганлиги ҳам табиат ва турфа жонзотлар ҳақида ҳамиша ҳам реал суриб ёзиб бўлмаслигини, экологик мавзу ҳар доим аниқликни, ишонтирқ билиш лозимлигини таъкидлаб туради.

Одам боласи эс-ҳушини танигани ҳамоно ўзини ўраб турган борлиқни ўрганиш муддаоси билан яшайди ва бу жараён умрнинг сўнгги дақиқাগача дамом этади. Кимса умрида ўзликни билиш, яъни «мен»ини кашф этиш фурсати ҳам, айни шу жараён ичида. Бу ёруғ оламда Яратганнинг Ибрат ва Мўъжизалари сон-саноксиз. Бир улкан дарахтнинг сон минг япроқлари айнан бир ўлчамда ёки бир шаклда бўлмагани каби табиат мўъжизаларини ҳам ҳар ким ҳар хил кўради, ҳар хил тушунади. Демакки, дунёни, унинг мўъжизаларини, ибратларини эзуликка йўғириб тушуниш учун ҳам Тангри таоло ул зотга бир чимдим ўзгача ҳаёлот, бир чимдим ҳикмат, бир чимдим иқтидор ато этмоғи лозим. Ғози Раҳмон ҳаёти, асарлари шундай хулоса яшаш имконини беради.

*Абдуғафур РАСУЛОВ,
Ўзбекистон Республикаси фан арбоби*

ҲИКОЯЛАР

КЕРАКЛИ ТОШ

Бу чашмиобда¹ Уста Очилга тенг келадиган боғбонни қидириб юрманг. Бекорга овора бўласиз. Воҳ-воҳ унинг узумзори! Новдалари қирқ кокил қизларнинг чилвир сочидай териб қўйилганини кўрсангиз...

Ҳовлиснинг кунгай бетида қовоқари уясидай илма-тешик қилиб қурилган сояки майизхонасида ҳилпиллатиб бир-бирига теккизмай қурилган оқ-қора соякисини қоплаб кўтара олган савдогар Чиял-бозорда коппоннинг нақ киндигида кеккайиб, оёғини тираб, қора кўчқорнинг гўшти нархида сотганини кўпчилик кўрган. Дурадгорлик эса ота касб. Қинғир-қийшиқ терагу толни пойтеша билан йўниб, чоркунжак балор, вассажуфт, канкиллаган сандалу қор турмас курак яшашни отасидан ўрганган. Раҳматли уста Туропни уч ариқ токи бўларди. Бир ариги наҳал, қолгани султони. «Наҳал узумлиги саҳал», деб кулиб кўярди уста Туроп. Ўша наҳални еб адо қилишолмасди. Гашти тироромгоҳгача шинни қайнатиб чарчарди, энаси раҳматлик. Гўдак боланинг оғзига базўр сиғадиган султонисини обдишга босиб қурилгани баҳорда сиркалаб, асалланиб кетарди. Уста Туроп боққа пори солмасди. Чордеворнинг қоқ пахса кесагини кажавода ташиб, тоқлари «едирарди». Уста Очил эса отасидан ҳам укувли чиқди. Ҳар томони ўн гилам бўйи келадиган ташландиқ ерни айлангириб кўра қилиб, уч кетмонлаб чопди. Сой тўридаги чашмани қазиб, сувини шлангга солиб, ҳаятига² оқизди. Эринмай Уч қорага бориб, кишишнинг қаламчасидан бир қоп келтириб, режа ип тортиб экканини кўрганлар ҳафсаласига қойил қолишдию, «менам шуйтайин» дейдиган бўлмади. Ҳали тоқлари ҳосилга кирмайин майизхона қураётганда эса «учириб кўндирадиганлар» ҳам топилди.

Беш-олти йил ўтгач, Уста Очилнинг майизхонаси тўлиб кетиб, пиллаҳона меҳмонхона қолмай узум ёйганда «йили келди, Худо қарашди», дегувчилар кўп бўлди. Ер ток остин-устун уч қават узум қилганини кўрганмисиз? Аввал пишганини бир сидра ейишса, қолганини ўн кун ўтказиб ейишади. Учунчи қаватда энг кейин пишганларини эса оқ қор ёққунча асраб ейишади. Узум пишганда унга интилмаган жонзот кам топилади. Катта боғни кўйиб берса итқушнинг ўзидан ортмайди. Уста Очил узумзорини ҳеч кимга ишонмай ўзи кўриydi. Ҳаммаёққа

сим тортиб, консерва қути осиб, шилдироқ қилади. «Кўз қўрқитар» қилиб, чўпга чопону телпак кийдириб, бебош қўриқчи қўяди. Уста Очилнинг кетмонигаям қойил. Юзи камида олти кило буғдой кетадиган тарози палласидай, бўғзига эса бўлармон боланинг йўғон сонидай даста ейдиган ургути кетмон билан уч карра чопилган ердаги майин тупроқдан докага солиб, чақалоқнинг исириқда пишган баданига чанг упа қилиб сепса бўлади. Шунданми Уста Очил тоқзорига берухсат кирган жонзотни изидан танийди.

Ё қудратингдан, не сабаб гашти тиромоҳда узумзорга ўғри дори-ди. Фарқ-шарқ пишиқчилик ўтиб, икки тирак тоқнинг узумини ўқишда-ю чўлда ишлаб юрган болаларига асраб юрганди. Унда-бунда узумнинг боши камайиб боради. Ўғрининг эса на ўзи бор, на изи. Уста Очил эринмаган одам, ётиб пойлади. Тоқзор ичига эски чопонини тўшаб пусиб ётди. Устанинг кўзлари ҳали бақувват, чиниминан тикилса, бурганинг кипригини кўради. Қулоғидан ҳам шикоятни йўқ. Тун ярмидан оғиб, жон берсанг арзийдиган уйқу маҳали уста йўғон сонини бир-икки чимчиб қўяди. Ой ёнбошлаган тарафда телпакдай тўппайиб шарпа кўринди. Ана келаяпти. Оёқ товуши эса эшитилмайди. Нима бало пастлаб учиб келаяптими? Йўқ, юраяпти, айнан шу томонга келаяпти. Тўппа-тўғри устанинг устига. Уста йўталиб қўймай деб кафтини оғзига тутди. Ҳаводан ҳид олишиям мумкин. Шарпа қора кишмиши тоққа оралади. Ана ҳачча қўйиб кўтарилган новданинг тагига кириб камида икки кило келадиган узум бошини овоз чиқармай узиб, елкасига олди-да раҳматни насия қилиб, келган изидан жўнаб қолди. Қойил, ағдарма туя мошиннинг ўзи. Айтмоқчи, кечаги ўғриям шу бўлса, нега изи қолмаган. Ҳа, яна бир карра қойил, орқасини супурги қилиб оёқ изларини ўчириб кетган. Бегона эмас, ўзининг кирписи. Уч йил бурун чўлдан қайтишда кечаси катта йўл ёқасидан тутиб келган. Ертўласининг илон-чаёндан қоровули. Ана қизиқ қоровул ҳам ўғрилиқ қиларкан. Уста Очил яна қизиқсинди. Изидан қарайчи, узумни қаёққа ташаяпти. Ана худди бостирма тарафга кетаяпти. Демак болалаган. Бир бошига бу номаъқулчиликни қилмаган бўларди. Ҳаҳ, онаизор. Эҳ, яна қизиқ. Кирпи уяси ёнида тўхтаб, майин ва ингичка товуш билан ингиллашга тушди. Шинаванда Уста Очил эса борлиқни унутиб жон қулоғи билан тинглайди. Тик турибдими, эмаклаганми ёки ўтириб олгани эсида йўқ. Ёши олтмишдан ошиб бунақа ширин қўшиқни эшитмаганди:

— Инг, ингг, қулоқлари дингг,
Дала хотиржам, буёққа чиқинг.
Жажжи, ширин томоғим,
Ҳамма ёғи юмиоғим!..

У ёқдан эса бир, икки, уч, ҳа, уч кирпичча бирин-кетин ўйноқлаб чиқади. Улар ҳам ўзларича жавоб қайтаришади:

— *Ингг, ингг, ингамиз,
Келдингизми энамиз.
Биз чопамиз тилдираб,
Ой чопади ғилдираб.
Карсиллаган узум зўр,
Тўйиб олсак баҳузур.
Яшасин Уста Очил,
Дуо қиламиз мўл-кўл!*

Ярим тун. Осмон беустун. Чигирткалар ухлар, гувоҳ ой-юлдуз. Ҳамма бир-бирини тушунар бесўз. Инсоф фариштаси уқтирар:

— Йўқчи Уста Очил, шуни бил! Ўзинг опкелувдинг, «керакли тош» деб, ўрганиб кетади, кичкина ёш деб. Аввал ертўлада, кейин ҳовлида, юргани ҳаммага ёқувди жуда. Зириллатиб қувди илон-чаёни, ажратиб олавер яхши-ёмонни. Узумга ҳисоблаб ҳалол нонини, яна дуо қилди ширин жонингни.

Уста Очил ҳайрати ортди. Мулойим торти. Тўшакка чўзилди аста, олам эди жуда ораста. Беихтиёр пичирлаб лаби, ошкор бўлар айни матлаби: **УЗУМ КЕРАК, КЕРАК МАЙИЗ ҲАМ, КИРПИ ДЕГАН ЎФРИ ДАЮС ҲАМ...**

1997 йил, ноябрь.

АЖРИҚ ВА АЁЛ

Кимдандир аразлагандай лаб-лунжи осилган, афти-ангори аламзада эрнинг жаҳл устида кўтарилган муштидан кўкарган бедов хотиннинг қош-қавоғи мисол ғамбода қисир булутлар тубсиз осмоннинг қаерига боришини билмай, илоҳий ҳукми кутганча мағрибу-машриқда серрайиб туриб қолади. Баъзида эса шамол Худосининг қўли текканда увада булутларнинг зардобли, қонталаш бетини силаб-сийпалаган бўлади-да, тоғ тарафга ҳайдаб қолади. Тун бўйи тоғлар қаърида ялт-юлт чақмоқ чақади. Қисир булутлар терлаб кетишса ҳам улардан сўл келмайди. Умид ўлкасининг деҳқони лалми ерга уруғ селиб, осмонга қарай-қарай қирқинчи кунни ўтказади ҳамки, ёмғирдан дарак йўқ. Тупроққа қоришиб, атиги бир томчи сув билан пўстини ёрмоқчи бўлган донанинг ҳам, бутун умидини донага қўшиб далага сочган деҳқоннинг ҳам тушларига майса киради. Одамлар ўтган баҳорда майсанинг «кўзикканини» ҳам кўришди. Бошоқлар сугдан думбулга ўтиб, қурутдай қотаман деб турганда ҳар қайсиси болакайнинг муштидай

келадиган офатижон дўл борлиқни «тиги барон» қилди. Ё қудратингдан, ўзинг тўзим бер. Ҳамманинг уйида бир этак полапон.

Азонда туриб, салқинган юзини мис офтобанинг муздай сувига наридан бери чайганча эски челагига бир бўлак латта-путтани солиб, ишга жўнаган Аёл йўл бўйи осмондан эринчоқлик билан тушаётган совуқ томчилар ясогидан сесканиб-сесканиб ана шуларни ўйларди...

Чор тарафдан серқатнов йўл туташган чорраҳанинг бир бурчида жойлашган бу уч қаватли бино кўпам салобатли эмас. Бироқ бу маҳкамага кириб чиқаётганлар нимага қодирлигини билганлар унинг рўпарасидан ўтиб-қайтаётганда ҳатто қайрилиб қарашга ҳам ботинолмаётганидан, бир марта иши тушган «яна елкамнинг чуқури кўрсин», дея зада бўлганидан, кираверишда куну тун навбатчи кўнги-роғи жиринглаб турганидан, олд ҳовлисига «бели бойли» машиналар бетўхтов кириб-чиқиб ётганидан, зўр ҳам, «оёғи куйди» ҳам остонасига бош эгиб кираётганидан ойнадай равшанки каптархона эмас. Аёл латта солинган пақирини жилдираб сув тушаётган жўмракка тўғрилайди. Ўрганиб қолган. Сувнинг секин оққанига парво қилмайди. Жўмракдан икки метрлар чамаси беридан тўп бўлиб ўсган ажриққа тикилади. Жудаям қадрдон. Аёл шу топда қадрдони юзига оёқ қўйиб, кўп қатори эски калишига ёпишган лойни артиб қўймоқчи бўлиб оёғига қарайди. Қарайди-ю этлари жунжикиб кетади. Йўқ-йўқ, бундай қилмайди. Ҳали шу ёшга кириб бундай қилганини эслолмайди. Тўғри байрам арафасида «катталар» буйруғи билан таг-тубини чошиб ташлагани рост. Эрта баҳорда ҳаммадан олдин бош кўтарганда суюнган. Қайсидир йили кеч кузда хазон ёқар маҳали кўли қалтираб ўт қўйгани ҳам эсида. Ўша йили кўкламда шундай бўлиқ ўсдики, очиги кўриб, кўзига ёш олди. Кейинроқ бориб яхши кўриб қолди. Ё товба, одам боласи ҳам ажриққа меҳр қўйса бўлайкан? Хотинлар бозорчи бўлган замонда яшайпсизми, хўп деяверинг. Аёл идорани супуриб-сидиргани икки маҳал келади. Эрталаб, кечкурун. Ажриқни ҳам шу маҳал кўради. Қишин-ёзин шунақа. Пақирга сув жилдираб секин-секин оқади. Аёл эса «ўришхонаси» — қадрдони ёнига чўнқаяди:

— Салом, қандайсан, яшайпсанми?

— Шукур, шукур, ўзинг-чи?

— Бир нави, тиромоҳ кўп қуруқ келди. Лалмида ғалла унмади. Бозорда бугдой фалон пул. Мени-ку рўзгорим енгил. Раҳматли эримнинг нафақаси узилгани йўқ. Икки қоп бугдойим бор. Қишдан чиқаман. Етти-саккиз боласи борларни ўйлайман-да.

— Ҳар кимнинг раҳмини Худо есин! Қара, мендай хокисорни ҳам Яратганнинг ўзи асраяпти...

— Ранг-рўйинг самондай сарғайипти.

— Анави дарахтни қара, мошинлар шовқини ва аччиқ тутундан бўғилиб яшайпти.

— Ҳая, ҳаммани Худо яратган.
— Айтгандай, ўлинг ўқишини битирай деб қолдимми?
— Бир йилгина қолди. Кейин менам пенсага чиқаман. Биласанми, менинг ўлим ўқишини битирса худди мана шу идорага бошлиқ бўлиб келади. Ёмонларни жазосини беради. Нима дейсан, дунёда яхши кўпми, ёмон?

— Ёмоннинг жазосини ўзи беради. Яхши кўп-да. Мана сен яхши. Менам бировга зиён қилмадим.

— Йўқ-йўқ мени яхши дема, сен яхши, ўтирибсан бир четда жимгина. Менам бир йилдан кейин сенга ўхшаб ўтираман уйда.

— Ўтираман дейсанми? Ундай қилма, менга ўхшаб қоласан. Сен ахир одам боласи, ҳаракат қил!

— Ҳа-я, қимирлаяпман. Мана кетаяпман.

Аёл сув тўла челақни кўтариб, майшайиб учинчи қаватга йўрғалайди. Ёмғир энди майдалайди. Туркман телпагидай тўппайиб гуж бўлиб ўсган ажриқнинг қовжираган барглари ивиб, мулойим тортиб боради. Ҳам мулойим, ҳам қайишқоқ. Лой кўчадан кела-келгунча икки ёнига алвон пилта ўтказилган шимининг почасини кўтариб олган сипо йигит, яланг оёқ эмаслигига шуқрона айтиб ҳовлига киради. Оёғига кўзи тушиб, бошлиғи эсига тушади. Ё товба, буниси бошга эмас, оёққа қарайди. Ҳукумат бува берган пойафзални тоза тутиш керак. Кўзи ажриққа тушади. Уҳ, мана тозалагич, роса дуркун. Шу ажриққа оёқ артганига ҳам беш йилдан ошди-ёв. Бошлиқ ҳам шунга артармикан? Ҳеч артганини кўрмаган. Э, бошлиқнинг туфлиси лой бўлармиди? Уйдан машинага, машинанан кабинетга. Бизга эса, биздакаларга бўлаверади.

Ходим нахали йўқлигидан таг чарми бир томонга ёйилган оёқ кийимини, тўғриси оёқ кийимига ёпишган лойни, лойга аралашган ҳар «балойи бад»ни, ҳозиргина юзини ёмғирга чайиб топ-тоза бўлиб, Аёлга салом берган Ажриқнинг юз-кўзларига авайламай артишга тушади. Босиб-босиб ишқайди. Тепиб-тепиб ишқайди. Шу топда фақат топшириққа ўрганган бош ишлаган бўлади. Янги супурги яхши супуради. Бошлиқнинг ишлагани беш йилдан ошди. Томири чор тарафга кетиб улгурди. «Олди-берди»ни билади. Янгиси келса, томир олгунча қўрққанидан ишлайди. Манови Ажриқ ҳам янгиланиб чиққан. Ёз бўйи ҳеч ким оёғини артмаган. Балки мен биринчидирман.

Ходим эски туфлисини янги ажриқнинг оппоқ баданига обдон суртади. Бир, икки, уч, ах-бах, уён-буён. Тагини, ёнини, олдини, кейинини. Аёвсиз эзгиланган тана қисирлаб синади. Инграниб тўкилиб, барглари лойга қоришади. Отасини ўлдирган қотилни ушлаган каби Ажриқ устидан тушмайди. Мунча очофат, ҳаммадан олдин улгурганига артиб қолаяпти. Ажриқ эса ўлмаган жон, лой чайнаб тилга киради: «Арт, артавер, тўйганинча арт, фақат лойингни қолдирсанг бўлади. Қиш бўйи хўрозқанд каби шимиб ётаман. Ўлдирсанг ўлдир,

қорнимга тепма!». Ходимнинг фақат бошлиғидан бошқанинг гапини уқмайдиган қулоғига келиб-келиб Ажриқнинг нидоси эшитиларми-ди? Ходим шошиб жўнайди. Ажриқ энди қад-қоматини ўнгламоқчи бўлиб чиранган пайти бошқаси келади.

— Бирови артиб кетибди. Ҳечқиси йўқ. Дунёда янги нарсанинг ўзи йўқ. Бошлиқ ҳам келганда янги эди, эскирди. Янгини эски асрайди. Эски эскилигини билдирмаса, янги қаёқдан келади. Бир, икки, уч, ах-бах, уён-буён. Ажриқ эса роса туриб беради. Бировга икковнинг кучи етади-да. Бечора на бошини, на оёғини асрашга қодир. Бошлиқ бир куни сўраб қолади:

— Кучсиз ходим қачон зўр бўлади?

— Билмасам...

— Ана билмайсан-да, — дейди бошлиқ хиринглаб. — Билиб қўй, «Каттакон» авбош бўлганда ўринбосарнинг куни туғади. Кучга энади. Уни кўпчилик сўрайдиган бўлади. Тепада кўғирчоқ бошлиққа кунимиз қолди. Жонга тегди, менам кетсам керак. Тайёргарлигингни кўравер. Ах-бахингга қара.

— Билмасам, мени қўйишармикан?

— Катта бошлиқ билан ўзим гаплашаман. Кучинг етар, отанг бор, қавму қариндош, эл-элат дегандай... Белингни тўрт жойидан боғла.

Ўринбосар ўзини бошлиқ ўрнида кўриб илжайди:

— Ўла-ўлгунча хизматингизни қиламан!

— Шалпайма, оёғингдан ўт чақнатиб юр! Олди-бердини, муомалани ўрган, ўт чиқадиған оёқда лой бўлмаслиги керак. Бир, икки, уч, ах-бах, уён-буён. Яхши. Ажриқ эса сулайиб қолади. Бош кўтаргудек ҳоли қолмайди. Ҳайриятки осмон бор. Совуқроқ бўлсам сувини аямайди. Танага зўрлаб ёпиштирилган лой ювилиб, бўғизга оқади. Ҳар кўчадан илашган, ҳар муюлишдан юқтирганини эринмай кўтариб келган оёқлар зўр бериб ажриққа ағнайди. Дунёи дун. Гуноҳни биров қилиб, жабрини бошқаси тартади. Ким бўлсам топиб айтганакан. Айшини нодон суриб, кулфатни доно тартадур. Бир кам 25 йил ишлаб, малолли бир йилни қандай ўтказаман деб турган фаррош аёлни нодон десаям, нодонроқ десаям, ҳаттоки доно десаям бўлаверади. Нодонлиги шуки, бетгачопар, қип-қизил ҳақиқатчи. Эрини ўлдиртириб юборган бошлиқни енгаман деб, шу нуфузли идорага беш йил қатнади. Раҳматли эрининг ўлимига ҳалиям ақли етмайди. Аввалига ўша сурбет бошлиғи билан яхши эди. Машинасини ҳайдарди. Тоғ қишлоғи Ўртақентдан наврўзгорлигида қўймай марказга кўчиртириб келган ҳам ўша. Кейин японги юк машинасига ўтқазишди. Фаоллиги учун партком ҳам қилиб кўтаришди. Кейин негадир бошлиқ билан чиқишолмай қолди. Сурбет ҳам ўзи бир аравакаш бўлса унинг нимаси билан курашаман деб қўя қолмади. Эри тажанг бўлиб ичиб келадиган одат чиқарди. Бир куни кечкурун улфатчиликка кетдим деб чиқдию, эрталабгача келмади. Аёл

алагда бўлди. Тонгда туриб ошхонага чиқиб чироқни ёқса, эри қачон келиб буёққа кирган, ҳайкалдай қотиб тиржайиб турибди. Баъзида шунақа илкис «ваҳх» деб кўрқитадиган одати бор эди.

— Ҳазиллашманг дадаси, юрагимни ёрдингиз. Туф-туф, қачон келувдингиз. Сув ичгани кирдингизми? Нега индамайсиз?

Эр эса индамай иржайди.

— Вой ву, бўйи мунча узун. Шиптга тегай дейди-я. Вой бўйнингизда ип. Войдод уйим куйди! Эрим ўзини осиб қўйди.

Кейинчалик аниқлашди. Бўйнида ипнинг изи ҳам қолмаган. Аввал ўлдириб, кейин ошхонага осиб кетишган. Бироқ воқеани ким кўрган? Ким гувоҳ бўлган? Ёлғиз Оллоҳга аён. Баъзилар гап ҳам чиқаришди. Ушандан сал олдин маст бўлиб эшонбувани сўккан экан, ўша киши қаргаган. Ким билади? Оллоҳнинг ҳукми эса қиёматда бўлади. Сурбетни эса бошқа идорага олишди. Эрининг уруғлари ҳам бирон йил чопиб, тақдирга тан беришди. Аёл эса идорама-идора қатнашдан чарчамади. Ҳайриятки, аёлнинг тўрт боласига раҳми келган мана шу идоранинг аввалги бошлиғи (Эҳ-ҳе, ундан кейин ҳам тўрттаси алмашди) аёлни ишга олди. Супурсийирга бас келса бўлди. Болаларига нафақа тайин қилди.

Кейинроқ миш-миш тарқалди: Аёл билан бошлиқ юармиш. Тилло тиш қўйдириб берибди. Бирда ярим Аёлнинг уйига кириб кетганини кўрганлар бор. Беванинг шўри кўп. Илжайса, ҳаҳолаб кулди, янгироқ кийиниб чиқса ўйнаши оберган дейишади. Ўша бошлиқниям бирикки бор маст бўлиб суйкангани рост. Унда ҳусниям бир вилоятга бериқсиз эди. Тоғ қўйнида чашмадан сув ичиб, ўзининг аксидан бошқага кўз қисмай каттарган, қирқ кокил сочи тақимини қитиглаб юрадиган, рўпарангиздан илкис чиқиб қолса, кўз-киприklarига қўндирган ва қаноти учидан соч толаси билан боғлаб қўйган қалдирғоч қошини қўйвориб, патирлаб турган юракни яра қиламан, деб ўдагайласа, дунёга келганингизга пушаймон қилдирадиган қизчанинг тақдирини бўлажонига қўшилган экан.

Катта қизи туғилганда янаям очилиб тўлишганди. Марказга кўчиб келганида эса Аёл бахтиёр эди. Ҳар якшанба куни бўлажони қизчаси билан икковини яп-янги машинасига миндириб, «катайса» қилдирарди. Сут устига тўрттасини туғиб, эндигина бели буралиб, жувонлик кўчасига кирганда уйи синди, бева қолди. Кўп жойдан харидор чиқди, унамади. Тўрт болани кимнинг қош-қовоғига қаратади. Бир томони эрининг арвоҳидан кўрқди. Қишлоққа қайтиб кўчиб ҳам бормади. Қишлоқнинг гап-сўзи ҳаммадан кўп. Бу ер ҳар қанча бўлсаям чала шаҳар. Биров билан бировнинг иши кам. Аёл нафсини енгган бўлди. Унисибуниси суйканавергач, бошига дока рўмол ёпиниб, сочини иккита қилиб, шамалак тақди. Ҳар эшикка тиланиб кирадиган лўли аёлдан эшитгани бор: Бизнинг қиз-аёлимизга тегинганнынг икки дунёси куяди. Аёлнинг ҳам иддаоси шу бўлди. Менга тегинганнынг имони кетади.

Аёлнинг икки қизи пасти-баланд каттарди. Отасиз ўсган ўғилнинг ўмгани, энасиз ўсган қизнинг кўкраги катта, деб бежизга айтишмаган экан. Отасиз ўсган қизнинг каттаси кўшиқчи, кичиги ўйинчи бўлиб чиқди. Каттаси телевизорда кўшиқ айтиб чиққан йили ўн еттида эди. Аёлнинг эраксиз эшигини совчи босди. Тенг-тенги билан, тезак қопи билан. Аёлнинг тенги-тушлари бурнини жийиришди. Қишлоқдошлар эса «артист» келиндан ҳайиқишди. Каттароқ эшикдан келиб илиб кетишди. Йил ўтмай қизлик бўлди. Худо бир мунча «шалпинчоғи»ни аяди. Ўғил бўлганда бунчалик бўлмасмиди? Қизи тушмагур кўшиқ айтишни қўймади. Нодон эса изидан пойлашини. Оппоқ танаси, ширмой юзлари, тамоғи кўкариб онасиникига келди. Она бечора андиша қилиб обориб қўйди. Эр баттар ошқинлади. Она яна панд-насиҳат қилиб қайтарди. Кўшиқчи қизнинг укубати адо бўлмади. Оқибат гулдай қизчаси ҳам кўзига кўринмай ўзини осиб қўйди. Отаси ҳам шундай эди, суяк сурди, дейишди баъзилар. Ўшанда айни баҳорнинг гуркираган кунлари эди.

Ажриқ ҳам қиш бўйи жамгарган озуқаси, одамлар оёғига илашиб келган лой тупроқ ширасини эмиб, каттариб гуркираб яшнаб турарди. Аёл пақирини жўмракка тўғрилаб Ажриқ ёнига чўнқайди. Уф тортиди. Ичидан отилган хелангга Ажриқнинг юз-кўзини куйдирди. Дардкашнинг дардини тинглашга ҳаммаям қодир эмас. Аёл ҳозир дардини йўлга айтса, тўғри йўлнинг бели майишар. Ойга айтса аланга олиб, дарёга айтса, тутаб кетади. Гуркираб турган Ажриқ куйдан қайтиб қолиши ҳам кўзга кўринмай опасидан ҳол сўрайди:

— Қизинг келмай қолди, ҳалиям кўшиқ айтиб турибтими? Сочларим толим-толим, майдалаб ўролмайман. Менга ана шу кўшиғи ёқади.

— Энди чин дунёнинг кўшиқларини айтапти.

— Вой жоним, қизи-чи, қизи бориди.

Кўёвим қамалгач, онаси меникига келтириб ташлаб кетди. Худди онасининг ўзи. Аёлнинг юз-кўзлари ёришган бўлади. Кўшиқ айтиб бермаса ухламайди.

*Кичкина чарбоғ ичинда,
Айланар бошим менинг...*

Аёл яна сўлиб қолади. Бошим айланадиган бўпти. Янги бошлиққа дардимни айтсам, одам дунёга бир марта келади, ўйламанг сира, энг яхшиси эрга тегинг. Қишлоқларда ўзидан тинчиб кетган бева эркаклар кўп, сизни жонига жойлайди, дейди. Қуриб кетсин, мен нима дардаю, у бўлса...

Ажриқ сўз топиб аёлни юпатолмайди. Унинг ажин аёвсиз кесиб ташлаган юзларига, бевақт оқара бошлаган сочларига, бошига ёпинган кирозон дока рўмолига, гижим-гижим бўлиб кетган нопармон кўйлагига тикилади. Қоматиям бироз эгилипти.

— Оҳ, қанийди шу опажонимни юпатмоққа ярасам...

Пақирга сув тўлади. Аёл майрайиб юқори қаватга ўрмалайди. Узун таёққа чилиқ қилиб қоқилган тахтага латта ўраб, хоналарга тўшалган ялтироқ сунъий гилам устини шошилмай артишга тушади. Кирт-кирт, шиг-шиг. Вой белим, белларим адо бўлган. Айтгандай тартанак-чи? Ҳадеганда бир марта артиб турмаса уям бурчакда дов-дўкон қуриб, дорбозлигу овчиликдан бўшамай қолади. Аёл ним қоронги бурчакка тикилади. Кўзлариям хира тортибди. Тартанак қани? Чироқни ёқиб қарайди. Ана яна биттаси ажал тўрини ёйипти. Агар бошлиқ кўриб қолса фигони ошади. Ҳайриятки, буниси кечиримли, кўрсаям баъзида кўрмасликка олади. Аёл таёғига қуруқ латта ўраб, бурчакка чўзади. Бирдан сесканиб қўлини тортади. Буям Худонинг жонзоти. Қанча уриниб тўқиган. Ҳали битта пашша илинган ёки йўқ. Қўрқаман. Бировнинг уйини бузганнинг уйи бузилади. Қайдам, менинг уйимни бузган чайқалиб юрибди-ку. Аёл қалбининг тўрида тўна бошлаган алам қуйқаси сузиб юзага чиқади. Қўлда таёқ, яккама-якка жанг қилмоқ истагида гоҳо тартанак салтанатига, гоҳ бошлиқ ўтирадиган ва жойида айланадиган мансаб курсисига қарайди. Ҳаммасига манови жой — мансаб курси айбдор. Тартанак тураверсин, уям мендай тирикчилик қули. Ана шу курсига, йўқ, йўқ бутун идорага ўт қўяман. Аёл таёққа суяниб, ўйлаб қолади. Қандай қилиб? Манови пат гилам устига чўғ ташлаб кетсам-чи? Сув қайнатгични электрга улаб дарпардаларга теккизиб қўйсинми? Шу пайт бошлиқ столи устида турган рация ишлаб кетади. Мен бешинчи, мен бешинчи, мени эшитяпсизми? Ҳалиги шу ерда, шу хонада! Аёл қўлидаги таёқни улоқтириб бурчакка яширинади. Қўлга тушгандай қалт-қалт титрайди. Тартанак салтанати қимирлаб кетади. Ўргимчак ўзини шиптга олади. Рация пўпиллаб ўчади. Аёл ўзига келади. Ҳайрият биров сезиб қолмади. Ожизман, ожизаман. Тинчгина ишимни қилайин. Таёқ бурчакка чўзилади. Етти кун етмиш йўлакка югуриб тўқилган тўр бир ҳамла билан бузилади. Ўргимчак эса шиптда жони омон қолганига шукрона айтади. Бошлиқнинг телефони яна жиринглайди. Аёл ўйлаган ўйидан уялиб шошилиб хонандан чиқади.

Орадан бир-бирини қувиб қуну тун ўтади. Ажриқ билан Аёл суҳ-бати қулоққа чалинади:

— Эшитаяпсанми, иккинчи қизимни тенгимга бердим. Куёвим отасиз ўсган бўлсаям қўли гул уста. Фақат оз-моз ичади экан. Бошига рўзғор тушса ташлаб кетади.

— Қизинг тўй-гомашада ўйнаб тургандир?

— Йўқ-йўқ, батамом ташлаган. Опасининг ўлимидан бери ўйнагани йўқ.

— Худо хайрини берсин!

— Кеча мушкулқушод ўқитиб, Биби сешанба ҳаққига чироқ ёқтирдим. Мушкулларни осон қиладиган Бибисешанба отинни сен билмайсан.

— Ҳа, билмайман эгачи, бироқ сенинг ҳолингни тушунаман. Қувонганинг қандай яхши. Кўзингнинг ёшини кўрсамасм бўлгани. Сенга умрим сирларини айттайинми эгачи, Аёл кўз ёшидан қўрқаман. Худо кўрсатмасин, агар у кўксимга тўкилса қурийман-қоламан. Ҳар қанча оёқ остида топталсам ҳам сенинг юриб турганингни кўрсам темир оёқлар остидан ҳам омон чиқавераман...

Бераҳм дунё. Аёл яна бош эгиб келади...

— Эшитаяпсанми Ажриқ, қизимни тенгим деб берганим алкаш, девона чиқиб қолди. Икки боласи билан келиб ўтирипти. Ўғлимни эса бевош тўдага қўшилган, деб ўқишдан ҳайдашипти. Буёққа келишга юзи чидамай ўшақда мардикор ишлаб юрганмиш. Онамдан хабар олай ҳам демайди. Майлику-я, қайда бўлса ҳам боши тошдан бўлсин.

— Чидаганга чиқарган, эгачи, чидайсан.

Аёл бошини эгиб жўнайди. Чарх айланади.

Айни ёмғирли кун. Ажриқнинг бутун танаси лойга қоришган. Афтода ҳолда ётарди. Бироқ умиди ўлмаган эди. Ўлиш ҳаёлига ҳам келмаган эди. Аёл унинг бошига бу сафар пақирсиз келиб юм-юм йиғлай бошлади. Ёмғир суви маза-матрасиз. Аёлнинг кўз ёшлари шўр, шўртак. Ажриқнинг кўксига бир томчи кўз ёши қуйилиб, ярим танасига захар-заққум бўлиб сингди. Аёл нола қиларди:

— Қизим Учқудуққа биттаси билан кетиб қолди. Неварамни отаси қамоқдан чиқиб олиб кетди. Ўғлим эса ўша ёқдан ўрис қизга уйланиб опти. Мени эса «пенса»га чиқаришди. Сенга ўхшаб бир жойда ўтирадиган бўлдим.

— Йўқ, йўқ эгачи, ундай дема, умид қил, кўз ёшингни тўхтат, ярим танам куйиб кул бўлди. Тур, ўтириб қолма, биргаллашиб яшаймиз. Вос-воснинг алдоғига ишонма. Қарагин, ҳали куёш Мағрибдан чиқиб Машриққа ботаяпти. Охиратга ҳали анча бор. Унга биргаллашиб етамиз.

Аёл кўзларини катта-катта очиб Ажриққа қаради. Ажриқ унинг кўзига, кўзи орқали вужудига сингди. Аёл Ажриққа айланди.

ДАВРИ ҚИЁМАТНИ КЎРАДИГАН БЎЛДИ...

Лангар 1995 йил

ТЕПАЛИҚДАГИ УЙ

Кузнинг қоқ ўртаси бўлишига қарамай, Шовуз чўққисига қор тушди. Кексалар буну сунбула тугаб, Акрабнинг доҳил бўлишига йўйдилар. Азонда тоғ тарафдан эсадиган шамолнинг нафаси ёмғирда қаноти ивиган қушдай оғирлашиб қолди. У энди аввалгидай дарахт баргларини қўнғироқ қилиб чалиш ўрнига бандидан чирт-чирт узиб, тўзгитадиган одат чиқарди. Бир қарашда тоғли чўққилар ва этакдаги

гужум қишлоқ нуроний кампирнинг узун ва рўдапо этагига солинган бир ҳовуч бодрoқ бўлиб кўринади.

Қишлоқнинг тоғ тараф биқинига ёпишган кичкина якка уй эса подадан қолиб кетган таначадай тепалик устида сўррайиб туради. Бир уй, бир айвонча қилиниб, усти гаров қамиш билан ёпилгану лойшувоқ қилинган, ичкараси наридан бери панжакаш қилиниб, ташқарисидан тош деворлиги аниқ кўриниб турган бу уй олдидаги бир туп сада ёз бўйи тоғ шамоллари билан олиша-олиша майдалашиб кетган митти баргларини хазон фаслига бергиси йўқ. Бу жойларда қуёш тепалар ортига ўтиш олдидан кунгай бетда қаровут соялар кўпайиб кетади. Кейин эса сой ва ўнгириллар ичига қўйилаётган сояларнинг ранги бадтар қорайиб кетади. Қуёш ётоғига бош қўйиш олдидан сўнгги бор орқасига қараб олганида унинг заиф нурлари чўққилар учиди зўрга илиниб туради. Уй ичини чароғон қилиб турган чироқни биров пуфлаб ўчиргандай бирдан қоронғулик тушади.

Ёрқул бобонинг энг ёмон кўрган пайти шу пайт. Кеч бўлмаса қанийди? Туннинг нимаси яхши? Айниқса сўққабoш одамга... У кеч бўлиш арафасида уйчаси олдида қишлоқнинг уқувсиз устаси ясаган катта-катта тўрт кўзли деразаси тагида ерга кўмилган тол кунда устига ўтириб, қуёшнинг қоронғуликка гарқ бўлаётган сўнгги нурларини кузатиб қолади. Бирдан кўнглининг бир четида қуёш кетган томонга кетгиси келиб қолади. Лекин тагидаги ғўла курси ерга кўмилганиданми ундан ўтиб турган кўзга кўринмас куч бутун вужудини оёғи остига, қум тупроқли заминга маҳкам боғлаган. Этакни силкиб туриб кетиш қийин. Бунинг устига қоронғи кечанинг бутун маҳобати барча ваҳимаси кун бўйи унинг жисмини қидира-қидира кечқурун кўрпага ёстиги билан топиб оладигандай танаси бужмайиб ўтирган жойида кичрайиб боради. Аллақачон қоронғу тушиб, кўзлари ҳеч нарсани кўрмаса ҳам қарай-қарай, атрофни қайта ёритиб оладигандай чор тарафга узоқ тикилади. Этакдаги уйларда электр чироқлари ёнганда кўнгли жойига тушиб, даҳлизга киради-да чироқни топиб ёқади.

Кун бўйи қайроғоч тагида ерга тумшугини тираб мудрайдиган Сартой ҳам, кеч бўлиш олдидан тунинг ваҳимасини сезгандай ўзини қўйгани жой тополмай қолади. Ҳар томонга чопиб безовта ҳуради. Чироқ ёниши билан уям тинчиб даҳлизга кириб олади.

Ёрқул бобо ўзи қўй терисидан ийлаб тайёрлаган пўстак устига жойлашиб дастурхон ёзади-да жиянлари келтирган овқатни олиб, нонуштага ўтиради. Бирданига таомга қўл узатмайди. Хаёлан атрофида кимдир бордай «олинг-олинг» деб манзират қилади. Улар ҳам «сиздан-сиздан» деса керак, «ҳай майли» дегандай таомга қўл чўзади. Сартой ҳам даҳлизда туриб, унга умидвор тикилади. Ёрқул ейдиган овқатнинг ярми шуники. Ит қоронғу кечанинг ҳамроҳи. Эгасининг баъзи тунлари тонггача ухламай, «уҳ» тортиб чиқишигача, ўрнидан туриб,

ҳадеб деразадан қарайверишига ёлғиз ит ва Ёрқул кейинги вақтда номини кўп тутадиган Оллоҳнинг ўзи гувоҳ.

Сартой сездики, эгаси бу кеч жудаям дилгир. Куни кеча тоғда мол эгалари навбат қилиб боқадиган чакана қўй-эчки отарига бўри оралаб, беш-олтитасини еб кетган. Аслида келишув бўйича бир-иккита қўйни бўри еса тўлов йўқ. Лекин беш-олтитасига чидайдиган мард топилмади. Ҳаммасини тўлаш керак. Шу куни отарда Ёрқул билан Қосим қилтириқнинг навбати эди. Қосим дегани асли Ёрқул билан тенг, йили қўй. Бу йил арпа пишиғини кўрса, бир кам олтмишга чиқади. Лекин уни ҳеч ким Қосим бобо деб чақирмайди. Ёшлар Қосим ака деса, тенгқурлари Қосим қилтириқ, деб атайди. Юзи чувак, отқулоқ баргидай қулоқларидан кун кўринади. Ечинганини кўрганлар мактаб биология кабинетига энг яхши кўргазмали қурол, деб мақташади. Ўзиям мўмин, мулойим, ҳаммага ишонади. Катта кичикни «ака» деб чақиради. Отаси раҳматли Бекназар чўпон ҳам кўнгилчан, бировнинг ҳақидан жудаям кўрқадиган одам эди. Одамлар унинг бир қилигини ҳамон қулиб эслашади.

Бунга кўп бўлган. Қишлоқнинг биринчи фаолларидан Ражаб оқсоқол «Родина-47» маркали радиоприемник сотиб олади. Одамлар бунақа нарсани биринчи кўриши эмасми, ҳар куни тўда бўлиб эшитгани келиб, ёқа ушлаб қайтишади. Баъзилар бу қутининг ичида жудаям майда одамлар жойлашиб олиб, шулар гапираяпти, деса баъзилари ўша майда одамчалар янги ҳукуматнинг одамлари, улар ҳам гапиради, ҳам эшитади, ножўя гапирсанг овозингни тортиб кетади, деб гап-сўз қилади. Бекназар чўпон ҳам шулар тоифасидан эди. Бир кун тушда ҳеч ким йўғида Бекназар чўпон оқсоқолникига секин кириб, радионинг карнайига оғзини қўйиб, бир гапни қайта-қайта айтиб турганини Ражаб оқсоқол эшитиб қолади:

— Ота, ҳукумат ота, мани эшитаяпсизми, — дермиш Бекназар. — Турдиқул бор-ку, Турди каззоб, Тўра тирриқнинг боласи, ўша колхознинг эллик қўйини бирин-кетин Самарқандга ошириб гумдон қилди. Ўрнига ориқ-тирригини қўшиб қўйди. Келиб текширинг ота. Лекин мени айтди деманг, ота, хўпми? — деб зорланармиш.

Қосим ана ўша одамнинг фарзанди. Бригадиру табелчининг орқасидан гапириб юрадио, бирор жойга шикоят қилишдан тортинади. Ёрқулнинг ҳам феъли шунақа. Лекин Ёрқулни узун соқол-мўйлов қўйиб, бобой номини олганига йигирма йилдан ошдиёв. Авваллари бобо дегани анча хуш ёқарди. Энди бўлса бобо сўзини эшитиши ҳамона «ўлим» сўзи эсига тушиб, ўйланиб қолади. Айниқса, кейинги икки-уч йил ичида кеч кирса юраги сиқилади. Бир умр ёлғизлик одамнинг жисмини емиришга кучи етмаса ҳам безовта руҳи тегирмоннинг икки тоши орасида яшагандай эзгиланиб қолиши аниқ. Ёрқул барвақт қари-япти. Лекин Қосим ҳам ундан унчалар тетик эмас. Ун бир фарзанди

бор, яқинда хотини ўлди. Итда, қушда тиним бор, унда тиним йўқ. Ўша кечаси иккови дарди ҳол қилишиб ўтириб, итларга ишониб ухлаб қолишди. Эрталаб туришса бу аҳвол. Аслида итлар ҳам нимкала. Оқбел қариган. Тўрткўз ўлғудай ялқов. Отарни туваллаб беш қўй, бир эчкининг камлигини билган Қосим қилтириқ ўкириб йиғлаб юборди.

— Шўрим қуриди Ёрқул, Ёрқулжон. Ўзи бор-йўғи еттитагина жайдари совлигим бор эди. Армиядаги ўғлимни уйлантирмоқчи эдим. Иккитасини «тулакка» берсам, шўрим қурийди. Совхозни ўзинг биласан, 20 сўмдан зиёд мояна бермайди.

— Қўй, хафа бўлма Қосим, сенга тўлаттирмайман. Ҳаммасини ўзим тўлайман.

— Йўқ жўра, бўлмайди. Шу ёшгача бировнинг ҳақини емаганман. Сениям шу тўртта шалтоқдан бошқа ниманг бор?

— Майли бўлмаса иккови сендан, тўртгаси мендан бўлақолсин. Хафаликни қўй жўра, уруш йиллари очдан ўлмай ризқимизни еб, шу кунларга етиб келдик. Шунисигаям шукр де. Бурунгиларнинг гапини қара: ўлганига чидасанг қўй қил, беримига чидасанг тўй қил. Қўйинг ўн бешга етгунча териси ўттизга етармиш жўра. Бўри тегса барака дорийди.

Қосим бироз тинчиди. Туриб-туриб ундаги безовталиқ Ёрқулга ўтди. Одамлар нима дейишади? Зарурга-ку зарур, қудагай сизга не зарур дегандай, қўй қилиб, «навбатга» чиқиш Ёрқулга нима зарур дейишмайдими? Оғзига етган ҳам, етмаган ҳам бор. Асли шу қўйни йўқотса бўлардику-я. Оч-яланғоч қоладиган бола-чақаси бўлмаса? Лекин бечора кетмондан бошқа нарсани билмайдиган акасининг болалари кўпда?... шуларгача наф бўлармикан? Бир томони омонат дунёнинг эрмаги. Ўлим-етим дегандай.

Эшиксиз очиқ даҳлизда ётган ит ташқарига қараб ҳуриб қўяр, муздай кўрпа-тўшак ичига кириб олган Ёрқулнинг эти жунжикиб, кўзи ярқиллаб очилиб кетиб, кўзига уйқу келмасди.

10-12 ёшлардаги ўсмир эди, уруш бошланди. Аввал отаси, кейин икки акаси урушга кетди. Улардан дом-дарак бўлмади. Кейин йиғлай-йиғлай энаси кетди. 15 ёшли акаси Норқул билан одамларнинг қўйини боқди. Кейин ака-ука колхознинг қўйини боқди. Сал жир битиб, ўзини ўнглаган акаси уйланди. Уй-жой қилди. Оталиқ қилиб Ёрқулга ҳам қўй-эчки ажратиб берди. Акаси унияма уйлантириш пайига тушди. Ўшанда Ёрқул йигирмадан ошиб қолганди. Қўшни қишлоқдаги қариндошиникига совчи юбормоқчи бўлиб туришганда Ёрқулни армияга чақириб қолишди. Қурилиш отрядида уч йил хизмат қилиб, охириги йили бошига қайнаган битум тўкилиб кетиб, уч ой олдин ялтироқ бош — кал бўлиб қайтиб келди. Қишин-ёзин телпак кийиб юрадиган ва одамлардан узоққа қочадиган бўлиб қолганди. Акаси уйланишдан қайта-қайта гап очди, Ёрқулни раъйи бўлмади. Охири қийноқ-қистов билан уйланди ҳам. Келин узоқ дашт қишлоғидан, вақтида эр чиқмай

ўтириб қолган қари қизлардан экан. Бунинг устига хўппа семиз, еб тўймайдиган бўлиб чиқди.

Ўшанда ҳали чилласи чиқмаган пайти эди. Норқул чўпон сурувдан гўшти-ёғи баб-баравар бўлиб семирган ургочи улоқни етаклаб келиб сўйди-да, хотинига тайин қилди. Қозонни келинга бер, ўзи пиширсин. Гўштни бир кило ҳам қолдирмай осинглар. Келин бир қозон қилиб шўрва осди. Икки қанот қўшни, яқин қариндошдан ҳам учтўрт одам айтишди. Келин шўрвани сузиб жўнатди. Ҳамма бай-байлаб ичди. Навбат гўштга келганида Норқул хотинига деди:

— Бор ўзинг расамади билан товоқларга бўлиб кел! Овсин келиб қозонга чўмич солди. Гўшт йўқ ҳисоби. Атрофга қаради. Мабодо келин совутиб қўйгандир. Келин ерга қаради. Рапида йиртигидай осилиб қолган лаблари четига чарви ёпишиб, қотиб қопти. Наҳотки ҳаммасини еб қўйган бўлса?.. Овсин секин имлаб эрини чақирди:

— Гўшт йўқ, келин еб қўйибди шекилли, — шивирлади у.

— Йўг-е, барини-я, довуриппа, энди нима қилдик, бу шармандачилик қайда турувди? Энди кампир шовурини чиқарма, дарров иккита товуғингни сўй! Уларнинг шивир-шивирини эшитиб турган келин қозонга эгилиб шўрвага чўмич солдид-а эшиттириб тўнғилади:

— Келин жеди, келин жеди дейсилар, келин балони жедими, уча билан тўшди жеди, бўлак-ўлак гўшти жеди. Нимани жеди, ўзи муштдай улоқ бўлса?

Ҳа, тушунарли, уча билан тўш, бўлак-сўлак гўшт гавданинг ҳаммаси деган гап. Эр-хотин полвон келинни бир улоқни пок-покиза еб қўйганига тўлиқ ишонди...

Орадан беш-олти кун ўтиб, келин кетиб қолди. Кетганда ҳам қизиқ қилиб... Ақлиям камроқ экан шекилли, тонг азонда бошяланг, оёқ яланг қочиб қолди. Уйига бориб Ёрқулнинг номини пастга урадиган гап тарқатди. Шу-шу Ёрқул хотин номини тутмайди. Қишин-ёзин тоғда юрадиган колхоз қўйига қўйчивон бўлиб, ўша ёқдан келмайдиган бўлди. Топган-тутгани акасининг рўзгорига. Бир марта ўз ёнидан акасининг икки ўғилчасини суннат тўйи ҳам қилиб берди. Уларга меҳр қўйди. Кейинчалик укалари ҳам каттариб, Ёрқулга элакишиб қолди. Янгаси ҳам одамшаванда хотин. Кир-чиридан, иссиқ-совуғидан харбардор бўлиб турди.

Тирик одам тирикчилик қилиб овунади. Ҳар кимнинг юпанчи эса ҳар нарсадан. Ёрқул бундан ўн йил бурун совхознинг Кўндаланг тепадаги еридан ярим гектар ер олиб, ток кўчати экди. Бу ерлар камсув. Токдан бошқа экинга ноқулай. Чўпонликни ташлаб қўй-эчкисини «навбатга» қўшган Ёрқул эринмай ҳар туп кўчатнинг тагига биттадан кўзача қўмиб чиқиб, ниҳол ўстирди. Бўзлов адирнинг токига ургути кетмоннинг шамоли тегдими, узум бошмолдоқдай етилади. Оққора кишмишининг Султони узумдай етилганини одамлар келиб шу

ерда кўришди. Ҳамманинг оғзидан Ёрқулнинг боғи тушмай қолди. Аслида шу боғнинг ҳосили ҳам, даромади катта оилага етиб ортарди. Кўй-эчкининг ҳожати йўқ эди. Лекин Ёрқул ваъдани катта қилиб қўйган. Норқулнинг кенжатоғи Сайфи каппикини катта тўй бериб уйлантиришни бўйнига олиб қўйган. Ўзининг нияти. Акаси унинг раъйига бир оғиз ҳам сўз деёлмаган. Майли ўқсимасин.

— Насиб қилса ўзим уйлантираман, хотини ўғил тугса биттасини менга берасизлар, қариганда менга мадад бўлади, деб акасидан ҳам, янгасидан ҳам тикилиб сўраган. Аканинг-ку жониям, таниям бир. Янга ҳам бир оғиз йўқ, дея олмаган.

Сайфи каприк ўнинчини битиргунча амакисининг уйида яшаб юрди. Кейин Қарши чўлига ишга кетиб, шу ёқдан армияга кетди. Хизматдан кейин Толимаржон ГЭСига келиб ишлаб қолди. Ҳафтада бир келиб, амакисининг дуосини олиб қайтади. Яқинда келганди. Уйланмоқчи экан. Келин туркманлардан эмиш. Отаси совчиликка бориб келди. Улар қалинни кўп олишаркан. Беш-олти минг сўм пулу, ўн беш-йигирма кўй. Норқулнинг кайфи учиб норози бўлиб қайтди. Ёрқул акасини хотиржам қилди.

— Ака Сайфининг шашти синмасин, йигирма кўй билан кассадаги уч мингни олиб бераман. Айтишларича, туркманнинг қизи садоқатли бўлади, дейишади.

Шу гап-сўзни бўлганига ҳали уч-тўрт кун бўлгани йўқ. Манови бўри қаёқда турганди? Мен қиламан тўққиз, Худо қилади ўттиз. Бир ёқда Қосим қилтириққаям қийин. Бир ёғини тортса, бир ёғи очилиб қолади...

Шу тобда Ёрқулнинг ёлғизгина боши бирининг думидан иккинчиси туғиладиган беадоқ ўйлар қистовига тоб беролмай ичида ўт ёнаётгандай ловулар, ётган жойида кўричак бўлгандай тўлғанарди. Вақт алламаҳал бўлиб, даҳлиздаги итнинг овози ўчгач, Ёрқул ҳам тинчиб кўрпа ичига қараб хуррак торта бошлади.

Ёрқулнинг кўй боқиш навбати ҳафтада бир келади. Унгача ҳар куни эртадан кечгача тоқзорини айланиб, гимирсиниб юради. Эндиги навбат сурувга чиқишга Ёрқулнинг юраги белламай қолди. Бир кўнгли кўйларни айириб келиб, ўзи боқмоқчиём бўлди. Йўқ бўлмайди, одамлар нима дейди? Яхшиси зўр ит топиш керак. Айтгандай Сартойни олиб чиқса қандай бўларкин? Ҳарҳолда Тўрткўздан ёш, бақувват. Оқбел хабарини берса, ҳар қандай бўри ундан қутулмаса керак...

Бу йил қишда тўртинчи қорни кўрадиган Сартойнинг бўйнига бўйинбоғ солинди. Сартой норози гингшиб, эшак орқасидан юргиси келмади. Қараса эгасининг кўзлари ёмон тикиляпти. Индамай бошини эгиб юриб кетди. Сурувда уларни Қосим кутиб олди. Сартойни кўрибми ёки ўзи шундайгами жилмайиб турарди.

— Балли жўра, ана бу бошқа гап. Ахири Сартойингни опкебсанда. Энди яхши бўлади. Тўрткўзни жавобини берамиз. Кетсин қишлоққа,

ертўлага кириб ётишдан бошқасига ярамай қопти. Ҳа, айтгандай жўра, қўй эгалари тўловга мендан фақат битта қўй олишди. Сенгаям қийин, дейишиб иккинчисини олишмади. Сендан учта олишдими? Садқаи сар. Лекин жўра энди яхши қарашимиз керак.

— Ҳа, Қосимбой одамлар «навбати»да бизникига ҳам ўзиникидай қарашади. Ўшанда ўзимиздан ўтди-да. Дарди ҳол қилиб ухлаб қолма-сак... Сен-ку майли-я, мени айт. Умрим қўйнинг кетидан ўтган. Бир кетдик-да жўра. Ҳай нима бўлса бўлди. Энди буёғига эҳтиёт бўлайлик...

Сартойнинг бўйнидан занжир олинди. Қўтон эрганаги олдида унга дош берилди. Бу дегани энди сен шу ерда яшайсан, дегани эди.

Қош қорайганда сурув қўтонга эниб келди. Сартой аввал бориб Оқбел билан, кейин Тўрткўз билан гириллашиб «салом» қилди. Икки йигит сурувни туваллаб топширди-да, Тўрткўзни эргаштириб қишлоққа эниб кетди. Айланасига тош териб, бодомчалар билан ўралган қўтонга қўйлар қамалиб, Ёрқул ва Қосим ҳам нонуштага ўтиришди. Оқбел қўтон четида жимгина мудрайди. Одатда қанчиқ итнинг уйқуси қуш уйқу. Тиқ этган товушни эшитиб, хургани хурган. Уларни уйқуда ғаркоб қолдириш қийин. Шунинг учун чўпонлар арлон бўрибосарлар ёнига албатта қанчиқ ҳам асрашади. Арлон ит ургочи бўриларнинг алдовига учиб, элакишиб кетса кетадики, қанчиқ қўтондан нари кетмайди. Ёш ва шашти қайтмаган Сартой қўтон айланиб югурар, бирор қорани кўрса кўрмаса қоронғуликка қараб тинмай хурар эди. Овози йўгон ва ўткир. Вов эмас, воҳув, воҳуа дегандай салобатли ва зардали эшитилади. Ёрқулнинг кўнгли тинчиди. Энди сурувга бўри дориб кўрсинчи?.. Сартойни овозини эшитган бўри ўн тош нари қочади.

Чўпонлар аввал оқшом салгина мудрамоқчи бўлиб, чакмонга ўралиб ёнбошладилар. Бўрининг хавфи ярим кечадан кейин бўлади. Бир пайт Ёрқул ўрнидан туриб қараса, Сартой чайлага кириб олган, пойгадка мазза қилиб мизғияпти. Ий-э, бу нимаси? Вой, укағарей. Мен сени қўтоннинг теварагида десам, бу ёққа кириб опсан-да. Чиқ тез! Ўргилдим сендай кўриқчидан...

Сартой зўр-базўр ўрнидан турди-ю, қўтон тарафга кетди. Шовқиндан Қосим ҳам оёққа турди. Улар қўтон атрофини айланиб, чор тараф қоронғуликка қараб, «аҳай боҳ-боҳ» деб навбатма-навбат қичқириб қўйишди. Қўйларнинг қулоғи дикрайди. Вақт ярим тундан ошди. Ҳаво совиб борарди. Икки чўпоннинг ҳам бўйни ичига тортиб, қўнишиб қолишди. Қуруқ бодомча кундаларини йиғиб, ўт ёқиб исинмоқчи бўлишди. Чўпоннинг гулхани мазза. Ҳам исинасан, ҳам чойдиш вақиллаб қайнайди, ҳам туннинг салобати йўқолади, ҳам ўтириб хаёл суришга қулай. Оловнинг тилларанг шуъласи орасидан кўпдан бери етолмай юрган орзуларинг, интиқ умидларинг бирин-кетин сузиб чиқади-да, беихтиёр қўшиқ айтгинг келади. Ёрқул паст ва хирилдоқ овоз билан бошлайди:

*Баланд тоғлар, баланд тоғлар,
Ғарибнинг йўлини боғлар...*

Бошқа сатр ёдига келмайдими ёки давомини айтгиси келмайдими, игнаси бир жойда айланиб қолган пластинкадай изма-из қайта-ради-да, кейин бирданига жимиб қолади. Шунки кутиб тургандай Қосим тилга киради:

*Кичкина чарбоғ ичинда айланар бошим менинг,
Ёра юрган кўчаларга тўкилар ёшим менинг.
Ёра юрган кўчаларни супурай сочим билан
Ёра юрган кўчаларга сув сепай ёшим билан...*

Кейин Ёркулга қарайди. Унинг кўзлари юмуқ, бир бурда бўлиб ўтирибди. Барибир эшитаяпти. Қизил тиллари билан қоронғуликни ялаб олаётган олов шуъласига тикилиб давом этади:

— Билганим шу кўшиқ. Буниям раҳматли хотинимдан эшитганман. Кечалари болаларни кийимини тикиб ўтириб, доим шу кўшиқни айтарди. Эҳ, бечора, номардлик қилиб бир этак гўдак билан ташлаб кетди-я...

Ёркулдан жавоб бўлмади. Оқбел қоронғуда бирор нарсанинг шарпасини сезгандай безовта хура бошлайди. Қосим ўша ёққа қараб кетади. Бирпасдан кейин хотиржам қайтиб келади.

— Омонлик, тулкими, товушқонми бўлса керак... Ий-э, айтгандай Сартой кўринмайди. Овози ҳам чиқмай қолди.

— Йўғ-э, нима бало уйга қочиб кетдимикан?

Икковлашиб атрофни роса қидириб кўришди. Келиб чайла ичига қарашса... Хира фонус ёруғига тикилиб хаёл суриб ётибди. Ёркулнинг жаҳли чиқди.

— Турей, энағар! Ишонганим сен бўлсанг... Нима бало ҳалитдан бўрини овозини эшитмай пусаяпсан. Кўппакнинг боласи кўппак!

Ит индамай бўйинини қисиб, ташқарига чиқди. Оқбелнинг ёнига бориб ҳорма-бор бўл, дегандай бир-икки ҳуриб қўйди. Оқбел эса унга эътибор ҳам бермай, тўғриси ишониб ҳам ўтирмай, қўранинг шимолига ўтиб, пусиб ётди. Зарур бўлса ёрдамга чақирар...

Чўпонлар ёнбошлаши ҳамано Сартой яна аста келиб, чайла ичига кириб олди. Ҳеч ким уни пайқамай қолди. Бир маҳал Она осмон Хулқар қизини туғиб, уни тонг отишини интизор кутаётган Заминга кўрсагиб, кўз-кўз қилгани олиб чиққан пайтда Қосим ташқарига чиқди. Шунда Ёркул ҳам кўзғолди.

— Сартой, Сартой, маҳ-маҳ қайдасан?

Ёркул чайладан чиқар-чиқмас итини чақирди. Ит эса улар изидан чиқди. Калта думини ликиллашиб, ялтоқланиб, «кечирасиз, ух-

лаб қолибман, нима хизмат бор» дегандай эгасининг атрофида айлана-ниб турди. Тонг қоронғусида Ёрқулнинг туси қандай эканлигини кўриб бўлмасди. Лекин кўзларидаги ғазаб туртиб қўйилган лаҳча чўғдай чирсиллаб, учқун чиқармоқда эди.

— Ҳе, энагар, ўйнашдан бўлган, кеча йўлда юрмай тайсаллаганингдан билувдим-а... Кўппак томиринг торти-я. Битта қанчиқча бўлмадинг!

Қўлидаги ирғай таёқни зарб билан Сартойга отди. Қоронғида таёқ тегдими ёки тегмадими, кучук ингиллаб ғойиб бўлди. Улар қўйларни чиқариб, яйловга ҳайдадилар. Сартой орқадан эргашди. Ёрқул уни «йўқол» деб қувиб солди. У қўтонда қолиб кетди. Кечқурунги чўпон алмашишда Ёрқул Сартойнинг бўйнидан боғлади-да, Қушхонага ташлаб кетди. Балки икки-уч кун турса ўрганиб қолар. Асли айб ўзида. Ёлғизгина ҳамроҳим деб, кўп эрқалатиб юборган экан. Шунча гавдаси билан пусганини қара-я...

Икки кун ўтмай Сартой ҳовлига қочиб борди. Ёрқулнинг зиғир гулдай кўзларига қон қуйилиб, роса ҳовли айлантириб қувди. Қўлига илинган нарсани отди. Улар бир-бирларига кўзга кўринмас меҳр ришталари билан боғланиб қолганди. Сартойнинг бу қилиги ўша ришталарни чирт-чирт узиб ташлади. Кўп йиллик қадрдонликка путур етди. Ҳориб-чарчаб кунда устига ўтираркан Ёрқул хулоса қилди: «Бунга бир бало бўлганов... Кўппакнинг зотидан аралашдимикан? Йўғ-э, онасини билади, яхши ит. Оймаҳмат чўпон ўн йилдан бери қўтонида асрайди. Эй, бўлди. Дошини узиб, ҳайдайман. Шусиз ҳам кунни бир бало қилиб ўтар. Кейин фикри ўзгарди. Итни алдаб чақириб занжирга солиб, сурувга етаклади.

— Агар яна қочиб борсанг, отиб ташлайман.

Бечора ит «отиб ташлайман» деган жумладан милтиқ ўқининг нималигини ҳис қилмаган бўлсаям «ташлайман» деган сўз аъзойи баданини зирқиратиб юборди. Ҳа, эгасининг қарори қатъий. Ўша меҳрибон эгасининг, ўзи ейдиган овқатини ярмини бериб, ҳар кунни пешонасини силаб, қайга борса орқасидан эргаштириб юрадиган эгаси хафа. Нима қилсин, ҳеч сурувга ўрганолмаяпти. Оҳ, ўша даҳлиздаги иссиққина бўйра устида ўтириб хаёл сурганлари. Ҳаммаси ширин тушдай ўтиб кетди. Энди бўлса тунни билан ухламай ҳуриб чиқиш керак.

— Мана оғайнилар, Сартойни яна олиб келдим. Энди борса отиб ташлайман.

— Майли Ёрқул бобо, опкелинг. Бир-икки кун қараймиз. Яхши юрса юради, юрмаса дош бермай, қувиб ҳайдаймиз. Ўрганмаса давоси шу-да. Уни овқатини Оқбелга берсак қайтага яхши.

Навбатдаги чўпонни «уриб ҳайдаймиз» деган гапи Ёрқулни хушёр торттирди. Уришса-я, уриб майиб қилиб қўйишса-я. Худонинг қаҳри келар. Оч қўйиб ҳайдашсаям кунини кўрар, лекин эгаси айтди деб боғлаб, уриб ўлдириб қўйишса?.. Уволига қоламан-ку.. Жонивор мени

қанчалар яхши кўрарди. Ўзимниям жин урди-да. Падарига минг лаънат ўша бойликниям, қўй-қўзиниям.

У кетишда итининг кўзига қаролмади. Агар яна бир қараса раҳми келиб, қайтариб олиб кетиши аниқ. Эшагига иргиб миниб, хала босди. Ошувдаги бир ўтар жойгача чидаб борди. Бу ердан паства тушилгач, қўтон кўринмай кетади. Энди қарайди. Балки бу охирги мартадир. Ахир бу ердан, узоқроқдан Сартойнинг кўзларидаги дардни кўриб бўлмайди-да. Кўрқа-писа ортига ўгирилди. Бечора Сартой ҳам юрагини ҳовучлаб шунни кутиб турганми ёки бўйнидаги бўйинбоғи қисилиб кетганми, калта кесилган қулоқларини диккайтириб бошини сарак-сарак қилади. Бу унинг «хайр» деганими ёки норозилигимми, билиб бўлмасди. Охири Сартой турган жойидан ўзини отди. Куш бўлсайди тўрт марта қанот қоқиб келиб, Ёрқулнинг елкасига қўнган бўларди. Ит бечора ердан қандай кўтарилган бўлса, шундай шаҳд билан ёнбошига йиқилди. Кейин нима бўлганини билишга эшак йўл бермади. У аллақачон икки томони хирмон бўлиб кетган тошлар уюми орасидан тор йўлга кириб кетган, қисилиб қоладигандай қадамини тезлаштирганди.

Орадан икки-уч кун ўтиб, Сайфи каптикни тўйи тезлашиб кетди. Қўйларни сурувдан айириб, бозорга ҳайдагани борган Ёрқул Сартойни учратмади. Чўпонлардан сўраб-суриштирди. Улар эртасигаёқ қувиб ҳайдаган экан, шу атрофда дайдиб юради, дейишди. Уйга ҳам қайтиб бормади. Қаттиқ аразлаган.

Акаси Ёрқулнинг кўнгли учун туркман келинни унинг уйчасига тушириб келди. Беш-олти кун ўтиб, чимилдиқ йигилди. Сайфи отонасидан оқ фотиҳа олиб, чўлга кўчиб кетди. «Биз билан бўлсин, бобомни ташламаймиз, қари бор уйда пари бор» деб, келинингиз қисталанг қилаяпти деб Ёрқулни ҳам Нишон чўлига олиб кетишди. Кенг ҳовли-жой, кенг уй. Егани олдида, емагани кетида. Ёрқул учтўрт ҳафта ҳеч нарса эсига келмади. Ишлайман деса, ана ер, истаганча бор. Ё товба, орадан шунча кун ўтса ҳам Ёрқулнинг кўзи ўрганмади. Қишлоқда ҳар кун тонгда туриб ўрама тепалар ва тоғни кўрар ва кўзлари таскин топарди. Бу ер эса шип-шийдам чўл. Уфқдан бошқа ҳеч гап йўқ. Тонг пайти уйғониб, тўрт томонга роса тикилиб турди. Тоғ қаерда? Кўзни қамаштирадиган хира бўшлиқ, юраги ҳапқириб кетади. Бир ойлар ўтиб, Ёрқул укасига ёрилди.

— Сайфижон, мен бир Ўртакентга бориб келсам. Зерикаяпман. Боғдан хабар олиб келмасам бўлмайди. Сартой ҳам дайди бўлиб кетган. Шу кеча тушимга кирибди. Ушлолсам, униям буёққа олиб келаман. Дарров қайтаман ўғлим.

Аслида қайтиш нияти йўқ эди. Сайфи ноилож рози бўлди. Хотини ҳам ишга чиқа бошлаган эди. Ёрқул қишлоққа келиб, энг аввал Қосимникига борди.

— Эҳ, нимасини айтасан жўра, бошга тушганини кўз тортар, дегандай Сартойинг қувғин еб, беш-олти кун тошлар орасида ётиб юриб, охири қўтонга бош эгиб борибди. Овқатни ҳам кутиб ўтирмай, сурувга эргашипти. Эртасиям шу ҳол. Бир қадам ҳам сурувдан ажрамасмиш. Буни кўрган чўпонлар дошини кўпайтирибди. Ҳозир тоғдаги отарларда ундан ўтар ит йўқ. Бўри зотини сурувга бўйлагмайдиган қилди. Жўра, ит ҳам одамга ўхшаб ўйласа керак-да. Ўша тоғда дайдиб юрган кунлари танасида хўп ўйлаб кўрган. Сенинг назарингдан умидини узган. Яшагиси келган бечоранинг...

Ёрқулнинг кўзларига ёш келди. Тескари ўгирилиб, боладай чопонининг энги билан артди.

— Жўра, нима дейсан, итни олиб кетаман.

— Қўй жўра, энди отаримиз итдан ёлчиб турибди. Сен бошқасини асраб оларсан.

Ёрқул Қосимникидан эзилиб чиқди. Эриниб боғига борди. Деворнинг бир-икки жойини мол шохлаб бузибди, уни тўғрилаган бўлди. Келиб акасига боғдан тез-тез хабар олиб турунг, деб тайин қилди. Кейин Сартойни кўргани сурувга борди. Қўйлар чошгоҳлик сувдан чиқиб, қўтон агрофида ётган экан.

— Сартой, Сартой, маҳ,маҳ!...

Сартой эгасининг овозини эшитиб, югургилаб қолди. Ёрқулнинг ичидан иссиқ ҳовур чиқиб, томоғини куйдириб ўтди. Ит эгасига яқин келиб, унинг кўзларига интиқ бўлиб тикилди-ю нимадир эсига тушгандай изига бурилиб, сурув томонга чопиб кетди. Ёрқул қанча чақирмасин, бурилиб ҳам қарамади. Қарагиси ҳам келмай, анча йириклашиб қолган гавдасини тошлар панасига олди.

Ҳа, Сартойдан айрилипти. Бу оқшом Ёрқул уйида ёлғиз тунади. Йўқ, у бир умр ёлғиз тунаб юрарди. Бу кеч тонг отиши қийин бўлди. Ёлғизнинг ҳамроҳи Худо. Лекин у вафодоринг каби ёнингда ётса қанийди? Қудратли Оллоҳ баландда, жудаям баландда. Ундан фақат руҳинггина мадад топиши мумкин. Сизгиларинг эса муаллақ қолади. Тирик жонмисан, дунёни сезаяпсанми, у сени овутишга қодир. Ётиб ўйлайверсанг, ўйлайверсанг бора-бора ўйларинг ҳам бадбинлашиб, сени ўз комига тортиб кетиши аниқ.

Ёрқулнинг тонг пайти кўзи илиниб, бир сиқимгина уйқусида туш кўрибди. Сайфининг уйи эмиш. Келин овқатни сузиб келиб амасига қараб ўтирганмиш. «Уларни куттириб қўйдима, тезроқ борайин» деб ҳовлига кирмоқчи бўлса, Сартой тўни этагидан тортиб қўймасмиш. Нариди шип-шийдам ҳаворда боши ҳам, оёқ-қўли ҳам йўқ, лекин одамга ўхшаш каттакон гавдали нарса зўр бериб ёнига имлаб чақирармиш...

МҶМИНЖОН (Яқин ўтмишнинг ҳикояси)

*Пули мўмин-хуни мўмин,
Моли мўмин-эжони мўмин.
Тоғжик халқ мақоли.*

Жамики жонзодни қувонтириб, тунда ёмғир севалаб ўтди. Кейин булут тарқаб, осмонни юлдуз тутиб кетди. Тонга яқин Ҳулқар бир аргамчи бўйи кўтарилганда, отаси уни туртиб уйғотиб, йўрга қора тайхарга миндириб, белига зотдор сигир бўламан деб турган қашқа ғунажинни матаб, орқасидан ўзи ҳайдаб, бозорга жўнашди. Бозор пиёдага икки соатлик йўл. Атрофи гир айлана хандак қилиб қазилган, дарвозаси ўрнида икки хода икки томондан кўмилиб, йўғон сим тортиб қўйилган жойга етиб келишганда қирлар тепаси оҳак суртилгандай оқара бошлаганди. Бозор чеккасида мол савдоси аллақачон бошланиб кетган. Айни бозор куни туғилганидан бозорнинг отдошига айланган Бозорқул амаки урушда калта ва тўғри бўлиб қолган ўнг оёғини олдинга силтаб ташлаб, қашқа ғунажин эгасининг қўлини ушлаб.

— Қани «катта» таначани сотамизми? — дейди.

Наҳотки буларман ғунажин бу чўлоқ амакининг кўзига қоронғида танача бўлиб кўринаётган бўлса?.. Қизиқ, кап-катта ғунажинни «тана» деб турган бу амакидан нимани кутса бўлади? Отасининг ўрнида боланинг ўзи бўлса, амакининг шу гапи учун қўлини шартта тортиб оларди. Отаси эса ҳеч нарса кўрмагандай бамайлихотир жавоб беради:

— Ҳа, энди Бозор ака, арзи бозорда.

Болакай эса бир ғунажинга, бир Бозор акага қараб ўйларди: «Бутун бозорнинг турган-битгани шу чўлоқ одамнинг ўзгинаси бўлса?...».

— Қанча сотамиз, катта?

Отасини «катта» деб аташлари болага ёқади. «Катта» Қарши чўли очилгандан бери ўшаёққа қатнаб ишлайди. Қишлоқда қариб қолган онаси, касалманд хотини, тўрт-бешта гўдаги билан чўлдаги қурилишда бригадирлик қилиб, кўтар-кўтар бўлиб, бир халтача медал олган, номи телевизору радиодан тушмаса ҳам, ўзича тиниб-тинчиб кетган акалари тили билан айтганда номига «қахрамон», уйида чой қайнатадиган ўтини йўқ, ўзи улуг, супраси «қуруқ» бўлсаям орини бермай, елиб-югуриб ишлади. Тегирмонинг билан бозорингни ўзинг қил. «Катта»ни тегирмон қилишга ҳам, бозор қилишга ҳам вақти кам. Бундай пайтда Бозор бобонинг ўзига инсоф берсин...

Бозор амакининг бақувват қўллари орасига тушиб, қаттиқ силкинганидан оғриб қолган елкаларини силаб-сийпаб қўяётган «катта» ўйларди:

«Минг сўм сотсам, кассадаги икки минг сўмни қўшиб, олийгоҳдаги тепакал «синфдошга» бераман. Ўлдими синфдош-ку, ўз ҳиссасини олмас. Сиртдан кириб, бир бало қилиб битириб олсам, аини ҳозирги ишимга мос. Ноилождан битта лавозим беришади...».

Бозор бобо эса узун мўйловини чап қўли билан босиб қўйиб ўйларди:

«Бундайларнинг ўзидан ҳам, молидан ҳам барака топса бўлади. Кунжутдай қоқсанг, шовуллаб тўкилади. Қазиеқли саройдан келган молпурушдан элик, «каттадан» йигирма бешни қоқсам, бугунги бозор харжини кўтаради. Яна ишлаганим ҳамёнга. Яна тушгани кенжани уйлантиришга...».

Болакай эса бозорда учратган ҳар янгиликни ўзича кашф қилар, бир отасига, бир даллолга, бир атрофдагиларга анграйиб қараб, ишқилиб ғунажинимиз сотилиб кетсинда, отам уялмасин, бу танача эмас «катта ғунажин», дея безовта эди...

Бозор ака отасининг қўлини қўймай, қозоқи телпак кийган барваста кишини имлаб чақириб, ҳар молнинг устида такрорлайдиган гапини айтди: ПУЛИ МЎМИН — ХУНИ МЎМИН, МОЛИ МЎМИН — ЖОНИ МЎМИН...

Бу сеҳрли гап икки-уч марта қайтарилгач, болакай уни ёдлаб олди-ю, «пул» деган сўздан бошқасига тушунмади. Шу бир оғиз гапнинг сеҳрига икки томон эриб, бири пул чиқариб, бошқаси санашга тушди. Бозор амаки харидордан пулни санаб олар, қайта санаб отасига узатарди. Отаси эса санашдан уялгандай шоша-пишав наридан бери ўтказарди. Йигирма беш кам минг. Боринг барака!... Харидор бешвоққа ёпишди. Отаси ирими бор деб бермади.

Хуржунни елкага ташлаб, бозорлик қилишди. Хол-аҳвол сўрашганлар болани кўриб ҳазиллашарди: «Бугун «танатақар³» бўлар...». «Танатақар» бўлди. Отаси болакайга икки килоча қовурилган балиқ кўтартириб, бозор четидаги дўнглик устида еб-ичиб ўтирган қишлоқдошлари қаторига қўшилди. Қўйнидан битта шиша ҳам чиқарди. Ўтирганлар болани алқаб-алқаб, арақни ичиб, балиқни «газак» қилишди.

Болакай йўлда отасидан Бозор амакининг гапини сўради. «Пули мўмин — хуни мўмин, моли мўмин — жони мўмин. Бунинг маъноси катта. Одамнинг пули бойлиги, унинг танасида юриб турган қонига тенг. Моли эса жонидай ширин. Қолганини ўзинг каттариб, пулу мол топсанг биласан». Болакай «ҳм» деди-ю ҳеч нарсага тушунмади. Тушунмиш учун тезроқ каттариш керак. Каттаришни тезлатиб бўладими? Ҳайвоннинг боласи бўлса, каттаришига тараф йўқ. Зарурлигидан сотилган анави ғунажин икки-уч йил олдин бузоқча эди. Болакай икки йил олдин ҳам бола, ҳозир ҳам бола. Вақт эса югурик. Унинг бери манзилдан нари манзилга қатнайидиган аравасига тушиб, ўзингни ўнгламай қаритади. Кўргўликда, болалар тезроқ каттаришни, катта-

лар эса беташвиш болаликка қайтишни қўмсайди. Ибтидо ва интиҳо ҳукмдори эса ўз билганини қилади...

Орадан етти йилча вақт ўтди. Ота гунажиннинг пулига қўшиб-ча-тиб, ўқишга кирди. Ойма-ой топганини ташиб, бир амаллаб ўқишни битирдим. Сиртдан ўқиш деганига талабанинг ўзи эмас, пули ўқиши одат бўлиб кетганакан. Муаллимларнинг эшигига қатнашдан эринмансанг, ўқишни битирасан. Диплом мансаб эшигининг калити эмас. Ёғли иш ҳам мана-ман деб тайёр турмайди. Муҳандислик олийгоҳини тугалладинг, деб отага ҳеч ким лавозим бергиси келмади. Ҳамон ўша ишчи-боши. Уй у ёқда, иш бу ёқда. Вагонда чўлма-чўл, иссиқ-совуқдан қийналиб яшайди Қишлоқда эса иш ҳам, маош ҳам йўқ. Буви баттар қари-моқда. Она эса ўпкаси шамоллаб, ҳар йили уч ой даволаниб чиқса ҳам, ўнглиниб кетмаяпти. Ўша-ўша ўзи ориқ, ранги сариқ. Устига-устак жони кўзига кўринмай, ҳар икки йилда туғиб ҳам олади. Бечора кампир саксондан ошса ҳам бола боқади. Билмадим у дунёдан ўтса, отанинг ҳам, онанинг ҳам ҳоли нима кечади? Эшикдаги мол-ҳолнинг ҳам борари бўлмаяпти. Ўша гунажин сотилгандан бери чўммоқ сигир аранг учта туғиб берди. Кейин туққани урғочи. Бу йил учдан тўртта чиқади. Бу йил вақти-вояси етиб, болаласа сут-қатиққа ёлчиб қолишади.

Бола эса ўн тўртга кириб, бўй-баста ўсиб, ўзича ўша эски мақолни сал-пал тушуна бошлаганди. Бус-бутун катта оиланинг топармани битта. Ўттиз кунда келадиган пулга тўқсон тўққиз муаммонинг боши қаратилган. Кампирга ўлимлик мато, хотинига зар кўйлагу чет элнинг қимматбаҳо дори-дармони. Яқиндан бери «туғилган кун», «аёллар гаштаги», «синфдош гурунг», «курсдош гурунг», «оғайни гурунг» деганлари чиқди. Ҳаммасига улгуриш керак. Балоба қолган пул. Пул деганни қишлоқда мол ушлаб туради. Ушлайдигина эмас, ўстиради ҳам. Остидан шамол ўтиб турса бас. Мол қилиш керак. Мол дегани эса туёғимдан қаттиқ одамга ҳақ бераман, дермиш. Пули мўмин — хуни мўмин, моли мўмин — жони мўмин.

Бугун рўзгорда қувончли кун. Катта ўғилчанинг ўн тўртга кирган куни. Ота ҳам икки йилнинг бадалига бир ой таътилга чиққан. Онанинг рангпар юзида мажбурий қизиллик. Қонсиз лабларида зўраки кулгу. Кампир ҳам ўчоқ бошида куймаланади. Елин тўлдирган гунажин эрта-индин болалайди. Бошидан бошвоғи олиниб, охурига барра ўт солиниб, оғилга қамаб қўйишипти. Боғлоғлик турганча туғса, боласини ялаб қуритолмайди. Гунажин оғил ичида елинлари оёқлари орасига сиғмай қизиб, каттариб бораётган, икки биқинида номсиз безовталиқ борлигидан еру кўкка сиғмай кетаётганди. Қанийди ҳозир ихтиёри ўзида бўлса?.. Ўша молашоҳ буқа билан топишган серсув ва серўт сойга қараб кетса... Қолгани бир гап бўлар...

Ота паловга сабзи тўғраганча рўпарасида ўтириб, сабзи артаётган ўғлига қараб ўйларди:

«Агар ғунажин эркак туғса, Собирнинг «ўқишига» атаб қўямиз. Бу йил техникумга кирса, битиргунча бузоқ ҳўкиз бўлади. Унгача энамнинг ажалига Худо сабр берсин».

— Ғунажиндан хабар олдингларми?

— Ҳа, сув, ўт бериб қўйдим.

Худди шу палла Собир ҳам ғунажиннинг эркак бузоқ туғишини ва бузоққа фақат ўзи қарашини жуда-жуда истаб турганди. Уям мол сотмаса, ўқишга кириб бўлмаслигини жўраларидан эшитган. Даккиллаб ўзини гоҳ ўчоққа, гоҳ тандирга уриб олаётган кампир ҳам янги туғиладиган бузоқчадан умид қиларди. «Атаб қўйишса, дафн кунимга ярар. Дугонам раҳматли Олтинойнинг ўғиллари муллалар тақикласа ҳам дафн куни катта ҳўкиз сўйиб, тўйдаи Худойи қилиб юборишдику. Лекин унинг сагири қолмаган етти ўгли ҳам уйли-жойли бўлиб кетганди-да. Меники эса бор-йўғи учтагина. Ҳаммаси ўз куни билан. Энди эса шугина кенжамдан умид. Шукургинам, тўғри қозоқ бўлиб ўсди. Бўй-басти ҳам раҳматли отасининг ўзи. Сириқдай узун, аммо камгап, меҳнатдан бошқасини билмайди...».

Касалманд она эса ўз дардини ўзи билади:

— Тузалиб кетишимга кўзим етмайди. Илинб юрсам ҳам қанийди? Ўқишни битириши ҳамона Собирни уйлантириб қўйсақ. Келин рўзгорга эғалик қилса? Келин олишни ҳам ўзи бўлмайди. Ҳозирдан йиғиниб бориш керак. Ғунажиннинг биринчи боласини келинга атаймиз...

Кичкиналар эса қозон бошида чуғурлаб айланиб, туғилган кун баҳонасида турли-туман овқатлардан еб, мазза қилишни ўйларди. Ҳамма ҳам туғилган кун шарофатидан шодон кўринса ҳам хаёлининг бир бурчида ғунажиннинг болалашини билан боғлиқ келгуси ташвишлар безовталиги, ширин орзулар қаймоғига йўғрилиб танага сингиётганди.

Кечқурун Собирнинг жўралари йиғилди. Ўйин-кулгу ярим кечача давом этди. Ҳамма ўйнаб-кулиб, ҳориб-чарчаб донг қотиб ухлаб қолди. Баҳорнинг бир чимдимгина кечаси одамлар танасидаги кундуздан орттирилган чарчоқни суғуриб олишга дармони етмай қийналаётган, тўла дам олишга улгурмаган тана руҳни инжиқ қилиб, ғафлат гирдобига судрарди.

Кампир муштдайлигидан тонгда туриб, намоз ўқишга ўрганган. Йилнинг истаган фаслида ҳар куни тонгда биров туртиб уйғотгандай уйғониб кетарди. «Вой, намоз вақти бўп кетибди-я»... У бу гапни етмиш йилдан бери гоҳ ошкора, гоҳ дилида такрорлаб уйғонарди. Бугун ҳам шундай бўлди. Тонгда туриб, таҳорат олдию ибодатга ўтирди. Тангрига ҳамду сано айтиб, дуога қўл очди. Ўтганларга раҳмат, тирикларга тавфиқ, болаларига эса узоқ умр тилади. Айниқса, Собиржон неварасига тилакни катта қилиб, ўрнидан салом бериб турди.

Фунажин ёдига тушиб, огилхонага юрди. Кўрдик, огилхона эшиги катта очик. Нар тарифда дарвоза ҳам очик. Балки фунажин огилнинг тўрида туғиб ётгандир. Ичкари ҳали қоронғу. Кампир кўзларига ишонмай ошхонадан гугурт келтириб, огил тўрига ўтиб қаради. Ҳеч вақо йўқ. Юраги шувиллаб кетди. Ҳа, эшик очик қолган. Фунажин бўчалаб⁴ кетган. Бўчалаган молни шуниси ёмон. Аччиқ дардга чидолмай дуч келган тарифга қараб ёмон қочади. Эшикни ким очик қолдирдийкан? Болалари тушмагур таппи олгани киргану, ўйинга қизиқиб занжирлашни унутган. Мана сенга туғилган кун! Вой Худойимей. Ё бу говмўри болаларимнинг хурсандчилигини ҳам бурнидан чиқармаса? Кечагина бир яйрашиб ўтиришувди-я. Ҳозир бор дунёни унутиб, маза қилиб ухлашаяпти. Беёқим бу хабарни уларга қандай етказаяди? Қанийди аввалгидай куч-қувват бўлсаю, жимгина ўзи қидириб кетиб, улар тургунча топиб келиб, билдирмай қўя қолса? Қарилик қурсин-а... Ий-э, намуноча ваҳима қилмаса? Гўрга кетармиди? Яхшиси, Шукургинамни уйғотай. Ҳарҳолда суяги қотган. Келин эшитса, ҳовлиққанидан юраги уриб қолади. Кампир оёқ учида бориб ўглини уйғотди.

— Шукуржон болам, тургин, буёққа қара, кўчада биров чақираяпти.

— Ҳозир эна...

— Болам, оқшом огилнинг эшиги очилиб қопти. Фунажин оқшом безовта бўлиб, яланглаб турувди. Чиқиб кетибди. Болаларинг ўрнидан тургунча манови Катта тошу Мунчоқтепа атрофларини бир қараб келгин. Сой-пойда туғиб қолган бўлса, боласини тулки-пулки чайнаб кетмасин!

Шукуржон энасининг гапига кулиб деди:

— Вой энажонай ваҳимами? Юргандир-да. Ё бирорта сойда туғиб олиб, суюнчи сўраб тургандирда...

— «Суюнчи» деган тилингдан энанг айлансин! Эринмагин, биргина қидириб келгин болам. Шу яқин атрофда бўлса, ҳайдаб келасан.

— Майли, ҳозир эна!

Шошилиб кийинган Шукуржон дадил ишонч билан қирга чиқиб кетди. Қир дегани шундоққина уй ёнидан бошланади унга чиқишни эса ўзи бўлмайти. Қишлоқнинг икки тарафида тоққа қараб чўзилиб кетган узун тепалик қачондир биров атайлаб қишлоқ ўрнидан тош ва тупроқ олиб, икки ёққа чиқариб уйгандай типпа-тик. Шукуржон сал юрмай, елкаси билан нафас олиб қолди. Беш-олти йилдан бери ишчи боши бўлиб юрганидан озгина қорин қўйиб, хомиб кетганди. Битта қирдан зўрга ўтиб, пишиллаб қолди-да томоғи ачиша бошлади. Қирдаги ўт-ўланлар устини шудринг қоплаган. Аввал оёқ кийими, кейин чолвори тиззасигача ивиб кетди. Кейин тонгги шудринг даво бўлади, деб яланг оёқ юрди. Оёқлар нозик бўлиб кетипти. Товонига тош ва гўшак ботиб, озор бера бошлади. Ивиб шалпайган туфлисини яна кийди. Сойларда мол кўп. Оқшом ўтга тўйиб ётиб қолган ва тонг от-

ганда эринчоқлик билан қўзғалаётган эди. Гаввазгина гунажиндан эса дарак йўқ.

«Қаёққа кетдийкан? Ҳаҳ, ношукур гов, иссиққина оғилхона сенга камлик қилувдими? Шунча узоққа кетмасанг».

Шукур «катта» энди чарчай бошлади. Атрофда нима кўп, сойқир кўп. Ҳаммасини бир ойда ҳам юриб, кўриб чиқиб бўлмайди. Энди ўзича ҳўжалик раҳбарини койишга тушди.

«Боғ-роғларни сим девор қилгани яхши бўлди-ю, аммо яйловни қўритмайди. Қишлоқнинг мол-ҳолиям, қўй-эчкиси ҳам чўпонсиз беэга юради. Беэга молнинг йўқолиши ёки бўри еб кетишига тараф йўқ. Йўқолса кимдан кўрасан? Кимга тайинлаб қўшиб қўйибсан? Лиллойига, Худонинг даргоҳида юргандай гап. Ё тоғда, ё боғда, ё бор, ё йўқ».

Шукур катта шалвираб уйига қайтди. Мен мол топармидим.? Шу қирларга чиқмаганимга ҳам ўн беш йилдан ошипти. Фунажиннинг ўриши қайдалигини нима биламан. Собир чиқса, албатта топади. У ҳар кунни мол ҳайдаб чиқади...

Каттакон сада тагида оила жамбулжам. Чақ-чақлашиб, нонушта қилаяпти. Катталар илғак бўлиб эшикка қараб кўяр, «топилдимикан, ишқилиб топилсинда, қаерга борарди, юрганدير. Ҳозир каттамит бузогини кўтариб, суюнчи сўраб кириб келади». Болаларнинг гунажин ёдидан кўтарилган. Кечаги зиёфатнинг нашъаси билан андармон эди. Собир гунажин йўқлигини эшитгани ҳамона ичидан зил кетган эди. «Моли мўмин — жони мўмин. Аслида ўша оғилхона эшигини таппи олиб чиқаман деб очиб кирган ва суҳбатга қизиқиб қамаб қўйишни унутган Собир. Бунга эса энди ҳеч кимга айтиб бўлмайди. Ишқилиб гунажин тезроқ топилсин. Бўлмаса ичини ит таталаб юради. Шу гунажин ёмонам беҳиёл, дайди чиқди-да. Таначалигида ҳам икки марта йўқолиб қолиб, топгунча ҳаммининг ичи куйиб кетганди. Онаси билан ҳам, бошқа тўда билан ҳам юрмайди. Боши оққан тарафга қараб кетади. Отам тополармикан?».

Ота эса эшикдан қоп-қора терга ботиб, бугриқиб кириб келди. Ундан сўрашга фақат кампир журъат қилди халос.

— Ҳа болам, борми?

— Йўқ, Собир қидирмаса мен ўришини билмадим шекилли.

Она кўкрагини суриб турган гўдақдан бошқа ҳамма жимиб қолди. У ҳеч нарсадан беҳабар оғзидан суғурилган эмчакни тусаб, хархаша бошлади. Нонуштага ким олдин улгурган бўлса, ўша ютди. Йўқ деган сўз катта-кичикнинг оғзидагини оғзига, бўғзидагини бўғзига тўхташиб, иштаҳасини гиппа бўғиб қўйганди. Гўдакнинг иштаҳаси қарнай, она эса унга кўкрак тутмаяпти. Бошини сарак-сарак қилиб, оёқларини типирчилатиб йиғламоқда эди. Ота олдин олайиб қаради. Кейин онага қараб бақириб юборди.

— Анови қурбақа чаноқни оғзига тутсангчи, қулоқни тешиб юборди-ку.

Онага отанинг бу гапи тегиб кетдию, болани қарғаб оғзига эм-чак тутди. Ҳамма жим қолди. Бу сукунатни бузадиган куч бу ҳовлида энди топилиши қийин. Собир эса кенг супага, ҳатто бутун ҳовлига сигмай бораётганди. Хайриятки, дарвозахонада боғлиқ тайхарча бехосдан ҳанграб юборди.

— Фофир, тайхарни қирга боғлаб кел!

— У ёққа боғлаб бўлмайди. Кеча дайди эшаклар келиб тишлаб ташлапти. Дайровотга боғласам майлими?

— Очиқ гўрга обориб боғла! Собир сен мактабга бормагинда, белбогинга яримта нонни туғиб, гунажинни қидир. Ўзи-ку ҳеч гўрга бормас. Туғиб қолган бўлмаса, боласига бир гап бўлмасин!

Малла гунажин кечга тортиб елинлари тўлишиб, қизиганидан безовта бўлди. Намунча каттариб кетмаса? Бу туришда юриб ҳам бўлмайди-ку? Аввалига кейинги оёқларини кериб, елинига эрк берди. Оёқлари толди. Қорнини авайлаб аста чўқди. Оёқлари дам олган бўлди-ю қорнида аввал гимирлаш, кейин сим-сим оғриқ бошланиб, кимираган сари кучая бошлади. Яна оёққа туриб олди. Энди ичкари нуқтадан бошланган оғриқ «қўлларини» чор тарафга ёя бошлади. Бикинда ҳам, белда ҳам думгуза устида оғриқ кўзгалиб, аъзойи баданига туташа бошлади. Малла гунажиннинг ўзи ҳам чатиш зотли ҳўкизу йирик жайдари сигирнинг боласи эди. Тўққиз ой олдин кўнгли тусанган молашоҳ ҳўкиз ҳам бешдан олтига чиқма белдор мол эди. Гунажин қорнидан ерга тушишига тарадуд кўриб, ўзини ўнглашга тушаётган бузоқча ҳам наслига яраша. Уни эсон-омон ерга тушириб, оёқлантириб олиш учун малла гунажинга бир қоп-бир хуржун жон керак бўлаётганди. Бузоқ ўнгланишга тушганда гунажиннинг танаси қизий бошлади. Нафаси қисилди. Аллақайси томиридаги оғриқ енгил йўталдагидай кучаниқ пайдо қилди. Энди маллага катта оғил торлик қила бошлади. Ташқари қандай яхши, қирлар қандай яхши. Ёнгинангда уч-тўртта жинсдошинг бўлса қандай яхши. Йўқ бунинг иложи йўққа ўхшайди. Уни қамаб қўйишибти-ку, нима бўлса шу ерда бўлади. Қанийди, беқиёс куч-қувват бўлсаю, манови оғилхона эшигини сузиб синдирсаю, истаган тарафга қараб қочса? Азоб бераётган оғриқ даладашга бўлиниб кетармиди? Ана кимдир келаяпти... Қўлида тоғора ем шекилли. Кўнгли ҳеч нарса тиламайди. Ўқчигиси келаяпти.

Эшик очилди. Собир тўппа-тўғри қоронғи бурчакка ўтдию девордан кўпориб уйиб қўйилган таппидан тўлдириб олиб чиқиб кетди. Негадир эшик очиқ қолди. Яна қайтиб келади. Гунажин Собирни кутди, у келмади. Очиб қўйишди шекилли, секин ташқарига чиқдию, уй томон бурилди. «Кетаяпман» дегандай «му» деб қўйдию, дарвоза томон юрди. Бу пайтда ҳамма ўзи билан ўзи овора. Катта дарвозани эса тумшуги билан итариб очди. Унинг кетишини ошхона тарафда ётган Оқтой сезиб қолиб хурганича орқасидан чопди. Кўрдик бегона эмас.

Аmmo кетаяпти. Олдига тушиб қайтармоқчи бўлди. Фунажин сузмоқчи бўлиб бурилганда Оқтой гингшиб ичкарига қочди. Келиб хабарни айтмоқчи бўлиб дераза ва айвон олдида анча вақт ҳуриб турди. «Фунажин кетаяпти, гунажин кетаяпти, гунажин кетаяпти...».

Унинг тилига ким ҳам тушунарди? Фунажин бу пайтда негадир қишлоқнинг адоқ тарафига эмас, балки боши оққан тарафга — тўппатўгри шимол тарафга, тоғларга пойдевор бўлиб турган Гедалгисой тарафга кетиб борарди. Одамлар бу сойда илгари домига тортадиган баҳайбат илон бўлади дейишарди. Мол кўпайиб сойдаги ўт-ўланни, тиккайган бутани бир бошдан ялаб-юлқаб кетаверса, оёқсиз жонивор ҳам ўзини судраб панага олади. Анчадан бери ҳеч ким бу хилват сойда илон кўрмайди. Балки қанот чиқариб, Боботоққа кетишгандир.

Фунажинни ўша сойга қараб кетганини ҳеч ким, ҳатто ўзи ҳам тушунмасди. Бу сой қишлоқдан беш-олти чақирим узоқда чор тарафи қалъа деворидай тош билан ўралган, боши тоққа тирмашган, ўртасидан оқадиган жилганинг икки ёни қишин-ёзин кўм-кўк бўлиб ётарди. Мол кириб қолса, ўтлаб қорни тўйса, чиқиб кетишга эриниб, эгаси топгунча шу сойда қолиб кетарди. Фунажин таналигида онасидан ажралиб, икки марта шу сойда қолиб кетган, ширин ва хуштаъм ўтлардан еб, беш-олти кун маза қилганди. Ҳозир танасида дард билан шу тарафни тусагани қизиқ.

Саврнинг ўн бешинчи куни эди. Малла кун чиқиш томондан тепалик устига келиб, тўхтаб қолганди. Безовта булутлар карвони тўппатўгри устига бостириб келар, устига чопон ташланган каклик боласидай хурпайиб балони бошидан оширгач, анча вақт титраб-қалтирарди. Шу боис қирлар гоҳ ёришиб кетар, гоҳ зил-занбил қоронғилик чўқарди. Гедалгисойнинг адоқ томонига киришда бир ўтар «туя қисилди» деган жой бор. Бу жой сойнинг ўзига хос дарвозаси. Ҳар қандай йирик ҳўкиз қийналмай ўтадиган бу кемтикдан малла зўрбазур ўтди. Ўтдию рўпарадаги мўлатошда саватдай хурпайиб турган қорага кўзи тушди. Ҳалиги нарса кейинга икки қадам тисарилиб, кейин гунажинга қараб юрди. Тикилиб қаради. Ҳамма ёғи тикан. Бошқа пайтда бўлса қўрқиб тисарилган бўларди. Ҳозир эса ҳеч нарсадан, ҳатто бўридан ҳам қўрқишни хаёлига келтирмасди. Аъзойи-бадани бўғрикиб кетган, боши эса деярли ишламай қўйганди. Нима бўлса бўлар. У ханжардай икки шохини тўғрилаб, ҳалиги ҳайвон устига ташланди. Буни сира кутмаган жайра жонҳолатда ўзини четга олди. Фунажин тўппатўгри сойнинг тўрига кетди. Сизот чашма бошланадиган жойда бир гилам бўйи келадиган ҳавор жойга етди-да, ўтлар орасидан туртиб чиқиб турган сандиқча тошга тумшугини тираб, кейинини пасайтириб кучанишга тушди.

Шундоққина елка тарафдаги бир туп бодомча тагидаги уяда учта бола туғиб, чилласини чиқариб олган, беорлиги сабаб одамларга яқин

жойда яшаб қолган она тулки ғунажиннинг бу қилиғига ҳайрон турганди. Ғунажин эса икки дунё остонасига бош уриб, ўзидан боласини ажратаётганди. Бузоқчанинг олдинги икки оёғи ва тумшуги кўринганда тулки яланиб қўйди. Тепа устига бир арқон бўйи кўтарилган тўлин ой рўпарадан келаётган булутга чап бериб, Гедалгисойни ёрита бошлади. Зим-зиё қоронғиликдан кўра, ой ёруғи ғунажин азобини енгиллатишга қодир. Уқубат дояси аччиқ-аччиқ азобларга чўмилиб фароғат топадиган яна бир бўлажак ғунажинни йўргаклаб олишга шай бўлиб турарди.

Собир ўша куни мактабга бормади. «Аслида мол қидириб, эшак йўқотиб, мактабга бормаган куни кўп бўларди. Мактабга бормаганидан ўкингани йўқ. Кечаги оқшом уни табриклагани келган жўралари нима деб ўйлайди? Ай, нима деб ўйлашса ўйлашар. Уларнинг кўпчилиги ўқишга қизиқмайди. Мен эса ўқишим керак. Дўхтир бўламан. Онамнинг аҳволи оғир. Ўқишга пул керак. Пулни отам маошидан йиғолмайди. Ғунажиннинг туғадиган боласига ем бериб яхши қарасам ёнига қўшиб-чатиб ўқишга кирса бўлади...».

У бу қирлардан мол қидириб, пишиб кетган. Сойдан-сойга югургилаб ўтар, ҳар камару ҳар ўнгирни кўздан қочирмай, малла бўлиб кўринган ҳар бир молнинг эринмай олдига борар, бошқа чиққач ҳафсаласи пир бўларди. Бу жойларнинг шароити қизиқ. Чўққилари кўкка санчилган Ҳисор тизмаларига бош қўйган тошлоқ тепаликлар адоқдаги водийга жўяклар каби тортилган. Ҳар жўяк ичи дарё, ҳар дарёнинг икки қирғоғи қишлоқ. Ҳар қайси қишлоқни ажратиб турган тепалик эса яйлов. Нариги қишлоқнинг қўй-эчкиси бунисига ўтиб, аралашиб юради. Ҳамма қишлоқнинг ўртасида Собирнинг қишлоғи Ўртакент.

«Ўртакентнинг кун чиқиш тарафига ўтган мол йўқолмайди. Ҳай-ҳай кун ботишга ботиб кетишим ҳеч гапмас. Икки оёқли ўғри кўп, бегоналигини билса бас. Тоғ тарафга юрса, чўққилардан ўтиб, Самарқандга ошиб кетолмайдию, жондорга йўлиқади. Беш-ўнта катта хўкизу сигирлар тўда бўлиб юрса ҳар қандайин жондор яқин келолмайди. Малла ғунажин эса якка кетган. Бунинг устига айни туғадиган пайти. Не бўлса ҳам кун ботишга кетмаган бўлсин. У тарафга бориб одамларидан сўраш ҳам бефойда. Қайтага зиёни бор. Агар йўқотмоқчи бўлиб молхонага қамаб қўйишган бўлса эшитадую тоғдан ошириб қассобга пуллаб келади. Йўқ малла ғунажин у тарафга бормади. Кўпинча кун ботишдаги ўтлоқда юради».

Кун пешиндан оғди. Жилга бўйига ўтириб олиб, яримта нонни сувга ботириб, жилгада ўсган барра саримсоққа қўшиб еб олган Собир кун чиқишдаги қишлоққа ўтиб одамлардан сўради:

- Малла ғунажин кўрмадингизларми?
- Йўқ. Кимнинг боласисан?

- Ўртакентдан Шукур аканинг.
- Қайси Шукур,
- Чўлда ишлайди.
- Танимас эканман.
- Бобо, малла гунажин кўрмадингизми?
- Йўқ, эни борми?
- Елин тўлдирган.
- Вой каллаварам, елин тўлдирганни ҳам қўйиб қўйдингларми?
- Ҳовлидан бўшалиб кетиб қопти.

У кун ботгунча қишлоқ оралаб, дайдиб юрди. Итларга таланди. Кўпол оғиз катталардан гап эшитди. Қоронғи тушганда оёғини судраб, уйига кириб келди. Ҳамманинг ишонгани Собир эди. Ҳамманинг кўзи унда. У худди айбдордай ҳеч кимнинг кўзига қарай олмайди.

- Борми?
- Йўқ.

Уйдаги эркак зоти борки, эртаси эрталаб яна мол қидириб кетади. Уйда қолган аёллар жонини ҳовучлаб ўтиради. Она йўқолган гунажинни ҳам, мол қидириб сарсон бўлган болаларини ҳам ўйлайди. Кампир эса гунажин топилади, Шукуржоннинг чарчагани қолади, дея тинмай жаврайди. Кечқурун эркаклар гунажин ўрнига бир талай «йўқ»ни қўлтиқлаб қайтишади. Икки кун ичида бу оила тўлиқ «йўқчи» бўлиб олганди. Учинчи кун «йўқчилар» тоғ тарафни кўришга отланади. Тоғ тарафда нима кўп сой кўп. Бирига борсанг, бири қолади. Шукуржон синфдош жўрасининг отини сўраб, миниб кетади. Тоғдаги бузуқдан от сариқ илондан ҳуркиб, Шукурни йиқитиб қочади. Тирсаги ва оёғи шилинган Шукур кун бўйи от қувади. Тайхарни Собир миниб чиққанди, дард устига чипқондай уям боғлиқ жойидан бўшалиб, қишлоққа қочса бўладими? Бири от, бири эшак қувиб кетган ота-бола зўр базур шомда қайтиб келишди. Бордим келдим — йўқ.

Кампир ҳам чидай олмай ҳассасига таяниб, Олия фолчига кетганди. Олия фолчи кампирга тенгдош. Аммо ёшлигидан уни ёмон кўради. Ўзини эмас, феълени. Қаригунча қилмаган амали қолмади. Ҳозир ҳам бир балоси борда, уч ўгли бўлса-ям уларникида турмай бир ўзи бир уйда туради. Жинлар билан гаплашишга қулай эмиш. Кампир болаларига раҳми келиб, буям бир илинжда дея Олияникига борди. Икки қулоғи оғир кампир икки соат шанғиллаб, электр ўтмаган пасмакки-на деразасиз уйни бошига кўтаришди. Кейин кампир пешонабоғини ечиб, орасидан уч сўм олиб фолчининг олдига ташлади.

— Айланай дугона мен йўқчи, яхшилаб бир кўргинчи, малла гунажинимиз қайда юрипти. Ишқилиб қўллик бўлмаган бўлсинда. Ўзи бугун-эрта туғиши керак эди.

Олия фолчи ҳам ёшлиқдан бу кампирни ёмон кўрарди. Тик гапли. Ачитиб гапиради. Гапнинг ичида заҳари кўп. Саксондан ошиб

қандоғам бир иши тушиб келибди-да. Мажбурдан келган. Бу аслида фолгаям ишонмайди. Ҳозир бир бошлади. Уч-тўрт кун уйидан жанжал аримасин. Аввали шу ғалва билан эртароқ кетиб қолсаям ажаб эмас.

— Вой дугонажон, анчадан бери бу ишни қилмай қўйганман. Қариганда фол кўришга куч етмай қоларкан. Яқинда манави кўшни элда биттаси боласига фол очиргани келганди. Шунча айлантириб келдим, элас-элас кўринадию нималигини яхши кўролмаيمان.

— Олия, энди йўқ дема, болаларим икки-уч кундан бери қийнаиб кетди.

— Гумонларинг борми?

— Бе, гумон қаёғда? Бир жойга чап тушиб юрипти.

— Йўқ-йўқ ҳозир ўгри кўпайган. Бир нарса деб бўлмади. Майли бир уриниб кўрайликчи.

У кўлига элак олиб айлантириб, «хув-хув» дедию жим бўлди. Уч марта шундай қилиб, яна гапира бошлади.

— Айланай дугона, гунажин шу қишлоқда. Ҳеч қайга кетмаган. Уйда десамми, оғилда десамми қамалиб турибди.

— Вой-вой менинг молимни ким қамайди, нимага қамайди?

— Шошма, яна бир қарай. Яна уч сўм қўй.

— Майли, ишқилиб яхшилаб кўр.

— Ана-ана кўринаяпти. Уйларингни чапида десамми, ўнгида десамми қариганда ёш хотин олган мол-ҳоли кўп одам бор. Гунажин ўшанинг оғилида. Хотини қўйворинг, деб икки уч марта айтган. Хотинини жеркиб берган. Ҳозир қўйсамми, қўймасамми ёки тоғдан ошириб сотсамми, деб турибди.

Олия фолчининг деганлари кампирнинг душман кўнглига ён бериб турган дилига шубҳа ва гумоннинг дуркун уруғини сепа бошлади. Боришда оёқлари зўр-базур қимирлаб борганди, қайтишда шошапиша қайтди. Уйига етиб келгунча кампирнинг гумони имондан айириб, тилида бемаза уруғ бўлиб, униб чиқа бошлади.

— Ҳа, бу ўша Турди тараша. Аввал ҳам кимнидир молини ўғирлаб сотган. Найнов ўглини ишққмаслиги учун ўғлим ишдан ҳайдаган. Аввали ўша найнов гунажинни топиб олиб, қамаб қўйибти. Ҳозир бораманда неварамни жўнатаман. Агар шуни оғилдан топсам, нақ қишлоқдан кўчиртираман. Кампир шанғиллаганича ўғиллари билан қарама қора кириб келади.

— Гунажин топилди. У шу қишлоқда. Қамаб ўтиришипти газандалар! Олия фолчи айтди. Аниқ айтди. Бало экан, мен ишонмай юрардим. Уйимизнинг ўнг тараф адоғида қариганда ёш хотин олган ким бор? Ўша Турди тарашада. Ўша қамаган. Абдишукур, сен унинг ўғлини ишдан ҳайдовдинг-ку. Ўшанинг аламига.

Ҳамма-ҳамма ишонди бу гапга. Гўё гунажин топилди. Собир ҳози-

роқ бориб, оғилни кўрмоқчи бўлди. Отаси кўнмади. Эрталаб боришга қарор қилишди.

Тонг отди. Аввал Собир борди. Аста оғилга қаради. Қулфлоглик. Отасига етказди. Шукур босиқ йигит бўлсаям, мол аччиғи жон аччиғи, Турди тарашаникига келиб дабдурустан талаб қилди:

— Оғилингизни очсангиз...

— Нега?

— Керак.

— Менинг оғилимда сенга нима бор?

— Ғунажинни қамаб қўйибсиз-ку.

— Ё астағфирулло, ўлимдан хабарим бор, аммо...

У оғилни очди. Катта оғилнинг бир четида битта уйга етадиган тахта, шипр бор эди. Ғунажиндан эса дарак йўқ. Шукур ишонмай из ҳам қаради. Балки бир оқшом қамаб ҳайдагандир. Ё тоққа олиб бориб яширдимикан? Шукур тўнғиллаб чиқиб кетди. Туриб-туриб тарашага таъсир қилди. Жанжални пулга сотиб оладиганлар хилидан эди. Шаҳарлик шаллақи хотини ўзидан ўттиз ёш кичик бўлса ҳам адоватбурқсий бошлаган кўкайига авайламай ермойи сепди:

— Ўт балонгдан, сув балонгдан асра, ундай қилди-я?

— Манам ҳайрон бўлдим, сиз индамадийиз.

— Ё тавба шарманда қилди-ку, бу энағар. Эшитган қулоқ нима дейди? Хотин, сен бир бориб билиб кел, менинг оғилимга қамалган деб уларга ким етказипти? Ўша туҳматчини судга бераман!

Асли йўқ қошига айилдай қилиб ўсма тортган, пешонаси дўнг, кўк кўзлари ичига тортган пакана хотин бидиллаганича Шукурникига жўнади.

— Бу гап сан қарри кучукдан чиққан!

У бориши ҳамона кампирни ёқасидан олди. Кампир унинг қўлидан юлқиниб чиқиб, ҳассаси билан ура кетди. Шаҳарлик ёш-да, кампирнинг қўлидан таёғини силтаб тортиб олиб, дуч келган тарафга айлангириб отди. Таёқ айланиб бориб-бориб бир қўлида нон ушлаб, иштонсиз анграйиб турган 3-4 ёшли гўдакка бориб тегди. Гўдак чинқириб йиқилди. Вой болам, деб уйдан чинқириб чиққан она боланинг аҳволини кўрдию, ҳушидан кетиб йиқилди. Шаҳарлик бундай бўлишини сира кутмаган, шекилли, қўрқиб кетганидан ўтириб уввос тортиб йиғлай бошлади. Ғала-ғовурни эшитиб, етиб келган қўни-қўшнилари она юзига сув сепаб ўзига келтиришди. Биров дўхтирга чопди. Кимдир шаҳарликни турткилаб ҳовлидан чиқарди. Кампир эса ер мушглаб қаргамоқда эди:

— Илоё уйинга ўт тушсин! Илоё ҳонавайрон бўл!

У фолчини қарғаяптими ёки Турди тарашани билиб бўлмасди...

Бугун еттинчи кун. Ғунажиндан дарак йўқ. Унинг топилишига умид қилаётганларнинг сони камайиб бормоқда. Она ўша жанжал

оқшомида қон туфлади. У шифохонага кетгач, кампир ҳам ётиб қолди. Шукурнинг дам олиш муддати ўтиб кетсаям ишга чиқмади. У рўзгорга, Собир гўдакка қарайди. Сутдан бемаҳал ажраган гўдак хархаша қилади. Баъзида унга қўшилиб йиғлаб ҳам олади. Лекин кўнглининг аллақасерида «гунажин йўқолгани йўқ, эсон-омон юрипти, албатта топилади» деган илинж сира кетмайди. Бугун оқшом тушига кирипти. Аввал оқшом босриқиб қолиб, Турди тараша билан ёқалашиб, ҳаммаёғини қон қилганда, уйғонса укаси сийиб қўйган, хархаша қилиб йиғлаётган экан. Тагини алмаштириб, шишадаги сутдан озгина бердию ухлатиб, ўзининг ҳам кўзи илинди.

Мол қидириб роса чарчаганмиш. Оёқлари зўр-базур судралармиш. Томоғи шундай қурибдики, ютинишга ҳоли келмабди. Харсанг устига ўтириб, дам олмоқчи бўлибди. Шу пайт ёнгинасидаги тошга томоғи оппоқ, қанотлари баҳор осмонидай кўм-кўк, тумшуқлари биғиздай узун, чумчуқдан каттароқ қушча қўниб, сайрай бошлапти. У ҳар сайраганда тумшуғини тошга уриб-уриб оларкан. Овози бирам ёқимли, жарангдор. Ий-э, бу тоштешар-ку, хабарчи қўш.

— Тоштешар, яхшимисан, бунча овозинг яхши, қандай хушхабар келтирдинг. Менинг гунажиним бузоқчам соғ-омонми?

Тоштешар тилга кирди:

— Юр, юравер, менинг изимдан юр, манави қирдан ошсанг орқадаги хилват ўтлоқда гунажининг юрибти. Орқасида хумкалла бузоқ, сира тутқич бермайди.

— Вой тилларингдан айланай, бунчалар ширин!..

— Юр, юр, юрақол, изимдан юр.

Ўрнидан тураман деса туролмасмиш, юраман деса юролмасмиш. Оёқлари шишиб кетганмиш. Эмаклар кета бошлапти. Тиззалари қирра тошларга шилинипти. Чалвори икки тиззасидан йиртилиб кетибди. Барибир кетаверибди. Йиғлаб-йиғлаб чўққидан ошибди. Қараса, бир бўлак ажабтовур сой. Ўртасида жилға. Икки тарафи теп-текис ўтлоқ. Ўт-ўланлар шундай ўсганки, роппа-роса белга чиқади. Жилға бўйида ёввойи саримсоқлар қатор бўлиб ўсан. Уларнинг ёқимтой ҳиди Собирнинг димоғига гуп этиб урилди. Ий-э, ана-ана гунажин. Малла оққулоқ. Орқасида бузоғи ҳам бор. Собир бутунлай юролмасди. Кўллари бир-икки силкитганди, қанотга айландию, гунажин тарафга учиб кетди. Тоштешар унга қанотларини берди шекилли. Шу ўзининг гунажини. Вой жонивор малла. Қани бузоғингни кўрай. Ана, буям зотдор. Вой қулоқчаларингдан. Сени ўзим яхшилаб боқаман. Вой, бу каттариб кетаяпсанми, бўйинг менданам баланд-ку. Ҳали шошма, улгурасан. Мактабни битиришимга ҳали икки йил бор. Сени кейин бозорга сотиб, ўқишга кирман. Йўқ, сени сотмаймиз, «Сотамиз» сўзи бузоқни хафа қилди шекилли, шаталоқ отиб қоча бошлади. Собир уни қувиб етди. Энди бузоқ ҳам қанот чиқарди. Унинг қанотлари узун

ва катта, эртактаги отларникидай. Собирнинг қанотлари эса кичик. Тўхта, тўхта ҳой бузоғим, уйга кетамиз, уйга!.. Бузоққинам, жон бузоғим!

У бақириб уйғонди. Уйғондию отасини қидирди. Отаси аллақачон уйғонган, уй олдидаги курсида ўтириб чекаётганди.

— Ота-чи ота, гунажинимизни кўрдим, бузоғи билан юрипти. Эҳ, бузоғи қочиб кетди-да. Гунажинимиз йўқолмаган, у албатта топилади.

— Э, кўп ўйлайверганингдан тушингга кирган. Ким билади, қидирмаган жойимиз қолмади-ку.

— Ота, бугун ўзим қидираман.

— Кўй, ўғлим ўзим қидираман. Сен мактабингдан қолиб кетдинг. Дарсингга бор. Уқангни эса момангни уйига кўясан.

Собир кўнглини узолмай мактабга кетди. Бир соат ўқиб, танаффусга чиққанда ўзидан бир синф юқори ўқийдиган Комил деган ёлғончи бола уни имлаб чақириб:

— Собир, мен кеча мол қидириб юриб Гедалгисойда малла гунажин кўрдим. Бир ўзи юрипти.

— Бузоғичи?

— Бузоғи, бузоғи йўқ.

— Ай, сен ёлғончи, алдайсан.

— Ўлай агар, ўлай агар. Кўзим билан кўрдим.

— Нон билан қасам ичасанми?

— Нон урсин!

— Комил агар алдамасанг, суюнчисига велосипедимни бераман.

— Велосипедингни. Йўт-э, эскида. 24 ми?

— 28, ўтган йили отам олиб берган.

— Майли жўра, ўзим эргашиб бораман.

— Ҳозирми?

— Ҳозир.

— Дарсчи?

— Сенам сўра, менам сўрайман.

— Майли.

Улар папкаларини тайинлаб, қаерга боришларини ҳеч кимга айтмай, тўппа-тўғри Гедалгисойга қараб кетишди. Собир ҳайрон бўларди, шунча кун қидириб, шу Гедалгисой ҳеч кимнинг ёдига келмапти. Ҳув ана, сойнинг тўридаги яна бир бўлак хилват сойчада гунажин ўтлаб юрибди. Бир ўзи. Нега бир ўзи? Бузоғи қани? Ё ҳали тугмадимикан? Туққан бўлса бу сойда бир ўзи юрмаган бўларди. Балки тулкипулкига олдириб қўйган.

Гунажин уларни кўриб, аввал пишқирди ва ёввойисираб қоча бошлади. Елинлари сутга тўла тирсиллаб турибди.

— Ҳа жўра, бу аниқ туққан. Боласини олдириб қўйибди. Эссиз...

Ҳай майли, боши омон бўлса яна туғиб беради. Уйга ҳайдаш керак. Шунисига ҳам шукур.

Фунажинни эса сира уйга юргиси йўқ. Кўприкдан ўтгиси келмаётган тайхардай тайсаллайди. Бири итариб, иккинчиси судраб кўрди. Тўрт оёғини тираб таққа тўхтаб қолди.

— Шошибмизда жўра, ипсиз келибмиз. Ип бўлганда шоҳидан боғлаб ҳайдасак зинғиллаб жўнаган бўларди.

— Ай, барибир ҳайдаб кетамиз.

Малла фунажин ўтган бир хафта ичида узоқ ажодлари қонидан ўтган бир томчи мерос-ёввойилик туйғуси оғушида яшаган ва бу туйғуга қизганчиқлик исмли нозик феъл-атвор ҳам кўшилиб, одам боласи йўригига юрмай, унинг ҳукмрон бошвоғига ином-ихтиёрини тутиб бергиси келмаётганди. Энди унинг боласи бор. Гавваз, ургочи, қоп-қора пешонаси оппоқ, еттиқунлик, ўзини тутиб олган. Оёқлари узун, агар қашқир қувса, етиб олиши гумон. Икки йигитча унинг дардини тушунмай зўр бериб қишлоққа ҳайдаётган, фунажиннинг тили икки қарич бўлса ҳам дилидагини ифода қилишга қодир эмас эди.

«Ай одам болалари-ей, биз сизга нима ёмонлик қилдикки, ўз эркимизга сира қўймайсиз. Ўша сассиқ оғилга боргим келмаса нима қилай. Туғилганимдан бери бошимдан сира бошвоқ тушмайди. Бузоқ-лигимдаям ҳам тўйиб эмгани қўйишмасди. Менга аталган оқ-оппоқ сутга шериклик қилишарди. Онагинам чўммоқ сигирнинг елинига наридан-бери тутишарди. Нуқтани силтаб тортиб, айириб олишарди. Кейин пақирини тўлдириб, пов-пов соғиб олишарди. Бечора онам менга қараб-қараб ялаб-юлқаб турардию менинг ҳақимни талаб қилишга ийманарди. Қолган сут эса мени тўйдирмас, яланиб қолаверардим. Энди бузоғимга ҳам менинг қунимни кўрсатишмоқчи. Йўқ, йўқ уларга бузоғимни кўрсатмаганим бўлсин. Уларни кўзи ёмон. Ҳеч қачон ва ҳеч нарсага тўймайди. Ҳой болалар, ёпишманглар, ҳозир шундай сузаманки, кеча бузоғимга ташланган тулкининг ҳолига тушасизлар...».

Одам болалари сигирнинг дардига тушунмайди. Уни ўз ҳолига ташлаб қўядиган аҳмоқ ҳам йўқ. Ахир ҳар икки йигитчанинг бу фунажиннинг уйга кетишига манфаат бор. Фунажинни судраб ҳам опкетишади. Фунажин шу пайтгача мўърамай турганди. Мўъраса бузоқ эшитиб, камардан югуриб келади. Икки ўсмирнинг ҳадеб ёпишганидан жаҳлланган малла беихтиёр мўъраб юборди. Нарироқдаги камардан эса жавоб келди.

— Бу мен, шу ердан, яхши дам олаяпман. Тинчликми, ҳозир олдинга етаман.

Комил ва Собир донг қотиб қолди. Камардан қоп-қора, лўп-лунда бузоқ каккули соат эшикчасидан ирғиб чиққан каккудай отилиб чиқиб, тўппа тўғри фунажин тарафга чопди.

— Ия, ия, анавини қара, ана бузоқ. Собир бахтинг боракан, суюнчини чўзавер.

— Комил жўра, э ака, велосипед энди сеники. Физиллатасан.

Фунажин бузоққа, бузоқ гунажинга чопди. Гўё бир-бирини ҳозиргина топди. Фунажин уларга қараб қўйди. Йигитчалар ҳам анграйиб, ҳам мардлик қилиб, она-болани анча вақт кутиб туришди.

Комил бузоқни тутиб, кўтариб олмоқчи бўлди. Бузоқ «думини хода қилиб» қочиб берганда ўзича ҳаммадан чопоғон Комил унинг чангини ҳам кўрмай қолди. Одам боласи эса ҳамма вақт йўлини топади. Она-бола қилиб ҳайдашди. Энди гунажинга барибир эди. У бирдан ювош, болажон сигирга айланиб қолганди.

Моли мўмин — жони мўмин. Унинг Гедалгисойдан топилгани, топилганда ҳам гаваз бузоқча билан топилгани «суюнчи» деб сўраб келганга ҳар нени беришга тайёр турган уйдагиларни ҳафта давомида ич-ичига ўрнашиб, кечаю кундуз қийнаётган ёлғончи дунё азобини эшитилгани ҳамона хамирдан қил суғургандай суғуриб ташлаган, гўё ҳеч нарса бўлмаган, ҳеч нима ўтмаган каби ҳаммани эртанги кун орзулари гирдобига тортиб қўйди.

Нозик феълли малла гунажин Шукуржоннинг бесабаб кетиб қолмоқчи бўлган, бойлигини йўлдан қайтариб келиб, хотиржам қилиб ишга жўнатган, кампирни умидлантириб оёққа турғизган, Собирни насиб қилса икки йилдан кейин борадиган ўқишига нақ «ишонч» ёрлиги топширган эди. Бемор эна эса бу хушxabарни эшитгани ҳамона рангига қон югуриб, шифохонадан кетаманга тушиб қолганди.

Моли мўмин — жони мўмин...

ОШИҚ ДУНЁ

Уларнинг топишганига унча кўп бўлгани йўқ. Қиш чилласидан кейин залворли заминнинг ботинидаги ваража юзага уриб, қори кетган ерлардан терлаган тўриқнинг сағрисидан чиққан ҳовур каби енгил буғ кўтарила бошлаган кезларда иккови икки дарада яшарди. Чиллада совуқ бирор тарафга силжимади. Бошида бостириб ёққан қор бир томчи ҳам эримади. Аллақачон қиш уйқусига кирганлар иссиқ уясида уёқдан-буёққа ағдарилиб, кечани кундузга улаб ётаверди.

Қор титиб, унинг тагидан ризқ топиб ейишнинг ўзи бўлмайди. Ўз ҳолича икки адирда яшаб, кўп қатори жуфтлашганинг ҳар бири салкам қирқ беш кунлик қантар азобини енгиб, пай томири чўзилиб, устухон илиги узилиб, қовушиш фаслига етганига қарамай, аъзойи баданида бир бўлак жонланиш сеза бошлади. Оқтамоқ тулки-ойнинг қуйруғидан таралган анвойи ҳидга тўя бошлаган Пардум тул-

кивой кузги хас-хашак рангига монанд кийиниб, олдида жуфтнинг атрофида айланиб-ўргилиб, ўзини ҳар алфозга солишдан чарчамади. Оқтамоқ ҳам қараб турмади. Нозу карашмани шу қадар қойиллатдики, унинг бу хурмача қилиқларига бошқа пайтда ҳатто тукқани ҳам чидамаган бўларди. Маъшуқанинг таманно зимзамаси ошигининг тўқсон икки томирида музлаган ҳисларни жунбушга келтирар, бу ҳислар аслида ўткинчи, қайталайдиган ҳислар бўлса ҳам ҳозирча бир умрга кетмайдиган каби икки тарафнинг кўнглини завқу шавққа тўлдириб ташлаган эди.

Мана, улар бир-бирини узоқ ялаб-юлқигандан кейин бироз чарчаган бўлдию, ўтириб дам олмоқчи бўлишди. Дубулғасимон тепаликнинг кизагини нақ кўндалангига кесиб ўтган сўқмоқнинг белига келиб, аввал заифа тўхтади. Нега? Ким билади дейсиз? Унга маталгандай маст бўлиб, суйкалиб келаётган ошиқ бундай бўлишини сира кутмаганди. Туртиб юборишига сал қолди. Оқтамоқ бепарво этакдаги шарқираб оқаётган дарёга қараб ўтириб қолди. Пардум ҳам шоша-пиша ўзини ўнгладию, итоатгўйлик билан унинг ёнига чўнқайди. Овчиларнинг айтишига қараганда, бу тоифа жонзот бор-йўғи ўн тўрт йил яшар эмиш. Улар етти ёшга киргунча доимо ўнг ёнбошини босиб ўтириб, кейинги етти йилда чап ёнбоши билан ўтириб турар эмиш. Оқтамоқ ўнг ёнбошига оғирини ташлаб, думига суяниб чўнқайган. Пардум ҳам айни шу туришда. Гўё шу лаззатли кунлардан эсдалик, дея суратга тушмоқчи. Гўё узун симдор устига келиб кўнган бир жуфт қалдирғоч сингари. Гўё ўта махфий гапни қўлни бўйинга, оғизни қулоққа қўйиб гаплашишмоқчи. Гўё узоқ сафар олдидан бир-икки нафас ўтиришмоқчидай...

Тепада тўрт терак бўйи баландда булутсиз жунжиккан осмон тагида эса тўдасидан ажралиб қолган кекса ғажир нақ ўтирганлар тепа-сида кичик доира ясаб айланар, ошиқ-маъшуқларни бежиз тўхтамаганга йўйиб, бирор егулик топишган бўлса, шу ерда ўтириб ейишар, бўлак-сўлак увоғи қоқар, деган умид билан узоққа кетмас, қирнинг орқасидан шошиб чиқиб келаётган ёш овчини кўриб турган бўлсаям бу ёқда беғам ўтирганларни огоҳлантиришга шошилмас эди. Уч кун бурун тонг пайтга яқин биродари дўлта бўрининг олмос тишлари ковагида қолган тўнғизвачча гўштининг қолдиқларини мўйчинақдай териб егандан бери туз татигани йўқ. Дўлта бўрининг изидан икки кун саргардон кезди. Фақат иккисига тегишли ов майдонида бирор нарса илинмади. Ноилож қолган дўлта тоғнинг Самарқанд тарафига ўтди-да, отбоқарнинг қопқонига тушди. Ғажир эса қаноти борлигига шукр айтиб, янада баландроқ кўтарилди-да жанубга, доимги ўриши томон йўл олди. Бугун насиб қилса манови антиқа жуфтликдан, ё анови ҳаллослаб келаётган овчидан бирор нарса тушиб қолар, деган умид билан ерга олазарак қараганча доира ясаб айланмоқда.

Ошиқлар эса ўзи билан ўзи овора. Оқтамоқ чап қўли кафтидаги буршиқ чизиқларни Пардумга кўрсатиб, фолбинлик қиларди:

— Анчадан бери товук гўшти еганим йўқ. Икки йил олдин қишлоққа ҳамма кучукни отиб кетишганда, қиш бўйи онамиз билан мазза қилгандик. Бу йил ит деган яна кўпайди. Бугун мана, қара йўл очик кўринапти. Кўнглим сезаяпти. Албатта катакка тушаман. Сен майли берироқда пойлаб турасан. Ўзим жойини соламан! Кейин тун бўйи машат.

Пардумнинг иримчилиги ҳам ундан кам бўлмайди. Ўнг қўлини узатиб, Оқтамоқнинг елкасини қашиб қўяди-да, қулогига шивирлайди:

— Жоним ака, мени айтди дерсан, яна озгина фурсатдан кейин шундай олдимиздан тайёр насиба чиқади. Мана, кафтим қичишяпти. Қачон кафтим қичиса, қўлимга арзигулик нарса тушади. Ҳамма ёқни қор босиб қолганида дарё ёқалаб юргандим. Балиқлар ҳам чашмаларнинг кўзига кириб кетган. Бир пайт мана шу ўнг кафтим ўз-ўзидан қичишиб қолса бўладими? Ҳаммаёқ қор, нимага ишқалашимни билмайман. Шундоқ қарасам, сув ёқасидаги ковакда каттакон ўрдак, худди тирикдай дарёга орқасини ўгириб турибди. Совуққотиб турибди, деб ўйладим. Секин пусиб бордим, ўзимни отдим. Ғийқ этмади. Кундузи ўқ тегиб яралангану, оқшом совуқда қотиб қолган. Уйга опкетиб кун бўйи ҳузур қилиб едим. Оҳ, оҳ, очқаганда ўрдакнинг гўшти зўр кетади-да.

Ширин суҳбатнинг адоғи кўринмасди. Ғажир эса овчини анойи деб ўйларди. Овчи ҳам анойи эмас. Асли-наслига мос сайёд уругидан. Ҳозир сувсарга қўйилган тош қопқонидан хабар олиб қайтаётган, сержўжалиги учун кузда тайёрлов идорасидан тулки тери ваъда қилиб, тўрт қоп ун қарз олиб қўйган, бир жуфт тулки отиб, яна бир жуфтига тузоқ қўйиб юрган эди. Ана омад! Худо бераман, деса солиб қўяр йўлига. Тепага эмаклаб чиқиб, этакка қараганда кўзлари ёниб кетди-я унинг. Йигирма қадам пастда сўқмоқнинг қоқ белида иккитагина тулки ором ўтирипти. «Худога шукур, ўша гилай шиламшиқ терипурушдан қарзини қутуладиган бўлди. Бугун тоши қирга ўрмалайди. Икковига бир ўқ кифоя. Иккитадан тўртта сочма тегса бас, жойида қолади». Ҳа, хом сут эмган банда, насибни айтмаган...

Ҳеч нарсадан хабари йўқ ошиқлар эса бутун умр таъқиб этадиган хавfli дунёни гўё унутиб қўйишганди. Овчи уларга қарата якка тир милтигини тўғрилади-ю, миясида тўрт-беш савол кўндаланг бўлди. «Аввал қайсини отса? Бирини отса, иккинчиси қочиб кетади. Қулоқ атрофини кўзламаса тери тешилиб, нархи пасаяди. Икковининг ўртасидан-чи? Шу ўқ-дори дегани тақчил бўлиб кетди-да».

Тепадаги ғажир эса овчининг бир ўққа икки тулки отмоқчи бўлаётганини сезиб «мана сенга» дегандай оппоққина тезаклаб, йигит-

нинг боши узра ташлайди. Йигит ҳеч нарсани сезмагач, «ҳай аттанг» дегандай томоғини тақиллатиб юборади. Ошиқларнинг иккови ҳам бараварига осмонга қарайди. Айни шу пайт кўрсаткич бармоқ қармоқдай эгилиб, ўзидай қийшиқ темирни тортиб юборади. Кейин қаторасига турганлар «мушт кетди» ўйнагандек бир-бирини туртиб, жиззаки кепакка ўт кетади. Ўт эса бир ангишвона кўргошинни эритиб, ингичка қувур орқали тўғрига овчининг чап кўзи кўзлаган нишонга олиб кетади. Қарсс!

Очиғи бундай бўлади, деб овчи ҳам, ошиқ-маъшуклар ҳам сира ўйламаган эди. Яратганнинг ҳукми хоҳиши эса манзарага шундай яқун ясади. Бир ҳовуч чўғ бўлиб отилган ўқ негадир ошиқ-маъшукларнинг бировига ҳам тегмай ўртадан тўғри ўтиб кетиб, ҳавордаги хас-хашак устига алвастининг тупугидан шатирлаб тўкилади. Оқтамоқ шартта орқага бурилди-ю, тўғри келган тарафга — айни овчи турган тарафга югурди. Нақ юзма-юз келганда овчи иккинчи ўқни ўқлаб улгурмаганди. Шошиб қолдию, уни қўндоқ билан туртиб қолди, холос. Пардум эса боягина кўраётган фолим тўғри келди, биров осмондан ёғли егулик ташладими, дея бошига таёқ теккандай жойида гир-гир айланиб қолди, худди тентак касали теккан кўзига ўхшаб. Овчи Оқтамоқдан умидини узиб, Пардум тарафга юзланганда, у ўзни ўнгладию адоқ томонга камон ўқидай отилди.

Ғажир эса бу хавфли томошадан қўл силкиб, навбатдаги кечани ҳам оч ўтказиш учун аввал тикка кўтарилиб, кейин дубулға чўққилар орасидаги уясига қараб учиб кетди.

Овчи нафсига насиҳат қилолмай, қилғуликни қилиб қўйиб, бўш халта билан уйига қайтаётганда, кўққисдан берилган зарбадан гангиб қолган ошиқ-маъшуклар балки бир умр бир-бирини кўролмайдиган каби хастаҳол боши оққан томонга кетиб борарди...

ЎҒРИ БИЯ

Миш-мишчилар Сариўзак қишлоғидан икки қир наридаги уч-тўрт уйлик овулда бир кишининг ўғри бияси бўлганини чин гап, дея гапириб юришади. Аслида ўғри бия бўлгани ёлгон. Эгаси ўғри бўлган бўлса бордир. Мол эгасига ўхшамаса ҳаром қотармиш. Биянинг эса бекордан бекорга ҳаром қотгиси келмагандир...

Ҳайит баттол бияни тойлигида Сазаган тарафлардан сотиб олганди. Той вояга етиб, «куйикка» келиб, қанча зорланиб кишнаса ҳам баттол уни минги бермай қўяди, деб отга қўймас, бўшалиб келган айғирларни эса яқинига ҳам йўлатмасди. Баттол дала қоровули. Пиёда юришга асло тоқати йўқ. Бора-бора бия Ҳайитнинг баттоллиги

эвазига ёмон одат чиқарди. У ўзи боғланган қозигидан ипни осон ечадиган, баъзан эса темир қозикни ҳам тишлаб суғурадиган бўлди. Бунисига ҳам кўникса бўларди. Бия ундан ёмонроғини бошлади. Бир амаллаб ярим тунда бўшалиб олган бия тўғрига — тоғ оралигидаги қишлоқларга чопар, у ерларда боқиб совутилган улоқчи отлардан энг зўрининг атрофига айланар, унга антиқа ҳид ҳадя этиб, орқасидан эргаштирарди-да овулга қараб йўргаларди.

Ёшлигида калта-култа, онда-сонда эшак ўғирлаб сотиб ўрганган Ҳайитга эса айни шуниси керак эди. У отнинг ёли ва думини кузаб, кун чиқиш тарафдаги узоқ тоғлар бағридаги қишлоқларга олиб бориб сотар, ҳеч нарса кўрмагандай биянинг ем тўрвасига тўрт кило ем илиб, миниб юраверар эди. Бир, икки, уч, беш, ўн. Одамлар қоровул бўлсаям Ҳайитдан ҳам, биясидан ҳам ҳадиксирай бошлади. Лекин қўлинг билан ушламаганингдан кейин бир нарса дейиш қийин. Қингир ишнинг қийиғи ҳам дарров билина қолмади. Ҳайит баттол ўғри деган номни бўйнига олмай, орқасидан эргаштириб юрса ҳам унинг бияси бадномликка чидаш беролмади. Унинг қонига бир томчи бўлсаям Фирот ва Бойчиборлар қонидан ўтиб улгурган эди. Юриб-юриб бир кун ипопок эгасидан ўхшатиб «ҳақи»ни олди.

Катта саҳар эди. Бия жудаям узоқдан меҳнат тортиб чиройли қора ёл, қора дум саман отни эргаштириб келиб бостирма атрофида энди-гина дон олишиб турган эди. Бундан хабар топган эгаси тиг билан тилиб очилгандай қисик кўзларини уқалай-уқалай сарпойчан ва яланг оёқ келиб, саманнинг нухтасига ёпишди. Саман эса биянинг кетидан айрилмади. Бия ҳам буни айни пайтда хоҳламасди. Баттол саманнинг тумшуги тагидаги нухтабоғидан жаҳл билан тортганини билади, юз бетига урилган кучли зарбадан беш-олти қулоч нарига бориб тушиди. Бия кейинги оёғи билан тепдими, ёки саман олдинги оёғи билан урдими, билолмади.

Ўзидан кетди. Эрталаб хотини уни бостирма атрофида эмаклаб юрганида топди. Судрагандай қилиб уйга опкирди. Яхшиям ўз уйинг, ўз хотининг маҳрам. Бош ёрилса телпак ичида. У ҳеч кимга ҳеч нарса деб арз қила олмади. Айбдорни тутиб кўрсатай деса, кўз йўқ. Бўлган воқеаларни бир бошдан айтиб берай деса, бу кунидан баттар бўлишини яхши билади. Кўзи қизариб юрганида топилмас матодай опқочиб олган, ўнг бетининг нақ ёноғида ит тишлагандай пашшахўрдаси бор хотини «эрим ярим тунда отга хашак бергани чиқса, отнинг дави чалиб кетибди» дея сўраб-суриштирган ҳамсоя-ҳақни ишонтирди.

Бия ҳам ҳеч кимга дардини ёрмай ўша кечаси саман от билан узоқдаги туманли даралар қўйнига бош олиб кетган эди...

ХАЁЛНИНГ ЭРТАГИ

Бор эканда, йўқ экан, оч эканда тўқ экан. Яқин ўтган замонда, Кўҳи баланд томонда, етти пушти қўй-эчки ҳайдаб ўтган Барлос беги деган овулда Эшмуаллим деган яшаган экан. Эшмуаллимга Худо боладан кўпроқ бергану чақаси камлигидан нолиб, ҳар турли хаёлга толиб, бошини қуйи солиб юрганакан. Хаёлнинг ўта юввош, ўзи танбал, қорни замбил отига миниб олган Эш ака кетаверибди, кетаверибди. Бир пайт қараса шундоққина рўпарасидан ўзининг жондайгина бобоси Эшмуродбой чиқиб қолса бўладими? Эш ака ота истаги билан уч кунлигида шу бобосининг исмини олган эди. Ёпирай, бу қандай ҳол? Сўзлагани тили лол. Саломга «с» ҳарф, бовога «б» ҳарф анқонинг уруги бўлди-ку!..

— Ассалому алайкум, Эшмуаллим, қани йўл бўлсин, ўғлим!

Эш ака яна жим. Бамисли Герасим, эсига келгани шу бўлдики, бу ўша ўзининг бовоси, олдин салом бериб қўйиб, изза қиладиган. Ота соқоли иягига битса ҳам неварара, барибир неварара. Аввал қизарди кейин бўзарди. Бузуқ дилбузардай дўриллаб, кейин хириллаб тилга кирди.

— Бовожон, жоним бова, яхши учрадингиз. Бошим қотиб, ҳисобимни йўқотиб юрибман. Бу замонда ким ночор, муаллим, ночор. Ўттиз кун жавраб топган-тутганим, рўзгорнинг оғзи катта горнинг аждаҳо домига пашша учиб киргандай тишига тегмай ўтиб кетаяпти. Калта кўрпа гоҳ бошга, гоҳ оёққа етмайди. Бир этак жўжа, берсанг ейман, бермасанг ўламан, дейди. Ҳисоблаб кўрсам, бир менинг моятнам нону чойдан бошқасига етмас, ҳали қишлоқчилик суннат тўй, киз чиқариш, ўғил уйлантириш деганлари бор...

Эшмуродбой узун соқолини силаб-сийпади ва тамоқ қириб деди:

— Билдим болам, бироз эсинг кетганга ўхшайди. Эчки қил!

Шундай дея Эшмуродбой ерга кирдими, осмонга чиқдими кўздан гойиб бўлди. Доно маслаҳатдан Эш аканинг кўнгли тўлди, хаёл отидан ирғиб тушиб ўзига келди. Эслади, ҳали ёшгина, бебошгина эди. Чўлдан кўчиб келган Тўрамурод чолнинг бир сурув эчкиси бўларди, олдинда қоплондай серка 30-40 эчкини бошқариб, кўнгиругини чалиб чўпонсиз юради. Бир куни Эш бува ҳазиллашиб сурувнинг хўжайини оқ така полвонни сузмақчи бўлди. Балого қолди, кимнидир тўйи, дарёнинг бўйи эди. Оқ така бурама заранг шохи билан бир уриб, роса пуйпалаб, анҳор сувига тикиб, эсини кетказиб қўювди. Ҳозир яна эси кетган. Ўша Тўрамурод бойга ўхшатиб эчки қилади. Кўпайгиси келса, эчки дегани товукдай гап. Ана-мана дегунча, кампир шафтоли қоқи егунча бир кўтон бўлади. Чўпоннинг кераги кам. Бир зўр такадан бошлиқ кўйса бас. Бир отар отни қайтарган айғирдай тўдасини қўригани қўриган. Ана ўшанда кўринг Эшмуаллимни, Эшмуродбой бўлмаса тоаламдур.

Интилганни интиги қуримас. Эш ака товуқ сотди, тухум сотди, беш-ўнта қуёни бор эди. Униям арзон гаровга йўқотди. Йиққан пулига «давлатбоши» деб икки улоқ олди. Бири ургочи чиноқ, бири эркагу салгина чўлоқ. Ўша икковига емаганини едирди, бор-йўқ меҳрини ийдирди. Худо бераман деса қулига, солиб қўяр йўлига, ёпирам биринчи тул, баракаси мўл, егизгина бўлди. Яхши ният ярим мол, Ҳасан-Ҳусаннинг тўйига аташди.

Тўй Худонинг хазинаси, ўзбек топса тўй қилади. Ўз қўли билан хайру эҳсон берганга нима етсин? Айтишларича, тўйга учар қуш ҳам қанотини қўйиб юборар экан. Икки улоқ нима бўпти? Ҳимматли қўлга нур ёғар. Бизнинг элда 4-5 ҳўкиз сўйиб, беш-олти қозон ош дамлаб, кураш, кўпкарили қилиб, пешонаси терлаб тўй бермаганни «учовара»га қўшишмайди. Тўйнинг оғири йўқ, ҳеч ким тўёнасиз келмайди. Тўйдан айирмасин.

Орадан қистанмай учтагина йил, олтигагина «тўл» ўтди. Кўринг энди салтанатди. Кунлик сабоқни саришта қилиб келиб, сурувни ёнага ҳайдаган эчкили бой Эш ака топган товушқонига ҳайдаган қўй-эчкисига қараб, олдин керишди, кейин гушпаиди ва бир чимдим хаёлга ботди: «Энди сурув каттарди, чўпон така лозимдир, мисоли Тўрабой-никидай». Ўша раҳматли оқ таканинг чевараси ё невараси бўлсин. Ўзи оқ, бурама шох, йўқ, йўқ, бир марта Тўрабойдан ошираман. Кўрганни кўзини ўйнатиб тошираман. Бир серкабош ҳам қўшаман, анави бўлармон така улоқнинг шалпинчоғини Ўта пиёнга юлдирсам, йил ўтиб серка бўлади, семириб гўшти мойга тўлади. Такани чўпон, серкани чўлиқ қиламан. Серкабошга жиринглаган қўнгироқ тақаман. Воҳ, воҳ-ей, қандай мазза!..

*Сурувим бор серкабош,
Улоқлари эркабош,
Қўнгироғи бўйнида
Уйнаб чопар тошма-тош.
Бир ой ўтса биттаси,
Бир қўзига бошма-бош.
Эсинг кетса, эчки қил
Сирим айтай қариндош.*

Шу десангиз, шу паллада ҳув елкадаги Ҳисор тоғининг орқасидан Норбой мерганнинг қопқонидан қочиб, «Шовуз» чўққисининг биқинидаги қамишзорда ёлдор бўрига қўшилиб кўзи тешилиб, тўрттагина бола кўрган белдор бўри эркаги Ёлдорни қақриб, тўшини тўшига тегириб, тош меҳрини ийдириб, ширин-шакар болаларини кўрсатиб бир сўз, деб турган жойи экан.

*Тўнғичимнинг тили узун,
Кичигимнинг сирти қизил.
Кенжатайим қизгина
Ўртанча болам ўғил.
Ухшайди нақд ўзингга,
Кўзгинаси кўзингга
Иссиққина гўшт керак
Карт думбаю тўш керак.
Ҳа, майли улоқ бўлсин
Сийнаси оппоқ бўлсин.
Ота бўлсанг югур чоп,
Жонлиғни зўридан топ.*

Бола боқишни сира қутмаган, ўзиям бир ҳафтадан буён бир тиш-лам гўшт ютмаган Ота бўри бу қўшиққа жавобан аввал ишшайди, кейин думини ликиллатиб қийшайди. Майлининг боши оғримас, Ёлдор бўри «хе» йўқ, «бе» йўқ тоққа қараб чўзиб-чўзиб улиди. Белдорнинг кўнгли илиди.

Эш ака эса бир гапли, айтганини қилди. Бир серка, бир така, асли ака-ука сурувга бош бўлди. Кун ўтди, тун ўтди. Игна тешигидан зўриқиб қанча тугун ўтди. Тоғу тошда ўтлар бўлиқ, така чўпон, серка чўлиқ. Бўйнида бор қўнғироқ, тўда эчки бари оқ. Кун ботмасдан эчкилар, ўзи келар қўтонга, тонг отмасидан бурун ўзи кетар майдонга.

Бундай омад, нақ даромад кимда бор? Ема-ичма, йиғинган бой бўлмасанг менга кел. Эш муаллим бой бўлса, егани гўшти мой бўлса, айтинччи полвон, нимаси ёмон. Ёвга бўлса тезаги тегар, ўзбекди, йиққани қаёққа боради, у деб чақиради, бу деб чақиради беради.

Берган Худога ёқипти. Кўринг энди томошани, сурувдаги маш-машани, чўпон таканинг шохи чунонам ўсди, ўсиб уч марта буралди, занжирдай бир-бировига буралди. Пешонасидаги пупи сочи хил-пиллади, ота соқоли селкилади. Гоҳ-гоҳ, онда-сонда гайирлик қилиб, бошқа сурувдаги эчкиларни орқасидан кетиб қоладиган, қоронғида уйга бормай, йитиб қоладиган одат чиқарди. Бир куни роса боз-боз бўлди. Такабош жинойт қилиб, қамалиб кетишига оз қолди.

Кўшни овулдан Ўрин халфа деганнинг эчкилари билан ўтлоқда ёнма-ён ўлашди. Кўшнилари бари дуркун, семиз балиқдай семирган, уларни кўрган Такабошининг хаёли оғди, сурувбошликни унутиб, аста қийшайиб уларга қўшилди. Кун бўйи қувишиб юриб, кайфу сафо суриб, гўёки куёв тўра бўлиб, кечқурун Ўрин халфанинг қўтонига борди. Халфа бета-каллуф куёв такани олдига солиб қувиб ҳайдамоқчи бўлди. Ҳаддини билмади. Қўлида таёқ бўлса қанийди? Қўл билан туртиб ҳайдамоқчи бўлди, такабош қийшайиб газаб билан бурилди. Анча кейинга тисарилди, сакраб келиб анг қолган халфанинг белидан урди. Фалокат оёқнинг остида, халфа ўзини ўнгламоқчи бўлиб, тўсинга қўлини урдию синдириб олди.

Мактаб фарроши ишга бормади. Кўргани келган халфанинг гўллигини билган бошлиқ шошилинич такабошини судга беришни ва ишга чиқмаган кунлари иш ҳақини ундириб беришни сўраб ариза беришни маслаҳат берди. Кўлини бўйнига осган халфа беш-олти кун судга қатнади, суд раисининг асли йўқ боши анчагина қотган башара бўлди.

Роса бир ҳафта жиноят қонунлари мажмуасини варақлаб кўриб, кейин бош чайқади. Така шохлаганга модда йўқ. Ўрин халфа соғ кўли билан кал бошидаги битта-иккита қолган сочини юлиб, ўпкаси тўлиб, кўнгли бузилиб, уйига қайтди ва қатъий аҳдини қулоғи кар хотинига бақариб айтди.

— Эчкиларни барини сотиб, Ёшмахматни қозилик ўқишига юбораман. Ўргулдим қозининг катта китобидан, битта зўравон таканинг жазосини беролмайди. Қонун китобини бошқатган ёзиш керак. Бебош такани йиғиб кўёлмаган Ёшмуаллимга суф...

Кўринг энди Такабошни

Шитраб⁵ ҳаддидан ошди.

Чўлиқ серка эса билқиллаб семирди, туёғи тошни кемирди, кўнғирогини жиринглатиб Серка сурувни буёққа тортса, такабоши бир томонга: ё тоққа, ё боққа тортадиган бўлди.

Така дерди: «Мен катта», серка дерди: «Мен катта». Ёш ака эса ҳаммасига хўжайин мен дерди.

Ҳадемай Ҳасан-Ҳусаннинг тўйи, кўпкари, курашли қиламан, деб чор тарафга, Чироқчию Чиялга хабар бериб ётибди.

Ё насиб, деган сўз Ёлдор бўридан бошқа на таканинг, на серканинг, на Ёш аканинг оғзидан чиқди. Талашганнинг бетига таппи.

Бир куни Така эрки сиғиб Серкага деди:

— Ўзимиз бир катта оила, бировдан камимиз йўқ. Анави, Бургут чўққига бир чиқайлик, айтишларича, ўша чўққининг нақд тепасига туя булутлар сузиб келиб, сув ичиб кетадиган Ойнакўл бор эмиш. Бола-чақани ўшаққа опчиқиб бир яйрайлик. Ўша чўққидан туриб, Қаршию Чимкўргонга қарайик,

Бола-чақа деган сўзга Серканинг гаюрлиги келди. Ҳамма югур-югурни, йўл бошқаришни ўзи қилса. Дард устига чипқон, сурувдаги бирор эчки зотига кўнгил қўймади.

«Қайси тоғда қолар изим, бўлмаса ўғил-қизим».

Серка бош чайқади, кўкайи кесилиб, кўнглига бадбин ўй келди. Талмовсираб такага тикилди.

— Майли-куя, бугун шанба, манови Ёмонтошнинг сойига тушиб, ҳеч қайси жонлиғнинг оёғи етмаган жойдаги, доривор ўт-ғиёҳларни тўйиб-тўйиб ўтласак. Эртаси якшанба, яхши кун, хўжайиннинг гов калла ўғли мактабга бормади. Униям изимиздан эргаштириб, кейин Ойнакўлга чиқсак...

Таканинг «хўп» дейишдан ўзга иложи қолмади. Ўхшатмасдан учратмас, «Шовуз» тоғдаги белдор бўри Ёлдорга суйқаниб, бугун оқшом

Ёмонтош сойига тушиб, болаларни бахтини синаб кўрайин. Топилса товушқон ҳеч бўлмаса сичқон тутиб, бир маишат қилайлик, деб турганакан.

Бунисини қаранг, Эш аканинг рангпаргина эркатой хотини ҳам кўзини сузиб, қошини кериб, темир тишини кўрсатиб, жўражонини Ҳасан-Ҳусаннинг суннат тўйига тўнғичининг уйланиш тўйини ҳам кўшиб ўтказишга розилигини сўраб турган экан.

Ё тавба, ҳаммаси худди ҳинд киносидагидай.

*Бой-бойга
Чорва — мойга
Сурув кетди
Ёмон сойга.
Сув келар,
Шилдир-шилдир.
Ёмон сойда
Ўт мўлдир.
Тезроқ
қорнингни тўйдир
Така дейди:
— Қайтамиз!
Серка дейди:
— Ётамиз.
Тортишдилар,
Бўлди кеч,
Топилмади
Чора ҳеч.
Тўрини ёйди
Оқшом,
Оқшом ҳаммага
Ором.*

Бир зумда ҳамма ёққа гор ичидаги қоронғулик тушди. Аввалига мардлик қилиб, маъраб туришди. Кейин қўрққанидан товуши товонидан эшитилиб қолди. Ҳаммасидан ўша Қарши қулоқ дегани ёмон, сурувдаги бирорта эчки умри бино бўлиб Қарши қулоққа дуч келмаган эди. Негадир каттаю кичик аллақайда балони ногаҳон борлигини ич-ичидан ҳис қилиб, баданига чумоли ўрмалаб қолганди.

Мана сенга Ёмонсой, доривор ўт-ўлан териб ейсан-а... Така серкага қаради, Серка эса кўрмасликка олди. Лекин уям қўрқаятган, қўрққанидан бўйнидаги қўнғироқчасини жиринглаб кетмасин, деб тилини тишлаб олганди. Зўппа-зўраки бирлашиб, дағ-дағ титрашиб, туртина-суртина каттакон айвончали тошнинг камарига киришди. Бир четига Така, бир четига Серка ётиб олган бўлди. Болалар ўртада, душ-

ман келса, бирлашиб даф қилишга онт ичишди. Шу оқшом тинч-омон чиқса, минбаъд Серканинг гапига кириш йўқ.

Сурувни қўтонга келмаганидан айни намозшомда хабар топган Эш ака ҳовлини тўс-тўполон қилди.

*Обил, Қобил
Эшқул, Тошқул.
Ҳасан-Ҳусан
Фотма-Зухра
Юсуф-Зулайҳо.*

Тегирмонга кетган Тоҳир, чашмага сувга кетган Зокирдан бошқа ҳамма ҳар ёққа, биров боққа, биров тоққа югурсин. Эшмуаллим олдинда, қолганлар кейинда ярим тунгача чоп ҳа, чоп қилишди. Биров маъраб чақирди, биров йиғлаб чақирди, бирови бўғилиб, бирови сўкиниб чақирди. Ёмонсой эса ҳеч кимнинг хаёлига келмади. Тутолмаган авлиё кечиримли келади. Эшмуаллим эчкиларни эссизгина емай-ичмай йиққан молини, беминнат ошу ҳалолини бобоси Эшмуродбой арвоҳига топшириб, мунгайиб қайтиб келди.

Ҳамманинг оғзида «йўқ-йўқ». Бугунги кеч-кеч бўлмади. Бундайин беҳосият тун ҳеч бўлмади, ҳеч кимнинг томоғидан бир бурда нон ўтмай, ҳамма ҳар жойда думалаб-сумалаб ётиб қолди.

Тун ярмидан оғиб, осмоннинг кун чиқиш тарафи бўзара бошлаган пайтда шундоққина адоқдан тоштешар, хабарчи қуш беҳосдан чириллаб юборди. Тишқоқди эчкилар тумшугини тошга тираб мудрайди. Чўпон таканинг бўшангиси келиб, аҳволи танг бўлиб турганди. Ирғиб ўрnidан туриб, белини замбил қилиб бўшатиб олган Такабош эриниб адоққа қаради. И, и, бу нимаси қатор бўлиб қуррайган олти бош, ўн икки қулоқ ёғоч панжаранинг учидай терилиб турибди. Чўпон така, бўйни йўғон шохи гаврон така, тўдада ҳаммадан кўра полвон така кўзимга кўриндимми, дея ўйлаб шартта кўзини юмиб ётиб олди.

Шунда Қарши қулоқнинг каттаси Ёлдор яқинроқ келиб, овоз берди.

— Ҳой, ётганлар, бу ерда ким хўжайин?

— Мен, — деди Такабош ирғиб туриб.

— Мен, — деди Серкабош ҳам жим тургиси келмай. Така серкага, Серка сурувга қаради.

Ёлдор Белдорга, Белдор эса болаларига қаради. Улғайиб қолган бўричалар эса биринчи овнинг завқидан мамнун бир-бирига ҳараб, қизил тилларини чалпиллатди. Сурувда ўттиз эчки, олтмиш чироқ, олтмиш бўлак лаҳча чўғ бўлиб адоққа тикилди. Оч бўрилар бир зумда шошиб қолишди. Кейин ўзини тутиб олиб, тулкиликка ўтишди.

— Ҳой, Серкабош, — деди Ёлдор овозига мулойим тус бериб, — бўйнингдаги кўнғироқчанг билан сени ейиш увол. Биз бўри авлоди кўнғироқли серкани ейишдан ирим қиламиз. Сен ўзингга товун эчкиларни олда, секингина туёғингни шиқиллат.

Иложсиз серка кўнғироғини жиринглашиб, ўрнидан кўзгалгач сурувнинг тенг ярми изидан эргашди. Қолган-қутганига Така бел бўлиб, ҳимраб-симраб қолаверди. Бўлинганни бўри емаганини ким кўрган? Ёлдор Белдорга марҳамат қилиб, Серка кетган тарафни кўрсатди. Белдор икки қизини олиб, улар изидан кетди. Нариги ўнғирда кўнғироқнинг безовта овози тоғу-тошни ларзага солиб, жиринглаб турди-ю бирданига жимиб қолди.

Така эса шунча йил танасини Ёлдор учун тайёрлаган экан. ЫБошқа эртақларда бўриларни мард деб мақташарди. Бунисида номардлик қилишди. Сурувни тўйганича еб, қолган-қутганини ёриб кетишди. Икки улоқчани эса ўйнатгани тириклай кўтариб кетишди. Шўр пешона Эш аканинг бойлиги ўша куннинг адоғида кемтик ой билан қўшилиб ботиб кетди. Борар жойи аниқ Эшмуродбой кетган тарафга. Худди хаёлдагидай. Эшмуаллим яна аввалгидай боласи кўп, чақаси оз бўлиб қолаверди худди хаёлдагидай.

Эртақ бошда айтилган тўй эса албатта бўлади. Фақат бир шарт бор. Яна ўша раҳматли минг қўйли Эшмуродбой қашшоққина набирасининг тушига кирса...

Худди эртақдагидай...

1991 йил декабрь.

ЁШ МУСИЧА, ЮВВОШ МУСИЧА ВА ОЛҒИР-ТАЛҒИР МУШУК ҲАҚИДА

Ҳамалнинг ўрталарига келиб оташ арава вагонларидай қатор бўлиб, бир-бировига улашиб кетган узун ва қисқа уйлар орасидан кичикроқ бир уйча ажралиб чиқиб, янги бўлажак қаторнинг бошида қад ростлади. Тўғриси, уйланиб, икки болали бўлган ўғилни отаси «ажрагиб» янги уйга кўчирди. Мустақиллик яхши. Ўз уйинг, ўлан тўшагинг. Янги уй эгаси отасидан кўрганини қилиб ҳовлиси олдига бир туп сада, ўн туп ток, девор четларига эса ўрик экди. Келин эса ўзини ва ўзгаларни ўйлаб, беш қарич жойга ўсмаю хино, икки гилам бўйи жойга жамбилу райҳон экди. Эру хотиннинг иши гўё басма-басига кетарди. Эр сада-қайрағоч экса, хотин садарайҳон экар, униси белкурак ёки кетмон кўтарса, буниси эски кафтгир ёки теша кўтариб ишга киришарди.

Паст-баланд, бири қалта иштон, бири иштонсиз, ялангоёқ, яланг бош чиққан Самар ва Қамар қўлида хокандозу темиртак пичоқ кўта-

риб ҳовлида иш бошлаган, ўзларича нимадир эккан бўлиб ҳамма ёққа чўп қадаб чиқаётир. Қиш чиққандан бери онасидан ажралиш истагида юрган ёш мусича — юввош мусича ҳам париллаб учиб келиб, саданинг барг ёзиб улгурмаган шохларидан бирига кўнди. Мошин галтак тешигидай кўзларини очиб-юмиб, янги уйдагиларга салом берди:

— Ассалом яхшилар! Янги уй муборак!

Ўзича пичирлаб алқаган бўлди. Кейин охиста кўшиқ бошлади:

*Ғув-ғув, ғувва ғув,
Хув-хув, хувва хув.
Эгиз туғсин келинчак,
Кўшиша бўлсин беланчак.
Тилло бўлсин бешиги
Нурга тўлсин эшиги.
Тешик кулча олинлар
Бешик кулча олинлар.
Бахт тилайин камии йўқ
Шодон ўссин, ғами йўқ.*

Уни аввалига ҳеч ким кўрмади. Кейин уй эгасининг кўзига кўзи тушди. Ёмон йўқ. Мусича зоти ва умуман жонзотнинг бари одам боласининг кўзига қараб феълини баҳолайди. Мусича анчадан кейин келиннинг кўзини кўрди. Яхши. Ҳаммадан кўра Самарнинг кўзи ёқди. Самар уни кўриши ҳамона ичкарига югуриб кириб, нон синдириб чиқди-да тоза жойга увоқлаб сепди. Ёш мусича-юввош мусича сиполик билан учиб келиб, бир-икки таъзим қилди-да нонуштага киришди. Самар мамнун жилмайиб ичкари кирди. Мусича эса пешайвоннинг болор тўсинига учиб, ҳалиям хушбўй ҳиди анқиб турган қарагай ёғочига кўксини қўйди. Ўзига хос бу янги уй унга ёқиб мудрай бошлади. Кечга тортиб кўзи илиниб, туш кўрди. Тушида ҳар куни қувишиб ўйнайдиган қора қош-какликбошни кўрди. Негадир аразлаб тескари қараб ўтирганмиш. Шунча гиргитгон бўлсам ярамадимиш. «Эй жўра, сенга нима бўлди? Нега аразлайсан? Мана, янги уй топдим. Эгалари бирам яхши, бирам яхши. Кўзлари шундай чиройликки, меҳригиёси бор. Гўдақларини ширинлигини айтмайсанми? Уларнинг қўлидан тушиб қолган нон билан ҳам бемалол яшаймиз. Сен бир бориб кўргин. Майли, сен билан бирга яшашга розиман».

Ёш мусича-юввош мусичадан жуссаси бироз катта кўкраги баланд қора қош какликбош мусича аста-аста юриб келиб, кўкрагини жуфтига тегизди-да ғув-ғувлаб нари кетди. Ёш мусича жонҳалак бўлиб яна ялинди, бўлмади. Кейин жуфти унга қарамай бошқа мусичалар билан учиб кетди. Кейин алоқ-чалоқ тушлар кўрди. Тонг отиб, офтоб нурлари ҳар бир пана пастқамда қолган қоронғи сояни қидира бош-

лаган пайтда ёш мусича-юввош мусича қора қош какликбошни қидириб кетди.

Чошгоҳга яқин желак^бнинг икки енгини ёнгоғу майиз ва туршакка тўлдириб Самар ва Қамарнинг арпа катгаси (арпа катта — онасининг онаси. бугдой катта — отасининг онаси) Ойша кампир харсиллаб-ларсиллаб кириб келди. Ойша кампирнинг орқасидан миёвлаб эргашиб келган олғир мушук-талғир мушук айвондан ўтиб, сўроқсиз ичкарига кирди.

— Вой айланай, болаларим, уй муборак! Худоё Худованда шу уйнинг ичида кўпайишиб униб— ўсинглар, ували-жували бўлинглар!..

Олғир мушук-талғир мушук ҳам миёвлаб ўзича муборакбод қилди:

*Мяу мяу, уй муборак,
Янги уйга тўй муборак.
Эшик олди боғ бўлсин
Қозон-товоқ ёғ бўлсин.
Бўлса сичқон, каламуш
Ва бўлса семиз, сергўшт
Кўйиб беринг ўзимга
Ишонсангиз сўзимга.
Нафсимни қилиб ўпқон
Уч кунда қилай гумдон.*

Олғир мушук-талғир мушукни аввал Самар, кейин Қамар эркалатди. Болаларга ёққанини билган мушук узун думини биланглаптиб керишди-да, хонтахта тагига кириб олди. Бир пас туриб ташқарига чиқди. Ёш мусича-юввош мусича ўз жуфтини эргаштириб янги уйга кўчиб келиб, мамнун илжайишиб турганида, уларнинг кўзи олғир мушук-талғир мушукка тушди. Кўзлар бир-бировига ёввойи қараш қилиб тикилишди. Кенгайиб кетган қорачиғлари зиғир гулидай кўк кўзларига мусича кўзлари дош беролмади. Қорақош, буниси нимаси, дегандай юввош мусичага қаради. Юввош мусича билмади, аввал кўрмагандим, дегандай ерга қаради.

— Ҳушёр бўлиш керак, ундан сира яхшилиқ чиқмас.

Олғир мушук бир-бирининг пинжига кириб турган икки мусичага қараб чўзиб миёвлади-да, қайтиб ичкарига кирди. Қора қош какликбош нолиш қилди:

— Одамларга ҳам ҳайронсан. Шу мушук деган маҳлуқнинг нимаси яхши. Худо беҳабар ҳалол нарсаларга ҳам ҳаром тумшугини тикиб юради. Одамлар билсаям билмасликка олади шекилли. Исиққина уйдан жой беради. Битта сичқон ейишини демаса?..

Ичкаридан Самарнинг овози эшитилди:

— Каттажон, шу пишагингизни бизга беринг. Яхшигина пишакча экан. Ўзим овқат бериб ўргатиб оламан. Сичқон овлаб юраверади.

Қайси буви неварасидан битта мушукчани аяйди. Ойша кампир рози бўлди. Аллақачон олғир-талғир мушукни ҳидидан сезган сичқонлар нина тешигидай кўзларини, янтоқ баргидай қулоқларини, арпа қилтигидай мўйловларини ўйнатиб, ҳар шарпадан ҳадик олиб, уясидан ташқарига чиқолмай қолишди. Уй ичидаги эшикларини бекитиб ташқаридан очишди.

Ит — мушукни, мушук — сичқонни қувгани каби кун кетидан тун ўтди. Шоҳсупа бурчидаги сада туркманларнинг қўй тери телпагидай гужум бўлиб ўсди. Саратон забтига олганда кўёш йўлини тўсди. Бир тоға етти отанинг ўрнига ўтади, деган гап бурунгидан қолган. Янги уйга вафодор кераклигини билган тоға арлон кучукча совға қилди. Қулоғига азон айтиб от қўйди — Изиқут. Каттарса уйга кирадиган ўғри бўлмасин дея икки қулоқчаси учини остонада кесди. Бобоси уй қурдига берган ола тана «мен ҳали катта сигир бўламан» дегандай мўъраб ҳаммаёқни танг қилаётир. Амаки берган энчидор улоқ, тўёнага келган зотдор бузоқ келса-ку кўринг томошани. Ҳамма ёқ тўлгандан тўлади, бип-бинойи ҳовли бўлади. Кейин нима бўлади. Кейинми, кейин мен айтгандай бўлади.

Эрта ўтиб кеч бўлди, баъзан ташвиш, баъзида севинч бўлди. Ҳовлида ҳамма-ҳамманинг бири тўрт, тўрттовиям барака қут бўлди. Боумид тўртта хас-чўпни алмашлаб қўйиб, сабрнинг сиртига қаноатнинг қанотига ўтириб, йилдан зиёд кутишсаям мусичаларнинг иккиси тўрт бўлмади. Барибир яна кутишди. Қанча дарди бўлса ичга ютишди. Қора қош какликбош жуфтини кўп қўймади. Бу уйдан кетайлик, муродга етайлик. Беш кунлик дунёдан изимиз, орқада ўғил-қизимиз қолсин. Ёш мусича кўп бардошли, тилло бошли бўлиб етишганди, унамади. Хас-хашакдан бўлган уйни ташлаб кетса бўлар, лекин Самар ва Қамарнинг меҳрибон кўзлари-чи? Бундайини яна қайдан топади? Текин нонни ташлаб қайга чопади?

Самар Қамардан сўрайди:

— Укажон мусича тухумини ўз кўзим билан кўргандим, тўрттагина эди. Бугун мана пўчоғи қопти. Нима еб кетдийкан?

— Ким билсин? Иту пишак у ёққа чиқа олмайди. Дадамдан сўрасам илон бўлса керак, дейди. Егани яхши эмиш, қанча еса ҳам мусича камаймас эмиш. Дадам мусичани текинхўр дейди.

— Илондан қўрқаман, илон тухум ейдими, а?

— Йўғ-е, янги уйга илон қаёқдан келади. Бу уйгинанг куйгур шақ-шақанинг иши. Балки катакесақдир. Яна ким билади дейсан?

Ҳеч кимнинг хаёлига ўзидан чиққан бало — олғир мушук-талғир мушук кела қолмади. Унинг олгани — олқиш. Бир ўзи етти маҳалланинг сичқонини қуритадиган номдор. Бўйни йўғон, думи арқон, бошда қадоқ, тарам-тарам қабариқ ойнадан қаралса айнан йўлбарснинг ўзгинаси. Доим иши бешу, қорни меш. Ўғрилигини номдорлиги билан хаспўшлаб, лабига тупроқ суйкаб яшайди.

Самарнинг боши қотиб, калаванинг учини йўқотиб мактабда яхши муаллимдан сўрайди. Муаллим жавоб ўрнига савол беради:

— Уйларингда мушук борми?

— Ҳа.

— Олғирми?

— Ҳа, олғир, ҳам талғир, ҳам йўлбарснинг ўзи.

— Мусича тухумларини ўша «йўлбарс»дан сўра.

— Йўғ-е, вой лаънати, мен унинг жазосини бераман!

— Шошма, шошма Самаржон, мушук ҳам керакли ҳайвон. Сен яхшиси мусичаларингга тахтадан ин ясагину тарнов тагига баландга илиб қўй. Кўрасан мусичаларинг ҳув-ҳувлаб бир йилда нечта бўлади?

Яхши бола яхши муаллимнинг айтганини қилди. Дадасига айтиб ин ясатирди. Дадасиям ҳафсала қилиб, икки қаричдан зиёд йўғон гўлани тенг иккига ёриб, ичини йўниб ташлаб, кейин бекитиб, оғизча ясаб том бўғотига илди. Бу ин гўё иморатдан ўсиб чиққан дарахт шохининг қирқилган йўғон бўлагидай табиий ўрнашганидан икки мусичага ҳам бирдай ёқди. «Киройи уйинг бўлса шундай бўлса? Самаржонга раҳмат! Олғир мушук-талғир мушукка эса шафтоли қоқи».

Ёш мусича-юввош мусича бу инда тўртовгина човқар тухум қўйди. Уни босиб ётиб, жўжа очди. Қизиги, жўжаларни оғзидан эмизиб, тез катта қилди. Она бўлди, бағри тўлди. Мазахўрак мушук миёвлаб ичини ит таталади. Ютоқиб бурнини ялади. Икки мусича олтовгина тўрт кўз тувал бўлиб, сада шохига қўндилар. Ёш мусича-юввош мусича аллақандай ёқимли овоз билан қўшиқ бошлади. Қолганлар унга қўшилди.

*Ғув-ғув, ғувва ғув,
Ҳув-ҳув, ҳувва ҳув.
Эгиз туғсин келинчак
Қўшиша бўлсин беланчак.
Тилло бўлсин бешиги
Нуқра бўлсин бешиги.
Тешик кулча берингла
Бешик кулча берингла.
Бахт тилайлик камии йўқ,
Тахт тилайлик камии йўқ.
Шодон ўссин ғамии йўқ.*

Иккинчи қайтариқда эса ҳовлидаги эчкию улоқ, сигиру бузоқ, иту пишак, хўтигу эшаклар ҳам қараб турмади. Бешиқда сийиб қўйган Кенжа ботир бошқарувида ҳаммаси бирваракайига жўр бўлишди.

МУСИЧА ЕЙДИГАН ОДАМ

Бу ҳовлига тасодифан кириб қолдим. Кўнглим хижил бўлиб кетди. Атроф тўс-тўполон, айвонда 3-4 гўдак, йигилмаган тўшак устида талашиб ўйнамоқда. Бир вақтлар кимсан Карим полвон номини олган, кураги ер кўрмаган, доим пўрим юрадиган полвон бугунги Карим бобо соқолини, қош-қовоғини оқ латта билан танғиб олиб, ер тандирда нон ёпмоқда.

Полвон мени кўрдию уялди шекилли бир тандирга, бир саватга қараб қолди. Бунинг устига ёпган нони тандирга ёпишмаётган экан. Хамирни бўш қориб қўйган шекилли? Ўзим ҳам ноқулай ҳолга тушдим. Полвон мени бир томони қийшайган ёғоч каравот устига бошлаб, пахтаси чиққан кўрпача ташлади. Дастурхон тўшаб, олдимга бети куйган, бурушиқ, аммо иссиққина иккита нон қўйди. Ўлган ўлиб кетади, қийин кимга қийин, орқада қолганга қийин. Чолнинг бирин-кетин уйланган икки хотиниям ўз ажали билан ўлган, учинчи марта ёшроқ хотин олганди. Бунисиям оvsарроқ эканми, керосинкадан олов чиқиб, куйиб ўлганди. Баъзилар полвонни зуғумига чидай олмай ўзига ўт қўйган деб чиқаришганди, ўшанда. У ёғи менга қоронғию, лекин полвон шу хотинидан учта паст-баланд нораcта билан қолган эди. Онали етим гул етим, отали етим шўр етим. Болаларни афт-ангорига қараб бўлмасди. Полвон қинғир-қийшиқ ёпилган нонларни узиб саватга солди ва уйга кириб кетди. Болалари унинг орқасидан «иссиқ нон, иссиқ нон» деб чопишиб кириб кетди. Полвон уларни тинчитган бўлиб, ёнимга келиб ўтирди.

— Биласизми, ҳамма айб менинг ўзимда. Ёшлигимда елкамдан қўштиғ тушмас эди. У пайтлар магазинда ов милтиғи сотиларди. Ўқдорилар кўп эди. Ҳеч ким тақиқламасди. Тоққа чиқиб қуруқ қайтсам, жардан зағча, каптар отардим. Ҳеч бўлмаса беш-ўн майда чумчуқ отиб қайтардим. Раҳматлик биринчи хотиним раҳмдил аёл эди. Халтамдаги жониворларни кўриб, йиғлағудай бўлиб кетарди.

— Бунчалар бераҳмсиз-а, қандай қўлингиз боради? Кошки бир тишлам гўшти бўлса? Бир сиқим пар-ку. Уволидан кўрқмайсизми? Ахир буларниям оиласи, бола-чақаси бордир... Улар оч-наҳор чирқиллаб қолади-ку?..

— Эй хотин, сен овнинг завқини қаёқдан биласан? Ўқ еган қушни тўпилаб юмалаб тушишини кўрсам бирам яйраб кетаманки... Муаллимжон, сизга ростини айтсам менга ўша жуфтидан бевақт айрилган қушларнинг қарғиши теккан. Қариганда аҳволимни қаранг, шуюм кун бўлдимми?

Чолнинг ўпкаси тўлиб кетди. Ўйга толаман, бебош хаёл мени ёшлик кўчаларига бошлаб кетади. Қишлоқнинг энг чеккасидаги хароба, бир томони йиқилай-йиқилай деб турган уйда Эшқул чол яшарди.

Чолнинг уйидан салгина нарида тегирмон бўларди. Биз чолниқига рогатка учун резина олгани борардик. У биздан резинка учун пул ўрнига тухум оларди. Чолнинг кўзларига қараб бўлмасди. Пиёланнинг тагига ўхшаб айлана, лекин ич-ичига ботиб кетган. Унга қўшни турадиган болалар чолнинг галати феълини гапириб юради. Чол иши бўлса-бўлмаса тегирмонга бориб, ётиб олар, ўзи ясаган камончаси билан тинмай мусича овлар экан. Отиш осон, ҳайдасаям кетмайди. Одамга ўрганган, ундан яхшилик кутади. У бўлса ўйламайди ҳам. Бир марта ўзимниям кўзим тушиб юрагим увишиб кетган. Тош еб йиқилган мусичани чол пичоқ билан сўймай, омбирдай бармоқлари билан бошчасидан ушлаб, шартта суғуриб ташлаган ва тегирмон тагидан пишқириб оқаётган сувга улоқтирган. Кўнглим айниб анча вақтгача тегирмонга бормайдиган бўлганман. Унга ов қилиш учун мусичадан бошқа нарса қуриб кетганми? Оқшомлари кўрпа ичига кириб, қўрқаписа бувимдан сўрайман:

— Буви нега Эшқул чол мусича овлайди?

— Вой болагинам-ей, уни Худо урган, сира-сира яқинига бора кўрма. Худо урмаса қариганда хотини ҳам, чола-чақаси ҳам ташлаб кетармиди?

— Нега бирданига ҳаммаси ташлаб кетади?

— Сен бу гапларни ҳали тушунмайсан болам. Ёшлигида ҳам жинилик қилиб хотинини ургани-урган эди. Бечора Сарви мен тенги, дугона эдик. Ҳеч кими йўқлигидан қочиб бизниқига келарди. Топсам отаман, деб милтиқ кўтариб келса, бобонг раҳматли алдаб-сулдаб уйига қўйиб келарди. Қиладиган ишининг тайини ҳам йўқ. Бир-икки йил от-эшақка эгар ясаб юрди. Тоғ қоровулидан яшириб, дўлананинг эгри шохидан эгар ясармиш. Оладиган одамга отинг иккита бўлса ол, бўлмаса олиб ўтирма, деб тайинлар экан. Харидор нима бўлсаям бир отим иккита бўлсин-да деб сотиб олар, эгар нобоплигидан оти яғир бўлиб, бир ёздан ортмас, яна от олишга мажбур бўлар экан. Шу-шу одамлар ундан эгар ҳам сўрамай қўйишди. Бундай бандаларни жонини олишга Азроил ҳам хазар қилади. Одамларга ибрат бўлсин деб, тириклигида хўп азобини тортсин деб, кўрсатиб қўйибди, — дерди бувим ўшанда қойиб.

Полвон бува-чи? Бу одам ўз оғзи билан ўзи тавба қилиб юрибдику. Болаларини онасиз бўлсаям ювиб тараб, ҳеч кимга хор қилмай катта қилаяпти. Тозаям тош меҳр бўлмаса керак. Бунинг устига «иту қушга тош отма, зиёни бор» деган ўғитини болалари ҳам эшитиётгандир?.. Майли, бу икки чол ҳаёти тасодиф ҳам бўлсин. Лекин тилижағи йўқ жониворга бераҳм бўлган кимсани оиласига раҳмдил бўлади деб ким кафилик бераолади?

Оила дарахти эса фақат меҳр ва оқибат туфайлигина серавж ва баркамол яшайди.

КУЧКИ

Норжон хунук отасини эслолмайди. Қаҳатчиликни кўриб қолган раҳматлик энаси бир гапни кўп такрорларди:

— Худоя Худованда, қиш ўлдирма ёз ўлдир, оч ўлдирма, тўқ ўлдир!..

Норжоннинг калласи бу гапни гаровга асраладиган тўпигдай кўтариб, юра-юра ажабтовур «ҳикмат» ясади:

«Пулу мол ўликкаям, тириккаям керак. Тирик бўлсанг боқади, ўлик бўлсанг кўмади. Айниқса, туёқли мол дегани хўп тузук-да, тагидан шамол ўтиб турса бирга икки қўшади»...

Дарвоқе энасидан қолган мерос гапни «Улуғвор ҳикмат»га айланишида Сайпул амакиниям ҳиссасини унутиш инсофдан бўлмас. Сайпул амаки дегани етмишлардан ошиб қолган бўлсаям гова соқоли оқариш ўрнига кўкарган, жаҳлдор, аммо эринмай эшитадиган, қулоқ топса озги кўпириб мақтанадиган эзма чол. Миш-мишчиларнинг айтишича, ёшлигида Минжир тарафда мардикор ишлаб юриб, кўҳна иморатни бузаётганда бир кўзача «сарикчадан» топиб олган эмиш. Бўларман пишиқлигидан беш-олтитасини чайиб ичиб олиб, ўзини босиб олган. Шу-шу ёнига катта пул солиб, қўю қорамол олиб, уни семиртириб сотишни одат қилган. Ҳалиям бирин-кетин олган хотинлари бетайину, болалари «аччиқ данак» чиқиб пучмайиб қолгани. Бўлмаса ким билади?

Норжонни энаси ўлганда унга оғайничалиш Сайпул беш-олтита ушоқ жонлигу битта калгов гунажин билан йиғиштириб олиб, қўйнидан тўкилса қўнжига қабилида хотинига эргашма келган ўғай қизини никоҳлаб берган эди. Бир томони Норжонга Сайпул амакининг шу томони қойим бўлса, иккинчидан воҳ-воҳ унинг пул топиши. Сатта йигирма бешталигу эликталикларни белбоғига туғиб белига боғлаб юриши. Бу чол шунинг учун ҳам қаримайди. Сайпул амаки Норжоннинг қулоғига қуярди:

— Сен болам, кўрпангга қараб оёқ узат. Ўқимаган колхозчи бўлсанг, моянахўрлигинг йўқ. Бу жойларда кун кўриш оғир, ҳамма ёқ тоғу тош. Беш-олти йилни қаттиқ тишлаб мол йиғ. Мардикорликданми, бозрчиликданми у ёғини ўзинг биласан. Лекин зинҳор-базинҳор ўғирлик қилма. Мана мен, бировнинг шардозига кўз олайтирганим йўқ. Худога шукур, тиш берган Яратганнинг ўзи ризқимни ҳам бериб турибди. Кейин, кейин яна бир гап: ўша Худо берадиган молингни ўзинг боқ. Сира чўпон ёки чўлиққа бера кўрма. Ана тоғ, бир сурув қилиб олдинга ҳайда-да, ўзинг боқ! Бу жойда тоғ беги бўлса-ку, сенинг олдингни тўсиб, молингни қайтарса... Тоғнинг Худодан бошқа эгаси йўқ. Худонинг эса даргоҳи кенг, ўзиям жуда баландда. Унинг сендан бошқа ташвишиям кўп.

Сайпул чолнинг яроғоқ калласидан қиртишлаб-қиртишлаб топилган ўғити бекор кетмади. Насиб этиб Сайпул ўлса Норжон чиқадиган бўлди. Занжирли дунё. Лекин одам деган бир терининг орасида неча марта семириб неча марта ориқлар экан. Норжонни сал бўлмаса шайтон йўлдан оздираёзди. Қарши чўлига бориб, янги очилган совхозга ер олиб келган синфдош жўраси Азим гурри бошини айлантирди. Беш-олти «қора-қурасини» арзон гаров сотиб олиб чўлга кўчди. Борди, ишлади, кўрди. Бўлмади. У ёқларда мол қилиш азоб. Ҳамма ёқ пахта. Ичадиган сувни узоқдан ташиб келишар экан. Оҳ-оҳ, ўзининг тоғ-тоши мазза эди! Пана-пастқамда қўй-эчкисини боқиб юрса, биров пишагини пишт демайди. Бор-э, дедию йил охирламай кўчиб қолди. Сўраб-нетган одамга: «Биз қаерни нони кўп бўлса, ўша ернинг чумчуғи» деб жавоб қайтарди.

Қайтишда аввалги жойига эмас, қишлоқ одамларининг кўзидан четда Ўртакентнинг адоғидаги Андизли қўтоннинг тўкилишидан — Қаровул тепа этагидан уй кўрди. Катта қишлоқда яхши молни асраш қийин. Чорванинг ёмон кўздан панароқда бўлгани маъқул. Бунинг устига Қаровул тепа хашакнинг кони. Андизу янтоқ, шувоғу эчки-чаклар тўп-тўп бўлиб ўсиб ётади. Бу ерга кучинг етганча мол қилиш мумкин. Замон яхши, биров молинг қанча деб сўрамайди. Битгасини давлатга сотсанг, кейин мўйловингга чарви мой суртиб ялтиратиб юравер. Қалқаманинг бозориям Хунукка ўхшаганларнинг тегирмонига сув қуюди. Мол бозор Зухро юлдуз кўриниши билан бошланади. Гугурт чақиб, пул санашади. Бозорга озиб-ёзиб бир марта мол етаклаб келганни даллоллар бошини айлантириб, сувтекинга нархлайди. Норжон даллолларнинг томоғини «мойлашни» билади. Анойининг моли салкам ярим баҳосида Норжоннинг кўлига киради. Бу ёғи Норжоннинг хафсаласига боғлиқ.

Шундай қилиб асли исми Норжон бўлиб, негадир ҳар икки гапнинг бирида хунук сўзини кўшиб гапирганидан Норжон хунук бўлиб қолган. Қаҳрамонимиз тўрт-беш йил ўтиб, салкам Норжон бойвачча бўлиб қолаёзганди. Бир нохуш воқеа бўлмаса ким билади уям бир пайтлари дунёдан ўтиб кетган бобосига ўхшаб Фалончи бой ном чиқарган бўлармиди?... Ҳалиям ўшанда отасининг арвоғи бир асради....

Хунукнинг айтишича, раҳматлик биринчи хотини сил бўлган экан. Кўни-кўшнилар эса «молга қарамайсан» деб калтаклаб ўлдирган дейишади. Барибир кўни-кўшни унга кун бўлармиди? Яхши кунни унинг ўзи топди. Катта пул бериб уйланди. Қизгина шаҳардан. Норжондан йигирма ёш кичик. Фақат бир айби «номусини эртачи ўғирлатиб қўйиб, ўтириб қолган». Нима қипти. Норжон ҳам қараб тургани йўқ. Йигит ёш хотиннинг қистови билан эртачироқ қўйиб юборган соқол-мўйловини олдирди. Чопонини плашчга, телпагини ола дўппига алмаштирди. Одамлар кулса кулар-да. Бор бўлса кўролмади, йўқ бўлса бе-

ролмаиди. У хотинининг ҳамма айтганига кўнди. Бир йил ўтар-ўтмас унияма йўриғига юрадиган қилди. Ана энди кўринг томошани. Эру хотин ердан ўт чиқдими чалғию ўроқ, хаскашу шоха олиб, хашакка тушади. Чунки моли тўқнинг, кўнгли тўқ. У совхоз узумзоридаги «гектарига» кам чиқадиган бўлди. Нима қилади? Битта қўйнинг пулига бир тонна узум. Ундан кўра хашакдан фойда. Андишли қўтоннинг андизию, шувоғига гужум қайрағочдай ўсадиган янтоғини бошқалардан қизғониб пишмасдан ўради. Чанага солиб ортиб, бўйнига бўйинтуруқ солиб судраб энади. Буни кўрган баъзилар хотини ёшда, деб кулиб қўйса, баъзилар эса «қизилча»дан 5-6 та бор, шуни қуввати билан юради дейишади. Нима дейишса дейишсинки, Норжон қирдан тикрайган чўп кўрса, синдириб кўрасига ташийди. Нима кўп, кун кўп. Кунларнинг бирида эринмаган маччойи Норжоннинг қопогон итини ҳам писанд қилмай тўппа-тўғри кўрасига кириб келса бўлади-ми? Норжон кўра деворини янгилаётганди. Ит тинмай ҳурар, Маччойи эса зўр бериб ёлғончи дунёни «сазойи» қиларди:

*Бешак билинг дўстларим,
Дунё халқдан ўтаро.
Инонмагин молинга
Бир кун қўлдан кетаро.
Ота-она қариндош
Қаён кетди фикр қил.
Тўрт оёқли чубин от
Бир кун сенга етаро...*

Кўлида таппи курак, оёғида резина этик молхонадан таппи ёпиб чиқаётган хотин бу гапларни мағзига етмаган бўлсам, маччойи бир сўм эҳсон сўраётганини англаган, аммо уйда пули йўқлигидан, тўғрироғи ҳамма пулни эри ёнига солиб юргани учун гадога бир сўм беролмаганидан хижолат тортиди. Лўли топмас жойни маччойи қидириб топиб келганигами ёки садақа радди бало дебми, Норжон кўллари-нинг лойини уқалаб, маччойини олдига ўзи чиқиб келди. У келатуриб маччойи ўйлади:

*Инонмагин молинга
Бир кун қўлдан кетаро...*

Хунук, хунук. Бу нима дегани? Оғринди. Лекин нима бўлсам гадо зоти балогардон. Хунук маччойининг кўлидаги иргай асосига, чайир гавдасига, қоп-қора жингалак соқолига бир зум тикила-тикила бир сўм узатди-да сўради:

— Бова, қаердансиз, лўли эмасмисиз?

— Йўге, ако биз тоғли Мастчоҳдан. Кўҳи баланд тарафдан бўламиз. Ҳазрати Сулаймон пайгамбарнинг муридларидан.

— Ҳай, майли, қани бир дуо қилинг, қўтонимиздан қут-барака аримасин.

— Хўп, дуо қиламиз. Лекин акожон, гапимга қулоқ тутинг. Биз ҳам сизга ўхшаб тоғ орасида қўй, эчки билан кун кўрамиз. Биздаям хас-хашак мўл бўлади, аммо кам йиғамиз. Қўй-эчкини ёзда сояров бетга ҳайдасак, қишда офтобрўяга ҳайдаймиз. Яйловнинг тартиби бор ако. Сиз ҳам шундоқ қилинг. Ана сиз ҳозир янтоқни пишмай ўраяпсиз. Бу ергаям, молгаям зиён. Боз устига мана бу типпа-тик ёналарни шувоғу янтоқ, андизу оққуврай асраб турибди. Ёмон қиш келса, баҳордаги тармадан баҳобар бўлинг ако. Ҳай ако, менга берган бирингиз минг бўлсин, омин оллоху акбар!!!

Норжон унинг оминига қўшилдию, хашакни кам ўрсангиз ҳам хом ўрманг, деганига қўшилмади.

— Маччойи ҳам қизиқ. Тайёр хашак турсаю ўрмаса, бошқалар қараб турармиди? Қиш-қировда қайси нодон молини офтобрўяга олиб чиқади? Қўтонда бостирма айланиб еганга нима етсин? Ортса чириб кетар. Яна ердан чиқар, чиқмаса Худо пошшо.

Унинг ҳар кузда йиғадиган гарами совхоз фермасининг гарамидан кам бўлмайди. У андизни бир, янтоқни эса пишар-пишмас икки ўради. Шувоқни кетмон билан томиригача кавлаб олади. Мезон кирмаси молхона юқорисидаги каттакон ўтовга ўхшайдиган Қаровултепа шип-шийдам бўлиб қолади. Бир-икки қиш ўтиб осмондан тушган ёмғир ёнада тўхтамай шариллаб пастга, молхона томонга эниб кетадиган бўлиб қолди. Молхона эса давлат молхонасидай типавой, усти оқ тунука. Пойдевори баланд. Шундай бўлсаям ўт балосидан, сув балосидан асрасин. Йилдан-йилга баҳор серёгин келаяпти. Лекин молларнинг ривожига яхши. Ёмон кўздан сақласин. Хунук шу кетишда Сайпул чолдан бир марта ўтади. Ахир бозорда мол фалон пул, гўшт фалон пул. Уларни нархи қанча кўтарилса, Норжоннинг белбоғи шунча қапмаяди. У яна илгаридай соқол-мўйлов кўйди. Калиш-махси кийди. Аммо ўша Маччоҳда бир гап боракан. Эрта баҳорда ярақлаб турган молхонага кўз тегди.

Февралнинг ўрталарига бориб ҳаво бироз илидию уззукун эзиб ёмғир ёғадиган бўлди. Бугун очилар, эрта очилар, қаерда? Ернинг нами намга улашди. Кейин бирдан ҳаво совиб, ҳаммаёқ тақиллаб музлаб кетди. Усти-устига бостириб қор ёғди. Баҳор кечикди. Қор тагидан чиқадиган бойчечаклар ҳам қайгадир пусиб кетди. Қор яна ёмғир билан алмашди. Соёлардан сув ўрнига лой оқа бошлади. Пойдеворсиз пахса иморатлар ўтириб қолди. Хунук ярим тунда молларидан хабар олгани чиқди. Ҳеч ерда чироқ кўринмайди. Ёмғир юзга шاپатилангандай урилади. Изғирин унинг қўлидаги хира фонусини тортиб олмоқ-

чи бўлар, совқотган томчилар эса жизиллаб ёпишиб ўчирмоқчи бўларди. Сигиру ҳўкизлар тинч, негадир қўйлар безовта. «Хунук, хунук» деб қўйди Норжон ўзича. Молхона орқасидан шовуллаб лойқа оқаяпти. Лой ичида катта-кичик тош гулдирайди. «Хунук, хунук... Ёмғир яна бир зам қилса, сув молхонага келиб урилади. Йўғ-э, довриппа, огилхона пойдевори маҳкам, усти тунука, ўпирилиб кетмас. Агар ўпирилиб кетса хотинидан яшириб огилхона бурчагида темир қутичага солиб кўмиб юрган пуллариам кетади. Ҳозир бориб опчиқсами? Йўғ-э, Худо урдими? Ҳар йили ўзи шундай бўлади-ку. Ялт этиб офтоб чиқса, шамоллаб қуриб қолади. Қани ўша офтоб, ҳали тонггача гап кўп».

Хунук фонусни чопонини барига яшириб, огилхона эшигидан чиқиб беш-ўн қадам юрганини билади, осмоннинг бир бўлаги узилгандай даҳшатли гулдираш товушини эшитди. Хунук ҳушини йиғиб олмаси Қаровултепанинг бир бўлаги ўпирилиб келиб молхонага урилди. Оқ тунука қоронғида ялт-ялт қилиб, этакдаги ҳайқирган дарёга эниб кетди.

ЮЗМА — ЮЗ

Уста Нур тулки овига чиқмоқчийди. Жондай жияни Эшим катта ундаги тараддудни сезиб қолиб, мениям опчиқинг, деб қолди. Уста жиянни раъйи қайтмасин деб рози бўлишга бўлдию, тепкиси яхши ишламайдиган бир кўзли милтигини бера туриб тайин қилди:

— Эҳтиёт бўласиз, отишингиз шарт эмас, лекин керак, ҳар ҳолда кўролда.

Эшим катта умрида милтиқ отиб кўрган эмас, армияда ҳам қурилишда ишлаган. Қўрқа-писа қўлига олди. Қани ўша тулки кўринсинчи ўзи билади, қўндоқ билан ҳам уриб йиқитади. Яқинда кўшнисининг мўридан чиққандай қоп-қора ўгри мушугини қаймоқ ялаб турганда бир таёқ уриб сулайтириб қўйган. Қайтадиган жойи йўқ, ўзи тулки бўлар-у. Ҳаваскор овчи шердил бўлиб, милтиқни елкасига осиб олди. Улар тоққа тирмашиб ов ҳудудига ўтгач, Уста жиянига уқтирди:

— Сиз анча пастроқдан мен эса юқорироқдан юраман. Тошлар орасини айланиб ўтасизда, ковакларга қараб тулкини кўзгайсиз. Чиқиб қолса албатта менга қараб қочади. Ўзим пақ қиламан-қўяман.

Эшим катта тушундим ишорасини қилиб, бўрининг тагидаги бир тўплам носдай мўйловини босиб-босиб, «катта» деган лақабни олишига сабаб бўлган ва қишин-ёзин кийиб юрадиган кигиз шляпасини бошидан олиб, яна қайта кийди. Йўл оғир, қор шилта бўлиб ёққан, ясси тошлар усти сирпанчиқ. Айёрнинг изи бору ўзи йўқ. Уларга бир

гап бўлганов қорасини кўрсатмайди. Эти бориб устихонни ҳам суриб қўйган, каттартириб қўйилган буратинога ўхшайдиган, устахонасида ёғоч йўна-йўна ёғоч одамга айланиб қолган уста Нур енгил пахталик кийиб олган, тошдан тошга Тарзандай сакрар, лип этиб кўриниб, лип этиб кўринмай қоларди. Эшим уни кўз билан қидириб кўзи толиди. Иложини топса ҳожатхонага ҳам машина миниб борадиган хомсемиз Эшим ҳар ҳарсиллаганда ҳарсанглар ҳам қўшилиб ларсиллагандай бўлар, юрак зарбини тоғу тош ҳам эшитаётгандай бўларди.

Энди ўтириб дам оламан деб турганда омад келиб қолса бўлади-ми? 40-50 метрлар чамасидаги тош устидаги катталиги қовундай келадиган алланима тошга тумшуқ уриб донламоқда. Какликка ўхшайди. Эмаклар югурди. Тўхтаб қаради, каклик ҳамон дунё беҳабар донлаб турипти. Бир раҳмиям келиб кетди. Лекин ов оғиб-оғиб келади, вақтни қўлдан бермаслик керак. Олдин бир кўзини, кейин икки кўзини қисиб, тепкини босиб юборди. «Қирс» этган товуш эшитилди, холос. Ҳалиги нарса эса ҳамон жойида. Югуриб бориб қараса каклик қаёқда, қор аралаш музлаб қолган қари янтоқ тўппайиб турибди. Жаҳл билан тепиб юборганди, ҳалиги нарса тўп этиб нарёққа тушдию, тагидан узилмади. Унинг шу тобдаги ҳолати шамол тегирмонининг ҳайбатли паррагига урилиб, от-поти билан учиб кетган Дон Кихотникидан кам эмасди. Бироқ бу шовқиндан безовта бўлган қари тулки эса тепадан юраётган уста Нурга қарай-қарай рўпарасидаги жиянни кўрмай қолганди. Афишага анқайганича келиб-келиб бир-бирига урилган, яна икковиям биров-бировидан кечирим сўраб турган йўловчиларни кўрганмисиз? Айни шундай воқеа рўй берганди. Кўз-кўзга тушганда Жиян қўлдаги милтигини ҳам унутиб қўйиб, товуқ ҳайдаётгандай қўлларини ёзиб алламбало деб қичқирди. Ё товба, овоз йўқ. Эринмай яшаб, ошини ошаб қўйган қари тулкиям умри бино бўлиб бунақасини кўрмаган эди. У Эшимга аниқ бир қадам юзма-юз келганда айиқ полвондай икки оёғини баланд кўтариб чунонам додлаб юбордики, Жиянни ичидан нима ўтиб кетгани ёлғиз Яратганга аён. Тепада кузатиб турган уста Нур бу бепул комедиянинг яккаш томошабини бўлиб, гоҳ тиззаларига шапатилаб, гоҳ қорнини ушлаб юмалаб кулар, кулгисига тоғу тош акс-садо бериб, ҳаммаёқ қийқириққа тўлиб кетганди.

РАҲМОН МЕРГАН

(Бобомнинг ҳикояси)

Раҳмон мерганнинг овулдан чиққанига уч кундан ошди. Бугун тоғда Ургут бозоридан қоқи пулига олган эшагига Уйруқул дарасидан отган тоғ такасининг гўштини нимталаб, ортиб келаётиб, Кони-зор горининг оғзидан ликкиллаб чиқиб келаётган оқсоқ бўрини кўриб қолди. Бу ўша кўпдан бери яниб юрган, олдинги оёғини қопқон синдирган ўғри бўри. Аламзада. Қишда итларни гафлатда қолдириб, пу-сиб кўтонга кириб, тўрт қўйни бўғизлаб, бирини олиб қочган шу. Мерган унинг уясини топиб, агар боласи бўлса, тутиб олиб, думини орқасига кўшиб, тикиб юбормоқчийди. Шундай қилса бўривачча ёзи-лолмай бетиним гингшир, унинг зорланганига она бўри чидай олмай тоғнинг одам қадами етмайдиган жойларига қочгани-қочган экан. Буни қадимги тадбиркор чўпонлар ўйлаб топишган.

— Ҳа қаршиқулоқ, ҳали ризқинг борақан-да, оvdан қайтаётган-нимда учраб қолдинг?..

Мерган эшагини қистади. Эшак бўрини кўрган заҳоти қулоғи тикрайиб қотиб қолган, дами ичига тушиб, тиззаларига қалтироқ тушган эди...

Тонгда бўри кўришнинг ҳосияти бор, дейишади. Лекин мерган-нинг бу гал кўргани — чўлоқ бўри. У ирим-сиримга ишонмасаям не-гадир дили гашланди. Умрида неча марталаб бўри кўрган бўлса-да, омади сира кулиб боқмаган. Омад дегани чулдираб юрган тош булбул бўлса-ку, мерган уни шартта тутволиб қўйнига солиб юрса?... Ана омадли деб Бегали хўжайинни айтса бўлади. Барлоснинг бош овули Саркентда унга етадиган бадавлатни топиш қийин. Лекин ўлгудай қурумсоқ. Бир улоқ тошдан йиқилиб ҳаром қотганда «вой жигарим» деб йиғлаганини овулдошлар ҳам кулиб, ҳам куйиб гапириб юриша-ди. Ўтган ёзда бир бўлак қўй-эчкисини ўғри ҳайдаб кетганда мерганга келиб ялинганди. Ўғрининг изидан тушиб, Кўктошдаги Гадойтипмас ўнгирда тутиб олган, ўша жойнинг ўзида иккала қулоғига эн солиб куйиб юборганди. Қўйларни эса тўкис-тугал опкелиб, Бегали хўжай-инига топширганда раҳмат ўрнига сурувни саккиз марта санаб, ху-ноб қилган эди. Э, бу бойлар бор экану камбағалга кун йўқ. Нима бўлсаям Султон давқарнинг айтганлари чин бўлсин...

Янги ҳукумат одамлари бойларнинг ер-мулкини, қўй-эчкилари-ни камбағалларга бўлиб бераётганмиш. Давқар ёлғон сўзламайди. У ҳукумат унга қурол-аслаҳа, ёрдамчи тайин этган. Ўтовда ётган бемор онаси бўлмаса-ку, мерган ҳам Султон давқарга кўшилиб кетган бўлар-ди. Овулга боришга юраги безиллайди. Чайлада мушдай бўлиб мун-киллаб ётган кампиру унинг ич-ичига ботиб кетган қош-қовоғига термула-термула исварақдай сарғайиб кетган хотини ва учта паст-

баланд гўдакнинг на ейишида, на кийишида маъни бор. Яхшиямки, пешонасига шу тоғу тош битган. Юрак-бағри тўлиб кетиб ҳайқирса, беш-олти жойдан «ҳай-ҳай»лаб акс-садо беради. Лекин Бегали бойнинг тош қўтонидан тош сўраб борса, ижирганади.

Эчкиларини «чошқайлик» қилиб соғадиган маҳалда мерган Охурлик даранинг киндигидан қамчи ўримидай чиқиб турган чашма бўйнидаги шуварга етиб келиб эшақдан тушди. Асаднинг охири. Қулчуммоқ ҳисоби бўйича Сунбула кириб, ёз бўйи тоғдан ёпирилиб турган олов нафасли гармселнинг пайи қирқилган, кечкурунлари ва тонгда кўкракка хуш ёқадиган салқин шабада эсиб қолганди. Мерган бағрини ерга бериб чашма сувидан қониб-қониб ичди. Юрагини қоплаган ғашлик бироз тарқагандай бўлди. Чашма атрофидан ниманидир беихтиёр излай бошлади. Ана қидиргани. Кийик ўти. Боладай эмаклар бориб ҳидлади. Охунинг қулоқчаларидай тикрайиб турган кийик ўтининг анвойи ҳиди барча гиёҳлар ҳидини қиличдай қирқиб, димоққа тез етар, мерганнинг таранглашган асабларини юмшатиб, вужудига алланечук бардамлик бахш этаётганди. Шу пайтда мерганнинг юраги «Эҳ, тоғлар, тоғлар. Суйганим ҳам, суянганим ҳам сиз. Эшитиб қўйинг, янги замон келаяпти... Камбағалнинг замони», деб ҳайқирмоқда эди. Ўқтам туйғулар ҳаваси кўксини тўлдириб юборган Раҳмон овулга юриб келдими, учиб келдими, сезмади. Ўзининг қадрдон ўтовига эгилиб кириб, шохли пилта милтигини ва чакмонини керагага илаётганда, хотини шивирлаб гап қотди:

— Абдулла тоғангиз келганди. Сизни сўради. Охурлик даранинг этагидаги лангарликларнинг ёзлик боғига амирнинг одамлари кўнганмиш. Тоғдан ошиб афгонга кетмоқчиёкан, адашибди. Хотин, болачақалари, аскарлари билан саксонтача киши экан. Тўплари, пул чиқарадиган мошиналари ҳам бор эмиш. Боғнинг тўрига мошинасини ўрнатиб, яп-янги пул ҳам чиқарганмиш. Қизил аскарлар қувиб келётганда Тахтиқорача давонидан ҳам, Жом йўлидан ҳам ўтолмай, биз томонларга кеп қопти. Йўл биладиган йигитларни сўрашаётган экан. Бешотар милтиғу катта пул ваъда қилишаётган экан. Абдулла бобо, бизнинг овулда мергандан бошқа йигит бу ишни уддалай олмайди, деган экан, сизни йўқлашибди.

Мерганни боши қотди. Бир томони бешотарга ҳаваси кетиб юрганди. Ахир яхши милтиқ қайси мерганни ўзига оҳанграбодай тортмайди. «Йўл кўрсатиш баҳонасида милтиқли бўлиб олса?.. Ҳай билмадимда, улар ўша ўзим билган амирнинг одамлари бўлса?.. Уч йил бурун Шаҳрисабз бозорида беш-олти далла терисини бир танга қора пул бермаса тортиб олган ҳам ўшалар. Мерганнинг ўшанда жаҳли чиқиб, бир манқа миршабни сал туртиб юборганди. Уни ҳайдаб бориб, ўн кун обхонага ташлатган ҳам ўшалар. Йўқ бормади, борадиган нодон йўқ».

Орадан икки кун ўтмай, афгонда ўн йил юриб табиб бўлиб қайтган жаҳонгашта, оқ-қорани танийдиган, ҳар гапни қофия билан гапирадиган Абдулла турк яна кеди. Мерган унинг ранги-руйини кўриб Лангарда тинчлик эмаслигини сездди. Табиб салом-алиқниям ёддан чиқарганича ҳовлиқиб гап бошлади:

— Айланай, Раҳмонжон, бўйингдан, ширин феълу-хўйингдан, жингалак соқол-мўйингдан, аҳволимиз танг, бошимиз гаранг бўладиган бўлди. Ўша тўрт-беш ой олдин юртини ташлаб, афгонга қочган амирнинг хазиначиси Мўйдин маҳзум дегани қизил аскардан қочиб, сичқоннинг ини минг танга бўлиб юрганакан, кўнгли гашланиб, кўзи ёшланиб, ўзимизни тоққа кеп қопти. Эртага овулнинг адоғига кўниб отишма қилармиш. Уч тепага учта тўпини ҳам ўрнатиб қўйибди. Болачақа, хотин-халаж, мурдук-суррукни Ёнаюртга кўчирмасак бўлмас, мардумнинг рўзғори тинч бўлмаса, кўнгли тўлмас. Ўтган куни овул оқсоқоли сени сўровди бормадинг, ё кўзга илмадинг, ё нима гапни билмадинг? У ёғини сўрасанг, Лангарда тўс-тўполон. Оқчевада ўрадиган ревкомнинг раиси бор-қу, Султон Давкар ЧКнинг одами, ўшани Бекназар деган ёрдамчиси билан Мўйдин маҳзумнинг одамлари алдаб чақаришиб, бизга қўрбоши бўласан, Афгонга кетамиз, чўнтагинг тўла тилло, еганинг олдинда бибисмилло бўлади, дейишса, Султон ўз оти ўзи билан девкор эмасми, Мўйдинга қараб заҳарханда кулибди-да, Менинг иккита қопағон итим бор, бири занжирдан бўшаса қочади, бора солиб бировни қопади, шунинг учун ўша олампаноҳнинг номи ўчмасин деб Амирқул қўйганман, ўша амирингни зулмидан хўп тўйганман. Иккинчиси жуда сипо, олифта, бойвачча табиат, отиям Тўрам-бадавлат. Ёпирай, шуниси айни сенга ўхшайди деб масхара қилибди. Мўйдин маҳзумни оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолибди-да девкорни чиқара солиб, ўриққа осиб қўйибди. Бекназар бир амаллаб қочиб қолганмиш. Султоннинг жасадини қаерга яшириб қўйишмаса, ит очиб, уч-тўрт йигит уёқдан буёққа олиб қочиб юрганмиш.

Бу гапларни эшитган Раҳмон мерганнинг баданига қалтироқ кириб, курашга бел боғлаган полвон қавс бўлиб, тез-тез ташқарига чиқиб келгани каби, икки кўзи қонга тўлиб, осмон пасайиб тоққа тегиб, ҳозир босиб қоладигандай жойидан ирғиб туриб кетди. Бошидаги оқ қўйининг терисидан ағдарма қилиб тикилган учли қалпоғи ўтов тепа-сига тегди. Қишин-ёзин кийиб юрадиган ит ёқа тивит қўйлагини этак ва ёқасини тортиб тузатган бўлди. Барлоснинг тоғчил йигитлари ёгин-сочинда киядиган жун чалвор рағзани кийиб, устидан тўқима иштон боғини тортиб боғлади. Беш яшар ҳўкизнинг терисидан тикилган, кўнжи пошнасини тош уриб ташлаган этигини оёғига кўнғилтак тортиди. Пўта ва сариқ чакмонини эпчиллик билан билагига ташлаб, ташқарига чиқди.

— Юринг, тоға, борганим бўлсин. Уларга ўзим йўл кўрсатаман. Билдим, меҳмонлар «яхши» одамлар экан...

Мўйдин маҳзум шу ерлик одамлардан мерганнинг таърифини роса эшитганди. Яғринига тўрт-беш йигит давра қуриб ўтирса бўладиган, бўй-бастиям дубулга дарахтидай узун ва пишиқ. Чапдаст, бир ўзи йигирма йигитга бас келади. Отган ўқи зое кетмайди. Ориятли, камбағал йигит. Кўлга киритса, ишлар беш. Ана ўз оёғи билан келиб қолди. Мўйдин мерган билан отасини кўргандай тавозе билан кўришди. Ёнидан жой кўрсатиб, хушомад қила бошлади. Лекин мерган бунга эътиборсиз, икки кўзи соқчининг кўлидаги бешотарда эди.

Маҳзум тўдаси эртасига мерганнинг маслаҳати билан овулдан кўзғаладиган бўлди. Кўчхо-кўч бошланди. Оғир сандиқлар ўн туяга ортилди. Улар тоғдан туя тугул от зўрға ўтишини хаёлларига ҳам келтиришмасди. Умрида от-эшак миниб кўрмаган шаҳарлик хонимча аёллар қиёвлаб ерга йиқилишар, қошки ер бўлса, ҳамма ёқ чағир тош. Иззи-чувда аёлларни эгар муштлаб қарғаётгани эшитиларди:

— Илоё Файзуллаҳўжа бир ерда ўлиб, ўлиги минг жойда сасисин. Бизни Бухородан бенасиб қилди ..

— Файзуллаҳўжа ким экан? — ўйларди мерган. — Ким бўлсаям азамат йигит экан, ҳалиям армонда қопти. Ҳа, майли булар қочиб қаерга ҳам борарди? Сандиқ-пандиғинг билан аскарлар кўлига тутиб бермасам, Раҳмон мерган отимни бошқа қўяман

Улар ҳали одам қадами етмаган тоғ сўқмоқлари бўйлаб эртдан кечгача йўл юришди. Кун ботарда Кўктошнинг офтобрўя жойига чиқишди. Йўлда ўн туядан бир туя ҳам қолмади. Бири тошдан тойиб ўлган бўлса, иккинчиси ўрнидан кўзғолмай без бўлиб ётиб олди. Уларга ортилган юклар, озиқ-овқатлар нес-нобуд бўлиб, тошлар орасида қолиб кетди. Тоғнинг ҳар-ҳар жойидап ғажир айланиб қолди. Йўлнинг адоғи йўқдек эди. Баланд чўққилар орасида бировнинг нафаси қисар, бировнинг боши айланар, ҳамма ўзи билан ўзи овора. Фақат икки киши — Раҳмон мерган билан Мўйдин Маҳзум бир-бирини кузатмоқда эди. Сабр косаси тўлган Мўйдин мерганга ўшқирди:

— Бу йўлнинг адоғи борми, йўқми? Ургутнинг Қоратепасини яқин дейишганди-ку. Шунча тепа ўтсак ҳам лаънати Қоратепа кўринмайди? Адашдикми десам, йўқ десанг.

У шундай дедию, дурбинни олиб этакка қаради.

— Ёпирай, ё алҳазар! Кун бўйи йўл юрган бўлсак ҳам Лангар оёқ остида турибди. Алданибмиз. Лаънати мерган!...

Бу пайтда Мерганнинг юраги:

— Ана энди мақсадимга етдим. Бир қир нарида қизил аскарлар, пистирмасининг устидан чиқишади. Орқага қайтишнинг сира иложи йўқ. Жон ҳовучлаб ўтилган кўрқинчли зовлар... Олдинда эса Шовуз чўққилари йўл бермайди. Мана сенга юрт бойлигини олиб қочиш. Мана

сенга ҳукумат одамларини ўлдириш. Султон давкар ошнам, мендан рози бўл! Сен ҳам, мен танитайдиган Файзуллаҳўжа, ҳеч қачон кам бўлма! Энди қочиб керак, — дея нидо қиларди. Унинг турган жойидан илқис тўрт-беш метрга сакраб кетадиган одати бор эди. Ҳозир ўша қўл келди. Бир ирғиб арча панасига ўтди. Ўн қадам пастга улгурса бас. Ўзини зовга отади. Бир пайтлар тоғ такасини қувиб келганда шу баланд қоядан ташлаб омон қолганига ўзи ҳам ҳайрон қолган эди. Пастда эса қават-қават бўлиб ўсиб ётган маймунжонлар ...

— Эҳ, менинг қадрдон қояларим, ўзингиз паноҳ бўлингиз! Ожиз ўгилингизни душман ўқидан асранг!

Мўйдиннинг йигитлари мерган изидан аямай ўқ ёғдирар, ажалнинг беаёв уруғи мўлжалини тополмаётганидан чийиллаб, визиллаганича тошдан-тошга тегиб, тирқираб кетарди. Бу пайт мерганнинг вужуди кўзга айланиб, қоя тагидаги ўпқон сари шувиллаб учиб борар, юраги оғзидан чиқиб кетмаслиги учун тишини тишига қўйганича қўнаётган бургутдай тушиш жойини қидирмоқда эди. Чакмонининг орқа олд этаклари эса қанотдай ёйилган қўлларини ёзиб олганидан фойдаланиб мувозанатини ўнглаб олмоқда эди. Орқадан қоягача чопиб келган Мўйдиннинг одамлари пастдаги тубсиз ўпқонни кўриб хотиржам бўлишди ва орқага қайтиб кетишди.

Эртаси куни Лангарда дув-дув гап қанотланди:

— Мўйдин маҳзум тўдаси тоғ ортида қўлга тушипти. Раҳмон мерган Маҳзум берган бешотарни аскарларга обориб берганмиш. Ҳеч ким қоядан учган мерганнинг қандай қилиб соғ-омон қолганини сўраб-суриштирмади. Раҳмон мерганнинг ўзиям икки гапнинг бирида мақтанадиган йигитлар тоифасидан эмас эди...

КЕЛИНТОШ АФСОНАСИ

Уларни турмуш қуриб, Қарши чўлига келганига ўн йилдан ошибдики, ҳар баҳорда бир кеча бўлсаям Келинтошга тунагани келишади. Аввалига келин-куёв танҳо келишарди, кейинчалик болалар ҳам қўшилди. Баҳор тўлишган сайин Отамурод ҳам, Сумбул ҳам Келинтош тарафларга қанот чиқариб учгудай. Ҳа, кетдик дейилса, болалар ҳам бирови ечиниб ётган жойидан кўрпани ёпиниб чопса, бирови ялангоёқ машинага югуради. «Ана, энди зўр бўлади, дадам бизга тоғ билан жўра бўлишни ўргатади», деб бир-бирини ҳозир кўраётгандай суюнчилаб қолишади.

Садагаси бўлса арзийдиган шанбаям етиб келади. Мукофотга олинган арчаранг «Москвич»нинг бели майишса ҳам кўкрагини кўтариб, «қайдасан Лангар тоғлари» дея шовқин солиб жўнаб қолади. Йўл узоқ. Болаларнинг бир-бирига занжирдай уланиб кетган саволларига кўпин-

ча Отамурод эмас, Сумбул жавоб қайтаради. Сабаби Отамурод ўзи камгап, бирор нарсадан хурсанд бўлса, бошини ирғаб илжаяди, жаҳли чиқса томоқ қириб, қалин қопқора қошларига жудаям ўхшаш ва параллел тушган мўйловини босиб чиртиллатиб, оппоқ тишлари орасидан туфлагани-туфлаган. Ҳозир эса ич-ичидан хурсанд. Йўл текис, калта-калга ҳиргойи қилади. Унинг ҳиргойиси деразадан ташқарига чиқиб олишга уринаётган қавоқ арининг гўнғиллашига ўхшаб кетади. Сумбул жилмайиб гап ковлайди:

— Дадаси бизам эшитайлик?...

— Ий-э, қаёқда? — дейди Отамурод кулиб, — йўлнинг узоқлигини қара, нега олимлар ҳаммага қулай енгил қанот ясаб чиқармайди. Зўр бўларди-да турналардай тизилиб, болаларниям эргаштириб чўққиларни кўзлаб учсак?!...

— Қанийди, — деб қўяди Сумбул узоқдаги тоғларга қараб. Бироз жим қолиб яна гап қўшади: -Шу одам боласи туғилган, ўйнаб-ўсган жойини бир умр қўмсаб юради-я, қўшларам шундаймикан?

— Буёғини эшит, шу гапинга-да, отам қизик бир воқеани гапириб юрарди. Баланд тоғлар орасидаги Шуд қишлоғидан бир тожик йигит шаҳарлик ошнасиникида тунаб қолади. Мезбон тонг пайти уйғониб қараса, ошнаси ўринда йўқ. Шошилиб ташқарига чиқса, ҳалиги йигит тоққа қараб алланарсаларни гапириб ётганмиш. Намоз ўқияпти деса, тескари. Яқинроқ бориб қулоқ солса «Санги гардам чашм ба мимонам Шуд?» деб ўз қишлоғига сизгинаётган эмиш...

Баъзида Отамурод ҳам шундайроқ ҳолатга тушади. Хотинига билдирмайди. Тонг қоронғусида уйқуси қочиб ҳовлига чиқадию, чор тарафга қарайди. Болаликдан кўз очиб кўргани туя ўрқачидай ҳайбатли тепалар эмас, беҳудуд кенглигу уфқдан бошқа нарсани кўрмайди. Носқовоғини йўқотиб қўйган нашаванддай тимирскиланиб ҳовли айланади. Қайтиб ўрнига кириб ухлай олмайди. Оёқ чиқаргандан бери ҳар кўклам қўлига темиртак пичоқ олиб, қоқига чиққан паст-баланд қирларни, ернинг сўғалидай тортиб чиққан Кўчқор тошу Хўкак тошлар ва уларга чизилган қадимий суратларни санаб чиқади. Келинтошга биринчи оқшом тунагани ёдига тушиб, ёнгинасида болалари билан бир дунё бўлиб ётган Сумбулга қараб кўнгли жойига тушади ва тинчиб ухлаб қолади. Аслида тоғпарастлик Отамуродга қарагандаям Сумбулда кучли.

Ўзининг айтишича, еттинчи бобоси Нурали барлос ҳам тоғу тошда ҳаёт кечирган эмиш. Қизалоқлигида момоси Тошой кампир арча солинган кўрпачага ётқизиб каравуш деган тоғ ўтининг сувига кўп чўмилтирган, қулоғини қўшиқ афсонага тўлдирган. Шунданми баъзида афсонага ҳам чиппа-чин ишонаверади. Бунинг устига жудаям эртакчи. Ҳаётдаги барча яхши нарсалар эртакдан олинган деб юради. Ёмон кўрган одамани ҳам, яхши кўрган одамани ҳам эртакдаги қаҳрамон-

лар номи билан атайди. Лекин ўхшатиб айтади, тўғри демай иложингиз йўқ. Унинг момоси ўздан қўшиб айтишни, ёлгончиликни ёмон кўради.

— Болам, — дерди Сумбулга, — тоғлар ёлгончиликни, сохталикни, ёмон кўради. Чунки улар соқов ва гунг, тили йўқда. Гунг одамни бир марта бўлсаям алдаб кўрчи, у сени сираям кечирмайди. Ёмон кўриб қолади.

Сумбул доим ана шу ўғитга амал қилади. Отамуроддан ҳам шуни талаб қилади. Ўшанда ҳам Сумбул қаттиқ турган. Бундан бир икки йил олдин пахта теримининг охирлари эди. Отамуроднинг пахтасини гармсел юлиб кетиб, тўқсондан ошмаган. Далада гўзапоянинг якка чўпидан бошқа ҳеч вақо йўқ. Доимо захар қалампирдай қип-қизил бўлиб юрадиган биринчи секретар билан пакана совхоз директори ярим тунда ҳамма биргадирни пахта пунктига йиғиб, зуғумини ўтказиб, ер остидан бўлсаям планни тўлдирасанлар деб қисталанг қилган эди. Мактаб ўқувчиларининг фамилиясига сохта ведомост тузиб, пулига пахта олсаларинг жойлашиб кетади, ўзларингга ҳам йуқи тегади, дейишганди. Отамурод ҳам ноилож рози бўлган, келиб Сумбулга маслаҳат солганди. Сумбулнинг жони бўғзига келаёзганди ўшанда.

— Ё мени дейсиз, ё бригадирликни. Сизу бизни отамиз ҳаром луқма бериб боқмаган-ку. Нега биз гўдакларимизни ҳалқумини нопок қиламиз.

Отамурод эрталаб совхоз директорига бўшатиш ҳақида ариза бериб келдию, Сумбул бироз енгил тортди. Лекин фойдасиям ёмон бўлмади. Отамурод биргадирни биров бўшатармиди? Шу баҳона ўша йили «периписка»дан қутулиб қолдию, бу йилига қаттиқ ишлаб планни ошириб бажарди. План бажарилмаса ота қишлоғига қай юз билан боради. Келинтош сираям татимайди. Чўлга улар катта ният билан келган. Тоғ бургути мўлжални узоқ олади. Шиддат етишмай қолса, тоққа қайтиб дам олиб, яна учади. Мақсадига эришмай қўймайди.

Бугун Келинтошга улар эртачи келишди. Бу ерда икки жылганинг суви қўшилиб, ўртамиёна дарёчага айланади. Дарёча эса кетакетгунча майда жилгаларни, булоқчаларни имлаб чақириб ўзига қўшиб олади ва ҳар қадамда сакрайвериб, кувида пишган айрондай кўпириб, оқиш тусга киради. Сумбул атайлаб дам олиш учун икки жылга орасидаги «оролча»га жой тўшайди. Оролчанинг гирди айланаси девор гулдай терилиб, ёввойи саримсоқ ўсган. Отамурод қуруқ шохшаббалардан қарсиллатиб синдириб ўтин йиғар, Сумбул эса югуриб нонушта тайёрлар, болаларига ҳай-ҳайлаб гап уқтирарди:

— Қизим бу ерда гул деб ҳамма нарсени юлаверма, ўғлим, бирорта ёввойи бўта ёки дарахтни шохини синдира кўрма, гулини тўкма, у бизни қарғайди. Бунинг устига тулкию товушқонларнинг озуқаси камайиб, қишда қирилиб кетади. Дала дастурхони эса янги йилдаги-

дан кам бўлмайди. Чунки уйдан келтирилган таомлар қаторига Отамурод териб келган равоч, андиз, кийикўт, алқор ўтлари қўшилган эди. Ўзбекнинг боласи узумга қорни тўйса ангишвона қилади дегандай, болалар юзидан тоғ ҳавосидан тўйинган лоларанг катталарга ҳам кўча бошлаган, улар ҳам бир жойда узоқ ўтирадиган ҳолатда эмасди. Отамуродни ҳар йилги одаги эсига тушиб, шошилиб ўрнидан турди. Адоғи Келинтошда, боши эса осмонга санчилиб қолган Шовуз чўққисига чиқиб, узоқда туякўз ойначадай ялтираб кўринадиган Чимкўрғон сув омборини, тоғ орқасида ястаниб ётган Самарқанд далаларини томоша қилади. Одамлар маховот қилишади: «Бир эҳтиёткор овчи тунда ана шу чўққи белидан ўтаётиб юлдузга тегиб кетмайин деб телпагини қўлига олиб, эмаклаб ўтган эмиш». У ана шу чўққи учларига тикила-тикила ўглига тайин қилди.

— Ўғлим, сен энди тўққизга кирдинг, ҳадемай ўнга кирасан. Ўғил ўнга кирди, ота сонга кирди, деган гап бор. Укаларингга эҳтиёт бўл. Бирортаси сариқ илон ёки тошбақани, калтакесак ё қурбақани ўлдириб қўйишмасин. Жўралари тунда излаб келиб, бизни ухлатгани қўйишмайди. Илҳомжон, сен эса ўсимлик баргидан тер. Кейин номини айтиб тураман, сен ёзиб оласан. Дафтар varaига тикиб қуритсанг, гербарий бўлади. Табиат муаллимингни бир хурсанд қиласан. Зериксаларинг ана кўчмактош.

У шундай дея дурбин ва таёқ олиб чўққига тирмашди. Сумбул эса тоғ гиёҳларидан йигиб «дўғ» пиширади. Бу тоғликларнинг қадимий шифобахш овқати. У айронга тоғпиёз, саримсоқ, анзурпиёз қўшиб қайнатилиб, бетига қўй ёғи ёки сариеғ қўйиб, дастурхонга тортилади.

Болалар катта фарзанд Илҳом «командирлигида» ўйнаб юрибди. «Командир»нинг қўл остида икки бола. Кенжатоё эса онаси атрофидан кетмайди. Илҳом укаларини эргаштириб «кўчмак» ўйнайдиган тош устига чиқдилар. Тош устида 6 тадан 12 та чуқурча бўлиб, ҳар бир чуқурчага 6 тадан тош қўйилиб ўйин бошланади. Қадимий чўпонлар ўйини бўлган «кўчмак»да тошчалар «кўйлар» деб аталиб, агар омад келиб тошчалар кўпайса, қўйлар «кўзилаган» бўлади. Илҳомга бу ўйинни ўтган йили дадаси ўргатган эди. У укаларига ўргатади. Улар иссиққина тош устида роса ўйнашди. Кейин барг теришди, очиққанда дўғ ичишди.

Сумбул тез-тез чўққига қараб қўярди. Чўққи белига ўтириб олган Отамурод ҳам айни шу пайтда Сумбулни ўйларди. Аёлларгаям қийин. Ўттизга кирмай бола-чақа атрофида айланиб қолишади. Уч-тўрт йил олдин мен билан чопқиллаб чўққига чиқарди. Ҳозир эса болалар атрофида гирдикапалак. Шунинг учун болалар отадан кўра онага яқинроқ бўлар экан. Лекин болалар отанинг юрак ёғидан бўлади, деган гап бор. Унинг хаёли болалари томон оғди. Тезроқ улғайишса, ўғиллар менинг ёнимдан, қизлар эса онасининг ёнидан киришса. Ишқи-

либ замон тинч, осмон мусаффо бўлсин-да. Тоғлар қорли, булоқларнинг суви кўп бўлсин. Лекин бу йил қор мўл ёғди. Ҳозир кўриқхона устидаги Оқтоғда қор уюмлари ялтираб кўринади. Чимқўрғоннинг суви ҳам кўпайипти. Қашқадарё ёқасини кета-кетгунча ўрмонзор қилишга қарор чиққанмиш. Чўллар чўллигича, ўрмон ўрмонлигича қолмаса бўлмайди, деб ёзишмоқда газеталар.

Отамурод чўққидан енгил руҳ билан эниб келатуриб, тўрт-беш сойда ўтлаб юрган йилқилар уюрини кўрди. Кўнгли хижил бўлиб кетди. Умри кўй боқиб тоғда ўтган отаси Бекназар чўпон, йилқи уюрини тоғда юришини кам хосият деб билар эди. Йилқини адирда юргани маъқул. Тоғда юрса бир томондан темир туёғи билан каптар кўзли булоқларни кўзидан босиб, йўқотиб шуварларни қуритса, иккинчидан ёғли баданини дов-дарахтга ишқаб қуритади. Тагидан кўкарган ёш арчаларни еб кетаётганини ҳам кўпчилик кўрган. Бугун қайтишда синфдош дўсти — совхоз директориға, уйда бўлса ҳам кириб тайин қилади. Йилқиларни тоғдан тушириш керак.

Кеча яқин улар Келинтошга чиқишди. Келинтош ердан бир-бир ярим метр келадиған ҳарсанг. Усти теп-текис супа. Тоғда тунаш учун энг хавфсиз жой. Сумбулнинг айтишича, қадимда тоғликлардан қайси бир йигит уйланса, бу тош супа атрофини гулли кигизга ўрашиб, ўтов қилиб ёпишар, келин-куёвни уч кеча-кундуз тунатишар экан. Бу қабила удумига ҳамма қаттиқ итоат этар, ана шу супада тунаган эру хотин бир-бирига садоқатли бўлади, деб ирим қилишаркан. Сумбул ҳам, Отамурод ҳам ирим-сиримга ишонмайди. Лекин узоқ аждодларининг удумини қадрлашади. Сумбул қоронғи бўлмай тош супага жой тўшаб қўяди. Болалар бирин-кетин супага чиқадилар. Кунботиш олдида паст-баланд минораларга ўхшайдиган чўққи тошларнинг соялари ҳам қорайиб, ҳам чўзилиб, бир-бирига туташиб кетадию, бирдан қоронғи тушади. Юлдузлар шунақаям пастга тушиб келадики, қўл узатиб, териб олса бўладиган. Болаларнинг дарди дили юлдуз бўлиб қолади. Отамуроднинг хаёли бошқа ёқда. У яна бир марта Сумбулдан Келинтош афсонасини эшитгиси келади. Тортиша-тортиша ўзаро юлдузларни бўлиб олган болалар ухлаб қолишади. Сумбул эса «Сомон йўлига» тикилиб ҳикоясини бошлайди:

— Болалигимдан бери Қоразовдан кўрқаман. Сойнинг бошдан адоғида қоп-қора мотам либосидаги ҳарсанглар қалашиб, сойдан чиқаман деб талашиб ётибди. Адоғда эса Мансоф дараси. Бувим айтарди: «Йилда бир икки марта Мансофдан овоз келади. Қиз боланинг овози? Бўйи етган қиз бу овозни бор вужуди билан эшитса, танасида пишитса, бўлажак куёви уни суйганидан суяди. Нима деса, шунга ишонади, қўяди. Болам мен бир марта эшитганман. 14-15 ёшларим эди. Биз уч-тўрт қизалоқ ўтин тергани, ҳам яширинча бахтимизни синаб кўргани Шамолли газадан ўтиб Мансофга боргандик. Вой бах-

тим-эй олтин тахтим-эй... Мен ўшанда тош қавагидан «Мансоф, мансоф» деган овозни эшитганман. «Мансоф» эса Келинтош билан боғлиқ. Болам, замон-замон бўлмаган, дунёдан ҳеч кимнинг кўнгли тўлмаган пайтларданам жуда олдин бизнинг барлос қабиласи хиёнаткор аёлни аёвсиз жазолаган. Ўз жуфти-ҳалоли бахти аъмоли бўла туриб, бошқани отини тутиб, жисмини ҳирсу ҳавасга ботирган аёлнинг қилмишини гуноҳқору азим билишиб, беаёв суд қилишиб, келинлик либосига ўраб боғлашгану Қоразовга улоқтиришган. Тўғри қилишган болам, лекин бир сафар қаттиқ янглишишган. Бу янглишни ҳеч кимга кўрсатмасин болам!..».

Кўшилиш сойида узоқ аждодимиз Калтатойлик бой келин туширади. Бой бирин-кетин учта хотин олган, умид оти анча толган, икковидан фарзанд кўрмай, учинчисидан ўғил кўрган, уни кечаю кундуз гавҳарим деб юрган ва кўзига суртиб катта қилган экан. Ўша ўғилни уйлантирган бой орзу-ҳавасиниям шунга яраша қилганакан. Бой ҳаммадан созу тамоша, атрофга овоза бўлсин, деб келин ўтову учун баланд супа қуриб, устига оқ ўтов тиктиради. Уни малика ўтовидай безайдилар. Келин ҳам гарчи пари қишлоқдан чиқмаган бўлсам, Кўҳитанг қишлоғининг мана-ман деган қизларидан бири эди. Келин шунчалик хушсурат, нозик иболи эканки, сойга юзини ювгани тушса, сой бир зум тўхтаб уни тамоша қилар, қора қош, саллона юришдан барча паррандага сабоқ берадиган какликлар ҳам зориқиб учиб келар, ўсма қўйиб, уни қуюқ эндириш учун бошини у елкасига, бу елкасига ташлаб тамонно қилаётган қизлардай ҳайрат билан қарар, эгма қошу сеҳргар кўзлар қаршисида уялиб истиғно билан буралиб, пагларининг учигача қизариб кетарди. Ўланчининг тўйда айтган кўшиғидан:

*Аҳайласа қўй қўшилмас подага,
Румолчангни ёйиб илгин ходага.
Келинпошша келбатингдан айланай,
Бўйларингга бори умрим садага.*

Чимилдиқ йиғилди. Уч-тўрт кун ўтди. Нима бўлдию йиғит тоғда тунаб қолди. Келинни айна нозик палласини-чилласини ўйлашиб ҳамроҳ бўлади деб ёнига 6-7 ёшли қайничасини ётқиздилар. Келин болакайни «сизсираб», кокилчаларини силаб, эртақлар айтиб берди. Тун яримдан ошса ҳамки, эртакка тўймаган болага яқиндагина ўзи тўқиган кўшиқдан қуйлай бошлади:

*Шовуз тоғнинг бетларига қуёш чиқди,
Севган ёрим эй ёронлар бебош чиқди.
Соғинтириб оқ ўтовга ташлаб кетиб,*

*Ўзи эса қўй-қўзиман йўлдош чиқди.
Қулоқ тутдим тоғу тошининг садосига,
Жавоб келмас мендай ошиқ нидосига.
Арслон бўлиб, қоплон бўлиб, ё шаҳоншоҳ,
Карам қилсин мендай мўнглиг гадосига!..*

Қўшиқ авжига чиқади. Келинни ҳусни одоби юрагига ханжар учидай ботиб юрган ўгай қайнона ташқарига чиқса, ўтовда гангир-гунгир овоз. Борлиги қулоққа айланиб, эмаклаб келиб эшитса, келин карам қилсин мендай мўнглиг гадосига, деб нола қилаётганмиш. «Ҳа, буни бир суйгани бор, асли бузуқ. Бўлмаса бир кечага мунча нола қилмасди? Шошмай тур, сен қанжиқни, кўшигинг билан чимилдиққа ўраб Қоразовга ташлатмасам!..». Унинг бағри шум ният оловида ўртанганидан чуркаб кетиб, кундоши, макр-хийла бўйича сирдоши Қора хотинни уйғотди. Қора хотинниям кўнгли қозоннинг тагидан баттар куйиб юрганакан, уям бунисини такрорлабди: Қоразовга ташлатиш керак!!!

Тонг отди. Келин сойга сувга тушди. Қайин болани эса Қора хотин уйғотиб, беш-тўрт танга бериб, Катта қишлоқдан хуштак булбул олиб келасан деб жўнатди. Бойнинг эшигида юриб, ўттизга кирса ҳам хотин ололмаган, иягига тук чиқмай, пешонаси ийланмаган хом теридай тиришиб, бети офтобда қуритилган олчақоқдай қуришиб қолган, оғзи катта, қулоғи унданам катта, заруратда рўмолча ўрнига бурнини қулоғи билан ҳам артиб кетаверадиган Салим қулоқни имлашиб, тайин қилишди: «Чопасан, тоққа чопасан, Яйлоқчадан бойваччани топасан. Олдин яхшилаб йиғлаб берасан. Кейин хотинингиз ошигакан дейсан. Ошигинг нимаси деса, бир йигитни суйганакан, унинг ишқида куйганакан. Шу кеча хўп кеча бўлди, ё ўша йигит келган, ё келаман деб ваъда қилган. Ойпошша туни билан бўзлаб, ошигини отини излаб чиқди дейсан».

Салим қулоқ оёғини қўлга олиб чопди. Шум хабарни эшитган бойваччанинг етмиш икки томири ўйнаб кетди. Кўзи ерни кўрмай, бошини у ёқ бу ёққа бурмай, отига на эгар, на юган солмай, яйдоқ миниб чопди. Овулда биринчи бўлиб кўргани — ўгай она, эшитгани унинг «шарманда-ей шарманда», -деган даवони бўлди. Отилиб оқ ўтовга кирди. Ҳеч нарсадан хабари йўқ келин самбитдай эгилиб таъзим қилиб турарди. Қирқ кокили билан буғиб, судраб ташқарига чиқди. «Ошигинг ким, ифлос?» — қонсираб ҳансирарди бойвачча. Ҳалигина соғинч туйғусидан маст бўлиб, бир кечани минг кечадай ўтказган келин, юраги лаҳча чўғ устига отилиб тушиб қарсиллаб ёрилиб кетган чилдирмадай мудҳиш овоз чиқаролди, холос!

— Арслоним, мен софман!!!

Ўзини оқловчи бошқа сўз ҳам тополмади. Ёурурми, алланарса томоғини гиппа буққан эди. Нимчаси чўнтагидан тушиб қолган сак-

киз қатор шеър гуноҳини тасдиқловчи қора гувоҳ бўлди-ёв. Пешинга қолмай ҳукм ўқилди. Икки давонгир йигит уни тавонигача тушиб, учи сўнанинг гажагидай орқага қайтган кокилларини битта қилиб отга боглаб, юрак багрини доглаб Қоразовга олиб кетди. Йўлда ҳам, зов бўйнида ҳам айтгани бир сўз бўлди:

— Мен софман!!!

Уни қора зов ютдими ёки тўғри жаннатга кетдими, ҳеч ким билмади. Катта қишлоқдан ҳуштак булбулини чулдирашиб кулиб қайтган бола чопиб ўтовга кирса янга йўқ. Ўтов остин-устин.

— Акажон, нима қилиб қўйдингиз. Мен ва ойдин тун гувоҳ, янгамда гуноҳ йўқ эди-ку.. Вой янгажон, янгажонима, сизни қайдан топайна.

Боланинг оҳу ноласига гунгу лол қоялар «воҳ-воҳей» деб ўкириб юборганини ҳамма эшитди. Ака нимадир тушунгандай бўлдию, инграб Қоразовга югурди. Йигитлар қайтаётган, узоқда эса баҳайбат ўйилган гўрдай оғзини очиб Қоразов турарди. Лекин қайдадир шамол аралаш «Ман софман, ман софман» деган чийилдоқ овоз кезиб юарди.

Ҳам гулию, ҳам кунидан, ҳам қувончу ҳам тунидан айрилиб, тулпор отдай туёғидан тойрилиб, ранги сўлиб, ичи тўкилиб Қоразовга кириб кетган бойвачча хотинининг на ўлигини, на тиригини тополмай, ўкириб-ўкириб йиғлаб, сойда ётиб қолади. Эрталаб топишса, бошини қора тошларга ура-ура телба бўлиб қолган, ҳеч кимга бўйин бермай, яқинига йўлатмай тоққа қараб қочади. Элу овулдош, ота-онаю қариндош чопиб-чопиб, пайи чўзилиб, охири умиди узилиб қайтиб келиб ўтовга қарашса, ўтов тошга айланиб қолган, нарироқда эса бойнинг икки қора хотини кўмиртош бўлиб қаққайиб турганмиш. Шу-шу бўлдию аламзада тоғликлар тош супани Келинтош деб, нариги сойни эса Мансоф дараси деб аташар экан. Бора-бора кўмир тошлардан эса асар ҳам қолмабди.

Сумбулнинг афсонаси тугади. Эру хотин болаларини ўртага олиб ётишганди. Отамурод Сумбулга қўлини узатади. Афсона таъсирдан ҳали титроғи босилмаган нозик бармоқлар кенг ва ҳароратли қўлга чирмашиб истагини топгандай ёпишиб олади ва тинчиб қолади. Тун бўйи ўрмалай-ўрмалай тепаликка чиқиб олган ва ўтириб дам олаётган Зухро юлдузи эса уларни бу ётишига ҳайрон қолади...

«КЕЛИН УЧДИ» РИВОЯТИ

Бой-бойга, чарви мойга боққан, камбагални туянинг устида ит қопган, бойвачча ёғли патир еган, «оёғи куйди» чақир нонни ҳам зора деган нобакор замонда Лангарсой томонда серўт тоғлару, яшнаган ўрмону, боғлар кўп бўлгани учун одамлар чорва билан кун кўрар, биров қаноатда тирноғини мойлаб, бошқаси қорнига чарви боғлаб, бировнинг бир улоғи ўн йилда ҳам эчки бўлмай, бошқасининг бултурги тана-тўлписи кечки бўлмай туғиб, кўпайиб юрган пайтда Бешқўтон сойда Менглибойнинг роппа-роса бешқўтони, қўтонлари тўла қўй-эчкиси бўлган экан. Уларнинг бирида Қулмурод, наригисида Элмурод, бошқасида Элмирза ва Гулмирза чўпонлар бўлиб, ҳаммаси кечаю кундуз югуриб, бирни-икки қилиб топгани Менглибойнинг ҳамёнига тушар, этига эт қўшар, Мирза отлиқ тош тоқатлик чўпонлар тақдир ҳукмига кўниб, шукр-шукр дея Оллоҳга зикр айтиб юраверган экан.

Чеккадаги чўпон Эшмирза қиз кўрибди, отини Ойзод, Тошмирза эса ўғил кўрибди, отини Бойзод қўйишибди. Тенг тенги билан, тезак қопи билан, дейишиб Ойзодни Бойзодга унашиб қўйишипти. Ойзод Бойзодга қовушса яхши. Кун ўтибди, тун ўтибди, баҳор келиб, ёз ўтибди. Баъзан оз-моз соз ўтипти. Ойзод ойдаи, Бойзод тойдай ўсиб улғайибди. Бойзодни бели боғли, аммо Ойзоднинг ишқида юраги доғли. Ойзода ой юзли, каклик кўзли, кўрганни кўзини куйдирган, куйганни нақ ўзини ўлдирган қиз бола чиқди. Воҳ, армонли шўрли дунё, чиройли бўлсанг ҳам бир бало, хунук бўлсанг яна бедаво. Менглибойнинг тўққиз хотини тўққиз эшикда ўсма эзиб, ҳар куни чошкада кундошлик дарди кўзиб, оҳ деса овози Қалқама бандини бузиб ётган бўлсаям Минглибойнинг девора тўққан муҳаббати Ойзодани нишонга олганини қаранг. Хоннинг фармони фармон, бойники тегирмон юритар деганлар.

Бойнинг «дардини» эшитган Эшмирзанинг юраги қон, аёлининг кўнгли вайрон. Бойзодни одам бўлиши даргумон бўлсаям бой ҳукми ҳукм. Воҳ-воҳ шўрлик Ойзод, ой бўлармидинг, айтганинг қўшиқ, тошқин сой бўлармидинг, агар кўнглингга қарасалар, қиз бола кўнглига қарашга ярасалар.

*Ойзодага тўй келади,
Думбаси катта қўй келади.
Кўнглига сиғмаган тўйлари қурсин-а,
Думбаси катта қўйлари қурсин-а.*

Қассобга қон қайғуси, эчкига жон қайғуси. «Кўрманая» қиз пули «ит ириллар», «бўз пули», «кампир ўлди», туз пули дея ўлақолган янгалар беш-ўн тангани истаб, Ойзодни ҳоли-жонига қўймай қис-

таб, ёшли кўзига сурма босиб, шўр пешонасига тиллақош осиб, па-тирлаб ўйнаётган сийнасига зебигардон босиб, тезроқ Менглибой-нинг оқ ўтовига узатиш пайига тушиб қолдилар.

Зорланиб Ойзод бир сўз деди:

— *Жон янгалар, жон берай,
Эгачимсиз, чечамсиз.
Хўп майлига, ён берай,
Сиз кундузим-кечамсиз.
Бека бўлинг бойбича,
Раҳмингиз келсин пича.
Қош қорайсин кун ботсин,
Дил тумоним йўқотсин.
Ойни кўриб ой бўлай,
Бахти бекам бой бўлай.
Дунёга келдим эссиз!..*

Бу сўзни эшитиб янгалар инсоф қилган бўлди: «Ойзод бой хотин чилвир сочини тарасин, хўп хумордан чиқиб, ойга қарасин. Тўйгани яхши, кейин катталигини қўйгани яхши. Не керак ортиқча гавго. Сабр қилсанг ғўрадан ҳалво». Сабр изидан тун келди, Ойзод дилидаги ту-гун ечилди. Олдин аҳ-баҳини тузатди, кейин ойга қараб қўлларини узатди. Осмонга кўз тикиб, қайрилма киприкларидан қон тўкиб, бир-бир босиб, бемаврид ажалнинг сиртмоғини бўйнига осиб, тепалик сари йўл олди. Оҳ, гуноҳқор дунё, ўткинчи дунё, ноинсоф дунё, сўқир даврон!

Ойнинг бир қатим нурига осилиб тушиб, Заминда 14 кунлик ойдай яшаган Ойзодни 15 кунга етказмай паймонасини тўлдирдинг-а?! Адашиб сўқмоқ устидан чиққан умидвор чечакни ноумид қилиб, темир туёқлар остида сўлдирдинг! Энажон, дийдорим Машҳарнинг майдони, Энажон, тош қотди армоним. Бир қадам, икки қадам... Олдинда мудҳиш жар, сўнгсиз жар, тубсиз жаҳаннам! Тошдан тоқат бермадинг, ипақдан қанот бер, ё эгам! Оймума, Оймумажон, эгил-гин эгарингга оёғим ошсин! Алвидо Энажон! Алвидо!

Бир ёмон безовта қичқириқ тўннинг кўксини олмос қиличдай кесди. Юрақлар зириллаб, тош қўтонлар дириллаб тоғлар садо берди.

— Алвидо Энажон! Тонгла қиёматда кўришгунча!

Бирдан безовта бўлган ва орқадан чошиб келган янгалар тун бағ-рини тилиб, кетар йўлини билиб, қип-қизил чўғ бўлиб, икки қўлини қанот қилиб учиб кетаётган Ойзодни кўрдилар. Ҳайратдан донг қотиб серрайиб турдилар. Кейин кимдир бошлади.

— Ҳой, аттиса, ҳай аттис, келин учди, келинимиз учди, Ойзод учиб кетди.

Шу-шу эл оғзида бу жар «Келин учди» жари бўлиб қолди. Жар этагини ювиб оқаётган сувнинг қизғишлиги ҳам ўшандан. Бебахт келиннинг кипригидан тўкилган қонли кўз ёшнинг бир томчи тотиғи бўлса ажабмас...

Ҳожисой кўпригидан ўтиб чапга қарасангиз «Келин учди» жарига кўзингиз тушади. Маҳобатли жар бошига қўнган каптарларнинг гув-гуви бир лаҳзага тинмайди.

ОТА КАСБ

Ривоятнинг боши: Ўшанда ҳам Қуёш йўли айна бугунгиси каби, ибодат учун тонгда ўрндан турган ва покланиб юзини Қиблайи Муборакка бурган, қиёмга тик турган, кейин саждага бош қўйган мусулмоннинг ҳар кунги кандасиз хатти-ҳаракатига ўхшаса ҳам За-мин узра бани башар тақдири ҳавас қилса арзигулик эди...

Оллоҳнинг нурли назари азиз бандаларнинг боши узра ҳозиргидан кўра мўл-кўл тушиб турганидан тилаганнинг тилаги, алқаганнинг олқиши ижобат бўлаверар экан.

Ровийлар эса ўша кунларнинг рostaкам ривоятини мана бундай бошлаган:

— Эсини танигандан буён тоқатнинг тош ёстиғига бош қўйиб, сабрнинг сариқ чопонига ўралиб, кўп йил риёзат тортиб ўқиган мулла йигит сира иши юришмаётганидан, тўгриси, рўзғорида файзу барака камлигидан дарду ҳол қилиб, Расулуллоҳ ҳузурига келди. Оллоҳнинг расули мўмин йигитни обдон эшитиб деди: — Эй Оллоҳнинг бандаси, падари бузрукворингни касби-кори не эрди?

— Эй Расулуллоҳ, отам ёшлигимда қазо қилган, айтишларича, ул зот кескир ўғри бўлган экан...

Ўша ривоятнинг бугунги давоми эса мана бундай:

— Қуёш йўли худди аввалгидай... Адоғи адирга, боши тоққа, яғрини боққа туташган Ўртакент осмонининг кўзга кўринмас тўлқинларида ажаб бир қўшиқ янграмоқда эди:

*Замон, замон бизнинг замон, даврон бизники,
Қўлимизда еру осмон, имкон бизники!*

Пастда эса Русиёда ўтган уруш ҳептимидан тутдай тўкилган, саксон фоиз уйи чордевор ҳамда ночор, мўъжазгина қишлоқда Дўснат чарвонинг тўнғич ўғли Абдиқаюм муштдайлигидан отаси билан Иждануп⁸ деган колхознинг қўй-эчкисини боқиб юриб, бирданига каттариб турган жойи экан.

Раҳматли Дўснат чарво илон йилининг қаттиқ қишини ўтказиб, баҳорда катта қўтонда яшин уриб кетганда Абдиқаюм тухмати ўн олтига кирганди. Ер бағри совуқ, кўнмаганни кўндиради, совумаганни совутади. Уч кеча-кундуз уч укаси ва энасига қўшилиб йиғлаган Абдиқаюм ҳаммадан олдин кўз ёшини артиб, рўзгорни ҳам, сурувни ҳам кўлга олди.

— Ўғлим, — дерди Дўснат чарво, — қўй-эчки дегани туёгидан қаттиқ одамга ҳақ беради. Бизнинг барлос элатимизга чарво деган эскидан кўниб ўтган. Етти отамизнинг касби-кори. Бобозангидан қолган бу таёқ табаррук, болам. Манови кепанак, манови рағза⁹, қишқировдан асрайди. Агар билсанг сурувнинг ичида барака-хайр юради. Унга ҳар қандай кимсани, ҳаром-харишни оралатма. Ўзинг ҳам ҳаромдан эҳтиёт бўл. Сабр-олтин. Қаноатнинг нархини баланд бил. Беш бармоқ бирдан кирса, оғиз йиртар. Оз хўр — ҳамшиша хўр.

Абдиқаюм эс-хушли фарзанд. Падар пандини ҳамшиша ёдида сақлаб, умрининг гоҳ садағаси кетса, гоҳ қувалаб урса арзийдиган кунларидан ҳам бирдай қараб, кам бўлмади.

Узоқ-узоқлардан бошланиб, унга каттаю кичик одамлар ихтиёрли, ихтиёрсиз жўр бўлиб айтаётган байналмилал қўшиқнинг ранги эса қип-қизил эди. Ажабо, бу ранг бунчаям очофат. Ўзи тўйдираман дейдию, айтганинг сари очқаб кетасан. Бу ранг бунчаям ҳансираган, бунчаям қонсираган, бунчаям даъваткор, бунчаям пўписакор. Тили келишмаган мактаб боласига зўрлаб ёдлатишди. «Байрамда айтасан. Яшасин стахановчи хотин-қизлар!». Бола эса байроқдаги «ўроқ-болға»га қараб, зардакдай қизариб қичқирди: Яшасин Уста Холиқди хотин-қизлари!

Наврўзгор Абдиқаюм чўпоннинг бахтига яна янги шиор: Кўриққа кўчамиз! Кўриқ чорляпти. Ватан катта, у кучоққа сиғмайди. Ватан камбағал. Бойсиз мамлакатни бойитамиз. Ватанга пахта зарур. Бир қарич ер қолдирмай чигит қадаймиз. Пахта керак. У бўлмаса ўзбек бўлмайди. У бўлмаса яна уруш бошланади.

Қизил қўшиқнинг жўровоз садоси Абдиқаюмнинг отасидан қолган чўпон таёғини Ўртакент қирларига қолдириб, туну кун шағаллар увиллаб, ёз бўйи гармсел гувиллаб ётадиган бурганзор Шағалтепа даштига келтириб қўйганига ажабланмаса бўлади. Қишлоқда ноилож қолган энаси ва уч укасига кашалчилик қилмаса ўйлайдиган жойи йўқ. Ёнида йўлдоши Ойсулув, бағрида суйгумчик гўдаги. Йўлда қўшиқ, чўлда кўшиқ, арава ҳамда «палатурка» машин устида кўшиқ. Кийим-бош, бошпана, ёпинчик қўшиқ. Ертўлада, чодирда, захда, томчида, аёзда, бўронда, лойда, балчиқда, сариқ саратонда кўшиқ.

*Оқ пахталар очилипти,
Терайлиго терайлик!*

Қаюм чўпон қорувли, норгул йигит. Меҳнатда пишган, от-арава минади, пунктга пахта ташийди. Азон кетади, шом қайтади.

Ойсулув — бир мамлакатнинг бож-хирожига бериқсиз жувон. Юрса йўл, ўтирса уй тўлади. Хулласки, ўша эски дostonдаги Ойсулувнинг пардос қутчасидан тушиб қолган. Терим пайти, тенги тўш жувонлар ўзини ойнага солиб, хуснидан уялиб-негиб юрмасин дея қизил гарди рўмолини ечиб қўйиб, пахта терадиган бўз этакни елвагай ташлаб далага чиқади. Аввалига бутун бошлиқ бригада, кейин бутун колхозда этак ёпиниш расм бўлиб кетади. Зах жойга эмакляб юриб ичи сувдай кетиб қолган гўдагини корейс аёлига ўхшатиб, елкасига боглаб, пахта тера бошлайди. Аёллар яна Ойсулувга тақлид қилади. Ишсиз қолган боғча опа раисга ёлвориб, аёлларни зўр-базўр елкасидан боласини тушириб олишади. Бу тоғдан тушган чўпоннинг чиройли хотинига кўз тегмаса, дейишарди одамлар. Кўпда Хизр бор. Оч кўзнинг оч назари, сўққининг суқи курсин. Ойсулувга тегмай ўтса не қиларди? Ҳалиям кунидан бор экан. Чивиндай жони ҳалқумига келдию, яратганнинг амрини кутиб қолди. Бир ҳафта нари бориб, бери келди. Ойпарча юзи ориқ, ранги сариқ бўлиб қолди. Дўхтир кўрди, елка қисди. Табиб кўрди елка қисди, касал-ку, ранг кўр — ҳол сўр. Абдиқаюм ҳам таом ўрнига заҳар ютди. Дард берган шифосини берар деб кўп кутди. Бўлмади. Ойсулув идиш қавоқда чашмадан сув ташиб ичиб, каравушнинг¹⁰ ифор бўйли сувига юз чайиб, қўй-эчкининг қағоноғини¹¹ еб, қатиқ-сутини ичиб, каттарган сулувга не бўлди? Ёпирай, Ўртакентга бориб уч кун турса иштаҳаси очилиб, карнай бўлади. Дармонга кириб қолади. Қайтгани ҳамоно яна ўша ҳол.

— Абдимўмин, юртимизга кўчмасак бўлмайди. (Ойсулув эрини тўнғичининг исми билан атайди).

— Мен-ку сен учун мингдан минг рози, аммо раис нима деркин? Унга кўчиш ҳақида оғиз очиб бўладими? Мана кўчиш, деб бошқа вилоятга кўч-кўронимизни орттириб юбормаса деб кўрқаман.

— Майлийди, бу кунимдан қайга кўчириб юборса ҳам, ўлиб бўлдим. Сабр-тоқатим кунба-кун тугаб борапти.

— Шошма, аёл раисга биргадни жўнатамиз. Биргад кайвони одам, яхшилаб тушунтирса, раис хўп дейишдан бошқа чораси қолмайди.

— Бўлмаса тезроқ сўратинг, ҳадемай қиш кириб қолса овора бўламиз.

Эртасига Абдиқаюм биргадга, биргад раисга, раис «правления-га» маслаҳат солди. Маслаҳат яна тепадан пастга тушди. «Кўча кўчаверсин, аммо колхозда узоқ муддатга берилган қарзни тўлаб кетсин. Машин беролмайман. Арава бўлса майли... Фақат оқшом кўчади. Эл кўзига кўринмасин». Абдиқаюм ўзи тўрт-беш йилдан бери ҳайдаб юрган кўқон аравада икки эшак юкдан кўпаймаган жанда-жабиқни ортиб, устидан Ойсулув билан икки боласини миндириб, тилининг учига

«Арава чиқади тоққа, гуллар очилсин боққа» деган қўшиқ келиб турса ҳам айтишдан қўрқиб, Бобосағир даштларидан жимгина кетиб боради...

Энанинг эса яна бағри тўлиб қолади. Келини албатта тузалади. Чўпоннинг қишлоқдошлари эса «Кўч ортиб кўчиб юриш асли барлоснинг ота-бобосидан қолган мерос, Абдиқаюм арвоҳларни бир хурсанд қилибсан-да» деб қулиб қўя қолишади.

Отани кўрган ўқ йўнар, онани кўрган тўн бичар. Дўснат чарво бинойидай покиза қассоб ҳам эди. Тўғриси, қайси чўпон қассоблик ҳунаридан куруқ қолади. Қўлда заринг таёқ, белда ўткир пичоқ бўлмаса, сурувга йўлаб бўладими? «Кўйинг, юзга етгунча териси юздан ошади», — дерди Дўснат чарво. Мудом покиза бўлиш, жонлигининг бошини қиблага қаратиб, бўғзига «Бисмиллоҳи Оллоҳу акбар» деб пичоқ тортиш, қонини обдон оқишиш, ҳаром томир ва куракни ажратиш, нимталашни билсанг бас. Лекин яна бир шарт бор. Қўлинг ширин бўлмаса уям бўлмайди. Одамлар сўйиб сотган молингни гўшти-ни пишириб еб, баҳонингни бериб қўйишади. Буниси энди Худонинг бергани. Яна бир шарт қассоблик «рисоласи»ни муллага ўқитиб, ёдлаб олишинг керак.

Абдиқаюмни «қўли» ёмон чиқмади. Аввалига бироз қўрқиб юрди. Тўй-маъракаларда элга қўшилиб, ўзи сўйган қўйнинг шўрвасидан ичаётганда қулоғи динг бўлиб юрди. Бора-бора одамлар уни алқайдиган бўлишди. Эл-элда, кўп оғиз сал фурсат ўтмай Абдиқаюм Ўртакентда Қаюм қассоб номини олди. Аслида уни бу ишга ҳеч ким тайин қилгани йўқ. Қишлоқда ҳамма юмушни йўқ демай қилиб кетаверадиган фильми, чаққонлигим одамлар унга ишониб, маъраканинг молини сўйдирадиган бўлди. Амма гап «пичоқ учи»да. Инсоф яхши. «Урилган» ёки «синган» қассоб шу ерда хато қилади. Қаюм қассобни одамлар кўп синади. Бир кўришда ҳар қандай одамга, ажралмайдиган қилиб лақаб ёпиштириб қўядиган Шариф кекач ҳам инсоф қилди. Уям «Қаюм қассоб яхши қассоб» деб қўя қолди. Рўзғорига ҳам барака хайр энди. Ҳар якшанба икки кило эт ва калла-поча кунда қозон қайнатишга етади. Бу жойларда бир амаллаб йигирмата совлиг, 3-4 та ғунажин сигирни бутлаб олсанг бас. Зориқмай кунинг ўтади. Қизил қўшиқларнинг жаранги бу жойларга зўр-базўр эшитиларди. Боши берк кўча каби эди бу жойлар. Берк бўлганда ҳам тоғ билан беркитилган эди. Ўртакентликлар ўз ҳолича тоғ жониворлари каби бор-йўққа қаноат қилиб яшамоқда эди.

Орадан кўз очиб юмгунча ўн йил ўтди. Улаҳатдан келиши ҳамона тузалиб қолган Ойсулув — Қаюм қассобнинг хотини сут устига туғишдан чарчамай ўн йилда ўнтага етказиб, бир марра дегандай икки йил дам олдию яна бир ғайрат қилиб кенжатой, эркатой боз устига яккаю ягона қизи Эркатошини эсон-омон туғиб олди.

Ўнта бўлса ўрни бошқа, қирқта бўлса қилиғи. Жуфт-жуфт бўлиб

армияга, ўқишга кетган болалар қайтишда ўзгариб келар, аслида ёлгончи, аммо мўл-кўл кўринадиган замоннинг қизил кўшиқдан яралган аравасига миниб, чайқалишни орзу қиларди.

*Додлама, додлама дод саси галди,
Қаршининг чўлидан ёр саси галди.*

У эски кўшиқ, янги кўшиқ эса «Қарши чўли, Ватан чўли» деб жар солаётган эди. Қаюм қассобнинг болаларига Ўртакент торлик қилаётганди. Ҳаммаси бирин-кетин Нишон чўлига, аввалроқ амаки-си жойлашиб олган 4-совхозга кетиб қолишди. Қарашса катта майдон, ҳар қанча ишласанг, еб-ичсанг арзийди.

— Қаернинг дони кўп бўлса, ўша жойнинг чумчугимиз, — дейишди улар чуғурлашиб.

Ўғиллари кетиб, уч-тўртта жужуғи билан қолган Абдиқаюм қассоб кўнглининг катта ярми ўша чўл тарафга бўлиниб қолди. Раҳматли отаси айтарди: «Хизр чўлда ўтган, авлиё тоғда. Ҳамма бойлик бу тоғлардан Хизр бобонинг этагига илашиб, чўлга эниб кетган. Бу ёқдаги горларда ётган азиз-авлиёлар юкуниб борсанг муродингни берадию, ўзлари бир қултум сув ва бир бурда қотган нон еб, синов умрини қаноату ибодатда ўтказишган. Парвардигор даргоҳига борадиган йўл «бир ўтар». Фақат «ибодат кўприги» орқали ўтилади. Ибодат кўпригининг устунлари эса сабр-тоқат, имон ва эътиқод». Қаюм қассобнинг эътиқоди меъёрдан ошиқ мақтовга муносиб бўлмагани каби унчалик суст ҳам деб бўлмас. Нафс балосига йўлиқиб беш қўлини оғзига тикса, тезда эл назаридан қолишини яхши билади. Эл назари — Тангри назари. Қассобнинг Ўртакентдаги обрўйи, баланд бўй-баста, ўз эркига кўйганидан. Бир боғ бедадай ўсиб кетган соқоли каби узун бўлмаса ҳам бировдан олдин, бировдан кейин. Баъзида «менинг ҳақ-ҳуқуқим сизникидан баланд» дея кўкрагидаги «Қаҳрамон она» медалини кўрсатиб, мақтанадиган хотинига гапи ўтмай қолишини кўриб-кўрмасликка оладиган бўлсак, Қаюм қассобнинг ҳозирги юриш-туришида ёмон йўқ. Агар шугинаниям айб, дейдиган бўлсак Қаюм қассоб хотинига «куним» деб ён берган.

Ойсулув кейинги пайтда чўлда ишлаб уйланган болалариникига тез-тез кетиб қоладиган одат чиқарди. Қайтиш ҳамона оғзидан бол томиб гапирарди:

— Шу десангиз яп-янги оппоқ уйлар, ҳаммасида оқма газ. Умримиз ўтканакан, ўчоққа эгилиб тезак пуфлаб... Топганини еб-ичишадди, муштдай боласига ҳам 200-300 сўм ойлик ёзишар экан. Сиз бориб ўша ўғилларингизнинг дала шийпонига қаровул бўлиб ишласангиз ҳам 500 сўм ойлик беради. Нафақа олишгаям кўп маош бўлмаса бўлмас экан.

Қаюм қассоб хотинининг гапини ҳазилга буради. «Ўша оқма га-
зингга ҳам, электрингга ҳам қайнаган чойни мазаси бўлмайди. Тезак
ёки ўтин ёқиб, ўчоққа қайнагани зўр. Буралиб олов ёқдим деганингга
бир гап эсимга келиб қолди. Урушдан бир-икки йил кейин эди, қайси
бир сайловда нима ишда ишласа ёдимда йўқ, Пульников деган урусни
депутат қилиб сайлагандик. Сайловни ҳазили қаттиқ эди. Кимни сай-
лаш юқоридан топширилса, унинг исми-фамилиясини обдон ёдлаб,
тонг пайти сайловга етиб келиш шарт эди. Эртаси сайлов деган куни
чамбиллик бева кампир азонда туриб, ўчоққа ўт қалаб чой қайната-
ётган экан. Чой тезда қайнамас, кампир хуноб бўлар, ёнмай тутаёт-
ган ўтинга зўр бериб пуфларди. Депутатнинг ҳам фамилияси ёддан
чиқмасин, дея «Пуфф Пуников, Пуфф Пунников» дея ўчоққа эн-
гашиб, ора-сира кўз ёшларини артиб кўяркан. «Пуфф Пунников,
Пуфф Пунников, ҳақ қирғинга кетгур. Во Худоймай эсимдан чи-
қиб кетмаса гўргайдия...». Уни чақирмоқчи бўлиб девордан келиб тур-
ган кўшни аёл пиқирлаб кулиб ётса ҳам кампир уни эшитмас, ҳадеб
ўчоққа пуфлар эмиш, «Пуфф Пунников, пуф Пунников, вой бо-
шим айланиб кетдий...». Ана кўрдингми хотин, тезак ўтиннинг фой-
дасини, чой ҳам ширин бўлади, ҳам депутатни ёддан чиқармайсан.
Яначи хотин, эскидан қолган гап бор, қаерни қилма орзу, ўша ерда
бор тошу тарозу».

Қаюм қассоб ҳам уч марта Нишонга бориб келдию, ҳозирча у
ёқда тарозу йўқлигини кўриб ҳайрон қолди. Кўпик устига кема ўрна-
тишиб, унга миниб олишганлар ёлғончилик пуфагини обдон шиши-
риб, унга сибизга улаб созандалик қилишар, каттаси созанда, кичи-
ги гўянда бўлиб ганимат дунёнинг кўзини ўйишга тушиб қолишган
экан. Баланд бинолар пештоқидан алвон ялов оташ нафас куёш тиги-
га дош беролмай ўн беш кунда оқариб қолса ҳам уни тез янгилашар,
қизил ранг кўз нури, қалб кўри деб тавоф қилишдан чарчамасди. Қаюм
қассоб ўғилларини йиғиб, худди отаси каби беш бармоғини оғзига
тиқиб кўрсатди. Ана сигмайди... Ўғри бўл, инсофли бўл. Ўғилларига
отасининг мисоли ёққан бўлсаям бир-иккиси «кўпчилик шундай қили-
шаяпти-ку» дегандай бўзрайиб қаради. Истиҳола қилишди. Дилдаги-
ни тилига чиқаришмади. Қассоб буни сездию, индамай уйига қайтди.
Хотини эса ҳамон жаврамоқда эди. Қассоб ўзини эшитмаганга солса
ҳам хаёли болалари томон кетиб қолаверди. «Бири пахтага бригадир,
бири табелчи, бировини яқинда бўлимга бошлиқ қилиб кўтариш-
моқчи экан. Ҳаммаси ёш, ишқилиб охири бахайр бўлсин! Чўлнинг
ери зўр. Амунинг суви келиб турибди. Меҳнат қилганни юзини ерга
қаратмайди. Лекин боласи тушмагурлар нафс ҳавосига берилиб ке-
тишмаса. Укаси ҳам, ўғиллари ҳам икки гапнинг бирида фалончи
кўша мошинали бўлди, фалончининг уйига ҳавасим келади, дея оғзи-
дан суви кетади. Бу дийдиёдан бир балонинг ҳиди келади. Болаларга

кўз-қулоқ бўлиб туриш керак. Минг ишчига бир бошчи. Нишонга бор-маса бўлмайди. Ойсулув бўлса қанот боғлаб учгудай...».

Қишнинг кучи кетиб, шўр ювиш бошланганда Қаяом қассоб кўчманчи қоболари руҳини яна бир бор шод этиб, Нишон чўлига кўчди. Эскидан қолган битта ҳикмат ҳадеб бошидан айланарди: «Чарво чарвога ўн йилда етади, деҳқон деҳқонга бир йилда етади». Насиб этса болаларига бош бўлиб деҳқончилик қилади. Фарғоналиклар чўлга келиб сабзи экаётган экан. Паловхўр водийга олиб бориб сотса мурчдай пул бўлармиш. Ер мўл, сув мўл. Қассоб енг шимариб сабзи экишга киришди...

Ростакам ривоятнинг давоми мана бундай кетаётган эди:

— Боргин болам, ота касбингни қил, хор-зор бўлмайсан. Фақат инсофли бўл, — деди унга Расулulloҳ.

Нажот манзилига қўниб, янги қанот чиқарган мулла йигит падари арвоҳига сиғиниб, унинг ҳунарини қилишга киришди. Кун бориб қиблага таянди. Шом бўлди, қора туннинг зулмат пардаси ҳамма ёмонликларни яширишга қодир... Хуфтон намозидан фориг бўлган йигит кўчакўйда одам оёғи узилгач «бисмиллоҳ» деб ўғирлик қилишга тушди...

Биздан бошқа халақит берувчилар кўплиги туфайли унинг изига тушмайликда гапни янги ерга сабзи экмoқчи бўлган Қаяом қассобдан эшитайлик.

Қассоб сабзи уруғини фарғоналикларга септирса ҳам бўларди. Ўртакентда бир парчагина томорқасида икки-уч жўя сабзи экиб юрарди. Иримчиларнинг айтишича, сабзи уруғини аёл киши уқалаб пўстини кетказса, бехато кўклармиш. Ойсулув уруғни келинлари билан кун бўйи кафтида эзиб уқалаб шопириб берди. Қассоб уни далага опчиқди. Тўнининг этагини чаппа кийиб уруғ сепди-да, «Менинг қўлим эмас, бобо-деҳқоннинг қўли, нияти азбаройи хайр» дея уруғ сочди. Қассоб ўз номи билан қассоб бўлсаям кўнгилчан одам, қўй сўйса ҳам, товуқ сўйса ҳам бирданига жони узилмай типирчилаб ётади. Қўли енгил, хотинини ҳам ундан зириллаб кўрқиб турмагани шундан. Уруғ у ерга тушмади, бу ерга тушмади, деб ўйлаб қайта-қайта сепди. Умид катта. Худо бераман деса, бозорнинг бир чети Қассобники...

Сабзининг ҳам машаққати ўзига яраша бўларкан. Бирам қалин чиқдики, икки қулоқ бўлиши ҳамоно ерни яшириб кетди. Каттаю кичик уни ягана қилишдан чарчади. Баҳорги — машоқи деганича бор экан. Чинақайдан нари-бери бўлиб қолди. Болалар отасига билдирмай бир-икки сувига селитра ҳам солиб юборишди. Барибир каттармади. Уша йили бозорни сабзи тутиб кетди.

Катта мамлакат кичик одамларни, кичик одамлар эса ганимат дунёни кўзини ўйишарди... Яловдаги шиорни янгилаб қўйишарди: «Қарши чўли мардлар майдони». Бизнинг мардум Қаяом қассоб эса сабзини сийрак экиш керак экан деб пушаймон қиларди...

Йиқилган курашга тўймас. Саратоннинг ер қайнови ўтгач, қас-соб яна ўша жойга сабзи сепди. Бу сафар сийрак чиқиб ўт босиб кетди. Ўтай-ўтай чарчаган қиз ва келинлар қассобга керосин сепсан-гиз ўт қуриб кетади, дейишди. Керосин деганига ҳам ўт тушган экан. Икки бидонни зўр-базўр топиб келиб сепди. Ўт қуриб кетди. Сабзи каттарди. Қип-қизил. Ҳар қайсиси қоziқдай келади. Кавлаш пайти бўлувди, қай атрофдан бел суқса гирчиллаб кесилади. Белни ариқ ичидан суқиб кўтариш лозимлигини, энг осони паншаҳа билан кав-ласа осон бўлишини қассоб кейинроқ яқкабоғлик қариядан эшитди.

Эшитдию, аммо қассобни ҳали деҳқон бўлишига камида йигир-ма қовун пишиғи бор эди. Болалар ҳам пахтакорлик ҳунарини аста-секинлик билан эгаллашарди. Қассоб энди нима эксин? Маслаҳатни марддан сўранг. Кўканча ота васиятига ишониб, Шарифбойдан ва имомдан сўраган.

Тоғли Деҳқонободдан кўчиб келганлар қовун экишни маслаҳат беришди. Катта пайкални бир ёғига шакар қовун, бир ёғига осма қовун экди. Болаларининг гапига кирмай дорини йўлатмади. Зўри қўй калладай, чойнакдай бўлдию, каттариб кетмади. Бозорда ёйиб ўти-риб, селитраси йўқ, янги ернинг қовуни, шакар қовун деб жаврага-нинг билан шу ёлғончи дунёнинг одамлари ишонармиди? Қассоб-нинг қовунини лашак деб, катта қовунга чопади. Кечкурун бола-ча-қаси билан қорнини чангаллаб қолса ҳам майли. «Инсофсизлар, ДДТ солиб пиёз ўстиришайпти, селитра солиб қовун ўстирашайпти, одамлар огоҳ бўлинг!» деб газеталар жар солса ҳам, ҳамма бефарқ.

Қассобнинг қовундан топган-тутгани кенжа ўғли билан тўртта неварасини суннат тўйини ўтказишга базўр етди. Барибир қассоб де-ҳқончилик қилгани келган. Деҳқончилик одамга Одам Атодан мерос. Қассоб эса бориға барака, деб шукрона айтиб бир йили ерёнгоқ, бир йили эртачи бодринг экди. Ошиб-тошиб кетмади. Ерёнгоқ ҳам бир нави бўлганди. «Эртачи» бодрингни меҳнати ошиб кетди. Қантар оққач ҳар кўчатни бир қоғоз халтага солиб, иссиқ уйда ўстирди. Баҳор серё-гин келганидан ярмига ширинча тушиб, кечика-кечика айни бод-ринг пишиғи майға етиб келди. Сарғайиб пишиб кетган бодрингни тележкага ортиб олган Қаюм қассоб бозорга киришга ийманиб тай-ёрлов идорасига сувтекин бериб келди. Буни кўрган уй ичидагилар ҳам деҳқончиликдан совий бошлади. Нафақа ёшига яқинлашиб қол-ган қассоб болаларини ҳам ўз ҳолига қўйди.

Азоб бўлсаям пахта яхши экан. Пахта яхши, аммо бир тарафдан, тўғриси, марказдан совуқ шамол эсиб, пахтага айланишган катта-кичикни, ҳўлу-қуруқни баб-баравар исканжага ола бошлаганди. Да-ланинг кеча-кундузлик азоби етмагандай темир панжаралар ортида ноҳақ қийноқ ҳам кутаётган эди. Ҳайриятки, қассобнинг ўғилларини Худо бир асради.

Ўртакентда эса Наврӯз бўлаётган эди. Юртдан узоққа кетган юрдошларнинг бари қайта тирилган Наврӯз баҳонаси билан дийдорлашгани йиғилди. Қассоб кўрдик, бу ёқда қолган қишлоқдошлар ҳам ҳеч кимдан кам бўлмаган. Ҳамма ўз кунига, ишбилармон тетиги рўзгорини бутлаб олган. Анойи, ишёқмаслар елкаси тушиб, бечорачилигини қилиб юрибди. Бор-борича, йўқ ҳолича.

Қассоб бир кўнглида энди Ўртакентга кўчиб келсам бўлар, қари-япман, тинчгина тоат-ибодатда кун ўтказсам деб ўйладию, яна элнинг баъзи оғзи катталарининг таъна-дашноmidан ўзини олиб қочди. Наврӯздан алланечук бўлиб уйига қайтдию, ўша оқшом тушида отасини кўрди.

Қассобни тушига халақит бермай, қарайликчи, «бисмиллоҳ», деб ўғирликка тушган йиғитнинг ҳоли нима кечдийкан?

Кунни ўтмаганидан ўғирликка борган бечора кимса «Мен ўғирликка борганда кеча ойдин бўлди» деган экан. Отаси катта ўғри ўтган йиғит зим-зиё тунда кўча айланади. Нима бўлсаям бир бева-бечорани шўри қуриб қолмасин. Бой-бадавлат одамнинг ҳовлисига тушади. Лекин бойнинг ақли фаромуш эмас. Қайси бойникига борса ҳовлисининг чор тарафи тўрт пахса девор. Устига шиша синигидан тортиб, жайра сихли тиконгача қадаб чиқилган. Нарвонсиз чиқиб бўлмайди. Занжири ўтказилган чинор ёки ёнғоқ дарвозалар ортида қоплондай келадиган итлар. Мис товоқдан атала ичиб қутуриб ётибди. Яқинлашиб кўр-чи, ўтган етти пуштингни телба-тескари қилиб кўзингга кўрсатади.

Ўғри йиғит бирорта бойникига киролмади. Ёижиниб уйга қайтди. Эртаси кун бўйи ухлаб, ярим тундан яна кўча айланди. Юра-юра бир пастмаккина деворли ҳовли устидан чиқди. Мушукдай пусиб оғилга кирди. Бир эчки-ю, бир улоқ. Курт-курт янтоқ чайнаб турибди. Олса бўлади, деб ўйлаб хароба уйнинг даҳлизидан мўралади. Милт-милт «ковуш» чироқ ёруғида фақат Тангрини ўзига ҳамроҳ билган ёлғиз кампир булкиллаб ухлаётир. Бу тарафдан у тарафи яқинлиги нафас олишидан маълум. Кампир нафас олмаяпти, гўё чуқур қудуқдан сув тортаяпти. Қудуқнинг бечамачуқурлиги сабаб занжирига тош осилган пақир қуруқ бўлса ҳам пастга узоқ вақт тушар, уёқдан сувга тўлгач, чиқиши қийин бўлиб урина-урина базўр чиқарди.

Йиғит кампирнинг нафасини анча вақт эшитиб турди. У ҳар сафар нафас олганида «энди чиқмай қолади, энди чиқмай қоладиёв» деб ўйларди. Нафас ростлаганда эса йиғит ҳам чуқур нафас олиб энтикар, ич-ичидан «ҳайрият-эй», деган юпанчли нидо келарди. «Ия, айтгандай у ўғри-ку, эчки-улоқни ўғирлаб кетиш керак. Бирданига иккисини олиб кетиб бўлмас. Ноинсофлик бўлар... Ё эчкини, ё улоқни ҳоли нима кечади? Яхшиси улоқни олади. Лекин улоқ жуда кичкина, каттариши учун сут керак. Маъраб дунёни танг қилади. У кат-

таргунча ким бор, ким йўқ. Бор-э, икковиниям опкетаман. Йўқ, йўқ, пайгамбарнинг айтгани бор. Ўғри бўл, инсофли бўл. Бу кампирнинг бор-йўқ бисотини қоқлаб кетсам, Оллоҳ таоло сира кечирмайди. Яхшиси бошқа жойга бораман». У тун бўйи дайдиб тонг оттирди. Ҳеч вақо ўғирлай олмади. Эртаси эса кун бўйи ва тун бўйи уйида ётиб, эрта азонда ҳаммадан аввал мачитга борди. «Ўғирлик учун энг кулай жой мачит. У Худойнинг уйи, ҳар доим беқулф. Жойнамоз оз қолди-ми, ҳозир бориб биттасини ўғирлайман-да, бозорга чиқариб сотиб кун кечираман». Тонг юлдузи бир арғамчи кўтарилса ҳам оқиш ёруғликдан дарак йўқ. Жимгина мачитга кирган йигит шошилинич бир жойнамозни кўтариб кетмоқчи бўлиб энгашганда оёқлар дукурини эшитиб ўзини бурчакка олди. Мачитга бирин-кетин 39 киши кириб келди. Ҳаммаси баланд бўйли, оқ соқолли, оқ тўнли. Улар йигилиб ўнг бурчакка қараб юришди-да, ўша тарафга гап қотишди.

— Ассалому алайкум, эй Расулulloҳ, биз қирқ чилтонмиз. Маълумингизки, кеча бошлиғимиздан жудо бўлдик. Ўзингиз раҳнамо бўлиб бизга бир бошлиқ тайин қилсангиз...

Йигит ҳам кўрдик, ўнг бурчакда Расулulloҳ ўтирибди. Ул зот йигитдан ҳам олдин келиб, тоат-ибодат қилаётган экан. Хайриятки, Худо бир асради. Расулulloҳ чилтонларга қараб шундай деди:

— Эй чилтонлар, сизларга муносиб бошлиқ ана бурчакда ўтирибди.

Чилтонлар бахти кулган йигитни кўтар-кўтар қилиб, ўзларига бошлиқ қилиб олиб чиқиб кетишди.

Ростакам ривоят шу. Кейин бўлган гап эса мана бундай:

Қассоб ўша кеча тушида отаси Дўснат чарвонинг айнан ўзини кўрди. Ўша-ўша, туя жунидан бўлган кепанада узун бўйли, қотмадан келган, қора қош оқсоқол қария қассобга ҳадеб тайин қиларди.

— Болам, қўй боқинглар, қўй барака. Етти пуштимиздан қолган касб-коримиз...

Тушда тилаганини топган Қаяом қассоб тиниқиб уйғонди.

Бомдодни ўқиб, отаси арвоҳига тиловат қилди-да, бозорга кетди. Қўй-қўзилар сони аввал иккита, кейин тўртта бўлди. Қассоб қўйнинг тилини биллади. Ўғилларига ҳам ўргатди. «Қўй жаннатдан чиққан. Унинг гўшту ёғидан еб турмасанг миянг суюлиб кетади. Мол гўшти совуқ. Асли Ибн Синоям ейишга қўй гўштини буюрган. Касал кўплигидан ҳозир ҳамма мол гўштини оладиган бўлган. Қўй гўштининг хосияти катта. Болаларнинг илмга қизиқмаслиги тўмтоқ хотира ҳам шундан».

Қассоб ҳовлисига қўй кириб келгандан бери кунба-кун рўзгори-га барака эниб бораётганини ҳис қилар, ўғилларини ҳам қўйга қарашга даъват қилишдан чарчамасди...

«Қўй боқинглар, у баракадир».

Катта мамлакат эса ўзи билан ўзи овора. Унинг қизил қўшиқлари

хам тобора эшитилмай қолаётган эди. Элас-элас эшитилаётганига эса одамлар қўшилмай қўйишганди...

Аждодлар тарихининг олмос қирраларини кўз-қўзлашга тушган янги қўшиқлар эса истиқлолнинг эркин шамолига йўғрилиб, адашган элни оч қўноқ мастлик гафлатидан уйғотиб келаётганди. Қаюм қассобнинг қонида бор. Яна кўч-кўронини ортди. Энди аравада ёки раисдан сўраб эмас, туямошинда ўз хоҳиши билан. Қўй-эчкиларини изидан олиб боришди. Энди адашиш йўқ. Қаюм қассоб бола-чақалари билан боболари изидан кетади. Фақат уларни ўз эркига қўйишса, имонидан айиришмаса бас, ўхшатиб кун кечиришига Қаюм қассобнинг етти пушти кафил...

1991 йил.

ЭНАБУЛОҚ

*Гўдак сувсираб ютоқиб йиғласа,
унинг касридан етти чашма қуриб кетади.
Бурунги нақлдан.*

Айтишларича, чинор минг ёшга тўлса ўз-ўзидан ўт чиқиб, ёниб кетармиш. Ушанда ҳам шундай бўлганди чоғи, катта қишлоққа бошдан оёқ сув берадиган Энабулоқ бўйидаги чинор ярим тунда баданидан ўт чиқиб, уч кеча-кундуз ловуллаб ёнганди. Аслида бу чинорни ким экиб кетганини ҳеч ким билмайди. Парилар экиб кетган дейишади. Ёнғин сабабини эса баъзилар жинларнинг иши дейишса, кимдир учунган аёлларга момочироқ ёқиб юрадиган Норпошшо кампирнинг касофати дея сўкиниб қўйганди. Барибир ўша воқеа беҳосият бўлди.

Узум пишигига бориб қишлоқда кўзга кўринган икки муаллим ва битта кайвони раҳбар «халқ душмани» аталиб ноҳақ қамалиб кетиб, бедарак кетди. Лекин куйган чинор одамлар кўз олдида болалади. Ёпирай, куйган танадан 7 та новда каллакланган тол бошидан чиққан каби бўртиб чиқиб, тез каттара бошлади. Ҳозир ўша чинорлар мачитга устун бўлгудай бир қучоқ бўлиб тўлишган. Таажубки, бугун оқшом тунда уларнинг иккови ўртасига кимдир ола қил арқон боғлаб беланчак осипти. Чинорга беланчак осиб бўлмасди. Оғирлиги бор, дейишарди момолар. Яна чақалоқнинг билагидай йўғон қил арқонга бало борми? Иссиқхонада очирилган жўжа на ту-тунни, на киштни билмагани каби чор тарафи бетон девор орасида каттарган, ирим-сиримни билмайдиган аёл бўлса керакда. Бўлмаса суви қуриб кўз ёшидай милтиллаб қолган Энабулоқ ёқасига келиб, беланчак осармиди? Қўл-оёғи боғлиқ гўдаккина

сийна қидириб, бошини сарак қилиб, юзининг салкам ярмини эгаллаган оғзини катта очиб, овозининг борича қичқирарди. Ингичка чийилдоқ овоз, қиз бола бўлса керак...

Чор тарафдан болтанинг дарахт танасига урилган зарбига монанд мусиқа эшитилиб, гўдак овозини босиб кетмоқда. Гўдак эса беланчак ипларини узиб истаган томонга чопқиллаб кетолмайди. Қўллари бўш бўлса-ку яқинлаган нарсани ўзига оҳанграбодай тортиб, гижимлаб ташларди. Оёқлари бўш бўлса-ку тепина-тепина ерга тушиб, анави чашма кўзини ҳам очиб юборган бўлармиди? У эса боғлоғлик, фақат тўхтамай чинқиради. Томоғи қуриган шекилли, бигиллаб-бигиллаб бўғилиб қолади. Болани шундоқ эгасиз ташлаб энаси қай гўрга кетдийкан? Шундаям бепарво аёл бўладими? Вой Худойим-эй, бир гўдак ютоқиб йиғласа етти чашма қуриб кетади, деган гап бурунги-дан қолган-а. Шундоғам Энабулоқ қуриб кетмоқда. Қандоқ суви мўл эди. Адоққа бориб иккита сув тегирмонни юритарди. Энабулоқнинг қуриганини дунё бино бўлиб ҳеч ким кўрмаган. Агар у бутунлай сув бермай кўйса жаннатий қишлоқнинг ҳар гўшаси дўзахга айланади. Энабулоқ париларига нима бўлдийкан? Додлаётган қақалоқнинг энажонини ҳам ўшалар тортиб кетдимикан? Чақа фарёдидан етти чинорнинг етмиш томири зирқиллайди:

*Энажоним қайдасиз?
Ё тепада сойдасиз?
Қанча йиғлай фойдасиз
Инга-инга, сут беринг.
Ҳеч бўлмаса сув беринг
Ҳой нечун қарамайсиз,
Қарашга ярамайсиз.
Нафсим мени балодур
Ёнган ўтга солодур.
Жон энажон, сут беринг
Йўқса бўғиб ўлдиринг!..*

Тоштурди Гуландомдан қолган ёлғиз ёдгорини опичлаб, Энабулоққа келдию шундай катта чашмани қурий бошлаганини кўриб донг қотиб қолди. Энди мактаб ёшига етай деб қолган ўғилчасини яра-чара босиб кетган эди. Духтирлар жон-дили билан қарашса ҳам бир-икки ой тузалган бўладию, яна аъзойи баданидан патир юзидай донача потраб чиқа бошлайди. Шу каби дардга Энабулоқнинг суви яқвоя даво дейишарди. Шундоқ яқингинада Чилламозор шифохонаси бор. Энабулоқ сувидан бир идишда олиб чиқиб, офтобда илтиб касалманд болакай уч чоршанбада уч марта ювинтирилса, энадан янги туғилгандай бўлиб тузалиб кетади, деб эшитганди. Тоштурди шуни истаб келганди. Энабулоқ эса...

Кичкина Тошни болалигида бобоси Али полвон бир-икки бор олиб келганди. Али полвон ўшанда булоқ бўйида ўтириб, бир ривоят айтиб берганди. Ўттиз йилдан ошиптики, ҳамон ёдига тушса, юраги орқасига тортиб кетади.

Али полвон 13-14 ёшида Қўнғиротмозор атрофида эчки боқиб юрганда ухлаб қолиб, парилар кўтариб кетган экан. Алини излаб чиққанлар Алвастигор оғзидан топиб олган. Ярим беҳуш қайтиб келиб, қирқ кун алаҳсираб жинни бўлиб ётган. Ўшанда азайимхон Мулла Сиддиқ Охуннинг даму дуолари ўзига келтирган. Йигит бўлгач эса, кураги ер кўрмайдиган полвон бўлиб етишган. Али полвон кураш даврасида кўзикиб ўлган боласидан қолган невараси Тоштурдини қайга борса кўлидан қўймай етаклаб юарди. Бир гал қирдан хашак ўриб, чўллаб кетганида, невараси билан Энабулоқ бўйига келган, сувидан барқашдай келадиган катта товоқда тўлдириб-тўлдириб ичган, неварасига ҳам тўйганича ичирган. Асал юқи идиш чайиндиси каби ширин таъм берадиган чашма суви аъзойи баданини яйратиб юборган Тоштурди бобоси пинжига кириб, мазза қилиб мизғимоқчи бўлганида бобожони унинг елкаларини силаб, Энабулоқда парилар билан нима кўрганини айтиб берганди. Ўшанда кундузми оқшом аниқ билмайди. Юрса оёғи ерга тегмайдиган, чопса каптардай қанот ёзиб майин учадиган икки пари Алини кўтариб Энабулоқ бўйига келган. Алини чашма бўйига ўтқазиб, иккаласи қиқирлаб кулиб, уялмай-нетмай чашма сувида роса чўмилишган. Танаси симобдай милтираб турган парилар чашмага шўнғиганда зилол сувга сингиб кўринмай кетар, шунча тикилса ҳам сув ичида улар кўзга ташланмасди. Бир сафар улар сувга чуқур шўнғиб, кейин тўртта бўлиб қайтиб чиқишган. Парилар бир томчи сувдай бир-бирига ўхшар, ўзига таниш париларни Али ажратиб ололмай қийналарди. Улардан қайсидир бирови анграйиб ўтирган Алини кўлидан тортиб чашмага етаклади.

— Юр Алижон, сени Энабулоқ тагига қирқ қулоқли қозоннинг олдига олиб тушамиз.

Ё товба, парининг овози худди энажониникига ўхшар экан. Қўрқувдан асар ҳам қолмай парининг кўлидан тутиб, қирқ қулоқ пастга чашма тубига тушиб кўрдик, катталиги Гўр Амир мақбараси гумбазидай келадиган бечамга қозон тўнтарилган турипти. Қирқта қулоғи бор. Бор-йўғи биттасидан бир қулоқ сув чиқиб турипти. Ўша сув тўппа-тўғри Энабулоққа чиқаяпти.

— Қозон тагида катта уммон бор. Агар у очилиб кетса, еру жаҳонни сув босиб, қиёмат қойим бўлади, — деб тушунтирганди парилар. Али полвоннинг айтишича, булоқ бўйига нопоклик ва хиёнатнинг қадами етмаса Энабулоқ суви қуримайди. Охиратга қадар қайнаб оққани оққан.

Ўшандан бери Тоштурди нопокликдан бало-қазодан кўрққандай ҳазар қиларди. Ўн беш йилча бўлди-ёв, бобосининг маслаҳати билан ҳоласининг хушрўй қизи Гуландомга уйланганида кўплар қатори қуёв жўралар билан Энабулоқ бўйига келишган, унинг шифобахш сувидан бир пиёладан ичиб, келин-куёв ўла-ўлгунча бир-бирига содиқ бўлишга қасам ичишганди. Гуландом билан бир ёстиққа бош қўйиб, ўн йил кутишди, фарзанд бўлмади. Яқин қариндошликнинг касри дейишди духтирлар. Ҳар сафар чала ёки ўлик жонни она қорнидан ажратиб олишарди. Охири марта Ёдгоржонни ёриб олишдию, Гуландом қайтиб ўзига келмади. Тоштурди уни тушда кўрган каби қорачиғида қолган суратига эғалик қилди-да, дийдорини Машҳар кунига қолдирди. Ёдгоржон икки ёшга тўлганда уни ҳоласига ташлаб, овунарман деб салкам уч йил Кореяга кетиб ишлаб келди. Ўшанда ҳам кўз олдидан Гуландому Ёдгоржон кетмади. Қайтиб келиб ҳам уйланамай демасди. Агар уйланаман деса Гуландомга хиёнат қилгандай бўлаверарди. Айтмоқчи Кореядан қайтиб келиб кўрдик, қишлоқда ўзгариш, давлат ерлари хусусийлашиб кетган. Энабулоқ атрофини ҳам бир бойвачча сотиб олиб, атрофидаги ўрмонни аямай кесиб, ер очиб электр тортиб келиб, катта-кичик томчалар қуриб, соғу носог ҳордиқ баҳона истаганча айшу ишрат қиладиган ёввойи манзара яратипти. Оти қурисин, ёввойи ҳилватгоҳ эмиш. Бунақаси фақат ажнабий юртда бўлармиш. Ана кўринг томошани. Сочи қирқилган тозидай-тозидай жувонлар маст-аласт ўйнаши билан Энабулоқ атрофида салламно кезиб юрар, кейин фахш ботқоғига ботиб, Энабулоқ адоғидаги тош ҳовузда қийқириб чўмилишар, шайтон сувидан бўшаган шишаларни тошга уриб чил-чил синдиришар, бир кун келиб кимнидир оёқ-қўлига ханжар каби санчилишини хаёлига ҳам келтирмай, аксинча, ҳузур қилишарди. Ер эгаси бойвачча эса, улар атрофида елиб-югурар, ўзини ўққа-чўққа уриб овқат пиширар, юрганда ҳам, турганда ҳам Энабулоқни мақтар, чўталдан аямаса «ошиқ-маъшуқларни» тунда ҳам олиб қолиб, бошида тонг отгунча ухламай алла айтиб, қоровуллик қилиб, балэ-балэ деб чиқишдан ҳам тоймасди.

Энабулоқ ўрмони кунпаякун бўлгач, булбуллар ҳам бу тарафдан кўтарилиб кетди. Ким билади дейсиз қаёққа? Меҳмоннавозлик тоғликларнинг қонида бор. Ўша учун ҳам пастдаги қишлоқдан ҳеч ким келиб, одам ёввойиларнинг пишагини пишт демайди. Икки йил бурун Тоштурдининг ўзи ҳам Энабулоққа келиб бошпанасидан айрилган булбул каби қаноти тушиб қайтганди. Кореяда «каталакдош» бўлиб ишлаган ошнасини туман марказида учратиб қолиб, «дардини» обдон эшитганига ҳалиям пушаймон. Ошнаси беш йилча чет элда ишлаб, анчамунча бойлик орттириб қайтсаки, хотини бошқасини топиб, иккинчи хотин бўлиб тегиб кетипти. Уям аччиққа аччиқ қилиб, ҳали туғиб кўрмаган бўлсаям туғруқхонада ишлайдиган духтир хотин билан дон олишиб юрган экан. Дуппа-дуруст эри бормишу ошнасини ҳам кўзи қий-

масмиш. Ўшани эрта-индин «Ёввойи ҳилватгоҳ»га олиб борармиш. Уйлари чашмага яқинлиги учун Тоштурдини ҳам таклиф қилди. Унга-ям бирорта жонон топишни ваъда қилди. Бечора йигит кўнгилчанлиги учун йўқ, дея олмади. Икки-уч кун ўтиб ошнаснинг яра-янги ўтранг «Тико»си уйи ёнига келиб, чийиллаб овоз бергандан юраги жигиллаб кетди. Машинада икки аёл, улардан бирови олдинда, оппоққина тўладан келган. Ё товба, сочи қирқилган, ялангбош аёлга атлас лозим ярашмас экан. Кейингиси ҳам бировнинг ҳасмиша ўхшайди. Бозорчи аёл бўлса керак, ҳаммаёғи ялтир-юлтир. Ҳойнаҳой, боласи ҳам бордир. Ҳа, ана Ёдгорбек тенгги ўғил бола, иссиқдан юзи-кўзи қизариб кетипти.

— Кетдик, — қистарди ошнаси.

— Йўқ, йўқ, — дерди Тошнинг кўнгли, Гуландомга хиёнат қилмайман. Шу бозорчи аёлнинг бақа кўз боласи олдида у билан қандай ўтираман.

— Юравер, нима қипти, бевасан-ку, — дерди шайтон кўнгил. Тоштурди хилватгоҳга истар-истамай борди. Ул-булга қарашган бўлиб «ошиқ-маъшуклар» даврасида ўтирмади. Чашма сувидан ҳам ичмади. Томоғидан ўтмади. Ҳаш-паш дегунча зилол сувга қўшиб шайтон сувидан тўйиб ичиб олган аёллар уни кўп судради. Оёғи тортмади. Булоқ бўйида маъюс ўтирди. Гуландомни ўйлади. Чашма тагидан унинг майин овозини эшитгандай бўлди. Дап-дала қилиб калтакланган боладай ҳўрсина-ҳўрсина уйига қайтди.

Кейинроқ бировдан эшитди, ўша кунни кечга бориб бозорчи хотиннинг боласи ҳовузда чўмилаётиб арақ шишанинг синиғи оёғини қирқиб кетипти. Ошнаси қилган ишидан пушаймон бўла-бўла, Тоштурдини сўкасўка она-болани марказдаги касалхонага ташлаб, ярим тунда хилватгоҳга қайтса, унинг эгаси духтир жувонга эгалик қилиб, чалкашиб ётган эмиш. Ошнаси ёлғон пўписа қилиб, бу аёлга уйланмоқчиман деб ҳўжайиннинг қўлидан алдаб-сулдаб олибдию, у билан бирга 2-3 кун қолиб кетипти. Омадни қарангки, орадан бир йил ўтар ўтмас ўша духтир хотин кўз ёриб бинойидай қиз туғипти. Шунча йил фарзанд кутган эрнинг номардлигини кўринг. Болани тан олмай хотинни қўйворишти. Ошнаси ҳам ундан аллақачон юз ўтирган экан. Айни бахт топганда бирдан йўқотган аёл ҳар эшикка кириб, қиз бола боқиб оладиган топилса, гўдакни шундоққина бериб кетаман, деб интиқиб юрганмиш.

Ё қудратингдан Эгам! Ёдгоржонни опичлаб Энабулоқ бўйига келиб ўтирган Тоштурди ана шуларни ўйларди. Ўйлаган сари надомат ва ачинмоқ ҳиссига қоврилган юраги бўғзига келар, қўй кўзларида гир-гир ёш айланарди. Кўз ёшлари негадир қирғоғидан ошиб тўкилиб тушмасди. Худди қуриб бораётган Энабулоқ бўғзида томчилар айла-ниб сизиб чиқмаётган каби. Баайни Қўшчинорга беланчак осиб боласини чирқиратиб ташлаб кетган духтир хотиннинг бўлиқ бўлсаям сут бормаётган сийнаси каби...

СУМБУЛСОЧ

*«Сочининг савдоси тушиди,
Бошима, бошдин яна».
Кўшиқдан.*

Абрнинг оқу қораси Шамол Худоси илкига тушиб, само лашкарлари каби бир-бирига хезланиб, зарб ила тўқнашиб ялт-юлт чақмоқ чақарди. Куёш ва Ой тангриси Митранинг куни туғади. Ва ёки Митра ошиқ бўлган Заминга согинч ёшларини йўллаганда оралиқ масофа тозаргандан тозариб, кўрса — кўргулик, туйса — туйгулик фасл намоён бўлади. Фолибнинг ўқ ёйи Ҳасан-Ҳусан ёки Камалак ўриш арқоғини эшиб, анвойи беқасам қилиб тўқийди-да, икки «шохи»ни икки тарафга ўхшатиб қадаганда унинг ўртасига тушиб қолган жами жонзот бир лаҳза анграйиб қолади ва рангли томоша кўргани бирдан бош кўтаради. Айни шу пайтда тулки қизини куёвга узамоқда, деб кулиб қўйишади одамлар.

Лангар тоғларининг Куёшга терс жойлашган Кўзанак қирларида ҳарсанглар оралаб кимхоб тўн ёқасига қадалган ёқут куббачалар каби тош багрини чарс-чарс ёриб, Сумбулгиёҳ бош кўтаради. Бир қарашда иппак куртининг овоз чиқариб тухум ёришига ҳам менгзалар. Кеч куз пайтида роса етилиб, тош ва тупроқ орасида қолган полвоннинг йўгон сонидай ёки кузагарнинг сувга беланган ҳовучида чарх билан айланиб шакл олаётган хом кўза мисол гуп-ғунди танаси то кўкламгача қумтошларнинг сўли-ширасини шимиб ётади. Кўклам камалаги мўъжиза билан чиққан ўша кунда Сумбулгиёҳ танаси ҳам бирдан тирилиб шошиб қолади. Шундай йўгон тана оҳу қулоқчалари каби жуфтак барг чиқаради. Барг эмас, нақ бодомқовоқ қизнинг қайрилма киприклари устига қўнган ниначи қанотидай. Ё товба, чиққан заҳоти никоҳ тўйдан кейин тўйинган келинчакнинг қармоқи гажаклари монанд гажрайиб, буралиб туришини кўринг. Агар бу гажакгулларга Митрадан қолган Ўқ ва Ёйнинг назари тушса, бинафша суркалган бадан минг хил муқом билан товланишини кўрган кўз ҳапқириб соққасидан чиқиб кетмоғи тайин.

Ҳамал ва Савр ўртаси ҳар оқшом ўша қўш гажак учларидан беса-ноқ қил тола ўсиб, аввал Куёшга, кейин Заминга эгилиб таъзим қилади. Саломга алиқ. Бир қатим нур бир тола соч билан висолга ошиқади. Сумбулгиёҳнинг чилласи чиққанда жамалак сочли қизчанинг ўзи бўлади қўяди. Агар улар бир сойда бир тўп ёки қирқ-эллик тўп бўлиб ўсаётган бўлса, толпопук тақиб тош устида рақс тушаётган митти жамалаксоч қизчалар базмининг устидан чиқасиз-қўясиз. Тангри Анахита уларни қўллаб, пишиқчилик сумбула ойига етсалар, ўртадан ўзак чиқариб, бўйи ўсиб сарв-сумбатли қомати қулочга ётади. Бошига сават қўйиб

кўтарган бир ҳовуч гуллари кеч кузга бориб зира тугади. Ана ўшанда Сумбул қомати гоҳида силлиқ ва ёқимли бадани билан қирғоққа чиқиб қолган сув парисига, гоҳи ердан осмонга сакраётган оҳуга, ногоҳ безовта бўлиб ердан кўтарилган оқ лайлақларга ўхшаб кетади.

Ана гавго, ана савдо, сочи бир ҳусн — ўзи бир ҳусн, соч ва сумбат эшилиб, бир бугун арқони давлат бўлиб шайланганда шайдо-лар сони кундан-кун кўпайса не тонг? Санам, сочингданам шайдо-ларинг кўп. Ошиқ табиб айтади:

*Зираси емирар тўйрак тошини,
Баргидан чой қилиб шимирсанг шифо.
Оқизмас то абад кўзинг ёшини
Томир ширалари минг дардга даво.
Эркак қувватини оширгани рост
Аёл муҳаббатин тоширгани рост.
Оқ сумбул, қаро сумбул, ҳамроҳи бўлар думбул
Вояга етмаса гул оҳ деб сайрамас булбул.*

Сумбулгиёҳ теграсида айланар гиргиттон бўлиб, қанотланган кўмир, тилини қалдирғоч узган қавоқари, қамчи ўримидай жимжима нақшли илон, гажагини чаккасига эмас, думига қўндирган чаён, елкасига кўзмунчоқ таққан қорақурт — бари-бари ундан нимадир умидвор. Заруратми ёки тасодиф? У нимадир? Бор-йўғи бир ялам зидди заҳар. Харсанг сўнгагини сўрган сумбул, сенда не синоат бор? Ёлғиз ўзига аён. Сумбулгиёҳ ҳар ёзда нақшинкор илонга бор-йўғи бир ялам шира берса, ўн йилда ёлдор илон бўлиб вояга етиши, қирқ йилга қолмай Илоншоҳ бўлиши ҳам ўзига аён. Ёввойи атиргул илдизини ялай-ялай атирилонга айланганини эшитганмисиз? Нима ноёб бўлса уни кўзлаган кўпаяр. Ё товба, ақл эгаси қадрини қадрлашга қодир эмасми?

Кўшиқ бўларди: Яхши йўқловга яралган. Яратганнинг азму қарори билан энг ноёб ораста гуллар ўткир тирноқли тиканлар билан ўралгани рост. Тўрт туپ райҳонинг кўз олдинда бўлмаса агар? Эвоҳ, шўрлик сумбул, бебаҳо сумбул, одам боласи кўзидан ялангоёқ қочиб, энг баланд чўққилар белига, Бобо Куёш кўзига тик қарашдан қўрқмайдиган тоғ бургутлари уяси томонга қочиб кетганига анча бўлган. Унга тегишли бўлган Шажара дарахтининг олтин илдизида дунё юзини кўрган Меҳригиёҳ бугуннинг дардмандлари учун етиб бўлмас армон. Ёнар ўт илдизини суғурганни Азроил шу заҳоти жонин олади, деб Катта китобларда ёзилган бўлсаям одам боласи бунинг йўлини билади. Илдиз белига ип солиб, уни бир учини ит ёки пишакнинг белига боғлаб, ҳайдаб солишади. Ёнар ўт маконидан ажралаётганда уни зўр бериб тортган жонзот жонидан жудо бўлмай. Зиён берадиган зукколикдан воз кечган яхши. Аввал оҳулар, изидан йўлбарслар, бўрилар,

тўнгизу бўрсиқлар тоғни ташлаб, йўқлик сари йўл олганда бирорта тоғлик босинқирамай ухлаётган бўлса, қўлингдан нима келади? Қушлар дунёси худхудсиз қолиб, серҳашам ва сайроқи қушлар ўрнида шақ-шақа Хакка ва майнақушлар ҳукмрон бўлса пешонадан кўрдик. Энди зор-зор йиғласанг ҳам, зориқиб кутсанг ҳам шундоққина қишлоқ бикинида сумбулғиёҳ ўсмайди.

Тешиктош адоғидаги Мунчоқтепа пойида сочилиб ётган сопол синиқлар, эринмай қидирса топиладиган ақиқ мунчоқлар бунда қадим кўрғон ва антиқа хумдон, муқаддас Оташкада эса устига тупроқ тортилиб, арпа экиб юборилган минг йиллик ривоят. Одамлар ўт оловга сиғинмасин. Ислонни муқаддас билмоғимиз шарт. Ана гувоҳ шайхлар мазори. Қўш тепада қўшша мўъжиза — Самога санчилган даҳмалар. Ҳар кўклам очилган мазоргул гувоҳ. Ва яна истиғфор, аҳён-аҳёнда ўзини кўрсатиб қўяди тарих. Еттиқат ер қаъридан очилиб қолади сопол қутилар — оссуарий, остодон. Ундан чиқиб қолар турфа ёшда бўлган одам устихонлари, Оташ уй қолдиғи, сандиқдай гиштлар, бус-бутун турибди тупроқ қаърида. Ва яна истиғфор, ҳали ҳануз бу кентда қай хонадонга келин тушса, ҳовли ўртасига гулхан ёқилиб, келинпошшо этагини тутиб ундан айланмаса, аёл зоти борки кўнгли қурчимас. Инсу жинслар ёниб кул бўлсин. Жуда кўҳна ирим — чироқ айланади қовушган бошдан. Келиннинг сепига бир туп сумбулғиёҳ солиб қўядиган барлос момолар «ёлғончи»ни ташлаб кетганига анча бўлди-ёв. Некбин ният билан келиннинг сумбул сочини хидлаган куёв унга бир умр парвона бўлиши эса бор ҳақиқат.

РОСТАКАМ РИВОЯТ

Бир томони тоққа туташиб кетган Ўртакент адирларида каклик аллақачон болалаб бўлган. Эна каклик бир тўда жўжани изидан эргаштириб, айнаи туш маҳали Жўжабулоқ бўйига сувлашга тушганда уларнинг офати бўлган жонзотнинг бори то жўжалар каттаргунча саб-ринг сариқ чопонига ўралиб яшайди.

Селунгурдаги кигиз бўлиб ўсадиган маймунжонлар орасида кун кўрадиган Ёлдор илон эса қарийб қирқ кеча кундуздан бери бола очаман, деб кўзи тешилиб туққан еттитагина тухумини йўқотиб, ово-раю сарсон. Наҳотки? Ўзингни эҳтиёт қилу, қўшнингни ўғри тутма. Нодон кўнгилга йўлаган шубҳа сиртмоғидан қутулиш қийин. Оқтамоқ далла ҳам, олағужону сариқ илон ҳам сўроққа тутилди. Бироз шубҳали кўринган бўрсиқ боласини эса нақ шўри қуриди. Энаси чирқиллаб қолди. Ёлдор энага бас келиб бўлмайди. Тухумларини унут-гунча ундан узоққа қочиш керак.

Жавзонинг охирларида чўққилардан жилдираб энадиган жилгалар сони кундан-кун камайиб, дарё суви тортилиб боради. Беш бармоқ каби беш дарёдан сув оладиган Қалқама кўлининг суви шу қадар тиниганки, кўл тубига чўккан оқ тошлар ўрдак тухумлари каби гавҳардай милдираб кўринади. Агар Ёлдорнинг оёқлари шу ерга етса, сув илонларни ҳашарга чақириб, гаввос бўлиб тухумларини қидирган бўлармиди?

Тоғ тарафдан ўхтин-ўхтин шамол эсади. «Бугун Хоразмдан карвон келади. Мол-матоҳи кўп. Уларни кўлдан омон-эсон тоғ йўлига ўтказиб қўйиш керак. Яхши тўлашади. Оксда олинадиган патта пулининг еттидан бириям қалқамалик қайиқчига етиб ортади. Бироқ бу сафар юклари оғир бўлади. Туялари ҳам икки ўрқачли. Ишқилиб арча ёғочидан ясалган соллар панд бермасин-да. Карвонлар Ўртакентга бориб мол-матоҳини Рабко исмли ҳунарманд бойнинг сопол идишларига зеб-зийнат буюмлари бериб айирбошлайди. Сандиқсимон сопол тобутларнинг ҳар қайсиси зилдай оғир. Айтмоқчи Рабконинг гўзал хотини малика Тотема ҳам Хоразм тарафдан. Қизи Заррони ҳам ўша тарафларга узатармиш». Қайиқчи мавжланаётган сув юзасида сакраб-сакраб ўйнаётган гул мохи балиқларга қараб шуларни ўйларди.

Ўртакент қизлари эса бу тонг ҳар қачонгидан барвақт ўрнидан туришган. Бўйи етган қиз борки, Бош чашма бўйида ўтадиган Кўзабоши сайлига ошиқади. Бу сайлнинг удуми қизиқ. Ҳар бир хонадон қизи бошига кўза кўтариб, Бош булоқ бўйига чиқади. Қизлар яллиғ чўғ каби алвон кўйлақда бўлиши шарт. Аввалига улар Энабоши жўрлигида Ёмонлик тангриси Ахрамонни қарғаб қўшиқ айтишади. Митра ва Анахитани олқишловчи кўшиқлар эса ҳаммадан кўп бўлади. Кейин кўзаларга лиммо-лим сув тўлдириб, қават-қасавали бошига қўяди-да, уларга қўл теккизмай ёлғизоёқ йўл орқали муқаддас олов сақланадиган ибодатхона сари йўл олишади. Кимки сув тўла кўзани бошига қўйиб, тобора юқорига кўтарилган илон изи сўқмоқдан қоқилмай, бир томчи сувни ҳам тўкмай ибодатхонага етиб борса, кўза сувидан олиб, ибодатхона меҳробига бир пиёла сув қуяди. Тангри Анахита шарафига муножот айтиб, ўзига бахту омад тилайди.

Ўтган йилги маросимда Ўртакентнинг ўзига тўқ хонадонининг қизи Лагуз голиб чиққан. Томошага чиққан паҳлавон йигитнинг кўзлари билан ўшанда учрашган. Насиб этса кузда тўйи бўлади. Кўза кўтариш машқида сочининг қалин ва кўплиги ҳаммадан муҳим. Узун соч бошга чамбарак қилинса ва ўртасига тагпўш қўйилиб, унинг устига сув тўла кўза қўйилса, қанча юриб кетсанг ҳам идиш чайқалиб, сув тўкилиб кетмайди. Лагузнинг сочлари узун ва қизғиш, тош хино рангида, қўйворса тақимини қитиқлаб, юзларига алвон ранг эниб кулгуси қистар, устига тошбулбул кўниб суйиб-суйиб, тўйиб-тўйиб сайрайдиган тош хино эса қоялар бетида бўлади. Уни харсангтош бети-

дан қиртишлаб олиб сувга солиб, офтобга қўйиб қўйишса, тап-тайёр соч бўёғи бўлади. Лагуз ҳар сафар сочини тош хино билан ювади. Бошқа қизлар ҳам шуни одат қилишган. Бироқ Лагузнинг тенгдош дугонаси Зарронинг сочлари темирқанот полапоннинг патларига ўхшаб ўсмай қолган. Шунданми доимо бошларини ўраб чирмаб юради. Кўза боши сайлига ҳам бир баҳона қилиб чиқмай қолади. Отаси ярим давлатни бериб табиб ёллаб, Зарронинг сочлари билан овора эмиш. Бугун балки уям «Кўзабоши»га чиқар...

Малика Тотема Хоразм сулуви. Унинг етти пуштида момолари Гупариларга бориб тақалади. Ўртакентга эса Рабконинг армани қошқўзларини, хушбичим ва ботирлигини ёқтириб қолган ва индамай бош эгиб келаверган. Тўғри, онаси қизим узоққа кетаяпсан, деб норози бош чайқаб қолгани рост. Қизчаси Зарро тутилганда бор-йўғи ўн саккиз ёшни боссами босмасамми, дея жувонлик остонасидан хатлагиси келмай турган эди. Зарро икки ёшга тўлиб, сутдан айрилганда ҳам бошчалари ярғоқ бўлиб сочи ўсмади. Тотеманинг қилмаган амали қолмади. Қизини жонидай суядиган Рабко эса хотиржам ўзининг кал бошини сийпаб, қиз болага сочи ота беради, экан дея жилмайиб ярғоқ бош қизини ўзига эмас, мовий кўзларига тикилиб, ўй суриб қоларди. Эркакнинг калроқ бўлганига кўникса бўлади. Бироқ қиз боланинг сочи ярим давлатдан ҳам зиёда. Кўзлари нақадар қувноқ, танази лола гулнинг момақаймоғидай тип-тиниқ оқмағиз қизчанинг бошига тук чиқмаса?

*Қизим, қизим қизомади,
Нега сочинг ўсомади?
Ювмади, таромади,
Шунинг учун ўсомади,*

Бу ширин қўшиқ Тотемадан қолган. Йўқ-йўқ, Тотема қизининг бошини ўсмаю хино, ҳатто тош хино билан ҳам қайта ювишдан чарчамади. Рабко эса Ўртакентнинг энг олдинги бойи. Хунармандликда унга тенг келадигани кам. Унинг заргар қўлидан чиқаётган ақиқ мунчоқлар, зебигардону илонбош билагузуклар карвон қадами етган Ҳинду Хитой бозорларида ҳам қўлма-қўл кетади. Сопол тобуту нақшинкор кўзалар таърифи етти иқлимда машҳур. Қўл остидаги хунармандларнинг ҳаммаси ҳам ўзига тўқ. Заррога атаб қурилаётган кўшкун айвоннинг гиштларини Ҳинддан келтирилган филлар ташийди. Бироқ мана 39 кундирки, Рабконинг хонадониди кечаю кундуз чироқ ўчмайди. Зарронинг хонасига Тотемадан бошқа ҳеч кимни киритишмайди. Зарро ҳам, унга қараб турган Тотема ҳам гафлатда қолиб ухлаб қолмаслиги керак. Зарронинг бор-йўғи чимдилашга илинадиган сочларини ҳеч бўлмаса елкасига туширишга бел боғлаган табибу ҳозикдан бирови-

нинг ҳам дори-дармони қор қилмаса ҳам уларга берилаётган жарақ-жарақ танга пуллардан Рабконинг ҳамёни пуччайиб қолаётгани йўқ. Лекин Тотеманинг ҳам, Зарронинг ҳам ранг-рўйи сўлиб бормоқда. Зарро ўтган йил баҳорда хоразмлик тоғаваччасига унаштирилган. Куни эрта «Кўзабоши» сайли бошланади. Унда хоразмлик савдогарлар ҳам иштирок этишади. Балки куёв ҳам қиз кўргани келар. Тотеманинг ичини ит таталайди. Зарронинг эса кўрқувдан кўзлари катталашиб кетган. Она-бола бир хуржун хавфу хатарни бўйнига олиб, кашмирлик табиб айтган муолажани қилишга киришган. Зарро бу муолажани она-сидан эшитгани ҳамона аъзойи баданига чақмоқ уриб, қичқириб юборган эди. Аввало, Ёлдор илоннинг тухумини топиш керак. Илон тухумини олиш ва ишлатишни Зардушт қонунлари кечирмайди. Пинҳона бажариш керак. Хилват гўшада ўтириб тухум сариғи билан бош ювиб, қирқ кун чилла сақлаши керак. Кўрқиниш ва гафлат бўлса, соч ўз-ўзидан вишиллаб овоз бериб, тўлғана-тўлғана эгаси бўйнидан шартта бўғиб қўяди. Зарро онаси билан 39 кунни худди шу тариқа ҳадик билан ўтказди. Бугун охириг кеча. Эрта чошгоҳга бориб Ёлдор илон уни таъқиб қилишдан тўхтайди. Мана сочлари ҳам Саврда ўсган майсадай бўй чўзиб, ташлаб қўйилса нозик қўлларининг учи билан баробарлашиди. Бироқ — учлари Сўна гажагидай буралиб-буралиб кетаяпти. Зарро бор-йўғи бир тунни ўтказса бас, эртага олам гулистон бўлади. «Эй, Яхшилик ва Ҳақиқат Худоси Заратуштра, ўзинг асра! Ахурамазда, ўзинг ҳамиша голибсан. Ахраман қутқусидан ўзинг қутқаз. Ёлдор илон руҳи мени тарк этсин. Ахир мен ундан кўп нарса олмадим. Бор-йўғи 7 дона тухум. Яна тугиб олар. Униям сариғи билан сочимни ювдим. Бекам бўлиб яшашга ҳаққим бор ахир». Тошчиरोққа тикилиб ўтириб эртақ айтаётган Тотема қизининг белидан ошиб-ошиб тушган тим қора сочларига қараб-қараб нима ўйлаётганини сезиб қолади. Ишқилиб бу сочлар қизимни бўғиб қўймасин, доимо тавонига тушиб юрсин. Ҳали бу сочларга тилло чўлпи осаман. Қизим ҳаммадан гўзал бўлади.

Оҳ, қирқинчи кеча. Онаю қизни гўё ушалган армон алдоғига ўраб маҳв этгани ёмон. Митра Анахита паноҳларим қайда қолдингиз? Қоқ ярим тун, ёвуз Ахраман лашкарлари шамол бўлиб Зарро ва Тотеманинг кўзи илашиб тиззасига бош қўйган маҳали қулоғига кириб, тош чироқни оҳиста пуфлаб ўчиришди. Гафлат уйқусига бош қўйганнинг ҳолига вой. Уларни чимчилаб ҳам, судраб ҳам уйғотиб бўлмасди. Шунча кун юмилмаган кўзлар, қайрилма киприклар, танокор суртилган каби бир-бирига маҳкам чирмашиб, ёпишиб қолган. Ёлдор илоннинг ялмоғиз руҳига навбат келганди. Зарронинг қирқ кун ичида ўсиб белини қоплаган сочлари бир ўрам бўлиб тўлганди. Тўлғана-тўлғана қизнинг ҳали қўл тегмаган сут каби оппоқ сийналарига, кейин бўйнига ўрала бошлади. Зарро уйғонмади. Хириллашга тушди. Қичқирай деса

товуши тавонига ўрмалаб кетмоқда эди. Зулмат қаърига қўмилган хонада пиёладай икки кўз ёниб, ўзидан кўкимтир нур чиқариб чирмашган сочларга зўр бераётганди. Бир ўрам илон бўлиб бўйинга чирмашган сочлар дор сиртмоғи каби тобора сиқиб бир тутам қилиб қўйган, чивиндай жони ҳиқилдоғига келиб қийналарди. Илонсоч буни сезгандай бир қўйиб олди. Безовта жон бегуноҳ танани тарк этди.

Тотема қичқириб уйғонганда Зарро уй билан битта бўлиб ётар, кўзлари олайиб очилиб қолган, жонсиз танаси совуб улгурганди. Соцлар эса аввал бўйинни, кейин бутун танани ўраб-чирмаб ётар эди. Эрта тонгда қизлар «Кўзабоши» сайлига шошилиб бош юваётганда Тотеманинг дод-вой қичқириви бутун Ўртакент далаларини ғам ва қайғуга тўлдириб юборди. Карвонлар ҳам етиб келишди. Кўзабоши сайли ҳур қиз Заррони нариги дунёга жўнатиш маросимига айланиб кетди. Зарро бу ёруғ оламда бахт кўрмай унга интила-интила ёвуз Ахраманнинг панжасига тушди. Энди унинг жонсиз танаси Ахраманга тегишли. У покловчи олов тупроқ ва сувни мурдор Зарронинг сўлиган қизил гулдай танасини ўртакентликлар қўлма-қўл кўтариб, баланд қоялар водийси — Шовуз тоелари белидаги Туғдона дарахти остига, тош супага элтиб қўйишди. Уни бутунлай унутиб юборишмайди. Айниқса, ўлаксахўр қушлар чор тарафдан ёпирилиб, иштаҳа билан чўқилаб турдилар. Кунлар ўтиб, гулбадан ситилиб, бош чаноғи ва бор-йўқ устихон «либосини» бутунлай тарк этгач, бир ҳовуч суякни элтишиб, сопол тобутга солишади. Тобутда аввалдан бўлган бошқа қариндошларнинг устихонлари буниям тортинмай қабул қилади. Ахурамазда бир кун келиб голиб бўлганда ўликлар тирилиб, нопок нарсалар ер юзиде изсиз йўқолиб, фақат яхшилик учун бахтли ҳаёт бошлайди.

Қизиви, ўшанда Зарронинг ширин жонини танасидан қисиб чиқарган бир ўрам сочи қош-киприклариға қўшилиб шамолға учиб темиртан дарахт Тўдананинг очилиб қолган ковакларига олиб бориб яширинди. Уни сичқон топиб олиб, қишлик озуқа ёки иссиқ тўшак деб ўйлаб, уйига судраб кетди. Кейин тош ва тупроқ орасига кўмилиб қолди. Бир-бирини қувиб йиллар ўтади. Ҳар куни бир мўъжиза рўй берадиган кўклам кунларининг бирида ёмғирдан сўнг камалак чиққанда худди ўша Зарронинг сочи кўмилган жойдан сумбулғиёҳ ердан бош кўтарди. Кейин турган турмуши минг тола соч бўлиб, оёқ-адоғини қоплаб кетди. Айни Сумбула фаслиға келиб, бошиға зира боғлаб, гўё сочини турмаклашға тушганини кўрганлар унга сумбулғиёҳ деб от қўйдилар. Шу-шу сумбулғиёҳ тоғ-тош бағрида ҳусн волидаси сумбулсоч бўлиб ўсиб ётармиш. Уни асрашға интилганларнинг қадам излари эса Даври Қиёматға қадар ўчмас эмиш...

2000 йил, 10 май.

БОЙЎҒЛИ САЙРАГАНДА

Уста Абдигалил дўконда якка ўзи катта-кичик қолиплару ҳар ранг ва ҳар шаклда кесилган чармлар орасида ивирсийди. Четдан қараган киши устага раҳми келиб, қариганда калавасининг учини йўқотиб қўйибди-да, деб ичи ачийди. Уста ўтирган жойидан узашиб кераклисини топади-да, ишлатиб, яна жойига қўяди. Унинг бундайроқ уч йигитга елка бўладиган кифтларидан ўсиб чиққан суяги, бузуқ қўллари ҳамма абзоларидан кўра кўпроқ қимирлайди. Ҳатто бу қўлларни кўзи бор десаям бўлади. Кераклисини топишга катта бошнинг бурилиши шарт эмас. Этик ичида пайпаслаб сўзанни топадиган, керакли жойга суқиб, суғуриб оладиган ҳам ана шу қўллар. Беихтиёр бир силтаб ўзига тортса, мункиб кетганингиз бир ҳисса қапқоқ орасидан ланж томир узилиб пай томир чўзилса, кўзингиз мошдай очилади. Шунда беихтиёр ич-ичингиздан ваҳ-ваҳлаб, уста шу бақувват илки билан қўлларимни яна бир тортиб, бўйин томирларимни эзиб қўйсайди, дея хумор қиласиз. Чиройни очиб, суякни енгиллатадиган бу машғулоти уста эллик йилдан бери кечаю кундуз такрорлайди. Етмишдан ошсаям етти соат хасталик кўрмагани шундан. Куч-қувват берганига шукур. Худо кўрсатмасин, агар етиб қолса не-не чавандозлар этик-сиз, аргумоқлар югансиз, чоллар махсисиз қолишини ўйлайди. Тўғри, шогирдларим кўп, бироқ дардлари ундам кўп. Беминнат устози Уста Садиннинг терига жон соладиган масихо ҳунар қўлдан қўлга, йилдан йилга ўтмай қолишдан қўрқади. Бор-йўғи бир кигизу икки сўзан билан от ва баҳодирга ярайдиган буюм яратишни ўзи билмайди-да, Яратганининг ўзи қунт ва иқтидор бермаса қийин. Устани тушуниб етадиган шогирд мингдан битта, Иншоллоҳ энди кўпаяди. Қандай қилиб дейсизми? Уста яқинда йигит бўлиб қайта туғилди. Худо бердиёв. Ҳизрга учрадим, йўқ...

Ўшанда оппоқ ойдин тун эди. Дўконидан ҳориб чиқиб, қиблага қаради-да, қулочини эзиб керишди. Ҳар дамги одати ўпкасига ҳаво тўлиб енгил тортганда ўша жонбахш қўшиқни такрор қилади: «Худоё шарманда қилма!». Маъниси фақат ўзига аён бу қўшиқни такрор эшиттаверган ўзга қулоқ дикрайиб саволни соғинади. Нега? У эса тасбеҳ ўтиргандай такрор қилаверади: «Худоё шарманда қилма». Тераклар орасидан бойўғли бемаҳал қичқиради. Бахши шоирнинг термасида бор. Харобада қичқиради бойўғли. Хароба бу яқин атрофда йўқ. Илгари бўлган. Илоё энди бўлмасин. Бойўғли эса ҳамиша бор, ана сайра-япти. Вужуд энтикиб баданга чумоли ўрмалайди. Қўрқув. Йўқ, хушхабар. Нега одам боласи унинг сайроғидан қўрқувга тушади. Ёлғизлик ва ваҳм даракчиси эмиш. Ёлғон. Ҳар ҳолда уста бунга ишонмайди. Ҳар сафар бойўғли сайраганини эшитса қувонган. Худо хоҳласа бугун ҳам қувонади. Енгил тортиб ўглининг уйига қараб юрди. Болалари уйда

телевизор кўришмоқда. Дўкондан уйгача йигирма қадам. У бу масофа-ни ичида кўп бор санаган. Бугун эса қандай ўтганини сезмади.

Холбозор отасига тўрдан жой кўрсатди. «Шу ўгли ўзига ўхшайди. Тўғри-таёқ. Етказиб ўқиган бинойи ҳисобчи бўлсаям ноҳақликка бўйин бермай, касбини ташлаб отасига шоғирд тушиб юрипти. Кўшиб ёзгиси келмай бир халта пулни олмай чўлдан ҳам «урилиб» келди. Отаси ўқимаган бўлса ҳам ҳунарининг орқасидан 7-8 жонни чирқиллатмай катта қилди-ку. Тиш берган Худо ризқини ҳам берар. Уста эса эрта туриб кадрдон кўшиғини бошлади. Худоё шарманда қилма! Юрак эса интиқлик билан хушхабар кутарди. Яхшилик бўлади. Эрта тонггача бўлади. Тонг пайти бўлсаям майли. Ўздан умиди катта. 9 ёшидан беш вақти намоз. Ҳар дамига шукрона. Тангридан тилагани: «Худоё шарманда қилма!». Тангла қиёматда юзимни ёруғ қил. Ёпирай, ана экранда Юртнинг энг каттаси кўлида ҳашамдор бир юган, водийлик кекса устанинг ҳунаридан мамнун гапирмоқда. Ота-боболаримиз ҳунарининг давомчилари қандай ҳунарманд усталаримиз бор. Уларнинг касби корини ҳар доим қўллаб-қувватлашимиз керак». Абдижалилнинг кулоқлари бошқа гапни эшитмади. Кўзлари ҳам Юртбошининг шаклу шамолини чизишдан бошқасига ярамай қолди. Қувонганидан бўзига ҳаяжон тиқилди. Отаси Мулла Қўлдош кулоқ бўлиб ўлганидан кейин оқланганида шундай бўлганди. Ҳайрият яхшиликка йўлиқди.

— Холбозор, эшитдингми бизниям замон кепти. Худоё ўзингга шукур. Шу кунга еткизганингга шукур. Шарманда қилма илоё.

Уста Абдижалилни қуруқ деб бўлмайди. Унинг учун Худонинг қаҳру газабидан ўзгаси ҳеч ва лекин эҳтиётлик ҳам тириклик учун кераклигини аввал отаси Мулла Қўлдошни, сўнграқ устозини кўли гул усталиги учун олиб кетишганда дуппа-дуруст тушуниб етганди. Қаранг шундай соддадил, тўғри гапли бироз кўтарма одам ўзига етарли эҳтиёткор. Бу ёғи тушунарли. Атиргул ҳам, кирпи ҳам энг аввалига тикансиз бўлганакан, оғзи куйган ошини пуфлаб ичади. Ақл дегани кўрқув ва ҳадикнинг волидаси. Волидайи меҳрибон жон чиққунча танани кўриқлашга жавобгар. Қизиқ-да, оддий ямоқчи бўлса бунчалик бўлмас. Бор-йўқ айби — ҳунарни муқаддас деб билгани. Ташландиқ мол терисини пишириб ошлаб, ранглаб пишиқ ва чайир типтика турадиган бир умрли чавандоз этик, юган ва дубулға қамчин тикадиган устанинг ҳадиги нимадан? Шу ёшгача молини бозорга мақтаб чиқарган банда эмас. Уйдан тавалло билан опкетиб барака топинглар, кия-кия тўздирса ўзлари мақташдан чарчамайди. Ғаламис дегани чақувдан чарчамас экан. Уста бойиб кетган. Битта этикни фалон пул сотади. Бугун солиқчи, эртасига миршаб, дўконни ёпамиз дейди. Қани ўша дўкон. Дўконнинг бор-йўғи битта жомадон. Уям уста Садиндан қолган. Беш-олти йил бўлди. Биттаси роса пўписи қилиб келди.

- Дўконинг қани?
- Қандай дўкон? Бор-йўғим манови жомадон, бигизу сўзан.
- Йўқ, сенинг дўконинг бор! Дўконни кўрсатасан.

Билиб турибди унинг дарди биттагина гажирайдиган туфли. Шуни айтолмай қийналиб турипти. Устанинг бўйсунмаган бўйни чўзилиб жони ҳиқилдоғига келди. Шайтонни гапига кирса, шу нобакорни бутини айириб ташласа, деб шипшияпти. Жаҳлдан фойда йўқ. Ўзини зўрға босиб, чўхмордай келадиган мушти билан ўшанча келадиган юраги устини муштлаб кўрсатди:

— Дўконим мана бу еримда! Кучинг бўлса ёриб кўр!

Устанинг важоҳати кўрқитадиган эди. Миршабнинг папанаси пасайиб, хайр-маъзурни насия қилди.

Одам боласининг феъли қизиқ. Ҳамиша таъқиққа ўч. Кўпқари эскилик сарқити дейишди. Боболар сарқитини кўзга суртадиган ҳар овулдан потраб чиқаверди. Отбозни йиғлатиб, чавандоз бағрини тиглатиб, не-не аргумоқлар гўштликка тортилди. Ҳазрати Исмоил пайғамбарнинг авлоди эса той етаклашини қўймайди. Уста Абжал ишсиз қолармиди? Ҳар тояга бир нўхтаю бир юган, айилу пуштон керак. Ўзбекининг пешонасига ярқ этиб офтоб чиққанда уста кичкина дўкон қуриб, манглайига «Уста Садин» хусусий тикувчилик корхонаси деб ёздириб илди-да, кўнгли жойига тушди. Кейин беш-олти шоғирд бола ҳам айланишиб қолди. Холбозор ҳам ҳисобчилик дипломини қўйиб, икки сўзанни икки ёққа қулочкашлаб тортиб, этик тика бошлади. Устанинг бола феълиги қолмаган. Ҳар нарсага қизиқади. Талаба ўғли кийиб келган чех туфлисини кўлига олиб айлангириб кўрди. Ҳаваси кетди. Қошиқдай бежирим. Фаҳминг фаросат отига миниб жадаллаб кўрди. Икки кунга қолмай чех модели ўзлашди. Энди олифта йигитлар қатори хафсаласи ўлмаган катталар ҳам устанинг эшигини тақиллатадиган бўлди. Фаламислар пайтавасига яна қурт тушди. Уста Абджалил дўконига солиқ тўламайди. Уста Абжал катталарга туфли тикиб бериб, хушомад қилади. Устани қўллайдиган фармонлар бу жойларга келиб етгунча чарчаб қарийди, шекилли таъсири кам. Ҳозир экранда кўриб қувонгани шундан. Юртбошининг айтганлари экрандаги нур орқали юракка ўтиб, жойини топиб ўрнашиб олган ҳадикни кўчириб ҳайдаган бўлсаям, унинг тирноғи ботган изларидаги чандиқ ўқтин-ўқтин санчигини қўймаган эди. Барибир уста бошқача бўлиб қолганди.

— Холбозор сенам эшитдинг-а. Ажойиб Юртбошимиз бор-да. Худоё умри узоқ бўлсин. Мени қувонтирди. Яшариб кетдим. Энди бошқатдан ишлаганим бўлсин.

Уста ёшига ярашмаган важоҳат билан ирғиб туриб, қоматини тиклади. Шу туришда эшикка рўбарў бўлса пешонаси гурра бўлиши тайин. Холбозор огоҳлантирди. Шаҳд билан эгилиб эшикдан чиқдию устахонасига юрди. Бор-йўғи йигирма қадам. Етти қадам юрмай мия-

сига қизиқ бир фикр урилди. Шундай фикрки, бунақасини уста илгари сираям ўйламаган. Саккиз, тўққиз, ўн қадам. Қандай бўларкан? Тўхтаб изига қаради. Холбозор ҳам ҳали ичкарига қайтиб кирмаган, қандай бўларкин дегандай қараб турарди. Ичидан иккинчи овоз эса — яхши бўлади, сен энди қайта тирилган, яшариб яшнаган одам. Бемалол бошлайвер. Юр устахонага, шахдам қадам билан юравер, деб турарди. Иккинчи овоз эгасининг раўйига қарши борадиган куч устанинг ҳеч қаерида йўқ эди. Наздида, боя кузатиб қўйган пасмаккина эшик каттариб шогирдлари билан тўп бўлиб келса ҳам сиғадиган бўлиб турарди. Устахона чироғи шиддат ёғдуси билан тошни ёргудек. Деворда илиғлик дўмбира беихтиёр қўлга тегди. Девқомат гавда қалин кўк пўстак устини қоплади. Уста шу ҳолатда кўксига дўмбира эмас, булбул ёки беданани авайлаб бағрига босгандай кўринади. Ана булбулнинг қулоқларига бир нарса деди. Болу париларини қитиқлаб қўйди.

Яна қулоқларига шивирлаб деди:

— Буни раҳматли Тоғай шоирдан ўрганганман, мен айтаман сен жўр бўл.

Тошиб-ҳаприққан юрак устига ўтириб олган булбул ўртаниб куйлашга тушди. Туннинг ороми бузилди. Девордаги Уста Садиннинг салкам жойнамоз юзидай келадиган сурати лапиллай бошлади.

— Тангри Одам Ато суратини лойдан яратди. Бу омонат либосни кий деб жонга амр қилди. Жон тайсаллади. Яна амр қилди. Яна тайсаллади. Созанда малойикка буюрди. Куй чал. Малойик шундай нағмани чалдики, жон маҳлиё бўлиб танага кирганини билмади.

Уста Абжал Одам Атодан қолган ана шу муқаддам куйни чалаётган эди. Уста Садиннинг сурати лопиллаётгани шундан, ҳар сафар ёлғиз қолиб, шу куйни чертганида Уста Садин девордан оққушдай учиб тушади-да, гаплашиб ўтиради. Тиккан этикларини томоша қилади. Бироз мақтаган бўлади-да, ҳадиксираб эшикка қарайверади. Чақимчи галамиснинг болаларини сўрайди. Улар ҳам қишлоқни тинчитаётганини эшитиб бош чайқайди. Дўмбира деворга илинғач, уям яна жойига бориб жойлашиб олади-да, ҳеч нарса кўрмагандай ўтираверади. Бугун эса негадир отаси кўз олдига келаверди. Чамаси 6-7 ёшларда эди. Оқ соқолли, оқ саллали, оқ яктакли Мулла Қўлдош нонуштадан сўнг Куръон тиловат қилиб, илму одобдан гапириб турганди. Энаси бирданига сўраб қолди.

— Мадрасада ўқиб юрганингизда одамхўр жуҳуднинг уйдан қандай чиқиб кетганингизни гапириб беринг.

— Дуонинг кучи билан-да. Дуонинг ҳикмати катта хотин. Ўшанда Регистоннинг кун чиқиш тарафидаги жўҳитон гузардан бир киши яхши китобнинг таърифини бериб, уйига етаклади. Нархиям ҳамён кўтарадиган. Содда бўлмасам унга эргашиб кетаверибман. Ичидан қул-

фланадиган етти эшикдан ўтганимдан сўнг алданганимни сездим. Аввал ҳам гира-шира эшитгандим. Ҳалиги бурни носқовоқдай ялтангўз жухуд мени еттинчи эшикдан айвон саҳнида қолдириб, ўзи ичкари кирди. Мен эса ҳадиксираб айвон юзига тугилган пардани кўтариб қарадим. Қарадиму кўзларим ўйнаб кетди. Ичкарига одам осиглиқ тош тоғора. Қон оқариб тўхтаб қолган. Шаҳарда одамхўр борлигини, ҳар замондан бир замон одам қонига патир қилиб ейишни эшитгандим. Рост экан, рангим қув ўчди. Лекин ўзимни тутдим. Ҳар иш Худодан. Таҳоратим бор. Яратганга ёлбориб, халоскор дуолардан ўқийвердим. Ё, қудратингдан, қарасам эшикдаги бурама қулфлар шарақлаб очилиб бормоқда. Яна ўқидим...

Отам гапини тугатар-тугатмас эшик безовта тақиллади.

— Мулла Қўлдош, очинг эшикни, биз ГПУдан.

— Оллоҳу акбар. Бу қишлоқдан ризқимиз узилибди. Яхшиям китоблар ишончли жойда, ҳай майли буям Худонинг буйруғи.

ГПУнинг одамлари ҳамма жойни титкилаб, Қуръондан бошқа китоб топишолмади. Отам Қуръонни кўксига босиб олганди. Уни опкетишди. Сабабини ҳеч ким билмади. Тўрт гўдаги билан энам чирқиллаб қолди. Илоё деган қарғишни ўшанда энамдан эшитгандим. Ўшанда билдим отам оппоқ нур экан. Нурни опкетишипти. Бенур кўзлари кўр бўлсин, дейишган. Бир ой сўқир бўлиб яшадик.

Ўшанда яна бир кўргулик болалигимни вайрон қилди. Девор кемтигини туя қилиб чопаётгандим. Кўча тупроғи роса етилган пайт. Нариги тарафдан қариб қолган бечора Мулла Эргаш юрмас эшагини чух-чухлаб келарди. Шу пайт осмондан қўйилган калхатдай калтадум комсомол йигит чолнинг йўлини тўсди.

— Ҳа, қўлга тушдингми? Сен ёт унсурни қуритиш керак.

Ёт унсур дегани жудаям ёмон одам бўлса керак.

Калхат-комсомол чолни эшакдан тортиб тушириб тепкилаб кетди. Роса тупроққа ағнатиб тепиб ҳумори босилгач, усти бошини қоқиб нари кетди. Мулла Эргаш тупроқ тўлган кўзларини базўр очиб салла ва кулоҳини тупроқ орасидан топиб, инқиллаб-синқиллаб эшагига миниб олиб, уёқ буёққа қараб ҳеч кимни кўрмагач қарганишга тушди. «Илоё Худодан топгин?! Сени Яратганга солдим!». Гўдак Абдижалилнинг кўзларида ўша аянчли сурат чизилиб қолди. Ё дариге, оқибати унданам ёмон бўлди. Ўша бети қора йигитни кўҳна тегирмоннинг айвонида нон-нон деб камар капалаб жон берганиниям ўз кўзи билан кўрди.

Мулла Қўлдош бир ойда уйига қайтди. Ўшанда ҳам оппоқ ойдин тун эди. Энаси ой ёруғида куймаланиб юрганди. Шундоққина ҳовли девори устидан бойўғли қичқириб қолди. Абжал кўрқиб энаси томон чопди. Иримчи энаси эса бир чимдим ун чиқазиб, бойўғли сайраган тарафга сочиб юборди. Яхшиликка буюрсин!

— Энди яхшилик бўладими эна?

— Ҳа, болам энди яхшилик бўлади. Оқлик бўлади.

Ишонган яхшида. Гумон имондан айиради. Абжал ишониб ўтирди. Бугун ухламайди. Яхшиликни кутади. Энаси айтди-ку. Ой, тўлин ой тепасига келди. Кўзни қисиб қараса, ойнинг зар кокиларини аниқ кўрса бўлади. Беихтиёр нурларни битталаб санашга киришди. Бир, икки, уч, ўн, йигирма, ўттиз қанча санаганини билмайди. Нурлар бирлашиб каттакон йўлакда айланганини кўрди. Йўлакдан эса оппоқ кўйлакда отаси келаётган эди.

— Абдижалил, яхши ўтирибсиларми болам?.

Абдижалилни туришга мажולי қолмаганди.

— Вой муллажон, қайтиб келдингизми, оқланиб келдингизми?

Сизда гуноҳ йўқлигини билардим.

— Ҳай, овозингни паст қўй. Худонинг иродаси билан қочиб келдим. Дуонинг кучи билан, соқчилар мудраб, қулфлар шарақлаб очилди. Энди бу ердан кетамиз. Ўз тарафга кетамиз. Ўзда яхши одамлар кўп. Жонига жойлайди. Отам оқлангунча бегона овулларда ҳадик ва кўрқув оғушида кун кечирдик. Яхшилар бор экан.

Бу кеч устанинг кўзларига уйқу келмайди. Некбин ниятининг режасини тузди. Тонгга яқин кўзи илиниб, бомдодга енгил туриб, Худонинг қарзини узди. Бошловчи устадай энтикиб қўлига бигиз олди.

— Худоё ўзинг шарманда қилма?

Шу тариқа орадан икки ой ўтди. Бу орада куйди-пишди, аммо пиёда юрадиган бир мухбир ҳам келиб кетди. Уста дилидагини мухбирга айтди. Катта газетада сурати билан босиб чиқаришди. Уста Абдижалил юртбошига чавандоз этик, юган ва қамчи совға қилмоқчи. Худоё ўзинг шарманда қилма!

Тошкент Чироқчидан кўп узоқ. Тонгда туриб совға-саломини елкалаб йўлга чиқди. Устанинг ҳамишаги одати. Бир ёққа бормоқчи бўлса, туни билан уйқуси келмайди. Йўл қараб чиқади. Ана, Хулкар бир арғамчи кўтарилипти, негадир кўнгли гаш, нимадир камдай. Холборзор ҳамма кам-кўстни тахлаб қўйибди. Ўша эски ҳадик ҳамон кўнгил кемтигидан мўралайди, нима экан ўша кам. Исмсиз дард руҳини эзгилашга тушганда, теракзордан бойўғли қичқириб юборади.

Худога шукур, камим мана шу эди. Шу хушхабар етмай турувди. Энди ҳаммаси жойида бўлади.

«Худоё ўзинг шарманда қилма!».

Ўзбек минталитети

ТИЛЛО ФЕЪЛИ ОДАМЛАР

(Ҳикоя)

У урушга кетаётганда оғир, вазмин табиатли эди. У ёқда бош ва оёқларига ўқ тегиб, ҳарбий госпиталларда узоқ даволаниб инжиқ, анча жаҳлдор, сўконғич бўлиб қайтди. Кетмасидан бурун от менинг жону дилим, дер эди. Уч йил от ўрнига олов миниб чопишни ўзи бўлмади. Отдан айирганларнинг энасини йўқлаб яшаш жонига текканди. Яримжон бўлиб Раис акасининг бағрига қайтганда, ҳаммадан бурун Жийрон қашқа билан ўпишиб кўришди. Унга бор дардини айтиб, енгил тортди. Оёғи узангига тегиб, эгардан ошган кундан бошлаб танасига куч-қувват кириб, тузала бошлади. Шу-шу Карим полвоннинг ярим кун отхонада ўтадиган бўлди.

Раиснинг икки оти бор. Бирови Оқ бўз. Ўзиям сургун йўрға. Раис «Газ-69» деган мошин ўнқир-чўнқир йўлда силкилаб ташлайди, дея фақат ўша йўргани минади. Кейинроқ колхозга берилган «Волга»ниям Раис фақат Қаршига борганда минадиган бўлди. «Чўмич»га борсам, қишлоқ оралаб тоғ тарафдаги адирга чиқсам Оқ бўзнинг устидан тушмайди. Бундай йўрға юз йилда бир марта туғилади. Усти бамисоли жаннат — сокин ва жимжит денгиз устида қайиқ миниб кетаётгандай ҳузур қиласан. Оқ бўз гўё раиснинг одамохонлиги, кенг феъл полвонлиги учун берилган Яратганнинг бебаҳо тортиги эди.

Жийрон қашқа эса улоқчи от. Ярашиқли умгани кенг, оёқлари узун. Чопганида кейинги оёқлари олдинги оёқлари изидан бир қадам ошиб тушади. Чавондоз улоқни тақимига олиб қимирласа бас. Милтиқнинг ўқидай маррани кўзлайди. Буниям раис йўрға бўздай тойлигидан катта қилган. Ҳозир эса иккисига ҳам Карим полвон сайислик қилади. Ҳадемай оқ қор тушиб, улоқ бошланса, Жийрон ва унинг чавондози Карим полвоннинг олдига гов бўлса, чопагон эгасини Девқўргонда кўради. Деярли ҳаммани бегубор билиб, сўйиб-сийпалайдиган полвонни уч кишининг олдига тили тугилади. Аввал алқаб, кейин мулойим қаргаб кўядиган энажонининг этагига бош эгади. Раис акаси эса оташдай меҳрибон, сўкиш тугул, унинг юзига тик қараш ҳам қилмайди. Баъзида айилни қаттиқ тортаётганда тишламоқчи бўлиб бурилган Бўзни сўкса сўкадики, Жийронни ёлғондакам ҳам сўкмайди. Жийронга қамчи эмас, қимтув ҳам етиб ортади. Бироқ яқинда катта кўпқарида раис адолат қиламан деб жигарларини — Жийрон ва полвонни бироз «ранжитган» бўлди. Нега дейсизми?

Аломат кўпқари бўлаётган эди. Ҳозирча Яккабоғда битта деса бўлади. Ерда тизза бўйи қор. Гўё мулойим оқ кўрпа ёйилган ўйингоҳ. Аломат отлар. Алпомиш келбат чопагонлару, олти ой боғлаб боқилган 70-80 килоли такалар. Жонини тўйга тўёна қилиб сулайиб ётарди. Соврин учун қурадан ҳайдаб чиқилган эчки-улоқ, қўй-қўзи эса со-

вуддан жунжикиб навбат кутади. Семиз байтол устига ташланган қатқат ғажари гиламлар тафти йўқ офтобда кўзни қамаштиради. Катта-катта қалин хуржунларда каллақанд, тахта чой, жой талашади.

Серҳаракат томашабинларнинг бошида 60-йилларда расм бўлган кулоқчин телпак, эғнида қора тун, белида белбоғ, оёғида кирза этик. Онда-сонда беқасам тўнлар ҳам кўринади. Ҳеч ким совуқни писанд қилмайди. Беш ёшли ҳўкизнинг терисини ағдарма қилиб, таги баланд пошнали этик кийган чавандозлар ерда базўр юриб, от устига сакраб минганда, бамисли бургутга ўхшаб қолади. Карим полвон Жийронни якка чирги қилиб, қўш қайиш билан маҳқам тутиб ўзини тўдага ўради. Бир-икки қимтиб отдан аччиқ тер чиқариб қайтиб, жойига келади-да, белини бўшатиб айлантиради. Буям етмагандай сариқ мисдан тиллога ўхшатиб ясалган узангига дубулга дастали қамчи билан уриб-уриб қўяди. Узанги қўнғироқдай овоз чиқаради. Жийрон ўзини қўйиб, оёқларини кериб, бўшаниб олади.

— Маза қилдинг-га, уккағар, — деб қўяди Карим полвон ўзиям маза қилган каби.

Энди эса Жийрон ва полвон каттароқ совринни кўзлайди. Жийроннинг пешонасидаги уч бурчак қашқаси оппоқ бўлиб, ёмон кўзни олмосдай кесадиган бўлиб қалқонланиб боради. Ана, баковул Раис бобонинг тақимида улоқ гулдуроқ овоз янгради: «Жийил айтаман! Катта айтаман! Ҳалол айириб отининг бошини кўрсатганга бераман. Тукканга, ип солганга шимилдирик ҳам йўқ. Қара, ташладим бос, энанг айлангурлар, боланг жилағирлар. Бир тилло соат, яна устига 10 сўм пулиям бор. Ҳалолласанг, келиб тўй эгасидан оласан!».

Карим полвонни эти жимирлаб кетди. Шу ёшгача тилло соат таққанни йўқ, 10 сўмнинг ҳам қадри баланд. Жийронга эса бу ваража қаттиқ қимтувдан кейин етди. Энди уни тўхтатиб бўлмас. Полвон тўдага етиб улгурмай гирдобнинг бир чети ёрилдики, чавандоз икки пойчани ушлаб олган, бирови чаппа қайиш қилиб улгурган, тўдадан ажралиб кетаяпти. Карим полвоннинг четгирлик одати бор эди. Буниям унутиб, нақ икки отнинг ўртасига солди. Кейинги पोчага ёпишиб тортиди-да, узун почани эгарнинг қошидан айлантириб олди. Жийроннинг шаштидан полвоннинг бирови индамай ажралди. Қолган иккиси узоқ чопишди. Қўйворинг полвон, деди оқ оралаган мўйлов остидан чиққан овоз. Каримга бу овоз «жонинг бўлса, тортиб ол» дегандек ғариб эшитилди. Жийроннинг олов бадани эса навбатдаги қимтувни сезди. Сағрисига теккан енгил қамчи эса вужудига беқийс куч ҳада этди. Энди унга барибир, узмасдан қўймайди. Ёнидаги от ва чавандознинг ҳам қўядиган шашти йўқ. Орқага ўтирилган полвон изида ўнтача отлични кўрди. Олдинда раис акаси кетаяпти. Ё тавба, буёқда эса эски ариқ. Кўзи қаровланиб кўрмаган экан. Ҳозир от сакрайди, бошқа илож йўқ. Сакраса ўмбалоқ ошиб нобуд бўлади. Тақимдаги улоқни эса қўйиб бўлмайди. Ё таваккали Худо!

Жийрон зўр бериб олдинга интилди. Мана 4 метрдан зиёд ариқдан сакради. Улоқнинг катта қисми Карим полвонда кетди. Бир пойча кураги билан ариқнинг бу бетида рақибнинг тақимида қолди. Иккиси ҳам голибликни даъво қилиб қўл кўтардилар. Баковулнинг гулдуроқ озови яна янгради: «Ҳалол, меҳмонни бир тилла 10 сўм пулини берингла!».

Карим полвон сўкиниб юборишдан ўзини зўрга тутди. Раисни нима жин урди! Наҳотки кўрмаган бўлса. Жийрон ҳам ниманидир сезгандай ҳафсаласи пир бўлиб, бошини четга бурди. Ўша куни Жийрон тўдага қайтиб кирмади. Кўпкари тугашидан олдинроқ Раис укасини имлаб чақирди. Кўнглини кимга ёришни билмай турган полвон инжилиб, унинг ёнига борди. Раис бепарво. Тезроқ уйга қайтиб, меҳмонхонага жой тайёрлашни, бугун тоғлик чавандозлар кўпроқ бўлишини айтиб, изига қайтди. Меҳмон атоийи Худо. Карим буни яхши билади. Обдон боқилиб кўпкарига сўйилган улоқни роса тортқилашиб, суягини отлар туёғи остида майдалаб, кечқурун кўноқ жойига келтириб терисидан чиқариб, майдалаб, ювиб-тозалаб, катта қозонда қовуриб, мурч қалампир билан дастурхонга тортишганда, меҳмонлару мезбонларнинг иштаҳаси карнай бўлганини кўринг. Бундай антиқа таомнинг мазасини кўпчилик билмаса керак. Билганлар эса бировга мақтамайди. Шундай таомни тўйиб еганнинг хотини ўғил кўриши аниқ. Ўша ўғил чавандоз бўлади дейишса, полвон кўпайиб кетишини хоҳламайдиганлар ҳам бор. Карим полвон ҳам Худодан ўғил тилаб юрганди. Улоқ гўштидан тўйиб-тўйиб едию, бироқ раиснинг ноҳақлигидан кўнгли эрталабгача ёришмади. Ўша оқшом Жийрон ҳам ҳомуш эди. Қоқ ярим тунда меҳмонларга жой солиб бериб, улар тинчигач, фонус кўтариб отхонага кирдию, Жийронни кўриб дод деб юбораёзди. Шундай катта от олдинги оёқларига таяниб орқаси билан итга ўхшаб ўтириб олган, кўзлари пиёладай каттариб, чақчайиб кетган, ҳадеб чалпиллаб кавш қайтарар эди. Кичик бир саман тойчоқ устида сакраб, уёқдан буёққа ўтарди. Бундай манзарага гувоҳ бўлмаганнинг ўзи — ўндан тўққизи шайтонлаб қолиши ҳеч гап эмас. Бироқ Карим полвон ёшлигида бобосидан эшитган. Қўрқмаслик керак. Баъзи отлар йилда бир марта шундай қилади. Баъзилар бу ҳолни отнинг деви келган кеча ҳам дейишарди. Полвон қўрқмай изига қайтди. Бироқ шу кеча тонгача алоқ-чалоқ тушлар кўрди. Яна азон палласи уйғониб, оқ бўзни эгарлаб, тахт қилиб қўйди. Бунгача раис ҳам уйғониб, юз-кўлини ювиб, бир коса ширчойни ёғли патири билан пок-покиза туширгач, отхона томон юрди. Каримнинг қўлидан қамчинни олгач, унинг авзойини кўриб, айнан кўзига қараб эмас, Жийронни кўзига қараб деди:

— Ҳа, тилла соат таққинг келдими? Меҳмон атоийи Худо. Янганга айт, менинг тилла соатимни сандиқдан олиб, сенга берсин! Майли ўзим айтаман...

Орадан қанча сувлар оқиб ўтди. Тилла соат воқеаси ҳам унут бўлди. Яхшилар узоқ яшамас экан. Раис ҳам бу ёлгончи дунёни тарк этди. Карим полвоннинг кўзи ёшли бўлди. Оқ бўзни гўштликка олиб кетишди. Жийрон қариб, оёқларига сўғал тошиб кетди. Полвон уни сўйгани кўзи қиймади. Далага ҳайдаб юборди. Кейин жон талаш қилаётган пайтда топиб, рози-ризалик тилади. Ювиб-тараб, кафанлаб қабрга қўйди. Кўз ёшини этагига артиб, отнинг руҳига дуойи фотиҳа ўқиди. Йил ўтар-ўтмас худди ўша Жийрон қашқага ўхшаш той сотиб олди. Икки йил боқиб кўпқарига солди. Бу от ҳам олдинги жийроннинг нухаси. Фақат жуссаси кичикроқ. Ўзининг ҳам елкаларидан гўшти қочиб, босилиб қолган. Аввалги Каримдан сўконгичлиги хотира бўлиб қолганди. Чавандозлик эса қон билан кирган. Ҳаворда кўпқари камайиб қолган. Тоғликларда эса от кўп, тўйлари кўпқарисиз ўтмайди. Ҳамқишлоқлари қистови билан Карим полвон тоғ қўйнидаги Ишкан қишлоғига тўйга борди. Остида Жийрон ирғишлаб юлдузни кўзлайди. Бу ёқда ёш чопагонлар чилвир ип, билак ип билан ҳам чопишни ўрганишипти. Полвон буни кўриб фақат гижинди. Зўр бўлсанг тақимга олиб чоп. Бўлмаса тўдага кирмай қияда орқангга тош босиб, қисиб ўтир. Ҳе энагарнинг боласи!..

Айтмоқчи, улоқ ўрнида 2 ёшар ҳўкизча сўйиб ташлашибди. Бундайроқ от судраса бели майишиб кетади. Жийрон ёшлик қилмасмикин. Ҳай, таваккали Худо. Жийрон ёш, менинг ёшим қайтган. Икки тараф бўлишса, Жийрон мени тушунса ёмон бўлмас. Полвон одати бўйича тўдадан бир оралаб чиқиб тойини бўшатиб олди.

Шу пайт баковулнинг жарангдор овози ҳаммани диққатини тортди:

— Полвонлар, эшитинглар соврин бир ҳўкиз. Ҳалол қилган одам олади. Фирромга ҳеч нарса берилмайди. Қани бошладик.

Карим полвонни ҳам гўё бир куч тортқилагандай, беҳосдан қарилги ҳам ёдидан кўтарилиб, отга сакраб миниб, тўдага қандай кириб борганини ўзи билмай қолди. Бу пайтда ўртага ташланган ҳўкизчани чавандозлар ҳар томондан тортқилашга тушишганди. Карим полвон ҳам ё пирим, дея улоққа эгилди ва бир пойчани кўлига илдириб, тортди-да, тақимга босиб, Жийронни қистовга олди. Аммо, ҳўкизнинг бир пойчаси бошқа бир полвоннинг қўлида эди. Бу вазиятдан чиқиб кетиш анчагина қийинлигини сезган кекса чавандоз нима бўлса бўлар дея, отни олдинга ҳайдади. Рақиб анчагина бақувват, ёш полвонлиги туфайли ундан ажралай демасдан, у ҳам бирга от чоптириб келарди. Лекин ёш барибир ёшлигини кўрсатиб, ҳўкизнинг катта қисмини қандай бўлса-да, бўлиб олиб кетди. Карим полвон эса рақибдан қолган улоқнинг кичик бир қисмини олганча бир томонга от чоптириб кетди. Ва ғолибликка даъво қилишга иккиланиб турганда, баковулнинг овози барчани ҳайрон қолдириб янгради: «Ҳалол, меҳмонники ҳалол. Бир ҳўкиз зотини беринглар!..».

Норгул йигит қўл силтаб кетди. Карим полвон эса лолу-хайрон эди: — У, энағарнинг боласи, филдай кучи бор экан. Ҳўкиз унинг ҳақи. Шундай гавдани бурдалаб кетди.

Бу йигирма йил бурунги воқеанинг айни такрори эди. Соврин ҳўкизчани етаклаб, ипини тақимиға маҳкам босиб, қўноқ белгиланган уйға бораётган Карим полвон ёлгончи дунёнинг бу сири-савдосига тушунолмаётган боши қотган эди. Балки буям бир омаддир? Йўғ-э, ўхшамайди. Қани буёғи бир гап бўлар...

— Ассалому алайкум полвон, катта раиснинг укаси, қани бу ёққа ўтинг. Мен сизнинг йўлингизга мунтазир, йигирма йилдан бери интиқ кутаман. Шукур, шукур етказганингда, омонатни топширадиган кун келди шекилли. Яратганга минг бор шукур!

Полвон нима гаплигига ақли етмай анграйиб турди-да, бехос ўзини тўрда ёнбошлаб ётган девқомат қарияга кучоқ очди. Нима бўлсам шу одам бегона одам эмас. Беихтиёр унинг пешонасидан, сочсоқолларидан ўпар экан кўзларига тикилди. Ҳа, бу ўша почта тақимида қилиб тилла соатни олган меҳмон. Чол эса энди ёнгинасида ўтириб олган, ҳол-аҳвол сўрашарди.

— Ўзингиз қандай? Эл-элат, Эсатликлар соғ-омонми? Катта Раис ҳам бардам бақувват юрибдимми?

— Раис буванинг оламдан ўтганига икки йилча бўлди-ёв.

— Худо раҳмат қилсин. Ҳўп яхши одам эди. Бундай полвон Яккабоғда энди ўтмас. Ўғиллари борми?

— Ҳа, бор, бари катта ўқишда.

Бу орада дастурхон ёзиб, чой кўтариб кирган норгул йигит билан сўрашган полвоннинг ҳаёлига ялт этиб фикр келди. Шу йигит ҳўкизнинг эгаси. Унга она сутидай ҳалол.

Полвоннинг гап сўзини тушунган норгул йигитнинг эса ҳаёлидан лоп этиб бошқа фикр ўтди: «Ҳўкиз меҳмонники, ҳалол. Бунинг устига отаси билан от чоптирган, узанги йўлдош экан».

Гурунғ шундай чарсиллаб, ларсиллаб, гурсиллаб давом этдики, ўн бир балорли меҳмонхона шифтидан арча вассалар ҳам қизариб, қизиниб кетди. Бу тарафларда эндигина мотордан куч олиб, электр чироқ ёқишган экан. Тун ярмида огоҳлантириш учун чироқ уч бора ўчиб ёнганда, мезбон қария яна тилга кирди: «Каримжон ўғлим, меҳмон буванинг омонатини келтир. Кўзим тириклигида ўз қўлим билан бериб қутулай. Қиёматга қолмасин, бўлмаса қилиб юрган тоат-ибодатим ҳам ўтмайди. Айтмоқчи, ўшанда туғилган ўғлимни номини ҳам сиздай мард полвон бўлсин деб Каримқул қўйгандим. Бир дуо берасиз-да, бобоси».

Полвон ўзига келмай Каримқул белбоғдаги тугунни келтирди.

Қария қўллари қалтираб, кўзда ёш билан тугунни олдида ундан тилла соат ва ўн сўмлик қизил пулни олиб, полвонга узатди.

— Мана, олинг ўғлим, бу сизнинг омонатингиз. Ўшандан бери асраб юрибман. Энди ўлсам армоним йўқ.

Полвоннинг йўқ, олмайман дейишга тили айланмайди. Агар йўқ деса, Хизрнинг пулини қайтарган каби армонда қоладиган.

— Буважон, полвон бува, оламан майли. Фақат бир шартим бор. Ҳўкизчани Қаримқул олсин. Унинг ҳақи, менгаям қиёмат қарз бўлиб қолмасин. Эрталаб ёшгина Жийрон устига биттагина гилам поёндоз ёпсин кифоя. Илоҳи омин, Қаримқулнинг билагига, белига куч қувват берсин. Олсин, олдирмасин! Оллоҳу Акбар.

Ҳамма рози бўлиб қўл кўтарди. Унга тўрт девор эмас, вассажуфт балорлар эмас, кўзга кўринмас, бироқ елкаларда учиб қўнаётган фа-ришталар ҳам қўшилишиди.

Ишкантоғ чўққиларига тегай-тегай деб турган юлдузлар ҳам учишдан тўхтаб, ушбу мунаввар хонадонга таъзим қилди.

2003 йил, 23 июнь.

ЛУҚМАИ ҲАЛОЛ (Ҳажвия)

Исрофил кўса балиқчиликни қачон бошлаганини қишлоқдошлари бирортасиям эслаёлмайди. Қачон ташлашига ҳам ҳеч ким қафолат бера олмайди. Ҳай-ҳай унга, бу одатингни ташла деб кўрингчи, балога қола-сиз. Шунда тулқидан мисол келтиради. «Тулқидан ўғирликни қачон таш-лайсан, дейишса, гўшт ширинлигини ташласа, ўшанда деган экан». Тоғ маринкасининг бир килоси бозорда ўн-ўн беш сўм бўлиб турсаю, Исрофил кўса балиқчиликни ташлармиди? Иягидаги силаб-сийпаб юра-диган чорак асрлик қадрони — уч-тўрт тук соқолидан кечса кечадики, лекин балиқчиликни ташламайди. Авваллари «ғаламис»лар ёзиб бериш-са, бетлари оппоққина, юм-юмалоқ, доим кулиб турадиган «участко-вой»га ҳафтасига уч-тўрт кило «свежий» балиқ бериб, қутулиб кетарди, янги бўлгани пора олмасмиш. Эллик сўлкавойдан икки марта тўлади. Нима бўпти? Ўша «янги»нинг ҳам оғзи бордир. Бир кун тўрига тушади. Тўрига тушмаса Исрофил кўса отини бошқа қўяди. Ана кўрасиз...

Бир куни қишлоқдоши Маъмур чўлоқнинг қизил бет муаллим ўғли «Исрофил бобо «Қизил китоб»ни биласизми? Маринка (гулмоҳи балиқ) «Қизил китоб»га тушган, уни ушлаш ман қилинган», дедию балога қолди. Исрофил балиқчи носнинг зардобидан чириб, уч-тўртта қолган сап-сарик, сўйлоқ тишларини кўрсатиб, кулган башара қилди. «Ҳи, ҳи, муаллим, ўзингиз «Қизил китоб»ни кўп ўқиганингиздан бетингиз помидордай қизариб кетибди. Мен умримда «Қизил китоб» тугул, «Оқ китоб» ҳам ўқиганим йўқ. Бинойидай эллик йилдан буён яшаб юриб-

ман. Ука, нонимни ҳалоллаб ейман. Ҳеч кимни томорқасига ўғирликка тушганим, фарлик қилганим йўқ, Худо берган луқмаи ҳалол мўл бўлиб турса, «Қизил китоб»им шу, бошимни оғритма. Кейинги вақтда болаларни яхши ўқитмай, кўп гапиравериб, гаранг қилиб қўйдиларинг. Ҳаммангни ўзи район маорифига ўхшатиб ёзиб бериш керак».

Унга гап уқтириб бўлмаслигини сезган қизил бет муаллим аста бурилиб жўнаб қолди. Балиқчи кимнинг қайси саволига нима деб жавоб беришини, нима деб, қандай муомала қилишни яхши билади. Мабодо биров бозорда нега балиғингиз қиммат деб сўраб қолса, «ўзим ҳам топилмайдиган зотман, келишган сарканинг соқолини ўғирлаб олсам, суқсурдай йигит бўламан, қўяман», деб манқаланиб гапни бошқа ёққа олиб қочиб, қизиқчилик қилади. Унинг бахтига сойлар тўла балиқ бўлган пайтда маринканинг kilosи уч-тўрт сўм бўлган бўлса, ҳозир нархи осмонда. Исрофилга дарёда балиқ кўп бўлганидан оз бўлгани яхши. Лекин у топилмайдиган жойдан ҳам балиқ топадиган «қобилят»га эга. Унга ҳалал беришмаса бас. Сувга кирса, сувилон бўлади-қўяди. Дарёдан балиқ тутиб ейман, деб юрган сувилонлар ҳам Исрофилни қисқичбақа панжаларидай панжаси сувга кириши билан пана-панага қочиб қолади. Уларгаям жон ширин, катта балиқчини нафси ором олмаса кичкиналарга кун йўқ. Хуллас, у балиқфурушликни қўймайди, овчилик жамияти билан участкавой жарима ёзишди. Ахийри жонига теккан участкавой бошлиғига мурожаат қилди. Бошлиқ балиқчини ҳузурига чақиртирди. Исрофил унга беш-ўнта тиррик чавоқ балиқни шиша банкага солиб, оғзини беркитиб, хуржунга солдию, эшагини миниб районга жўнади. У бошлиққа киришдан олдин бозор айланиб, бирортаям балиқфурушни учратолмай хотиржам бўлиб, бошлиқ ҳузурига кириб борди.

— Ассалому алайкум катта бобо, чақиртирганакансиз, — палагда товуш билан минғиллади балиқчи. Салом-аликдан сўнг бошлиқ мақсадга ўтди.

— Тутиш тақиқланган балиқни ушлармишсиз, икки-уч марта жарима тўласангиз ҳам кор қилмайдими? Нима бало, қариганда қамалгингиз келиб қолдими?

— Кечирасиз, катта бобо, — бидирлаб кетди балиқчи, — балиқ ушламайман эмас, ушлайман. Лекин билиб ушлайман. Мен баъзи бировларга ўхшаб урғочи балиқ ушламайман, эркагини ажратиб ушлайман, ундан кейин мен балиқ деган жониворни жудаям яхши кўраман. Анҳорда чўлп-чўлп сакраб ўйнашиб юрганини кўрсам, ўзим ҳам диконглаб ўйнаб кетаман. Ахир анҳорда балиқ кўпайса яхши-да. Яқинда дарё ёқалаб балиқ томоша қилиб юрсам, бир камарчанинг суви қуриб, кўлмак бўп қопти. Қарасам беш-ўнта чавоқ оғзини каппа-каппа очиб нафас ололмай ётибди, шартта пақиримга солдиму олиб келиб, катта анҳорга солиб юбордим. Боринглар, ўйнаб каттаринглар, бегуноҳ жо-

ниворлар, мени алқаб-алқаб қўйинглар, дедим. Шуни бир ғаламис кўриб қоптию, яна Исрофил балиқ тутиб юрибди деб сизга чаққан бўлса керак. Ўртоқ начальник, ўзингиз яхши одамга ўхшайсиз, бетингиз айтиб турибди. Ҳозир нима кўп, оғзи ботир кўп. Ҳар кимни гапига ишонманманг?.. Мана ишонмасангиз бунга қаранг, у хуржунини шошапиша очиб, ичидан балиқ солинган банкани олиб стол устига қўйди. — Мен балиқларни майдасини териб олиб, ана шундай қилиб каттартираман. Буниси сизга, шиша идишга солиб, ичига шланг тушириб берсангиз, болаларга яхши эрмак бўлади. Бундай балиқ етти иқлимда ҳам топилмайди. Биласизми, буни тоғ маринкаси дейдилар.

У бошлиқни жимгина тинглаб ўтирганидан, ишонтирдим шеклли, дегандай иржайиб қўйди. Бошлиқ эса гоҳ стол устида турган банкадаги оппоқ қорнини кўрсатиб чаппа бўлиб қолган, аллақачон ҳаёт билан видолашган балиқчаларга, гоҳ балиқчининг иягидаги сийрак, камёблигидан талтайиб йўғон тортиб кетган уч-тўрттагина саноқли соқолига тикилиб қолган эди.

Бошлиқ кўплаб қаллобларни учратган, лекин бунақа нусхага биринчи дуч келиши эди. Олдинги бошлиқлар каби бунисиям балиқчининг «топқир»лигига тан бериб, нонини «луқмаи ҳалол» қилиб еб юрган балиқчи экан, деб елкасига қоқиб, чиқариб юбормаса бўлгани.

БАҚАЛОҚ ВА ТҮРТКҮЗ (Устоз Чехов йўлида)

Ёши Римга тенг бўлсам, одамлари ҳалиям навбатда туришга бўйин қўймаган мўйсафид шаҳар қалъасидаги «бензакалонка»лар ҳовлиси четдан қараганда гала чавандоз йигитлар йиғилган антиқа кўпқари майдонига ўхшарди. Бири пишқирган, бири ҳиҳилаган, ориғу семиз отлар билан новчаю пакана отлиқлар кўпу майдон тор. Улоқ ҳам битта. Етган улоқнинг почасидан тортиб, гоҳ дунғиллаган идишга, гоҳ машинасининг оч биқинига тутади. Етмаган ичини ит таталаб, машина ойнасидан дамба дам бўйинини чўзади. Ҳаммадан ёмони етдим-етдим деганда отингнинг айили шартта узилиб кетса. Оқ «Москвич» етаёзганди. Матор пурпираб ўчдио қайта ёнмади. Фирр, фирр... Қанийди ёна қолса. Йўлда шинаси ёрилгани етмагандай бу шармандалик қайдайди? Папп! Пуп! Дут!...

Қийқирик, сўкиш, начора? Қанийди бировни туша солиб итариб юборса?... Ҳамма ўтирган жойида депсиниб гижинади-ю, биров ташқарига чиқмайди. Сабр косасини олдинроқ тўлдириб қўйган қаймоқ ҳовуздан чиққандай яп янги «Волга» ўзини ўртага урди. «Волга» эшигидан тепакалик «айбини» бўйнидаги узун сочлари билан яширган тилла гардишли кўзойнаги қош кўзини қоплаган, икки чаккасининг

гўшти ҳисори қўйнинг карт думбасидай оқ ва ўртасида тангадай жойи қип-қизил бўёқ суртилгандай, тор кител кийганидан гавдали сайёҳнинг чандиб ташланган кўрпасига ўхшаб қолган 40 ёшлардаги киши тушдию, «улоқнинг» почасига етишди.

Улоқ катта чавандознинг қўлига тушса, қолганлари қуллуқ қилиб туришгандай, ҳамма анграйиб жим қолди. Колонка «хўжайини» қўлини кўксига қўйиб «кнопкани» босди. Ким билади қанча? Босим зўридан шланг қалтирайдю, унга қўшилиб бақалоқнинг чаккаси, кўкраги ҳам дирдирайди. Туриб-туриб унга «Москвич»гаям жон кирди. Шовқин билан кўзгалиб «ака»сига яқин келди. Унинг ичкаридан итараритара очилган эшигидан кирозон ола дўппи, ориқ юзи қора ҳам, кўк ҳам эмас, қора билан кўк ўртаси, соя жойда қора, офтобда кўкзон кўринадиган, бўртиқ шишали кўзойнаги дарз кетган, бели бор-йўқлигини айланган ингичка қайишга қараб чамалаш мумкину, аммо ёшини айтиш қўйин бўлган бир киши тушиб, қилтириқ бўйини чўзди-да, жаҳл билан чавандоз сари юрди.

— Ув ака, олиқнинг оёғи олти бўлиб, бева-бечорани бостириб кетаверар экан-да. Тегирмон навбати билан деган гап бор... Бақалоқ бурилиб қарамоқчийдию бўлмади. Бутун гавдасини буриб қаради:

— Хи-хи... ўка! У отасини ўка деяётганга ўхшарди. Катта шаҳарда тегирмон нима қилади? Бу ёққа юриш қилганда мошинни ақ-бақини кўриш керак. Ўзиям ҳаридини еб қопти. Ичига жўжа боқса кони фойда. Икки ойда каттаради.

Тўрткўз ойнагини олиб, кўк томир бўйини баттар чўзиб, бақалоққа яқинроқ келди. Бақалоқ ҳам унга ўқрайиб ойнаги устидан хўкиз қараш қилди. Қарадию гавдасига номуносиб чийилдоқ овоз билан кичкириб юборди:

— Ий...ий... Тўрткўз, сенмисан дўстим, ҳозир. Ҳозир, мана бўлди. Ҳей хўжайин, манави Тўрткўзнинг орқасидан бас дегунча қуй, менинг ҳисобимдан. Вой Тўрткўзгинам, ўзимнинг Тўрткўзим, орадан қанча йил ўтди-я... Ҳалиям юрганингни қара, одамнинг жони қаттиқ бўлар экан. Қалай ишқилиб олим бўлдингми?

У машинасини четга чиқазди. Бориб туйнукдан «хўжайин»га йигирма бешталик узатди-да, қайтимиға қарамай ошнаси томон юрди. Тўрткўз бензин юқи қўлларини икки ёнига артиб, унга югурди. У қаттиқ сиқиб кўришмоқчи эди, ошнаси унинг қоқсуяк елкасига калта, лекин сергўшт, сержун қўлларини қўйиб омонатгина кўришди. Тўрткўзнинг димоғига гуп этиб француз атирию, унга аралаш коньяк ҳиди урилди. Бақалоқнинг димоғи эса саримсоқ пиёзга аралаш ачқимтир тер ҳидидан ачишди. Собиқ курсдошининг қалин лаблари орасидаги қизил тишлари олов бўлиб кўринар, Тўрткўзники эса олдинги икки курак тиши тушиб «салом» дейиш ўрнига «шалом» дейдиган бўлиб қолганди. Тўрткўз ўзини ҳам, ориқ ва узун қўлларини ҳам қўйишга жой тополмай қолганди.

— Вой Нортўхта жўрам-эй, институтни битирганимизга ҳам йигирма йилча бўлиб қолгандир. Директор бўлдингми ахир. Орзуларинг телефон, котиба, виллис машина, ҳаммасига эришгандирсан.

— Юқоридан келавер, унданам каттаси генерал....

— Ах. Генеральный дейсанми?...

Тўрткўзнинг ойнак ортидаги кўзлари бойўглинигига ўхшаб айлана тортиб, ранги укувсизлик билан қайта бўялган машинаси рангига ўхшаб кетди. Беихтиёр тили тутилди, гудранди, ўз-ўзидан сизсирай бошлади.

— Ген... генерал дейсизми? Ҳарбийга ўтиб кетдингизми?

— Йўғэ, ҳарбийга бало борми? Тўрт район бизга ҳисоб беради. Ай, жўра, ҳозир каттачиликни ҳавас қиладиган бўлмай қолди. Маза кимга маза, «рядовойга» маза. Ишлайди, ишлайди, кечкурун оёгини узатиб уйда ётади. Қаттиқроқ койисанг ташқарига чиққандан кейин устингдан ёзишади. Койинг келсаям каттароқ хум топиб ичига эгилиб сўкинмасанг эшитиб қолса, зулукдай ёпишади.

Бақалоқнинг бу гаплари Тўрткўзни бироз ўзига келтиргандай бўлди.

— Шошманг, шошманг тўрт район қарайди дедингизми? «Облона»да экансиз-да?...

— «Облонанг» нимаси? Ўша сен билан мактаб муаллими деган икки варақ қоғоз олганимдан бери бир кун ҳам мактабда ишлаганим йўқ. Шовқин қулогимга ёқмайди. Калламни ўзинг биласан. Сенга айтгандиму отам шаҳарнинг катта қассоби, мени зоотехник қимоқчийди, киролмай сен билан пединститутда... Ундан кейин тайёрлов идорасида, вах, хоҳ-хоҳ дипломи терипуруш. Ишқилиб ёмон йўқ. Ака муаллим мансаб машина, бу йил ўғлим «юридическийга» кирди.

Тўрткўзнинг ичида бир нарса чирт этиб узилгандай бўлди. Лекин сир бермади.

— Ўзингда жужуқлардан нечта?

Тўрткўз кўкрагини тўлдириб нафас олди:

— Етти ўғил, икки қиз. Хотин яна бир гайрат қилса кейин ҳамма нарса» безочрат».

— «Кандидатлик» нима бўлди? Тема олувдинг-ку?

— Ай, пули йўққа «кандидатлик» осмонда. Ҳозир ишқилиб маошимиз кўпайди. Тинчроқ деб уни узайтирилган гуруҳга тарбиячи бўлиб олдим. Хотиним ҳам мактабда фаррош. Икки марта қишлоқ советига депутат бўлди. Ҳеч ким билан ишим йўқ, директор билан алоқа соз ва яқинда «маориф аълочиси» деган медал беришди. Ўзингизда медалдан нечта?

— Мендаям бор, ичкиликбозликка қарши аълочи «курашчи» деган медал тақишга уяламан.

— Ҳай ишқилиб бори яхши. Уйда қўй боқаман. Отпускаи пулимга ориқ-тирригини арзон-гаровга сотиб оламани семиртириб сўйиб со-

таман. Йигиб-йигиб 3 мартагина түй қилдим. Қарз-қавола қилиб катта ўғилни прокурор божамизнинг қизига уйлантирдим. Ҳа, айтгандай яқинда мактаб месткомлигига сайлашди. Буям қийин бўлар экан. Янги йилда роса бошим қотди.

— Эй, ошнам, ҳар нарсага бошингни қотираверма, асабга эҳтиёт бўл, жон ганимат.

Тўрткўзни тан-жониям, асабиям соғ-омон эдию, чўнтаги касаллигидан эртаю кеч безовта эди. Шу пайт унинг кўкайида Бақалоқдан қарз кўтарсаму кўтара қўй олиб боқсам, кони фойда, бир ёғи кичик ўғил армиядан қайтади, уни уйлантириш керак. Кичиги ўқишга киради, хотинни даволатиш керак. Тўрткўз Бақалоққа дардини айтиб ёрилди.

— Майли, мен рози, сенга берса савоб бўлади. Териси билан жунини бизга топширасан.

Бақалоқ ошнасига тайинли манзилини берди.

У манзил ёзилган трамвай паттасидай қоғозчани оларкан Ҳотамтойдан пул ундирган тиланчидай эгилди. Энтикди.. Хира кўзлари бирдан ёришгандай бўлди. Кейин ёшланди. Чўнтагидан дастмолдай кир рўмолчасини олиб, кўзини артмоқчи бўлганда, Бақалоқ ижирганиб машинаси томон юрди. Тўрткўз кўзи ерни кўрмай довдираб унинг орқасидан эргашиди.

— Салом, э йўғэ, хайр дўстим, мен, биз, албатта, бораман.

Бақалоқ унинг гапини эшитдими-йўқми ёлғиз ўзига маълум. Лекин Тўрткўз узоқлашиб кетаётган «Волга»нинг тип-тиниқ рангига тикила-тикила қаймоқ ялаган мушукдай тамшаниб қолганди... Яна ким билади дейсиз?..

КҮКТОЙНИНГ ҚАСОСИ

Вақт ва замоннинг ҳисоб-китобини Яратгандан ўзга ҳеч ким билмаган, ўша пайтда Заминнинг ҳаммаёғини ва айни шу нуқтасини ҳам шиша қафасдаги каби сув қоплаган, ҳаммаёқ бир текис уммон, ўртадаги қуруқлик эса тухум саригидек муаллақ сузиб юрарди. Неча минг йилдан кейин Одам болалари ўзларича бу жойларни Тетис уммони остида бўлган, дея фараз қилишди. Айни шу уммон кўйнида Тангри итоби билан Куёш ва Сувнинг ҳомиласи бўлиб таваллуд топган содда, кейинроқ мукамал жониворлар турма тур: тўп-тўп бўлиб, униб-урчишди. Замин бетўхтов айланди. Айлангани сайин «тухум сариги» ўз атрофидаги уммонни қуритиб, чинакам Замин ҳаёти, унинг Ибгидо тарихи бошланди. Ҳа айтмоқчи, бундай кўриқхоналар Ер юзида нари борса уч-тўрттадан ошмайди. Шул боиски, дунё олимларининг нигоҳи айнан шу маконга кўпроқ қаратилгани ҳам бежиз эмас. Яна бир томони худди шу маконга яқин атрофда чўққили тоғлар бағрида бир ҳовуч қумуш тангалар каби

сочилган катта-кичик қишлоқлар бор. Уларнинг шаклу шамойили ҳам, овулдагиларнинг турмуш тарзи ҳам, урфу одатлари ҳам деярли минг йилдан буён айтарли ўзгармаганлиги жуда қизиқ.

Бунга ҳайрон қолмаса ҳам бўлади. Қўриқхона Собиқ Шўро тузумининг энди оёққа тураман, деган палласида ташкил этилганидан бошлиқ ёки илмий ходим бўлиб ишлаб келганларнинг кўпчилиги ўрис забон, кулиши ёки йиғлаши айнан ўзбекларникига ўхшаса ҳам, рангрўйи, урф-одати ўзгача. Яқинда қўриқхонага хўжалик ишлари бўйича директор ўринбосари бўлиб ишга келган Одилжон жайдари ўзбек бўлсаям, ўрис тили муаллими. Унинг буёқларга адашиб келиб қолиши ҳам тасодифий эмас. Одилжон маълумоти олий, анча йил мактабда муаллим бўлиб ишлаган, шоиртабиат, дилкаш ва нозик, энг ёмони ўта қуюнчақлигидан ўзини дарров олдириб қўйган, пенсия ёшининг ярмида асаблари чарчаб, юраги тез-тез безовта қилаверганидан тоғ ҳавосида юриб соғаймоқ қасдида буёқларга келиб қолган. У келгани ҳамона кундалик ҳаётини тартибга солиб, 2-3 соат атрофида қўриқхона офисида ўтириб, қоғоз-қалам ишини бажарар, кейин тоғ-тошлар қўйнида, пойу пиёда кезиб юради. Бошлиқ Фёдор Иванович эллик беш ёшлар чамаси, асли украиналик, соч-соқолини ўстириб юрадиган барваста гавдали қария ҳам шундай қилади. Бироқ у йўлга чиқиш олдидан обдон тайёргарлик кўриб, геолог сумкасига керакли лаш-лушларни солиб, Мушкет исмли немис овчаркасини етаклаб, йўлга чиқади. Бу ит қанча ялиниб-ёлвормасин Одилга эргашмайди. Унинг айро одати шулки, Фёдор Иванович ва унинг хўппа семиз, оқ сочли, кун бўйи хонада ўтириб, тош титкилайдиган Ольга Николаевнадан бошқа ҳеч кимнинг қўлидан хўрак емайди. Ит вафо, деган гап тўғри бўлсаям, ўзингнинг итингдан бошқасига ишониниш қийин.

Хулласки, Одилжон ҳам ўзига муносиб ит қидиришга тушди. Ёшидан топилса, бунинг устига тўрт оёғида ҳам сиртлони — бўрибосарлик нишони бўлса, янада яхши. Бундай ит кўпинча дашт тарафда бўлади. Одил муаллим отасининг маслаҳатини олиб, Чироқчи тарафларга, аниқроғи Бешчашма даштидаги узоқ қариндоши Сарибой оқсоқолникига етиб келганида девор-дармиёнсиз ҳовлида ҳар қайсиси эшакдай келадиган тўртта ит баб-баравар югуриб чиққанида бошидаги гилам дўпписидан бошқа қўлда қуроли йўқлигини сезиб, уни қўлга олиб, силкитиб, чала гунг каби оқ-соо-қол дейишдан нарига ўтмади. Ҳайриятки, бошда шабпўш, қўйлак-иштонда Сарибойнинг ўзи уйдан югуриб чиқиб, итларни ҳай-ҳайлаб қайтарди.

— Э,э муаллим, қандай шамол учирди, — дея меҳмонни бағрига босиб, уйга етаклади. Сарибой сочини қиртишлаб олдирган, соқол-мўйлови ҳам қузалган, бироқ афти-ангори, ҳатто кўзининг бироз кўклиги ҳам негадир Фёдор Ивановичга ўхшаб кетарди. Оқсоқол Одилнинг муддаосини билгач, битта ҳаром итвачча сендан айлансин, дея

ўтқазиб, бор-йўғини дастурхонга тўкди. Қовуриб ўз ёғи билан кўзага босиб қўйган кўзи гўштининг шунчалик хуштаъм бўлишини, хўроз гўштининг қайнатма оқ шўрваси асал юқи идишга солинган каби лаззатли бўлишини шунда билди.

Сарибой бўлажак полвон неварасини шаҳардаги спорт мактаби-га жойлаштириб беришини Одилжоннинг зиммасига юклаб, унинг қўлига энди уч ойлик бўлган, калласи хумдай, қулоқ-думлари кесилган, тўрт оёғида ҳам ёғоч бутоғидай «сиртлони» бор итваччани тутқазди. Шундайлигича йигирма кило тош босадиган итни олиб кетишнинг ўзи бўлмайди. Сарибой илгари замонда учига чиққан бир бой тўй-томоша қилиб ҳар битта меҳмонга биттадан қўй етаклагани, бирови қўйни олиб кетаолмай, қўйни берган битта бошвоқ ҳам бермади-да, деб нолиб кетганини, кула-кула эслаб бозор-ўчарга борганда ола қайтарман, дея уйдан олаҳуржун олиб чиқиб, итваччани унинг бир кўзига солиб, орқалатди. Кўктой нақ бўри рангида (унга номни йўл-йўлакай Одилнинг ўзи қўйди), гинг демасдан хуржун кўзига жойлашиб олган, худди яхши жойга кетаётганини олдиндан билгандан хотиржам кетиб борарди. Автобустга ўтиришганда эса бензин ҳидидан дарров маст бўлиб, икки марта қайд қилганини ҳисобга олмасак, Кўктой йўлда ўзини яхши тутди. Кўриқхонанинг деворсиз ҳовлиси четида қурилган уйча ёнида ёғоч қозикқа боғланиб, олдига юмшоқ-қина буханка нон тўғраб қўйилганда эса Мушкет тарафга қараб, худди катта итлардай «вов, вов» деб ҳуриб қўйди. Бу унинг ҳаммага салом берганими ёки Мушкетнинг ҳайбатидан қўрққаними, билиб бўлмасди.

Кўктой учун янги дунё юз очмоқда эди. Кейинчалик уни Одилжондан бошқа кўриқхона бошлиғи ҳам, серсоқол пак-пакана қоровул чол ҳам, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси олимаси, ярми қозоқ, ярми татар қиз — Қиймақош ҳам яхши кўриб қолди. Итлар бир йилда икки ёш яшашини ҳисобга оладиган бўлсак, Кўктой орадан уч ой ўтиб бир ёшга тўлган, овозини дўриллатиб, кечалари тинмай ҳуриб чиқадиган, ҳатто боғлаб қўйишга ҳожаг қолмаган эди. Иккинчи йил эса Одилжон ҳамроҳлигида тоғлар қўйнига чиқадиган бўлди. Бу орада у тоғлар бағрида ўзидан, ҳатто Мушкетдан бақувват кучли ҳайвонлар борлигини ҳис этар, зўрлар билан рўбарў келишга ўзини тайёрлар эди.

Нақ бўрига ўхшайдиган Мушкет қулоқлари кесилмаган бўлса ҳам доим тикрайиб туради. Хушбичим ва юришлари сипо. У «жаноб» сира ташқарида ётмайди. Эгаси яшайдиган уйнинг айвони, айвоннинг тўрига ташланган гиламча устида ётадиган Мушкет иззатталаб, қулоқ-думлари шартта кесилган, оёқлари йўғон, кўкраги баланд Кўктой шундоқ ялангда, ҳайриятки бошпанаси бор, боғлоқсиз, доим безовта уйғоқ яшайди. Унинг тийраклиги ҳам, танаси ҳам кун ба кун ўсиб бораётганини англаш қийин эмас. Кейинги пайтда у тоғ-тош бағридан алла-

қандай сирли, гайритабиий товуш эшитадиган бўлди. Айни пайтда Кўктой ҳам оғзидан бир бошқа товуш чиқариб, жавоб берадиган, итнинг узоқ аждодлари билан бўладиган сирли мулоқот баъзан тонггача давом этарди. Бу шундай узоқ ва давомли акс садо эдики, беш-олти марта вовуллаб қўйса бас, жавоб акс-садони тумшугини ерга босганча 2-3 соатлаб эшитар, эшитган сайин вужудига аллақандай куч сингитганини англаётгандай бўларди. Демакки, шу яқин атрофда Тетис маҳлуқотларидан анча ёш бўлса ҳам йирикликда тенгги йўқ динозаврларнинг қотган хилхонаси ҳам бор. Бора-бора итнинг анлагани шу бўлдики, бу макон улкан тош мозор. Эгасини яхши кўрадиган ит унинг кўнглини ҳам, хоҳишини ҳам қадрлаши керак. Жайдари ит бўлсаям Кўктой юриш-туришда, овда ҳам кунба кун Мушкетдан афзаллигини намоён этганидан Одилжон уни ҳар ҳафта бир кило биқин гўшти билан сийлар, қоровул ташлаган суяклар бошлиқнинг оппоқ қоғозга ўраб келиб, тортиқ қиладиган сомсалари уни нақ бўрибосарга айлантириб қўйганди. У бора-бора учрашиб қолган ҳайвонми, одамми кўзларига тикилиб, муддаосини англайдиган, шунга қараб иш тутадиган бўлганди. Унинг бу синчилиги одамни кига ўхшаш чуқур бўлмаса ҳам, баъзан ўн карра ошиб тушишига ҳайрон қолса арзийди.

Масалан, жайра қувишни Кўктой ҳам, Мушкет ҳам хуш кўради. Бироқ жайрани тутиб бўғизлаш учун унинг ханжар учидай найзаларидан омон сақланиш керак. Мушкет жайрани қувиб кетаётиб, унинг қарши ов усулига чап беролмай қолади. Чунки бутун танаси узун сихлардан иборат бўлган жайра қочиб кетатуриб бирдан тўхтайдю, душманига юзлаб ханжар учини рўбарў қилади. Буни кутмаган ҳайвон тезлик кучи билан жайра сихларига урилиб абгор бўлади. Баъзан томоққа, кўкракка қадалган жайра сихлари одам кўмаги бўлмаса ҳалокат билан тугайди. Мушкет икки бор шундай ҳалокатга учраб, Фёдор Иванович туфайли омон қолса ҳам ўзини ўнглаб олгани йўқ. Одилжон кўрдик, Кўктой ҳар сафар жайрани қувиб бориб, у тўхташга киришган маҳали баланд ҳавога сакраб, нақ олд томонига тушиши ва жайранинг сихсиз бошини томогидан гарчча тишлайди. Кўктой бу ҳолни биринчи овдаёқ анлаган, шу усулни қўллаб, эгасини қувонтирган эди. Бир куни рўй берган ажабтовур воқеадан кейин Фёдор Иванович олдида Кўктойнинг обрў эътибори янада ошиб кетди.

Қўриқхонадаги ҳар битта бутага ёки тош парчасига хиёнат қилиш таъқиқланган. Ҳайвонларни ов қилиш, ўт-ғиёҳни юлиш, дов-дарактни синдириш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Бироқ одам боласига нима тақиқ бўлса, ўшанга ўч. Фёдор Ивановичдай дунёга таниқли олим бу тоғда ким билиб ўтирибди, дея йилда бир-икки чўчқа овига чиқади. Унинг оғзидан бол томиб гапиришича, уй чўчқасининг гўштига нисбатан тўнғизники ўн чандон аъло эмиш. Қолаверса, танага куч-қувват беришда, дориворликда унга тенг келадигани кам эмиш. Чунки қобон

илдизхўр. Айниқса, эркаги омоч тишлари билан шуварни шудгор қилиб, илдиз ковлаб, заифасини ҳам, болаларини ҳам қорнини тўйгазади. Ольга Ивановна ҳам тўнғиз гўштига расмона бошқоронғи бўлмаса ҳам унинг ўз ёғига қоврилган гўштини, айниқса, устихонларини иштаха билан жажиганда Мушкетни-ку ҳаваси келиши тайин. Кўктойнинг ҳам оғзидан оқдан сўлак сойдаги жилгани тошириб юборса, ажаб эмас.

Хулласки, бугун оқшом ой ёруғида тўнғиз овига чиқишга бел боғлаган Фёдор Иванович Одил муаллимни ҳам ҳамроҳликка чорлади. Тўнғизнинг ўзига эмас, овига қизиқаётган Одил муаллим обдон тайёрланиб, 20 калибрли милтигини тозалаб, ёглаб, камарини ўқ билан тўлдирди. Унинг атрофида ирғишлаётган Кўктой мениям эргаштирармикан, деган умидда айланиб-ўргиларди. Йўқ, йўқ, Мушкет турганда Фёдор Иванович Кўктойни ҳамроҳ қилармиди? Ов эса ҳар доим оёғинг остидан манаман деб чиқавермайди. Тонг ёришиб, нақ чўққи учларига Қуёш нурлари илашиб парпираб турган маҳалда икки мерган ҳориб-чарчаб, уйқусиз кўзларини уқалай-уқалай овдан қайтишди.

— Ов, ов бўлади, — деб ўйларди муаллим...

— Шу болани ҳамроҳ қилганим ёқмади. Якка ўзим борганим яхшийди, — дея ўйларди Фёдор Иванович.

Ольга Ивановна эса ҳали иссиқ тўшакдан турмаган, уёқ-буёққа ағдарилиб, тушида ширбоз тўнғизвачча гўштини чайнаб, тамшаниб ётарди. Энди гапни писанд қилинмай, овга етакланмаган Кўктойдан эшитинг. Ой нақ тип-тикка кўтарилгунча тумшугини яскоқ тошга тираб ўйлаб ётгач, жисми жонида мудраб ётган Ота бўрининг қони жунбишга келди, шекилли, Ойга қараб увлашга тушди. Итлар одатда камдан-кам улийди. Айтишларича, баъзи бир серхосият итлар осмону фалакдан бало-қазо ёпирилаётганини олдиндан сезиб, уни қайтариш учун гайритабийй овоз чиқариб, нола чекишар экан. Кўктой ҳам худди ота бўри каби тумшугини нақ ойга чўзиб, улий бошлади. Ууууув, Хууууув!!! Бу ҳол унинг ҳаётида биринчи бор бўлаётгани учун аъзойи бадани титраб қалтирар, кўзларидан чиқаётган икки қатим нур нақ ойгача етиб боргандай, у ёқдан қайтаётган акс нур арқонига эса аллақандай безовта руҳ илашиб, тўппа-тўғри Кўктойнинг жисми жонини кўзлаб эниб келар, аъзойи баданга аста-секин жойлашар, ҳар нафас ростлаганда янада куч-қувватга тўлаётганини сезиб турарди. Бир соат чамаси шундай машқдан кейин итнинг танаси мисдай қизиб кетиб, кўкраги каттариб, иликлари йўғонлашиб, бироз мастона, сиртлоний важоҳат касб этиб, пишқирганча ўнг тарафга катта доира ясаб, уч бора айлангач, улиган жойига келиб оҳиста чўнқайди. Энди унинг кўнгли ростакан овни, тўнғиз овини қўмсарди. Бироқ у аввал ҳам бир-икки бор тўнғиз тўдасига рўбарў келган, улар кўпинча 5-6 та бўлиб юришар, уюрни бошқараётган ота тўнғизнинг олдинга туртиб

чиққан сўйлоқ тишлари билан йўгон бўйнини чўзганча ташланиб қолса, бу офатдан қутулиш осон эмаслигини сезганди. Бу сафар Кўктой худди ҳид олгандай овчилар кетган томонга эмас, тескари тарафга, ой нури тушмаган қоронғу сўқмоқдан шошиб югуриб кетаётганини сезиб, уйғониб кетган ҳақка кекса ёнгоқ ковагига тўпланган тўрт ҳовуч ёнгогини ҳам унутиб, шақилдогини чалиб, ҳаммани уйғотишга тушди. Кўктойнинг сезгиси алдамаган эди. Бор-йўғи икки қир ошувдаги кенггина яйпанда, минг кўзли чашма суви селоб қилган чимзорда қалин ўсган айиқ ўтини «чопиқ» қилиб, илдизхўрлик қилаётган қобонлар тўдаси бештагина бўлиб, ота чўчқа ҳар қайси росмана шолғомдай келадиган айиққулоқ илдизига тўйиб ухлаб қолган, она чўчқа учта боласи билан эртанги кун гамини еганча, айиққулоқдан ташқари илдизи одамсимон қонтепар, игир илдизларини ҳам ковлаб, бир четга кўмиш билан овора эди. Ёшига етай деб қолган уч нафар таначанинг бирови эркак, унинг эгизларига қараганда жуссаси ҳийла катта, ҳозир энасига эркалик қилиб, беҳафсала шудгор қилаётган, шуям иш бўлдими, дегандай иложини топса, отасини ҳайдаб юбориб, тўдабоши бўлгиси келаётган палла эди. Вазнга қараса шу туришига ҳам Кўктойга босимлик қилади. Тепадан туриб, пусиб кузатган Кўктойнинг мўлжали ҳам айнан шуни кўзлаётганди. Бироқ ҳийла ишлатмаса, уни тўдадан айириб олиш қийин. Бунинг учун ҳид етиб бормайдиган адоқ томонга ўтиш керак. Адоқдаги жилга бўйига тушган Кўктой худди бўрсикниқига ўхшаш овоз чиқариб, ўгил чўчқани чақирришга тушди. Ўзини кўрсатишга пайт пойлаб юрган «бодича» овоз келган томонга югурди. Энди Кўктой жойини ўзгартириб жилга юқорисига югурди ва бир жойда тўхтаб, яна овоз берди. Ўр томонга яхши югурадиган чўчқача завқ билан «бўрсик» томонга чопди. Шу ҳолатда ипсиз боғланган чўчқача қандай қилиб Кўктой қўйган қопқонга тушганини сезмай қолди. Ҳар қандай итнинг тишлари тўнғиз терисига ботиши қийин. Бироқ Кўктойнинг ҳар қайсиси дудам ханжардай тишлари тўнғизваччанинг нақ бўғзига ботиб бўғизлар ва кеккирагини узиб ташлаган эди.

Тонг ёришганда икки овчи ва Мушкет овдан ҳориб-чарчаб, энг ёмони қуруқ қўл билан қайтганда, Кўктой елкалаб олган «ови»ни нақ Одил муаллимнинг оёғи остига ташлади. Мушкет уялгандай думини ликиллатди. Ольга Ивановна учун овга чиқиб, сўппайиб қайтаётган Фёдор Иванович Одилни бағрига босиб, ирғишлай бошлади. Бу ит эмас, ҳақиқий мўъжиза. Бизнинг яшириқча тўнғиз овига кетганимизни у қандай билди. Бунақасини у биринчи кўриши.

— Одилчик, кел, яхшиси Ольга Ивановнага айтмаймиз, ўзимиз отдик, деймиз. Ит теккан жойини эса кесиб ташлаймиз. Кўктой ит эмас бўри. Бўри теккан ҳайвон ҳалол бўлади. Қолаверса тўнғиз гўшти шифобахш.

ҚАСОС ВА ҚУВҒИН

Орадан тўрттагина қиш ўтди. Тўрт марта қор босган Кўктойнинг обрў-эътибори қўриқхонанинг ўзи каби юксалди. Энди бу маконга қизиқадиганлар сони ҳам, ундан топилаётган тош қотган денгиз жонивори каби ортиб бормоқда. «Марказ»да илмий ходимлар учун турар-жой бинолари бунёд этилди. Ҳар йили дунёнинг турли бурчакларидан келган олимлар ойлаб, йиллаб ётиб, изланиш олиб борар, кенгаш ўтказар, ноёб топилдиқлар алоҳида музейга тўпланиб, ҳазина кундан-кун бойиб борарди. Алоҳида буйруқ бўлмаса ҳам марказда яшайдиган уч ит — Мушкет, Кўктой ва бир кўзи кўр кекса қанчиқ ит — Бобик ҳам масъул вазифага тайинланди. Учтанинг биттаси, албатта, бошлиқ бўлиши керак. Бу вазифа уч йилдан буён Кўктойнинг зиммасида, Мушкет Ольга опасининг тан қўриқчиси. Бобик музейга жавобгар. Чор тараф ҳовли, келди-кетди учун Кўктой масъул. Бунинг устига у қўриқхонадан ташқарига қочиб-пусиб, сал пастдаги катта овулга ҳам бориб келади. Очиғини айтганда, ўша ёқда унинг беш-тўртта зурёди ҳам бор. Яқин орада бу овул ҳам яхши кучукка ёлчиб қолади. Агар бир нохуш воқеа туфайли бегуноҳ Кўктой бу тарафлардан ҳайдалмаганда эди. Тўғриси, унинг ҳаммадан масъуллиги, сезгирлиги бошига бало бўлди...

Ўша куни яна қўриқхонага тўп-тўп бўлиб олимлар келишди. Ажнабий юрт одамлари ўзлари билан турли-туман юртларнинг ҳидини ҳам олиб келишган. Мушкет ёки Бобикни билмаймизу, лекин Кўктой бу ҳидларни бир-биридан ажратолмай, боши айланиб кетади. Ажнабий аёл-эркак, ўттиз чоғли одам кун бўйи тоғ-тош оралаб, ўз юмуши билан овора бўлар, озуқа-хўрагини ҳам халтасига жойлаб келган, фақат чой ёки қаҳвани биргалашиб ичишар, кеч бўлди дегунча, тўрт кишилик кемпингларга кириб кетишар, катта чошгоҳда базўр ўрнидан туриб, ҳар ким ўзича бадантарбия қилиб, балки сув совуқлиги учун юз-қўлини ювмай, нонуштага ўтирар эди. Бу пайтга келиб Кўктойнинг нодир қобилияти шу даражага етишгандики, одам ёки ҳайвоннинг кўзига кўзи тушса, дарди дунёсини ўқиб оладиган кайфиятда эди. Негадир меҳмонлар орасидан бирови нодир итимизга ёқмади. Бу оёқлари симдорга осилган чулки-жулопдай шалвираб қолган, туфли ўрнига юзи ҳам, ичи ҳам қора учинчи калиш кийган, худди гимнаст аёл каби орқа-олди бирдай тептекис, юзидан ҳам, елкасида ҳам бир тишлам гўшти йўқ, зигир гулидай кўк кўзли аёл қора кўзойнак тақиб, қоқ суяк қўлларига гугурт қутидай аппарат илганча ҳаммадан кейин ётоғидан чиқиб, атрофга аланглаб, денгиз жониворлари хилхонасига эмас, тўппа-тўғри овул томонга жўнайди. Изидан қолмай уни кун бўйи узоқдан кузатган Кўктой сездики, бу аёл тек эмас. Унинг тушгани тушгандай ичига чизилиб қоладиган асбоби қаёққа йўналса, Кўктой ҳам ўшаёққа қарайди. Кўзланган манзилда

эса ё эшак аравада, ярим ялангоч кетаётган ювиқсиз бола, эшакка ўтин орғиб, тоғдан қайтаётган чол, мачит ёнидаги тошсупа устида тиланаётган гадой, бошига дастурхон қўйиб, осма кўприқдан чайқалиб ўтаётган чорсули аёл, тўрт гилам бўйи томорқасида тош териб, эшак омон билан ер ҳайдаётган, кўкраги очик деҳқон турган бўлади. Демак, бу аёл мўртгина ҳолида ҳою ҳавасга юргани йўқ. Дарди-касали тоғ-тош эмас. Мўъжиза дунёга ҳам боқмайди. Унинг кўзлагани бошқа.

Ҳафта охирлаб, меҳмонлар кетишга ҳозирланган паллада ҳам шум кампир айнан сув ювиб кетган арнада ётган, фақат устихони қолган эшак ўлигини ва унинг атрофида ётган ориқ-тирриқ итларни суратга тушириб, қизариб-бўзариб, ҳаллослаб қўриқхона ҳовлисига етиб келганда Кўктой газаб билан унга ташланди. Йўқ, йўқ, бу итнинг одам гўшти ейишга сира тоби йўқ. Кампирнинг аъзойи баданида ҳавас қилса арзийдиган нарсанинг ўзи йўқ. Нима бўлсаям Кўктой аввал кампирнинг почасига ёпишди, кейин эса аппарат тутган қўлларини ғажиб ташлади. Баногоҳ аппарат қўлдан учиб кетиб, ҳарсангттошга урилиб чил-чил синиб кетди, Кўктой эса индамай жойига бориб ётди.

Ҳамма ҳайрон, атрофни қий-чув босиб кетди. Ўзида гумони борлар эса худди божхонанинг еттинчи сезгиси бор қопагон назоратчи итига рўбарў бўлгандай ётоқларига шоша-пиша кириб, яширган тошларини пайпаслаб қолишди. Керак бўлса, душманамни ҳам даволайман, деб қасам ичган шифокор ўз бурчини бажарди. Ярадорни ювиб-тараб, вертолётга солишиб, тўппа-тўғри Тошкентга жўнатишди. Итнинг қутурган ёки йўқлигини аниқлаш учун унинг айнан бошини кесиб, беморнинг изидан жўнатиш лозим эди. Одилжон нима бўлганига фаҳми етиб, Кўктойга ёмонам ичи ачиётгани аниқ эди. Эслихушли Фёдов Иванович бундай қотилликка йўл қўярмиди? Ўйлаб-нетиб ўтирмай Кўктойнинг ўрнига қари Бобикнинг бошини кесиб, таҳлилга жўнатди. Изидан Одилжон ҳам мардлик қилди. Оқшомнинг ўзида Кўктойни етаклаб кетиб, тўппа-тўғри тугилган жойига Сарибой оқсоқолнинг қўтонига элтди. Омонатга хиёнат бўлмади. Кўктой қилган хизматига, Одил эса берган нон-тузига рози бўлар...

ЧАШМИОБДАГИ ОДАМЛАР

Бу Чашмиобда икки одамнинг боши қовушса, салом-алиқдан кейинги «тутантириқ» ҳам, «чақмоқтош» ҳам баъзида писиллаб ёки чарсиллаб ёнадиган гурунгулхани ҳаммиша мол-ҳолнинг шаклу шамойилини такрор, бетакрор чизиб беради, десам ишонаверинг.

— Фалончининг нечта боласи бор, — деб сўрашни ирим биладиган одамлар, унинг ўрнига «нечта қора-қураси бор» деган сўровни одат қилгани ҳам бор гап.

Айтмоқчи, Ўртакентлик Самад гурри¹² ўғлининг суннат тўйига атаб қўйган, учдан тўртга чиқаман деб овози бузилиб қолган ҳўкиз-часи кеча кечкурун молларидан ажраб қолиб, қўрасига етиб келмаганини билиб, туни билан уйқуси келмади. Азонда туриб, бомдод номозини ҳам ўқимай, пою пиёда йўлга тушди-да, ўзи гумонлаган Ёнбулоқ қишлоғига — Ўта пиённикига йўл олди. Аввал ҳам бир-икки бор иши тушган. Ҳар сафар моли йўқолганда, хуржунига иккита ароқ солиб, ҳаммадан бурун Ўта пиённикига бориб, бирга қўшилиб ичишиб, бу қишлоқда ҳамманинг омбор томида бўладиган қўшқулоқ кўзага қовуриб босилган мол ёки қўй гўштидан еб, молининг дарагини топиб, ўзининг ҳамёнидан тушиб қолган пулини ўзи топиб олган каби қувониб, оғизда бир гала қўшиқ билан қайтиб келган.

Айни шу жойда яна бир танишув: Зарафшон тизма тоғларининг қиблага қараб тортилган камон ўқидай жойлашган Тахтиқорачадан Жомга қадар чўзиладиган бу тоғ жудаям пурвиқор эмас. Пасмаклиги заминга жудаям ботиб кетганлиги, тош билан тупроқ аралаш-қуралаш бўлиб кетганлиги учун жудаям серхас. Узун ва кенг сойлари орасида яйловлари мўл-кўл. Бунинг устига чашма-булоқ дегани бисёр. Чашмаларнинг каптар кўзлигидан тортиб, сув тегирмонида бемалол юритадигани ҳам бор. Шунданми, бу чўққили тоғнинг орқа-олди, айниқса, баланд тарафи яқвоя арчазор бўлиб, улар ўзидан-ўзи кўпайиб ётади. Соё бўйлаб баландга турли-туман маймунжону тиканли буталар, паст-баланд дарахтлар билан тирмашиб ётади. Шундоққина тоққа ўрмалаб кетган еттита улкан соё бўйларида жойлашган қишлоқлар ҳар қайсиси алоҳида ўз номига эга бўлса ҳам, фақат чашмадан сув ичгани учун ҳаммасини бирдай Чашмиоб деб айтишади. Тирикчилиги чорва билан ўтаётган одамлар фақат шу билан қаноат этмай, озгина оқар сув борлиги учун парча-буриш қия ерларни ҳаворлаб деҳқончилик қилади. Таърифи тўрт томонга кетган сархил узумзорларда пишиб етиладиган султони узумнинг бир бошини чашма кўзига босиб қўйиб, оғизга солсангиз, бурама ёки қувача қилиб асал ютгандай энтикиб қолишингиз тайин.

Бу қадим юртлар Одам Атодан қолганига анови Сийпантош, Сангфилтошу, Қозонтош, Кўчқортошдаги қоятош суратлари шаҳодат бергай. Оташпараст боболар ёдгорлиги ҳам бир талай. Ўртакент исломий маърифат ўчоғи. Қадим мадраса харобалари орасида мозий нишонаси — минг йиллик жомеъ мачитнинг ҳар қайсиси икки кучоқ келадиган арча устунлари қадим санъатнинг сеҳру синоатини елкалаб турибди. Шарофатли шайхларнинг қўш даҳмаси ҳам икки тепалик бошидан самога узатилган икки илоҳий кўл каби қўкка бўй чўзган. Ҳозир эса ўша шайхларнинг ўн еттинчи невараси, боболарига боши катталиги, қизил юзлиги, ҳар қандай одамни ўзига қаратиб олиши ўхшаса ҳам сирқинди бўлгани учун на эскидан, на янгидан саводи бор Самад гуррини кузатамиз. Қачондир, қайсидир бобоси йўлбарс

бўлганини айтиб мақтанадиган мушук каби керилишдан ўзга вақоси бўлмаса ҳам, фалон авлиё катта бобомиз бўлади, дея «қуруқлик» қиладиган Самад гурри гуриллатиб тўй қиламан, деб мол кўпайтираётганда ёнбулоқликларнинг бу хурмача қилигига нима деса бўлади.

Ўртакент етти қишлоқнинг ўртасида. Кун чиқишда учта, кун ботишда учта. Кўйни-ку чўпони бор. Моллар эса подасиз, эмин-эркин юргани учун улар говлигига бориб, ҳеч тортинмай чегарани бузиб кетаверади. Моли келмай қолган ўртакентлик қидиришни бошласа, сўраб-суриштирганда шундай жавоб олади:

— Агар молинг кун чиқишга ёки тоққа қараб кетса, кўнглингни кенг қил, йўқолмайди. Кетган изидан қайтиб келади. Ёнбулоқ ёки Пистали тарафга кетса, кун ботиш томон бўлгани учун офтобдай ботиб кетади. Энди тилингни осилтириб югуравер. Кичикроқ бўлса сўйиб ейишади, каттароқ бўлса авгодан ошириб, сотиб юборишади.

Янаям қизиқ томони Чашмиобдаги ҳар қайси сойнинг одамлари саҳти-сумбати бир-бировига ўхшаса ҳам, феъли-атвори, дунёқараши бир бошқа. Ўртакентлик маҳмадона шундай латифа тўқиган (албатта ҳазил аралаш): Қуш уясида кўрганини қилади, дегандек бу сойларда туғилган ўғил болалар илк бора тил чиқарганда биринчи сўроғи феъли-атвориға ишора бўлади.

Ўртакентлик бола: — Бу қишлоқда ҳаммани оғзига қаратадиган, гапдон ким?

Ёнбулоқда: — Қайси ўнгира кечқурун мол адашиб қолди? Бу-гунгисини саришта қилишга мана биз чиқамиз.

Кун чиқишдаги Дарали сойда: — Муллаликда ким биринчи?

Ундан наридаги маконда: Ака, носдан борми?

Беридаги қишлоқда: — Винодан борми, жўра?

Бу гаплар ростми, ёлғонлигини билиб олиш учун қишлоқларнинг ҳар бирига Муқимий каби пиёда ёки аравада саёҳат қилмасанг, бир-икки қараганда ҳеч нарсани тушуниб бўлмайди.

Шуйтиб Самад гурри Ёнбулоққа етиб келаверсин. Субҳикозибда Ўртакент тоғининг Лукки деб аталадиган чўққи орқасида Бўриқўтон деган ўнгира арратишли қопқон қўйган Турдиқул мерган эшагини «хих»лаб то бузуққа етгунча, урғочи бўри териси учун бир ҳўкизнинг пулини олдиндан бериб қўйган шаҳарлик бойвуччадан қандай қутулиш йўлини ўйлаб бораёпти. Худоё ишқилиб шарманда қилма!. Шайтон кўнгил эса мерганни алдаб юпатган бўлади: «Ҳеч бўлмаса қўйнинг орқасидан юрадиган кўкишгина итимни терисини шилиб бериб, қутуламан. Шаҳарлик олифта буни билиб бораёптими? Нечта кучук тишини бўрининг тиши деб сотганимда билишмаган одамлар, буниям қайдан билади?».

Турдиқул беш боланинг отаси бўлиб, «ҳаш-паш» дегунча иккинчи хотинни ҳам олиб қўйворишга улгурган, пушаймон ёки ибодатни ҳали

вақти бор деб, пешонасини ерга урмаган чаласавод кимса Худодан ўхшатиб мўл-қўл тилаб олишни ўрнига қўярди. Бўрига қопқон қўйилган сой худди қопқоннинг гирдогирди айлана ўров бўлгани учун уёқ тарафга эшак ўтолмайди. Ўрталик сой қамиш ва ёввойи дўлана, уч қат, заранг қалин ўсганки, унинг ичига кириш учун гуржи итдай эмаклаб ўтиш керак. Мерган бориб-келган йўлини яхши билади. Тонгги офтоб кунгай бетдаги бургут уясини ёритиб улгурган. Чўққилар боши оқариб боради, фақат сойлар ичидан қолиб кетган қоронғулик тош айвонлар ичига кириб яширинмоқчи бўлади. Мерган семиз ва бақувват, аммо юрмас, кулранг, ахта эшагини сўқмоқ адоғидаги шуварда қолдириб, хуржунни елкага ташлаб, бир қўлда қўшоғиз, биттасига ярим қулочдан зиёдроқ боши мушт бўлиб тугилган сўйил таёқни олиб, буталар орасига эмаклаб бораётир. Унинг важоҳатидан бўри эмас, узукун тоғда ёлғиз яшайдиган гор алвастисининг ҳам ҳеч қачон сартарошга иши тушмайдиган аъзойи баданидаги бир қарич узунликдаги юнглари ҳам тиккайиб, ичига от чумоли оралаб кетиши ҳеч гап эмас. Айтмоқчи, мерган ҳам кўпинча соч-соқолини ўстириб юради. Агар устидаги яғир бўлиб кетган аскарый кийим-бошини ечиб ташласа, ёввойи одамдан ҳеч камлик жойи йўқ. Айниқса, унинг бўриники каби юм-юмалоқ, бир-бирига жуда яқин жойлашган иккала кўзи биргалашиб тикилса, улардан электр токи каби тарқаладиган кўринмас учқундан ҳар қандай жонли бежон бўлиши тайин. Бунақаси одамлар орасида камдан-кам бўлади. Унинг жилмайиши ҳам ит табассумига ўхшаш, ич-ичидаги совуққон ёвузлигини яшириб кетолмайди. Тассаввур қилинг: мерганнинг шу кетишида пучча қулоқлари ўрнига дўлта бўрининг қулоқлари ўрнатилса ва ит тумшук кийдирилиб, лабини қип-қизил ранга бўяб, жагининг ошиқ-мошиғигача очиб қўйилса, Тошчайнар каби зўравор махлуқнинг ўзи бўлади, қўяди. Ахир ундан бошқа ҳеч ким аввали охир отнинг думидан тортиб йиқитадиган бўридай зўравон махлуқни тириклай тутиб олиб, қшлоққа эндириб келмаган. Беш яшар хўкизнинг бўйнидан ғарчча тишлаб узиб олишга қодир жағлари қайрилма сим билан қаттиқ чандилган, бошига зарранг таёқ билан уриб чала беҳуш қилинган бўри қўлга тушганда баттар мардлиги тутиб, мерганнинг етовида немис овчаркасига ўхшаб юриб, давлатталаб, фарзандталаблардан зўравон эгасига хайру-эҳсон йиққанини кўрганимиз бор.

Бўри бўлсанг гингшима, деган нақлни эшитганмисиз? Қопқонга тушган бўри бошқа ҳайвон сингари дод-вой солмайди. Калтак еяётганда ҳам ортиқча гингшимамайди. Хулласки, овчининг бу тонг омади чопди. Қопқонига бўри тушибди. Нақ олдинги икки оёғидан «тишлаган» қопқон зарбидан нақ ошиқ-мошиғининг ўзидан узилай-узилай, деб турибди. Яна ярим соат кечикса, оёқ узилиб, бу урғочи бўри кенгуру каби сакраб-сакраб қочиб кетиши ҳеч гапмас. Ҳайрият, мерган вақтида етипти.

Аммо тоза пўлатдан «алдаб-алдаб», «оз-оз сув бериб» ясалган, хатто айиққа ҳам қўйса бўладиган бўри қопқоннинг ҳамма ёғи қон. Жисми-жони асли Урал тоғидан олинган бу аждаҳо темирни ҳадеб гажийверганидан ёш бўрининг уч-тўртта тиши синиб кетган, ҳезидан сўлак ўрнига қон оқар, мерганнинг йиртқич кўзлари эса бўрининг нақ жонини суғуриб олишдан бошқа нарсани кўзламасди. У милтиқни бир четга қўйиб, қўлидаги сўйил билан бўрининг нақ бошига шундай туширдик, махлуҳнинг қон оқаётган кўзлари қинидан чиқаёзди. Қанийди, бу зарба бор-йўғи бир марта бўлса? Икки, уч, тўрт, беш...

Энди бўйқизлик остонасига қадам қўйган, нар бўрининг кўзи билан қараганда гулгун яшнаб турган, ёқимтой бўлиш учун аллақаяқларидан хушбўй ҳид тарқата бошлаган бу жондор энди сулайиб, жон таслим қилиш олдидан ҳиқиллаб қолганди. Энди мерган бамайлихотир ёнидан пичоғини суғуриб олиб, бўрининг нақ ўмганига санчиб юборди. Турмада ўтирган уста йигитлар тошкесар арранинг пичоғидан эрмакка ясаган шох дастали пичоқ учи нақ юракка санчилганда жондор бир ихради. Айни шу пайт бўри кўзидан ҳам, мерган кўзидан ҳам шахду шиддат ёлқини сўнгандай бўлди. Тишли қопқонни очиб олиш ҳам осон бўлмади.

Тулкининг шакли тушурилган қайирма пичоқча билан бўри терисини шилишга тушган мерганнинг хатти-ҳаракатини кузатиб турган одам бу зот бир умр тери шилиш билан шуғулланган деб ўйлаши аниқ. Қипялонғоч гавда шу яқин атрофдан ҳид олиб, сира кечикмай етиб келадиган гажирларга уч-тўрт кунлик хўрак бўлишини кутиб қолаверди. Эшак келган йўлидан яқин сўқмоқларни яхши билади. Негадир уни хуржундаги юк қўрқитиб, қўйганди. Тирик бўрини кўргани ҳамона гунг-соқов бўлиб, тиззалари қалтираб қоладиган эшак авлоди бўри терисидан ҳадиксирамайди деб ким айтади? Мерганнинг ҳам кўнгли алланечук бўлиб борарди. Шул боисми, йўлнинг ярмига етмасдан Ёнбулоқ елкасидаги шаршара бўйига келиб, эшакдан тушди. Бу ерда тўхтамай ўтиб бўлмас. Чўққилар бағрига чиқишда ҳам, қайтишда ҳам ўпкаси бор жонзот нафас ростлаши керак. Мерган аввал қон юқи қўлларини, юз-кўзларини ювди. Кейин чўқморини сувга ботириб қўйди-да, хуржунидаги нонни сувга ботириб еб, тамадди қилди. «Ё тавба, — деб ўйларди мерган, — бу шаршара ҳудуди айнан Ўртакентга тегишли бўлса ҳам унинг бир томчи суви исроф бўлмай тўппа-тўғри Ёнбулоқ томонга ўтиб кетади. Бурун замонда ўртакентликлар Бухоро амири улуғ шайхлар даҳмасини зиёрат қилгани келганида ундан шаршара сувини Ўртакентга ўтказишга рухсат олганида Ёнбулоқ кайвонилари бу Катта қишлоқ аҳлига узоқ қариндошликларини, агар шу сув бормай қўйса, экин-тикинлари қуриб-қовжираб кетишини айта-айта уларни бу йўлдан қайтарган. Елкадаги тоғ-

нинг энг баланд жойида, салкам йигирма гектарлик, улкан тоштовоқ ичи каби майдон бўлиб, ўш жойда қишнинг қори «товоқ гирдида» уюм-уюм хирмон бўлиб тўпланиб қолади. Ёз кириши билан бу қор эриб, теппа-тенг ярми Ёнбулоққа, ярми Ўртакентга эниб кетади. Бу икки қишлоқ бир энанинг кўкрагини тенг бўлиб сўриб ётгандай гап. Бироқ бир палакнинг сапчаси бошқа-бошқа мазали ёки бундайроқ бўлгани каби икки қишлоқ одамлари бир-биридан анчайин фарқ қилади. Қизиқ-да, Ёнбулоқ шеvasи «ж»ловчи, Ўртакентники эса «й»ловчи. Олайлик, манови Турдиқулнинг ўрнида ўртакентлик бўлсайди, бундай хавфли овга жазм қилмаган бўлармиди? Бўлмаса, Ўртакентда йигирма пушти овчи бўлиб ўтган қушни ўзини эмас, кўзини кўзлаб отадиган қарагай мерган, сайёд уруғи вакиллари ҳам оз эмас. Айтмоқчи, Ёнбулоқда бор-йўғи бир отанинг — ёз ва қишда иссиқ-совуқни писанд қилмай ялангоёқ юрадиган Авлиё отанинг фарзандлари униб-урчиган бўлса, Ўртакентда ўзбекнинг ўн олти уруғи елкаш, тобуткаш.

Оқсоқоллик бошқарувига исломий маърифат аралашганига минг йилдан ошган. «Қизил» ҳукумат давридан аввал Ўртакентда биров шайтон йўригига кўниб, жиноят содир этса, мачит айвонидаги устунга боғлашиб, шариат ҳукми бўйича жазога тортилган. Унинг таъсири ҳали ҳануз давом этади. Нафси ёмон молми, одамми, онда сонда ўғирлик ёки ғарлик қилиши мумкин. Оғир жиноятдан Худонинг ўзи асрайди.

Ёнбулоққа етиб келганига анча бўлган Самад гурри Ўта пиёндан яширин маълумот олиб, тўппа-тўғри Ўрин махсумнинг оғилига бориб, аввал минора қилиб терилган таппиларга маҳлиё бўлиб, кейин эшикнинг симланган зулфинини суғуриб, бегона ғунажин билан қамаб қўйилган ҳўкизчасини топиб олиб, Ўрин махсум билан гап талашаётган, уни эртага, албатта, мелисага ёзиб беришини айтиб жаҳл қилаётган эди.

— Бар, бар, қайга борсанг бар. Хўкизинг қош қарайганда анови калгав ғунажинга илошиб келди. Нафсини қондирсин, деб қамаб қўйган мен ўзим аҳмақ. Шу ақшам сўйиб, калла-пойча қилиб жубарсам бўлайкан. Ҳе, таначангга қўшиб, энангди сени!

— Нима, нима, шу гапингга с..ни епсан. Ҳе, сени энангди!

Ўрин махсумнинг аввал носқовоқ бурни, кейин чағир кўзларининг чети қизарди. Бамисли жўжахўроздай тепа сочи тиккайди. Кўлидаги заранг таёқ билан Самад гуррининг хўкизини, худди минг йиллик ўчи бордай орқа-олдига қарамай қақшатиб ураберди. Хўкизига раҳми келган Самад унинг қўлидан таёқни тортиб олмоқчи эди, қутуриб кетиб, бегуноҳ одамнинг юзи-кўзи демай, савалаб кетди. Самад бундай бўлишини сира кутмаган эди, довдираб қолди. Боши ёрилиб, бурни қонади. Ҳам ғарлик, ҳам пешкинлик қиладиган ўғридан калтак

ейиш алам қилар экан. Бироқ гуррилигини ўртақентликлар кўтарар экан. Ўзини зўр-базўр қўлга олиб, жароҳатларини ариққа ювиб олган Самад хўкизи топилганига шукр қилиб, бироқ ичида алам билан ёниб қайтади. Бу қишлоқда бировга ёрдам берадиган ёки гувоҳликка ўтадиган кимса топилиши даргумон. Гуррининг ёлкасига минган шайтон ургочи бўлиб, дарров эркаги билан қовушган, фурсат ўтмай ҳар қадамда биттадан болалаб кетаётир. Барибир шу бугуннинг ўзига марказга кетиб, ҳам даволаниб, ҳам мелисага ариза беради. Мелисанинг икки-уч зўри айнан Ўртақентдан чиққан. Бировига тўрт кило ёнғоқ билан тўрт кило қора майиз олиб бориб берса, Ўрин махсумни бемалол ўн беш суткага тиқтирса бўлади. Қўлга олинса бас, мелисага пул бериб бўлса ҳам ичини эздириб юборишга кучи етади.

Аслини олганда Ўрин махсум (отаси бор-йўғи чала-чулпа намозхон бўлгани учун уни мулла деб аташиб, ўғлини мулланинг боласи махсум деб атайдилар), Турдиқул мерганнинг бўласи ҳар иккиси Ёнбулоқнинг эркаси ҳам, серкаси ҳам, ўғриси ҳам, бўриси ҳам, ақиям, бақиям бор Хўжа Даминнинг туғишган жияни. Йигитнинг тоғасини сўрайдилар. Бир тоға етти отанинг ўрнига ўтади, деган нақлга қаттиқ суйнган Ўрин махсум мулла отасига боришни эп кўрмай, тўппа-тўғри Хўжа Даминнинг чорбоғига йўл олди. Шўро даврида кичкина мансаб эгасини, эшак бозорнинг даллолидан бошқа ҳаммасини фамилияси билан айтиб чақириб расм бўлган. Чашмиобнинг етти қишлоғида ҳам шундай. Хўжа Даминники ҳам шунга ўхшаш. Кўп йиллар мактаб муаллими бўлгани учунми, Хўжаев Дамин дейиш ўрнига шоирларга ўхшатиб Хўжа Дамин деб қўя қолишган. Айтмоқчи, ҳар икки қишлоқда ҳам кўпчилик одамда лақаб борлигини ҳам айтиб ўтиш керак, Масалан, Чатоқ, Наймит, Лунка, Ғўдал, Гардон Гурри, Ёлдор бўри...

Энди Хўжа Дамин билан танишайлик. Хўжа Дамин (Ёлдор бўри) Бухородан амир қочган йили туғилган. Энаси Писталилик Годай хўжанинг қизи, сирикдай¹³ жувон. Бош фарзандини ўғил туғиб, узоқ та-наффусдан кейин икки қиз кўриб, бошқа туғмай қўйган. Отаси Дамин чорвадор бой Кулхўжанинг биттаю битта суйгумчик ўғли. Унинг исми-ни Турди ёки Турсун қўйса бўларди. Бу исмдаги болалар кўпинча газанда бўлиб чиқишини кўпчилик кузатган. Кулхўжа асли полвонзода бўлгани учун давраларда ҳайқириб олишган, яккамихдан икки отни узмас, тоғ орасида бир сурув биялари чўпонсиз ўтлаб юрар, ҳар кузда йигирмата жайдари қўчқорни ертўлага киритиб, нуқул беда ва арпа бериб боқар, ҳар қайси қўчқорнинг думбаси каттариб, танасининг салкам ярмини эгаллаб, думба тилим-тилим ёрилиб кетар, тахтакач-лаб бўйнига боғлаб қўйилмаса, ўрнидан туролмай қоларди. Айтишлари-рича, Кулхўжа эшигида хизматкор сақламас экан. Ҳаммасини ўзи эп-лар экан.

Даминбой Далатепага от билан қатнаб, мактабни битириб, энди Самарқандга ўқишга бораман, деб турганида уруш бошланиб қолди. Ҳамма ҳар ёққа тариқдай тирқираб кетди. Даминхўжа ёмон хўжа бўлиб, тўрт йилни бир амаллаб тоғ орасидаги хилват маконда ўтказди. О, бу тоғлар, бағрига сизиниб интилганни интигини қуритмайди. Бардошини бот-бот синайди-ю, Қоятош ёригига тушган тоштешар уруғидан арчами, сумбулгиёҳ ўстириб, яшнатиб қўяди. Қоронгулигидан қўрқмай ғорларига кириб кетсанг, изларига чироқ ёқиб кириб, қидириб ҳам топиб бўлмайди. Даминхўжа икки йилча Конизар ғорида яшади. Онда-сонда қош қорайганда от билан қишлоққа эниб келарди. Айни шу пайтда ота-она унинг дийдорига тўйиб қолар, камида бир ойлик озукасини бир қопу хуржун қилиб отга ортиб, яна изига қайтади. Тоғнинг икки тарафидаги қишлоқ-овулларда аёвсиз очарчилик бошланиб, қолган-қутган бева-бечора нон излаб, тоғ орқасига обикор жойларга, ҳеч бўлмаса чақир нону лавлаги еб жон сақлаш умидида эниб кетаётганда Даминхўжа ҳам Илонли тарафдан эгасиз бир қизни отга ўнгариб келган, уни никоҳсиз хотин қилиб бир йилча яшаган, ҳомиладор бўлган аёл ёввойи шароитга кўниқолмай, охирида туға олмай, жон таслим қилган экан. Унинг қабри қаердалигини ёлғиз Яратгану Хўжа Даминдан бошқа ҳеч ким билмайди. «Ҳаром шайит» деган жой балки ўшандан қолган.

Ёнбулоқликлар азалдан бир отанинг болалари эканини аввал ҳам айтгандик. Бу қишлоқдагилар ўзаро сендан мен камми, деб бир-бири билан чиқишолмай, бугун муштлашиб, эртасига ярашиб юрса ҳам, ташқаридан «хужум» бўлганда она товукнинг жўжаларига калҳат хужум қилганида қанотлари остига олиб яширгани каби оқсоқоллик етти пуштидан ўтган, аввал батрак, кейин ревком бўлган Нурбой қизил йигитларни урушдан олиб қолишнинг антиқа йўлини ўйлаб топди. Ўрис военкомат (ҳарбий комиссар) қишлоқ оралаб урушга яроқли одам қидириб келганида аввалдан эшитган оқсоқол қишлоқда бор-йўғи икки нафаргина букри одамни топиб, уларга тайин қилади:

— Мен военкомат билан уйма-уй кирган бўламан. Сенлар аввал ўз кийимингда, ўз уйингда турасан. Кўриқдан ўтганинг ҳамоно имо қиламан. Дарҳол кийимингни ўзгартириб, ўша мен кўрсатган ҳовлига югурасан. Зинҳор-базинҳор кўзларингни кўрсатманглар. Савол берса, тутилиб-тутилиб жавоб берганларинг маъқул. Бундай текширув бор-йўғи бир марта бўлади. Шундан сошлаб ўтсаларинг, отимнинг емидан ҳар қайсиларингга тўрт килодан арпа бераман, қовурмоч қилиб ейсизлар. Борларингга шукур, букри хўжалар.

Ҳар икки букри ҳам арпа нон дарагини эшитиб, физғизон актёр бўлиб тайёр туришади. Қизиқчилик аслида қонида бор эмасми, улар бу юмушни ўхшатиб эплашади. Беш-олти ҳовлида фақат букрига дуч келган военком «чёрт побери, все горбатий» деб қўл силтаб кетишдан

ўзга чораси қолмайди. Пихини ёрган Нурбой қизил Даминхўжанинг отасидан ўглини яшириб юргани учун пул ўрнига икки-уч марта тилло танга олганини ҳаммадан яширади. Ўзи узоқда бўлса ҳам бу ёққа самум гармсел шамоли етиб келган уруш ётганида Даминхўжанинг ота-онаси ҳам бир-биринга гал бермай, қаёқ қилганди. Бироқ дарров ўзини ўнглаган Дамин таниш топиб, бир нима узатиб, ўқитувчилар олийгоҳга сиртдан кириб олган, муаллим етишмайдиган қишлоққа бориб, носранг кител шиму, сталинча шапка кийиб, кўзга кўринган Дамин Хўжаев бўлиб олган эди. Бу одам кенг, барваста елкали, қўллари паншахадай узун, япалоқ юзига нисбатан бироз кичикроқ кўзлари ёниб турадиган бароқ қош, юраги нақ кувалдай келадиган муштидан катта содда мугомбир, бироз илжайиб, салмоқлаб гапирадиган бу зотни ароқ ва гўштга тўйганини, тўйдим, деганини ҳеч ким кўрмаган. Қишлоқдошларининг кўпчилиги от асрашни, той боқиб, ундан улоқчи от чиқаришни, кўнглига ўтириб қолса яхши отни ҳам, яхши мол-қолни ҳам, оёғи бўлиб, ақли бўлмагани учун етаклаб ёки ҳайдаб кетса, билса ҳазил, билмаса чин бўлиб қўя қолгани ёмон. Даминхўжа ўз қадри-қимматини биллиб, бўй-бастига яраша от ўғирлашни қоп-қоптиради.

Уҳху, унинг асов тойни мингги қилишини бир кўрсангиз. Ўз бошича сурувда эркалаб юриб, қўлтиғи остига пуфланган шар бордай керилиб юрган, асов той сағрисига канадай ёпишиб олса борми, той юлдузни кўзлаб осмонга сапчиса ҳам то чарчагунича бош оққан томонга шаталоқ отиб югурса ҳам бу балойи баддан қутулолмаслигини тушуниб етгачгина, ювош тортиб қолади. Ким билади, балки маҳоватдир. Даминхўжа баъзида бўй бермаган асов тойларнинг бўйинини қайириб, оч биқинига бир мушт уриб, сулайтириб қўйганини кўрдим деганлар бор. Бу кўпинча Даминхўжани той гўшти егиси келганида бўлса бордир. Лекин бу одамнинг нарилигини ҳам, берилиги ҳам бор, дейишади. Ўша бери томони уни бемаҳал ажалдан асраб юрган бўлса ажаб эмас. Ажаб тақдир, Даминбой отадан бир ўғил бўлгани каби, шундай келбатли хотини ҳам бир ўғил туғиб, бошқа фарзанд кўрмади. Лекин эру-хотин шунисига шукур, деб қараб қолмади. Кўнгиллариға Худо бир бошқа раҳм солди шекилли, этак остида қолган, энаси туғиб ўлган оз эмас, кўп эмас, икки ўғил бир қизни — бировнинг боласини меҳр кўргазиб катта қилди. Ўзининг номига ўтқазиб, уйлижойли қилгани ҳам бор. Қолаверса, дастурхони очикликда унга тенг келадигани бу Чашмиобда кам топилади. Йўлни уриб, ҳайр қил, деган нақлга амал қиладиган Даминхўжа ким бўлсам сўраб-суриштирмай меҳмон қилаверади. Ёнбулоқ деса чор тарафда, катта шаҳарда ҳам, пана-пастқам овулда ҳам Даминхўжанинг шишадай кўм-кўк сув чайқалиб турган ҳовузини, муздай ҳовуз сувига бўйнидан боғлаб ташлаб қўйилган оқу қизил ичимликлар, гоҳ қовуриб, гоҳо димлаб, чинни лаганга солиб келтириладиган, товоқда диркиллаб турадиган кўзи

ёки той гўшларининг ширин таъмини, Хўжа Даминнинг мастона қийқириғи аралаш мақтов қаймоғига ботириб олиб, бетўхтов айтадиган оқ шеърларини амалдор, тамшаниб юрадиганлар, ризқини эл устида деб биладиган амалдорлар орасида ҳам анча-мунча топилади. Етмишдан ошса ҳам, «кетмиш» йўлини танламаган, бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмаган, оғзидан бир дона тиши ҳам тушмаган, жаноза ўқийдиган мулла жўрасига қаттиқ тайинлаб, «мени лаҳадга қўяётганларингда гўрим айвонига икки шиша арақ қўйиб, бировининг оғзини очиб қўймасанг, ютоқиб кетаман-да, кафанимни судраб келиб ҳам қўтонингни қуритиб, шўрингни аритиб кетаман», деб юрган, бироқ ич-ичида, ҳали сен мулланинг нечтасини кафанини ўзим калта бичаман, деб юрган бу зотнинг қўлидан ҳар нарса келади. Мана ҳозир Ўрин махсум ҳам қийшайиб тоғасининг олдига кириб келган, «анови Ўртакентга дарров бормасангиз бўлмайди, Самад гуррининг хўкизини ҳазиллашиб қамаб қўйган эдим, кимдир сотиб қўйибди. Эрталаб келиб, топиб олди-ю, мингиллайверди. Энағар шайтон, гиж-гижлаб бир таёқ урган эдим боши ёрилди ва вой-войлаб жўнаб қолди. Органнинг қулоғига етса, бор-йўгимни шилиб битиради. Биттасидан зўр-базўр қутулганимга ҳали кўп бўлгани йўқ. Ўзи аввал бироз мол-ҳол, пул-мул йиғиб, кейин бировни уриш керакми, дейман. А, таға, менам сизга ўхшадимми дейман. Бу савдо сизнинг бошингиздан кўп ўтган».

— Эй, жужуқбачча, таррамак чапча, нима деб алжираяпсан? Ўғирликни ҳам, фарликни ҳам эплаган қилади. Энди тоғам шундай қилган, деб беллан иш қилаверасанми? Ундақаларнинг хўкизи қўлга тушдими гарчча сўйиб, ичак-чавоғини, тери чапонини гулдур-гуп қилиб, гўшти-ни отга ортиб, тоғ ошириб анови Норбой қассобга пуллаб келмайсанми? Қайтишда ўша қишлоқда кўпчилик экадиган кўкнори пўчоғидан икки кило ола қайтсанг, мазза қилиб ичиб ётганга нима етсин. Меники халтанинг тагида оз қолибди, тўлдириб қўймасам хумори тутганда кўзим жерни кўрмай қолади. Айтганча ўша хўкизни шартта сўйиб, қовуриб олсанг ҳам ўша гурри қидириб келганда қовурдоққа тўйғариб юборсанг, сени тоғасига тортипти, деса бўлади. Мард одам шундай бўлади. Ўзининг еб-ичмаган молини сўйиб, ўзига едиради. Сен кимга ўхшадинг билмадим. Сухтаси совуқ отангга тортгансанми, дейман. Намоз ўқийман деб, орқасини кўп ювиб, дабба бўлиб қолганди. Шу билан кетди бечора... Сен бола биронта қиз ёки жувонга ҳавасинг кетсаям сўлагингни оқизиб юраверасан. Мен сенинг ёшингда кимнинг аёлини кўз остимга олсам, эри билан бир тўшақда ётса ҳам орқасидан кириб кетардим. Уйқутираб, алжираб қолса, албатта ўзимни танитиб кетган жойим бор. Ҳай, сен Даминхўжанинг жияни эмассан. Анови Турдиқул жияним ҳам сендан дуруст. Нуқул қанжиқ бўрининг андомини сотиб, бойиб кетаётир. Аёлпарастликдаям менга бўйлашади. Ҳа, билдим эрта-

га Ўртакентга — Одил кўр жўрамникига боришим керак. Биламан, ўзингда йўқ, дарров бировдан бир серкача топ, 15–20 килодан кам бўлмасин. Ўнтача ароқ ҳам топ. Иложи бўлса, шу кеч боришим керак. Ўша Самад гуррини йўлдан қайтаришни фақат Одил кўр жўрам эплайди.

Энди Одил кўр билан танишганимиз маъқул. Бўйи ўртадан паст, баднафс ва хўра бўлганидан бадани гўштдор, бароқ қошлари остидаги узун киприклари, қўй кўзларининг чапдагиси анчайин қисикроқ бўлгани учун милтиқ милига қараган мерган каби одамга қараганда нақ кўнгил тубини кўриб оламан, дегандек синчиклаб қарайди. Юрганда ҳам, гапирганда ҳам салмоқлашга уста. Ёшлигида нардан бери ўқиб, олди-бердини тез англаб, дарров каттариб, хўжаликда раис ҳам, партком ҳам бўлиб ишлаган, нафақага чиқса ҳам эгардан тушгиси келмай, каттачиликни — маҳалла раислигини бермай келаётган пайти. Хўжа Дамин билан ошночилиги эса беш-олти йил бурун унинг кўмагида колхознинг зотдор сигирларини яширинча уйига олиб келиб, жайдари сигирларига алмаштириб олган. Шунинг эвазига болаларини катта ўқишда ўқитиб олган. Ҳозир эса эл кўзига мачитга қатнаб, панароқ жойда наф берадиган одам билан бир-икки шишани юмалатиб ташлашга қодир. Хўжа Дамин чақириб-негиб ўтирмай отдан тушиб, «Ҳой раис, уйдамысиз?» деб турганида Одил кўр шоша-пиша хуфтон намозига чоғланаётган, икки намозшомда Ёнбулоқдан чақирилмаган меҳмон келиши олдидан қовоғи ҳам учиб қўймаган эди.

Жойнамоз шоша-пиша йиғилди. Одил кўр мўлжални тез олади.

— Э, э, қани хуш кўрдик Ёлдор бўри. Ўртоқ Хўжаев, қайси шамол учирди?

— Жўра, сизнинг шамолингиз доим қибладан туради. Ҳар турганда албатта бир бало етаклаб келади. Йўқ, йўқ, сизни бир йўқтай дегандим. Манови хуржунда гўшт ва ароқ бор. Дарров ярмини қозонга осдириб, қизил қовурдоқ қилдиринг. Икков бир отамлашайлик.

— Э-э, мен ичкиликни ташлаганман, мачитга қатнаяман.

— Мениям ташлаганимга икки соатдан кам бўлгани йўқ.

Улар кула-кула меҳмонхонага кирдилар. Айтмоқчи, Ўртакентда рўзгор тутган ҳар хонадоннинг меҳмонхонаси бор. Бурун замонда қишлоқнинг етти гузари бўлиб, ҳар қайси гузарда мўъжазгина меҳмонхона қурилган, меҳмон агар мусофир бўлса ён атрофдан кўни-қўшнилар меҳмонга деб таом чиқарар, ҳолидан хабар олинган меҳмон хотиржам тунаб кетаверарди. Албатта, уларнинг кўпчилиги мардикор уста, зиёратчи ёки саёҳатчи бўларди. Энди бу меҳмонхоналар бузилиб кетган, меҳмон келса кимдир уйига айтиб кетар, меҳмон ҳурмати учун тўрт-беш кўни-қўшни чақирилар, ҳангома қилиб обдон танишиб олгач, бошқалар ҳам меҳмонни уйига таклиф қиларди. Одил кўр бу меҳмонни

ёнига бошқа бировни чақришни эп кўрмади. Махфий гурунг бўлади, шекилли. Икки шиша ароққа икки товоқ қовурма гўшт пок-покиза газак бўлганидан кейин икки оқсоқолнинг гапи гапига қовушди. Хўжа Дамин дардини ёрди. Одил кўр бош чайқади.

— Самад гурри ўзи-ку ёмон бола эмас, лекин хотини чатоқ-да. Ўзи-ку амакивачамнинг қизи. Лекин тилли-жағли. Эрини аввало шу оқшом бўлмаса, эртага марказга жўнатади. Ҳай, бир амаллаб кўндирамиз. Сиз, жўра, менга бир йил бурун тоғ орқасидаги Шайман отбоқарнинг сурувидан бир той келтириб бераман, деб ваъда қилгандингиз. Шунини бир ҳафта ичида тўғрилаб беринг. Битта гаваз эркак танам бор, шунини сизга бераман. Ўрин махсумнинг жанжали ҳам иссиғида босилади.

— Қўл ташланг, раис.

— Мана шунга, овмин...

Ўрага сичқон тушди — гулдур гуп. Гап пишди. Даминхўжа инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди. Ҳожатхонага улгурмай, юзини юлдузга буриб, отдай чоптирди. Белдаги қайиш буралиб қолди. Одил кўр уни ҳар қанча маст бўлса ҳам отига миниб олса, қийшаймай кетиб олишини биларди. Ярим тун бағрида тепаликдаги сўқмоқда Хўжа Дамин «Бог аро қўйдим қадам» ашуласини бор овози билан айтиб кетаётгани эшитилиб турарди.

Одил кўр бомдод намозида ухлаб қолди. Офтоб ёришиб кетганда сапчиб ўрнидан турди-ю, Самад гуррининг эшигига рўбарў бўлди. Гуррининг хотини, асли ота-онаси шу қишлоқлик бўлиб, шаҳарга кўчиб кетган Ҳалимхон дўхтирнинг эрка қизи бўлиб, тўрт-бешта болалик бўлсаям икки чаккасига бурама гажак қўйиб юрадиган сўлқиллама жувон, болаларини уйғотишга кўзи қиймай, молларини ташқарига чиқариб, қизил кўзли мис билагузугини ечмай, тикмачоқ қўлларига эски гилам дўппидан ясалган қўл кийма кийиб, панжакаш қилинмаган оғил деворига тарсиллатиб таппи ёпаётган эди.

— Келин, Самадхон уйдами?

— Ия, ия, ассалому алайкум амаки, мен ҳозир. Ўзимам сизнинг олдингизга чиқмоқчи бўлиб тургандим. Анови эшак ўғриларнинг қишлоғидан бирови ҳўкизчамизни ҳайдаб кетиб, оғилига қамаб қўйган экан, бовамиз бориб оғилдан топиб олиб, ҳайдаб келаётганда касофат ўғри ҳам ғарлик, ҳам пешкинлик қилиб, эримни роса дўппослабди. Боши ёрилиб, бўйни қийшайиб келганакан. Мен оқшом у кишини кўярда қўймай дўхтирга жўнатдим. Раис амаки, ўша зўравонни қаматмасак бўлмайди. Ўзингиз йўл кўрсатинг.

— Йўқ, йўқ, келинпошша, ундай қилмасин. Ўша ўғрилар билан қора қозонмиз-а. Қуда-андачилигимиз бўлмаса ҳам, бориш-келишимиз бор. Узр сўрамоқчи бўлиб, оқшомнинг ўзида бировини жўнатишти. Шунини айтгани келувдим.

— Қиргинга кетсин, ўшалар. Бир таёқ бахт, бир таёқ бадбахт, шундайга кўзи чиқиб кетса, нима бўлади? Сал қопти, эрсиз қолайдим. Ўзи кечирса ҳам мен кечирмайман.

У баттар ўжарланиб, худди ёмон кўриб қолган Ўрин махсумнинг жисми жонини шапатилаб деворга ёпиштираётган каби ҳар таппини бир марта ёпиб, устидан беш-олти марта гурсиллатиб уриб кўярди. Қўни-кўшнилари тили билан айтганда Гажак жувон деб аталадиган аёл баҳонасида ўртакентлик ойимлари Ёнбулоқ қиз-жувонларининг айрича хусусиятлари ҳақида тўхталамиз. Ўртакент аёллари эрлари каби анча мағрур, тили бурро, шеvasи китобга яқин, ясан-тусанни эса эпини келтиради. Эллик-олтмишдан ошгани аввал эрталабки, кейин беш вақт намозини қанда қилмайди. Бурун Ўртакентда мадраса бор пайти қизлар ҳам отинойига қатнар, онасини эна деб эмас, ойи деб чақирар, номаҳрам эркакни кўрса, рўмол ёки аврасини қайириб оладиган ибоби, ўзидан кичик қайнисини «укамулло», каттасини «акамулло» деб чақиради. Бироқ эндиликда кампирлар қасава боғлаб, «лачак» тутишни унутиб юборган. Қошу кўзда сурма, икки шох райҳонни икки чаккасига қистириб юрадиган фариштали момолари анчамунча. Бу қишлоқда аёллар гап-гаштагидан ташқари ҳар чоршанбада Мушкулкушод ўқитиш олати қадимдан қолган. Ёнбулоқ аёллари эрлари қатори «ж»лаб гапирадиган, «нима у» деган сўроқни «нимову» деб сўрайдиган, бироз шаддод ва тўпори, унча хушбичим бўлмаса ҳам, гавдаси полвон, манови эркакнинг иши, деб ўтирмай, тўғри келганда от-эшак миниб кетаверади, қўлига урчуқ олиб, қирда кўй-кўзи, эчки-улоқ, ҳеч бўлмаса 20-30 куркани сурув қилиб боқиб юрадиган «юринг борайлик»дан кўра қўли косовликка, сочи супургиликка жуда муносиб.

Куёв танлашда Ёнбулоқ қизлари дадил ва эркин. «Советский власт, ўғирлик қилмасангиз ўлас», деб кўп гапирадиган қариялари ҳам намозга қатнаб, ҳам пана-пастқамда «оқ»идан уриб кетаверади. Ёнбулоқнинг энг пазанда аёли гўштини қайнатиш ва қовуришни ёки бир амаллаб ер тандирда нон қотириб олишни эпласа, ўртакентлик уй бекаси қўй гўшти билан патирли шўрвадан ташқари, хамирли овқатнинг турма-туригача, айниқса, самарқандча паловни ўхшатиб дамлаб, юриб кетадиган қилиб, сузиб келишни қойиллатади. Бир-биридан қиз олиб, қиз беришда ҳар икки қишлоқ «пойгақдан топилса тўрга ўтма» деган нақлга амал қилишади. Онда-сонда уёқдан буёққа қиз тушиб қолса борми, «менга келган, ўзимга ўхшайди, ёнимга келиб ёнбошлайди» қабилида дарров мослашади...

Хўжа Дамин ҳар қанча уринмасин, Одил кўр биргина той илинжида роса тиришмасин, Самад гурри сўзидан қайтмади. Ҳафта ўн кун касалхонада ётиб, қоғоз қилдириб, Ўрин махсумни ўн беш суткага тиктирди. Бу орада Хўжа Дамин ҳам қараб қолмади, жияни Турдиқул

мергандан бўри терисини тортиб олгандай олиб, тишига тишлагандай кўтариб кетиб, катта «қози»га ҳада қилди. Бундай муносиб совғани олмайдиган қозини энаси туғмоқ тугун бошқоронғу ҳам бўлмаган шекилли, шундай кичкина «иш»га катта пора тушганидан қувониб, ҳали яна қанча ўғрини қўллаши лозимлигини хаёлига келтирмай, бу ноёб нарсани катгароқ жойга узатиб юборишни кўзлаб, ҳа ёки йўқ демай ишни битказди. Бўлажонидан бир ҳўкиз қарз бўлган Ўрин махсум бир ҳафтага қолмай озод бўлди. «Тавба» деган сўз на Даминхўжанинг, на Ўрин махсумнинг, на Турди мерганнинг, на Одил кўрнинг, на Самад гуррининг тилига ҳам, дилига ҳам келмади.

Улар ўрнига она бўрисидан бевақт жудо бўлган Шовузтоғ истиғфор айтиши керакми? Гўшт ширинлигини ташламади, тулки ўғрилигини. Ҳар қайси замонда ҳам бу мақол каштадай ярашганини қаранг. Тожикларнинг «Пули мўмин — хуни мўмин, моли мўмин — жони мўмин» деган мақоли ҳам бунча яшовчан бўлмаса?.. Ана Хўжа Дамин тўқсондан, Одил кўр саксондан ошиб кетаётир. Ҳар иккиси ҳам ёлғончи дунёнинг кўзини ўйишга устамон. Уларнинг тенгу тўшлари кам қолган. Ёшлар дуркун бўлиб ўсапти. Боболари йўриғидан ирганадиганлари ҳам, ҳавас билан қарайдиганлари ҳам бор.

Охири марта Ёнбулоққа борганимда қишлоқ узра Ҳосилахоннинг «Бос, бос, қамчи бос» қўшиғи баралла янграётган, бу дадил қўшиққа каттаю-кичик баравар жўр бўлаётган, Ўртакентнинг эса бироз файласуф ҳофизлари Яссавийнинг «Бешак билинг, бу дунё» қўшиғини ҳадеб такрорлаб ётганини эшитдим. Қандай хулоса чиқариш эса Сизнинг ҳукмингизда.

2009 йил, 17 август.

ДУНЁ АСБОБИ

«Агар киши Исо каби юкени кўчага олиб чиққанда ҳам, игна унинг йўлини тўсиши мумкин. Зеро игна дунё асбобидир».

Жалолиддин РУМИЙ

Бу мангу обод маскан Ҳисор тоғларидаги Ҳазрати Султон, Хўжа пирпироқ чўққиларининг этагида, улар бағрида эримай ётадиган, яхмалак ёпунчуғи сариқ саратон офтобдагина зўр-базўр кўз ёш тўққанида унинг ғоят мусаффо шаҳду шиддатини бир томонда ҳамиша офтобга тикилиб ётадиган Муқанна ғоридан тортиб, нариги тарафдаги Самарқанд далаларини ҳам файзиёб этар, бор бўйи билан Яшил водийга интилган чашмалар жон риштаси каби етиб борган жойини гуллатиб, яшнатиб ётади. Шукрона улки, Тангри таоло ҳайбатидан кўрқиб, қоқилган қозикдай қаққайиб туриб қолган Ҳисор-қўрғонли

тоғнинг ўнгу сўлида абадий сукунат эмас. Бу хилқат гунг ва соқов бўлгани билан ўз бағрига Қақнус каби илоҳий зотларни, бойлик, шону-шавкат, дабдабали ҳаётни ҳеч, деб билиб, Увайс каби йўқлик қаъридаги мангу борлиққа интилиб, Тангрига дўст тутинган азиз-авлиёларни имлаб қақригани тасодифий эмас. Энг қизиги, уммонида ютишга тайёр юҳо нафсини енгиб, ўзини англаши ҳамоно Яратганининг даргоҳига тобора ёвуқлашган авлиё зотлар айнан шаҳри азим ёки дашту биебонга эмас, Куррайи Заминдан юксак бўлгани билан Фалак ва Коинот ҳукмдорига анчайин яқин тоғ-тошлар, ғорлар бағрига умтилгани бор гап.

Асли гилонлик, кейинчалик Бошқоғда яшаган Мулла Қосим Бошқоғийни оладиган бўлсак, ул зот «Дил ба ёру даст ба кор» мақомида иш тутиб, оддийгина хивчиндан сават-гажава тўқиш хунари билан тирикчилик қилиб, тош тоқату тоат-ибодати билан «Калом» илмини эгаллаб, талаб водийсига сайру саёҳат қилиб, юз ёшининг юзини кўриб, пирлик мақомига эришди. Шайх фоний дунёдан ўтганидан кейин ҳам, унинг хилхонаи-тупроғини ҳам кўзга тўтиё қилдилар. Тангрининг хоҳиш иродаси билан Шайхнинг жонини тарк этган танаси қабрга қиргач ҳам, Оллоҳ зикрини айтишдан тинмади. Зикри само гулхани ҳар оқшом ловуллаб ёниб, қабр тупроғини қайнатиб, қуйдириб, лаъл-ёқутга айлантирди. Унинг тупроғи Тангри даргоҳига олиб борадиган йўл устида бўлгани учун Даври Қиёматгача йўқлаб туриладиган бўлди. Булбул тўрт-бешта тухум қўйиб, бола очиб, бор-йўғи биттаси сайроқи булбул бўлиб етишиб, қолгани жиртаки қуш бўлиб кетганига ишонадиган бўлсак, Шайхнинг уч-тўртта фарзанди ҳам оддий тирикчилик гирдобига сингиб кетиб, отадан мерос маҳзумлик ҳам уларнинг белини майиштириб юборди. Олти ёшлигида отасидан сабоқ олиб, ўн етти ёшида қорилик мартабасига эришган кенжа ўғил Аълам Бошқоғий инчунун тириклик дея йигирма ёшида уйланиб, бир ўғил, бир қизлик бўлганида оиласи билан Сибирга бадарға қилинди. Салкам ўн йил сургун азоби унинг жуфти ҳалолини ҳам, икки норасида гўдақларини ҳам бағридан юлиб олди.

Берганига ҳам, олганига ҳам минг бора шукрона айтиб, фақат Калом сеҳру-синоатига суяниб яшаган Аълам Маҳзум қишлоғига қайтиб келганида соч-соқолини қиров қоплаган, энди қирқдан ошган бўлса ҳам, қадди-қомати асонинг бошидай таъзимга чоғланиб улгурган эди. Қишлоқдошлар уни қўярда қўймай тенгу-тўшидан орқада қолиб кетган, энди ҳур қизлик сари юз буриб турган намозхон бир қизга уйлантириб қўйишди. Маҳзум ҳам отаси каби азизлик даргоҳига йўл олиб, унинг қулфи калити дарвозасини очиб, энди бу даргоҳга бўйламоқчи бўлиб турганида ажал пайконида отилган ўққа нишон бўлиб, жонини жабборга топширди. Ҳайриятки, Маҳзум отаси

тупроғи ёнидан жой олди. Отани Ватан дейдилар. Маҳзумдан қолган учтагина зурриёднинг бирови ўғил бола эди. Эна тарбиясини кўриб, ундан «Ҳафтияк» саводини олган Абдулҳамид худди отаси каби эсини танигани ҳамона тоат-ибодатга берилди. Лекин унинг ўсмирлик, балоғат палласида «Қизил» ҳукумат тазйиқи билан энг чекка қишлоқда ҳам намоз ўқийдиганлар сони сийраклашиб, яккам-дуккам бўлиб қолган, бу тоифага ётсираб қараш авжига чиқиб бораётган эди. Шул боисми Абдулҳамид ўн етти ёшида ариза бериб, ҳарбийга кетди. Худди отаси каби Новосибир ўрмонида ёғоч кесиш гавдаси кичик, аммо милтиқнинг ўқидай шипиллайдиган мулла йигитчага ҳам насиб этди. Бундай хизмат ҳеч кимга наф бермайдиган, уч йиллик умрни беҳуда ўтказишдан бошқа нарса бўлмаса ҳам, Маҳзумнинг бироз бўйи чўзилди, оқ юзи бадтар оқариб, қош-киприклари баайни кундузникидай ялтираб, қорайди. Маҳзум хизматда ҳар қанча қийинчилик бўлса ҳам беш вақт намозу, рўзани тарк этмади. «Оқ қўйнинг гўштидан емасанг, бу ерларнинг совуғига чидаш беролмайсан, ўпкангни совуққа олдириб қўйсанг, бир умр рангинг сомон бўлиб ўтади» дея ичи ачиб, насиҳат қилган жўралари, «чурбан, чёрный, ешь на здоровье» дея командирлар томонидан гўё раҳм-шафқат пардасига ўралгану аслида таъна дашном ва камситишдан иборат ўғитлар унга қор қилмади. Бу ўзига хос солдат бир бўлак нону икки бўлак чақмоқ қандга гўшт тўла косасини алмаштириб, шунисига шукр қилиб юраверди. Бора-бора унга «бывает такой веруший» дея ҳеч ким эътибор бермай қўйди. Тожикзабон бўлгани учун рус тилини ҳам тез ўзлаштирди. Хизматнинг иккинчи йили ўнг оёғига оғир ёғоч тушиб кетиб, қирқ кун касалхонада ётиб, соғайганидан сўнг ҳам унга жавоб беришмади. Бироз енгилроқ хизмат, ёғоч тахта омборига қоровулликка қўйишди. Фақат фарз намозларини ўқиб юрган Маҳзум энди суннат намозини ҳам тўкис ўқийдиган бўлди. Кам-кам хўрак қилгани учун ҳам таҳоратни маҳкам ушлар, тонг пайти оёғини ювиб, қалин пайтавали этигини кийиб, беш вақт намозни шинел устида ўқир, тез айтиш каби жадал ўқилган намозни биров билиб, биров билмай қоларди. Ният қилиб юз бурган томонини қибла, деб ўйлаганидан Каъбатуллоҳ ҳам ўша тарафдан бўй кўрсатар, чап елкадаги гуноҳ ёзадиган фаришта бемажол ҳаракатсиз қолар, ўнг елкадаги фариштанинг ҳисоб-китобига барака эниб борарди.

Коля Маҳзум намоз сўнггида ноҳақ айбланиб, Сибир кўрган бе-гуноҳ ота жонининг жаннати бўлганига юз фоиз ишонса ҳам, қисқа тиловат билан етти пушти, айниқса, шайхил машойих бўлиб ўтган бобожонини қўшиб, дуойи хайр қиларди. Фақат шом намози бундан мустасно. У ҳар куни бомлод намозидан фориг бўлгач, чин дилдан пичирлаб «Ла илаҳа иллоллоҳ» калимасини минг марта такрорлар ва бунинг савобини отажонининг руҳи-покига бағишлар эди. Хулласки,

Маҳзум ўз умрини беҳуда ўтказди, дейиш ноқулай бўлар, аммо мусофирлик чин мусулмонлик эшигининг мўъжазгина калитини ҳада этди дейилса, маъқул бўлар.

Айни май қуёши Мироқи тоғи этаklarини, зўрга бир арава сизгадиган тошли тоғ йўлларининг атрофларини бошига яллиғ чўғ қўндирган алвон лолаларга тўлдириб ташлаганида, бир қўлига аскар шапкасини олиб, иккинчи қўлида панер жомадон кўтарган, онажонини тезроқ кўрмоқ илинжида шошилиб ўрмалаб кетаётган ҳарбийни кўрганлар Отинча амманинг ўғли армиядан қайтибди-да, дея бир энтикиб қувонганлар анча-мунча бўлгани рост гап. Отинча амма — онаизор ўғлим отасизлигидан ўксинмасин, дея югуриб-елиб, қўшинсининг бир улогини қарзга олиб, қон чиқарди. Ўша пайтлар уч йиллик армиядан қайтиш салкам урушдан соғ-омон қайтиш билан бўйлашар, колхоз ночор бўлса ҳам Коля Маҳзумнинг «солдат тўйи» учун бир қозон ош дамлаб, тўйга, деб от қўйиб чақиргани кўпчиликнинг ёдида қолган.

Энди буёғини эшитинг. Индамайгина юриб йигирма икки ёшни босиб қўйган ибодатгўй йигитнинг кўнглига Тангри таоло ишқи аллақачон кириб улгургани ва тобора зўрайиб бораётганини кузатиб келаётган бўлсангиз керак. Тавба дегулик, қишлоқда чакана қўй-эчки боқиб юрадиган Ҳайит чўпоннинг шўх-шаддод қизи Гулбаҳорнинг ишқи ҳам жой талашмай кира қолганига ҳайрон бўларлик. Ўша куни ёзнинг ёзилмаган палласида Маҳзум пешин намозини ўқиб, онажонига раҳми келиб сувга йўл олганди. Ёлғизоёқ сўқмоқ тўппа-тўғри Бургут қоянинг нақ киндигидан қиқирлаб қайнаб чиқадиган «Бибо» (тожикча — яна келинг) деб аталадиган чашма бўйига элтади. Маҳзум сўқмоқдан маржон топиб олмоқчидай йўлга тикилиб кетатуриб, бошига мис кўза қўйганча икки қўлини қанот қилиб, хаёл суриб келаётган Гулбаҳорга урилиб кетиб, ҳар иккисининг ҳам эси оғиб қолаётди. Қизнинг бошидаги кўза тушиб, сўқмоқда ёнбошлаб олиб, ичидаги сув қиқир-қиқир қилиб қилиб ётганида, тоғ лоласидек кийиниб олган қиз бир чимиррилиб олдида: «Писар гаранг шудага ё суқир», дея йигитга қараб нолиш ва ноз қилаётир. Қизнинг кўзларига йигитнинг кўзи тушганда кечирим сўраш ўрнига тили тутилиб, дудуқланиб қолганига нима дейсиз? Йигит энди киприклари бир-бирини ачомлаб, қалб кўзи билан кўра бошлаган юрагининг туб-тубида бир пичирлаш садо бераётганди:

— Мен бу қизни ўн тўрт ёшимдан бери ҳар доим тушимда кўраман. Баъзан қиблага юзланганимда ҳам жойнамоз устида пайдо бўлади. Бу худди ўша. Ўшанинг ўзгинаси.

Қиз кўнгли: — О, бунақаси, қайда юрганди? Бу жоду кўзлар жонни олади-я. Анови қалдирғоч қанотидай мўйлаб остидаги ёқут лаблар чашмада урчиган зулукдай бунча бўсаҳўр!.. Эссизгина ман

гүрсүхта, бекордан бекорга анови хумкалла йигитга бор-йўги биттагина нуқра узук олиб бергани учун икки марта бўса бериб, кучоғига кирибман. Вой, бийижон, ман мўрам!..

Буни бир кўришда суйиб қолиш десак, андак хатога йўл қўйган бўламин. Суймоққа йўядиган бошқа бир иддао ҳам бор. Улар бир-бирларидан тамоман беҳабар кўз-кўзга тушмай, тасодифан омадли оққушлари каби қанотларини ёзиб келиб, ўмганлари билан бир-бирига урилган икки тарафнинг ҳам бўртган кўкраклари зарбидан оғизлар очилиб, беихтиёр «хиҳ» деб юборган ва бу овозга омихта нафас тўлқинлари зарб билан учрашгани айни муддао бўлиб, юраклардан ҳам аввал балоғатнинг муаттар ҳидлари бир оний висолга етиб улгурганини айтмасдан бўлмас. Ишқилиб бу икки жинснинг тасодифан тўқнашиб кетишидан Ҳисор тоғ бағрида чинакам чақмоқ содир бўлмаса ҳам қисқа туташувдан чиққан бир қатим учкун ҳам пишиб-қовжираб қолган хас-чўпни бирданига оловга айлантиргани каби икки юракни ёндиришга қодир гулханга айлангани рост. Бўлмаса Абдулҳамиддай Художўй, дунё кўрган йигит бор-йўқ бисоти, онажони, Гулбаҳор бўлмайдими, оти чиққан қиз, дея ялиниб-ёлборганига қарамай «У бўлмаса дунёдан тоқ ўтаман», дея оёқ тираб олганини нима билан баҳолаш мумкин?..

Очиги худди ўша никоҳ лаҳзасидан бошлаб, Абдулҳамид (яъни Оллоҳнинг қули бўлиб, унга ҳамиша ҳамд-сано айтувчи) билан Борлиқнинг эгаси ўртасида ботиний парда ҳосил бўлганини фаришталардан ўзга ҳеч кимса сезмади. Мулла йигит бир пайтлар худди шахматга ўхшаб кетадиган бу ўйинни ўсмирлик чоғида Аспидухтар қишлоғидаги мачит айвонида ўйнаб кўрган эди. Чамаси бу ўйин «Арши аъло» деб аталарди. Нарда тоши каби тўрт бурчакли тошда 1 дан 4 гача рақам ёзилган бўлиб, тахта устига ташлаганда қайси рақам чиқса, ўша рақам жойлашган катакда «савоб» ёки «гуноҳ» сўзлари ёзилган бўлиб, «гуноҳ» катагида илон ва илончалар бўлиб, уларга тушган ютилиб, «гуноҳ» катагига тушиб кетар, агар рақамингиз «савоб» катагига тўғри келса, унга қўйилган нарвон орқали юқорилаб, бора-бора Арши аълога йўл олишингиз мумкин. Ёки аксинча ўйин давомида омадингиз келмаса, майда-чуйда гуноҳлар қуршовига тушиб қолиб, Олий даргоҳга сира чиқа олмаслигингиз ҳам мумкин. Абдулҳамид ҳам худди ўша ўйин майдонига тушган ўйинчи каби Оллоҳ даргоҳидан кўз узмай, аммо тириклик завқи-шавқидан ҳам бебаҳра қолмай, ҳамма қатори синов дунёсини гарибгина бошидан мардона кечирмоққа бел боғлаган эди. Шоядки, тақвонинг барокотли қули унинг ҳам ёзиқларини ўнглаб юборса? Ё бахтки, Абдулҳамиднинг чекига тушган паттанинг саволлари шу қадар оғир эдики, бу имтиҳондан эсон-омон ўтиш тугул, унга кўз қиринг тушиши ҳамона ўзингдан кетиб қолишинг ҳеч гап эмас.

Ўшанда Абдулхамид қизнинг енгил табиати ҳақидаги яқинларининг, ҳатто онаизорининг гап-сўзларига ҳам қайрилиб боқмади. Мажнуннинг девоналиги, Лайлининг беқиёс ишқига мубтало бўлганидан бизнинг мулла йигит илон аврагани чумчуқ каби Гулбаҳорга интилар, таҳорат олиб намазга чоғлангани саждайи заминга эгилгани ҳамона Гулнинг кўзларига тўқнаш келар, тиллари Оллоҳни улуглашга чоғланса ҳам, юраги титраб-энтикиб, унинг номини такрорлашдан чарчамас эди.

Бу йил тоғда дўлана мўл бўлди. Тоғолча эса ундан-да сероб. Армияда чиниқиш мактабини ёмон тугатмаган собиқ аскар юлдузли камарини белидан ечмай, амакисининг қоп-қора тахта эшигини ва бир жуфт кажава саватини ижарага олиб, тоғ оралаб дўлана қоқиб, шаҳарга оптушиб, қўтара сотиб, пулини олиб қайтаверди. Ошиқлик дардини бошидан ўтказгандан сўра. Уйланаман деган йигитнинг ғайрати жўшиб, ўн йигитнинг куч-қудратини ўзига жамлаб олишини ҳеч кузатганмисиз?. Айниқса, ёқтирган қизингга «нон ушатиб» қўйишган бўлса... Қахрамонимиз жуссаси кичикроқ бўлсаям, илвирсдай чапдасту чаққонлик билан ишга киришиб, онасини ҳам дўлана теришга жалб қилиб, бозорга қирқ маротаба қатнаб, тўйга пул йиққанини, қиш-қировли кунларга қолмай бир уй, бир даҳлизни пахсадан кўтариб, арча ёғочдан устига тўсин ташлаб, вассажуфт териб, ғаров қамиш билан ёпиб олганини, теп-текис қилиб шувоқдан чиқариб, қўлбола эшик ва ром ўрнатиб, оқлаб чиққанини, даҳлизга албатта ташноб ўрнатганидан билса бўладики, бу уй келинпошшага аталган.

Тоғликлар тўй дастурхонига егулик ва ичгуликни мўл-қўл қилмаса ҳам, никоҳ тўйини эплаб, эъзозлаб, шоду хуррамлик ила каштасини келтириб ўтказа олади. Мўминқобил йигит билан шаддод қизнинг тўйи ҳам ҳеч киамдан кам бўлмади. Лапар ва ўйинда, ёр-ёр айтишда, оёқ босишда қиз тарафнинг ютиб чиққани кўпчиликнинг ёдида қолди.

30-йилнинг «қулоқлаштириш» даврида қизил ҳукумат «ёт унсур»лардан тозалаш тадбирида сон минг оилаларни бегона ўлкаларга кўчириб юборган эди. 50-йиллардагиси бурунгисига анча ўхшаса ҳам бироз юмшоқ бўлиб, тоғли водийлардан хаворга, фақат пахта экадиган янги ерларга кўчиришни бошлади. Эндигина чилласи чиқиб улгурган ёш оила ҳам кўпчилик билан янгидан ташкил этилган пахтакор хўжаликка келиб жойлашди. Омадни қарангки, бир оилага мўлжаллаб қурилган турна қатор уйлар тўдаси бир-бирига ўхшар, номерлаб қўйилмаса адашиб кетиш ҳеч гап эмасди. Бу худди ўша ҳаммани мажбуран тенг қилиб бир хилда ўйлаб, бир хилда бош қотиришга даъват қиладиган Қизил ҳукуматнинг азалий таомилига жудаям ярашиб тушгани қизиқ.

Гулбаҳор биринчи фарзандини туман марказида очилган туғруқхонада топди. У пайтлар чақалоқ туғилганидан кейин бирданига она-

сига кўрсатишмас, кейинроқ эмиздириб кетишса ҳам алоҳида хонада сақлашарди. Етти кунлигида ўглини кўлига олиб, Рамазон деб қулогига азон айтиб, исм қўйиб бўлган. Ота кўрдики, боласи айнан хабабга ўхшаш қоп-қора. Тавба дейишдан ўзга чора йўқ. Ҳаммамиз оқ танли, ҳеч бўлмагани ҳам бугдой ранг. Гулбаҳорнинг насл-насабида ҳам бунақаси йўқ. Бу кимга ўхшадийкан? Ё қудратингдан! Гумон имондан айиради, деганларидек, ёш отанинг душман кўнглига нималар келмади? Гулбаҳор хотиржам, унинг бу ҳолатини кўриб, ёш ота ҳам бир тўхтамага келди. Оллоҳнинг иродаси, берганига шукур! Илк бора Азонни жория айтган Ҳазрати Билолдай мусулмон бўлса бас. Ўша кунни Рамазоннинг охирги кунни эди. Эртасига ҳайит. Абдулҳамид ҳайит намозини ўқиб келиб, ўз-ўзига сўз берди: «Энди қолган умримни кундузи рўзадорлик билан ўтказаман, Оллоҳ ўзи куч-қудрат берсин!».

Гулбаҳор эрининг нега бундай қилганини қанча ялиниб-ёлвориб сўраса ҳам айтмади. Абдулҳамидни саратонда сувсизликдан лаблари тарс ёрилиб кетар, ташналик азоби енгай-енгай деб хуруж қиларди. Худди шундай ҳолат қаттиқ қиш пайтида ҳам содир бўлиб, оқ юзлари кўкариб, мижози совиб кетар, бу қийноқлардан барибир ўтиб кетаман, болам ўзимга ўхшамаса ҳам ўзим-ўзимга ўхшашим керак, деган тушунча жисми жонини эгаллаб олганди. У тирикчилик дея қишлоқ ўртасидаги пахта пунктида қоровуллик қиларди. Қирқдан ошиб, қирчиллама пайтида нуроний мўйсафид бўлиб қолгани учун қишлоқдошлари тўй-маъракага, айниқса, азадор жойга кўпроқ айтар, мулла ҳеч нарса таъма қилмай ҳоқисор ўтириб, дуойи фотиҳа ўқир, кетишда нимани эп кўриб кўлига туттишса, кўзига суртиб олиб, нафақайи рўзгор деб уйига элтарди. Бу орада мулланинг чалпакхўрлари 3 нафарга етган, тўнғичдан кичиклари отасига ҳам, онасига ҳам қуйиб қўйгандай ўхшарди. Катта ўғил эса уйдан кўра кўчани яхши кўрар, бир иш қиладими йўқми, дайдиб юришни одат қилганди. Бу орада рўй берган яна бир кўргулик муллани энасидан қайта туғилгандек қилиб қўйди.

Гулбаҳор кўчиб келгандан бери бригадир кўшнисининг пахта даласида ишлар, топган-тутгани кетмон, тутолмагани армон бўлиб яшарди. Лекин унинг бир томонига янги қишлоқлик ҳамма аёллар ҳавас қилишар эди. Бу аёл уч боланинг онаси бўлиб, яна кетмонга бўлсаям келинчаклик давридан қолган ҳар доимги одати эрталаб ва кечкурунги пардоз-андозини ташламас эди. Унинг майдалаб ўрилган қирқ кокили ишлаган пайтида қошига чамбарак қилинмаса, турган-битгани малол. Икки зулфининг қармоқи гажаклари, ўсма ва сурмага тўйинган қош-кўзлар ёлгончи сўқир дунёнинг кўзларини очиб қўйишга қодир. Уни эридан қоникмай, бригад билан дон олишади, дегувчилар ҳақу ноҳақлигини исботлаш миннатидан йироқда. Эр ҳам ниманидир сезгандай бўлади-ю, кўз билан кўриб, қўл билан ушлаб олмаса, ноҳақ тухматга айланади, дея ўзини ишонтиришга уринади.

Замони келиб, пахтани «қўшиб ёзиш» бошланганда, баъзи бировларнинг нафси ўпқонига айланиб, босар-тусарини билмай қолди. Қўшни бригад ҳам ўша касофатдан қуруқ қолмаган эди. Чўнтаги суяксиз гўшт каби луғур пул кўрганидан ҳар куни бурни қизариб юрадиган, бироқ қоши каби қалин мўйлови бадтар каттариб, қулоғи тагини қитиқлайдиган бўлиб қолганди. Ҳаром луқма — ҳаром ҳиссиётни тарбиялаб, урчишиб беради. Яна бир нақлни эслаш жоиз: «Фунажин кўзини сузмаса, жувона ипини узмайди». Ҳар иккисини ҳам унутмаган ҳолда аралаштириш ножоиз бўлса ҳам, бу оқшомги воқеадан огоҳ этишга жазм қилдик.

Бригад кеча кечқурун плани ярим бўлса ҳам, аванс пулига пахта пунктидан «кўпик» сотволиб, режани бажарган, йўқ пахтанинг ярим пулини чўнтакка олиб, шаҳарга тушган, захри қотилдан беш-ўн қултум ютиб, бозор оралаган, бир кийим хон атласу фаранги атирдан сотволиб, уйига келмай, кеч бўлишини кутиб, Гулбаҳорнинг уйдан чиқишини пойлаган. Гулбаҳор кўча бошидан биттаю-битта жўмрак қувурдан сув олгани келганида совға-саломни топширган, қоқ ярим кечада қўйнингга кираман, дея изини қумга солгандан кейинги Гулбаҳор ўзига келди.

— Йўғэ, эрим билиб қолса нима бўлади? Болалар-чи, каттариб қолган. Айтса нима бўлади, каттаси қўйворади... Хотиним борми-йўқми, демайди. Кундузи рўза тутиб, кечаси қоровуллик қилади. Мижозиям кун ба кун совиб борапти. Мениям таним бир қўрғон, гул қўрғон, униям биров кўриқлаб туриши керак. У кишим бўлса йўқ пахтани кўриқлаб тонг оттиради. Узун кечаларда тонг оттириш қандай қийин? Фақат қоравойим билиб қолмаса бўлди.

Абдулҳамид шунча йилдан бери покиза юриб, тоат-ибодат қилса ҳам, ғайб илмидан беҳабар эди. Бироқ қоровулхонада хуфтон намозидан кейин узундан-узоқ дуои хайр қилиб, ўрнидан тураётганда юраги алланечук гупуриб кетди. Айни шу пайтда суюкли хотин ҳам, қўшничилик туфайли бир-бировидан камида икки ҳақи бир «мўмин ва мўмина» ҳам хиёнатнинг ифлос тўшаги томон интилаётган, энг қизиги уларга халақит берадиган бирорта ёввойи куч бу ёруг дунёда кўринмаётган эди. Ҳовли билан пункт ораси одимласа минг қадамга етмайди. Ҳеч нарсадан беҳабар қоровул яқинда бозордан олган талғир ҳўкизчаси ипга ўралиб қолмадими, дея хавотир олиб, уйига йўл олганида, пахта ортган тракторларнинг ҳам қадами узилган, қоқ ярим кеча бўлгани учун кўчадаги электр чироқлари ҳам ўчиб қолганди. Абдулҳамид қўлидаги хитой фонарини ёқиб, тўгри молхонага борди-ю, ҳўкизчадан хабар олди. Охурига хашак ташлаб, елкасини қашлаб қўйди. Хотиржам изига бурилиб, индамай чиқиб кетса бўларди. Негадир ошхона томонга ўтиб, бир кружка сув олиб ичмоқчи бўлди. Ё тавба, ичкарида эркак ва аёл овози. Пардалар туширилиб ингичка шам ёқиб қўйил-

ган шекилли, хира-шира ёруғ хиёнатнинг зил-замбил юкини қўтаролмай бутун уйни, ҳовлини ҳам зулмат чоҳи сари судрамоқчи бўлади. Фонар ёруғида бегона эркакнинг брезент этиги ҳам, хотини уйда киядиган ковуши ҳам алкашиб бир-бирига мингашиб турарди.

— Бу ўша, энағар ҳамсоя бригад! Хаҳ, кусфуруш, хотингалоқ, ўзингни етмагандай энди тортинмай меникига келдингми?! Энди буларни жойида «ҳаром шайит» қилиб ўлдирмоқдан бошқа илож йўқ!

Саратонда ҳам, қаҳратонда ҳам нафс жilовини маҳкам тутиб юрадиган зот, ҳар икки нафси ундан доимий норози бўлса ҳам, руҳи ва жисмига ўчакишмоқчи бўлган шайтони лаъиннинг бўйинини ҳар лаҳзада синдирадиган одамнинг қарори тўғрига ўхшаб кўринади.

Хулласки, мулла хизмат чоғида алоқа қилиб турадиган бор-йўғи икки рақамни териб, навбатчи ходимга уланди-да, «Икки одамни жиноят устида тутиб олдим, тўппа-тўғри пахта пунктига етиб келин-гллар», дея тайин қилди. Кейин хотиржам бўлиб, қўштигдан ўқни олиб, камарга жойлаб, ташқарига чиқиб кутиб турди. Тўғриси, бу мусича каби беозор муллани туманда каттаю кичик бирдай танир, иззатталабликдан ҳоли бўлган нури юзига қараб кўнгли ёришар, айниқса, мелисалар унинг гап-сўзига ўзига ишонгандай ишонарди.

Ҳаш-паш дегунча икки ходим бели боғлиқ машинада етиб келиб, хизматга тайёрлигини айтишди. Улар биргалашиб мулланинг ҳовлисига етиб келиб, ичкари кирганда фаҳш тўшагида андармон жуфтлик гафлатда қолиб, ярим-яланғоч титраб-қалтираб, бош эгиб турарди. Қиёматли қўшничиликнинг нақ юрагига тиг санчган бригадирнинг қўлини орқага боғлашиб, бўлимга олиб келишди. Гулбаҳор эса бор бўйи билан ўзини мулланинг оёғига ташлади. Мулла этагини қоқиб «осмондаги юлдузча талоқ» дея куфр сўзни айтиб юборса бўларди. Лекин бундай қилмади.

— Биласан, ҳаромдан жудаям хазар қиламан, — дея гул ўрнида бадбўй қид чиқарадиган қора кўнғизни кўргандай жирканиб, этагини бир силтаб ташқарига отилди.

Ҳар нарсанинг давоси вақт. Орадан қирқ кунча вақт ўтди. Мулла ўша нобакор қўшнининг судига ҳам бормади. Жавобгар бор-йўғи ўн беш сутка «меҳмон» бўлиб қайтиб келди. Бироқ у қайтганда хотин, бола-чақаси бутунлай тоққа — ота-онасиникига кетиб қолган, қанча ялиниб-ёлвориб борса ҳам уйга қайтмаганидан мулла каби кулбасида ёлғиз тунаб, ичкиликдан бош кўтармай қолганди. Бригадирликдан эса ҳайдаб юборишди. Орадан икки-уч ой ўтиб «қўшиб ёзиш» жинояти ҳам очилиб кетиб, қамоққа олинди-ю, ўша ёқларда қийноққа дош беролмай оламдан ўтди.

Аёл шўрлик бола-чақа деб ҳар нарсага кўнади. Гулбаҳор йиғлаб-сихтаб қайта-қайта бош эгиб, эрининг ҳузурига борди. Мулланинг тош қотган юраги эримади. Охирги боришда мулла аёлнинг афти-

ангорига зимдан қаради. Озиб-тўзиб кетибди. Бевақт ажинлар, сочларига оқ оралаган, пардоз-андоздан дарак йўқ, усти боши ҳам ночор, рўзгордан қийналаётган бўлса керак.

— Анови ҳўкизчани сотинглар-да, рўзгорга яратинглар, ўзингга-ям, болаларга ҳам иссиқ кийим-бош олинглар. Ойлик маошимни олсам яна пул юбораман. Энди менинг олдимга келма!

Гулбаҳор ҳеч нарса дея олмай ўкириб-ўкириб йиғлаб кетди...

Орадан уч юмалаб уч ой ўтганда қоровулхонага лўли аёл келди. Қизиғи, унинг қўлида тўрваси ҳам, таёғи ҳам йўқ эди. Қўлида сумкача, кийиниши эса эпини келтира олмаган. Бир қарашда худди Гулбаҳорга ҳам ўхшаб кетади. Ё тавба, Гулбаҳор тиланчига айланиб келмадим, ишқилиб...

— Мулла ака, мана эшитинг, битта гап айтаман, жаҳлингиз чиқмасин...

Абдулҳамид шошилиб чўнтагини ковлай бошлади.

— Йўқ, йўқ ман хайр сўраб келмадим. Ай, майли Худонинг йўлига битта сўм берсангиз бўлади. Илоий барака топинг. Мулла ака, мани бир катта фолбин Хумор деган аммам бор. Ўтган йили ўзидан-ўзи фол очиб, битта гап айтган эди, ман ишонмаган эдим. Хотинингизнинг оти Гул, Гул, Гулбаҳормиди? Мана энди ўзингизни кўриб чиппа-чин ишондим. Туғуруқхонада манинг бачам сизнинг бачангизга алмашиб кетган. Жон мулла, шу бачаларни қайтариш қилсак. Бизнинг отамиз ҳам шунга қистаяпти.

— Ман, ман ҳали рўзгорда эмасман, билмадим...

— Булд-э... Эртага бачани опкелиб кўрсатаман...

«Айтдима, ўйловдима, Гулбаҳор бу ҳабашни қаердан орттирди». Мулла ич-ичидан алланечук бўлиб ўртаниб кетди. Эртаси куни лўли бачани ўз кўзи билан кўргач эса, тўла иқрор бўлдики, бу ўзининг боласи. Қўйиб қўйгандай ўзининг ёшлиғи. Бироқ Рамазонга оқ сут бериб катта қилган Гулбаҳор нима дейди?

Ҳа, Гулбаҳор қўйсарлик қилди. Болаларни алмаштириб олишга қўймади. Чунки Абдукарим лўли хотинни эмиб катта бўлган. Ундан орланиб турарди. Ўғил боласи турмайдиган шўрлик аёллар ўғил туққани ҳамоно унга Турди, Турсун, дея от қўйиб, баъзиси бегона хотинга эмизиб, айримлари эшак сути ичириб, эчки ёки сигир сути билан катта бўлганлари ҳам ота-онасига меҳр қўйиб кетганини Гулбаҳор қайдан билсин? У ўзича қилган гуноҳларимга Оллоҳнинг газаби, деб ўйлаб ич-ичини еб битирмоқда эди.

Лўли хотин охирги марта болани олиб келганида мулла чидаб туrolмади. Барча таъна-маломатларни беғуноҳ бўйнига ғулдай осиб, уйига борди. У худди айбдор каби суюкли хотинининг юзига қарай олмасди. Гулбаҳорни бир оғиз гапиртирмай, томдан тараша тушгандай шарт қўйди.

— Агар Рамазонни ўз онасига қайтарсанг, мен сен билан ярашман!

Иккиланиб қолган аёл ҳамма айб ўзида эканини англаб етди-ю, ўзингиз биласиз, дея бош эгишдан бошқасига ярамади. Онаси эмас, худди отасининг қўлтигидан туғилган каби унга жудаям ўхшаш Абдукарим намоз фарз бўлган ёшга кириб қолганди. Уни ибодатга тортиш осон бўлмади. Қолаверса, болакай лўли маҳалласида мактабга ҳам бормаган. Бироқ зеҳни тез болакай мактабда алифбо сабоғи билан отасидан ибодат сабоғини олиб улғая бошлади. Ота унга шундай деб қулоғига қўйди:

— Яратганнинг ҳақиқий қули бўлишга эришиш инсон боласини озод ва эркин яшашига йўл очади. Қолаверса, ҳар мўмин етти пушти-ни билиши керак.

Отанинг шажара сабоғи ҳам бесамар кетмади. Абдукарим ўзидан ўзлигини қидириб топмоққа киришди. Албатта, мактабни битирса, диний мадрасага кириб ўқимоқни ихтиёр қилди. Абдулҳамиднинг ҳам ягона орзуси шу эди. Отаси барвақт ўлиб кетмаганида тақдир ёзуғи бошқача бўлармиди? Ҳалиям минг қатла шукурки, ота-боболари орзулаб ўтган, аммо кўрмаган юрт оздлигини кўрди. Кўрган-тутганини маҳкам қучоқлаб бағрига босди. Хуррият шукронаси унинг ҳар тонги дуоларининг сарлавҳасига айланди. Бундай озод ва фаровон юрт яна қайда бор?

Гуркираб, гуллаб тугаётган қовун палакнинг айнан томиридан уни сўлитмоқчи бўлиб нофармон шумғия турсайиб бош кўтаргани каби динни ниқоб қилиб олган шумғия оқимлар унда-бунда портлаб чиқа бошлади. Эл-элат, маҳалла қўй-қўзига суртадиган муллани ҳам, унинг ўғлини ҳам ўша оқимлар роса айлантриб қўйди. Аввал «ваҳҳобийлар», кейин «хизбутчи»лар. Асл айнимас, дейдилар. Шарофатли авлиёлар наслдан бўлган, ҳамиша нафсига ҳукмини ўтказиб келган шайх-сифат одамни энгиб бўлармиди? Етти пуштидан мерос қолган динга эътиқод қўйган Расулulloҳ (с.а.в) миллати фирқаларга бўлинмас. Юртини жон каби суйган одамнинг имони ҳамиша соғ-омон.

Ўша ноҳуш воқеадан кейин ҳам икки қиз туғиб каттартирган Гулбаҳор анча-мунча сонга кириб қолган, келин-кўёв тўйида «Саломнома» китобини хушовоз оҳангда ўқиб юриб, кейинроқ «Биби сешанба»ни ҳам ўрганиб олиб, аёллар кайвонисига айланди. Машой-ихликка интилиб, унга етолмаётгандан унчалик надомат чекмаётган қаҳрамонимиз маҳзумлик меросини бинойи уддалаб, охират сафари озуқасини мўл-кўл қилаётганидан мамнунлик шукронасини қилса бўлади.

ТАЗАРУ

*Шамолни сўкма,
Нон-тузингни тўкма.
Бурунги мақолдан.*

Кўзи ожиз Пирман чол беҳасса йўлга чиқиб, сув ювиб кетган жарликка беҳос тушиб кетди. Буни қарангки, айнан у ёмон кўрадиган чўлоқ мерган Жабборқул ариққа сув ҳайдаб кела туриб, кўриб қолдию, бобони қутқарди. Бели лат еган экан, ёш боладай елкасига опичлаб кўтариб, уйига элтди. Тоғдан тураётган шамол эса довулга айланаиб, бирданига тўрт боласидан айрилган ғамбода қашқирдай увлагани увлаган. Бу чашмиоб адирларнинг шамоли кўпинча беда ўроғини кўзлайди. Арратиш тоғ чўққилари тарафдан деярли ҳар йили гоҳо бир ой, гоҳида йигирма кун изиллаб турадиган шамол қуриб-қовжираган ёввойи ўт-ўланни, айниқса, таги бўш карракларни, кирпидай ғужанак бўлиб ўсадиган, хушбўй шивитларни илдизи билан сугуриб, ҳандақларга тиқиб кетса ҳам қариялар унинг бесамар эмаслигини уқтиришдан чарчамайди. Ёз шамоли дон боғлаб улгурган ўт-ўлан уруғини юлиб-юқилаб, уста деҳқон каби ер бетига сочиб кетади. Агар шамол бўлмаса, қисир булутларни ким ҳайдаб келиб, бир-бирига кўшади. У бўлмаса қору ёмғир қаёқда? Худ шамолида, дов-дарахтларни силабийпаб, аллалаб уйғотадиган, куз шамолида, жавзонинг охирида дарахтларни узоқ уйқуга тайёрлаб қўядиган, жавзонинг охирида бошланган шамол эса узумзор тоқлар танасида пайдо бўлган «кул» касаллиги ҳашаротларига қирон келтиради. Ишқилиб кўпам зиёни йўқ, деб бу шамолга кўникишган.

Қуёш йўлига параллел тушган тоғ этагидаги қишлоқ одамлари ҳам, уларнинг боғ-роғлари ҳам ҳар сойнинг ўртасидан ёзнинг қоқ белигача оқиб турадиган дарёчалар ҳам чашмалардан сув олади. Бу йил Чашмиобда баҳор кам ёгин бўлди. Қишдаям қорнинг кирои чўти бўлмади. Бироқ ҳар йилгидай ўрикларни совуқ урмади. Шигил мева тугди. Ўрик мўл бўлганда арпа-буғдойнинг баракаси бўлмайди, деган гап рост шекилли, адоқдаги даштларда лалми ғаллазорлар бош чиқарман деб турганида ёмғир тушмай, қовжираб қолди. Бозорда бирдан арпа-буғдойнинг баҳоси ҳаволаб кетди. Мол-ҳол боқиб кун кўрадиган Ўртакентликлар хас-ҳашакнинг камёблигидан ташвишга тушиб қолдилар. Кўлидан иш келадиган ёш-яланг Тошкент тарафда, ундан наридаги Қозоқ юртларига йўл олишган. Тўп-тўп бўлиб Россияга ишлашга кетган йигитлар эса камида икки йилсиз қайтиб келишмайди. Пирман чолнинг ҳар икки ўғли урус тарафда, қурилишда ишлайди. Ҳар замон пул юбориб туришади.

Уқувсиз, пахса девордан тикланиб, устига қийшиқ-қинғир тўсин ташланиб, шох-шабба билан ёпилган, ҳаммаёғи очиқ болаҳона то-

мида ётган Пирман чол инқиллаб-синқиллаб кўярди. Шамол эса кечаю кундуз тинмай увилларди. Офтоб эса бетиним қиздирганидан тоғтош, харсанглар мисдай қизиб кетади. Гўё тоғдаги ҳамма горларда бирваракайига оташ тўла тандир қизийди. Ундан чиққан ҳеланга қайдадир ҳеч ким билмас ўнгурда ҳосил бўлаётган шамол ёрдамида пасту баландга олов гармсел бўлиб ёғилади. У шунчалик бешафқатки, яшнаб турган дов-дарахт баргини, жилга сойдаги ўт-ўланни, ҳатто жилганинг ўзини ҳам, каптар кўзли чашмаларни ҳам яллиғ чўғли тили билан ялаб-юлқаб қуритиб юборади. Бундай довулга бардоши етмаган бобоёнгоқлар тошни ёриб ўтган ўқ томиридан узилиб, қарсиллаб қулайди. Ҳали меваси пишиб улгурмаган ўриқлар, хом-хатала олмалар дув-дув тўкилади. Жанда-жанда бўлиб узум туккан ертоқлар қалин барглари билан мевасини шамолдан яширмоқчи бўлади. Эви келмайди. Қанча чиранса ҳам барглари қовжираб, узумлари пўлқинчоқ бўлиб боради. Вайиш қилинган тоқлар эса ҳаммадан бурун бор-будидан айрилиб шип-шийдам бўлиб боради. Ёзнинг бошланишида учирма бўлган полапон қушлар тўхтамай тураётган шамолда бир арғамчи бўйича уча олмай тап-тап ерга қулайди. Бундай ҳавода бирорта жонсарак қушни баландда кўрмайсиз. Чумчуқларнинг макони коваклар бўлдиёв. Ҳар икки ковакнинг бирида чумчуқ бола соғиниб ётган илонлардан ҳар нарса кутса бўлади. Кўй-кўзиларнинг сувлоқлари бирин-кетин қуриб боради.

Пирман чол саксондан ошса ҳам ҳали бундай шамолни кўрмаганди. Белдаги оғриқ аралаш шамолни сўкмоқчи бўлади. У шундай озорланиб кетадики, беихтиёр газаби кўзиб, бўгзига тикилади. Бироқ шамолни сўкиб бўлмайди. У ёлғиз Яратганнинг ўзига тегишли. Уни Қодир Эгамнинг ўзи тўхтатса бўлар. Шул боис чол оғзидан такрор-такрор истиғфор калимаси тушмайди. Кейин ўйлаб кетади. «Кўзи очиқ кучга тўлган пайтлар тоғ қоровули номини олганда, энди йигирмадан ошган қирчиллама йигит эди. Тоғдаги ҳар бир гиёҳни, ҳар бир бутани, айниқса, арчаларни ўз боласидай асраб-авайлар эди. Милтиқ кўтариб чиққан ёш-яланг ундан қутулиб кетиши қийин. Қизил замоннинг белгиси дея кейинроқ одамлар ёмон одам чиқарди. Янги йил арафасида тоғ арчасига ҳужум бошлашди. Оҳ-оҳ, қанча-қанча дуркун арчалар кесилиб кетдиёв. Бир пайти келиб одамлар тоғдаги анзурпиёзни ковлаб, консерва заводига топшириб, пул ишлашга киришиб кетди. Ана энди уни нишонага ҳам топиб бўлмайди. Сумбулгиёҳни, оқдори (иткучала)ни кимдир минг дардга даво деб эълон қилдими, уларниям ковла-ковла қилиб қуритиб юборишди».

Пирман чолни тинглайдиган одамнинг ўзи қолмади. Охири йўлбарсни Оқтоққа қараб йўл олганини кўрганда тоғ қоровули эликдан ошиб қолган, унинг изидан термула-термула кўзида кўз қолмаган эди. Хўжалик бошлиғи унга тўлаб турган арзимаган маошни

тўламай кўйган бўлсаям 5-10 йил юриб, охирги қобонларни ҳам чўлоқ мерган отиб, кончи урусларга сотганини кўриб, ҳеч илож қилолмаганидан бир ҳафта бўғилиб юрганини ҳечам унутолмайди. Қашқалдоқни хашаки табиблар, жайрани норгул-норгул лўли йигитлар овлаб қурутишди. Дори дармон бўлади, деб илонни пишириб ейишга ружу кўйишмаса ҳам бўларди. Зарафшон ва Ҳисор — қиблага узатилган, бир қўлидай ястанган ва икки тарафидан қуёш тушиб турадиган бу тоғ доривор гиёҳларни кўпайтирадиган кўриқхонага айлантирилса қанийди? Унинг ўрнига одамлар бу хосиятли тоғни молхонага айлантиришди. Ўз бошига қаровсиз, сурув-сурув юрадиган отлар ва биялар, тоғнинг ҳамма ёғига сочилиб кетган қорамол подалари темир туёқлари билан турнакўз булоқларнинг кўзини кўр қилиб, барра ва навқирон буталарни тағ-томири билан кемириб юборди. Бурун замонда ўртакентликлар яйловни кўриб, навбати билан ўтлатишарди. Энди эса ҳеч кимнинг пишагини «пишт» деб бўлмайди. Дарё бўйларини айтмайсизми? Қамиш, ёввойи бута кўплигидан сув кўп бўлиб, гулмоҳи балиқлар гужғон ўйнар эди. Қамиш буталар қаровсиз моллар оғзига тушиб, сувлар иссиқдан парланиб, бошпанасиз қолган дарё суви қуриб кетганидан гулмоҳилар тоғнинг энг баланд жилғаси томон қочиб кетганини кўриб туриб, дод-вой, демаганнинг жонига балли. Ойбалдоқли Авлиё балиғи бўладиган тош ҳовузнинг балиғини тутиб еганнинг бурни қонамаганига нима дейсиз?

Авваллари Пирман чолга раҳматли Бону кампири тасалли берар эди. У қазо қилганидан кейин чолга яшашнинг қизиғи қолмагандай, бирин-кетин икки кўзи ҳам хира тортиб қолди. Балки шундайи дурустдир. Оқибатсизлик касридан бу кўзлар оқиб тушмаганига қойил. Энг қизиғи, Пирман бобо ҳали шу ёшга кириб, уйида бир кун ҳам ётиб қолмаган. Ҳар куни «ё, пирим» деб ўрнидан туриб, бомдод намозини ўқиб, ирғий асосини қўлга олиб, ўзига ёд бўлиб кетган сўқмоқлардан (яқин келган шарпани, ҳеч бўлмаса овёқ остини гира-шира илғашни бор) юриб, довулдан озорланиб, дов-дарахтни сийпалаб юргани-юрган. Ўша куни ҳам бош чашманинг суви қанча камайганини билмоқ учун кетаётганди. Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр, деганларидек, тўғри йўлдан кетаётганди, шамол итардим, ёки боши оғиб гандираклаб кетдим, сув ювиб кетган жарликка тушиб кетди. Ҳуши ўзида бўлганида азалдан ёмон кўрадиган чўлоқ мерганни силтаб ташлаб, эмаклаб бўлсаям чиқиб оларди. Бугун эса лат еган белининг оғриғидан эмас, уч ойдан бер тўхтамай эсаётган шамолнинг оқибатини ўйлаб азоб чекаётганди.

Буни қарангки, чолга тегишли бўлган чакалакда қишин-ёзин яшаб, ҳамма қушнинг тухумига қирон келтирадиган, февралдаёқ уясини таъмирлаб, ҳаммадан бурун тухум кўйиб, очиб чиқадиغان ҳаққа ёки майнақушнинг болалари ҳам олдин каттариб, кунини кўрадиган

бўлиб қолган. Тўқсон кунни юзини кўрган шамол тумшуғидан думининг учигача икки ярим қарич келадиган ҳақкачаларни ҳам донлагани қўймай, тошга тоблаб ургани ҳам рост. Энг кейин тухумдан чиққан тўртинчиси эса ҳозир титраб-қақшаб қолган кал журжидай бошини эгиб келиб, Пирман чолнинг этаги бариға, қўлтиғига кириб кетди. Пирман чол ҳақка деган зотни қанча ёмон кўрса ҳам буям бир Худонинг жонзоти-да, деб индамай қўя қолди. Балки шу туфайли белидаги оғриқ тўхтар.

Бурунгидан қолган ривоят бор. Куёш ҳар тонгда эрта туриб ибодатли мўминдай покланиб, юзини қиблага буриб, то шомгача тер тўкиб, нур таратар, сон-саноқсиз кўзлари билан жумлаи жаҳонни кузатиб яшнатар, кечқурун эса Тангри даргоҳига бориб, бандалар қилмиши, ёмон кирдикорини кўриб, қуйиб адо бўлаётганини айтиб, эртага чиқмайман деб арзи дод қилар экан. Яратганнинг амри эса ҳар сафар шундай бўлармиш: «Уйғониб, покланиб менинг номимни йўқлаётган, ўзига ҳам, бошқаларга ҳам инсоф ва омонлик тилаётган бўлса, ўшанинг шарофати учун жумла жаҳонни ёритгани, иситгани чиқаверсан. Ҳали шошма, охирги саёҳатинг тескари томондан бўлади». Хайриятки, Пирман чолга ўхшаганлар ҳаёт. Йўлингдан адашма, айланай Куёш.

ГУЛГУНА

*«Ақал бир мушукка бўлсанг меҳрибон,
Демак саломатдир сендаги имон».*
Хисрав Дехлавий.

Ойша кампир болалигини яхши эслайди. Ҳов анови Шовуз тоғ этагидаги барлосларнинг ёна юрти — Саркентида яшарди. Тошдан орасига лой қўйиб, панжакаш қилиб сувалган пастмаккина, арча балорли уйлар, шундоққина уйлар ёнида улардан-да пастмак қилиб ясалган қўй қўтонларидан шиптир ҳиди анқиб ётарди. Кигиз ўтов эса ҳар хонадонда бор. Барлос, дегани тошни эмиб кун кўрадиган дўлана дарахти каби тоғчил, қўй-эчкининг изидан тоғма-тоғ юриб, «бирини икки» қилиб аввалаги иккитагина ургочи улоқ олиб, уни карра-каррага кўпайтириб, йигирмата қилгани ҳамоно, беш-олтита совлиқ олиб, элликтага етказмаса тиниб-тинчимайдиган қавм. Манови нақл ҳам барлос боболардан қолган: «Кўй айтармиш, мени элликтага етказсанг, элингни боқаман». Бу эски қўшиқ ҳам ўша қавмдан қолган.

*Эчки олиб ўн бешга,
Тўй қилайлик, ҳар кечга...*

Қизиги, барлоснинг никоҳ тўйлари ҳам ими-жимиди, шовқин-суронсиз ўтганини тушуниб бўлмайди. Бироқ ортиқча дабдабага ўрин бўлмаса ҳам расм-русумлари бир бошқача эди-да. Келин бола чақалоқлигида «Каравуш» деган тоғ ўтининг ифори сувига камида етти марта чўмилтирилган. Келиннинг сепига қиз онаси сумбулғиёҳнинг жўхори попугидай толим-толим сочидан солиши қиз бола қўй-эчкини ўхшатиб, қўшиқ айтиб, соға билиши, қатиқ ивитиши, дўғ айрон пиширишни, шўртаккина қорин мойи тайёрлашни, жун йигириб, гилам, чакмон тўқишни, гул қўйиб, кигиз босишни билиши керак.

Ойша Бухорои шарифда мадраса тупроғини ялаган мулла Бекназар хонадониди энг кейин туғилиб вояга етган. Отаси бошқа қариндошлари каби тоғу тошнинг ур-чуқурида юрмаган, тўрт-бешта ушоқ жонлигини ҳам укалари асраб-қўпайтириб юрган бўлса ҳам, ота-она хоҳиши билан куёвга узатилганда барлос келинга хос сепу сифати бисёр бўлган.

Ойша ўн тўртга кирганида чинни райҳон каби бўй кўрсатиб, қорақош какликдай хиромон юриш қилиб, янги туққан қўйнинг оғиз сутидан, қақаноқ кўп ялагани учун танаси қаймоққа ботириб олинган каби сутранг, узун киприклари, қош-кўзлари хуркак охуниқдай, идиш-товоқ кўтариб сувга энаётганда тошдан-тошга сакраб ташаётганини кўрган кўз, агар йигитники бўлса, интилиб косасидан чиқиб кетиши ҳеч гап эмасди. Ойша қўшни овулдан Сафарқул сурнайга (узун, ориқ бўлгани учун) узатилганда «Ҳафтияк»дан чиққан, беш вақт намозини қанда қилмайдиган мўмина келинчак бўлди. Тўғри, онда-сонда эчки қувиб юрганида аммасининг ўзидан икки ёш катта Эшмирза деган сурмакўз ўғли тоғ чўққисиди ўсадиган тўғноғичдай икки дона умрзоқгул совға қилиб, эвазига муччилаб ўпиб олгани бор. Нима қипти? Ўпган-қучган, ҳавога учган. Тавба дегулик. Сафарқул барлоснинг калтатойи уруғидан бўлса ҳам, уп-узун, бунинг устига ўрис ёки татар каби сап-сарик кўзлари ҳам кўкиш, бироқ жуссасига яраша баджаҳл эмас, мулозим табиатли йигит эди.

Бироқ у эпчил, ҳа, деса қўй қайчи билан икки салқинда 40 та қўй-эчкининг юнгини шипириб оладиган, бунинг устига қўй-қўзига ёпишган гангни дуо қилиб, сув пуркаб туширадиган «Гангчи» ҳам эди. Сафарқул армияга чақирилганда Ойша келиннинг қорнида олти ойлик гумонаси бўлиб, эри армияга роппа-роса уч йил кетиб қайтганда, ҳарбий либосини устидан олти ой ечмай, ҳар икки гапининг бирида ўрисча гапириб юрганида Иброҳим туғилиб, оёқ чиқариб, отасига тақлиб қилиб, ну, да, так, как, деб эркалаб ҳаммани кулдирар эди.

Сафарқул ҳарбийдан ёмон йўтал — кўксовни ортириб қайтган экан. Бир ой саратонни демаса, қолган ўн бир ойни уҳ-уҳлаб ўтказди. Ҳалиям қашқалдоғу тўнғизнинг ички ёғи билан кун кўради. Еган овқати қуйруқ ва шолғом. Бир амаллаб қирқдан ошиб қолса-ку, кей-

ин ўпкаси қотиб, илашиб кетади. Афсуски, Сафарқул ўглининг йигит бўлиб улғайганини кўришга улгурмади.

Илик узилди пайтига келиб, қон туфлай, туфлай, жони узилди. Бу айни барлослар катта колхозга бирлашиб, Ёна юртдан Катта қишлоққа кўчирилган пайтда рўй берди. Ойша бошқа турмуш қилмади. Унинг ўғли бўйи етган, тўрттагина қизалоғи ҳам изма-из каттарапти. Иброҳим ўн тўққиз ёшида колхозга чўпон бўлиб кирди. Бир марта қўйлардан тўл олиб, уйланди. Ойша терма гиламнинг «қиличи»дай ўткир хотин, келиннинг сарасини танлаб олди. Саврда тош устидан тикрайиб каттарган сумбулгиёҳдай бирин-кетин каттарган қизларининг бозори бир паслик Қалқама бозоридай гавжум бўлди. Фақат кенжатоғи Гулгуна онасининг бўй қизлигидаги каби хушрўй бўлса ҳам, туғма оқсоқ бўлганидан балоғат ёшидан кейин ҳам туриб қолди. Аммо Гулгуна ҳамма опаларидан ўзиб кетиб, тиббиёт билим юртида ўқиб келган. Шу ҳолида ҳам уйма-уй юриб, касал беморни эплаб эмлашдан чарчамайди...

Қачондир уруғ-аймоғида бирорта машҳур полвон ўтган бўлса, унинг етти пушти гурур туйгани каби, юз марта каттартирадиган лупа орқали қараганда айнан йўлбарс боласига ўхшайдиган мушуклар авлоди ўзларининг катта боболарини пеш қилиб, бирор марта мақтанганини ҳеч ким эшитмаган бўлса ҳам, сичқонлар билан муносабатда ҳам, одамлар билан муносабатда ҳам чеки чегарани биладиган одобли мушукларни эъзозлангани бор гап. Ойша кампир ҳозир уйида яшаётган олғир-талғир пишакнинг катта момосини ҳам яхши билади. Мушук зоти нари борса 15-16 йилдан зиёд умр кечирмайди. Айниқса, қариб, тишлари тушиб қолганидан кейин тез касалланади. Тишсиз пишак на сичқон-каламуш тута олади, на ёлчителиб ўлжасига ташланади. Ёшлигида чангакдай чайир тирноғи, ўткир тишлари билан пишаклар бундайроқ илонга ташланса ҳам бўйинини ғарчча узмасдан қўймасди. Кампирнинг пишағи қарилик остонасига келиб қолган бўлса ҳам, ҳали тишлари бутун. Ҳомиладор бўлганда нафси ўпқон бўлиб кетишини ҳисобга олмаганда бошқаси жойида. Буни гийбатга ҳам, сифатга ҳам йўйиш мумкин. Уй эгаларидан бирорта эркак ҳовлида айланиб юрса, сариқ-талғир унинг оёқлари орасидан суйкалиб, у ёқдан бу ёққа ўтгани ўтган. Чордона қуриб ўтирган аёлни эмас, нақ эркак кишининг бутлари орасига кириб, индамай бош қўйиб ётишини ҳар ким ҳар хил тушунади. Энг ёмони Талғир қорнида боласи бор пайти (бу йил учинчи бор болалаши), айниқса, суққи, баднафс бўлиб қолади. Шундай пайтда Ойша кампир пишағига меҳмондан олдин овқат бериб, қорнини тўқлаб қўяди. Раҳматли отаси Мулла Бекназар қари пишакка нон чайнаб берганини кўргани бор. Пишакларнинг елкасини пайғамбарлар силаган, дерди ул зот. Уларни тўрт қаватли том устидан ташлаб юборсанг ҳам оёғи билан ўнгланиб тушади.

Бир ривоятда Пайгамбаримиз Расулulloҳ чопони ўнгирида ухлаб қолган пишакни уйғотиб юбормаслик учун ўнгирларини шартта кесиб, ўрнидан туриб кетгани айтилади. Ўша ривоятни Ойша кампир отасидан эшитиб қолган. Ойша кампир уйда асраган пишакларини ҳаммаси кексарганда ёки касаллик, оғир жароҳат туфайли жон таслим қилаётганда, албатта, бир амаллаб кампирнинг эшигига етиб келган. Кўзларида ёш жимиллаб турганида кампир уни дарров тушуниб, рози-ризалик берганидан сўнггина осонгина жон берган. Кампир бу пишакларнинг ўлигини сира кўчага улоқтирмаган. Қилган хизматингга рози бўл! Тонгда қисматда юз кўришайлик, деб пичирлаб аста кўтариб, ҳовли четидаги ҳандаққа олиб бориб, кўмиб келган. Айтишларича, Мулла Бекназар ҳам ўлар вақтини олдиндан сезиб, ёшлик чоғларида ўйнаб-ўсган жойларидан, тош супалардан, мевасини еган тут ва ёнғоқ дарахтларидан, зилол сувини тўйиб ичган чашмалардан, олдида дастурхон ёзган кўни-кўшнилардан, яқинлару бегоналардан рози-ризалик сўраб чиқишга улгурган экан...

Мева берадиган баъзи дов-дарахтларнинг қизиқ феъли бор. Олайлик ёнғоқ дарахтининг мевалари пишган даврда пўсти ажралиб туради. Айнан ўша пайтда қоқиб териб олмасангиз, устида тураверса, пишиб ўтиб кетади ва ширин мағзи қорайиб, пучайиб кетади. Токдаги узумлар ҳам фарқ пишган маҳали узиб олинмаса, кунба-кун пўсти қотайиб, ширин таъми йўқолиб, бужмайиб, пучайиб боради. Ёнғоқ ҳам, ток ҳам вақти ўтгандан кейин ўз «боласи» таъминини қайтариб, сўриб олар экан. Хайриятки, одам боласида ундай эмас.

Гулгуна ҳам 28 ёшга кириб, бўйқизлик вақти ўтиб бораётганидан ич-ичидан куюниб, ранг-рўйи ҳам сўлиб борарди. Айниқса, тенг-тўш дугоналари бирин-кетин куёвга чиқиб, бола-чақали бўлиб кетгандан кейин уларни кўриб куйинмай бўладими? Энди тўй-томошага ҳам кам боради. Кўзгуга қарамай кўйганига анча бўлган. Феълида инжиқликми, торликми, бепарволликми, шунга ўхшаш алланарса ҳукмини ўтказиб бормоқда. Ишига ҳам аввалгидай қизиқмай кўйган. Баъзида онажонига ҳам жеркиб гапирадиган бўлган. Пардоз қутчаси ҳам бир бурчакда оғзи очилиб, анграйиб ётарди. Ўқишни битириб келган йили гулзор четига бир кўрпача бўйи ўсма, хино экканди. Асли қалин қошларига бостириб ўсма қўйса, нақ эртақдаги Қимматнинг ўзи бўлиб кетарди. Ҳозир эса ўша ўсма экиладиган жойни ўт босиб ётибди. Хотини ўлган ёки кўйворган йигитлардан икки-учтаси одам кўйди. Уларга онасидан олдин ўзи рад жавобини бериб юборди.

— Менга турмуш қуриш мумкин эмас, духтирлар айтган.

Бугунги воқеа эса ҳаммасидан бир бошқача фожеа билан яқун топди. Гулгуна қиз худди раҳматли отасига ўхшаб, аввалдан пишак зотини ёмон кўради. Онаси ҳам доим пишакни силаб-сийпаб юрганини кўриб, гижиниб юради. Бахтга қарши бугун тушлик қилгани

уйга келса, Талғир айнан Гулгунанинг ётоғига кириб, қамалиб қолган, дастурхонга ўралган ноннинг биттасини роса тўзитиб еган, ташқарига чиқолмай, гиламнинг четига бўшаниб қўйганди. Бу ҳолни кўрган Гулгун қизнинг фигони фалакка ўрлади. Қон босими кўтарилди шекилли, кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди. Индамай оғилхона тарафга ўтди-ю, қозикқа илинган ичак ипни олиб орқасига яшириб туриб Талғирни ялингандай алдаб чақириб олиб, бўйнига сиртмоқ солди-да, боғ тўридаги олма шохига осиб ташлади. Очиғи, Гулгуна ғазабнинг зўридан Талғирнинг бўғозлигини ҳам унутиб қўйганди. Пишак миёвлашга нафаси етмай жон талвасасида шундай тўлғондики, беихтиёр туғиб юборди. Битта, иккита, учта. Учдан нари пуч-да. Сичқондан сал каттароқ жиш болалар уясида улоқтирилган темирқанот полапонлари каби ерга тушиб, оғзини очгунча сулайиб қоларди. Бундай ҳолни сира кўрмаган духтир қиз қичқирмоқчи бўлди, овози чиқмади. Кейин ўзига келди-да, тезгина Талғир осилган ипни узиб юборди. Хайрият, Талғирнинг жони узилмаган экан. Ер билан битта чилпарчин бўлиб ётган болаларига ҳам қарамай ихраб-ихраб, ўксиб-ўксиб, адоқдаги чашма бўйига югурди. Кўзи ёриган қизиникига кетган Ойша кампир неварасининг чилласини чиқариб қайтди. Талғирни сўраб-суриштирди. У еру осмонда йўқ эди. Нима бўлсаям Талғир бу хонадонга қайтиб қорасини кўрсатмади. Пишаксиз туролмайдиган кампир катта қизининг зотдор пишаги наслидан пишаквачча асради.

Тешик мунчоқ ерда қолмагани каби Гулгунанинг ҳам бахти очилиб, тенгги топилиб, қўшни қишлоқлик чўлоққина, аммо бўйдоқ муаллимга тегиб кетди. Икки ёрти бир бутун бўлгани рост. Гулгуна келин бўлгач роса очилиб, тўлишиб кетди. Қошига ўсма қўйганида энди Қимматга эмас, Зумрадга ўхшаб кетарди. Орадан йил ўтмай бўйида бўлди. Духтир эмасми, ойу кунни яқинлашганини аниқ билиб, ҳафта бурун онасига одам жўнатди. Ойша кампирнинг ҳамма қизлари духтирга бормай, доя кампирсиз осонгина туғиб оларди. Худойим осонидан берса, ҳеч гапмас. Бироқ Гулгунага осон бўлмади. Тўлғоқ дарди шундай қаттиқ ва аччиқ бўлдики, бунақаси камдан кам бўлади. Тоғ орасидаги қишлоқдан туман марказидаги туғруқхонага етиб боргунча Гулгуна минг бор ўлиб-тирилди. Ёнида бораётган онажони ҳам, бечора куёв ҳам жонини жабборга бермоққа тайёр бўлди. Туғруқхона эшигига етар-етмас Гулгуна яна ўзидан кетди. Уни махсус замбилда олиб киришди. Зўр-базўр ўзига келтиришиб, боласини қорнидан ёриб олишди. Яшасин тиббиёт аҳли, она ҳам, бола ҳам омон қолди. Гулгуна қайта фарзанд кўролмайди. Шуниям берганига минг бор шукур. Ўғилчасининг чилласи чиқмагунча ёнидан жилмаган онажонига бир сирни, тавба-тазарруни айтмасликнинг иложи йўқ.

— Онажон, ўшанда мен Талғирни ўғрилиқ қилгани учун бўғозлигини билмасдан осиб қўйган эдим. Уни зўриқиб туғиб юборганини

ўз кўзим билан кўрганман. Ўшанда Талғир мени қаттиқ қаргаган экан. Туғиш азоби қандай бўлишини кўзимга кўрсатиб қўйди. Хайриятки, сизга билдирмаган эдим. Агар сиз ҳам қўшилиб қаргаганингизда эди, ўша куни ўзимдан кетиб, қайта дунёни кўрмаган бўлар эдим. Она-жон, мени кечирингда, дуо қилинг...

3 июль, 2009 йил Нурбулоқ қишлоғи.

ОҚИБАТ СУЌМОҒИДА

*«Оға-инининг моли бошқа, жони бир».
(Бурунги нақлдан).*

Бугун Нортой духтирдан ноумид қайтиб келиб, уйда оғир ётган акасини кўргани бориб, дарвозадан кирар-кирмас Қорақиз янганинг кимгадир, балки энасига шангиллаб гапириб ётганини эшитди. Эшитдию ичкарига кирарини ҳам, кирмасини ҳам билмай қолди. Чунки нолаю афгон йўғрилиб, автомат ўқидай отилаётган сўз ўқлари айнан унинг жисми-жонига урилиб, нақ кўксини нишонга олаётган эди...

— Манови шўргина, укам, жигарим, деб ўлади-қолади. Нима қилади, ука деганам акасига қайишса? Битта буйрак билан бинойдай яшаб юрганлар қанча? Нортойлоқдай давангир полвон йигит, битта буйрагини акасига берса бўлмайдими? Бир бало бўлгудай бўлса, мен олти чўкиртакни қандай қилиб боқаман. Хаҳ, шўрим, шўргинам кўпакан менинг. Художон, ундан олдин, менинг жонимни ол!

Кимдир аёлни юпатишга тиришади: (Бу энаси) -Элбурутдан жони чиқмаган одамга аза очма! Тошмурод учун Нортойдан бошқа кимнинг жони ачийди? Оға-инининг моли бошқа, жони бир. Ҳали ўзиям айтиб қолар. Жуда бўлмаса ўзим тилга кираман. Менинг Нортой болам бўридай мард, Худо ундан бир тирноқни аяб турибди. Эссиз, ўн беш йил беҳудага кетди-да. Боламнинг ҳам, келинимнинг ҳам юзига қарай олмайман. Худонинг иши бўлсаям, ўзимни гуноҳкор ҳис этман...

Бу гапларни яхши кўрадиган янгаси ва жондай энаси тилидан эшитган Нортойнинг юрак-бағри ўртанди. Бечора акажонига Нортой иккаласи ҳам соғлом буйрагининг бировини берса, ҳуқ ҳам урмаслигини, қолаверса, акажони ҳам яшаб қолиб, бола-чақасига эгалик қилишини хаёлига келтирди. Хом сут эмган банда. У хаёлига келган бошқа бир ўйдан кўрқиб кетди. У келганини билдирмай, секин эшикни ёпиб, изига қайтди. Йўл-йўлакай ўзи билан ўзи олишиб борарди.

— Бордию акамга менинг буйрагимни қўйишга улгурмай жони узилса?..Бу ёқда мен яримжон бўлиб, у ёқда акамдан айрилиб қол-

сам? Йўғ-э, Тошкентдаги духтирлар зўр дейишяпти-ку. Қолаверса, икковимиз ҳам тирик қолиб, яшаб кетсак акамнинг кенжатоёй ўғлини номимга ўтказиб, катта қилсам, бир кун келиб отам, деб тепкилаб кўмса, орқамда қолса кошкийди?

У уйдан акасиникагача боргунча салкам икки чақиримлик чанг кўчадан тупроқ босиб келган эди. Агар синчиклаб қараган одам этик изи боришда оралиқ масофани катта-катта олгани, қайтишда эса жуда кўп иккилангани, ҳатто баъзи жойда тўхтаб-тўхтаб қолганини пайқ-аши мумкин эди.

Нортой ости-усти ҳам беш хонали данғиллама уй олдида кўрпача ташланмаган чорпояда ўтириб, беихтиёр ўтган болалигини, ота-она-сини, акажони билан бир кўрпада ётиб каттарганини, хулласки, икки кам қирқ йиллик умрини, кўрган-кечирганларини бирма-бир эслаб кетди.

Бу тарафларнинг асли номи Бешчашма бўлсаям, пасмаккина, қора тошли тоғнинг этагида беш бармоқ каби жойлашган сойлар тўрида кўз ёрган чашмалар қишда суви бироз кўпайиб, баҳорда жилдираб оқиб, сел пайти зўр-базўр адоқлайди. Қумдарёга етар-етмас, қумга сингиб кетади. Бурунда одамлар ичимлик сув учун қирқ кулочли қудуқ қазиб, унинг оғзига чигириқ ўтказиб, туя ёки от-эшак билан сув тортиб, тирикчилик қилишган. Айтишларича, ўзбекнинг энг катта уруғи — сарой, элсарой номи билан машҳур бўлиб, унинг ўн бир даҳасидан бирови қазиёқли (ғоз оёқли ёки қази ёқли, қазиси ёғли) туфорининг бир бўлаги — Тошканти, яъни Тошкентлик бўлиб, шимол тарафлардан келиб қолган дейишади. Уларнинг ота-боболари бу тарафларга асли чорвани кўзлаб келишган бўлса ҳам, адирлар қўйнида қўш ҳайдаб, лалми арпа-буғдой экиб, яхши ҳосил кўтариб, арпани отга, қўй-эчкиларга бериб, буғдойини ғалвирлаб, ҳув анови Лангартоғ қўйнидаги Тарағай, Лангар, Тўлақул қишлоқларидаги сув тегирмонларга олиб бориб, ун қилиб қайтишган. Кўзи гўштининг шўрвасига сўлқилдоқ буғдой нонини ботириб еб, шукроналик билан умр кечиринган. Улардан бурунгиларга мерос қолгани — гўштхўрлик, чавандозлик, бахшилик. Аёллари ичига гўштдан бошқа ҳеч нарса солилмаган оқ шўрвани эринмай шопириб, асал қилиб юборишади. Урчуқ йигириб, қўй юнгидан араби, тароқи, жулхирс гиламу хуржунни кўзни яшнатадиган қилиб тўқишга уста. Бу макондан обикор жойларга мажбуран ёки ихтиёрий кўчиб кетганлар ҳовлисига девор солиб, дарвозадан кириб-чиқиб, шўрвасига картошка, сабзи солса-солаётгандир, буёқдагилар ҳамон ота-боболари каби девор-дармиён-сиз паст-баланд уйларда орқасидан тешик-туйнук очиб, яшаб келади.

Биз ҳикоя қилмоқчи бўлаётганимиз Пўстин қишлоғидан икки жойдан артезиан қудуқ қазилиб, сувга ёлчиб қолганига наридан бери йигирма йилдан ошиб қолди. Нортойнинг отаси раҳматли Назар раис

урушда бир оёгидан ажраб қайтиб келиб, кўп йил колхозда раислик қилган. Қазийёқлининг Пўстин туфоридан Норқул чавандознинг хуш-рўйгина қизига уйланган. Тақдирни қарангки, орадан ўн йил ўтсаям уларнинг фарзанди бўлмади. Эҳ-ҳе, оғзи билан юрадиган одамлар қанча гап чиқаришди. Назарга у ёқда (урушда) нозик жойига ўқ теккан. Бечора Ойсулунинг умрини қуруққа ўтказаяпти. Бироқ эру хотин бир-бирини ялаб-юлқаб, сабр қилишди. Унгача ғирт етимча бўлиб қолган бир ўғил-қизни оқ ювиб, оқ тараб, оёққа тургазишди. Уларни яхши ният билан икки ёрти бир бутун қилиб, бир-бирига қовуштириб қўйган йили Назар раисга Худо ўғил фарзанд ато этди. Боши тошдан бўлсин, дея исмини Тошмурод деб қўйишди. Орадан икки йил ўтиб, яна бир ўғил Нортойни (билагиди қизил нори борлиги учун) жуда қийналиб топгани, эна қорнидан ёриб олишгани учун бечора Ойсулун бошқа фарзанд кўришдан маҳрум бўлди.

Назар раис полвон гавдали, тим қора мўйловли, армани қош-кўзларига пареллел тушган, тикилса дарёнинг гумини қуритадиган назаркарда, юрганда гижирлаб кетмаса, ёғоч оёғи борлигини сезиб бўлмайдиган одам колхозни саранжом-саришта қилиб, уйдаги етим болаларни ҳам, дунёда тенгсиз аёл Ойсулунда бошини силашга вақт топар, кечаю-кундуз от устидан тушмай, елиб-югуриб ишлар, кейинчалик «Волга» миниб, «доҳий» сурати туширилган орден олганида ҳам, каттаю кичикка бирдай мўмин-мулойим эди. Бева-бечоранинг дуосини кўп олгани учун, унга Худойим қўшалоқ ўғил берди, дея қувониб гапиришарди. Назар раис ўғилларига суннат тўй берганида вилоятнинг биринчи раҳбари келгани, минг от йиғилган кўпкарида катта совринни ўзи эълон қилгани, курашда Қашқадарё ва Бухоро полвонлари тараф-тараф бўлиб олишиб, қосонлик Сайфулла полвон билан қорақўллик Собир полвон олишиб, Сайфулла Расулов самбога киритган «олд қоқма» усули билан Собир Қурбонни йиқитиб қўйганини одамлар ҳали-ҳануз эслаб юришади.

Назар раиснинг икки укасига меҳрибонлиги ҳам одамлар тилида. Уларни ота ўрнида катта қилиб, Тошкентда ўқитиб, тагли-зотли оилалардан келин қилиб, бировини катта олим, бировини туман миқёсида раҳбар бўлиб қўтарилишига бош қўшиб, ўзи қўлтиқтаёқ суянмай, укаларининг қўлтиғидан кирганини ҳам эплаб ёзса, бир китоб бўлади. Афсуски, Назар раис болаларининг ҳузурини кўролмай кетди. Тошмурод ўнинчини битираётганда отаси қазо қилди. Уруш жароҳатлари зўрайиб ёқасидан олган эди. Ойсулун эридан қолган икки ўғлининг бўйбастига овуниб, юпаниб қолаверди. Айниқса, кичик ўғли Нортой бўлиққина йигит бўлиб каттарди. Қадди-қомаги қуйиб қўйгандай отасининг ўзи. Назар раис Нортой кичкиналигида тиззасига олиб эркалатиб, мен буни ўзим қўлтиғимдан туққанман, дея ҳазиллашарди. Тошмурод ҳам, Нортой ҳам Тошкентда олим амакисининг ёрдами билан сиртдан ўқиб

олди. Бирови муаллим, бирови мол дўхтир. Иккови ҳам йигитлик пайтида давраларда пишқириб олишди. Бировдан олдин, бировдан кейин. Зўр бўлсанг акамга чиқ, деярди Нортой. Тошмурад йиқилса, изидан Нортой чиқиб йиқитган кунлари кўп бўлди. Уларни яхши билмаган эгизак дейишарди. Тошмураднинг бўйи пастроқ, лекин миқти гавдали, бошига чуқ дупши кийдириб, белига белбоғ боғлатилса, водийлик Турсунали полвоннинг ўзгинаси бўларди кўярди.

Нортой акасидан анча дароз, қўл ва оёқлари расо, ёноқлари туртиб чиққан, биров корейс башара. Қорувлилигидан ҳар қандай отга минса, бели майишади. Кўпкарида оғир улоқни Нортойдан бошқаси осон кўтара олмайди. Тошмурад амакисининг қизига уйланиб, янги ҳовлига кўчиб чиққан. Нортой эса кўшни Лолабулоқ қишлоғидан манаман деган сулув қизга суйиб уйланган. Ҳамшираликка ўқиган Сумбул қишлоқнинг ярмидан кўпига дори-дармон бериб, дуосини олиб юрадию ўз дардига малҳам топа олмайди. Фарзанд кўрмапти. Қилмаган амали, кўрсатмаган духтири қолмаган. Эскичаси ҳам, янгичасини ҳам бирма-бир бошидан ўтказиб, умид оти толиққан. Аввал бошда бир-икки бор чала туққани бор. Кейинчалик буям бўлмай қўйди. Нортой бир неча бор уни қўйвориб, устига хотин олмоқчи ҳам бўлди. Бироқ ҳар сафар суюқлисини кўзи қиймайди. Мана энди ҳаммасидан умид узиб, акажонининг кенжатоийини ўз номига ўтказиб, катта қилмоқни ният қилиб турибди. Хотини ҳам, янгаси ҳам шунга рози. Ахир, бир куни Худо бандам деса, мана бу уй-жой, данғиллама ҳовли, қўша-қўша отлару, машина, юз гектарлик фермер хўжалиги кимга қолади? Молу давлат ҳам, ранжу меҳнат ҳам эгиз деганларидек, Тошмурад бундан тўрт-беш йил бурун бир буйраги йиринглаб кетиб, жарроҳлик столига ётган, бахтига Тошкентда буйрак бўйича профессор бўлиб ишлаётган тутинган акаси Бекназар Соқиевич (отаси тарбиялаб вояга етказган етим бола) куончаклик билан операция қилган, бошқа дўхтирларнинг олиб ташлаймиз, деганига қаршилик қилиб, бир амаллаб тузатиб юборган эди. Кўрмагандай бўлиб ишлаб ҳам кетганди. Тошмурад сабрнинг сариқ чопонини мудом кийиб юргиси келмади. Икки йил аввал қишлоқдоши Ўрол ўриснинг мақтовига учиб, кўп пул топиб келаман деб, Россияга жўнаб юборди. Ахир ўйлаб кўрса, болалар каттараяпти, уларни ўқитиш, уйлантириш, уйли-жойли қилиш, ҳаммасига пул керак. Аслида «қип-қизил коммунист» бўлиб ўтган Назар раисдан шимилдириқ ҳам қолмаган. Ўрол ўрис қишлоқдошларини Русиянинг энг совуқ жойига, шароити оғир Магаданга олиб кетди. Тоғаймурад хат-хабарсиз, икки йил ўша ёқда қурилишда ишлаб, буйраги оғриб, зўр-базўр уйига қайтиб келди. Тўғри, Нортой акасининг рўзгоридан қадам узмай, иссиқ-совуғига қарашиб турди. Буёқда энажони ҳам ётиб қолди. Ётган жойида ҳам тинмай Тошмурадни сўрайди. Россияда бедарак кетганлар, темир тобутда қайтаётганлар бор.

Ҳайрият, Тошмурод анча-мунча пул топиб, ўз оёғи билан қайтиб келди. Бироқ келганидан бери боши касалдан чиқмайди. Шу йил бошида Бекназар Соқиевич унинг бир буйрагини олиб ташлади. Омон қолган ўнг буйрак ҳам яқинда йиринглаб кетаётгани маълум бўлди. Эй, бераҳм дунё. Золим фалак. Тошмуроднинг чирқиллаб турган олти боласининг оҳ-воҳлари, атишак чалган туршакдай бужмайиб қолган кампир-энанинг дуо-олқишлари, нолалари ҳам жамолини кўрмай туриб сигинадиган Оллоҳимнинг даргоҳига етиб бормаяпти. Бекназар Соқиевич Назар раис берган нон-тузни оқлади. Қўлидан келгунча узоқ даволаб берди. Касалхонанинг асосий харажати ўзи тўлади. Охирги буйрак ҳам қуриб бораётганини билса-да, Тошмуроднинг кўнглини кўтариб турди. Сунъий буйрак билан ҳам анча вақт яшаса бўлади, дея ишонтирди. Буйрак, юрак каби энг зарур аъзо экан. У ишламаса қонни тозалаб бўлмас экан. Яна бир томони буйрак бошқа аъзолардан кўра совуқни, салқинни жини суймас экан. Бежизга ота-боболаримиз эгнига тўн, белига белбоғ боғлаб юришмас экан. Калтадум бўлиб, енгил-елпи кийиниб юрган йигит-қизларнинг кўпи буйрак шамоллашига йўлиққан. Тошмуродники эса Магаданда ошқинлаб кетган. Буям энди йигитнинг шўри қисганидан...

Нортой чангаллаб турган бошини илкис кўтарди ва атрофга аланглади. Теваракда ҳеч зот йўқлигини билгач, тили калимага келиб, пичирлай бошлади:

— Худо йўлига таваккал, акамга битта буйрагимни бераман. У яшаши керак. Ҳали бола-чақасига бош бўлиб, тўй-томошалар қилиши керак. Мен-чи, менга бўлди нима, бўлмади нима? Боя Қорақиз янгам айтганидай, изимдан йиғлаб қоладиганим йўқ. Ҳозир бориб акамни хурсанд қиламан.

Худди шу пайт эшикдан ҳаллослаб кириб келган Сумбул ҳам эридан бу янгиликни эшитиб нотўғри қилаяпсиз, демади. Берсангиз куймайди, жигарингиз, Худоям берганга беради, дея кўнглини кўтарди.

Нортой дадилланиб кетди. Тўғри бориб отхонадаги отини эгар солмай миниб чиқди. Отлиқнинг оёғи олти. Жийрон жиловни тортилмаса ҳам тўппа-тўғри борадиган жойини билади. Нортой акаси эшигидан дадил кирди. Отни ҳовлидаги қозиққа илдириб, тўғри акаси ётган уйга кирди.

— Акажон, сизга ўзим битта буйрагимни бераман. Мана, бизни дунёга келтирган, энамиз рози бўлса бас.

Тошмурод илкис ўрнидан туриб кетиб, Нортойни бағрига босди.

— Балли огажон, балли!

Оға-инининг ўртасига кириб олган эна гоҳ Тошмуродга, гоҳ Нортойга тикилиб, кўзда ёш билан: «Болаларим, сизларга берган сутимдан мингдан-минг розиман! Полвон болаларим, меҳрибон болаларим, ана оталарингнинг арвоҳи ҳам тиниб-тинчиб қолди. Уям сизлардан рози», демоқдан ўзгасига ярамаётган эди.

Эртасига ака-ука Тошкентга отланишди. Ўша куни изгиридан кейин илиққина ёмғир ёғиб, ер юзи ҳалимдай юмшай бошлаган барокотли кун эди. Шундан бери осмоннинг кети тешилгандай кунора ёмғир ёғади. Лалми галлаларга Худо берди. Қазиеқли даштларида галла шундай баравж ўсдики, халқоб жойларда отни кўмизадиган бўлди. Дам олишга қўйилган далаларда ёввойи ўт-ўлан кўпайиб, қизгалдоқлар ичида қолиб кетди. О, бу юртларнинг баҳорига таъриф йўқ.

Акасига буйрагини берган Нортой ҳам, Тошмурод ҳам соғайиб кетди. Уларнинг фермерлик майдонида галлалар шунчалик бўлиқ ўсганки, тиконли исмалоқлар ҳам бошоқлар соясида қолиб кетди. Энди ака-укалар жудаям эгизга ўхшаб қолишган. Искандарни (Тошмуроднинг кенжатои) сутдан чиққани ҳамона Сумбулга беришди. Унинг бағри тўлиб, яйраб-яшнаб юрди. Худо бераман деса қулига, солиб қўяр йўлига. Орадан бир йил ўтиб, айна тўлишган баҳорда Сумбулнинг кўнгли довучча истаб қолганини кўринг. Яхшиям Туробжоннинг хотини каби анорга бошқаронғи бўлмабти. Бўлмаса, Нортойнинг ҳолига маймун кулган бўлармиди? Нортойнинг Худога ёққан бир қилиғи бор. Сумбулнинг бошқаронғи палласи айнан довучча мавсумига тўғри келганини қаранг.

Йил якунига келиб, айна дуркун-дуркун қазоқи совлиқлар болалайдиган паллада Сумбулхоннинг эсон-омон кўзи ёриб, қўчқордай ўғил туғди. Баданининг ҳеч жойида ҳоли ҳам, нори ҳам йўқ. Нақ етти кило. Уни эшитиб, ётган жойидан туриб кетган бувижонининг айтишича, Шукуржон нақ бобоси Назар раиснинг ўзи эмиш. Берганига шукур, бориға шукур...

2009 йил, 2 июль. Саратон.

ҚАТРАЛАР

НИНАЧИЛАР ҲАЛИНЧАГИ

Бор-йўғи ойна ичидан кўрингандай тип-тиниқ анҳор. Анҳорнинг бир бўлак чуқурроқ жойида гулмохи балиқлар оппоқ қоринчаларини кўрсатиб гужгон ўйнайди. Чап қанотдан бир туп йўгон қамиш балиқчининг қармоқ таёғидай сувга тегай-тегай деб турибди. Тегажоқ шабада қамиш шохини оҳиста тебратганида, барг учи ўткир найзачасини сув бетига уриб-уриб олади. Унинг бу ҳолати бир қараганда қирғоқда туриб узун бўйинини чўзиб сув ичаётган лайлакка ҳам, кўзгуда ўз аксини кўриб чўқилашиб турган қалдирғочга ҳам ўхшаб кетади. Балиқлар, шўх балиқчалар эса сув бетига бирорта ногирон пашша тушса талашиб еб, қамиш учини ҳам пашша деб ўйлаб, пастга тортиб-тортиб кетади.

Шу пайт қайдандир каттароқ ниначи беш-тўрт кичкинтойини эргаштириб келади-да, қамиш баргига мунчоқдай тизилиб, терилиб жойлашиб олади. Қамиш енгил шамолда оҳиста тебранади. Ниначилар қўш қанотларини пирпиратиб қамишпоя билан паст-баландга бориб келади. Тап-тайёр ҳалинчак!

*Ҳалинчагим, ҳалинчак
Олтин беланчак.
Тебрат бешигим,
Беминнат шамол.
Шамол, шамолжон,
Ҳа, қани кўзғол!..*

Шу пайт ёшроғи, энг кичиги бўлса керак, мувозанатини сақлолмай қийшайиб кетади. Ҳайрият, сувга тушмай зўр-базўр ўзини ўнглаб, тош устига кўнди. Катта ниначи, афтидан онаси бўлса керак, унинг ёнига учиб бориб «қулоғига» нимадир деди-ю, биргалашиб учиб келиб, яна ҳалинчак учишга тушиб кетдилар. Қуёш нурида уларнинг зумрад ниналари гоҳ яшил, гоҳ кўк, гоҳ зангори, гоҳ қаровут бўлиб товланар, қанотлари эса бинафшаранг мовутдай ялтирарди. Улар ўйинини пастдан кузатиб пойлаб турган ва «кўзи тепасига битиб қолган» балиқчалар қулай фурсат кутади. Ҳалинчак ўйинига берилиб кетган ниначилар бутун хавф-хатарни унутиб қўйишади. Фалокат оёгинг ос-

тида. Кичикроқ ниначи тебрана-тебрана сирғалиб қамиш учига келиб қолади. Ҳалинчак қаттиқроқ тебранганда қамиш учи сувга ботади. Пайт пойлаётган балиқлардан бири эса шўнғиб келиб анқов ниначини ютиб кетади. Бу ҳолат шундай тинч ва бешовқин рўй берадики, на тўдадаги бошқа балиқлару на шўрликнинг онаси англамайди. Ҳалинчак ўйини аввалгидай давом этади. Яна бир ниначидан айрилгиси келмаган болакай ўйинқароқ ниначиларга қўл силкийди. Балиқлар ҳам ҳушёр тортиб ўзини тош камар тагига олади. Ҳалинчак қамиш эса гўё ҳеч нарса кўрмагандай ўз сеvimли машғулоти — бош ювиш билан овора... Гўё лайлак сув ичаётир, гўё қалдирғоч ойна чўқилагоқда.

ЧУМОЛИЛАР СУҚМОҒИДА

Бу рангбаранг очунда жони бор жонзотнинг умр йўллари бири-бирига туташ. Бири-бирини овлагани, тазийқ ва таъқиб қилгани етмагандай лол қоладиган даражада, гўё билмасдан қўллаб-қувватлаб ҳам қўяди, фақат ўзаро хизматлари холис ва беминнат. Мана эшитинг:

Туянинг саргароши

Бу воқеани табиат қўйнида яшовчи синчков дўстларимдан эшитгандим. Сахро туяларнинг бошидаги пўпи-сочларини, улар чўкиб ётганда, қора қушчалар учиб келиб, тумшуқ тароқлари билан чигилларини ёзиб, сипо қилиб қўйишар экан. Бу беминнат хизмат пайтида туялар жаҳилланиш ўрнига гўзаллик салонида ўтиргандай ҳузур қилар, ёққанидан кўзларини юмиб олар экан. Патак бўлиб кетган сочингни биров келиб, ҳақ олмай, тозалаб тараб, қўйса яхши-да. Аслида эса қиш бўйи туянинг иссиқ ва майин юнглари орасига кириб қишлаган ва қонини сўриб, қўпайиб олган бит ёки кана деган жониворлар туянинг оғзи ҳам, думи ҳам, оёғи ҳам етмайдиган жойига ёки нақ бошидаги «сочлари» қулоқлари орқасига жойлашиб, беҳавотир жойда умргузоронлик қилаётган бўлади. Туяга бесўнақай гавдаю, бечама кучни берган Худо, одамникидай қўл ёки панжа берган бўлса-ку кета-кета бошини қашлаб олса?.. Тили бўлса-ку, бошимни битини кўриб қўй, қизалоғим, деб бўталоғига ёлборса. Қора қушлар эса беминнат дастёр. Туядай йирик ҳайвоннинг сочини тараб қўйишдай муносиб ишдан ҳам, қориннинг ташвишидан ҳам биратўла қутилиб қўяқолишади...

Бўрининг қанотли дўсти

Ҳажир ва бургут. Бири осмоннинг эгаси, бири ерники. Буям етмагандай икковлон қалин ошно тутинганига нима дейсиз? Бир кам дунёни тўлдиришмоқчи, шекилли. Пўлат найзадай ўткир тумшуқли

соҳибчангал бургут қанотларини ёйса, куннинг кўзини ёпаман, дейди. Отдай бақувват ҳайвонни думидан тортиб, йиқитадиган уч яшар ҳўкизни қувиб етиб, гарданини узиб ташлайдиган бўрининг номини аташдан ҳам кўпчилик истиҳола қилади. «Офатни отини тутма, қулоғи кўринади», дейишади тўпонлар. Яхшиси жондор «ёки қаршиқулоқ» деяқол. Оч қулогим тинч қулогим. Хулласки, бўригаям, бургутгаям Худо куч-қувватни қоплаб ҳам, хуржунлаб ҳам берган, ўйнаб-ўйнаб кун кўришади. Ахир ғажир жинқарча, бўри каламуш эмас-да. Гап бўри билан ғажирни топишганида.

Тоғнинг қаерида биронта гўштдор ҳайвоннинг қазоси етса, ҳиди чиқмаса ҳам ғажир хабар топади. У ахир баланд кўтарилиб, кўзи ерни тешгудай айланиб юради-да. Шамолга қарши сузиб, ҳид олади. Ўлак-сага етгач, роса қорнини тўйгазиб, яна баландга чиқиб, айлана бошлайди. Бошқа ғажирлар-ку шошилинич етиши тайин, оч қолган бўрилар ҳам ўшаёққа югуришади. Қорин байрами бу. Яшасин искавуч Ғажирбек! Гўштхўрликда ғажирнинг бўридан кам жойи йўғу, лекин инсоф қилади. Ошнасига ошидан илингани яхшида! Фақат бўрининг нафси каттароқ. Меҳнатсиз топилган гўштан кўпроқ еб қўяди. Ўлак-са ёши ўтинқираган жонзотники бўлса, кўринг томошани. Бўривойнинг бақувват тишлари орасига чандир гўшт парчаси кириб қолса, азоб беради. Иложсиз қолган бўри яна ғажирга илтимос билан боради. Ошначиликда... Кўрқувни билмайдиган ғажирлар офтобда тишларини кўрсатиб, ағанаб ётган бўрининг ханжар тишлари қавагида қолган гўштни бир-бир тозалаб, еб қўяди. Дунёда бундан роҳати йўқ. Мазали қовурдоқ еб, кекириб, зирк тиш қовлагич билан садаф тишларини қовлаб, ҳузурланиб ўтирган бойваччани кўз олдингизга келтиринг. Тишини тозалатиб, мазза қилган бўри шукрона айтса керак: Қанотли дўстинг бўлса қандай яхши!

ЖАРРОҲ МАЙНА

Ориқроқ сигир ва ҳўкизларнинг нақ елкасига, тери орасига кириб олиб, қиш бўйи ётиб каттарган ва баҳорда азоб бериб, қийнай бошлаган сиёҳранг «бика қурт»ларини, ҳайвонлар духтирининг жарроҳлик пичоқчаси чиқармаса, жонивор молларга азоб беради. Устига-устак «бика қурт»лар елкада битта ёки иккита бўлса қанийди? Ориқ қўйга питроқ ўч деганидай чарчаган молнинг елкасига 10-15 гўмбақ қурт тери орасида ёнғоқдай шиш бўлиб тураверади. Қуртлар гимирлаб қўйганда молнинг безовта бўлишини кўринг. Кўзига дунё қаронғи кўриниб, яйловга чиққани ҳамона олақанот майналар хабар топиб, шошилинич учиб келади-да, елкасига кўниб «амалини» бошлайди. Шошилинич нарқозсиз, ётқизилмасдан, пул ва розилик сўрамай

Ўткир тумшуқларини тери орасига ботириб, текинтамоқ «бика қурт-»ларини чиқариб ташлашади, йўқ-йўқ, ташлашмайди, биратўла еб қўяқолишади. Бунақа ноёб жарроҳни одамлар орасида сираям топиб бўлмайди. Ажойиб жарроҳ, гаройиб операция! Яшавор, шоввоз майна, сендайин дўхтир қайда? Дард кетди, ташвиш кетди, ҳўкуиз сенга беш кетди...

*Суннат тўйга атавдик уни,
Суямиз, деб маърака куни.
Гўшту ёққа роса тўямиз,
Майнани ҳам мақтаб қўямиз.*

ҲАЛОСКОР ЧУМОЛИЛАР

(Раҳматли отам Мулла Маҳмуд ҳикояларидан)

Ўшанда нотанти урушнинг заҳмати бутун мамлакатга ёйилиб улгурганди. Буям етмагандай юртнинг қишлоқ овулларидаги ёш-яланг, қари-қартанг ва сўққабош аёлларни Бекободга — Фарҳод ГЭСи қурилишига сафарбар қилишди. Сирдарё ёқасида, заҳқаш ертўлаларда тунардик. Ишимиз пастдан тўпроқ тўлдирилган қопларни елкалаб, баландга — дамба устига чиқариб тўкиш. Бизнинг миллат ҳар қандай оғир меҳнатдан бўйин товламайди. Яхши кунлар келишига умид боғлаб, тишини-тишига қўйиб, сабр қилиб ишлайверади. Бу ердаги азоб биргина меҳнатдан иборат бўлса қанийди? Очлик, борингки, оғир меҳнатга яраша тўйиб овқат емаслик, одамларнинг тинка-мадорини қурита бошлади. Сирдарё ёқасининг ўзига хос аччиқ ва беаёв изғирини бўлади. Чарчаган ва ориқлай бошлаган одамнинг суяк-суягидан ўтиб кетади. Кетма-кет келаётган уқубатларга чидай олмаганлар халта кўтариб, гурсиллаб йиқилади ва қайтиб ўрнидан турмайди.

Уч ойлар чамаси ўтгач, бараклардаги одамлар битлай бошлади. Аввал ўлмасанг, энди ўл! Ҳозиргидай кир совунлар қани? Бит қонини сўриб қўйган одамлар ранги докадай оқариб тебраниб, базўр юришарди. Битдан қутилиш қийин экан. Панароқ жойга бориб, ўт ёқиб қўйлақ-иштонни ечиб силқиймиз. Бит дегани оловга тушиб, чарсчурс ёнади. Қани камайса? Айниқса, аёлларга қийин бўлди. Сочини устарада қирдирмаса бошқа илож йўқ. Қишлоғимиздан борган Тўраҳўжа деган ёшулимиз бор эди. (Жойлари жаннатда бўлсин). Шу кишининг ёнида ёғоч дастали устараси бор экан. Қишлоғимиздан борган аёлларнинг сочини мен қайчилаб тураман, Тўра бобо устара билан қириб ташлайди. Қайси аёл сочини қирдирган бўлса, ўша аёл омон қолди. Мен эса ўшанда сартарошлик хунарини ўргандим. Битнинг хуружи камайса ҳам, тугамаганди. Кўпни кўрган Тўра бобо биз-

га яна бир ҳунарни ўргатди. Ишдан эртароқ чиқиб, битнинг, бит босган ич кийимларимизни ечиб, чумолилар уясини топардик-да устига ёпиб қўярдик. Чумолилар бирпасда кийимга ёпишиб битларни гирибонидан тутиб, «гаплашиб» қўйгани уясига судраб кетарди. Кийимларимиз эса офатдан холи бўларди. Бу тажриба бутун қурилиш бўйлаб тарқалди. ўшанда одам боласига халоскор чумолилар «ёрдам»-га келганди..

АТИР ИЛОН

Одам боласига хуш ёқадиган атир ҳиди — бу ранг-баранг очунда кўпинча гуллар тўхфаси. Бинафша, атиргул, ток гули ва ҳоказо. Гулларнинг умрига, униб-урчишига ва умуман ўзига керак бўладиган атир бўйига одам боласи ҳам бесўроқ бурнини тутгани қизиқ. Боз устига ўзи ҳидлагани етмагандай, ҳид соҳибининг бандидан узиб, суйганини сийлайди. Бировнинг бисотини кўрсатиб, эвазига кўнгили олишнинг ўзгинаси эмасми бу? Эҳ-ҳе, ҳали буниси ҳалво. Жумла жонзотнинг Худо берган ризқига шерик бўлишдан қўрқмаган одам юришга оёғи, тутишга қўли йўқ, зинф гулни ҳидлашдан тийиларми-ди? Ва лекин яна бир истиҳола. Ўша хушбўй деб билганимиз атир ҳиди одам боласининг бурнидан бошқасига ёқмас. Тангри таоло, одам боласининг шарофати ила яратган бу курраи заминда ўзидан доимо ёки вақтинча атир ҳиди тарқатиб турадиган биргина гуллар эмас, турли жонзотлар ҳам борлиги кузатилган. Баъзи тулкилар урчиш пайтида бинафша безидан «атир ҳиди» тарқатиши кузатилган. Мен аён ва баён қилмоқчи бўлган ноёб ҳодиса эса гулларда ҳам, тулкиларда ҳам эмас, одам боласи турқи тарофатини кўришдан ёки номини эшитгани ҳамона баданига чумоли ўрмалаб қоладиган илон наслидан бўлгани қизиқ. Дарвоқе, табиатда атир илон учрайдими? Манбаларни ва-рақлайман. Билмадим менинг кўзим тушмади. Лекин болалик пайтимдан то ҳозиргача оиламизда атир илон ҳақида гап сўз бўлади. Ёшлигимда Чироқчи тумани Лангар қишлоғидаги Фурқабулоқсойда ёзлик боғимиз бўларди. Бувим ҳам, отам ҳам ана шу жойда атир илон бўлишини ва уни кўп марта кўрганини айтиб беришган. Атир илон тўрт-беш қарич узунликда, бош бармоқ йўгонлигида, ўта рангдор ва каштали бўларкан. Улар боғ четида қападай ўсиб ётган наъматаклар устига яшил рўмол бўлиб ёпилган ёввойи тоқлар остида яшар, боғдаги ҳовлида супалар устига, ҳовузлар бўйнига кунда бир-икки бор чиқиб юрганида теварак-атрофни атир ҳиди тутиб кетарди. Уларга ҳеч ким ҳалақит бермас, илонлар ҳам бировга зиён захмат етказмас, аксинча, бинафша атир бўйи ҳавога таралиб, боғ соҳибларини кўнглини яйратиб юборар эди.

Кекса отамдан сўрайман:

— Илонларни бу ҳид таратиши, балки вақтинча қўшилиш пайтида бўлгандир?

— Унисига эътибор қилмаганман. Раҳматли бобонг ва момонглар ҳам билишарди. Бехосдан ўлдириб қўйманглар, деб тайинлашарди. Бироргамиз атир илонга тегинмасдик. Бироқ қишлоқнинг бошқа бирор жойида учратганимиз йўқ. Бошқалар ҳам учратмаган экан...

ТОВУШҚОННИНГ ТАЪЗИМИ

(Бўлган воқеа)

Улар росмана овчи эмас, лекин «ов» қилишарди. Милтиқ билан эмас, ташна кўз билан. Оёқлар толиққан. Кўзларнинг эса тўйдими йўқ. Улар кўришдан, қулоқлар эса эшитишдан чарчамасди. Юраклар эса ҳайрат кучи ва босим зўридан пардасини йиртгудай гурсиллайди.

Аҳмад ва Ҳусан бугун биринчи марта ҳеч қачон чиқиб кўрмаган Лангар тоғларининг энг баланд чўққилари ортидаги «Кўл» деб аталадиган шуварга келишмоқда. «Кўл» дегани гирдо-гирди уюр тош, тепаликлар билан ўралган, қишин-ёзин қор билан бурканиб, ундан сизган сув яйпанда кўлоб бўлиб, ёз бўйи кўл бетини кўм-кўк ўт-ўланлар қоплаб ётади. Этакда дуппа-дуруст яшнаб турган баҳор айниб, ёзга айланмоқчи бўлаётган чоғда кўлнинг суви бироз кўпаяди. Энди кўл атрофига чинакам баҳор бошланади.

Йигитлар баҳор адоқлаб қолганда ҳарбийдан қайтишди. Қишлоқда саратон оёқлаб қолган. Улар Узоқ Шимолда хизмат қилиб, Лангар баҳорини соғиниб қолишганди. Икки жўра кўл атрофини қоплаб ётган сон-саноксиз равоч ва чайирларни оралаб кезаркан, тоғ гиёҳларининг анвойи ҳидидан бутунлай маст бўлиб қолишганди. Каттакон чайир тагида тош ранг матога ёпиштириб қўйилган қоп-қора мунчоқдай кўзларини жовдиратиб, шалпангқулоқ қуён бекиниб турарди.

— Вой мановиларни қаранглар, ўзим нима ҳолдаю устимга бостириб келишаяпти-я. Инсофи борми ўзи буларни. Ҳозир салгина қимирлашим ҳамано анови соҳибчангал қуондай бостириб келиб, тилка-пора қилади-ку. Озиб-ёзиб бу ёқларга бир келгандим. Барра ўтлар кўп экан. Болаларни бир сийламоқчи эдим-да. Ишқилиб ановидан эсон-омон қутулай.

Йигитлар худди бир-бирига матаб қўйилган кўрмомалардай гўё ҳеч нарсани кўрмай, тўппа-тўғри бургутдай яшириниб турган қуённинг устига бостириб келишмоқда. Ўттиз қадамча нарида бир-бирини етаклаб турган қатлама тош устида худди тошдан ўсиб чиққандай қимирламай сар лочин ўтирипти. Фақат кўзлари олазарак. Қувиб кел-

ган ўлжасини йўқотган. Манови лаънати чайир ва равочлар бўлмаса-ку, аллақачон қонига тўйган бўларди. Анчадан бери болалари иссиқ қон яламаган.

— Қанийди, анови икки одам қуённи қўзгаб юборса.

Лочиннинг ўйлагани бўлди. Қуён чайир тагидан чиқишга мажбур бўлди. У калтакесак эмас, ўрмалаб югурса. Сакраб-сакраб югуради. Бўлгани шу. Бургут ҳам, йигитлар ҳам сакраб кетаётган қуённи аниқ кўриши.

— Эҳ, қара шалпангқулоқ, — деди Хусан.

— Эҳ, қара лочин, — деди Аҳмад.

Лочин қуён устига яшиндай қуйилиб келарди. Қуён ўйламай-нетмай изига қайтди-да, йигитлар томон чопди. Йигитлар ердан тош олиб, ҳай-ҳайлаб лочинни қайтаришди. Ноилож қолган лочин газаб билан осмонга тик кўтарилди-да, чўққилар ортига ўтиб кетди. Қуён ҳам ўзига келиб, шарт бурилди-да, сув оқиш томон югургилаб қолди. Йигитлар унинг ортидан мамнун тикилиб қолишди. Шалпангқулоқ анча юриб, ҳарсанглар ортига ўтиб, пана бўлиши олдидан тўхтаб ортига бурилди. Кейинги оёқлари ва думига суяниб ўтирди. Икки қўлини бошига кўтариб, кейин кўкрагига босди. Узунқулоқ бошини бир-икки марта иргаб қўйди.

— Раҳмат, менинг ҳалоскорларим, яхши одамлар, омон бўлинг!

Йигитлар бир-бирига маъноли қараб қўйишди. Уларнинг бугунги ўлжаси мақтанса арзигулик эди. Кўл эса гўё ҳеч нарса бўлмагандек, офтоб нурларини кучоқлаб қарши олар, уларни ювиб-тараб, яшна-тиб, чўмилтириш билан овора эди...

ОЙПАРИ

Ойпари асли осмон билан бўйлашадиган Келин жарида яшарди. Ўтган йил баҳорда жардан илкис тарма¹⁵ кўчиб, уяси бузилиб кетди. Қоронғу тўс-тўполонда тасодиф қайиғининг қуйруғига илиниб жони омон қолдию қолганларнинг нима бўлганидан бехабар қолди. Кейин ёлғиз руҳ каби узоқ учди. Бзовта кўнгли йўлдош тусарди. Қидира-қидира Кўкпарни топди. Улар жуфт бўлиб, ташландиқ молхона чордоғидан қўним топишди. Тинчгина хилват жой. Ойпари тўрттагина бола очди. Иккови оқбош, энасига ўхшайди. Қолган иккиси эса Кўкпарнинг ўзгинаси. Болаларни кўриб иккиси ҳам қувонди. Энди оила деса бўлади. Лекин боланинг ташвиши кўпроқ онага тушар экан. Ойпари дон қладириб бориб, қўлга тушди. Уни қўл-бети кир-чир юрадиган хўппа семиз бола каттакон сут сават ичига дон сепиб, четига чўп тираб, унга узун ип боғладию, қўлга туширди. Худди ўша куни Раҳимжон исмли йигит яккаю ягона эркатой, аммо дардчил қизча-

сини хурсанд қилиш учун болага уч сўм берди-да Ойпарини сотиб олди. Унга Ойпари деган номни ҳам ўша Раҳимжоннинг қизи Дилшода қўйган. Дилшоданинг бувижони унга ҳозир парилар йўқ, ҳаммаси каптарга айланган. Каптарлар аслида парилар зотидан дея кўп уқтирган. Дилшода отаси келтирган оппоқ каптарни ўша парилардан бири деб ўйлади-да, Ойпари деб ном қўйди. Ойпарини кун бўйи оёғидан боғлаб қўйишти. Кечга тортиб Дилшоданинг бобоси Норкул чўпон сурувдан қайтди. Каптарни кўриб Дилшодага деди:

— Уҳ-ух, семизгина экан, ҳозир сўйиб бераман, аянг шўрва қилиб беради. Барибир боқолмайсан. Ёввойи каптар қўлга ўрганиши қийин. Боз устига мушук деганиям бунга ўч бўлади.

Қизча нима деярини билмай анграйиб қолди. Ахир парини сўйиб бўладими? Чўпон ота шошилмай каптарни тутиб олиб, оёқ тумшуқларини обдастан сув қўйиб яхшилаб ювди-да, қанотларини қайириб, керза этикли чап оёғи остига олди. Ёнидан шартта пичоғини чиқариб, каптарни бўйнига тортмоқчи бўлганда Дилшода чинқариб юборди.

— Боважон, жон бова, ўзимнинг бобом, сўйманг ўлиб қолади. Ахир бу Ойпари-ку!

Бобо тўхтади. Гоҳ қўлидаги олмосдай ўткир гилоний пичоққа, гоҳ Ойпарийга, гоҳ Дилшодага қаради. Дилшода ялинишдан тўхтамасди. Эркидан айрилган, қанотлари қайирилган Ойпари тили йўқ, аммо дили билан Дилшоданинг жажжи юрагига боғланиб, оҳ уриб ёлборарди

— Садағанг кетай Дилшода ойқиз, оппоқ қиз дод деб чинқир, ёлбор, бобонгни инсофга келтир. Ахир менинг ҳам сендайгина болаларим бор.

Бобо инсофга келди, пичоқ қинга кирди. Уни шу ерда тургани маъқул, пичоқнинг ўткир тиғи ўзи шилган териға тегиб турсагина тинч ётади. Қиндан чиққан тигнинг муддаоси кесмоқ бўлади. Бобо Ойпарини қўйиб юборди. Дилшоданинг ўпкаси тўлиб, хиққиллаб йиғлаб юборди. Эртаси тонгда Ойпари олтовлон бўлиб, Раҳимжоннинг ҳовлисиға учиб келди. Ўз хоҳиши билан нега келганлигини ҳеч ким билмайди. Дилшода уларға дон берди.

Тавба улар кечқурун ҳам кетишмади. Чордоққа чиқиб ётишти. Эртасиға ҳам, индиниға ҳам Бобо ҳайрон, ҳамма ҳайрон, фақат Дилшоданинг ҳайрон бўлгани йўқ. Унинг дили шод. Чунки Ойпарининг тилагани бўлди. Дилшоданинг кўнгли тўлди. Бўғотда панер уйчалару ҳалтачада дон-дун пайдо бўлди. Ойпари парилиқдан чиқиб, уй каптарига айланди. Дилшода ҳам гўдакликдан чиқиб, Раҳимжоннинг анча каттариб қолган эс-хушли, ранг-рўйли қизига айланди...

ОРИЯТ ШАЖАРАСИ

Қиссалар

АЙМОҚ ВА МАЙМОҚ

Ассалом, ёруғ дунё!

У пайтда Аймоқ ва Маймоқ бир-бирини яхши танимасди. Иккови-ям бошқа ўрдакчалар қатори Еттитомдаги иссиқхонада вақти вояга етиб, оппоқ пиёладай ўрдак тухумини ўз кучи билан ёриб чиқишган. Аймоқ Маймоқдан бир-икки дақиқа олдинроқ «туғилиб», чор-тарафга қарадио, ҳайрон бўлди. (Маймоқ ҳақида кейинроқ ҳикоя қиламиз). «Ий-э бу нимаси? Иссиққина бағрига босадиган онаизор қани? Емай едирадиган падари бузрук-чи?». Унинг эрқаланишга интиқ митти юракчаси титраб кетди. Ҳамма ёқда ўзига ўхшаш миттивойлар – ялпоқ оёқ ва тумшукчаларига хина суртилгандай сап-сарик, аммо ирkit ўрдакчалар тўлиб-тошиб ётибди. Аймоқ игна тешигидай кўзини бир-икки очиб юмди. Аммо-лекин ёруғ дунё яхшияган. Шукурки, эшик туйнуксиз тор қафасни ёриб чиқди. Ғойибдан жисмига жон киргандан бери ютоқади. Кейинги икки кун ичида кўзи юмуқ бўлсаям кўлмак сувни кўрадиган бўлганди. Тор гумбазда сув нима қилсин? Сув тугул қаттиқроқ керишиб бўлмайди-ку? Дунёнинг кенглигини қаранглар! Салом ёруғ хилқат! Салом, эй сирли олам! Салом, ғойибдан кўрганим мовий кўл!...

Мана, ёнгинасидан олдин кўкрагини, кейин оёқчаларини олдинга ташлаб биттаси ўтиб кетди. Қаёққа? Балки ўша ёққа кетиш керакдир. Эҳ, онаси бўлсайди? Аввалига иссиқ кўкраги остига олар, кейин етаклаб кўлчага олиб борар, оғзига емак тутиб, қорнини тўйгазарди. Пешона ёзиғи шу экан. Энди кўпчилик нима қилса шуни қилади. Ҳалиги лўккивой қаёққа кетди. Ўша ёққа қараб марш!...

У лўккивойнинг изидан биринчи бор заминни бир-бир босиб ҳовузчага қараб юрди. Тўғриси бу ҳовузча эмас, сув тўлдирилган катта патнисга ўхшаган майда патлар ва хас-чўп билан тўлган саёз кўлмакча эди. Аймоқ кичкина, жудаям кичкина. Кўлмак эса катта гўё мовий кўл. Унинг жажжи юраги йўқдан бор бўлиб дукирлашни одат қилгандан бери исмсиз ташналик гирдобида эди. Бу ташналик уни тухумни ёриб чиқарган, оёққа турғизган, ҳеч кимни кўмагисиз эргаштириб бу ёққа келтирган эди. Аймоқ секин юриб борди-да, бетиним патирлаган юрагининг зарбидан қизиб турган кўкрагини авайлаб сувга босди. Кўлмакча секин бир чайқалиб уни бағрига олди.

Олғирнинг ошиғи олчи

Кўпнинг ризқи кўлда. Аймоқ ҳам ўз ризқини ўша бир тўда ўрдакчалар эртаю-кеч қуруқликка чиқмай сузиб юрадиган кўлчадан топди. Судьянинг хуштагидай тумшугини тикса бас, нимадир илинади. Ичинга дон кирди, тананга жон кирди. Жонинг борми ўзингни тут. Бўлмаса оёқ остига қолиб кетасан. Дадил бўлмасанг бу ерда елканга чиқиб, тунни ўтказмоқчи бўлган зўравонлар қанча. Биринчи оқшомнинг ўзида қариндошлардан иккитаси Аймоқнинг елкасига чиқиб тунамоқчи бўлди. Аймоқ чидамади. Аста бурилиб нари кетди. Ёруғроқ жойга бориб турди. Хайрият, зўрлар унинг изидан боришмади. Ҳали катта бўлсин, додини беради, уларни...

Шу билан биринчи кеча тинч ўтди. Буёғи қийин бўлмади. Қорни учун жонни жабборга бериб югуришга ҳожат йўқ. Ҳамма нарса тап-тайёр. Ухлаш, овқатланиш ва сузиш, яна овқат. Фақат вақтида улгуриш керак. Бўлмаса абгор бўлиши аниқ. Айтайлик, тинчгина сузиб турганинда тепангдан ёрма сепишади. Олдинроқ ҳаракат қилсанг кўпроқ оласан. Олғирнинг ошиғи олчи.....

«Она амаки»

Аймоқ соат сайин ўсиб етилди. Унинг бунчалик тез ўсгани ўзини ҳам, унга қарайдиган мўйлов амакини ҳам қувонтирарди. Аймоқ мўйлов амакини илк бор кўрганда кўрқиб кетганди. Бу нимаси, шуми меҳрибон? Меҳрибон бўлса нега бағрига босмайди? Аймоқ кўрқа-писа кўз остидан амакига разм солди. Оёғида балчиқ аралаш хас-чўп қоришиб қоғиб қолган каттакон резина этик. Юзлари қоп-қора қотма ва ўрта бўй, оқдигини ҳам, сариқдигини ҳам билиб бўлмайдиган узун халати ўрдакчаларнинг майин туқи рангида. Ҳатто тикрайган мўйлови, бироз чақчайган кўзлари ҳам ўша рангда, фақат эски кирлаб қолган андатра телпаги тулаган тулкидай бошида хурпайиб туради. Аймоқ Гулливернинг оёқлари орасидаги лилипутлар мисол тепага анграйиб турганди, «амаки» уни осонгина тутиб олиб, узоқ айлантирб қаради.

— Вой-вуй бунча балинд, бу ердан йиқилиб тушса оёқчаларнинг синиб кетиши ҳеч гапмасов...

— Яхши, яхши, — деб пичирлади-да, уни авайлаб ерга қўйди.

— Нимаси, яхши? — Шуям «она» бўлдию, тарашадай қаттиқ ва совуқ қўлларини қаранглар!... Бунинг устига кўзлари ҳам қийиқ, мушукниқидай кичик ва тез-тез очилиб юмуларкан... Бундан яхшилик чиқиши гумонов!...

Йўқ, Аймоқ адашганакан. Амакини ёмон деб бўлмас экан. Қачон қарамаң қўлида емак кўтариб юради. Уни кўрди дегунча ҳамма ўрдакчалар баб-баравар югуриб қолишади. Эҳ, сиз бекорроқ пайтингизда келиб бу томошани бир кўрсангиз эди... Овқат маҳалида олинг-олинг деган манзират ҳам, биров-бирова қараш ҳам йўқ.

Ҳадеб қўлини силкитиб, ер тепиниб турмаса, амакини ҳам еб қўйиш ҳеч гапмас. Лекин шунга қолганда инсоф қилишади. Ахир у она. Онани эса еб қўйиш тугул чўқилаш ҳам гуноҳ. Аймақ ҳар доим амакининг олдига биринчилардан бўлиб етиб борарди. Бошқалар келгунча у шоша-пиша бир-икки дона ютиб юборишга улгурар, кейин оғайнилар билан тепша тенг чўқилашарди, эвазига тез каттарди. Каттариб қаёққа бораётганини ўзи ҳам билмасди. Фалокат томонгами? Агар олдиндан билса борми бекордан-бекорга ўсиб ётиш ҳам гапми, халло-ҳайт деб бу атрофдан жуфтакни ростлаб, беҳавф, тинчгина умр кечирадиган дарёни, қўлни қидириб кетган бўлар эди. Лекин одамзотнинг маккор аҳди туфайли иссиқхонада очирилган бу ўрдакчанинг ҳам пешонасига қарамлик тамғаси босилган эди. Хўжайин ҳукмидан бир ёққа чиқиш тугул, эркин дунёнинг эшиклари ҳам унинг учун тақа-тақ ёпилган эди. Бу эшикни бузиш осон эмас. Ота-онасиз ўсган ўрдак учун эшик нарёғи қип-қизил бийдай дала, қип яланғоч очлик. Одам боласи оч қолдириб, айиқ полвонни ҳам ногорасига ўйнатади...

Бозор бор, бахтингни кўр!...

Орадан уч ойча вақт ўтди. Аймақ анча тўлишиб, кўкраклари кенгайиб, оёғидаги сузғич пардалар ҳам эшкак чўпдай қалин тортиб қолганди. Энди кечқурунлари тунаш жойи сим тўр ичида эмас, қўлчанинг ўзида. Қиш чиқиб баҳор кира бошлагани сайин осмонда туяқушдай лукки булутлар уёқдан буёққа чошиб қолишганди. Тез-тез илиқ ёмғир ёға бошлади. Ўрдакхона атрофида катта-кичик қўлмак кўпайиб кетди. Айниқса, ёмғир ёғиб турганда қўлмакка чўмилиб шўнғисанг мазза экан. Аймақ тумшугини қўлмак ичига тикиб, балчиқ хўплаб борар, ора-сирада бирорта илдиз илинса олиб, қолганини тумшугининг икки четида пуркаб ташларди. Ёмғирнинг қўлмагида нима кўп, овқат кўп. Баҳор маза экан. Бу жойларда қуёш субҳисодиқнинг қўлидан ушлаб тоғ чўққилари сиртига чиқиши ҳамона хап-хавор далалар устида тўкилган сутдай тез ёйилади. Бугун баҳри муҳит она ўрдак тушидаги ҳарорат каби илиқ ва меҳрибон. Ҳисор тизмалари этагидаги бутун водийнинг яйдоқ бадани илиқ нурга тўлиб борарди. Аймақ кеча кечқурун ўрдакхонага кириб ётган эди. Ёқимтой ҳаво бўлсаям негандир юраги гаш. Офтоб ёйилиб кетдими, ўрдакхона эшиги очилмади. Бир тўда майда ўрдакчалар гат-гутлаб ўтиб кетди. «Она» амаки ва яноқлари туртиб чиққан мўғил башара бир киши эшик олдига келди. Икковининг ҳам қўлида узун илгакли сим. Улар ичкари киришиб, эшикни маҳкам ёпишди. Сим тутқич билан каттариб қолган ўрдакчаларни бир-бир тутиб сим саватга солаверди. Аймақ бу пайтда ўзи билан тенг, аммо жуссаси бироз ингичка ўрдак билан «бўйлашаётган», қаноти билан туртиб-туртиб қўймоқда эди. Бир қадам наридан бир ўрдак қаттиқ қиғиллаб юборди. Аймақ бурилиб қараб ҳайрон бўлди.

Қагиллаган ўрдак, «она» амаки уни нима қилади? Ўйлаб ўйига етмай турганда қармоққа ўзи ҳам илинди.

— Вой, вой оёғим оғриди. Аймоқ ўзини ўнглаб қараса сим тўр ичида гиж-гиж биродарлари ўртасида ётибди, кейин каттакон сим панжара уйга солинди. Пешона экан уларни узоққа — қайтиб келмас жойларга сотгани олиб кетишди. Бозор бор, бахтингни кўр!

Исм қўйиш

Ўрдаклар ортилган тележкани тортиб кетаётган Т-40 трактори даштнинг тип-тиниқ ҳавосига қоп-қора қурумли заҳар пуркаб, узоқ юрди. Айниқса, улар тоғ йўлларга кириб тепага кўтарилган сари трактор баттар кучаниб, зўрға баландга чиқиб олар, салгина эниш бўлса, ҳарсиллаб чопиб қоларди. Трактор ойначадай сув омбори белидан ўтиб, денгиз тўлқинларидан тарам-тарам тепаликлар орасидаги илон изи йўлдан Ўртакент қишлоғига кириб келди. Қишлоқ сой ичида тепадан қаралмаса адоқдан унча кўриш қийин. Қишлоқ ўртасида кичкина анҳор. Анҳорнинг икки ёқасида бир-бирига елка тираб, қатор уйлар жойлашган. Қишлоқнинг қоқ белида қадимги мачит олти асрни олти дақиқа ҳам кўрганим йўқ дегандай қучоққа сигмас арча устунларга суюнганча шон-шавкатли замонлар руҳини опичлаб турибди. Трактор шовқини қишлоқ елкасидаги улкан жарга урилиб, акс-садоси ҳам-маёққа таралар, атроф тепаларга урилиб бир ҳовуч манзилгоҳ узлуксиз ва ажабтовур садо остида қолиб кетган эди.

Трактор мачит ёнига тўхтади. «Она» амаки тележка устида туриб қичқирди: «Хей ўрдак кетди... Ура, урей ўрдак келди!...». Болаларнинг қий-чуви эшитилди. Қип яланғоч дарё тарафдан фақат калта иштон кийган, бадани офтобда қорайиб қотиб кетган 3-4 бола пат-патлаб тўхтаган трактор ёнида пайдо бўлди. Улар орасида бир-бирига жудаям ўхшаш икки бола ҳам бор. Ҳасан деди Ҳусанга, ҳансираб югур энамага, ўрдак оламиз пул берсин. Ака, ўрдаклар неча пулдан?

— Жўна, жўна. Сен ўрдак олармидинг? Бор энангди уйига чоп. Пулинг борми? Икки ярим сўмдан.

Ҳасан иккиланиб турди-да кейин уйига юурди. Ҳали қаримаган бўлсаям мункиллаб қолган эна инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди-да тухум сотиб, йиғиб қўйган пулидан 5 сўм берди. Ҳасан ва Ҳусан энасининг кенжатоилари. Уларни раъйини қайтариб бўлмайдди. Ўғил кута-кута 7 қиз туғиб, учовини эрга берган, қирққа яқинлашганда бир варакайига икки ўғил Ҳасан-Ҳусанни топган эди. Эри Абдулла елим оддий колхозчи, ҳар томонига айри таёқ тортиб ўлчаб берилган 7 сотих томорқасига 20 туп ток экиб, шундан кун кўради. Сал нарида қора кунда бўлиб кексариб қолган колхоз боғи ҳам бор. Шунга қарайди, колхознинг берадиган 40-50 сўми рўзгорга етармиди? Биттагина сигир, 4 қўй ҳисобига зўр-базур кун кечиради.

— Ма, болагинам, олақол бир кило мол гүшти олмоқчийдим. Эрта бозор куні тухум-пухум қовуриб, пиёва-сиёва қилиб ичармиз...

Хасан пулни олди-да, думбасига шапатилаб югурди. Бир пастдан кейин Хусан иккови иккита ўрдак кўтариб келди.

— Эна, мана опкелдик. Буларга ҳовузча керак эмиш, ҳовузимиз йўқ-ку...

— Майли опкелавер, ўғлим. Ҳозирча товуқ катагига қамаб, тоғорага сув солиб қўясан. Ҳадемай ёзлик боғимизга кўчсак, уёқдаги ариқларда сув тўлиб оқади. Яхшилаб боқсаларинг байрамда сўйиб бераман...

Хусаннинг қўлидаги Аймоқнинг қулоғига сўйиб бераман деган гап тўқмоқдай урилгани билан унинг маъносига ақли етмасди.

Хусан қўлидаги ўрдакни авайлаб ерга қўйди. Унинг юришига томоша қилмоқчи эди, юрмади, оёғини босолмай ўтириб қолди. Товуқ ҳайдагандай «кишт» деб ҳайдаб кўрди. Ўрдак майрайиб бир-икки қадам босди.

— Ий-е, бир оёғини қийшиқ босади-ку, ҳа чап оёғи лат еган экан. Балки йўлда тележка устида бўлгандир. Эҳ қарамай олаверибмиз. Алмаштириб олардик. Аттанг маймоқ экан, тузалиб кетармикан?

Хусан билонглик қилиб гапга аралашди:

— Тузалади, тузалмаса пойгага қўшармидик. Сузишни билса бўлди-да... Маймоқ, маймоғвой... У ўрдакни қўшқўллаб тутди-да, каттакка солди. Мана буниси Аймоқ бўла қолсин. Аймоқ Маймоққа уйқаш. — Ҳа, Аймоқ ва Маймоқ бўлгани маъқул, — қўшилди Хусан ҳам. Иккови бирдай катакка эгилиб, худди боланинг қулоғига азон айтиб исм қўйишгандай Аймоқ-Маймоқ, Аймоқ-Маймоқ, Аймоқ деб жўр бўлиб қичқаришди.

Учиб кўрмаймизми?

Тўғриси, Аймоқ ва Маймоқнинг янги уй-товуқ катагидаги ҳаёти бошланганди. Ўртакент адирларида ўт ва гиёҳлар ердан бош кўтариб, Бобо куёш истиқболи томон жажжи қўлчаларини чўзиб саломга чиққан пайт эди. Баландда, жудаям баланд офтобнинг кўзига яқин жойда турналар қурей-қурей деб аргимчоғини тортиб ўта бошлаган кунларнинг бирида Аймоқ ва Маймоқ ҳовлида пахсадан янги қурилган уйнинг орқасида ёмғир суви йиғилиб тўлиб қолган, тўрт-беш тоғора сув кетадиган лойхандак ўрнидаги лойқа қўлмакда гут-гутлаб чўмилиб ётишганди. Турналар овозини биринчи бўлиб Маймоқ эшитди. Кейин Аймоқ ҳам, иккаласи ҳам сузиш ва шўнғишдан тўхтаб осмонга тикилиб қолишди.

Аймоқ ҳайратини яширолмади.

— Бе қайда, қарагин улар бир-бирига кўзга кўринмас ип билан матаб қўшилган.

— Ҳа, ўхшайди. Айтдима, бекорга булар баландга чиқишмаган.

- Қаёққа кетишяаптикан?
- Ким билади дейсан?....
- Яхшироқ боқадиган эга қидириб кетаётган бўлишса керак.
- Бундайин баландга қандай чиқиб олишдийкан?
- Қаноти билан-да албатта. Айтгандай бизнинг ҳам қанотимиз

бор-ку...

Оқтой ўз-ўзидан қўзихона олдида «қурт-қурт» беда чайнаб турган қўзи ва улоқларни ҳам бир-бир айлантириб қувишга тушди. Оқтойни қувиши худди чиппачинга ўхшаб, «тутсам» емай қўймайман дея қуваётганга ўхшарди. Ҳовлига қуюн кўтарилгандай тўс-тўполон бўлиб кетди. Оқтой худди атайлаб келаётгандай қўзиларни қўйиб, супа четида анграйиб турган Маймоқни қувишга тушиб кетди. Маймоққаям жон ширин 5-10 метрга учишга қўрқиб турганди. Бирданига йигирма метрни мўлжаллаб, тўппа-тўғри катакка қараб учса бўладими? Зўр келса моманг ўйнар. Маймоқ қағиллаб жон ҳолатда катакка кирди. Катакда эса зотдор қулонги чипор макиён тухум ташламоқчи бўлиб кучаниб турганди. Чала бўлди. Яримдан кўпи чиқиб қолган тухумни орқага қайтиб кетиши қийин экан. Чипор қақаглаб катакдан чиқди. Изидан каттакон тухум тушдию, пақ этиб ёрилди.

Супа четидаги гужум садонинг энг баланд шохлари орасидаги сертикон инида ўтириб олазарак бўлиб турган олашақшақ ўша ёққа шувиллаб учиб тушдию, тухумга ёпишди.

— Оҳ, оҳ маза, дунёда бундан ширин таом бўлмаса керак!

Уй бекаси аввал ошқозони оғриб, кейин сарғайма бўлиб даволашиб келган Роҳила хола ҳозиргина оқшувоқнинг дамламасидан ичиб, айвондаги кроват устида ётганди. Шовқин-суронни эшитиб зўр-базўр ўрнидан турди. Қараса ҳакка ўлгур тухумни чўқилаяпти.

— Ҳа уйгинанга ўт тушгур! Тухум ютмай ер ютсин сени! Ҳали Ҳасан-Ҳусан мактабдан келсин, уйингни буздириб ташламасам, тумхўр ўғри.

Ҳакка кимсан ҳам демади, тухум чўқилайверди. Роҳиланинг асаби қўзиб, дераза рахида турган сопол урчиқ бошни ҳаккага отди. Ҳакка чап бериб учиб кетди. Урчуқ бош эса тошга тегиб чил-чил бўлди. Садқайи сар... Ҳаммасига айбдор Аймоқ эса қўзихонага кириб, тўр ортидан ҳовлидаги қий-чувни жимгина кузатиб турарди. Фақат ўзини босиб олишга улгурмаган ҳар битта патигача қалт-қалт титрар, юрагининг дук-дук ургани ўзига ҳам эшитилиб турарди....

Эркин дунёда уч кун

Саратон кирди. Беда ўроғи бошланди. Осмон тозаланиб кунлар исиб кетганди. Ёмғир қўлмаклар қуриб қолди. Товуқларга ўхшаб дон ва кўкат еб семириб кетган ўрдаклар иссиқда ҳансираб сув қидирарди. Ҳасан ва Ҳусан каттакон тоғорага тинмай сув тўлдириб қўйишар-

ди. Бу ҳовузчани ҳаммаёғи темир, ўзи кичик ўрдакларга ёқмайди. Дарёни қўмсашади. Дарё эса этакда. Унинг ҳам суви баҳордагидан анча камайиб, ариққа ўхшаб қолганди. Оҳ қанийди, шу ариқда Аймоқ ва Маймоқ эртаю кеч ўйнаса. Бунинг иложи йўқ. Улар дарёга бор-йўғи икки марта қочиб келишиди. Биринчи марта кундузи, болалар мактабга кетганда, иккинчиси тунда катакнинг эшиги очiq қолиб ташқарига чиқиб туришганда, бир тўда ёввойи ўрдаклар товуш чиқариб учиб ўтишиди. Ўшанда Аймоқнинг ҳам, Маймоқнинг ҳам қадимги аجدодларидан бир чимдим бўлсаям ўтиб қолган ёввойилиги жўш уриб, сой ёқалаб бош олиб кетишиди. Яхшиям Худо асради, тунда дарё бўйларида, қалин буталар орасида ҳар нарса бўлиши мумкин. Чунки улар ўшанда дарё ёқалаб, тўғрироғи оқимга қарши сузиб, уч кечаю уч кундуз кетиб қолишганди. Ҳардуми ўти бош чиқарганда Аймоқнинг калта думчаси устидан уч дона учи қайирилган гажак пат ўсиб чиқди ва жуссаси ҳам кундан-кунга етила бошлади. Овози ўзгарди. «Ғоғ, ғоғ» эмас «ғиғ-ғиғ» дегандай. Маймоқ эса ўсишда Аймоқдан анча кейин қолди. Лекин унинг товуши очилиб кетди. Ғағғ, ғағғ ғағғ... «Баъзан товуқларга тақлид қилиб» қағғ, қағғ деб юборадиган ҳам бўлди.

Шу кунларда уй Бекаси яна ётиб қолди. Рўзгорнинг бутун оғирлиги Абдулла елимнинг ўзига қолган.... Абдулла елим калта бўй, ингичка гавдали, аммо симдан эшиб ясалган арқондай пишиқ ва чайир. 50 дан ошганига қарамай қовоқлари четига сал-пал ажиндан билинмаса ёши ўтганлиги сезилмасди. Ҳатто узунгина қоп-қора тикрайган мўйлови ҳам ўқувчи боланинг саҳнага чиқиш учун ясама мўйлов қўйгандай унча ботишмайди. Қишлоқдошларининг Абдулла сўзи ёнига елим сўзини қўшиб айтиши эса уста пайвандчилигига ишора. Пайвандчилик унга ота мерос. Қилган пайванди тутмай қолмайди. Қишлоқда биринчи теракка атиргулни, дўланага олмани пайванд қилиб олдирган ҳам шу Абдулла елим. Уйланганидан сўнг икки йил ўтгач 40 чақирим этакдаги «Намуна» деган пахтакор хўжалигига кўчиб борди. Эр-хотин кечани-кеча демай, кундузни-кундуз демай ишлашди. Абдулла сув қўйди, Роҳила ғўза чопди. Ўша пайтлари Роҳила қандай жувон эди. Ишлаб чарчамас, еб тўймас, рўзгорни ҳам, далани ҳам уддасидан чиқарди. Икки-уч йил қўлдаги боласи билан бригадирлик ҳам қилди. Ўзининг айтишича, кўзикди. Аслида у пахта уватига сепилган «мелкоптовус» деган сап-сарик бадбўй доридан заҳарланган эди. Уст-устига туғилган тўртинчи қиз Ўғилтошдан кейин касаллиги зўрайди. Қилмаган амали, кўрсатмаган духтири қолмади. Ахийри Тошкентдаги духтирлар ҳаво алмаштириш керак дейишди. Яна Ўртакентга кўчиб қайтишди. Роҳиланинг қон босими яхшиландию, дард устига дард аримади. Куз пайти гектарчилар селитрага «семиртирилган» қовунларни бозорга опчиқиб сотолмагач, қишлоқма-қишлоқ, кўчама-кўча ортиб юриб сотадиган одат чиқарганди. Ўртакентга келган

гектарчилардан Роҳила ҳам икки дона қовун сотиб олди. Ҳусан ўйнаб кетган эди, Ҳасан икки тилим едию, типирчилаб қолди. Бунинг устига айни ўша пайт Ҳусанни ари чақиб, уйга зориллаб кирди. Роҳиланинг юрак ўйноғи дарди шундан қолди. Абдулла елим совхоз боғидан гектар олиб ишлай бошлади. Узумдан ҳар йили яхшигина ҳосил олсам, барибир даромад рўзгорга етмайди. Бунинг устига-устак рўзгорда биров касал бўлса, ҳамманинг боши гаранг. Ҳасан ва Ҳусан навбатма-навбат мактабдан қолишади. Рўзгорнинг ташвиши ҳатто товуққа дон, ўрдакка сув, итга дош, бузоққа ўт, эшакни ўтли жойга жилдириб қўйиш керак. Қизлар каттариб чиқиб кетишган, ҳамма майда-чуйда иш эгизлар гарданида.

Бугун мактабдан Ҳусан қолди. Кун ёйилмай товуқ ва ўрдакларни катакдан чиқарди Аймоқнинг думидаги гажакни кўриб отасидан сўради.

— Ота қаранг, мановисининг думидан гажак ўсиб чиқибди. Бу урғочиси бўлса керак-а?...

— Йўқ ўғлим, бу эркаги. Катталигини қара, наригиси урғочи, ана товуши ҳам ўзгарибди.

— Ҳа демак Аймоқ эркак, Маймоқ урғочи. Яхши ўшанда жудаям мослаб танлаган эканмиз, худди билгандай гурурланди Ҳусан. Аймоқ кейинги кунларда Маймоққа ўзини жудаям яқин ола бошлаган, бир қадам ҳам айрилмайдиган бўлиб қолган эди. Маймоқнинг ҳам олдинги Маймоқлиги қолмаган, оёғини тўппа-тўғри босиб, патларига келинлик либосидай милдираб ора бериб, олифта юриш қилиб Аймоққа суйкангани-суйканган эди. Кечга яқин ҳовлида ҳамма безовта бўлиб қолди. Роҳила хола огирлашиб қолган эди. Товуқ ва ўрдаклар ҳеч кимнинг хаёлига келмабди. Катак эшикчаси очиқ қолди. Биринчи бўлиб Аймоқ ташқарига чиқди. Кейин Маймоқ ҳам ҳамма хавф-хатарни унутиб, сойга тушишди-да узоқ ўйнашди. Шўнғиди қанотларини шап-шап уриб, шукрона айтишди. Эркинлик қандай яхши.

Жуфтлик қандай яхши!... Ҳеч ким ва ҳеч нарса ҳалақит бермаса, тонг отмаса, бир умр шундай ўйнасанг. Улар ширин ҳаётнинг жуфтлашиш лаззатини, туғма эҳтиёж туфайли тотиб кўрган эҳтирос завқидан маст бўлиб, асал ойининг шарбатли кунларига шўнғиб кетишганди.

Дарёда овчилар мунча кўп

Эртаси тонгда улар шимолга қараб, басма-басига сузиб кетишди. Тоғ дарёсида сув юқоридан пастга шовуллаб қўйилар, тошдан-тошга урилиб атрофга сачрар, йўлида учраган нарсани ўз хоҳишича этакка олиб кетмоқда эди. Ошиқ-маъшуклар эса олдиндаги қаршилиқни пинанд қилмай зўр бериб, юқорига қараб сузиб борар, каттароқ шоввалар келса, қирғоққа чиқиб ёнлаб ўтишарди. Суза-суза улар шундай кулчага бориб қолишдики, бу жойни ҳар қандай ўрдак зоти ҳар фаслда ҳам умр бўйи орзу қилади. Чор-атроф бақа терак ва шум толлар билан ўралгану

ўртада кенг ва узун кўл. Узоқ юриб толиққан анҳор суви гўё шу ерда лангар ташлаб дарахт томирлари ва катта ҳарсангларни ушлаб, бироз нафасини ростлаб дарахтлар остида ором оладию, кейин пастга оқиб кетади. Одамлар бундан фойдаланиб, сувни олдини чим ва тошлар билан тўсиб банд қилишгану ариқ олиб тоқзорга чиқаришган. Баланд суви тайёр кўлча бўлиб, сув тагида камарда яшовчи балиқлар учун ҳам, қишда ёввойи ўрдаклар учун ҳам аини муддао бўлган эди. Бу ерда сузиб ўйнасанг ҳам биров кўрмайди. Кундузи тангадай офтоб, кечаси қилт этган шамол йўқ. Ўрдаклар кун бўйи тўйганича овқат еб, толиққанча қувишиб чопишди ва кун ботиш олдидан устига каттакон чинорнинг томири пешайвондай осилган камарга кириб ётишди. Бу ерда тун уйдагига сира ўхшамайди. Жим-жит яқингинада укки ху-хулаб юборди. Маймоқ Аймоқнинг пинжига тиқилди. Ёнингда арслондай эркагинг бўлса, қандай яхши. Бу ердан юлдузлар ҳам кўринмас экан. Ярим тунга бориб осмонда ой сузиб чиққандагина «кўлчанинг» усти бироз ёришди. Аймоқ энди Маймоқни туртиб ўйнамоқчи бўлаётганда кўлга «шип» этиб қоп-қора мушукка ўхшаш нарса шўнғиди. Аймоқ хўжайиннинг мушугини ёмон кўрарди. Кўзлари хунук, ёмон тикилади. Буники эса ундан ҳам ёмон. Икки бўлак лахча чўгдай ёниб турибди. Мушукдан ҳам каттароқ ҳайвон сув тагидан нимадир қидириб, шўнғиб кўраятти. Ошиқ-маъшукларни сезиб қолмаса майлийдия... Ана яқинроқ келаяпти Маймоқ ҳам кўрди. Кўрдию Аймоқнинг деярли тагига кириб олди. Фақат икковидан бирови товуш чиқариб қўймаса бас. Қуш юрак кўрққанидан жўр бўлиб дуккилар, бу товуш оғизлардан яхши эшитилиб қолмасин, дея икки ўрдак ўтмас аррадай тишини тишига қўйиб олган эди. Қора нарса эса ўзи билан ўзи овора эди. У тошнинг камарига кириб олган балиқларни тутиб олиб, суяқларини қарсиллатиб чайнаб емоқда эди. Охири 5-бта гулмохи балиқни еб, нафси ором олди шекилли шовур қилмай қирғоққа чиқиб кетди. Бу Кундуз эди. Тонггача базўр сабр қилган қочоқлар секин оқимга қараб сузиб кетдилар.

Кетишда Аймоқ Кундузнинг оғзидан тушиб қолган балиқнинг думини учратиб қолиб, оғзига солди-да, эзгилаб кўрди. Вой мунча ширин... Сақичдай чайнаб-чайнаб таъмини олдида Маймоққа узатди. Маймоқ ҳам чиройли бўйнини силаб, «маза экан» деб роса чайнади. Улар энди ўзича балиқ тутиб кўрмоқчи бўлишди. Бунгача балиқлар ҳам тош камарлар тагидан чиқиб яйраб суза бошлаганди. Лекин уларни тутиш осон эмасди.

Тушга бориб ўрдаклар яна бир балиқхўрни кўришди. Бу тумшуги узун луп-лунда ола қанот қуш бўлиб, тош устига қўниб, жирт-жирт ўйнар ва сув тагига шўнғиб, майдагина балиқ ёки сув тагида юрадиган бирорта тирик жонивор тутиб, ҳайрият дегандай осмонга қараб кўярди. Кечга яқин Аймоқ ҳам битта чавоқ тутди. Иккови тенг бўлиб ейишди. Улар балиқ еб турганда, сув илон балиқ тутиш қандай бўли-

шини кўрсатиб қўйди. Ана усталигу ана маҳорат. Илон биланглаб кат-такон тош камарига кириб олар ва кулча бўлиб гўё ўликка ўхшаб, ҳаракатсиз узоқ ётарди. Бепарво балиқлар хавфни унутиб, устидан ўта бошласа ҳам тоқат билан кутарди. Қачонки балиқлар кўпайишиб, унинг устида ўйин авжига минганда шап этиб биттасини тутиб олар ва жони чиққунча тишлаб сув тагида олиб юрар ва бус-бутунча ютиб ҳазм қилгани қирғоқдаги бирорта кавакка кириб кетарди. Ана овчилигу мана овчилик. Ўрдаклар омон бўлса, албатта ўрганишади.

Эртаси чошгоҳда уларни Ҳасан Ҳусанлар топиб олишди. Завқу-шавқ билан уч кеча-кундузни қандай ўтганию, қанча йўл юришганини пайқамаган экан, қайтишда роса толиқишди. Ҳайриятки, болаларни раҳми келиб кўтариб олишди. Бўлмаса бўлганича бўлишарди. Уч-тўрт кун ичида Роҳила хола оёққа туриб қолган, бутун оила ёзлик боққа кўчиш тараддусида эди. Ёзлик боғнинг ҳавоси бошқача, Роҳила холага ёқади. Нафас қисилиши камайиб, тетик бўлиб қолади.

Тонг азонда энгил-елпи юк билан боққа кўчдилар. Ўртакентда одамларни кўчиши қизиқ-да. Бу одат уларнинг ота-бобосидан қолган. Ёз кириши билан албатта томорқа бошига кўчиб чиқишади. Кузнинг охирида эса кўч-кўронини ортиб қишлоққа қайтиб тушади. Қишлоқ жойларида одамларнинг уйлари елкама-елка жойлашган. Сал нари борса қўрқадигандек бир-бирининг пинжига тиқилишган. Иморат деворлари ҳам бири-бирига тегиб туради. Бирига чиқиб олсанг тушмасдан бутун қишлоқни айланиб чиқса бўлади. Ёзлик боғлар эса кенг-мўл, одамлар ҳам, мол-ҳол ҳам яйраб келади. Аймақ ва Маймоқ оқ ханги белига осилган сават ичига солиниб, икки оёғидан осилтириб боғланган ёзги боғ сари кетиб боради. Улар ўзини қочоқликда айбли билиб, «гийёқ» деган овоз чиқармайди. Гуноҳқорнинг боши эгик. Эгилган бошни қилич кесмайди. Ўтаётган ҳар бир кун қумсойдаги қумдай камайиб, ўрдаклар умрини камайтириб борар, бошлари эса қилич бўлмаса ҳам унинг синганидан қолган бир бўлаги пичоқнинг ўткир тиғи сари яқинлаштириб борарди. Ҳадемай байрам келади. Дунё қизиқ, ҳисоби бузуқ, кимга тўй — кимга аза.

Ёзлик боғ ўрдакларга жудаям ёқди. Шундоққина боғ адогидан ариқ ўтган экан. Ана мазза, мана мазза. Ўрдаклар эртаю кеч сувдан чиқмай қолишди. Уларни ариқда сузиб, тинмай балчиқ сўриши Абдулла елимга ҳам маъқул келди. Ўрдаклар ўзлари билиб-билмай боғ эгасига ёрдам қила бошлаган эди. Ариқ тик қиялик белидан ўтгани учун чувалчанг илма-тешик қилиб ташлаган кўзи бўталаган чашмадан сизиб чиққандай сирқиб пастга ётарди. Бундай ўпқоннинг кўзи мингта бўлади, уни бирданига тегиб бутлаб бўлмайди. Ўрдаклар эса ариқ тагига шўнғиб, ҳар бири чувалчанг уяга тумшуқ уриб, майда галвира тешиқларни гўё шибалаб кетарди. Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин. Ўрдакка эса ўпқон боғлатиш керак экан. Абдулла елимнинг оғзи қулоғида эди.

Хотинига тўлиб-тошиб мақтанганини Аймоқ ва Маймоқ аниқ эшитди.

— Роҳила қара, эгизларнинг Аймоқ ва Маймоғи ариқнинг ўпқонини қуритди. Кўп йилдан бери бошим қотиб юрарди. Қилмаган амалим қолмаган эди. Чувалчангнинг ҳам кушандаси бўларканда...

Роҳила хола ҳам ўрдакларнинг ишини кўриб, қойил қолди. Ариқ пастидаги икки гилам бўйи ерга сув кўллаб ,ёз бўйи бақатўн босиб ётарди. Қуриб қопти, энди пиёзми, помидорми экса бўлади. Балли азамат Аймоқ, хушсурат Маймоқ!...

Ёз яхши саратон

Икки ой ичида тип-тиниқ ариқ сувида чўмилган ўрдаклар оппоқ булутдай бўлиб семириб кетишди. Ўриклар пишиб тўкилди. Изидан помидор, кейин узум пишди. Ҳовлида пишганлар энг аввал шу ҳовлининг иту қушига насиб қилди. Аймоқ ва Маймоқнинг оғзи ҳаммасига бир-бир тегиб ўтди.

*Тўкин-сочин ёз яхши,
Ҳар фаслдан соз яхши.*

Шарбатга тўлиб пишган султони ва ҳусайни узумга тўйиб олган Ҳасан ва Ҳусан мой хумчанинг қорнидай чиқиб қолган қорнини куёшга тутиб ноғора қилиб чалади-да қўшиқ қуйлайди:

*Думбақа дум дум бўлди
Қорничамиз хум бўлди.
Нафсимиз олди ором
Очопатлик гум бўлди.
Ёз яхши саратон
Иссиққа чида полвон.
Қўшиқ йиғилса достон
Бургут бўлар палопон.
Думбакадум, думбакадум.*

Ариқдаги ўрдаклар шох ташлаб уларга жўр бўлади:

*Ғат-ғут, ғата-ғут,
Айтганимни эсда тут
Томчиласа кўл бўлар.
Кўлнинг суви мўл бўлар
Ёз яхши саратон
Иссиққа чида полвон.*

Бузоқ ва товуқ, курка ва серка, эшак ва пишак ҳам қараб турмайди:

*Ёз яхши саротон
Иссиққа чида полвон
Тўкин дастурхон
Яша беармон!
Думбакадум думбака...*

Жудолик

Патлари оппоқ садафга ўхшаб ялтираб кетган Маймоқ ҳаммани қувонтириб ҳар қайсиси билъярд соққасидай тухум кўя бошлади. Кўрганнинг ҳаваси келади. Роҳила хола товуқларни бошқа катакка олди. Маймоқ туғиб-туғиб, охири босиб олди. Ҳадемай митти ўрдакчалар очиб чиқади. Улар ота-онасидай бепадар эмас, гамхўр отаси, меҳрибон онаси бўлади. Онажониси уларни тўда қилиб эргаштириб юради. Кўзига суртиб катта қилади. Оҳ қандай яхши, ўша кунлар!...

Лекин насибни айтишмаган экан. Ёзлик богининг кун чиқиш тарафидаги қалин ўсган бодомча қағаноклар орасидаги уйчада икки ой олдин тулки болалаган. Қулоқлари тикрайиб, жунлари ўсиб, суйгумчик бўлиб қолган, онасининг изидан эргашадиган хилват сойларга тушиб, қўнғиз ёки сичқон овлашни машқини ола бошлаган эди. Улар овга чиққанда, ота тулки ҳам пайдо бўлар, болаларига халақит бермай, зимдан посбонлик қиларди. Кузнинг охирига бориб, уларнинг мустақил ҳаёти бошланади. Ҳар ким ўз бошига кун кечиргани маъқул, ҳозирча уларни зўр бериб боқиш керак. Овчиларнинг айтишича, тулки боласи парҳез товуқ гўштидан емагунча ўзини тутиб ололмайди. Ўртакентликлар қишлоқ жойларидан боққа кўчиб келишди. Ҳаммасининг беш-ўнта товуғию биттадан уйқучи ити бор. Она тулки итларнинг кўзини боғлаб, катакка кириб, бир-иккисини бўғиб елкалашни эплайди. Тўғри, она тулки қарияпти. Тишлари ўтмаслашиб бормоқда. Лекин унинг макри тузоғи жудаям пишиқ.

Бугун якшанба Абдулла елимнинг қишлоқда ва туман атрофида яшайдиган тўрт қизи куёвлари, бола-чақалари билан Роҳила холадан ҳол сўрагани келишди. Боғ ҳовли бир пасда гавжум тўйхонага ўхшаб қолди, ҳеч кимнинг қўли қуруқ эмас, ҳар қайси оила ўзига яраша ҳурматини қилиб келган. Роҳила хола ҳам қараб турмади, Ҳасанга имо қилди. Ўн беш кун олдин қичқириб, хўрозлигини билдириб қўйган тўртта жўжани тутиб келди. Абдулла елим хўрозчаларнинг оёқ-тумшугини обдастан сув қуйдириб етти марта чайди-да, «бисмилло оллоху акбар» деб сўйиб юборди. Ўрдакларнинг навбати ҳали кейинда эди. Боз устига Маймоқ тухумлаб қолди. Бунақасини бўғизлаш увол. Кенжатай тўсатдан таклиф қилиб қолди: У ёшлигидан ҳам шундай

шўх-шаддод, янгилик тарафдори эди: Қатор терилган ва йўлбарс тишларидай паст баланд ва ўткир тигли чўққилар белига чиқиб қараган киши эса Тешиктош қояси шу чўққиларнинг бирортасидан учиб тушган бўлак эканлигига ишонади. Агар у ҳар тун сирли, юлдузлар билан суҳбат қурадиган ва бобо қуёш нурини биринчи бўлиб кўзига суртадиган чўққининг бўлаги бўлсайди, бунчалик мўъжизакор бўлмас эди. Бу Тешиктошга қадимдан бери одамлар гуноҳқорни ажратиб, ушлаб қоладиган «Адолат тоши» деб қарашган. Бугунгилар ҳам Тешиктош олдида ҳайрат бармоғини тишламай иложи йўқ. Қоя устида эллик тоннадан зиёд чиқадиган туя тош шундай жойлашиб қолганки, бармоқ билан итарсангиз ҳам дукирлаб қимирлай бошлайди. Айтишларича, қаттиқ шамолда ҳам қимирлаб турармиш. Бу Тешиктош ёнидаги Тешиктош эса кимдир ҳарсанг бағридан ертўла қазиб, тупроғини чиқариб ташлаган гумбазсимон беш-олти метрлик йўлак. Йўлакдан эмаклар, сирпаниб, қадамжой изи ўпиб ўтилади. Чиқиш жойи тор кўринади. Аммо баъзида ориқ одам қисилиб қолиб, гўштдор одам ўтиб кетгани қизиқ. Ширин жонингни асраб юрган гулдай тананг икки ҳарсанг орасида қолганда қачондир қилиб қўйган ва яшириб юрган гуноҳинг ёдинга тушиб ҳовлиқиб кетсанг, «кўкрагинг шишиб» баттар қисилишинг тайин.

— Кўйбор, кўйбор, деб қўй атасанг, осонгина чиқиб кетасан, — дейишарди бурунгилар. Ҳеч бўлмаса эчки ёки товуқ атасаям бўлаверармиш. Бурунгиларни бурни кесилсин. Гуноҳни одам боласи қилсаю, беғуноҳ кўй ёки эчкини қурбонлик қилишса...

Абдулла елимнинг қизлари куёвларини синаб кўрмоқчи? Ё поклигини кўрсатишади ё бир нима зиёфатга тушиб беришади. Тўғриси, тор жойда семизга қийин. Аммо семизларнинг кўпчилиги тангликдан қутилишнинг йўлини яхши билади.

Бугун қизиқ бўлди. Магазинда ишлайдиган митти гавдали куёв лип этиб ўтиб кетдию, мойнага рўзгор тербатадиган муаллим куёв қисилиб қолди. Товуқ айтганди, хотини уялиб «улоқ, улоқ сўямиз» деб юборди. Мудир куёв эса сирот кўпригидан ўтгандай, гердаийб гудраниб деди:

— Божа, одамларнинг тилини билган тошнинг тилини ҳам билади. Сиз ўқитган ўқувчиларни ўқишга киролмай юриш сабабини энди билдим.

Гуноҳсиз гуноҳқор мулзам бўлди. Абдулла елим куёвини хижолатдан чиқарди: «Ўксиманг куёв».

Бу дунё асли ёлғончи дунё. Тешиктошлари ҳам шунга мослашиб қолган. Ким ҳақ, ноҳақ ёлғиз Оллоҳга аён. Муаллим қисилганидан кейин бошқалар ўтишга журъат қилмади. Барибир ҳаводор қоянинг томошаси ҳамманинг дилини қувонтириб, тилига эрк бериб юборган.

- Вой, бу қандай баланд!
- Самолётда ўтиргандаймиз.
- Бу тошларни ким қаладийкин?
- Мўъжизангга қойил, шундай катта тош қимирлайди-я...

Абдулла елим қиз-ўгилларини етаклаб, Тешиктош биқинидаги йитирма горчадан ўтказди. Кейин айланиб қоядан тушишди. Пастда чашма бўйида Роҳила оёқ-қўли чаққон бўлиб кетган, тўрт жўжасини парт қилиб, ширин шўрва тайёрлаб турарди. Бу дунёда онанинг қўли билан тайёрланган овқатдай ширин таом бўлмаса керак. Фарзандлар шўрвани бай-байлаб мақтаб ичдилар. Юз граммдан бўлмади-да деб кўйди мудир куёв.

— Эй, шундай саёҳатнинг кайфини ароқ билан бузиш уят. Уйга қайтиб бир-бир шишадан ичиб юборасизлар. Ҳаммаси жойига тушади, — деди Абдулла елим садоқатлик билан.

Абдулла елим умрида ичкилик оғзига олмаган одам бир шишанинг кўплигини қаёқдан билсин? Мудир куёв баралла кулди. Бошқарам ҳам кулишди.

— Майли дада, иложи борича бир шишадан кам ичмаймиз.

Ҳамма кулди, ҳатто Роҳила хола ҳам. Унинг яноқлари қизариб, ёшариб кетгандай эди. Ҳасан-Ҳусанларни икки ёнига олиб, ўзининг ҳақини ҳам уларнинг косасига солиб, бағри тўлиб, болаларига қараб қувониб ўтирди. Бу каби зиёрат, саёҳат, зиёфат тоғлик ўзбекнинг кўнглини ҳам, кўксини ҳам тоққа тенглаштириб қўярди.

Нафс гулгуласи

Саёҳатчилар қайтиб кун ботиши ҳамона она тулки болаларини эргаштириб келиб, тун бўйи чашма бўйида «товуқхўрлик» қилди. Ичида мазали илиги бор оёқлари, чайнаса ёғи чиқадиغان пат суяқларини маза қилиб сўришдан лаззатли иш борми? Тулки болалари учун, она тулки патлару ичак-чавоқ, калла-почаларини қолдирмай болаларига териб бердию, ўзи эса сўлагини оқизиб ўтирди. Болали қаргага гулг тегмас... Томоғи тушди. Болаларни эргаштириб уйига қайтди. Наридан бери мизгиган бўлди. Уйғониб қараса, ярим тун. Кемтик ой Тешиктош қояси устига ўтириб олиб тошга айланиб қолган девларни уйғотмоқчидай зўр бериб нур пуркамоқда. У ойни азалдан ёмон кўради. Тескари ўгрилиб, этакка қаради. Пастда ўсиб ётган тўп-тўп бодомчалар семиз товуқлару сандиқча тошлар уларнинг катаклари бўлиб кўришиб кетди. Қилт этиб ютинди-да, оёққа турди.

— Ё, пирлар мададкор бўлсин!

Кун бўйи меҳмонлар олдидан қайтган овқатга тўйиб олиб, тайёр қавакка кириб ухлаётган Оқтойнинг тушига қўшнининг сипо, ола бел ёшгина қанчиқ ити кириб, безовта қилаётган эди. Тулки унинг тепасига келиб, бир пас керишиб турди. Қоронғида ҳеч ким кўрмаёт-

ган бўлса ҳам сеҳрламоқчи бўлгандай товуш чиқармай олдинги оёқларини навбатма-навбат кўтариб, тишларини кўрсатиб, гоҳ осмонга, гоҳ итга қараб нағма қилди. Гўё Оқтойни баттар ухлатиб қўйди-да катак томонга ўтди. Биринчи уйча Аймоқ ва Маймоқники. Уни Ҳасан Ҳусанга ишониб, Ҳусан Ҳасанга ишониб очик қолдирган, кўпинча шундай бўлади. Ҳасан ўйлаб турган ўй Ҳусанга ҳам ўтадию иккиси бир пайтда бир хил фикрни ўйлайди. Бир лаҳза бўлса ҳам қайси олдин бажаришга киришса иккинчисиям ё шуни бажаради ёки акси, ёки укам бажараяпти, деб хотиржам бўлади. Дарсда муаллимга жавоб бераётганда Ҳасан билмагани Ҳусан, Ҳусан билмагани Ҳасан кўзга-кўринмас «телефон» орқали айтиб туради. Бировининг бир жойи оғрикса, иккинчисиники ҳам оғрийди. Тушлари ҳам бир хил, бугун кечқурун Ҳасан катакни ёпмоқчи бўлиб юргани бошқа ишга чалгитган, Ҳусан эса Ҳасан бажарди деб хотиржам бўлган. Бу тулки учун айни мудао. У нафас ютиб ингичка тумшугини катакка тикди. Бу тумшук не-не кавакларга интила-интила узун ва ингичка яқин жойда оқоппоқ булутдай нарса секин «ғиқ» деди-да нари сурилди. Ий-е мана яна биттаси бор экан... Ҳеч нарсдан хабарсиз, жимгина мудраб турибди: Тулки Аймоқни минг йиллик аждодининг қонидан ўтиб қолган чаққонлик ва чаптастлик билан гарчча бўйнидан тишлаб ташқарига тортди. Бу шундайин тез бўлдики, Аймоқ нима бўлганини сезмай ҳам қолди.

Қари тулки шунча ёшга кириб, бунақа катта ва семиз товукни учратмаган эди. Насиба-да. Бу ўн бешта тухум туғиб босиб қолган шўр пешона Маймоқ эди.

Тулки Маймоқни олиб ёлғиз оёқ сўқмоқ билан тепага кўтарилган пайт кундузи гимирсиниб юриб, тунда ухлайдиган жонзот учун энг нозик палла эди. Жайра сапчахўрликка, ёввойи тўнғиз узумхўрликка, айиқ ўрикхўрликка, ўғри сигир экинга айни шу пайт киради. Инсу жинслар ҳам шу пайтда кўзгаларни эмиш. Тоғлиқлар бу пайтни бемаҳал дедилар. Бемаҳалда юрмасликни уқтиришади. Тулкининг эса омади айни ана шу пайтда келган эди. Кета-кетгунча тўхтаб дам олган жойида Маймоқнинг жонини чиқариб олган тулки негадир болалари томон боргиси келмади. Тўхтаб уясига қаради. Уянинг нақ тепасида пойлоқчи итнинг оғзидай кемтик ой турибди. Худо кўрсатмасин. Ой пойлоқчининг ёруғида товукхўрлик қилиб бўладими? Қоронғироқ жой яхши, сўқмоқдан пастга ташлаб новадаги палакпоя томон юрди. Тиниб-тинчимас одам ўн гилам бўйи текисроқ жойни атрофини чим девор билан ўраб, эшак қўш билан ҳайдаб, сойдаги чашмадан сув келтириб, қовун эккан. Кесақдай уюлиб қолган сапчалар ўзбекнинг зиёфат дастурхони устида намоиш қилинган мева-чевадай жой талашади. Ўртада эса эски телпак кийган «қўриқчи». Бошсиз бўлсаям боши борларни қўрқитиб турибди. Тулки бу хийлаларни кўп кўрган.

Улар билан иши йўқ. Манави оқ баданнинг иссиқ тушидан гажимаса кўнгли тўлмайди. Лекин бундай ноқулай жойда еб бўлмайди. Жой танлаш керак. Ҳа, мана, у боққа чашма суви кирадиган омбор томон юри. Энг соз жой шу ер.

Айни шу жойда эса боғ эгаси жайрадан безор бўлиб, қуш довли қопқон қўйган. Бўри қопқон йўлбарс жагидай оғзига олмасидан ўтқир тишларига ҳидланган тузоқ, гўшт тикилган тилига тупроқ тўлгандай гижиниб пайт пойларди. Мажбурдан бели букилган пружиналарнинг эса асаби чириллаб турарди. Иссиқ қон парранда гўштининг ҳидидан сархуш тулкининг оёқлари гўё ерни босмай кўкда парвоз қиларди. Унинг шу кетишига қани ой етиб кўрсин-чи? Юлдузлар нима? Ҳаммаси учқур оёқларига ўралашиб қоларди.

Эҳ, унинг толмас оёқлари. Умр бўйи панд бермаган оёқлари. Аҳмоқ бошгина оёққа тиним бермайди. Унинг боши оддий бошлардан эмасди. Қорнини тўйғазиш ва насл қолдириш учун танини бошқаришга уста эди бу бош. У биргина овлашни эмас, изига тушган нўноқ овчилар устидан кулиб кетишни ҳам яхши биларди. Бунга кўп бўлди, бир овчи пайига тушди. Айни қайтадиган йўлига қопқон қўйди. Ўша пайтлари сезгирлиги ўн чандон ошган эди. Сезиб қолди. Ёнлаб ўтдию, тувакка ўтирган боладай чўнқайиб пилта-пилта қилиб, узиб-узиб, қумолоқлаб кетди. Бу ҳолдан овчининг эси оғиб қолаёзди, қопқонини қозигини суғурди-да, овчиликни йиғиштириб кетди. Ҳозир ҳам Оқтойни зор қақшатди. Эртага у шўрлик манови оқ баданни хилват омборда ўтириб туйганча ейдию, қолганини болаларига элтади. Кейин баланд қирга чиқиб ўша ўзи қувиб юборган гавкалла эркагини чақириб олиб, роса маишат қилади.

Насибни айтмаган экан, чунки у умри давомида овдан бенасиб бўлмаган эди. Бу сафаргиси энг охириги ов эканлигини тулки қаёқдан билсин? Маймоқнинг оғирлигидан толиқиб кетган бўйинини эгиб энди омборга кирганини билади қарс... Кўз очиб юмгунча қопқоннинг қушдов тиши тулкининг нақ бўйнидан олди, гийқ... Боягина Маймоқ ҳам бўйнидан бўғизлаганда шундай овоз чиқарганди. Шўрлик тулкининг бир умр аҳил бўлиб ишлаган боши ва олдинги оёқлари битта бўлиб ёпишиб қолди. Очлик изидан келган маккорлик муҳрланиб, икки кўз эса хонасидан отилиб чиқиб, Маймоқнинг — маҳқуманинг оппоқ чиний патлари устидан симоб томчисидай юмалаб тушди-да ҳас-чўплар орасида гирён қараб қолди. Тонг ота бошлади, бугун ой тепалик ортига бормай қолди. Уяда бир-бирини туртиб, уйғониб қолган бор-йўғи бир жуфт тулки боласи онасини илҳақ бўлиб кутди. Дарак бўлмади.

Маймоқни нима олиб кетганига ақли етмай гарангсиб қолган Аймоқ яқинлашиб тухумларга қаради. Улар ўн бешта. Йирингга жон киргану, бу жон гўё адашиб киргандай чидай деб турибди. Бевақт келган жонлар Аймоқ ва Маймоқнинг умидлари. Аймоқ тухумларни

анча вақт бағрига олиб ётди. Бўлмади, иситолмади қайси ота туғилмаган гўдакка доялик қилолади. Секин ташқарига чиқди. Изига қаради. Тухумлар гира-ширада мовий кўл остида қолган бир уюм чақмоқтошдай ялтираб турибди. Аймоқ беихтиёр яна тўрт қадам юрди. Хайр менинг кун кўрмаган зурриёдим!

У орқасига қарай-қарай дарё томон кетиб борарди. Қани қайдасан, менинг бевафо Маймогим? Наҳотки, туққан тухуминг ҳам кўзинга кўринмаган бўлса? У дунёда кўзи қизил, думи узун беёқим итлар борлигини биларди. Лекин тулки зотини кўрмаган эди. Не ҳолки, мархума тулки ҳам хонаки ўрдак гўштини татиб кўрмаганди. Маймоққа бола очиш, тулки болаларига она кучоғида яйраб каттариш, Аймоққа кўкрак кериб юриш насиб қилмади. Аймоқ беихтиёр Оқтой ётган кавак томон юрди. Ҳеч нарсадан хабари йўқ Оқтой ҳамон бўлкиллаб ухлаб ётарди. «Ҳе, уйқучи қари кўппак! Ётишини қаранглар, тагин кўриқчи эмиш. Маймоққа нима қилса, шунинг жўралари қилган». Аймоқнинг бирданига итга ҳам, катакдаги товуғу тухумларга ҳам, супадаги бамайлихотир ухлаб ётган одамлардан ҳам кўнгли қолиб, барига кўл силтагиси келди. Маймоқ кетган жойда унга нима бор? Кетиш керак. Лекин қаёққа?

Она бўлмоқчи бўлган беозор Маймоқни қаердан топади? Йўқ барибир топади. Боши оққан томонга кетади. Тентак қўйда жойида айланиб турди-да, ариқ томон кетди. Роса концерт бериб чарчаганидан қирғоққа чиқиб дам олаётган қурбақалар шоша-пиша кўзини очдию, чўлп-чўлп қилиб ариққа ташлади. Улар киргандан кейин Аймоқни ариққа киргиси келмади. Дарё томон юрди. Оқимга ўзини ташлаб жимгина оқиб кетса ҳам бўларди. Зўр бериб юқорига қараб суза бошлади. Ўша Маймоғи билан уч кеча-кундуз кетиб қолган тарафларни қўмсарди унинг кўнгли. Сув қоп-қора, дарё ёқаларидаги дарахтлар қоп қора шохларни ташлаб йўл бермаса ҳам сузаверди. Кейин чўққиларга, ундан ҳам баландларга чиқиб кетгиси келди. Худди ўша чўққилар ортида мовий кўллар ва қарамлик нималигини билмай учиб юрган ёввойи қондошлари кутиб ётгандек. У қанча тез сузса, шунча енгил тортарди. Бора-бора дарё ирмоқлари тугаб, каптар кўзли булоқлар, чилвир сочли жилгалар ва ундан кейин ўтиб бўлмайдиган чангалзор ва буталар бошланишини, ундан ҳам нарида абадий музлаган қорли чўққилар борлигини, бутун йўллар давомида оғзи ва нафсигина бор жонзотлар яшашини хаёлига ҳам келтирмасди. Унинг хаёлида фақат бир орзу — нафсигина ўйлайдиган одамзод кўлидан қочиб кутилиб қондошларига кўшилса бас. Ёввойилар уни сафига олишармикан? Улар каби гаққиллашни, баланд учишни, энг кераги ўзини ҳимоя қилишни эплармикан? Аймоқнинг гайрати зўр. У ҳақиқий ўрдакка айланади. Фақат тезроқ сузиш керак, ҳадемай тонг отади. Кейин яхши-ёмон итлар уйғонади. Улардан қутулиш қийин. Ҳозир эса оёқлари панд бермаса бўлгани.

Аймоқнинг бу иши гуноҳми ёки савобми ёлғиз табиатга, бир томчи йирингдан тирик жон яратган қодирул мутлоқ Тангрига аён. Одамзоддан бошқа жами жонзот Яратганнинг буйруғини бажаради. Фақат ақлли маҳлуқ инсонгина гайри табиий ишларни ҳам қилаверади. Аймоқ ўз жисмини Яратганнинг ҳукмига топширган эди.

Онаси пинжига кириб олиб пишиллаб ухлаётган Ҳасаннинг тушида кўнгилсиз воқеалар бўлаётган, миясида кучли қабул қилувчи антенна орқали бу воқеаларни Ҳусан ҳам кўраётган эди. Онасини, онажонисини яна ўша қишлоқнинг тош йўлида қатнайвериб шалоғи чиққан, эски вагончага ўхшаб қолган «тез ёрдам» олиб кетаётганмиш. Ҳамманинг — отасининг, опаларининг ҳатто уколни «бисмилло» деб қиладиган қари фельдшернинг ҳам юзи Аймоқ ва Маймоқнинг патидай оқариб кетибди. Бирдан ҳаммаёқ оқариб тонг отиб қолганмиш. Ҳайрият-эй дейишибди жўр бўлиб эгизаклар. Бирдан Ҳусаннинг ёдига катакнинг очиқ қолгани тушибдию, ўша ёққа чопибди. Катакка қараса ўрдаклар аввалгидай оппоқ эмас, зангор бошли ола бўйин суқсурларга айланиб қолганмиш. Тухумлар эса кўринмасмиш.

— Ҳа, бизга хонакилик насиб қилмаган экан. Байрамга ҳам етолмадик.

Эгизлар ажабланиб турганда ўрдаклар патирлаб катакдан чиқиб бирданига ҳавога кўтарилибди. Боғ ҳовли тепасида бир айланиб қағиллаб хайрлашибди. Улар «хайр» деб қағиллагани худди «тез ёрдам»нинг овозига ўхшармиш. Бу нохуш овоз Ҳасан ва Ҳусаннинг юрагини баббараварига қоринчаси томон чўктириб юборибди.

— Вой энажон, нима бўлсаям сиз омон бўлинг. Илойим ҳеч қайси бола энасиз ўсмасин. Ҳаволаниб, аслига қайтган ўрдаклар узоқдан, жуда узоқдан деярли офтобнинг кўзидан эгизларга жўр бўлармиш. «Энасиз ўсмасин, энасиз ўсмасин, энасиз ўсмасин!».

ТИЛ КУЯДИГАН ҚҰШИҚ (Мансура)

Унинг қўшиғи бисёр эди, бозор эди, гамдор эди...
Жамалаксочлигида энажонидан бевақт айрилиб, бирам айтди,
куйиб айтди, тўйиб айтди, бир бурдагина бўлиб айтди, минг бурда-
гина бўлиб айтди, жиззадай қоврилиб, сомондай соврилиб айтди...

*Етим қиз йиғлаганда,
Тонглар қандай атади?
Шўрликкина вой энам,
Гўрда қандай айтади?*

Йўқлов айтиб, йиғлаб-йиғлаб каттарган қизнинг кўзлари сурма
босгандай қоп-қора, йўқликка кўп тикилганидан катта-катта, ўсмага
тўймаганидан қошлари камалак, энаси кунора силамаганидан сочла-
ри қўнғироқ-қўнғироқ бўлиб, ўнгу сўлини тутиб кетди...

Кундан-кун ўтиб, вақти-соати етиб, опаси эрга чиқиб, эски-
туски кўйлаги бунга тегиб, лоппа-лойиқ келганидан, бехосдан то-
шойнага қараса, бир ширин қиз жилмайиб турганидан билдики, ўзи-
ниям бўйи қизалоқлик, қизғалдоқлик даври ўтиб, кўрган кўз қуво-
надиган пайти етиб қопти...

Оҳ, бўйқизни билмайсиз, ҳолига кулмайсиз, ёмонга йўймайсиз...

Ўн еттига етган қизни, таърифи етти маҳаллага етган қизни, бир
оғиз ширин сўзни кутган қизни, тушларида энтика-энтика кўкраги
бўртган қизни, тўй деса юзлари лов-лов ёниб кетган қизни сиз бил-
майсиз...

ҚАЛДИРҒОЧНИНГ ҚҰШИҒИ ЯНА БИСЁР БЎЛДИ, ДИЛДОР
БЎЛДИ, ХУШТОР БЎЛДИ...

Минг кокил сочини таради, туякўз ойнага қаради. Ё товба, унда
ўзинимас, қайрилма киприк, сурма кўзинимас, энажонини кўрди.
Титраб-қақшаб ундан савол сўрди?

— Энажон, қайдасиз?
— Шундаман, қизим!
— Сира келмайсиз,
Ҳолим сўрмайсиз,
— Жоним сен билан!..
— Тушимда йўқсиз
Ҳушимда йўқсиз.
— Қайғурма қизим,
Ёруғ юлдузим,
Умринг узоқ бўлгай

Онанга суян...
 — Совчилар босган
 Кўндир ўйимиз
 Қандай ўтади
 Сизсиз тўйимиз?
 Отам гунгу лол,
 Опамчи беҳол.
 Бошлари қотган
 Тинчин йўқотган
 Кимга берсину
 Бахтимни кўрсин!
 — Қизим кўнглингдан сўра!
 Энажон ҳолим ёмон.
 Мендан сўрашмайди
 Отам уёққа, опам буёққа
 Беришга тайёр.
 Ўзим кўнглимда
 Танлаганим бор.
 — Қизим кўнглингга қара!...

Энаси йўқ, эгаси йўқ қиз кўп талош бўлди, отанинг, опанинг кўнгли гаш, қизнинг кўзида яна шашқатор ёш бўлди...Қалдирғоч барибир кўнглига қаради, кўнглига қарашга яради.

Унинг билгани, назарга илгани шул бўлди. Ўша йигитни бир кеч тўйда кўрган. У бир тараф, қиз бир тарафда турган. Аввал йигит қараган, қиз қарамаган, йигит қарашдан чарчамаган. Қиз барибир қайрилиб қарашга ярамаган. Кейинми, кейин ёнидаги дугонаси бир туртиб қўйган. Қиз беихтиёр қараган, аломат бир йигит тикилиб турибди. Кўз-кўзни топган. Қисқа туташув. Шўрлик юрак пастга тортиб, ўпканинг ҳоли танг бўлди. Қиз енгилди, бош эгди. Бзовта юрак мияга деди: «Яна бир қара-чи... Нима бўпти? Қарасам қарайин. Қараш гуноҳи азим эмас-ку! Воей, яна тикилиб турипти. Адойи тамом қилдику бу йигит. Аввал сира кўрмаганман. Аста сўраб кўрай дугонамдан».

— Анов йигит ким?

— Вой, бирдан яхши кўриб қолдингми?

— Сўраганининг нимаси ёмон. Қара, ўқтин-ўқтин тикилади мен томон. У кўзлардан тирик қолмоғим гумон.

— Яхшилаб қара, қачондан бери, у йигит сенга эмас, менга қараяпти.

— Ҳай, майли сенга бўлсин. Ким ўша йигит?

— Анови алюмин заводда ишлайди, инженер. Исми Сарвар. Ўзи сардор. Отаси мулла, юради ҳилло, доим оғзида «бисмилло». Энди билдингми, ойимтилло!..

— Ўзимизнинг ўзбекларданми, ё тожикми?
— Ўзбекниям тозаси, тоғли кўнғиротдан. Нақ Алпомишнинг эва-
раси, Ёдгорбекнинг чевараси...

Тўй тарқади, Қалдирғочнинг дарди тарқамади. Дугонаси билан
чўқишиб, ҳар тошга тўқишиб йўлга тушганида Сарвар йигит, сардор
йигит бир чаққон жўраси билан етди. Йигит ҳарна йигит-да, биринчи
бўлиб гап қотди.

— Қизлар, уйлариңга элтиб қўяйлик.
— Йўге, уйимиз яқин.
— Барибир кўча қоронғу. Йўлда бўри-мўри дегандай...
— Кўчамизда ҳар итлар, яна полвон йигитлар, феъли ёмон, бе-
гонага бермас омон.
— Холис ниятли кишини итлар дарров билади.
— Йигитларнинг ори бор.
— Худо инсоф берсин!
— Вой, бу ариқдан кундузи қандай ўтдим?
— Кўзни юминг, қўлни беринг.
— Йўқ, йўқ ўзим.
— Беринг қўлни, сув совуқ.

Бахташ таваккал, узатилар қўл. Муддао шул, туташади дил. Ча-
сир-часир чиқар учқун. Қисқа туташув. Ҳаприқар юрак, ўпка ҳаво
сўрар, титрар қўл, айланмас тил. Уф тортар йигит. Уф тортади қиз.
Қизиқ туйғу. Ишқми шу?

Сарвар йигит, сардор йигит айтиб зотингни, қамчила отингни,
сина бахтингни. Йўргала совчи, омадли овчи. Кеча кўнмаган қиз бу-
гун кўнади. Қолганини Худо билади. Шундай кўшиқ қолган қадимдан.
Бироз жайдари: Уни дептим, «йўқ» дептим, буни дептим, йўқ деп-
тим, фалончини айтса сал кулиб қўйиптим.

Қалдирғоч жилмаяр, олам кулади. Энди-чи, энди етим қизнинг
тўйи бўлади. Бир тўйки, тўймаган тўяди, ҳасадгўйининг кўзин ўяди.

Никоҳ оқшомига ой гувоҳ, сонсиз юлдуз гувоҳ, сой гувоҳ, мулла
ўқир аста, атроф ораста. Аё, мўминлар! Тангридан тиланглар. Йўли
очиқ бўлсин бу икки ёшнинг. Қулфлар очиқ бўлсин бекалит. Ёзиқ
бўлсин ҳатто бармоқларингиз. Шайтон нари кетсин уйлариңгиздан.
Ҳасад асли шайтоннинг иши, касофатдир доим қилмиши. Яниб ўтир-
ганди холанинг эри. Ўғлига сўровди шу етим қизни, назарга илмади,
ўзин билмади, бу бадбахт қиз...

Укки кўзи ичига ботган, бароқ қоши бир-бирига чирмашиб ётган,
почча бўлмай ўлгур гўрсўхта ҳеч кимга билдирмай аста, узун энгини
тушириб, ёмон гуноҳини яшириб, айтиб туриб шайтонлаин номи-
ни, калит солиб қулфлаб қўйди яп-янги қулфни. (Кейинчалик кўр
қудуққа ташлаб юборди). Ҳеч кимса сезмади. Ҳарқалай гафлат қутқу-
сига учганди олам, шунча ёвлашарми одамга-одам?..

Бирдан мулланинг нафаси тиқилди, ҳеч ким сезмади, тамоғи бўғилди, куёв боланинг, ихраб қайтарди, ҳеч ким сезмади. Нариди безовта инграйди келин, томирлари қақшаб, ушлайди белин. Дарров абас бўлар, бу ўткинчи ҳол. Сарварга Қалдирғоч бўлди-ку ҳалол. Тани маҳрам бўлди, гўё фаришта. Бу ёгин чимилдиқ қилар саришта. Балки ўн қаторми ё юз қатор, шадлод қизлар айтишди ёр-ёр. Мастога бошлардан чироқ айланди, келин кетмоқ бўлиб шайланди. Эгилиб остона ўпади ночор, ота елкасини силайди уч бор: «Қизим, ойдаи бахтингни берсин! Тушган жойингда тош бўл! Ўзингдан кўпайиб, нурпош бўл!...». Учиб келди сулув Қалдирғоч, Сарвар бола кучоғингни оч! Жойлаб алвон лабларига бол, вужудида минг битта савол. Ўн саккиз йил энтиккан вужуд, топинмоққа айлайди умид. Етилган дала бу, кутар деҳқонин. Фанимат лаҳзани аямоқ они...

Умидлар қовушар, жонлар топишар, қонлар чопишар... Сенга қуллуқ, сенга таъзим, юзни-юзга қўйиб, наввот сўриб, асал ялаб ўтган кун! Фақат қисқа фурсат, санокли даврон, янги орзу берар тўймасин ҳамон. Ширин луқма ютган каби «лиқ» этиб йил ўтар. Кўз очиб кўрган палладан 365 кун. Куёш ботади, тонг отади, алмашар фасл. Деҳқон дарров кутади ҳосил. Дала асл, упадай шудгор. Ёгин-сочин мўл. Тоғларда қор эриб, ариқлар сероб, сув ўрнида оқади гулоб. Ажаб ҳайрон бўлар, деҳқон ва дала. Кўнглимиз тўқ. Ҳар нарса бор, бир нарса йўқ. «Йўқчи» бўлмайликда илоё. Ноумид шайтон, ҳали ҳеч гап эмас, кўпдир баҳона. Умид куртаклари берар нишона. Луқма тиқилгандай тамоққа, аланглаб ҳар ёққа, яна бир йил ўтар... Нима бўпти? Бор-йўғи етти юз ўттизта кун. Овунмоқ мумкин. Ишга овунади Сарвар, Қалдирғоч ҳам ётмай панада, чиқар далага. Пахта бор, жўяк бор, тараб тортилган. Оқланган умиддай оқарган чаноқ. Соз-ку бу. Эгилиб ҳеч кимга кўрсатмай юзинг, териб кетаберсанг, юриб кетаберсанг... Ўқариқ узоқ, кўп узоқ, кўринмас охири. Санаб чиқса бўлар бутун умрни. Йигирма йилни. Жами ўғил болалар номин, қизларники ҳаммадан кўп-а. Юриб ҳаёл сурмоқ яхши, туриб ҳаёл сурмоқ яхши... Кўшиқ тўлиб келар юракка, пахта тўлиб кетар этакка. Эшиттирмай нари-берига, айтиб кетаберсанг минғирлаб, кўшиқ бўлар ҳар битта ҳаёл.

*Боботоғнинг бетида,
Биланглайди илони
Соғинганда кўринмас
Оҳой ёрнинг нишони.
Оҳой жон, жонингдан,
Кетолмайман ёнганангдан.
Узун йўли, кўп узоқ,
Тулпор отни толдирар,
Бўйганингни кўрмасам,*

*Юрак-бағрим қалтирар.
Дашнободда анор бор,
Осилиб ётар қатор.
Сен келмадинг ёнимга,
Кўнглим куйикиб ётар...*

Қалдирғочнинг қўшиғи кўп бўлди, тўп бўлди. Ҳар сафар шийпон ортидаги беланчакни кўрганида юраги пастга тортиб, жисми ҳориган чўп бўлди...

*Овунчоғим аллаё,
Кўзмунчоғим аллаё...*

Қалдирғоч ўзи аллани биладими? Энасидан эшитгани, танасида пишитгани тўрт қатор:

*Алла болам аллаё
Овунчоғим аллаё
Кўзмунчоғим аллаё
Кўзичоғим аллаё...*

Худо берса, энди қолганини ўзи тўқийди-да. Балки ўғилчаси эр-катоӣ бўлар. Айтишларича, Сарвар ҳам ёлғиз ўғил бўлиб, эрка бўлган экан. Дадасига ўхшаса... Ўхшайди-да... Барибир аллани кўп билгани яхши. Телевизордан айтишди. Алла эшитмай ўсган бола зеҳни суст, бераҳм бўлаймиш. Яна бир кампирдан эшитгани бор. «Алла» дегани «Оллоҳ» дегани, Оллоҳнинг зикрини айтиб, болага умр тиламоқ, дегани. Алла айтиб болага кўкрак тутса, сут мўл келиб, илиги тўлаймиш. Қалдирғочнинг билгани алла, тусагани бешик бўлди. Уззу кун эгатда юриб айтгани «алла» бўлди. Эгатлар «алла»га тўлди. Кеч келиб, эри келмаганини билиб, яна «алла» айтди. Сарвар уйга келгач, «алла» «Оллоҳ»га алмашди.

— Худоё, ўзинг кам қилма!

Кун ботди, тонг отди, айланди замин. Беш йил ўтди, бештагина йил. Бунча чарчагандай имиллар қуёш. Кун ботиши оғир, кун чиқиши қийин. Ой бўлса тўлишга қийналар...

Сарвар ишдан совир. Ҳар кун нолийди: «Шу зовут энағар касофат эмиш. Ифлослаб боради оби-ҳавони. Дашнабод анори бормоқда қуриб. Одамгаям таъсири ёмон, ишдан бўшайман...»

Аслида баҳона. Юракка санчилар ҳар кўнгил сўрағ, бешафқат боров...

— Салом, яхшимисиз, бола-чақа соғми?

— Шукур, шукур! Бола-чақа бўлса, ҳозирча...

Замон келди, дея уйин ёнида бир дўконча очар, атайин. Майда-чуйда олиб сотмоқ дардида Душанбага кетар кун сайин. Қалдирғоч ҳам чиқмас далага. Уям одамлардан қочар панага. Уям Душанбага бориб келади. Дардини духтирга ёриб келади. Нима келса берамиз, дейди Сарвар. Қалдирғочнинг гамин ейди Сарвар... У духтир у дейди, буниси бошқа, бариси қарайди қавоғу қошга. Сарварни текширган «бўлади, бир кунни уйингиз тўлади», дейди. Қалдирғоч ҳам чиқмас ноумид. Қаратган қолмас қараб. Ҳали толиқмаган умиднинг оти, озмоз шалпайса ҳам учқур қаноти. Духтирнинг зўр жойи — Тошкент дейдилар. Бордилар ҳориб, йўрғаклаб қайтгудай бола кўтариб. Кўни-киб боради ҳафталар, ойлар, юпатмоққа уста кайвонилар ҳам. «Фақат чора топмас ўлимга одам». Бир жойдан очилар бахтнинг эшиги. Тебраниб турса гар дунё бешиги. Қайдан табиб чиқса борар эринмай. «Фарзанд кўраманми?» сўрайди тинмай. Қаноти қайрилган Қалдирғоч, лой йўлда тайрилган Қалдирғоч опасига йиғлаб борар, кунора:

— Ҳам опам, ҳам энам айт нима қилай?

Опа бир кун кўққисдан деди:

— Ўша сўхтаси совуқ эрингдан ажрал!

Тос тепасига болта теккандай, осмон ёрилиб чўккандай бўлди.

— Йўқ, опа, Сарвардан айрилганим, ўлганим. У мени жондан яхши кўради.

— Духтирдан умид уздингми?

— Ҳаммасининг гапи бир...

Камгап бўлиб боради Сарвар. Ўртага олади ёру дўст.

— Шартга бошқасига уйлан! Ана фалончи ўғил кўрди тунов кунни.

— Йўқ, жўра, Қалдирғочни кўзим қиймайди. Битта айби фарзанд, ҳали Худо берар...

Ер чизиб, илтижо қилади эна:

— Сарваржон, тилаб олган эдим ўзингни, эшитдим ҳамиша ширин сўзингни, жовдироқ кўрмайин қошу кўзингни. Кўргим келар неvara. Суйгим келар неvara. Қалдирғоч яхшию, пешона экан, уйлан болам!

— Эна, унинг бир ками фарзанд, энасиз ўсган бечора. Энаси бўлсайди, киргиттон бўлиб, олиб чопар эди, кечаю кундуз. Табибми, фолбинми, эмчи, қушночга. Тўқ одам қайрилмас, ҳеч қорни очга...

— Духтирлар нима дейди, болам?

— Бўлади, қаратинглар, дейди.

Ноумид шайтон, ирим-сиримлар ҳам эскидан қолган. Енг шимариб ишга тушар қайнона. Ихлос — халос дерлар. Ким нима деса, эринмай, бор-йўғини элтар оғринмай...

Ҳар балони билар кампирлар... Бирови дер, келинингиз етимча бўлиб ўсган амаллаб, кетган шамоллаб... Бошқаси уч-тўртта Савр кўнгизин топиб ўлдириб, қуритиб, туйиб ҳавончада эм қилиб тортар... Воҳ шўрлик Қалдирғоч!

Яна бири айтар ками уч марта лаҳча чўққа солиб терлатиш керак! Тандир яхши, пишади нондай... Рози бўлар бечора аёл, дўзах

ўтига, жаҳаннамни кўрар, тириклай туриб. Ёниб кул бўлсам ҳам, буткул ўлсам ҳам тирноқ қолсин, дейди изимдан. Тишни-тишга қўйиб чидар Қалдирғоч, келмаин малол, чидаган аёл. Гулдай танасини ўтга қовуриб, чўғ устида ўтириб, оҳлари ичига уриб, чидаган ким? Ой Қалдирғоч! Вой, Қалдирғоч! Сарғайиб сўлиб борар, фақат умид асарар сўнгақларини...

Ё тавба, бир куни эмлар эм бўлди. Дунё кенг бўлди. Тонгда туриб беҳосдан тошойнада кўрди ўзини. Ич-ичига торган қорни қаппайиб тумтайиб қолибди. Айланай Худой! Аста босиб кўрди силаб ўзича. Елдай елиб чопди, эрига томон:

— Айланай хўжайин, тезроқ турунг, буни кўринг. Беринг суюнчи!

Наҳотки, ҳайрият! Анграйиб қолади Сарвар, ҳаққирар дил, айланмас тил. Ичқўйлақда турар Қалдирғоч. Тарвуз ютган каби қаппайган қорни. Сакраб турар Сарвар, чопиб келар Сарвар. Қучоғин очиб, даст кўтариб айлантириб кўяр, билмам неча бор. Тўйиб-тўйиб ўпар юз-кўзларидан. Худди бугун Қалдирғоч ўн саккиз ёшга қайтиб, барча укубатни нарига отиб, шодумонлик томон қўлин узатиб. Олти ой қувониб яшайди икков. Ҳар туну кун айтиб шукрона. Сарварнинг тилаги — ўғил, қиз бўлса ҳам майли тўй берар, уч кундан кейин. Қатор яланг бўлиб эл-элатимда. Қанча тўйлар едим, қарзим кўп беҳад. Қалдирғоч тантиқланиб дейди: «Душанбада бўлмас яхши бешик, Деновга боринг, қуббали тол бешик олсангиз яхши, кўзмунчоғи бўлсин бир шода. Гаврапуши оппоқ шоҳидан бўлсин! Туморли каштасин ўзим тикаман. Қўлбоғин қуроқлаб созлайди опам. Энам бўлсайди, бечора энам бешик олиб ўзи ясагар эди». Отанг бозор, онанг бозор. Сарвар савдогар энг яхши бешикка бўлар харидор. Бир нимани англаб, уста салмоқлаб оғзига сиққанча пул сўрар. Минг қўйли бой каби пул тўлар. Сарвар, тувак-сумакни-ку азалдан нархин суриштирмай олиб кетарлар.

— Ўғилми, ҳалво?

— Ўғил, — дейди Сарвар илжайиб, ўғил бўлиши тайин.

— Ўғил сумак қиммат, бир кило қўй гўштининг пули.

— Олинг бу ёққа, ҳалолингиз бўлсин. Бир дуо қилсангиз текинга тушар.

— Илоҳи омин, тўйларга етказсин!..

Сарвар тўйга йиғинмоқни дилга тугар. Тўй ҳайри Худойи. Бандарни бир тўйдирмоқ савоб. Тўйга айтганнинг бири икки бўлар. Бир нақл бор, содда нақл, гўё қаймоғи ақл. Сурхону Қашқа тарафда. Ёзилмаган ҳеч бир китобда. Тўйга ҳатто қуш қанотини қўярмиш. Қушнинг бор бисоти қанот. Униям атаса муборак тўйга. Тўй — танти ўзбеклар йиғилиши. Толели ўғилнинг йиғингани. Йиллаб-йиллаб, тийинлаб-тийинлаб, терлаб-пишиб йиғиб, бир куни, селхонага йиғилган сувдай қўйиб юборсанг, оқсанг тошиб, ҳаддиндан ошиб, хўп берсанг, бераверсанг ҳотамтой бўлиб. Эртасига пойга ўтган отчопар каби тўзиб-тўзиб қолса ҳовлинг, тўнсиз юпун қолиб, синиқ чойнакда обжўш дамлаб, ивителиб қоқ нонни, қолган-қутганни кавшаб, кекириб чиқ-

санг кўчага, кўкрагинг қозон, лабинг хандон, чакканга устивор қўндириб дўппинг, ўзбексан — ўзи бексан, бекам бахтиёр. Димоғда ҳачча, ҳорманг бойвучча! Мағизли ўтади Сарвар кунлари. Ой тўлган кечадай ўтар тунлари. Бешик тузаш бўлар Қалдирғоч иши. Кўйлакчалар тикар суртиб кўзига, олранг эниб борар юзига.

Оҳ, ўша кеч бўлди-ку нотинч! Намозгар салқини уфурган эди. Оғзида ҳиргойи ҳовлини чандон завқ ила супурган эди. Сепиб тўрт пақир сувни, ишидан кўнгли тўлиб, ораста бўлиб, энди ўтирганди беғам бир нафас. Ўқдай санчиқ кириб белига беҳос. Оҳ, шундай санчиқки, олар жонини. Турса ҳам, юрса ҳам, ўтирса бўлмас. Тўлғоқми-кан? Ё раб, ҳали ойу кунни тўлмаган. Ҳисоблаб кўради қайта ва қайта. Бор-йўғи олти ой. Эй, Худои, гуноҳим нима? Зардоб кета бошлар тўхтамай. А, бу тўлғоқ. Бечора аёл келмас малол. Сарвар қайтмаган. Не бўлса бўлар, чақиради қўшни аёлни. Аёл кўриб, бу нотинч ҳолни «тез ёрдам»га чопар. Туғруқхона йўли яқин, дард чеккан аёлга узоқ. Тезроқ йўлни тилар Қалдирғоч, чап қавоғи учар бот-бот. Яхшиликка бўлсин илоё. Ана туғруқхона. Азоб ва қувонч маскани. Енг шимариб турар доялар. Унга етар-етмас кетар ўзидан. Қалдирғоч беҳуш. Олам йўқ, одам йўқ дунёда. Дардсиз кесак бўлиб ётар бепарво. Элас кўзига кўринар гўдак. Нега чақалоғи биров кўлида? Кўтариб юрипти бир семиз хотин. Гоҳ кўрсатиб, гоҳ яшириб, тиржаяр гоҳида. Балки уям боласиз?

— Бер менга, беринг боламни, агар туриб олсам, битталаб юларман сочингни! Сарваржон, айтинг, дадаси, боламни берсин! Боламизни берсин, духтир бўлсаям!

Кейин Сарвар кўринар рангсиз. «Нима бўлди Қалдирғоч? Қани, қани боламиз? Ўғил бола қани?».

— Анув аёл, семиз аёл кўрсатиб тилло тишин, олиб кетди боламни, берсин боламни.

Тўнтарилган шишалардан оқар дармон, беармон. Ўзига келар Қалдирғоч. Келмагани яхшийди ҳайҳот! Кўлларин узатиб қилар илтижо: «Қани болам? Беринглар боламни. Кўрайин бир бор. Олиб кетди семиз хотин, у менинг болам. Қошу кўзи отасига ўхшар. Қани Сарвар, Сарваржон, дадаси, сиз айтинг!..».

Сарвар ўтирипти беҳуш, бемажол, девордай оқариб юзи.

Эй Худо, — деб пичирлар доя. — Борми ҳимоя? Шундай аёлдан бир гўдакни аясанг? Бу не ҳол, нола қилиб изиллар аёл. «Қани болам, болагинам, боламни беринглар!» Тинглаб бўлмас, эшитиб бўлсам. Бўлмас чидаб. Тўрт девор ёрилиб кетар тарсиллаб. Қари доялар ҳам қолар ҳарсиллаб. Сира эшитмаган бундай нолани! Сўраб ётар ахир ҳеч йўқ балони. Шўрлик аёл, сароб хаёл, ўйлаб қишин-ёз, бўлган елбўғоз¹⁶.

Ўзини у ёққа, бу ёққа ташлаб, етти кун ётади жиннига ўхшаб. Кейин туриб сўрар, аста юриб сўрар. «Боламни беринглар. Мана қорним бўш, пуччайиб қолган?».

— Куйинманг синглим. Худонинг раҳми келсин сизга. Елбўғоз бўлгансиз бор-йўғи.

— Оҳ, яна ҳушидан кетар Қалдирғоч. Ўзига келтирар қиммат до-
рилар. Яшагиси келмас, тургиси келмас, юргиси келмас. Сарварнинг
кўзига қарайди қандай? Беомон бебахлик бўларми шундай? Яхшиям
ҳукми бор Жаббор Эгамнинг. Паноҳ бўлар эрқакка аёл. Овутиб-совутиб
олади Сарвар.« Худо берар, бўлма ноумид! Ўтган ёмон кунни унут!»

Кеч кузнинг эринчоқ тунидай ўтади кунлар. Фолга бориб опа,
топиб келар янги гап, эмас бесабаб:

— Қулфлаб ташлаганмиш битта нобакор, мулла ўқиётган никоҳ
оқшоми. Ёмон қаттиқ бўлган сеҳр-жодуси. Чораси не? Бордир йўли,
ияги боғланган ўликни уч бора ечиб, уч бора боғлаши лозим.

— Вой шўрим! Ҳечқиси йўқ. Ўзимизга яқин бирорта кампир бан-
даликни бажо келтирса бас. Ҳар кун байрам эмас, тўй ва таъзия бирга
юрар доим ёнма-ён. Кута-кута йил ўтар, кетиб борар ёшу қари, сира
мос келмас, ҳар доим банданинг айтгани бўлмас. Бунгача ҳаттоки
Қалдирғоч тайёр, гўр очиб, кўрмоққа мурда юзини. Астойдил ки-
ришсанг ҳар не муддао ижобат бўлар. Мана тайёр ўлик. Қаригина момо,
камроқ эгаси, ётар чиқмайин саси. Балки саксонданми тўқсондан
ошган. Қалдирғочга жони қайишган қариндош кампир, олдириб та-
ҳорат, қилиб тиловат, майит ётган уйга опкирар. Оч, оч, — дейди
пичирлаб Қалдирғоч, кўзига кўринар энаси. Шундай ётган эди она-
жони ҳам. Энам, деб эгилар Қалдирғоч. — Бисмилло, ла илаҳа илло-
лоҳ. Ўзинг очгин энди Худоё. Бошқа иложим ҳеч, бир, икки, уч! Жун-
жикиб кетади танаси. Ўзинг кечир, энди момоси.

Кутар уч ой, кейин уч йил — ҳаммаси пуч йил. Кўпайиб борар
фолбинлар. Башоратчи, биоток, шифо топмаганнинг аҳволига боқ!
Низо фариштаси тушганми лақ-лақ жанжаллар жабридан энди жон
ҳалак. Ваҳмалар етади Регарга бугун, аёллар безовта қўлида тугун. Опа
кириб келар ҳаллослаб:

— Ота юртга кўчмасак бўлмас...

— Қаёққа?

— Нишонга, у ёқда поччангнинг акалари бор. Сенам эрингга
маслаҳат сол. Униям қариндошлари ўшақда. Балки ўша тарафларда
Худо сенгайм қарашар.

Қалдирғоч оҳиста эрига дейди:

— Хўжайин замон нотинч, бобо юртга кўчайлик, опамлар кет-
моқда.

— Қаёққа?

— Нишон деган жойга, Қаршидан нари.

— Йўқ, йўқ, ота-онам қари. Мен битта ўғил. Унга яраша Худо
мениам кам қилди.

— Унда мени қўйворинг!

— Қалдирғоч, ундай дема, сенсиз яшамоғим гумон.

— Унда хотин олинг, мени қўйвормай. Бир оқсоч бўлиб, болала-
рингизни боқиб юрайин... Ўн беш йил ўтди-я, ойу кун тўлиб, қий-
налди жонингиз озурда бўлиб, саргайиб юрасиз ичдан тўкилиб. Мен

мингдан-минг розиман. Уйланинг. Балки уям, менам фарзанд кўрамиз. Шундайлар бор экан ахир дунёда.

— Яна бир йил кутай, Қалдирғоч! Ахир қилмадинг-ку фолбин айтганин. Иягин ечмадинг эркак ўликни.

— Униям қиламан, фақат сиз уйланинг, бир-икки болали аёл бўлсаям.

— Хўп кўрамиз...

Гапнинг рости, шу бир йил ораси юз йилча бўлди-ёв Қалдирғоч учун. Қир кўчгандай, уяси бузилган қушдай, опа кўчиб кетди узоққа. Ёлғиз отаниям чақирди эна. Бўш уй каби ҳувиллаб қолди кўнгил. Бошқа бир жувонга уйланди Сарвар. Кўрмаёқ Қалдирғоч унинг афтини, ичидан эзилиб еди этини. Гўё ҳеч гап йўқдай, кўнгли тўқдай, келиб турар Сарвар, тўгрилаб кийиму ошу нонини, тенг иккига бўлар нақд ҳамёнини. Меҳр тенгми икки тарафга, ким мойилроқ ҳисоб-китобга. Икковиям одам-ку одам. Беришарлар шайтонга бераҳм. Кўпам кутмай, олти ой ўтмай эшитди Қалдирғоч, икки қат бўлибди кундош. Шу кеча бўлсаям Сарвар қўйнида, минг бирга бўлиниб кетди уйқу-да. Эртаси тентираб юрди кўчада, маслаҳат сўради неча-нечадан. Бола олсамми-кан турғуқхонадан. Етимлар уйида қанча ўгил-қиз бор, меҳрга зор. Биров деди: Етим бола асрасанг... Бошқаси дер: Ўлғудай қараб катгартирсанг эғалик қилади биров. Бир тўхтама келар охири. Нишонга кетиб, опасиникига етиб, ўша тарафдан топиб ёшгина гўдак, қайтиб бу ёққа, эшиттирмай ота-онасин, меҳрим бериб боқсам, ўзимники бўлар умр-бод. Ҳеч ким даъво қилолмас, ўтмишини сира билолмас.

— Хўжайин, — деб сўрар Қалдирғоч аста, овози хаста, — сизни чиниминан қутлайман, суярчангиз «иккиқат» эмиш. Мениям бўйим-да «гумонам» бор, ҳали майда, қаратишим керак... Опамникига кетиб ўшаёқда даволаниб кўз ёриб келсам. Розилик беринг...

Сарвар майин жилмайиб, эски қўшиқни хиргойи қилар:

*Қалдирғоч қаро бўлур,
Қаноти аъло бўлур.
Ёшликда берган кўнгил
Айрилмас бало бўлур.*

«Эҳтиёт қил ўзингни. Авайла ҳамиша ёмон кўзлардан. Токи тирикман, сен меникисан! Ма, йўл пули. Буниси совға-салом учун. Манови еб-ичиб туришинг учун. Поезда кузатиб қўяман ўзим...».

Ўн беш йиллик ўсма, қирқ йиллик хина, ҳар кун суғорилган қош, ҳар тун суғорилган кўз. Яна бир тун тўйиниб ётади, тўлин ой ботади, бирдан тонг отади. Наҳотки тонг. Имлаб чақиради йўл. Ноилож, тақдир шул. Кетмоғи керак, йитмоғи керак. Фақат бола кўрса, қайтмоғи мумкин. Айтмоғи мумкин. Менам бошқалардан кам эмас. Тақа-туқ, тақа-туқ, тақа-туқ... Зарбаси урилар юракка. Эзгилаб бир-бирин гижирлар пўлат. Пўлат эзолмагай пўлатни. Юракка тош бўлиб чўккан дард, эзиб

сўрмоқ бўлар дармонсиз дилни, гўё азалдан ўчи бордай. Билмай кетиб борар Қалдирғоч, айтмай айтиб борар Қалдирғоч. Эсга тушиб алам бот-бот, унсиз фарёд, тана кўргонини кемирар, ҳайҳот!..

— Шуйтиб келдим опа, сизга суяниб, бошқа кимим бор?

— Яхши кепсан эгач, бу ерлар тинч, юравер шунда. Битта овунчоқ дер, биламан кўнглинг. Туғруқхона яқин, айтиб қўямиз. Беш-тўрт сўм пул деса, бериб қўямиз.

— Шундай қилинг опа, мениям бағрим тўлсин. Ортиқ нарса сўраганим йўқ. Оқимни эшитиб қоларми Худой. Битта гўдак, битта қора кўз. «Энам» деса кўз юмсам майли...

Мисли оқсоч бўлиб Қалдирғоч, супураар эшик, тебратар бешик. Опасин оғзини мараб, поччасин қавоғига қараб ўтказар кун. Бир кунки, ҳар лаҳзасин ланнатлаш мумкин. Ё қудратингдан, дунё бунча армонми? Ўтса ҳамки 4-5 ой, бола қидирганнинг аҳволига вой. Етимхоналарга тушмас бирорта гўдак, ташландиқ, беғуноҳ нораства. Туғруқхонадан-ку сўраб чарчайди, энди борлигини нима асрайди? Яқинлашиб бирор муддат, бевафо фурсат, кучингни кўрсат! Ахир ваъда қилган эрига, бормай «нари-берига», яна шармандалиқ қисматим наҳот? О, Сарвар, суяринг «кўзи ёриган», дардинг ариган. Аримас дардим. Қанча ёлбордим, самондай сарғардим. Энди ўлганим яхши. Энажон, жон эна, ёнингга чақир! Бепушт қилиб туғибсан эна! Беҳуш қилиб туғибсан эна! Тош туғсанг, мош туғсанг, бебош қилиб туғсанг бўлмасми эна? Кечир мени эна, жуда кетгим келар ёнингга. Яшагим келмас, соғиндим сени. Кўлларингни бер, судра, мени опкет! Овоз келар ғойибдан:

— Ҳали умринг узоқ бўлар қизим, сабр қил!

— Йўқ, йўқ, энди чидашим мушкул. Куйиб кулга айландим буткул. Бугун хафа қилдим опамни. Ўлдираман ўзимни ўзим. Чин сўзим!

Кимнинг дили оғриб, куюнади ким? «Энам» деб йиғламас бағрин тигламас биров. Бели букилиб, ичи тўкилиб, суяниб ўқлов, айтиб йўқлов, ўқирмас ҳеч ким. Иси-чирогимни ёқадиган йўқ. Ё тавба, бўлмаса изинг — ўғил-қизинг, ўлиш ҳам қийинми дейман. Айй, неча бор уриндим. Ярим кеча бўлсин, ўзим биламан. О, ярим тун. Бир-икки соат, ёмон муҳлат. Фафлат фариштаси ҳукмрон. Чирилдоқлар ухлар, чақалоқлар ухлар, ит хурмас, хўрозлар мудрар. Ёниқ чироқларда қуймас парвона. Йўлга тушар бепушт аёл, ҳардам хаёл, мисли девона. Тўзгиган соч, бош яланг, оёқ яланг, шамол ҳам йўқ, дардисар изин яширадиган, йўлдоши йўқ шоширадиган бир-бир босиб, шум тақдирдан қочиб кетиб борар аёл, далда ва юпанчдан бешиб, мастона кезиб боради аёл. Қаёққа? Билмас ўзи, кўрмас кўзи. Тусмоллаб боради катта канални. Ҳеч бир зот билмаса бўлди, балчиқ ютса бўлди бепушт танасин. Биров эшитмаса оҳу ноласин. Ҳа, мана анҳор, унда шиддат бор. Бунда йўқ кўрқув. Беҳаёл кўрқмас сира. Гаранг бош, тугаган бардош. Қаттол буйругига мунтазир тана. Шу пайт худди шу дам, айна пайтин билиб, тун бағрини тилиб, бирдан эшитилар гўдак йиғиси. Ҳа, йиғлар чақалоқ. Фафлат инсу жинсдан кўриқлаб ўзин. Нақ кўзин юмиб сўрар кўкрак, безовта гўдак:

*Ингга, ингга, ингга,
Эна не бўлди сенга?
Сут бер менга...
Инггга, ингга, ингга...*

Сесканиб кетар Қалдирғоч, дикраря қулоғи. Уйғонгани каби бос-риққан тушдан. Аланглар ҳушёр, чақалоқ йиғлар...

*Ингга, ингга, ингга,
Эна не бўлди сенга?*

Мана сут, мана кучоқ. Ҳозир, ҳозир болажон! Елдай елиб етаман. Овоз тортар Қалдирғочнинг оёқларини. Кетиб борар ерга тегиб-тегмай. Доғда қолар ўлим, шайтон қутқуси. О, гўдак йиғиси, ҳаётбахш нафас. Қутқарувчи оҳанг, тинмагин бир пас. Тугруқхона яқин, чироқлар ёниқ. Атроф жим-жит. Ухлар қоровул. Ечинмай ёнбошлаб, суяниб ухлар доялар. Ялангоёқ, ялангбош аёл, кирар бемалол. Мияси ҳушёр, дилда ният бор. Навбатчи ҳамшира қолса уйғониб, сўрайман ёлвориб. Нима олсам, биттагина чақалоқ берсин. Ўқтин-ўқтин йиғлар чақалоқ. Йўл кўрсатиб бебахт аёлга. Мана иккинчи қават, ҳеч кимса тўсмайди йўлини. Биров ушламайди ўғри қўлини. Мана, чақалоқлар ётар терилиб. Бунча кўп: бир, икки, уч, ўн. Биттасини олсам нима бўпти? Биттаси безовта, жуда йиғлаётган очиқиб. Балки ташлаб кетган онаси. Билагада ҳат. Қани ўқиб кўрай, ўғил бола. 4 кило, 100 грамм. Худди шуни оламан. Шу-да мени чақирган. Бошқасини ўйламас ҳеч ҳам. Бу кимнинг боласи, излар онаси. Талпинган юракка босар гўдакни. Гўдак ҳиди маст қилар уни. Биров боласини бағрига босиб, тавқи лаънатини бўйнига осиб. Тавба гўдак жим. Ухлар пишиллаб...

— Опа, тулинг, дейди Қалдирғоч беҳол. — Чақалоғим бор. Опа турар гангиб.

— Қандай чақалоқ? Қайдан олдинг?

— Ҳеч ким билмай қолди, шундайгина тугруқхонадан кўтариб чиқдим. Уч кун бурун туғилган, ўғилгина бола.

— Вой ўлмасам, энди нима қиламиз? Қидириб келишар, ахир билишар.

— Билишмайди, тонггача етсам Қаршига, Душанбага кетувчи поезд ўтар сахарда. Бу ердан минсам, сезиб қолар кимдир. Опажон чақалоққа сут керак. Йўлга икки шиша «малыш». Қорни тўйиб турса йиғламас. Опа қолар шошиб, гапидан адашиб.

— Вой ўлай, мен ўлай, Қалдирғоч, сутдан ташқари кийим-бош керак...

— Ҳаммаси бор, олиб қўйганман, иссиққина уйга опкириб бир чойнак илиқ сув билан ювинтириб, кийинтириб беринг жон опа!

— Майли эгачим. Вой ўғилгина бола, қўйнинг тўлиб юрсин илоё.

Вақт алламаҳал, гўё қўлда чақалоғу бир кичик тугун, катта йўл четида безовта ҳаёл, ўтган ҳар машинага қўлин кўтарар. Бир Художўй тўхтар, раҳми келиб олиб кетар Қаршига. Одам тўла вокзал. Пойламайди биров-бировни. Бироқ ҳамма жойда юролмас, туролмас бемалол аёл. Гўдак овутишга тажрибаси йўқ. Жонига гўдакни қўйиб ҳовучлаб, изиллар аёл. Соат тўртда поезд келар чинқириб, эски таниш поезд. Бағри кенг, феъли кенг поезд. Семиз-ориқ демай, қора-сарик демай, қашшоқ ёки бой демай, бели майишмайди сира «вой» демай, энг яхшиси сира «йўқ» демай, олиб кетар ҳаммани. Қолдириб кетмас, бағрига олар она-болани. Чегарадан ўтар, манзилга етар. Аёл тушар ўзича мағрур. Кўкраги баланд. Сарвар кўриб қўй! Ўғлим, ўғлинг туғилди!

Қойил қолар Сарвар. Бағрига босади икковин. Қувониб дер: «Бундаям бир паҳлавон бор!».

— Ана, айтмавдимми, қўш ўғил муборак дадажониси!

— Қўш ўғилни қўшиб тўй берай, хотамтойлар анграйиб қолсин!

Туғруқхона... Доим очиқ эшик бунда тун кун. Икки дунё яқин кўзу қошдай, киприкка осилган ёшдай, ҳаёт ва ўлим доим ёндошдай. Тақдир ҳукми бу. Фақат Яратганнинг ўзи ҳукмдор. Ширин ҳаёт бунда зебу забар. Нола бор, илтижо, ситам, аччиқ дард. Пешонангда борми, ўзинг торт. Ахир ҳазилмас. Ҳукм бузилмас. Одамдан одам ажралар. Ажралмаса одамдан одам, сираям мунаввар бўлмасди олам, сираям муҳтарам бўлмасди аёл! Она бор тириклик яшар бемалол...

Туғруқ уйи — бунда кўп қават, келишар, кетишар бенавбат. «Юк» кўтариб келиб қорнида, босибгина кетар бағрига... Дард нималигин билган аёл уч кун бурун, учинчи бор келган аёл, аччиққина ситам сипқориб, осонгина кўзи ёриб, ўғиллигин билиб, хурсандгина бўлиб, шиптга тикилиб, ухлаб қолган аёл уйғонар тонгда. Тизиллаб сутга тўлган кўкраklarини артар ийманиб. Ҳозир кўксига босади чақасин. Очиқиб кетгани тайин. Лўқиллатиб, лиқиллатиб сўрар, қандайин ширин. Аёл бечораҳол, рўдапо бироз, кўпам эмас дилдор, бир-икки камии бор. Оғир қулоқ, узоқни кўрмайди, кўзлари хира. Эри кўп бинойи йигит, аммо гунгу кар. Икки ёрти бир бутун бўлиб, қуришган рўзгор. Фарзанд кўрар устма уст, сут устига учинчи бор. Бир боласин бериб қўйган гафлатга. Кўзқулоқ бўлмаса агар қайнона гўдак ўстириши қийин-да. Ҳар банда боумид, мажруҳу шол ҳам, кампиру чол ҳам. Кўнмаган кўнади, бетоқат ҳар нима бўлади. Аёл қилиб тоқат, кутар боласин. Ҳамма туққанларга етар гўдаги. Бунча имиллайди ҳамшира. Ўн қақа бор эди кеча кечқурун. Тарқалди тўққизта, қани биروي. Йўғ-э, наҳотки? Сўраш керак онасидан. Балки опчиққандир гарангсиб..

Ҳали «уй» кўрмаган бўй қиз — навбатчи ҳамшира шошиб, юраги нақ товонига тушиб, чопар ҳовлиқиб:

— Басбуви, Эгамқул қизи, болангиз қани?

— Аҳҳ, нима дедингиз?

— Болангиз қани?

- Вой ўлай, сиз биласиз, эмиздириб кетувдингиз кеча кечқурун.
- Вой шўрим, энди ўлдим, бола йўқ.
- Нима, нима йўқ, бор эди, туққандим уч кун бурун. Ўғил бола эди. 4 кило 100 грамм. Нима қилдингиз?

Ҳаммаёқ бир зумда бўлар тўполон. Оёққа қалқиди духтирлар. Ҳамма бир-биридан кўради, аёл сенкайиб туради, биров у дейди, биров бу дейди. Гумон имондан айирар. 02. Безовта кўнғироқ жиринглар. «Алло, милиция! Бу туғруқхона. Тез етиб келинг. Ёмон бўлди, йўқолди гўдак. Одам ўғирлашди, ҳеч дараги йўқ. Она бетоқат».

Ишлар милиция, ишлар туну кун. Сотмай имонини, эл посбони, роҳатга қул қилмай жонини. Ҳар нима десаям озгига етган-етмаган, ишлар милиция. Ҳали гарчи қўйилмаган ном, йўқолган одам. Муштипар аёлнинг нури дийдаси... Ишлар милиция, тезкор гуруҳ, қилни қирқ ёриб, минг хаёлга бориб. Ҳар учраган одам гумондор. Бу мардумда шундай удум бор. Ёзилмаган касбий қоида. Жиноятга мойил ҳар қайси одам. Ҳатто гумон қилиш мумкин туққан онангдан. Шоҳгадо теппа-тенг қонун олдида. Қонун ҳар нарасадан устувор. Суриштирув, тергов, изланиш. 10 та эди чақалоқ, бор-йўғи кеча эрталаб санашса, қолган тўққизта. Бир бола йўқолган, ўғилгина бола. Уч кунлик. Баҳузур ухлаган навбатчи доя ёки биттасига сотган билдирмай. Интизом камайган шифохонада, бир-бирин айблар шу баҳонада. Қидирув бўлими ишлар соатдай. Ходимлари бўлса нақ учар отдай. Бошлиқ яқинда келган. Тажрибаси жуда етилган. Ишлатиб сийраксоч бошини, суриб кўрар шахмат тошини. Шу туманда уч йил бурун бўлган шундай жиноят, ҳануз очилмаган. Балки ростдан бордир бола ўгриси. Ё қасдмандликми? Йўқ, ишониб бўлмас. Балки она безор боладан. Бор бисоти иккита бола. Бой-бадавлат эмас, ота ҳам. Бор-йўғи нафақа билан яшайди. Балки қасдманди бор доя хотинни. Ўзидан синчиклаб сўрамоқ зарур. Барча синоатни билар аёллар... Секин қулоқ тутмоқ керак уларга. Аёллар не дейди? Бошлиқ вакилларни йиғиб бирма-бир, берар топшириқ. Зимдан сўраб кўринг яқин-йироқни, аёллар не дейди? Ким болага зор, кимда хору зор. Аёллар билар. Бесамара ўтар уч кун, ҳаммаси пуч кун.

Қулундай қичқириб ётар Басбуви. Ёрилиб кетгудай бўлиб кўкраги, жисму жони қақшар, зор-зор, шифо тополмаган исмсиз бемор. Юпатолмас ҳеч ким. Овутолмас ҳеч ким. Тўртинчи кун хабар етар бошлиққа. Айтибди бир аёл: «Фалон кўчада бир аёл бўларди. Бефарзанд, яшар эди опаси билан. Асли келиб қолган Регар томондан. Қораси кўринмай қолди яқиндан. Балки ўша аёл». Одмигина кийиниб бошлиқ, жўнар шошилиб. Суриштириб топар «опа»ни. Савол-жавоб бўлар мулойим:

- Опа, мени кечиринг, касбим шунақа, сўрамасам бўлмас айтинг ростини!
- Укажон, майли...
- Уйингизда бир аёл борми?
- Ҳа бор эди, у кетиб қолган.

— Кимингиз эди?
— Синглим, биттаю битта. Нима бўлди, тинчликми ука? Паспорти бор эди унинг, участка вакили неча бор кўрган. (Сездириб қўяраёёл, «кўзлари» гапиради бемалол).

— Ўша аёл ҳозир қаерда?

— Кетган уйига. Регарга.

— Қачон?

— Беш-олти кун бўлдиёв.

— Аниқроғи

— Беш кун.

— Йўқ, бугун тўртинчи кун.

— Ҳа, тўртинчи кун. Қўлга тушдимиз?

— Бола ўғирлаган туғруқхонадан. Хабарингиз йўқми?

— Бечора синглим, 15 йилдан бери бефарзанд...

Манзил аниқ. Икки вакил жўнара Регарга...

Олтинчи кун Қалдирғоч, яшар парвона, гўё кўкси тўлган шодумон она. Кулиб кириб келган қишлоққа, тўлиб кириб келган қишлоққа. Кўз-кўз қилиб қанча-қанчага, «суюнчи»лаб чиқди нечага. Атайлаб ҳар куни қатнаш духтирга. Қаранг қандай яхши, шўрлик Қалдирғоч болалик бўпти. Сарвар-чи? Юрса йўл, ўтирса уй тўлар. «Бахт» дегани шундайин бўлар. Қўш хотинли, қўшалок ўғилли. Энди йигинади Сарвар, битта зўр тўй бор. Уч кун тўй берар, кураш, кўпкари. Регар битта қолмай келиши тайин. Айтади Қашқаю Сурхоннинг барин. Бугун ўтса, эрта еттинчи кун. Оҳ, еттинчи кун, воҳ еттинчи кун. Бешик тўй бўлади аломат. Қилманг маломат. «Гала-гала бўлиб келингиз бунда. Егулик-ичгулик бариси шунда». Бўлганча бўлган ҳовли, аллага тўлган ҳовли. Аллага етишган армон. Бу ёруғ оламда дастлабки кўшиқ — алла айтилар баралла:

*Кўзимдаги хуморим,
Бўйнимдаги туморим.
Қўлимдаги дуторим,
Алла болам, аллаё!
Овунчоғим аллаё,
Кўзмунчоғим аллаё.
Алла, дейин арслоним
Ўзинг қўшиқ достоним
Оғзимдаги армоним
Алла болам, аллаё,
Овунчоғим аллаё,
Кўзмунчоғим аллаё.
Алла болам кўзингдан,
Айланайин ўзингдан.
«Инга» деган сўзингдан
Алла болам аллаё
Алла!*

Тинмас қўшиқ, тугамас қўшиқ. Тўлиб айтар Қалдирғоч. Пишиллаб ухлар чақа — Қувончбек. Дадаси қўйган. Ўн беш йиллик гамни ювсин деб. Озурда дамларни қувсин деб. Ана Сарвар, ухлар бемалол. Соя ташламаган бирорта савол...

Эвоҳ, бу қандай озор? Зарби нақ юракка теккан каби тақиллаб, дарвоза тақиллар. Қўнғироқни кўрмаган наҳот. Демак, булар бизга нотаниш. Чиқмаганим бўлсин. Безовта юрак. Уриб-уриб, чарчаб-ҳориб кетар изига. Баттар кучаяр зарба. Гурсиллаб урилар юракка. Уйғонар гўдак, уйғонар Сарвар. Ирғиб туриб чопар дарвоза томон.

— Ким у? — тамоқ қирар Сарвар.

— Очинг, биз милициядан. Қидирув бўлими.

— Ий-э, нега ҳозир топай калитни. Қайда қолган зорманда, Қалдирғоч қалит қаерда?

— Ана илинган. Йиғлаб қолди Қувонч, калит зорманда, ана тўғрида. Очманг дадаси, улар ёмон. Энди ўламан. Алла болам, вой болам. Боламни уларга бермайман.

— Ака, очинг эшикни. Бир оғиз гап бор. Биз Қаршидан келдик.

— Нима гап ахир, тинчликми?

— Қалдирғоч опада гапимиз бор.

Имиллаб, гингиллаб очилар эшик. Сарвар гунг, Қалдирғочнинг айланмас тили. Бир балони сездими Қувонч, безовта, нотинч. Ҳовлини тўлдириб биғиллар. Тилга кирар йигитлар:

— Опажон овутинг, анув болани. Ўзингизни босинг ҳеч гап йўқ. Ҳайриятки сизни топдик. Бола соғ-омон, нарғи осон.

— Вой менинг шўрлик бошим. Энди ўлганим яхши!

Сарвар ҳайрон.

— Ўзи нима гап? Гангиди бошим.

— Ҳечқиси йўқ, ҳовлиқманг. Опамиз хаёл билан роддомда ал-маштириб кепти болани!

— Ўзимнинг болам, мана ўхшар ўзимга. Исми Қувонч, Қувончбек! Айланайин, ёлвораман жон оғожонлар! Ўлдириб кетманг мени! Кун кўрмадим ёруғ дунёда. Раҳмингиз келсин. Ўн беш йил заҳар ютиб, зор-зор кутиб топганим — Қувонч. Болангизнинг бахтини кўринг, Дуоингизни қилай ўлгунча! Тоғдай яшанг дунё тургунча. Боламни опкетманг!

— Опажон, сизни тушундик. Биз ҳам мусулмоннинг боласи. Бу гўдак, бу бўбак бир ожиз аёл боласи. Йиғлайвериб сўқир бўлди онаси. Гамин кетказайлик, тезроқ етказайлик болани. Сизга эса бола топиб қўйдик Нишондан, туғиб ўлган онаси. Мўмина аёлининг боласи. Ўғил бола, худди шундай тўла, бекам суйгумчик. Буни онасига элтмасак бўлмас. Кийининг тезроқ. Бағрингиз тўлиб қайтар. Ҳали хурсанд бўлиб қайтасиз. Бизни мақтаб-мақтаб юрасиз. Тезроқ кийининг опа. Акамиз ҳам майли биз билан юрсин. Икки оғиз узр айтасиз, кейин бирдан қайтасиз.

Чиппа-чин ишонар бечора аёл. Жалада қолгандай жавдираб, титраб қалтирар. Илтижо қилади Сарварга:

— Хўжайин, мени кечиринг, охирги марта. Мен адашдим. Ўзим-ники қопти уёқда. Мен қайтаман тезда. Агар қайтмасам рози бўлинг мендан дадаси. Кейин мендай касофатни эсламанг сира.

— Сенсиз бағрим бутун бўлмас Қалдирғоч.

— Сизсиз бир кунин ҳам ўтмас шодумон.

Ўлмай қайтиб келсам оқсочлик қилай, боқай болангиз йўқ деманг, Сарвар! Кўзларингиз кўриб, изларингиз кўриб, хас чўпни териб, юрсам бас, ҳайдамайсизми?

— Албатта қайтиб кел, Қалдирғоч.

«Валфажр» айтиб кел Қалдирғоч!

Саккиз кундан сакраб ўтганлар, саккиз кунни зор бўп кутганлар, тоқатнинг дастидан тутганлар, қувонар бугун. Қандай яхши кун. Қувончбек Басбуви кўйнида. Басбувининг тилида дуо, гунг отанинг илгида дуо: «Омон бўлсин, мелисажонлар, кўп яшасин дунё тургунча! Ўчириб фарёду ноламни, топиб берди боламни».

Эҳтиёт шарт қамоқда яшар Қалдирғоч. Осмонга бўйлашган ментин девор, устида беш қатор зирапча тиконли сим бор. Темир қафасга ўхшар, аёл кўникиши душвор. Аёл ярашмайди қамоққа. Ўзин урар ҳар ёққа. Темир панжаралар зириллар. Аёл туғилмаган жиноят учун, Яратилган гул ҳаёт учун. Қонун барчага баравар. Шафқат қилиб бўлмас одамни ўгрисин. Прокурор сўрар 8 йил. Саксон йилга тенг. Қалдирғоч ўйлар. Умиди шул — боласини етти кун олдириб қушдай чирқиллаган аёл — Басбуви кечирармикан? Кечирса бўларми «осий» аёлни? Биров кўрганмикан шундайин ҳолни?

Менинг тилим узра кўндаланг савол:

— *Нима дейди аёл, мунис аёллар?*

Ҳукм сиздан бўлсин жуфти ҳалоллар.

**1997 йил, октябрь.
Қарши-Лангар.**

ОРИЯТ ШАЖАРАСИ ЁКИ ТЎҚСОНБОЙГА МАКТУБЛАР

МАВЛОНБЕРДИ

(қисса)

Ҳизр билан учрашув

Бу йил Мавлонберди учун ҳам, тўрт-беш таноб ерига қўш билан ер ҳайдаб тирикчилик қиладиган ҳамқишлоқлари учун ҳам оғир келди. Бир тарафи лалми экиннинг барори бўлмади. Бир тарафи колхоз замон, бир тарафи босмачи замон бошланди. Кўканчанинг отаси «Зинҳор-базинҳор колхозга кира кўрма», дея васият қилган бўлса, Мавлоннинг полвон отаси жон таслим қилаётганда, «Кўпда Ҳизр бор, кўп нима қилса, шуни қилавер, зинҳор-базинҳор босмачига қўшилма, деб тайин қилди».

Ота ўлимидан кейин полвон ҳам бир жуфт ҳўкизи билан колхозга кирди. Ҳали унда рўзғори ҳам енгил эди. Отасига йилоши бераман деб, тўрт-беш жонлиғни Пайшанба бозорига ҳайдаб кетган полвон эрталаб уйдан чиқаётганда, бугун уни бозорда нима кутиб турганини билганда борми, молни сота солиб, уйига пойу пиёда қочиб қолган бўлармиди?

Пайшанба — мингйиллик бозор. Унинг қонун-қоидалари ҳам ўзгача. Азалдан шундай. Бозорчилар хуржунни деворга қатор қилиб осиб қўяди. Бирортасига қийшиқ қўл доримайди. Агар адашиб ўғри дориб қолса, тирноғини ҳам кесиб ўтиришмайди. Ҳеч иккиланмай, «на уйтади» (нега ундай қилади?) деган бир оғиз жумлани хотиржам айтиб, навбат талашиб, бир муштдан уриб, бир тўла саранжом-сариншта қилишдан ҳам тоймайди. Бундай воқеа қайсидир узум пишиғида рўй берганини ҳам эшитганман.

Мол бозорига қўй-эчки ёки қорамол етаклаб кирган одам ҳам молининг айбини айтиб сотади. Етаклаб келган қўчқорларини миқдорига етказиб сотган полвон пулини белбоғига тугиб, энди ул-бул харид қиламан деб турган пайти от бозори томонидан кўтарилган қий-чувни эшитиб, хушёр тортди. На уйтади, дея халлослаб етиб келган полвон кўрдик, қўшни Ём қишлоғи тарафдан япалоқ юзли барзанги йигит тарлон бияни сотаётганда, эгаси келиб ушлаган. Барзанги унга бўй бермай тайсаллаётган эди. Ўғри биладик, бу ерда қўлга тушса, оломон бозорчи уни соғ қўймайди.

Шу пайт кимдандир ҳимо олдим, бирдан одамлар орасидан сийрилиб чиққан ўғри нарида боғлоғлик турган чопағон от томон

югурди. Энди полвонники ҳам тутиб қолиб, изидан чопди. Барзанги кета-кета қоziқни суғуриб, энди узангига оёқ қўйганда, хайриятки отнинг эгари оғиб кетди. Демак, буям бировнинг оти. Айни шу маҳал полвон етиб, барзангининг тирсагидан тутди. Ўғри эса отни яланғоч бўлса ҳам миниб қошиш пайида эди. У бирдан важоҳат билан бурилиб, полвоннинг юзи аралаш аччиқ қамчи тортиб юборди. Тўқима қамчининг зарбидан полвон ўзига келди. У ўғрининг шартта ёқасидан тутди-да, сиртидан оёқ ошириб, ҳайлага қилиб қўтариб, чалқараман қилиб ерга урди-да, тиззаси билан ичига бир-икки нуқиб юборди. Қолганини эса ёпирилиб келган оломон бажарди. На уйтади деган юзлаб овоз жўр бўлиб ўғрининг бошида алламаҳалгача «садр солди». Кейинроқ эса ҳаммаси бирдан тиниб қолди. Барзангининг аввало бировнинг қўрасига етаклаган ва бегонанинг байталига сакраб миндирган оёқлари, кейин чилвир боғланган бели, кенг ўмровидан жон узилди. Оломон орасида кейинроқ етиб келган аллакимнинг алам устида баланд пошнаги этиги билан берган зарбаси бечора ўғрининг чивин жонини тўппа-тўғри дўзах даврозасига тепилган тўп каби равона қилганди. Айни шу пайтда ул-бул харид қилиб, хуржун қопини тўлдириб, йўрга ханги белига қоплондай ўтириб олган полвон, ирғай халачўп билан пўписа қилиб, уйи томон йўртиб борарди.

Бугун оқшом марҳум отаси тушига кирибди. Полвонтошни тепалик томон юмалатиш ўрнига ёш боладай белига олиб чиқиб кетаётган эмиш. Йўлнинг яримига етганда тош белидан тушиб кетиб, пастга анграйиб турган полвон томон юмалаб қолса бўладими? Зўр-базўр ўзини четга олган полвоннинг оёқ бармоқларини тош ялаб ўтганда полвон отасига озарланиб қаради.

— Илкис қўлимдан тушиб кетди. Мендан хафа бўлма, болам, салгина оғриб ўтиб кетади. Бундан буёғига ўзингни эҳтиёт қил, дермиш отаси.

Оёқ бармоғидан безовта санчиқ билан кўзини очганда тонг отаёзган, хотини бугунги маърака учун ертандирда нон ёпаётган эди. Бомдод намозининг фақат фарзини шоша-пиша ўқиб, эшик илаётганда полвонтошга боғланган Олапар қаттиқ вовиллаб қолди. Энди чиқаман, деб хотин болага, полвон эшикка қараб чопди. Ёмлик ўғрининг тарафи зўр экан. Зўрники тегирмон тоши юритади, деган гап бурунгидан қолган. Ҳамма айбни полвонга ағдарилди. Янги ҳукуматнинг одамлари ҳам, қизил қоzi ҳам инсоф қилмади. Оқсоқоллар полвонда айб йўқ, деб орага тушишса ҳам уч кунга қолмай, Китоb турмасига элтиб қамашди.

Энди Худодан тилаб, сабр қилишдан ўзга чора йўқ. Бироқ турма-нинг шароити оғир. Бир тишлам қора нону ёвғон овқат қорувли гавадага урвоқ ҳам бўлмайди. Ичингни ит таталаб кетганда, титкилаб тош ютишга рози бўласан киши. Бунинг устига турмада кавказлик шопм-

ўйлов олақўз, бесўнақай гавдали эркак босқинчилик билан одам ўлдириб, анча йилдан бери қамалиб ётар, туя чўкса жой олар дегандек, «ичкарини» деярли ўзиники қилиб олганди. Бечора маҳбуслар ҳар куни навбат билан бир маҳал нонини элтиб берар, агар бировидан шаккоклик ўтса, афсар девнинг қўлига тушиб, еган нони бурнидан чиққанча калтакка тўяр эди. Бир тўда шотир ва каллахўрлар ҳам унинг қўлидан суяк кемириб, ялтоқликни ўрнига қўяр эди.

У гўё турмага тушмаган, турма унинг домига тушган каби бошлиқдан тортиб назоратчиларгача ҳадиксираб яшар эди. Бир-икки кун полвон ҳам турманинг таомили шу экан деб, югурдаклар орқали кечки нонини Маҳамбий кавказга жўнатди. Учинчи куни эса орияти қўзғаб, кавказни кўргиси келиб, нонини бермади. Шотирлар бу хабарни бирга икки қўшиб етказди: «Порлвон эмиш, қорни тўймас эмиш. Тенг ярим маҳбус энди кечки нонини менга берсин дея талаб қилаётган эмиш».

Бу ноҳуш гап Маҳамбейга шивир-шивир бўлиб етганда унинг ичини чирк, оғзини патак босган қулоғига қумурсқа киргандай қитирлаб қўймади.

— Нима дейсан?!

— Ҳалиги янги келган полвон сизни писанд қилмади...

— Ким? Қайси полвон? Қачон келди? Ҳа, уч кун бурун қулоғимга чалингандай бўлвди. Турқи қандай, пичоққа илинадими? Полвон бўлса, менам ўзбекча кураш тушишни биламан. Маза қилиб беллашадиган бўпмиз-да. Бор, ўша полвон баччани айтиб кел, кўриб қўй, кўпдан бери гўдайган мишиқини мириқиб гижимлаганим йўқ.

Шотирлар яхши ишлайди. Полвонга хабар келди. Пинак бузмади.

— Хўжайинингга керак бўлсам, айт, ўзи келсин, уни кўраман деб кўзим учиб тургани йўқ. Уч кундан бери тузукроқ таом емадим. Қўшиб айт, «оши ҳалоли»дан қизганмай, менга ҳам йўқлаб тусин. Эрта-индин бу ердан чиқиб олсам, менам унинг тузини қайтараман.

Шотирлар полвоннинг гапини оқизмай-томизмай етказдилар. Маҳамбей салкам икки юз кило келадиган гавдасини силкитиб кулди. Кейин ўрнидан сакраб туриб, оралиқ масофани тўрт қадам қилиб босиб, бир гурзи мушт билан ерга қоқиб қўймоқчи ҳам бўлди-ю, негадир ўзини босди. Шайтонга ҳай берди. Мардлиги тутди. Эртага турма бошлиғидан рухсат сўраб, курашга таклиф қилади. Жаҳл устида бориб, ўлдириб қўйса, юртини қўмсай-қўмсай бу тоштурмада чириб кетади. Шу оқшом турмабошига дардини айтиб ёрилди. Бошлиқ ҳам қизиқиб қолди. Ҳамма маҳбусларни йиғса, зўр томоша бўлади. Икки зўр айиқдай бўкириб олишса, бу томошанинг нимаси ёмон, бироқ Маҳамбейнинг одати ёмон, полвон болани йиқитиб остига босиб олса, ёмон эзди.

Турмабоши тонг қоронғусида полвоннинг ёнига кириб, Маҳамбей уни курашга таклиф қилаётганини айтди. Мавлон ич-ичидан жон деб турсаям бирданига унамади.

— Ака, — деди у бироз эгилиб, — полвонлик бошқа, бераҳм ёвузлик бошқа. Ким билади, кавказнинг кўнглида нима нияти бор? Мениям бола-чақам бор. Бевақт ўлиб кетгим келмайди. Яхшиси, уни ўзингиз инсофга чақиринг. Майли, эртадан бошлаб кечки нонимни бераман. Сизга эса аталгани бор.

— Йўқ, бўлмайди, унга чиқасан. Сенда ор борми ўзи? Жухуд-пухуд эмасмисан? Йиқилсанг, ер кўтаради, ўзим ажратиб оламан.

— Йўқ, ака бўлмайди.

— Агар чиқмасанг, ёмон бўлади. Пайт топиб, у сени ўлдиради. Турма ҳаётини сен билмайсан...

— Мен ҳали оқланишдан умидим бор. Бегуноҳман, қавмларим чошиб юришибди.

— Бўлмаса, бундай қиламиз. Агар сен эртага курашда Маҳамбейни ҳалол йиқитиб, попугини пасайтириб берсанг, нўғой отим билан қасам ичаманки, сени эртасига турмадан озод қиламан!

— Чин сўзми, бошлиқ! Икки болам чирқиллаб қолган...

— Сен мени билмайсан, гапим-гап.

— Қизил қозининг рухсати бўлмаса ҳам озод қиласизми?

— Аввал сен уни йиқитиб бер. Озод қилиш йўлини ўзим биламан. Кўпчилик олдида бир варақ «оқлов қоғози» берсам бўлдими?

Аслида эса бошлиқ бу полвон боланинг Маҳамбей ҳўкизни йиқитишига кўпам ишонмасди. Майли, йиқитса, ҳалоли бўлсин! Унинг кўнгли тубида ётган зиғирча орият жунбушга келиб, етмиш икки томирини қақшатиб юборди. Худди шу орият нури Полвоннинг ҳам жон-жойларига етиб борган, ботиний безовталиқ ўрнидан сакраб туришга, танини поклаб, Ярагган эгамдан куч-қувват сўрашга, полвон пирларига қайта-қайта сифинишга ундарди.

Хона тор ва зах, бечироқ. Хира туйнукдан ой нури туриб турарди. Намат тагини пайпаслаб, бир кафт тупроқ олиб таяммум қилган полвон белбоғини ёзиб, ибодатга ўтирди. Шу ўтиришда аввало Худонинг 99 сифати билан айтиладиган номларини юз бора қайтарди. Кейин истиғфор айтиб, руҳини поклади. Порлвон пирларга сифина туриб, ўрнидан туриб кетди. Ҳар қайси номни тили айтганда, жисми эгилиб таъзим қилди. Кейин пирлар ҳақиға нафл намози ўқиди. Хуфтон ўқиётганда тун ярмидан оғиб қолганди. Шу туришида жойнамоз устида мизғиб бир чимдимгина туш кўрди. Тушида яна отаси полвонтошни кўлларига ўйнатиб турибди.

— Ота, нега полвонтошни ташлаб юбордингиз?

— Сени уни илиб олади, дедим. Мана, енгил-ку, мен уни бир қўлим билан ўйнатаёпман. Энди отиб юборсам, илиб оларсан. У сени ахир. Энди полвон бўлдинг, уни ташлама!

— Ота, бехосдан буюққа туриб қолдим. Энди кўллаб юборинг, тезроқ чиқмасам бўлмайди.

— Полвонтошни уйга ташлаб келибсан, ахир унга азиз авлиёларнинг назари тушган-а. Бунча жойдан сени деб кўтариб келдим. Мана, иргитиб юбораман, илиб ол. Тур ўрнингдан, тезроқ тур!

Мавлон ўрнидан турмаси полвонтош учиб келиб кўкрагига урилди. Уни маҳкам бағрига босганча ўрнидан тураётиб, сесканиб уйгонди. Полвонтош кўксига кириб кетгандек эди. Кўкрагини пайпаслаб кўрди. Юраги гўё иккита бўлгандек, икки эмчаги тагида бирдай дукиллаб ураётганди.

— Хайриятки, полвонтошни тушириб юбормадим. Энди у доим кўксимда. Отажоним опкелиб берди. Маҳамбейни албатта енгаман.

Эртаси қоқ тушда кураш бошланди. Турманинг тор ҳовлисига чордона куриб йиғилган маҳбусларнинг кўзида ҳам, ҳаёлида ҳам кўркув ифодаси бор эди. Кўпчиликнинг Мавлонбердига раҳми келаётганди. Маҳамбей йиқитса, тегирмон тошидай янчиб ташлайди. Ўзинг асра, Худойим! Бу бола агар шу маҳлуқни енгса, ҳали кўп йиллар юрт орини олади. Юрт ори эса маҳбусларни-да тарк этмаганди.

Икки зўр даврага чиққанида кўпчиликнинг дилидан тилига чиқиб улгурган «Мавлонберди» деган сўз «берди»си қолиб тангри сифатига айланган, жўр бўлиб бирлашиб, зикри самога отланаётган эди. Рақиблар на кўришишди, на айланишди. Бир-бирига қараб туриши эса, бўйнига кучи сизмай кетган олти ёшли икки хўкизнинг кўзи қонга тўлиб, бир-бирига бошини қийшайтириб қараб туришига ўхшарди. Фақат «мў» деган овоз етишмаётган эди.

Ҳакам бошлиқнинг овози янгради: «Ҳа, қани бошланглар!».

Маҳамбей бир қадам олдинга босиши ҳамона Мавлон оёғидаги чорикни ечиб, этақларини белбоғга қистириб, кафтига туфлаб олди. Қизиқ, улар ёқа ушлашиб, бир-бирини навбатма-навбат силкитиб кўришди. Маҳамбей биринчи бўлиб синаб кўрди. Мавлон дабдираган бўлди. Мавлон синаганда рақиб дабдирамади. Иккинчи синашда Мавлон дабдиратди. Унга навбат келганди, Мавлоннинг оёқлари ерга ботиб михланиб қолгандай бўлди. Учинчисида ҳам худди шундай бўлди. Бир қўл кўйиб тутишгач, Мавлоннинг танаси ҳам, бўйи ҳам рақибга бараварлашиб қолган, мухлислар дилидаги умид учқунига юпанч шамоли ёғиб, яллиғ чўгга айланиб бўлган эди.

Мавлон билдики, бу девни қора куч билан енгиб бўлмайти. Кучоғига тушиб қолса, соғ-омон чиқиши қийин. Носқовоқдай келадиган бурни тагига эринчоқ боланинг ланкасидай тўзиб ёпишган мўйлови ва унинг сал пастида ўйилган гўрдай очилган оғзидан остин-устун бўлиб ҳар қайсиниси бўрдоқи от кўтаролмайдиган сўкиш чиқаётганини эшитган Мавлоннинг кўз олдига энажони келди ва уям бир бало қилиб даф қил дегандек, қўл силтаб турарди.

Шошилинич билан олдин қоқма, кейин тўғаноқ қилиб кўрди, кетмади. Ахийри ичидан солиб бураганда, «хўкиз» бир қалқиб кет-

дию, белидан қисиб кўтаришга тушди. Айни шу пайт Мавлоннинг «Ё, отамнинг пирлари!» деган овози янгради. Шу фурсатда полвон тезкорлик билан чилини ичдан чиқариб, сиртдан олди-да, «Ҳақ» деб қичқирди. Бу қичқириқ турма деворларига урилиб, акс-садо бериб, узоқ-узоқларга – Китоб тоғларидаги ағво тарафларга – Тахти Қорача довонига етиб борган бўлса, ажаб эмас. Махамбейнинг йўниқсиз шопилдай икки бути осмонга кўтарилиб кетиб, ерга ҳайгала бўлиб урилаётган, жон ҳолатда «мама» дедими, «маҳам» дедими англаб бўлмади. Мухлиснинг барча-барчаси, ҳатто кавказнинг шотирлари ҳам қичқириб чапак чалиб юборишди. Мавлон эса рақиби устига, кўкрагига тиз қўйиб, то икки қўлини қўйвориб, таслимман демагунча тушмади. Турма бошлиғи келиб, Мавлоннинг елкасига қоқди. У турди, бироқ рақиби оғзи-бурнидан қон кетиб, ўзидан кетиб қолганди.

Бошлиқ ваъдасининг устидан чиқди. Полвон озод бўлди, у зиндойдай тор азобхона – обхонадан чиқа туриб устидаги сарпинка чопони ва яктагини, чарм кавушини маҳбусларга ҳадя қилиб юборди.

Бошида Шаҳрисабз гилам дўпписи, ит ёқа кўйлак-иштонда ялангоёқ Макрид чўлларини кесиб ўтиб, Қумдарё ёқалаб Уйшун навосига чиққанда офтоб тиккага келиб қолганди. Ҳали олдинда ёбон, Бобосағир даштида қудуққа етса, ўша жойдан сув ичиб, сада остида ётиб дам олади. Бобосағир қудуғини аввал ҳам кўрган, карвон йўли устида. Қудуқни эса Сағир бобо хайри худойи учун қазиб кетган. Унда чиғириқ ва арқон қавғо осилиб туради. Ким келса, қавғода муздай ширин сув тортиб, чанқоғини босади ва сағир бобо ҳаққига дуо қилади.

Полвон қудуқни мўлжалга олиб йўртишга тушди. Юрт шамоли кўкракка текканда, энадан ҳозир тугилгандай қичқириб юбормасанг, менга кел! Йигирма чақирим масофани бир товоқ ош егунча вақтда босиб ўтган полвон қудуққа етиб келдию, қайрағоч тагида бир паст ўтириб нафас ростлади. Тоғ тарафдан чўл қўйнига ғир-ғир шабада эсаётганди, кўкрагини унга тутди. Бундай оромнинг миқдори оддий гавдага оғирлик қиларди. Полвонга эса хуш келди. Полвон ҳаёлига отасининг гапи урилди: «Болам, тоғу тошнинг ҳам бир хислаги бор. Тоғдаги гору унгулар икки нафсининг томирига болга уриб, бир қултум сув, бир бурда нон билан кун кечирган, кечаю кундуз тоат-ибодат билан шуғулланган, азиз авлиёларга паноҳ берган. Тоғу тош қўйнида авлиёлар руҳи бор. Ҳизр Илёс эса чўлда бўлади, болам. Ризку бараканинг бари чўлда Ҳизрга йўлиқсанг, ундан куч-қувват, ризку барака, беғалва умр тилаган болам».

Полвон қирқ қулочли қудуқдан ярим қавғо сув тортиб, ундан тўйгунча шимирди. Чарм қавғо кўзига асал юқи идиш бўлиб кўринди. Кейин таҳорат олиб, пешинни ўқиди-да, қайрағоч остидаги чим супага ёнбошлаб чўзилди. Қанча мизғиди, билмади. Тушида отажонига жудаям ўхшаш оппоқ либосли, оқ салла, оқ соқолли, узун бўйли чол бир коса сув узатиб турибди.

— Буни ич, болам, умринг узоқ бўлсин!

— Бобосағирмисиз, отажон?

— Йўқ, болам, Ҳизрман, Ҳизр Илёсман. Ноҳақ жабр тортдинг... болам манавини ичиб ол.

— Бобожон, агар Ҳизр Илёс бўлсангиз, менга Худодан куч-қувват, ризқ, бегалва умр тилаб беринг.

— Майли, тур бўлмаса, аввал мановини ичиб ол. Кейин ниятингни Яратгандан сўра.

Мавлонберди косадаги сувни икки қўллаб сипқориб, шукурга оғиз жуфтлаганда, бобо қўллари билан кураклари ўртасини уч бора силади. Полвон «Оллоҳу акбар» деган нидо билан уйғониб кетди. Сакраб ўрнидан турди-да, ҳеч кимса йўқлигини сезгач, қиблага юзланиб пичирлади:

«Шукур, шукур, Ўзинга шукур, Оллоҳим кам қилма!».

Кураги ўртасидаги қўл етмас жойдаги беш панжа изларига тоғ шамоли урилиб, тан жони узра бир бошқа ўзгариш, ёқимтой куч-қувват энаётган, югургиси, ҳатто қуш бўлиб учгиси келаётган эди. Энди Мавлонберди Амирнинг рикобчи полвонлари билан олишса ҳам ноумид қолмас. Мўъжазгина ҳовлисида уни Худо деб кутиб ётган жуфти ҳалолли, икки гўдаги кўзига кўринганда эса полвон бу ёрув оламни унутиб қўйганига нима дейсиз?...

* * *

Йилнинг деярли уч фаслида дайди булутларни чайнаб-чайнаб, қор қилиб пуркаб юборадиган арратиш Шовуз чўққилари куёш ботаётганда адоқдан қаралса, заминнинг юрак зарблари чизилган галати тасвирнинг ўзгинаси. Тоғ чўққилари Ернинг юрак тугёни бўлиб, фалакка узатилган сон-саноқсиз қўллар ва параха бармоғу бургут тирноқларга ўхшайди. Энг баланд чўққига эса ҳавас қиладиган ҳам, ҳасад қиладиган ҳам кўп. У ҳаммадан баланд бўйлагани учун шамол ва қор, ёмғир бўронига чидаб беради. Ҳайриятки, тегирмон тоши эмас, бир жойда айланиб емирилиб кетса... Бироқ чўққиларнинг ҳам емирилиши бор. Унинг майда қум бўлиб ушалаётганини, ернинг ўз ўқи атрофида айланаётганини даб-дурустан кўриб бўлмагани каби бирданига англаб бўлмайди. Балки Яратганнинг ваъдаси бор: Даври Қиёматни кўрарлар. Қиёмат куни эса тоғлар пардай тўзғиб кетади. Бунинг бир аломати бор. Энг баланд чўққига субҳи козибда чиқиб улгурсангиз ва жисму жонингиз пок бўлиб, кун чиқиш тарафга тикилиб турсангиз, Куёшни бир лаҳза сандиққа кириб чиққанини кўрасиз. Ҳар ҳолда чўққи биздан Самога ёвуқ.

Тоғ дарасининг бутазор қўлтигида бўри болалайди. Қуюқ арча-зорлар бошланадиган ўнгирдан ҳарсангларни ёриб чиққан бир туп Туғдона дарахти ўсади. Атрофида паст-баланд ўсган болалари-да бор. Эмишки, Туғдона қачондир эрк яловини кўтарган тўда учун байро-

гига даста бўлган эмиш. Шунданми байроқ дарахти бўлиб тилларда дoston эмиш. Унинг танаси зарангдан ҳам, қайрағочдан ҳам икки хисса қаттиқ, темирга тан бермайди. Ундан қилинган дўмбиранинг товушига тоғлар акс-садо беради. Боланинг бешигига кўчқор шoхи қилиб тугдона тумор илинса, инсу жинс доримайди. Қизлар кўзmunчогига бир дона тугдона мунчоқ тешиб кўшилса, мехригийёх ўрнини босади, дегувчилар бор. Қизиғи, унинг шохларини қанча кесишса, томиридан ўсиб чиққан болаларининг қадди-қомати шунча юксалади. Унинг неча ёшга кирганини на танасидан, на шохидан англаб бўлади? Ночорлик қилиб қуриган шохларини ўзи узиб ташлар эмиш. Айтишларича, бу дарахт етти йилда бор-йўғи бир бўғим ўсар экан. Етти йилда Шамол Худоси жами булутни Шовуз дарасига ҳайдаб келиб, чунонам ёмғир қуйиб берса, тоғу тошдан нураган қумни адоққа, жудаям пастга, биёбон бағрига оқизиб кетса Тугдона ҳам, унинг болалари ҳам янада яшнаб кетар экан. Дарвоқе, унинг япроқлари темир танани ёриб чиқиши ҳам осон бўлмайди. Узоқ ва шим-шим ёмғирда ивимаса, кўз ёриши қийин. Балки узлуксиз қалдироқ ва чақин уларга ёрдам қўлини чўзар. Дара қўйнида ҳар сойдан милдираб чиқиб ётган булоқлар тақдири ҳам Тугдона япроқларига ўхшайди. Ҳаммаси тошни ёриб чиққан. Бироқ улар қишин-ёзин қуримайди. Ёмғир томчилари каби бир-бирига улашиб, шоша-пиша сойларга энади-да, Қумдарёга айланади. Эна дарё етти йилда ҳаддидан ошиб, бир марта тошиб, бироқ йўлидан адашмай Қашқадарёга келиб кўшилади. Қадимда Қумдарё шиддатидан қанот олган Қашқадарё Амуга бориб кўшилар экан. Энди Қумдарё сув омборини бузиб, қаёққа ҳам бора олади. Қашқанинг ҳам омбор бузадиган ҳоли йўқ. Аму эса Оролга етолмай ҳалак. Омон-омон, Оллоҳ қарашган замонларда Қумдарё бошидаги Қалқам бандаргоҳида кемалар сузиб юргани ривоят, холос.

Ўшанда Чияли ва Кўкдала даштлари жаннатий боғ-роғ бўлиб, Бухоро ва Қаршидан Самарқанд тарафга юрган карвонлар туялари боғларга интилмасин, дея оғизларини боғлаб ўтишар экан. Энди Қумдарё Чиялига келмай, қумлар орасига сингиб кетади. Ҳайриятки, Чиялсойдаги етти қулочли қудуқлардан муздайгина асал таъми берадиган ширин сув чиқади. Бу сувдан ичиб, оқ бугдойнинг нонини, кўзи гўштининг илигини еб каттарган бола полвон бўлиб етишмаса, ана Лангартоғ гувоҳ, деган нақл ҳам бурунғидан қолган. Қумдарёнинг номи бору ўзи йўқ, соҳилида жойлашган Жумолоқтепа биқинидаги девор дармиёнсиз ҳовлисида, ёғоч сўри устида неваралари соҳил бўйидан териб келган тўрт дона эрбаҳоси гулини ўн йил бурун раҳматли хотини бир метр оқ сурпнинг ичига намат солиб тикиб берган қалпогига қистириб тақиб олган, узун ва жигарранг юзига ярашган оппоқ соқолини силаб, Афсардевдай болишга ёнбошлаб, тўқсондан ошганини бошпуртига қарамаса билиб бўлмайдиган Мавлонберди пол-

вонни бир қараган одам армони йўқ, деб ўйлайди. Тоғу тошда чашмаю анҳорда дов-дарахтда ўту гиёҳда армон бўлса, полвон бободаям бўлади-да.

Чашмани анҳорга, анҳорни уммонга етолмагани армон. Бироқ оққан дарё қайтиб ўз ўзанидан оқади, дейишади. Одам боласида армон дегани — орзунинг дояси бўлса, тилак тугаган кун руҳ куши танани тарк этиб кетмоғи тайин. Армоннинг бошқача маъноси Худонинг берганига қаноат қилмай яна бер, берасан, бермасанг кўз юмолмайман қабилдаги ношукурлик эмасми? Эҳҳе, Мавлон полвонга Худо қанча берди. Бермагани ундан-да кўп. Тенг тўшларини, яқинларининг қанча-қанчасини тупроққа ўз қўли билан қўйди. Яхши-ёмон кунни кўриб, энди бас, десаям мана яшаяпти. Тўқсонга тўқнашганига уч-тўрт баҳор ўтсаям куч-қувватдан қолгани йўқ. Боз устига зерикканда Тугдона дўмбирани қўлга олиб, севган қўшиғини хиргойи қилади:

— Дунё, дунё-ей, сенга келиб кимнинг кўнгли шод бўлди?..

Аслида эса унинг шодон кунлари бисёр эди. Назаркарда полвон отасининг тилагани эл полвони бўлди. Ҳар сафар даврадан голиб бўлиб чиқарганида, марсинмас¹⁷, боболар руҳи ёдини йўқлаб, Заминга сажда қиларди. Товба дегулик, уч марта никоҳли бўлди. Кўз очиб кўргани ва тўнғич икки ўғли очликдан шишиб, кўз юмгач, эл-эллати тупроққа топширганда «рабочий батальонда» эди. Қайтиб келиб яна ўйланди. Раҳматли Кунсулув билан 45 йил умр кўриб, етти ўғил, етти қиз кўрди. Ҳаммаси ҳаёт. Етмиш невараяу чевара, ҳатто эварага бобо бўлгани нимаси ёмон. Беш йил бурун Кунсулувнинг жони узилгач, бир сурув бола-чақаси иссиқ-совуғига навбат қилиб қаради. Ётиб қолса ёмон экан. Ҳар сафар бир амаллаб туриб кетарди. Жони бор, динкаю дармони бор эркак танимаҳрамсиз ўзини орувлаб билмас. Эс-хушли қизлари аллақайдан пияниста эр билан яшаб кун кўрмаган, ўттиздан ошиб ўтин бўлмаган бир аёлни топиб келишди. Шукур, Худо кўнглига раҳм сопти. Полвон бувани ўзим орувлайман, депти. Тани маҳрам бўлганига нима етсин? Бироқ яна товба, дейишга тўғри келди. Полвон бува товбани ҳар кеч юз бора айтсаям ҳалиги пиёнбаччадан қолмай қовдон бўлгур танмаҳрам йил ўтиб, қўчқордай ўғил — Тўқсонбойни туғиб берганида ҳаммага кулгу бўлиб, уйдан ташқарига чиқмай қўйганига нима деб бўлади. Бу зулми ёки мурувват, англаб бўлмас. Бунақаси яқин орада учрамаганди. Укращ Найманнинг авлоди ҳақида ривоят бўлсаям, қутилмаган болага ҳеч ким ном танламади. Ўз оти ўзи билан Тўқсонбой Тўқсонбой полвоннинг кўзидан чиққан кулдиригич. У вояга етгунча ким бору ким йўқ.

Бироқ шу бола туғилган кўклам Қумдарё яна Чиялсойни босиб ўтди. Бу йил яна дон-дун мўл бўлади. Тўй-томоша кўп бўлади. Полвон ҳар сафар ўғил кўрса курашли тўй қиламан, деб йиғиниб қолар эди. Ҳайриятки, ўзбекнинг тўй кураши бор. Бор бисотини аямай, созуриб

курашли тўй бериб, навбатдагисигача мириқиб айтиб юради. Ўғилларидан бирови ҳам ҳайқириб олишмади. Тулпорнинг белига ўтириб, «хув-хув»лаб улоқ тортмади. Худоё товба, тоғаларига тортдимикан? Ҳаммаси ўқимишли бўлиб, каттачиликка берилиб кетди. Овқатнинг сайгулини егани яхши. Ароқсиз гурунгни гурунг дейишмагани ёмон. Полвоннинг яккаш армони шу эди. Менинг наслим қани? Қизининг боласи Олломурот полвонча бўлиб чиққанида Мавлон полвон тўқсонга кирган илк бор Шаҳрисабзда ўтказилган Соҳибқирон Амир Темур хотира турнирига бориб, қувонганидан йиғлаб-йиғлаб қайтган эди: «Зўр бўлди, болаларим, зўр. Энди кураш ҳам, полвон ҳам қайта туғилади. Юртбошимиз азму қарорига қуллуқ».

Учинчи бор уйланишга беихтиёр розилик бергани ҳам ўша кун. Ўшанда полвоннинг ота-энаси етти қиздан кейин кўзи тешилиб Майманоқ тоғидаги Хўжа Муродбахши ота мазорини тунаб, авлиё руҳини ўртага қўйиб, тилаб-тилаб олишган. АЛП ОНАДАН ДЕЙДИЛАР. Эмишки, Амирнинг полвони Хўжахайронлик Тери полвон бир даврада помуқлик Хидир полвондан йиқилиб кўяди. Полвон кўзда ёш билан энаси ёнига қайтди. Энадан чиққан гапни кўринг:

— Шошмай тур, болам мен унинг энасини кўриб келай, кейин айтаман.

Эртасига эна байтал миниб, узоқ йўл юриб, Помуққа етиб, Хидир полвоннинг энасини сўраб-суриштириб борса-ку, бир аёл одамга ботишмайди. Девор оша кўрдик, тандирда нон ёпаяпти. Икки тарафида икки бола — эгизак, бирови орқасида, бирови олдинда эмчак сўриб ётипти. Терининг энаси отдан тушмай, шовурини чиқармай, қайтиб келиб ўглига айтганакан:

— У аёлнинг боласи сени йиқитгани рост, тақдирга тан бер болам...

Мавлоннинг эна тарафиям Бухоронинг Қорақўлидан, полвонзода. Раҳматли Шоҳхзода биби кўзлари катта-катта, қош-киприклари қуюқ ва қалин, оқ бугдой рангли, лорсиллаб, юрса йўл, ўтирса ер ялпаядиган қорувли аёл беллари буралиб, айна жувон бўлиб етилганида Мавлонбердини кўрганди. Беш ёшгача қўкрак эмиб, етти ёшгача бўталоқдай энасига эргашиб, ора-сирада қўшни аёлларни ҳам эмаклаб бориб эмиб келадиган болакайни илиги тўлмаган, деб ким айтади. Боз устига момоси қора қўчқорнинг думба ёғи билан танглайини кўтарган.

Ўзбекнинг боласи оёқ чиқармасдан бурун курашни ўрганadi, деган нақл бор. Полвонлик боланинг қонида бўлса, ичдан ваража билан юзага урган чечак каби ихтиёрсиз кўриниб қолади. Туғдона туморини бўйнига осган, узун яктаги устидан чилвир боғлаган иштонсиз болакай ол, бос, деса сиртлончадай даврага чиқиб, ўзидан катта икков-учовни талпайтирмай босиб берганида эна сути оғзидан кетмаган эди. Шаҳзодбибига қайнонаси тайин қиларди:

— Болам тез вояга етсин, деб худа-беҳудага ҳар қандай ширин нарсани оғзига тутаверма, мечкай бўлиб, бора-бора қорин полвон, еб тўймас юҳо бўлиб, фақат танаси тез каттариб, дарров қариб қўяди. Қўй-эчки сунига, сигирнинг қаймоғига ўргат. Тухумни чала пишириб бер, устихонига зўр беради. Эрбаҳоси бор жойда йигит ўлмас. Бу ноёб чўлико гулини уйингдан узма. Ҳар кўкламда бир-икки томчи оқ чайир сутини яласа, танасида сув камайиб, дубулга дарахтидай маҳкам бўлади.

Мавлонберди бўз бола бўлиб, катта полвонларга талаб сола бошлаган пайтда баъзида уч кунлаб кураш давом этарди. Узоқ беллашувларда тирашиб-тортишиб, ким-кимни силласини қуритса, ўша ғолиб бўларди. Шундай пайтда отажони полвон боболаридан қолган антиқа ҳалим тайёрлаб берарди. «Ё пири Баҳовуддин», дея уйдан чиққан чол қўлига камонча-гамаҳўлак олиб, йўл-йўлакай Қумдарё ўзани бўйлаб юриб «бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм» деб тошча териб, чўнтақларини тўлдириб олар, сув ювиб кетган жар бетидеги илма-тешик уяларда чирқиллаб ётган кўрсаллоқ чумчуқларни овлаб, қўни-қўнжини тўлдириб қайтиб келар, ўн-ўн беш чумчуқни сўйиб, ичак-чавоғини тозалаб, қозончага солиб эринмай секин ва узоқ қайнатар, бир тишлам гўшту суяк пайи эзлиб, бир-икки пиёла қиём чашна қолганда, сузиб-совитиб ўғлига тутарди: «Ўғлим, кураш чўзилиб силланг қурий бошласа, ана шу қиёмдан бир-икки қултум ичасан. Кейин маст туядай пишқириб, олишганинг-олишган бўлади. Рақибингни юлдуз санатиб, киндигига минмагунингча тинчимайсан. Ичингга дон кирди, танангга жон кирди. Шунини зинҳор унутмагинки, аканг қарағай ҳар нарсага полвонман, кўрдингми, дея бир ўтиришда бир қўйнинг гўшти-ни паққос туширишга, бир кўза сув билан қирқ ғилвиндини ёнбошлаб еб қўйишга уринма. Нафсингга жилов сол. Хўрақдан енгилган бир умрлик майиб бўлади. Кўп хўракка ўрганиб қолиб, топилмай қолганда «дод-вой» солиб, нон, нон, дея ичини чангаллаб жон берганларни кўрганман. Жон болам, яна бир гап:

— Танингга таҳорат, дилга фароғат. Беш вақт намозга ўрган. Тоза сув танни покласа, намоз дилни поклайди. Имонингни асрасанг — иккиланиш бўлмайди. Иккиланган — дордан қулайди. Бу гаплар меники эмас, ота-бобомдан қолган, қиёмат қарз. Сен ҳам керак пайтда оқизмай-томизмай бола-чақангга етказсанг, қарзинг қолмайди. Бу дунёда тирикдан қарзинг бўлмаса вақти келиб омонат жонни Эгасига осон топширасан...

Вардиш¹⁸ ёки тошбадан машқи

Воҳармона, одам бадани гулдан нозик, тошдан қаттиқ. Бахшилар гумбурлатиб ўз овозига мослаб чаладиган дўмбирани усталар тол ёки терақдан ясамайди. Дўмбира дегани жами созларнинг шажарабоши. Сеҳргар дўмбирани мева соладиган танаси қаттиқ дарахтдан ясайди-

лар. Зуваласи пишиқ, қув оғочнинг садоси овозга жўр бўладиган жанрангдор бўлади. Бахши дўмбирани шуйтиб мақтайди:

*Дастанг зардолидан, карсонинг арча,
Харрагинг тўдана, барака-қутдан.
Шоир бўп етишдим Энажон юртдан,
Бовримни безаган, борим дўмбирам,
Бекларга менгалган орим — дўмбирам...*

Алқисса, тош баданнинг товуши ҳам, равиши ҳам, қовушиши ҳам, бир иш қилганда оч бўридай ёпишиши ҳам бир бошқа бўлади... Тош кўтариб, уни ўйнатиб машқ қилинса, мушак пайлари сўм қоядан андоза олиши ҳеч гапмас. Соҳибқирон Амир Темур таваллуд топган Хўжа Илғор қишлоғида катта қабристон ҳовлисида полвонтош бор. Айтишларича, Темур бобомиз ҳам бу тошни кўтариб машқ қилган экан. Тошнинг табарруклигиям шунда. Асрлар бўйи зиёратчилар уни қучоқлаб кўтара-кўтара, сип-силлиқ қилиб юборган. Аввал ёғилиб, кейин маҳкам қисиб, қучоқлаб, бор кучингни қўлинг ва белингга тўплаб, жидди-жаҳд билан кўтармасанг, кўкрагингга чиқмайди. Кўкракка чиқмаса кўтариб юриб ҳам бўлмайди, сийпаниб қучоғингдан қочиб ерга тушади. Бу тошни кўтариш қип яланғоч полвон билан кураш тушгандай гап. Ўшанда, Бухоро амири тахтни ташлаб кетган йили Мавлонберди отаси билан Хўжа Илғорга зиёрат қилгани бориб, Полвонтошни даст кўтариб, қучоқлаб қабристон ҳовлисини бир айланиб чиққан эди. Кенг кўкракнинг чуқур жойидан ситилиб, Хўжа Илғор Отанинг руҳи покидан тиланиб, самога юзланиб, ҳовучга тўкилиб, юз-кўзга суртилган дуо Мавлонбердининг сўнгақларинида ёритиб юборган, жисми жонини қоплаган илиқлик қонини илтиб, танга бечам ҳузур ҳаловат бахш этганини полвон ҳали ҳануз унутмайди.

Тошбаданлик машқи ана шундан бошланди. Ёски мачит устунига таг-тош қилиб ясалган, вазни 80-90 кило келадиган айлана тошни аравага солиб, ҳовлисига элтди. Эртаси тонгда туриб, уни говкўнғизнинг гунг шари мисол юмалатиб, шундоққина уйи рўпарасидаги Киндиктепа томон суриб кетди. Уҳ, бу машқни бошлаганига бир кунда пушаймон бўлаёзди. Ёллик қадам тик қояликка тош юмалатиб чиқиш катта сайилда жабдуқ босилган ўн ёшли ҳангининг белидан учага олиб кўтаришдан, кўтариб уч-тўрт қадам ташлашдан ўн ҳисса қийинлигини шунда билди. Полвонтошни тепага чиқиши биринчи марта эмасди. Асли макони анови Лангартоғнинг қоқ белида эди. Бемаҳал айрилиқ уни не кўйларга солди. Тошйўнар уста қўлига тушиб, мачит устунига тагтош бўлиб, неча йил елкасида тарозу кўрмаган бечам яок кўтарди. Янчилай-янчилай деганда зикри само оҳангидан қувват олди. Замон айланиб мачитни бузиб кетишганда, тупроқ орасида қолди.

Димиқиб ёта-ёта полвон назарига тушди. Бугун эса кичкина тепалик устига чиққанига қувонса бўлади. Тош устига ўтириб, нафас ростлаган полвон эса кўкрагига муздай шамол тегиб, терлаб кетганини сезди. Яна қимирлаш керак. Олчиққан тарафига тошни юмалатгач, рвондан тушган каби сакраб-сакраб тош зидан югурди. Тош тушмагур ҳазил қилгандек қаттиқ юмалаб мўлжалдан узоққа, мана сенга, дегандек лойҳандаққа тушиб кетди. Полвонни тажанглиги тутди.

— Ҳасор товдан жумалаб, тўймаган тўппос, келиб-келиб топган жойинг ҳандақ бўлдими? Қочиб қутулиб бўпсан!

Уни ҳандақдан озод қилиш осон кечмади. Начора, жисмингни ўзинг ениб ўрганмасанг рақибинг енгади. Ҳаракатнинг туққани — баракат. Тош жойини топди. Тўғри кўтариб келганни — ўғри кўтариб кетмас. Полвон негадир олапарнинг занжирини тош белига илдирди. Эрта-индин ва ҳар куни бир маҳал бомдоддан кейин полвонтош Киндиктепага «ўрмалайдиган» бўлди. Толеинг рўпарангга илжайиб турса, тошинг қирга ўрмалайди. Ҳозирча Мавлонбердининг куни туғмаган бўлса ҳам, тош билан тепаликка чиқиб-тушиш машқи осон тортиб, тошбадан бўлиб бораётгани аниқ эди. Тош машқи аъзойи баданни лаҳча чўққа солиб пиширади. Аслида бу тартибдаги бадан тарбия ёки машқ ўйинлари бобомерос бўлиб, полвон аъзоларини ҳар қайсисига мослаб яратилган. Гўё кафтингда бир дона ёнқоқ бор, деб фараз қилиб, уни мушт қилиб тугиб, хаёлан ёнғоқ чақаяпман, деб ўйлаб, гижимлаб-гижимлаб олаверсанг, бора-бора бунинг эвазига бармоқларинг ўз-ўзидан қисирлаб-қисирлаб кетишдан ор қилмайди. Бу машқни юрганда, турганда, ўтирганда, ётганда, совуқ қотганда, хуллас, истаган пайтингда одат қилсанг ҳар қайси бармоғинг тишловуч мисол ушлаган жойини узмаса қўймас.

Полвонни кийиб кураш тушадиган чакмони туя жунидан урчуқда йигирилиб, ўрмакка тортилиб, қарсиллаган аёл шартиллатиб «қилич» уриб тўқилганидан беш яшар наввос териси билан обрў талашади. Чакмон ёқаси эса қўшқават, ундан ушлаган қўл бургут панжаси бўлмаса, дақиқа сайин толиқиб, ушлами йўқолиб боради. «Ёнғоқ чақиш» машқи эса ана шу дарднинг яқвоя давоси. Курашда полвоннинг оёқлари қўлидан кам ишламайди. Бир ботмон кучдан нимча илим яхши, деган гап бурунгидан қолган. Чил деган атаманинг бор бисоти учадан бошланиб йўғон сон, тизза, болдир, шиллик, товон ва панжа, суяк пайлари чирмовуқдай ўралиб, бовлиқдай эшилмаса, полвоннинг бир қоп кучига не ҳожат.

Бахши айтади: **Аё, биродар тингла боякбор. Айгайин кўрганам, ҳайрон турганам, замон замонда, Хўжахайрон томонда бир курашки, кураш аломат**, тилло тўкиб неча валломат ярми полвон, ярми карвон юрт, ташвиш-ғамни унутиб, думба қўшиб асал еганни, олиштириб зўрман деганни, томошаси таранг бўлувди, ёбон тўлувди. Келибди бир пол-

вон, ё Хожимуқон, дашти Қипчоқдан, балки Қозоқдан, роса наймит, ё така ёвмит, ким чиқаяпти, у йиқаяпти. Айланмас ҳам, шайланмас ҳам. Нақ ўртада турар қаққайиб. Ушлашар бир қўл, хушлашгани йўл. Қайта қўйиб олар, гўё суйиб олар, уччодан ўтказиб қўлни ҳимраб кўтарди, «ё хув» деб, рақибни узилар бошдан адоғи, астагина қўяр босиб, алп полвонга муносиб. Билгани шу, билмагани балою офат. Белида белбоғи бор, мардум сиёғи бор. Неча зўрман деган полвон, оҳ, дея тортиб армон, кетар йўлин билмай, қора манглайига уриб шаппати, ўнгирини қоқиб роса тутақиб, кейин гангиб кетиб борар. «Ким қолди, ҳалойиқ, бунга бас келар?». Яқиндан сас келар: «Касбида Маҳмудхон, назари полвон. Ўшаққа чопинглар, уни топинглар! Полвон элнинг ори. Бўйнида тумори. Мақташга мазали, қўшиқ газали. Боримизни олсин, оримизни олсин Маҳмудхон. Йиқитиб бермаса манов афсарни, чакаги ўчмайди неча ғафсарни¹⁹. Ҳайрият кайфият, қадрият чоғланди, тамоқ ёғланди. Олмос яроғимиз, кўзу қароғимиз келар Маҳмудхон. Нега гапсўз, не ҳожат билар Маҳмудхон. Даврани назарга илар Маҳмудхон. Роса шайланар, йўртиб айланар. Бундай айланиш Маҳмудхонга хос. Мисдай кизир бадан, ором олар жон.

— Айланайин, сенга бойланайин момо ер. Шарманда қилма ўзинг. Ҳалолдир нону тузинг.

Рақибнинг авзойи бир бошқа. Оёқда қилпилдоқ каштали этик, қомат тик. Ўрангани чакмон, белида пўта, бошда қазоқи, бодом қабоқли кўзи элда, қўли белда, лаби дўрдоқ, тилида минг битта сўроқ. Етти яшар гўдак, етмиш ёшли чол, барисин кўнглида бесаноқ савол. Нафас олмай кутарлар бешак, ит хурмайди, ҳанграмас эшак. Йиғламас гўдак, титрар юрак. Ишқилиб шарманда қилма Маҳмудхон, куч бер Худойим! Тарки одат амри маҳол, ушлашиб бемалол, қўйиб тугтарлар. Муддао шул, иккинчи қўл кўтармоқчи бўлар дев. Ҳайриятки, бирдан эшон оёғи чирмовуқ мисол топишиб висол, бошмолдоқ ошиққа ўралар, гўё бўғма илон бўлиб ўнг оёқ, чап оёққа чирмашар чунон, қилмиши ёмон. «Элима, чилима, ишонганим ўзинг, билганим, назарга илганим ўзинг. Ё Али, пири дастгир», — дейди эшон. «Ё хув, хувв», — дея кўтарар рақиб. Унинг кучи қўлда ва ёки белда. Ўмгани кенг, яғрини қулочга тенг. Силтаб суғурмоқчи бўлар дафъатан. Ўралса ўлдиарар, сўнгах синдиарар, ишин тиндиарар Эшоннинг чили. Дев силкиб-силкилаб қўймас кучаниб. Бўри тишдай ғарчча бошмолдоқ, гўё зўр қармоқ, этик-петигини йиртиб йўқотиб, омоч тиш каби суякка ботиб, ёриб кетаётир тиззага қадар.

— Бўлди, бас, эшон қўйворинг, билмай чиқдим сизга, энгдингиз мени, едингиз мени.

Яллиғ устихон, уҳ-ҳу қанча қон. Бошдан учар қалпоқ ечилар чакмон. Анграяр осмон. Тикилган кўз, бўлар пушаймон. Ҳалойиқ, тавба денг, бу ахир аёл. Афтодаҳол. Ечимсиз савол. Бехосдан бўртиган кўш

сийна титроғига бўлмас чидаб. Бешамол тўзгиган қирқ кокилли бош, эгилиб эшилиб айлар таъзим. Кейин оҳиста эмакляб ўпади эшон оёғин.

— Барча совринимни олинг, айланай эшон. Бир туфуриб қўйинг танамга, ўлмай етиб борай, энамга!

Ярми карвон, ярми полвон ўзи ҳайрон юрт, бу курашни ҳали ҳануз қилмаслар унут. Чили зўрнинг эли зўр, деб атайин ёронлар. Чил бўлмаса ботмон кучни қайтайино ёронлар!..

Яратганнинг азми билан дашт қўйнида майса гилам сепини ёйганда қишлоқ боласи тўп-тўп бўлиб Оёқ ўйини ўйнашади. Ўйин ихтиро-чисининг ақидасига минг бор тасанно. Жуфт-жуфт бўлиб, икки тўла икки тарафга ўтар. Ўртада чизиқ. Бошловчи бола бошмолдоғи (аввал ўнг оёқ)га беш қарич келадиган арқончанинг бир учини боғлаб, иккинчи учини рақиб тарафдаги боланинг ошиғига боғлаб жойидан сақраб қўзғалади. Оёғи зўр бола рақибини тортиб судраб чизиқдан ўткарса, навбат иккинчи болага тегади. Ютқазган болалар голиб тарафга ўтиб таслим бўлади. Бу ўйин маҳсули оёққа зўр берар. Чилкаш бўлиб чиниқади оёқ ва бармоқ. Мавлон бу ўйинда тенгги йўқ рақиб. Уччога олишда, сиртдан солишда, эшак кўтаришу ҳўкиз йиқитиш машқу меъёрини олмаган полвон, сурмас даврон. Топгани армон. Усул алифбоси — рақиб сабоғи. Қандай ҳужум қилса, қўймас бежавоб. Варзишга айланса ҳар қандай усул, фойдадир нуқул. Бўйинг, оёқ-қўлингга мос тушмаса варзиш сеники бўлмай бегонанинг ўзида қолади. Варзишнинг бариси бурунгидан қолган. Ўхшатиб ўзлаштирган полвон ўзидан бир чимдим нимадир қўшиб, қайнаб-жўшиб, даврани ўзига қаратиб ўтар. Ўзини иззат қилган ўзганинг қадрини билар. Бир қоп кучинг билан фақат ўзингни ҳимоя қилиб энгиш ҳаракатини қилмасанг, бора-бора отинг Кунда бўлиб мухлис назаридан қоласан. Курашингдан ўзинг ҳам, ўзга ҳам роҳат туймаса, тезроқ даврани тарк эт. Сенга тикилиб турган минглаб қора кўзнинг вақтини қизган. Ўзбекнинг полвони мард ўғлон аталар шунда. Бунинг учун аввало руҳ қушинг покиза булоқдан сув ичсин. Аслини олганда ҳар каснинг аъмоли наслу насабидан ўтган. Қалбида, қонида айланиб туради. Қонни эса руҳ тозалайди. Етти пуштини билиш эса ўтган аждоднинг ўзига ўхшайдиган қайсидир нусхаси руҳи билан топишмаса бўлмас. Муносиб руҳни топиб, ундан мадад оладиган, унга суянадиган куч ўткинчи эмас. Мавлонбердининг қўлида бешинчи бобоси ёздирган вақтида амирликнинг уч муҳри босилган шажара — ёдномаси — ўрама хат бор. Бу хат тиллоранг билан юпқа тери қоғозга ёзилган. Узунлиги ўн қулоч келадиган, найча чарм гилофга тушадиган бу меросни ёмон кунлардан полвоннинг эрга тегмай ҳур ўтган холаси сақлаган. Ҳур холажон бу хатни ҳеч кимга кўрсатмай 50 йил асраган. Кейинчалик мен ўлсам изимдан йиғлаб қоладиганим йўқ. Ҳар сафар ўқиганда мениям дуо билан йўқлаб турасиз, дея жиянига берган. Полвон бу хатни ҳар йили

бир марта қўзи пишиғи маҳали қавму қариндошларини йиғиб, араб-форс тилини биладиган муллага ўқитади. Ҳур ўтган холасига дуойи хайр қилади. Полвоннинг бош бўғини тўрт чориёрнинг бири Ҳазрат Али ва Биби Фотимага тақалади. Биби Фотима пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Салалоҳу алайҳи вассаломнинг қизларидан ривоят қиладилар: «Пайғамбаримиз вафотидан кейин дини ислом етти иқлимга тарқалади. Жангу жадал эса бир кун ҳам тинчимайди. Ўз-ўзидан аёнки, жангу жадал йигит ва отнинг зўрисиз амалга ошмайди. Биби Фотима онамиздан сўрадилар:

— От ва йигитнинг саралаш йўриғи надур?

Фотима онамиз падари бузруквори руҳи покига сиғиниб деди:

— Жами бўз йигитни отга миндириб бир ўйин қилинглар. Аузи-биллаҳирр миннашшайтонир рожийм. Мусулмоннинг энг яхши ода-ти ўз танасидаги шайтонни маҳв этиш.

— Шайтон тимсоли недур?

— Эчкини шайтонга менгзайдилар.

Эчки боласи така-улоқни бўйини кесиб, майдонга ташлашди. Ким улоқни тўладан айирди, ўша ғолиб бўлди. Ўшанинг оти ҳам, ўзи ҳам зўр аталди. Шу-шу кўпкари — улоқ ўйини мусулмон ўйинига айланди.

Полвонликнинг комил пири — Ҳазрат Али Шохимардон. Алини Худо «Шерим» деган. Бир шерга Худо қирқ полвоннинг кучини берган бўлса, мардлар шоҳига минг шернинг кучи берилган. Алининг майдонига кирган ҳар йигит унинг бетимсол қувват майдонидан мадад олса, мурод манзили кўрингай. Шажара дарахтининг томир тана-си, шоҳу япроғига не-не марду майдонларнинг номи битилган. Биров тоату тоқатда, биров илму фанда, биров сарбонликда, биров полвонликда азизу мукаррам бўлган. Мавлонбердининг ҳам кам жойи йўқ. Тангри ҳар галги тилагини бус-бутун берган...

Орият — ўзлик, ўзлик эса ўзбек!

Чақалоқ дунёга келган заҳоти кўзлари юмуқ, юзини ярмини қоплаган, огзини катта очиб, бор кучи билан қичқаришга тушди: «Ассалом ер осмон ва ёруғ олам! Жисмингдан жон берган Худойим Онам!».

Қўшниси Умсин момога безовта хабарни ўзи етказди. Момо кириб келганда аччиқ дарддан қизариб кетган, бироқ туғруқ пайтида зарур бўладиган лаш-лушни тайёр қилиб улгурганди. Кўрингки, икки оламнинг ҳам эшигидан бирдай бўйлаётган ва кўзи ёриётган аёлнинг жисми-жони ҳаё отлиғ макондан қўлини ҳам, кўнглини ҳам олмаганди. Умсин момодан сўрагани шул бўлди:

-Эна, улма қиз?

— Айланай эгачим, ўзинг тилаганинг, ўзинг сўраганинг, шалпинчоғи бор. Сендай хотин ул тувмаса, ким туваети эгач. Бойвучча

бўлиб керилиб ётавер! Войву, буни қара эгач, бу боланг оламгир бўладиёв, қулочини ёзиб туғилипти. Бунда бир неклик бор. Ҳозир мен муна йўлдошидан айириб олай.

Доя йўлдошидан бола қорнига уланган ва худди юрактомири каби уриб турган риштан силаб-сийпаб бола томонга етти-саккиз марта «соғиб» ташлаб, бир қатим ипак ип билан бир қарич беридан маҳкам боғлади-да тоқчадаги покини олиб, бир бўғим беридан кесиб юборди. Кейин болани туф, туфай, деб зўр-базўр ердан кўтариб оларкан, тилига келгани шу бўлди:

— Етти пуштингдан ўтган полвон боболарингнинг руҳи қўлла-син! Полвон бўлгину, елканг ер искамасин! Илкинда олам бўлсаям тилингдан Яратганнинг зикри тушмасин!

Оқ ният ва оппоқ йўрғак гўдакни бироз тинчитди. Кампир эса унинг эш-йўлдошини ўраб-чирмаб пичирлаганча даҳлизнинг бир чек-касига олиб бориб кўмди. Киндик қони тўкилган бир қарич ер гўдакни ёлғончи дунё аччиқ-чучугига тўйиб-тўйиб, суйиб-суйиб қайтиб, оҳанграбо каби тортиб туришга онт ичган каби тўйиниб қолди. Ҳар кимнинг оти — ўзининг сифати. Ҳеч кимга Худо, деб исм қўймайдилар. Мавлон Яратганнинг минг бир исмларидан бири. Сифат ва сарвати. Шукур Эгамнинг берганига...

Уч бора қулоққа айтилди азон ва яна уч бора такрор ном исминг Мавлон, Мавлонберди, бергани чин бўлсин илоҳи. Берилмас савол, келмас малол, тўйгунча эмар бемалол, чилтонлар кўтарган пилигин, энасут тўлдирган илигин, бир нақл бор ажойиб нақл: «қаймоғи ақл» — жисмига пишитсин, дунё эшитсин, кураш ўзбекнинг қонида бор! Зал кўрмади Мавлон, кўргани давра, мураббийси — тангрим, устоз — отаси, етти ёшга етганда етти қир нарига хабари кетди? Аввал ота номин ортмоқдаб полвон, кейин тўфорини ейди ғамини, уруғ-аймоғига тортгани замон, ўзим деб ўнгланар полвон.

Ор нима? Орият — ўзлик, орият — ўзбек. Ҳамма ҳам тушунмас, недир орият? Орият ўзбекка қон билан кирган, агар кетар бўлса чиқар жон билан. Орият киндик қон тўкилган тупроқ, унда яшнаб ётар ан-войи гуллар. Орият — бу кўҳна мазор, отанг-онанг, қон-қардошинг ётар кўксингда, кўзга суртсанг бўлар тўтиё, етти пуштни билган шўр етим бўлмас кимдан тулаганинг сенга ноён. Орият кўнглинда бермаган нишон, «энангди» деганга чиқмас аччиғинг, орсизсан беғурур бетаъм очиги?

Ўзинг ёмон деса, кўзинг ёмон деса, оёқ-қўлинг деса ва лекин элинг ёмон деса, эмран биродар! Отинг ёмон деса, майлига қал тароқ деса, қанотинг, қораширғай деса, майли кўнавер. Юртинг ёмон деса, эмран биродар! Сувинг шўр, ўзинг гўр, дўстинг сўқир деса қўл силта! Етти пуштинг ёмон деса, эмран биродар! Далангда оппоқ туз, янтоқ қуврайди, шеванг қўпол деса қўйгин жилмайиб ва лек юртбошингни ёмон деса, синдир тишини! Номус нима, билар яланғоч, ҳабаш, номус қизғонч, но-

мус либос, қизинг-аёлинг, аёл чап қовурганг, юракка яқин, қобирға пан-жара юрак девори, рашкинг у туфайли, ишқинг бўлмаса, ишқи йўқ кесакдан нима фарқинг бор? Рашкни эски дема, у мудом виждон қучоғида яшайди. Рашку номус, уят ва виждон орийат шаклига дўсту қадрдон. Гапнинг нақдини айтганда Худо қайси элга ўнг кўзи, ўнг қўли билан қараб, ҳар инсонга етадиган номус ва ор туганмас гурур бераман деса, пешонасига сиғадиган одамнинг зўрини — хинқиллатиб йиқитадиган полвонни ато этгай. Тақдирнинг шул ҳукми қарори — полвон элининг ори. Полвон миллат орига қалқон. Уни суймагани сиртидан ўтма. У деб куймагандан ҳеч нарса кутма.

Мавлонберди етти ёшида даврага кириб, қирқ йил кураш тушди. Аввал тўфориди, кейин ота уруғининг авайлаб кўзга суртгани бўлди. Ҳар сафар енг шимариб, даврага тушганда аввал заминга кафтларини теги-зиб, кейин юзига, танига суртиб тавоф қилди. Шукурки, кам бўлмади. Хизр силаган яғрини ер кўрмади. Жисмини енгиб, шайтон сабоғига кўпинча қулоқ тутадиган, икки нафсининг жиловини қўлдан бермади.

Бироқ ишчилар батальонида «Ўруснинг олти ой қиш бўладиган қора совуғида» қарагай кесиб, ўпкаси совуққа чалиниб, уйга зўр-базўр қайтганида, суйса-суйгулик пасту баланд кокилдор икки ўғил ҳам, сарв сумбатли, қора қош, қора кўз хотини ҳам, энди олтмишнинг остонасига бориб қолган энажони ҳам Мавлонига — полвонига рози-ризолик бермай, кўзлари очиқ кетган, оч арвоқларга айланишганди. Қирқ кун қирчинидан қирқилган қайрағоч каби эгилиб-эгилиб ингради. Узлуксиз йўтални енгаман, деб уҳ тортганда димоғидан қон ҳиди келарди. Кўнгил сарсон, юрак ҳайрон, ўпка басқон, ранг-рўй заъфарон эди. Ҳайрият, қон-қариндош гиргиттон бўлди. Биров бир қоп шолғом ташлаб кетди. Кимдир қўй сўйиб келди. Ўпканинг яквоя давоси куйруқ ва шолғом бўлди. Ўлмаган пешонасида борини кўради.

Қанча отам деса ҳам бузруквори анчадан бери тушига кирмаган эди. Шукурки, бугун оқшом тушида яна отажонини кўрди. Худди ўша кўргани Хизр бувага ўхшар эмиш. Соқол ва салласи шунчалик оппоқ-ки, қараганда кўз қамашар экан.

— Тур болам, — дермиш отаси, — кўп ётиб қолдинг, сен одамларга кераксан, одамлар сени соғиниб қолди. Бор, ҳайқириб кураш, ҳали олтмишгача кураш тушасан.

— Ота, отажон, сизни соғиндим, жудаям соғиндим, — деб қулочини ёзса, отаси ғойиб бўлибди. Субҳи содиқда жисми жони енгил бўлиб уйғонди. Бомдоддан кейин янаям енгил тортди. Полвонтошни озгина юмалатиб, ҳовли орқасидаги палакпояга чиқиб, лалми тарвуз экиладиган майдонни упа-элик қилиб, кетмонлашга тушди. Энди отасидан қолган ургути кетмонга суяниб дам олаётганда, эшиги томон бурилган отлиққа кўзи тушди. Кўшни қишлоқ оқсоқоли шоша-пиша мақсадга ўтди:

— Сиз «рабочий»га кетганидан бери, саройдан²⁰ бир зўр бола чиққан. Тўра полвон. Қаршидан Бойсунгача унга чиқадиган полвон қолмади. Мундайроқ полвонни даст кўтариб, даврандан ташқарига улоқтиради. Эртага Катта қишлоқда Эшонбуванинг неvara тўйи. Ушаққа келаймиш.

— Ёши нечада?

— Йигирма бешларда бор.

— Мен эса қирқдан ошдим, ўғлим тенги экан. Ёш йигитнинг шиддати бошқа. Бўёғи касалдан энди турганман. Динка-дармоним ҳали ўзига келгани йўқ.

— Полвонбува, сиздан бошқа уни йиқитолмайди. Кайвониларнинг бари шундай деяпти. Чимдаги бир тўйда ўзимизди уруғдан чиққан Каримқул полвонни роса пуйпаб, йиқитиб киндигига минса бўладими, галварс. Одамларимиз ер ёрилиб ерга кириб кетди-ёв.

— Қайси Каримқул?

— Сиз уни танийсиз, бизнинг тўфордан. Уч йил бурун бир тўйда олишини кўриб, елкасига қоқиб дуо бергандингиз.

— Ҳа, сарғиш, узунбўйли бола.

— Ҳа, ўшанинг ўзи, отаси Мурод чавоғон. Отангиз билан узангги йўлдош.

— Бўлди, борганим бўлсин, фақат битта улов юборинг, пиёда сўппайиб боргандан кўра.

Кайвони кетди. Мавлонбердини эса ваража тутиб, дам-бадам ташқари чиқиб кела бошлади. Бай-бай, шу пайт отасидан қолган «дармондори» керак бўлди-да. Шу пайт чумчуқларга ҳам тегиниб бўлмайди. Айни болалайдиган пайти. Майли, нима бўлса бўлар. Ҳеч бўлмаса бир карсон атала ичиб қорнимни қаппайтирай. Зигир ёққа унни обдон қовуриб, «тўнтарма» деган атала пишириб, энди бўшанган хотинларнинг белини боғлаб олиш учун бир-икки марта ичиришади. Полвон ҳам шундай қилди. Ўз қўли билан атала пиширди. Сопол тавоққа солиб, уни обдон шимирди. Кўзларига нур кириб, ярқиллаб очилди. Тушга яқин хабарчи келди. У келтирган йўрга ҳанги ярим килодан кам арпа емаган шекилли, полвоннинг юз килодан зиёд «юкини» кўрдим демай пилдираб, тўйхонага етказди. Тўй эгасига қуллуқ айтгани кирган полвонни каттаю кичик таъзим ва тавозе билан кутиб олди.

— Ана Мавлон полвон келди. Бугун курашнинг зўри бўлади. Тўра полвон билан олишса керак, уккағар Тўраям роса етишганда...

Полвон Эшоннинг дуосини олиб, ясоғлик уйга кириб, ошхўрлик қилди. Ёру биродарларидан ҳол-аҳвол сўради. Ўзидан 5-6 ёш катта Чўтан полвонни кўриб, кўнгли ўксиди. Очарчилик, уруш азоблари қийнаган шекилли, шилиниб қопти. Азамат икки ўғли урушдан қайтмапти. «Ҳай, аттанг, не-не зўрлар замоннинг оғир тегирмонида янчилиб кетди-я». Ҳамманинг ранг-рўйини узоқда ўтган урушнинг манфур селоваси ялаб кетгани шундоқ сезилиб турибди.

— Айтмоқчи, Тўра полвонни кўрганмисан? — сўраб қолди Чўтан ёнбошлаб туриб.

— Йўқ, нимаиди?

— Урушнинг охирига уч ойгина бориб келган. Кўкрагини тўлдириб медал таққан. Энагарнинг буй-бастиям сену мендан бир яримта келади. Бироқ шошиб-шошқилаб олишар экан. Бирдан ёнбош олади. Чап оёғи қандай билмадим. Бирдан чап оёғига тўғаноқ ташлаб кўр, дарров биласан. Агар чапақай бўлмаса, ўша ёқдан ҳаракат қил.

— Майли полвон бува, энди қариликнинг боши, деб бир кўрамиз. Тўра дегани девнинг боласи эмасдир...

— Ишқилиб эҳтиёт бўл. Тўфоримизнинг орини сен олиб берманг, кўчада юргилимиз қолмади.

Бир катта элнинг бошини кўтариб бериш эса қиргинбаротдан соғ-омон қайтишдан-да оғир. Полвон қафс бўлиб кетди. Тўқима иштонбоғини ушлаб, ҳожатга ўтаётганда эшитди:

— Агар Мавлонберди бугун Тўрадан йиқилса, курашга хайр-манзур ўқийди.

«Йўқ, Мавлонберди ҳали-бери курашни тарк этмайди. Насиб қилса эллик-олтмишгача олишади». Полвоннинг кўнглидаги ҳадик нақ белига тушиб, гўё қовуғига келиб қолган ҳожатга қўшилиб тушиб кетгандай енгил тортиб қолганди.

Чимзорда тумонат одам. Тепадан қаралса, чумоли уясига ўхшайди. Одамлар катта курашни соғиниб қолган. Аввал йиртиқ чопонли болалар, кейин катталар олишиб бошлади. Совриннинг эса тайини йўқ. Ол бир калла қанд, икки метр сарпинка. Шуниям олган бола дунё топгандай суюнади. Кейин тавоқ кўйилди. Бир тўққиз: кўчқор, серка, улоқ, сарпинка, маҳси калиш, каллақанд, устига илик кўйилган бир лаган ош. Патифониям бор. Тавоқни Тўра полвон кўтарди. Қани ким чиқади, ҳеч ким чиқмасов, дегандай беписанд қараб, жойидан жилди.

Мирзо Бедил айтади:

-«Ман-мани» қилгуси инсонни адо.

Гўё қўлда кишандин, ки садо...

— Полвон чакмонни кияверинг, сизга одам бор.

Овоз эса Тўрани сергак торгтирди. Кимдир қулоғига шивирлади: «Мавлон полвон сизга чиқармиш».

Мавлон деган сўзда синоат бор. Тўранинг қайсидир аъзосида қалтироқ бошланди. Совқотгандай шошиб чакмонни елкасига илди. Ҳайрият, Мавлон полвон буй кўрсатди. Аввал уч бора Заминни эгилиб тавоф қилди. Кейин Эшон бувадан, кейин Чўтан полвондан бир ҳовуч дуо олди.

Икки зўр ўртада рўбарў келди. Кўз-кўзга тушди. Тинтув бошланди. Очиғи, Тўранинг кўзи кўп нарсани илғамади. Агар илғаганда эди олишмаси тан берган ва кекса полвондан дуо олиб, яна бошқа жойда курашни давом эттириб кетган бўлармиди?

Мавлонберди эса тийран кўзлари билан Тўрадаги зўрликни, гўрликни, шошқинликни ва бадани титраб қақшаётганини кўрди. Ҳайрон бўлди. «Нега қалтирайди? Қўрқаётган бўлса чиқмасин эди». У Тўрани елкасига қўлини қўйиб «полвон айланинг» деди. Тўра буни кутмаган шекилли, шериги ёши катталигини ҳам унутиб, қулочини қирғийдай ёзиб, ҳа-ҳа, дея айлана бошлади. Изидан Мавлон ҳаракатга келди. У туядай лапанглаб ёнбоши билан йўртиб айланишга тушди. Полвонлар ўз усулида ўйин кўрсатиши керак. Қураш санъат, ҳар полвоннинг ўз ўйини бор. Бу ўйин замирида СЕНДАН АЙЛАНАЙИН ОНА ТУП-РОҚ, СЕНДАН АЙЛАНАЙИН, ЭЛИМ, ЭЛАТИМ, СЕНДАН АЙЛАНАЙИН ОСМОН, деган мазмуну руҳ билан жонни бирлаштириб бир жойга қуч-қувват қилиб тўплаб, қурашга тайёрланиш бор. Шу айланишнинг ўзидаёқ мухлислар Мавлон тарафга ўтиб кетган, Тўранинг беш-ўн мухлисларидан бошқа ҳамманинг кўзи Мавлонга ўгирилиб бўлганди. Полвонлар бир қўйиб тутдилар. Мавлон кафтларига ёнғоқ чақаётгандек бармоқлари билан ҳавони гижимлаб-гижимлаб олаётган ва бу билан аъзойи бадани ва мускулларини уйғотиб олаётган эди. Тўра кечиктирмай хунарини харшлади. Бирдан ўнг оёғини сиртга ошириб «хув» деб юборди. Мавлон ўзини ўнглагунча қалқиб кетди. Шунда мухлисларнинг ярми чапга, ярми ўнгга беихтиёр ўтирган жойида ёнбошлаб қолди. Мавлон йиқиляётгандай чапга эгилиб, рақибни чап оёғига қоқиб юборди. Тўра чўккалаб қолди. Полвонбува уни босмади. Қўлидан ушлаб тургазиб қўйди. Ёш полвон жаҳлланди. Айланиб ҳам ўтирмай ёқага ёпишди. Мавлон бир силташда ёқасидан айирди. Тўра энди белидаги чилвир ва ёқадан қайтадан ушлади ва ўзига тортиб, ўнг оёғини бел бўғардан оширди. Чап оёқ эса ҳимоясиз қолганди. Кекса полвоннинг оёғи эса буни «кўриб» қолганди. Тўғоноқ. Дўстапан йиқилиш. Мухлислар жонланиб қолди. Бироқ рақиблар қулоғига чурқ этган овоз келмас, бефаросат эшаклар ҳам ҳанграмай қўйганди.

Тўра хайр-хўшлашиб кетса бўларди. Ёшлик гурури қўймаётган эди. Учинчи қўлда Мавлон ҳаракатга келди. Унинг чапақайлиги ҳам бор эди. Зўр қилиб рақибини ўзига тортиди. Тўра нарпай қилмоқчи бўлдию улгурмади. Чапга ўтиб қолиб, чил туфайли бўксага чиқиб кетиб, икки оёғи осмонга кўтарилиб, чалқараман йиқилди. Мавлонберди унинг кўкрагига минмади. Бироқ ёш полвон ўрнидан тургиси келмаётганди. Ётган жойида ерга бошини ишқаб, икки қўли икки ёқда хас-хашакни эзгилаб ётарди. Ноилож Мавлон унга қўлини чўзди. У эса узатмади. Кайвонилар келиб уни тургазишди. Даврадан бош эгиб кетди.

Энди ҳамманинг оғзида Мавлон, Мавлонберди. Сени туққан онанга балли, деган овозлар қулоғига етиб, таъқиб қилаётган ва бу таъқиб бир умр елкасига миниб олиб, то гўргача қувиб борадигандай ундан қочиб борарди. Мавлонбердининг ўнг-сўли совринга тўлиб кетди. Орияти ўнланган қишлоқдошлари қувона-қувона аравага солиб уй-

ига элтдилар. Мавлонберди яна кўп кураш кўрдию, бора-бора унга ҳеч ким чиқмайдиган, номини эшитган ҳамоно тан бериб таъзим қилар, ҳар қандай рақиб унга соврин бериб дуосини оларди. Орада қизил байроқ кўтарган қизил замоннинг ёлғончи шафағи одамлар кўзини қаровлантириб, йўқ нарсанинг бўй-бастига қараб қўшиқ айтишга тушганда уларнинг қулогига кураш, кўпқари деган сўзлар эскилик қолдиги бўлиб эшитиларди. Давранинг ўртасида чалқараман ётиш уят эмас. Самбо, дзюдо, яланғоч бўлиб кураш ва ҳоказо. Белбоғли кураш, чил солиб кураш — эскича кураш. Ҳайриятки, уларни тўй-томошалар унутмади. Қашқаю Сурхонда, Бухорою Қорақўлда унутмади. Бироқ тўйларда кўпинча келишиб олишиш расм бўлди. Мавлонбердини эса ҳамияти кўзгарди:

— Ҳах, орияти йўқ жигитлар-а, нима бўган силарга? Йиқилсангу уялмай орқага ўтиб, совринни бўлишиб кетсанг. Бу ёқда одамларга энангди ҳаштияги қоладими? Шунинг учун курашнинг мухлислари камайиб кетди. Давлат тан олмаган курашнинг тақдири шул эканда.

Шу орада полвон қайта уйланиб, етти ўгил кўрди. Бирортасиям курашга меҳр қўймади. Полвоннинг ичини ит таталарди. Наҳотки менинг наслимдан полвон чиқмаса?

Бир куни полвоннинг қулогига яхши гап чалинди. Бухоронинг Қорақўлидан Турсун полвоннинг болалари ҳаммаси полвон бўлиб етишипти. Бебаҳо зурёд экан. Уларнинг каттароғи Жўрақул дегани ўзимизди курашди жорий қиламан, деб юрганмиш. Вой, Худойимей ўша Жўрақул полвонни қандай қилиб кўрсаму юракдаги дардларимни айтсам, деб кўзи учиб турганда, домланинг ўзи ўз оёғи билан Мавлонберди полвонни бир кўрайин, дуосини олайин, деб кириб келса бўладими?. Ўзини қўярга жой тополмаган полвон бува Жўрақул полвоннинг оёғи остига таппа ётқизиб, қўчқор сўйди. Кечқурун бошланиб, тонггача давом этган ўша мазали гурунгнинг лаззатини полвонбува ҳали ҳануз эслайди. Юрт озодлиги, курашимизнинг озодлиги ҳақидаги ширин суҳбатлар жони-танига қайта куч бағишлади.

Домла кетгандан кейин полвонбува Ҳозиқ табибга ихлос қўйиб тuzалгандай ўрнидан туриб, юриб кетди. Майда-катта невараларини, ҳатто жамалак сочли қизчаларни йиғиб, уларга бир дондан ширинлик ёки қисим майиз соврин қўйиб, худди катталардек муомала қилиб, курашга ўргата бошлади. Бу пайтда катталар ўзи билан ўзи овора, полвонбуванинг бу ҳаракатига кулиб қўйишарди.

1992 йилда Амир Темур хотира соврини илк бор Шаҳрисабзда ўтказилганда катта ўглининг «туя мошинига» тушиб, курашга борди. Жўрақул домла билан яна учрашиб, мазза қилди. Кўзда ёш билан қувониб, кўп нарса гапириб берди. Ўша куни Абдиқодир полвонга Худо берди. Уям полвонбувадан дуо олиб, елкасига тўн ёпди. Кейин Термиз, Бухородаги курашларга борди. Уёқларда ҳам полвонбуванинг

елкасига тўн илишиб, дуосини олишди. Оғир вазнли полвонларимиз чет эллик полвонлардан йиқилаётганидан нолиди. Рустам, Баҳром, Эрали ва Тоштемир, Шухрат ва Камол, Ақобир ва Исоқ полвонларни ўзини ҳам, исмини ҳам тилдан қўймайдиган бўлди. Қайси зурёди ўғил кўриб, бобо ном қўйиб беринг, деб келса ўша полвонлардан бировининг номини қўйиб юбораверди. Минг қатла шукур, вақти келиб Турсун полвоннинг боласи курашни жаҳонгир қилиб, тартибга солди. Энди курашнинг оёғи олти бўлиб, олти қитъага тарқалди. Ҳай, жонингдан ўзбек!!!

Фақат полвоннинг кўкайида бир чимдим гапи бор. Ҳеч бўлмаса курашнинг мамлакат миқёсидаги беллашувларида мутлоқ голиблик учун вақтни кўпроқ беришса... Ахир қадим полвонлар яккаш голиблик учун уч кунлаб, ҳатто бир ҳафталаб олишган. Ун дақиқа нима деган гап? Вилоят, мамлакат зўрлари курашганда «очко» деган гапга не ҳожат? Зўр бўлса, ҳалоллаб курагини ерга теккиссин. Яна бир гап: буям кимгадир эриш туюлар. Бобокурашимизнинг санъатга яқинлиги кўринмай қоляпти. Эски полвонлар аввал даврага кириб, одоб тавозе билан бир-бирини йўлга солиб, қулочини ёзиб ўйин кўрсатар, камида етти марта айланиб, мухлислар дилини чоғ қилиб кейин кураш тушади. Ҳеч бўлмаса ўзимизда шу қоида киритилса? Курашимизнинг қадимий бўй-басти янада равон бўларди... Яхши маънода «ўзим-ўзим» дейдиган ўзбекнинг ўзига хослиги шунда. Халқаро қоидаларни жаҳон тан олгани минг карра яхши. Бироқ Мавлонбердиям кўкайдаги гапини айтмаса бўлмас. Аслида эса полвонбуванинг армони қолмаган, десаям бўлади.

Шаҳар ва қишлоқларда, ҳатто овулларда ҳам шинам ёки қўлбола заллар, беминнат мураббийлар гулдурак ва ёмғирдан кейинги қўзиқоринлардай портлаб кўпаймоқда. Тўй ва хотира курашлари авжида. Ҳа, деса ҳар қишлоқдан юз полвон бола югуриб чиқади. ЎЗИНГГА ШУКУР, АЙЛАНАЙ ЎЗБЕКИСТОН! Кўниб ўтган кўнфиротдан Абдулла алп дегани чиқипти. БЎЙИНГДАН АЙЛАНАЙ АЛПОМИШИМ! Тошкентда шундай мураббийлар бормишки, болангизни эти сизники, суяги бизники, деб топширсангиз, етти юмалатиб йиқилмайдиган полвон қилиб чиқараймиш... Ҳозирча Полвонбувангиз тўқсон билан тўқнашиб турибти. Ўлмай юз билан юз кўришса, Тўқсонбойни ўшақларга жўнатиб, пенсасини бериб ўқитади. Зўр бўлиб чиққанини кўриб ўлса, қилча армони қолмайди.

**2004 йил 3 май.
Лангар Ота қишлоғи.**

ҲАНЖАР УЧИДАГИ НАЖОТ

— Э э э... э-на-жон!.. Эна!.. ўлдима!..

Йигитчанинг нажот истагида тўлганган танаси тубсиз жаҳаннам қаърига тушиб борар, бир оний лаҳзада умиднинг якка туғи остига йиғилган руҳи эса бемаҳал чиқиб кетишни истамаган жонига йўғрилиб бўғзига келган, беамр кўчишга оёқ тираб бошқарув нуқтаси томон «йўқ-йўқ бўлиши мумкин эмас» деган хабарни товушдан ҳам тез етказар, ўша жон тиқилинч қилаётган бўғздан атиги биргина бўғим беридаги тил эса «эна-энажон» сўзини ҳадеб такрорларди. Ҳаммаси кўз очиб юмгунча бўлди. У нақ кўкрагидан, хайриятки кўкраги белидан кенгроқ экан, арқонига осилган ўргимчакдай ўн қулочлик ипга осилиб тебранар, бегуноҳ жисми-жони илинган дор Мансур Халложнинг осилган дори каби, ижрога бўйсунмаётган эди. Мансурнинг дори Яратганнинг ҳукми билан эгилиб келган, Самаднинг дори эса эгилишга иложи йўқлигидан тошни ёриб чиққан бутага илиниб, тошдай тоқат тиламоқда эди.

Нажот, нажот, илон оғзидаги нажот. Мўмиёйи асл. Энажонининг армони!

Нима бўлгани энди эсига келди. Вой энағар газанда! Хайриятки улгурмади. Ўзиям шу отилишида пастга тушиб кетдиёв...

Аслида шу илон ҳам Самад каби тириклик қули. У ҳар куни қоя бетидаги мана шу тандирсимон ковакка бир амаллаб ўтиб олар, мўмиё силқиган ёриқ ортида туриб, қорамтир елимни чўқилагани келган дардман қушларни овлар, битта яримтаси домига илинса, шу билан қаноат қиларди. Ахир бу дарадаги илон зоти борки, ҳар бирининг хотирида одам боласига беҳудага чанг солмаслик ҳақидаги илоҳий фармоннинг митти тумори яшайди-да. Йигитча эса «мўмиёни ана шу илон кўриқлар экан», дея ўйлаб, шифобахш дорини унинг оғзидан тортиб ололмаганидан, бунинг устига кимсасиз дарада арқонга осилиб ётганидан пушаймон бўла бошлаганди. Энди бу сиртмоқни тутиб турган бутанинг суғурилиб кетишидан, энг ёмони арқоннинг узилиб кетишидан қўрқади. Унга ёрдам бероладиган бобоси уйида тўшак билан битта бўлиб ётипти. Бу атрофга чўпон-чўлик ҳам келмайди. Борса-келмасдай гап. Ўз оти ўзи билан Илондара. Наҳотки шу ерда осилганча, ҳеч ким кўрмай танаси қуриб кетса? Энажони юзини қайта бир кўрмай жони узилса-я? Энаси оғир дард санчиғи пайтида «вой Художонай» деб ёлборганини қўп бор эшитган. Лекин ўзи одам бўлиб ҳали Худонинг номини тилга олмаганди. Файритабий ички туғён уни Худога ёлборишига мажбур қилди.

— Эй Худо, бор бўлсанг менга раҳм қил, паноҳингда асра, бечора энамга, энажонимга раҳм қил!...

Унинг бўғиқ, ваҳимали овозидан тилсиз тоғу тошлар ларзага ке-

либ акс-садо берди. Раҳм қил! Раҳм қ-и-...л! Унда-бунда ҳеч нарсадан беҳабар илонлар безовталаниб, бошпанасига ўрмалаб қолди. Йигитча ҳар сафар қичқирганида илинж ва умиднинг илоҳий садоси эшитилгандай бўлар, нафас ростлаб яна ёлборишга тушар, тўғрироғи нажот исмли манзилгоҳига яқинлашаётган каби ўзини ўнглаб олаётган эди...

Самад икки ёздан бери таътилни тоғдан чўлга кўчиб келган бобоси Юнус мерганникида ўтказди. Баланд авғонинг ортидаги ўша бир бўлак асли жаннатмакон, одамлари кўчиб кетганидан бироз оҳори кетган гўша киндик қони томганиданми ёки кекса овчи бобоси борлигиданми меҳригиёҳ каби ўзига тортарди. Афсуски, Шар-шарда мактаб йўқда. Бўлмаса ўша Муборакнинг газ ҳиди анқиган чўлига бормай қўяқоларди... Айниқса, уч йил бурун еттинчи синфдалигида бўлимнинг пахтасини топшириб юрган отасини «қўп қатори» қамашгандан кейин, исми шарифини айтиш қийин бўлган уруснинг номига қўйилган ўша совхоздан — ичимлик суви бетон охурда қуртлаб ётадиган, қадимги номи унутилган ўша қишлоқдан кўнгли совуган. Бегуноҳлиги исбот бўлгунча отаси роппа-роса икки йил «ўтирди».

Бу орада «саргайма» деган юртга келган балойи дававо дард хонадондаги ҳаммани туваллади. Саргайманинг дафъи давоси йўқ экан. Дардни қайтарадиган битта яхши дориси қўлда юз сўм. Энаси кўзида ёш, қўлида икки боласи билан Тошкентга қатнай-қатнай, оқибат касалланиб, жигарини кестириб, ўтидан тош олдирди. Юнус мерган беш йил уруш, жами эллик йил ишлаб орттирган тўрт-бешта орден-медалларини тақиб букчайганча Московга уч марта бориб келдию, отаси оқланди. Оиланинг хурсандчилиги эса кўпга чўзилмади. Энаси яримжон бўлиб ётиб олди. Болаларининг етовиям ўғил бола. Рўзгорга уқуви кам. Қирққа кирмай сочлари оқариб, тишлари тушиб қолган эна болаларинини рўзгорга ўқувсизлик қилаётганини кўриб, ич-ичидан эзилади. Бўлар-бўлмас гапга тўкилиб йиғлагани йиғлаган, ранги сира чиқмайди. Кейинги пайтда дориям кор қилмай қўйди. Олти ой ичида отаси топган-тутганини сотиб-совуриб, Қаршию Тошкентдаги духтирлар қўлига тутди. Энаси келинлигида тоза арабий қўйнинг жунидан ўзи йигириб тўқиган патли қалин гиламни отанинг қўлига тутди. Пулнинг қадри йўқ. Сарфу-харажат ўпқонига кетаётган оқим бироз тўхтаган бўлдию чиппа қуримади. Ҳамма духтирлардан кўнгли қолган ота умидсизланиб қолган хотинининг «йўқ-йўқ»лашига қарамай хитой табибга олиб борди. Хитой табиб гиёҳлардан дори-дармон берди. Агар топилса, тоғнинг мўмиёсидан ичиб турсин деб тайин қилди. Бориб-келишга, енгил машина эгасига ярим минг сўм берган ота нўхатдай мўмиё учун 100 сўм беришга ижирганмади. Эритиб ичган энанинг жигаридаги оғриқ пасайиб, руҳи тетиклашди. Яна мўмиё керак. Дорихона ёки бозордагиси бўлмайди. Асидан топиш керак. Асиди эса Тошқўрғон тоғида — илгари ўзлари яшаган қишлоқ шимолидаги

тоғ-тошлар орасида бўлармиш. Мерган бобосига айтса, у топиши тайин. Бошқаларни кўнглини биладиму келаси наврўзда ўн еттига чиқади-ган катта ўғил Самаджоннинг ҳозирча бор-йўқ орзуси — энасига дарду малҳам — мўмиё қидириш. Энасининг дуосини олса қолгани бир гап бўлар...

Тоғ-арча қўриқхонасининг дарвозаси Калтақўл қишлоғига борадиган қум тош йўлда сўнгги бекатда автобусдан тушиб қолган Самад баланд авгога тирмашишдан олдин Калтақўлнинг бош чашмаси бўйида букри толлар тагида тўхтаб, муздай чашма сувидан шимирди. Тўрхалтадан нон олиб сувга ботириб еди. Чашма суви билан қуруққина ноннинг ўзи ҳам қуйруқдай порийди. Тушлик қилиб, дадилланиб олган йигитча йўл қарай бошлади. Авгодан ҳамроҳсиз ўтиш қийин. Ўрик пишиги айиқлар этакка энган дейишади. Машина кутиш-ку, 30 тийинга лотерея сотиб олиб, «Волга» чиқишни эринмай кутгандай гап. Ҳали эрта чўпон-чўлиқ, пиёда-сувори ўтиши мумкин. Кўп ўтмай оқ эшакли саҳнага чиқиш учун атайлаб ясалгандай чиройли, оппоқ кузама соқолли ва лекин кўк саллали киши кўриниш берди. Катта қулогининг икки учи чертилган бақувват бўртта ҳангиси қистамаса ҳам йўрғилаб келар, Самад тарафга қараб қўйган қария энди унга эътибор қилмай авго тарафга тикилиб-тикилиб қўярди. Унинг эшак устидан ўрнашиб ўтиришида, оёғи остига эмас, баланд чўққига қараб-қараб қўйишида сира сунъийлик сезилмас, аини манзарага шундай кишининг қўшилиши лоппа-лойиқ келганди...

Самаднинг ўйлашича, замонавий кийим от ёки эшаклига сира ботишмайди. Шляпа кийиб ёки бошланг, костюм-шимда, галстук тақиб, оёқда туфли билан от ёки эшакка ўтирган кишининг ҳолати далада ишлаб юрган деҳқонни тўрт оёқли тахтага мажбуран ўтқазиб, қўлига микрофон бергандай гап. Тўн ёки чакмон кийиб устидан белбоғ, бошда дўппи, устидан қийиқ тортиб, оёқда нўғайи этик билан от-улов миниб юрганга нима етсин?

Вори авгоси. Ундан ошиб ўтиш кўп қаватли иморат томига нарвон қўйиб чиқиб тушгандай гап. Нарвоннинг биринчи зинасида тошлари қирқилиб ясалган бир машина зўр-базўр сиғадиган тор йўлнинг биринчи бўримида Самад чолга етиб олди.

— Ассалому алайкум бова!

— Ва алайкум, қани мулла йигит, йўл бўлсин?

— Алай бўлсин, Шар-шарга бобомникига кетаяпман.

— Бованг ким, кимди боласисан?

— Юнус мерган, Мерганнинг неварасиман. Чўлда турамиз. Бобомга ўтин-чўп йиғиб бергани кетаяпман.

— Ҳа мерган бобони танийман. Ошнам бўлади. Мендан анча катта. Кўп тузини еганман. Ҳар йили жун қирқимда мерган бобони ёрдамга чақирардим. Кўп яхши одам, ҳозир мерганлик қилмай қўйган, ше-

килли. Кўзим яхши ўтмайди деганди. Лекин ҳалиям ўтирган жойида гамаҳўлакдан тош отиб, чумчуқни шўрини беради. Ҳали бақувват, тарбияси яхши. Кампири бор. Иссиқ-совуғини узмайди. Эркак киши қариганда беватан бўлмасин экан. Халлоқ эгам олдин-кетин опкетгани яхши экан. Мана мени кампирим ўлганига ўн йил бўлди. Ўзимдан ўтгани ўзимга аён. Бўлмаса, болаларим ҳам, келинларим ҳам ёмон эмас. Лекин тани маҳраминга келмас экан. Бултур сурувни ўғлимга топшириб, пенсияга чиқдим. Қирқ йил колхознинг қўйини боқиб, етмиш сўмга эга бўлдим. Олти ой бўлди, ҳали ўша етмишини ҳам беришгани йўқ. Ҳай майли, тиш берган Худо, ризқини ҳам берар. Авғон орқасидаги ўғлимдан хабар олгани кетаяпман. Чўлиғи «банни-са»га тушибди.

«Касалхонаси курсин, энаси касалхонада пайтда отасининг кўзлари киртайиб, ранги сўлиб ўйчан бўлиб қолиши шундан экан-да. Ишқилиб энажони тузалиб кетсин. Тузалади. Ўз қўли билан мўмиё топиб боради». Дилкаш чолга ҳамроҳ бўлганидан севинган Самад ундан қолиб кетмаслик учун зипиллаб эргашиб борарди. Авғо қуёшга терскай жойлашганидан бағрида тупроқдан кўра қумтош кўп бўлсам сизот суви кўп бўлганидан сон-саноқсиз арчалар бир-бирига суяниб ўсган. Арчалар орасида бута ва гиёҳлар шунчалик дуркун ва тўлиб тошганки, оралаб юрганинг сайин масту беармон бўлиб борасан. Бу рангоранг ўтларни дори-дармон қилиб ичиш уёқда турсин, насиб қилиб ўз оёғи билан оралаб ўтган ҳар қандай дардманд оғзини очиб келаётган омбирни кўргани ҳамон тиш оғриғи таққа тўхтагани каби бор дардидан фориг бўлишга анови арчалар тик туриб кафиллик беради...

— Бова, шу арчалар нечага кирган?

— Олтмиш-етмишга кириб қолгандир...

— Арчалар узоқ яшайди-ку, кексалари кўринмайди?

— Ий, нимасини айтасан болам. Юртидан безовта бўлиб Афғонга қочаётган бир аламзада кетишдан олдин мана шу тоққа ўт кўйиб қочган. Ўшанда роса ёнганча ёниб, бу ўрнидан чиққанлари.

— Буларни нима айби бўлган, бобо?

— Арчада нима айб бўларди болам, биргина айби бу бечоралар ҳам оёқ чиқариб ўша ватангадониинг этагини тутиб кетмаганида. Лекин ўша қочоқларга ҳам қийин бўлган. Ёт унсур деб қулоқ қилиб, Сибирга жўнатишарди. Ҳаммасига ўша замон айбдор. Яқиндаги «кўч ҳа кўч» ҳамтоғликларнинг хоҳиши билан бўлмаган. Тошкўрғон, Вори, Зармаст одамлари ёппасига ариза бериб чўлга кўчишгани йўқ. Ўшанда сен гўдак бўлгансан. Ҳукумат катталари пишиқ ўйламай бу қишлоқнинг тирикчилиги — қўй-эчки боқадиган яйловларини қўриқхона майдонига киритиб юборди. Чегарани сал юқориоқдан олса бўларди. Бу ножуя иш айниқса удлабуррон молдорларга ёқмади. Улар катта-

кичикни тезлаб, ё қўриқхона турсин, ё биз турайлик деб ҳадеб юқорига ёзгани ёзган бўлди. Иш жойу йўл, электр керак. Қизлар ўқишга боролмай тоғ орасида қолиб кетаяпти... Молдорлар сеплан керосин ловуллаб кўтарилганда хулу қуруқ баб-баравар ёна бошлади... Қўриқхона Москов ихтиёрида. Шикоятчиларнинг жазоси шу дея ёппасига чўлга кўчиришти. У ёқда нима ўзгарди. Яна бой-бойга боқиб, камбағалга жаз пиёва ҳам бўлмади. Қўй эчкисини ёппасига сотиб олиб борганлар пулига амал сотиб олиб, яна бойиб кетди. Беш-олтитаси ёлгон ваъдага ишониб, қўшиб-ёзиб қамалиб ҳам кетди. Кетмончининг куни аввалгисидан пеш эмас. Қайтага бу ёқда яхшийди. Тоza ҳаво, тиниқ сув, қаноат қилиб яшасанг юзга киришинг ҳеч капмас. Энди ўша чўлда туғилган болалар учун яхшими ёмонми, ўша ёқ яхши. Лекин бу тоғларнинг музқаймоқ ҳавосини хўплаб улгайган одамни кўнглини ҳар қанча бойлик билан тўлдириш қийин.

Уларнинг йўл гурунги чегарадан чиқиб, тоғдан беҳудага кўчирилган одамлар келажаги устида айланар, авфонинг нақ тепасида нам-хуш булутлар увода салла бўлиб ўралар, Муборак чўлида саксовул соясида мудраётган чўпонни иссиқ эмас, қувурдан чиқариб ёқиб қўйилган газ ҳиди элитар, берирокда қақраган пахтазорда барваста гавдали, аммо қирққа кирмай хиёл эгилган аёл иссиқдан бўғриққанидан чап қўлининг орқасини белига қўйиб, ўнг қўли билан қўсак санар, ярамас қўйма калиши касофатидан оёғи терлаб пишиб, бутун аъзойи бадани қийналар, кимнидир қарғаси келиб, бекор хотин кунда касал бўлиб уйда ётадиган ҳисобчининг хотини кўз олдига келар, бирдан қарғишдан ўзини тийиб, «шу юрганамга ҳам Худога шукр деб таскин айтар», саксон йил оёғидан нолимаган Юнус мерган эса арча тагидаги тош кулбасида ҳазил-хузул билан икки ойдан бери бел-оёғини ололмай азоб чекаётган эди.

Икки йўловчи гурунг билан авфонинг ўнг елкасидан қайнаб чиқаётган Ёнбулоққа етганини сезмай қолдилар. Бу ерда тўхтамай ўтса бўлмас, Чўпон бобо таҳорат олиб пешин намозига ўтирди. Самад эса булоқ сувига юз-қўлини ювиб, арчалар тагини босиб ётган айиққулоқ ўтларини оралаб кетди. Жуда қизига, байни айиқ қулоғи. Шуям зўр дориёв. Ҳозир чўпон бувадан сўрайман. Намоздан фориг бўлган қария қиблага қараб хаёл суриб қолганди. Самад унинг хаёлини бузгиси келмай пастга қаради. Этакдаги водийни чанг губорли туман тутиб ётар, губорда нафаси қисилганидан қочиб қолган катта-кичик йўллар тўғридан келса изидан кимдир қувиб етиб тутиб оладигандай буралиб-буралиб тоғлар қўйнига сингиб кетган. Буёқдан қорли чўққилар белида туролмай оёғи тойган жилғалар эса «ҳайдар-шовур» қилиб бир-бирини чақириб, бир-бирига бош қўшиб, пишқирган дарёга айланиб, бир иш тиндиргани этакка шошиб энаётир. Самаднинг на-зарида жилғаларнинг бу қилмиши шоша-пиша чўлга кўчиб кетган

тоғлиқ қишлоқдошларига ўхшаб кетди. Ёнбулоқ бўйида эса бир бўлак дунё. Гиёҳлар чўмилган ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олганинг сайин ўпканг тўлиб, кейин почаси тешиб пуфланган қўйдаи қўл ва оёқларингга ўтиб, аъзойи баданинг енгил тортиб, жойингда сакраб-сакраб Бойчибардай қўлтигиндан қанот чиқариб учиб кетгинг келади. Тўхта-тўхта учиш кейин бўлар...

— Бова, манови айиққулоқ нимага даво?

— Буми, бунинг барг ва танаси қуришиб қайнатилса чашна бўлади. Бурунгилар мўмиёни ўрнини шу босади дейишарди.

— Ҳм... Бова, сизда мўмиёнинг асл ўзидан йўқми? Энамга керак эди. Жигаридан апираста қилдирган.

— Бундан ўн-ўн беш йил бурун кўп эди. Тош мойи деб кўпам эътибор бермас эдик. Менинг ўзим бир шахрисабзлик табибга бир килодан кўпроқ мўмиёни йигирма беш сўмга бериб юборганман. Кейинчалик буниям харидори кўпайиб кетди. Манови авғонинг кунгай бетига бузуқда илондара бор. Чўпонлар шўёқда бору, лекин илонларни оралаб ўтиш қийин дейишади.

— Мўмиё бор жойни қандай топса бўлади?

— Ёмгирдан кейин мўмиё кўнғирсиқ ҳид чиқаради. Бурни бутун одам дарров топади. Айрим баднафс овчилар қалтис йўл билан топишган экан. Тошбулбул бола очгандай кейин овчи унинг тош бетига уясига чиқиб, боласининг оёғини атайлаб синдириб, кейин кузатиб ётгану булбул бечора мўмиё излаб қаерга учса, ўша ерга етиб бориб мўмиёни олиб кетар экан. Одам боласи ҳамма жонзотдан ёмон. Кўпинча шайтоннинг йўриғи билан юради. Болам, агар сенга мўмиё шунчалик зарур бўлса, Юнус бобонгдан сўраб-суриштиргинда, аниқ жойини билиб, кейин қидир. Ҳа, айтгандай, энди ажраламиз болам. Мен тўғри авғонинг бошига чиқаман. Сен бўлса қиялаб елкадан ошасан. Бобонгга салом айт, Самад чўпон салом айтди де...

— Йй-э отдош эканми. Бобожон хайр, майли раҳмат. Шар-шарга келинг, бобомни чойини ичиб кетасиз.

Самад чолдан ажралар экан Хизр бобо билан хайрлашгандай кўнгли бир зум ҳувиллаб қолди. Ва лекин ўша бўшган кўнглининг бир четига мўмиёни топса бўларкан деган илинж уйғониб, аввал руҳи, кейин танаси сергак тортди.

Барибир шу тоғдан мўмиё топиб кетаман!

Энди уни бу йўлдан ҳеч ким қайторолмас. Бағрингни оч, эй сиру хазилага тўла тоғлар дунёси!

Юнус мерганнинг анчадан бери эски боди қўзғаб оёқлари шишиб кетган, яқинда тақимига чинорак ўти қўйиб боғлаган, илон ўтнинг заҳри тақимини шилвиратиб юборган, сунъий ярадан рангсиз селова келиб азоб бераётган эди. Бироқ мерганнинг руҳи аввалгидай тетик, ёнида қайроқдай кампири борлигидан анча мунча дардни

писанд қилмай ётарди. Самадни кўриб ўрнидан туриб ўтирдию, қулочини ёзди. У неварасини соғинганди. Анча вақт бағрига босиб кўз ёш қилди. Кейин Самаднинг ҳам ўпкаси тўлиб кетаётганини сезиб ўзини ўнглади-да ҳазилга ўтди.

— Ҳа. Яхши, яхши, яхши, зўр, энди сенга хотин олиб берса бўладиган бўп қопсан. Манови Шоди тоғбегининг қизи тўппасдай бўлиб бўй кўрсатибди. Ўзим сенга шуни оббераман. Қўй ўша Қаршининг қоп-қора қизларини, таппи ёпишни билмайди.

Самад ҳам ҳазил аралаш жавоб қилди.

— Бова, қора қизлар ҳам бу ёққа келса, манови Оқтовни қорини кўриб уялганидан оқариб кетадиёв...

— Эй қўй, ўшаларингни. Сени бу ёққа юбормай кўяди. Йўқ, йўқ буям бир гапда болам. Худо ажалга сабр берса, манови қўй-эчкиларни сотиб ўзим сени ўқитаман. Отангдан сени сўраб оламан-да кейин уйлантираман. Отанг-ку кўнади-я. Энангни билмадим. Айтгандай энанг дурустми? Кўп қийналди бечора. Иш қилиб болаларининг бошига омон бўлсин. Илоҳи омин, Худойим келинимни бошини тошдан қилсин. Болаларимни ўз паноҳингда асра!

— Бовачи бова, энамга Хитой табиб тоғнинг асл мўмиёсидан буюрипти. Албатта топиб боришим керак.

Мерган чуқур уҳ тортди.

— Шу зормандани неча марта топган бўлсам ҳам савоб бўлади деб қидирганнинг қўлига тутқазганман. Ҳалиям чиқсам топаман-куя, лекин оёқ ўлгур панд бераяпти-да. Саксон йил кўтариб юрдим. Энди бас деганими бу. Сенгайм айтсам бўладию, бу тоғдаги бирор дарани номию ўрнини билмайсан-да болам. Айб ўзимда, аввалдан сенга дори-ларни бир-бир кўрсатиб чиқишим керак эди. Қорангикўлнинг бузуғида бўлади. Ҳай майли, Шодиқулга тайин қиламиз. Ўшақларни кузатгани чиққанда жойини айтсам албатта топиб келади.

— Бова Илондарада ҳам бўлаймиш-ку, йўлда Самад бува айтди. Айтгандай Самад бува сизга салом айтди. Калтақўллик.

— Э, саломат бўлсин. Уни қандай учратдинг болам?

— Ворининг авғосидан бирга ошдик.

— Хм, ҳа калтақўллик Самад соқол зап ажойиб одам-да. Мерганнинг бироз синиққан юз-кўзларида илиқ табассум ёйила бошлади.

— Уни Самад чўпон деса ҳеч ким танймайди. Самад соқол деса ҳамма билади. Ўзиям зўр соқоли борда. Анча бўлди кўрганим йўқ. Ҳозир оқариб кетгандир.

— Ҳа, оппоқ соқоли бирам ярашган. Сизнинг ҳам соқолингиз зўр-да бова, худди Қорбобонинг ўзгинасиз.

Мерган узун соқолини селкиллади кўлди.

— Ҳа, Қорбобонинг ўзиману қорга чиқолмай қолганим ёмон бўлди-да, болам. Билмадим энди манови қадрдон милтиқ кимга қолади.

Отанг овга сира қизиқмайди. Раҳматлик амакиларинг иккаласи ҳам ов деса ўзини томдан ташларди. 45 ёшларда эдим. Овчилик жамияти менга брон берганди. Икки ўғлимни ҳам бирданига урушга олишди, Сал фурсат ўтмай икковидан ҳам қора хат келдию, соч-соқолим бирданига оқариб кетди. Ҳалиям одам боласи метин бардошли бўлар экан. Ҳай майли болам, бу гапларни қўй-да, бир-икки кун дамингни олиб, менга беш-олти эшак бодамча кунда йиғиб бер. Ҳангиам миниқсизликдан ирғишлаб ётибди. Кампирнинг кучи етмайди. Энди бизларга шу эшак ҳам оғирлик қилиб қолди.

Орадан ҳафта вақт ўтди. Самад ҳар куни тонгда туриб арчалар оралаб кетар, кун ёйилмасдан бир эшак бодамча кундаси ортиб қайтар, кейин чой ичиб, ўтинларни саржин қилиб тахлаб қўярди. Тушдан кейин эса доривор ўт-ўланни йиғиб келиб, бобосидан сўрар эшитганларини алоҳида дафтарга ёзиб олиб, поя ва япроғидан намуна тикиб қўярди. Бутун ҳафта давомида ҳаёли эса Илондарада бўлди. У бобоси билан гурунгда гапни айлантириб, Илондарага буриб юборди, боваси ҳам бурилиб анча юрган бўлиб, гапни бошқа тарафга жилдирарди. Бир куни мерган ўз-ўзидан гап бошлади.

— Сен илонларни узун-юлуқ ип уюмидай тўп-тўп бўлиб, алкашиб-чалкашиб ётганини ҳатто кинодаям кўрмагансан. Илондарада шундай. Лекин Илондаранинг илони кўп бўлсаям ўз чегарасидан берига сира ўтмайди. Чўпон-чўлиқ ҳам бунга яхши билади. Улар ҳам илонлар чегарасига ўтмайди. Раҳматли бувамнинг айтишича, бу илонлар тилсим қилинган экан. Тилсимотдан олдин илонлар адоқдаги сойларга ҳам, ўзимизнинг қишлоққа ҳам эниб келар, одамнинг ўзига ҳам, қўлидаги чорвога ҳам зиён бераверар экан...

Самад уйқудан тонг қоронғусида қалтироқ тутиб уйғондию, юзқўлини ювмаси ўтинхонага кириб, жун арқонни олдида белига боғлаб Илондарага жўнади. Унинг шарпасини ҳовлида ғимирсиниб юрган бувиси сезиб қолди.

— Самаддон, болагинам, ҳали эрта-ку, нега эшаксиз кетаяпсан?

— Буви, мен бугун мўмиё қидираман. Алоғда бўлманг, ҳадемай қайтаман. Бовамга айтмасангиз ҳам бўлади.

Самаднинг кўнглида Илондаранинг аллақайси буржида мўмиё оқиб ётгандай, ўша нарсадан атиги икки ялам топиб келмагани учун энажони норози бўлиб ётгандай туюлиб, шошиб борарди. «У энди Илондара қаердан бошланишини билади. Қаерда тугашининг эса қизиги йўқ. Хаёлида мўмиё аниқ бир жойда. Ўша ўзи қачондир тушида ёки ўнгида кўрган қоя бетигади тош ёригидан сумалакдай оқиб ётибди. Бу эчки қилидан ясалган ола арқон етармикан? Етади. Бугун ўша қояга арқон ҳам, қўли ҳам, оёғи ҳам етади...». У энди оёғи остида чалкашиб ётган илонларга қарамас, қарашга ҳаракат ҳам қилмас, илонларнинг бирортаси ҳам унга қайрилиб боқмас эди.

— Хув ана, айтмовдимми, мўмиё ана шу қояда...

Қоянинг чор тарафи типпа-тик девор. Унинг тепасига ё қуш бўлиб учиб ёки илон бўлиб ўрмалаб чиқмаса бўлмас. У бу қояни худди аввал ҳам аниқ қўргандай эди. Балки тушида аён бўлгандир. Ўша қорайган бадбахт қоя қанча мўмиёни ҳеч кимга бермай яшириб ётипти. У қоя бетига қандай чиқишни билмади. Чикдию, кўзи тиниб боши айлана бошлади. Довдираб тушиб кетишига сал қолди. Мана буни тубсиз жаҳаннам деса бўлади. Қоянинг қирқиб тарашлангандай силлиқ бетида каптар уясидай ковакдан мўмиё оқиб ётар, унга тушиб чиқишни эса ўзи бўлмасди. Ковакка етишим керак, етмасам бўлмайди. Буни ҳеч қийин жойи йўқ...

Мақсаднинг тизгинсиз бедовига яхшилаб жойлашиб ўтириб олган йигитчани айни бу хатарли ҳаракатдан ҳатто Тангрининг ўзи ҳам қайтаролмас, қайтаргиси ҳам келмас, одам боласига хос қўрқувни бутунлай танасидан суғуриб ташлаган эди. У машхур тоғчи каби арқонни бир учини қоя елкасидаги дубулға бутасига боғлаб тортиб кўрди. Бобосидан эшитган ҳар ишни «бисмиллоҳ» деб бошлаш лозимлигини эслаб, ўша табаррук сўзга сифиниб, уч марта такрорлади-да арқонга осилиб гафир-будир тошларга оёқ панжаларини тишлатиб, пастга туша бошлади. Унинг бу хатти-ҳаракатини кўриб турган киши албатта қўрқувдан ёқа ушлар, бу қояга ҳар қандай номдор альпинист ҳам шу арқон билан сираям тушмаслигини ўйлаб, юрак ўйноғи бўлишдан ҳадиксираб, бу хавфли томошадан кўзини олиб қочарди.

Мана у ковакка яқинлашди. «Атиги бир баҳя. Ҳозир, ҳозирнинг ўзида қўллари мўмиёнинг бир уюм нуқтасига тегади. Кейин уёғи осон. Арқон ва қўллари толмаса бас. Ўша зормандани албатта олиб чиқади». Айни пайтда куёш ҳам қорли чўққилар устига чиқиб олган, музлаган чўққилар қорини эритолмаганидан уялиб пастга энабошлаганди. Ниҳоят, мана у Самаднинг муддоосини сезгандай заррин нурларини у томон кўмакчи арқон қилиб узатиб юборди. Самад аввалгидан ҳам дадил ва аниқ ҳаракат қила бошлади. Тўхтади. Ковак ёнида яхшилаб жойлашиб олди ундан сизган тошмойни озгина кўпориб, ҳидлаб оғзига солиб кўрди. «Ҳа, айни ўзи. Энди қувонса бўлади». Юраги патирлаб безовта ура бошлади. Ўтмиш ҳодисаларининг гувоҳлиги шуки, ҳазина топган бирор кимса оз-мозига сира қаноат қилмаган. Самад ҳам боболаридан қолган мерос очкўзлик исканжасида қолиб ютоқиб ковакка қаради. «Ҳа, анчагина бор. Агар ҳаммасини олиб қоядан эсон-омон ерга тушса топгани бутун бир вилоятга етади». Энтикиб ўнг кўлини тикди. Тикдию... Ҳазина ковак ичидан нимадир «вахҳ» дея товуш бериб, каккули соат эшикчаси очилиб, ундан какку боши «лўп» этиб кўрингандай қурбақа тумшуқ илоннинг боши отилиб чиқиб, Самаднинг кўзлари ўртасига — нақ бурнига ташланди. Илон!..

— Вой энажон, ўлдима!..

Худди шу маҳал покдомон одам боласига насиб этадиган илоҳий

садо Юнус мерганнинг ҳам қулоғига етиб борган, бу безовта руҳ садоси унинг салқий бошлаган ҳар битта томирига куч бериб, дардманд жисмини силкитиб тўшакдан турғизган, кампирини ҳай-ҳайлашига қарамай, йигитлигидан содиқ дўсти — милтигини, кексайганлиги ҳамроҳи иргай таёгини олиб, уларга суяниб шундоққина уйининг орқасидан бошланадиган сўқмоққа тушиб, Илондара томон юра бошлади. Кексаларнинг ҳар мушкулга тоб териши ёки сўнгги манзилгоҳига қулаши осон кечмайди. Йигит ёшдагилар эса бу маррани осонгина эгаллашига тараф йўқ.

Юнус мерган ўжар, аммо бўлармон набирасининг навжувон умрини тангридан сўраб, кўриб кечирган умрига рози-ризолик тилаб бир сония ҳам нафас ростлашни ҳаёлига ҳам келтирмай дўлта бўридай бир меъерда лўккиллаб кетиб борарди, ҳар нарсадан хабардор бобо Қуёш эса мерган судралаётган сўқмоқни бор кучи билан ёритиб, чолни набираси томон тортар, ҳар иккисига ҳам «чиди, яна озроқ чиди» дея далда берарди.

2000 йил. Яккабоғ

ҚҰНҒИЗБЕКАЧ

(Эргакдан сўнг)

Момом Биби Хадича Файзуллахон қизи хотирасига

Замон замон бўлмаган, ундан ҳеч кимнинг кўнгли тўлмаган, бой бойга, чарви мойга боққан, камбағални туянинг устида ҳам ит қопган кунларнинг бирида минг турли сиру саноатга тўлиб, етти қат ер остига кўмилиб ётган шаҳар — кўргон харобалари биқинида Янгиобод номли, паст-баланд томли, оти улуг, супраси қуруқ маконда, гўё ўзига тўқ, ўзга билан иши йўқ, сарғаймаган тиши йўқ, салкам хон, кўланкаси майдон, каттачиликка ҳавас қўйган, айби ўқимаганидан кўнгли куйган, ўзича ўйловли, арқон мўйловли омборчи Сурсичқоннинг еттинчи қизидан кейин кўрган, пушти паноҳим деб юрган Сичқонбек исмли эрка ўғли бўлиб, отасидан кўнгли тўлиб, бир айтиб ўн кулиб турган жойи экан.

Алқисса, Сичқонбек ер устидаги чала савод берадиган мактаблардан улгу олган «Ислоҳоти» — намуна мактабини битирди, ақлу ҳушини йитирди. Ҳаддини билмай, ҳунар мактабини кўзга илмай, дорилфунун ихтиёр қилди. Катта зиёфат қилиб, казо-казони — Кўр қори Сичқонни, Сўфиюмронни чақириб йиғин берди. Сурсичқоннинг раъйи — зиёфат жойи — эгаси кўчган, девори учган, хилват

уйга қарор топди. Лофни гўрин қазишди, таклифнома ёзишди:

*«Гала-гала бўлиб келингиз бунда
Егулик-ичгулик бариси шунда».*

Мўйловга мой суркалиб, қўлтиққа сув пуркалди. Кейин Сурсич-қон ўрнидан туриб, йўқ қошини кериб, бетининг суви беш томиб, етти букилиб, қуллуқ қилиб узрини айтди:

— Аё биродарларим, ер тешару, қоп кесар, арра тишу серташвиш элимизнинг йигит оғаларию, улимизнинг амаки тоғалари. Яратганнинг ўзи берган меросхўримиз борлиги ҳаммангизга аён ва шаён. Шу топган чироғимиз, юрак ёғимиз мактабу муборакни яқун, иқболи келажагини яқин қилиб, илм уммонига сузмоқ, сичқонлик чегарасини бузмоқ, уругимиз обрўсини чўзмоқ бўлиб, марказий олий дорилфунуннинг сичқон ҳуқуқлари бўлимига талаба бўлишни ихтиёр айлаб, каминани бахтиёр айлаб турганини эшиттириб, дўстан дуо дегандай шу гўр до-вучча, сичқонбачча ҳаққига сиз азизлардан икки калима дуо сўраймиз.

Озгина қорин қўйган, шўртак қовурмачга тўйган, устидан янтоқ чой хўплаб, бор кучини тўплаб, Тегирмон бошидан келган Қопкесар Каламуш эгилиб гап бошлади:

— Оғайнилар, ахир бизнинг аймоғимиздан ҳам қозию қуззот, ҳукмдор бир зот чиққани маъқул. Манови Катта оғамиз Чўчқазот элатини олинг. Бир ҳовуч қишлоқ. Таги-тайини бўлмасаям ёмонам бир бовур. Мудом ичиб юрганидан бурни қизил бўлсаям тили узун. Катта-нинг бари шулардан. Жиянимиз Сичқонбек ҳам елкасини ёглаб, гайрат камарини боғлаб майдонга тушса, тўпоримизга обрў қўшса, биз ҳам бир четда пусиб, думимизни қисиб турмаймиз. Садағаси кетай, эл яхши, нима дедингиз, Сўфиюмрон?...

Сўфиюмрон бир лаҳза жим турди, кейин томоқ қирди ва салмоқлаб деди:

— Сичқонбек ўқишга борса анча бинойи, лекин қишлоқ боласи анча анойи. Шаҳарда яхши-ёмон кўп. Яқинда кемирувчи қавмларимиздан Найзахон исмли намозхон жайра марказга борганакан, ёқа ушлаб, кўкрагига муштлаб қайтибди, заифлар калта иштон, мардумлар беимон қочган, ҳамманинг устидан жаложин макр сувини сочган дейди.

Ҳаммадан ёмони ҳукмдори олий, асли бебош Калбош каламуш қарор чиқариб, насли заифни ҳуқуқини ҳаминқадар баланд қилиб қўйишти. Фуқаро ҳам уйламай, бир оғиз сўйламай қўл кўтарган, Сичқонбек болам, илойи бек бўлгин! Олганинг тилло, оғзингда доим бисмилло бўлсин. Заифлар макр тузоғидан эҳтиёт бўл! «Макрозон аз макри шайтон бехтараст», яъни хотинларнинг макри шайтоннинг макр-ҳийласидан ёмонроқ... Уч марта хотин олиб турмаган, хотин зотидан яхшилик кўрмаган, бир жуфти ҳалол қидириб, дум попуги-

ни ҳилпиратиб чопиб юрган қўшоёқ сичқон бош ирғаб, маъқул ишораси қилди.

— Қани энди, Қори Сичқон бобоси Сичқонбекка бир фотиҳа беринг.

Кўр қари сичқон ўзи ҳам маънисини билмаган, билишга ҳаракат қилмаган калималарни маржон қилиб, тасбеҳ мунчоқдай Сичқонбекнинг бегуноҳ бўйнига осди. Йигитчанинг бўйни йўгон, ўқимишли бўлиш даргумон бўлсаям номига хўп-хўп, ичимда дардим кўп, дегандай наридан бери эгилди. Кўнглида эса дуолар «чепуха» деб қўйди.

Сурсичқон мўйлови устини қашлаб, кўзини тупуклаб ёшлаб, эски удумни қайта бошлаб, белбоғини ёзиб даврага ташлади. Бир тоға етти отанинг ўрнига ўтади. Аввал катта тоға, кейин кичиклари. Илон бошхотин қариндошлари, ичкилари пул ташлаб, ўрnidан тураберди. Амакию бўла, поччаю куёвбаччалар ҳам қараб турмади. Охири ноилож сўфиюмрон ҳам узоқ ковланиб, юз хил товланиб, «Сўфиларники табаррук» деб иржайиб, чети кемтик ва гижим биттагина сўм ташлади. Унинг пули шапалоқ ва япалоқ қариндошларига қўшилгиси келмай, белбоғнинг гижимланган бурчида букчайиб туриб қолди. Не парво, Сурсичқон белбоғини Роҳила гўянданинг гузар сумалакка қўшган тугунчасидай туғиб, хотини Ларзон келинга берди. Ларзон келин кичикларининг нафси бузуқлигидан қўрқиб, пўлат қутичага солди-да, калитини бўйнига тасма қилиб осди.

*Замонга боқ, хўп замон, топилмас бирон ёмон,
Бу шундайин зўр «власт», ўғирлик қилмасанг ўлас.
Куйинг шуни қулоққа, эҳтиёт бўл тамоққа,,
Узат оғайни пулдан, бўлмаса қочгил йўлдан.
Йўлимиз катта, равон, боради ҳурлик томон.
Пулинг борми, бер баққа,
Йўқса жўна ўшаққа.*

Замона соз, Сурсичқон бор-йўғини чамалаб, мол-мулкани сотиб жамлаб, ўн мингни тутамлаб, «ҳайю ҳайт» деди-да ўғлини етаклаб, шаҳар-қўргон харобалари остидаги марказга равона бўлди. Ларзон келин кўзига ёш, бўғзига тош тикилиб бир сўз деб турган жойи экан:

*Ал қоматли, бек отли,
Суврати Султон тахтли
Ҳаммадан буюк болам
Олғир пишак олмасин
Оёқларинг толмасин.
Нокасан бўл эҳтиёт
Чил урмасин, чолмасин.*

*Мулло бўлганинг яхши,
Ҳайаб-кулганинг яхши.
Хатингни қилма канда
Энангни жони санда.
Бўлормоним бек болам,
Ҳаммадан буюк болам...*

Алқисса, ота-бола узун-қисқа бўлиб, йўл юриб, фуқароси доим шошиб-пишнаб, ер ости мошинлари қулундай юрадиган шаҳри азимга етдилар. Сўфиюмрон чизиб берган йўл қоғозни йўқотиб бошлари қотди. Жами қозилар каттаси, ҳаммасининг отаси Пир Каламушнинг ҳовлисини сўраб, сарсону саргардон, пиёдаю беармон кезиб, охийри топдилар. Эшикдан ёпирим, деб Каламушнинг катта пирларига сигиниб киришди-да, тавозе билан қўл қовуштириб туришди. Пир Каламуш тилло гардишли, аммо ойнаси дарз кетган, эскириб путур етган кўзойнаги устидан ота-болага тикилиб деди:

— Хўш, хизмат, биродари шаклдошларим?

Сурсичқон — Янгиободнинг гапдон одами тили айланмай, нима дейишини билмай гўлдираб қолди.

— Биз, сиз... ўғлимиз, биз-сиз ўғлимиз, ўқиш... топганим шу, Уёғи ўзингизга боғлиқ. Шу «чўчқани» ўқитиб берсангиз, сизга аталгани ҳали тоқчада. Биз бир қишлоқи бесавод сичқон. Умрбод дуойи жонингизни қилурмиз.

Пиримушт кўрдик, қишлоқи гўл, қўлида пул. Қўл кўкракда, бундайларга ёрдам керак-да. Сурсичқонни дардини билди, катта боши билан кичикларни назари олди. Сендан угина — мендан бугина. Худогашукр. Кўнгил хуш, ишлар беш. Сичқонбек дорилфунун толиби. Янгиободнинг биринчи голиби. Чарм шим, ялтироқ кийим, юриштиришини пўрим қилиб, марказда айшини суриб олди.

*Кўринг энди Сурсичқонни,
Тоғ йиқитган полвонни.
Мўйлов бураб қариллашни
Возиллақдай вориллашни.
Гуппайиб лунжи шишди,
Ҳам эснади, керилди.
Кенгуродай керилди,
Мақтанишига берилди...
Ларзон келин лорсиллаб,
Инига сизмай ҳарсиллаб.
Кўринг кўпдан ўздирди
Тор эшигин буздирди.
Лекин бир ташвиш қўнди*

Унинг дўлвор дилига.
Муносиб келин борми?
Хушрўй зебо улига.
Уғлидан-ку ғами йўқ,
Келин бўлсин ками йўқ.
Элга овоза берди
Ажиб боз-боза берди.
Аҳли мўмин, ҳалойиқ,
Гапга қулоқ солайлик...
Кимнинг қизи чиройлик?
Келин бўлишга лойиқ?
Сурсичқон кўчасидан,
Ута берсин солланиб,
Лекин шаҳар тарафдан
Қиз келмасин ёлланиб.
Шаҳарлик кўп сиподир,
Чўтир юзида уподир.
Алдамчи улама соч,
Тақимини уподир.
Овул қизи бинойи,
Гарчи сочи қўқийдир.
Қиличлаб, ўрмак уриб,
Ғажари гилам тўқийдир.
Гурсиллатиб ер чопар,
Тандир тўла нон ёпар.
Гов-гов қилиб говмишин
Соққангани кўрганмиз.
Рўзғор элаб боласин
Боққангани кўрганмиз.
Ва лекин куёв бола
Бўлажак катта қози.
Дўққи хотин дастидан
Бўлмасинда норози.
Унга сипо ёр керак.
Бир кўзи хумор керак...
Ларзон келин Сурсичқон
Боши қотди-ку чунон...

Боз-бозани эшитиб, овозани эшитиб, танасида хўп пишитган қизлар-ку қимирлаб қолди. Олдинроқ эр қилиб қўйган жувонларнинг ҳам эти жимирлаб қолди. Онаси озгина алқандоз, аммо ҳуснлик бепардоз, ўзи хушрўй, баланд бўй, Сичқонбекдан атиги бир синф кейин ўқийдиган Бону Сичқоннинг ҳам тушига аён берди. Тушини эрта-

лаб онасига баён берди. Ҳеч ўпмаган қизини онаси илк бор чўлпиллатиб ўпди. Қиз кўнглида ажабтовур муҳаббат кўпди...

Энди гапни ҳаммадан толиб, олифта толиб Сичқонбекдан эшитинг. Ўқишнинг зўри — толибнинг шўри экан. Сичқонбекни овсар боши, ари уясининг йўлдоши бўлиб, ўқитганининг бири кириб, бири чиқиб ётди. Айниқса, тил билмай боши қотди. Чилчўтнинг тили ордона қолсин. Олти ойга базўр етиб, еттинчи ойнинг яхши кунда бор-э деб ўқишни ташлаб кетди. Кун кетидан тун ўтди. Бек бола маишат йўлини тутди. Ҳар кун кино, ресторан, энди қози бўлиши гумон...

Қидирган йўлдош топади — топган топалоқ... Бекач Бекни топдим, Бек Бекачни топдим, у ёғи ўзларига маълум. Икки бебош, ишқи оташ бўлиб, марказ кўчаларида бир-бирига бош суяб чунонам кезишдики, оқибат безиб кетишига сал қолди. Уйтдилар, буйтдилар, нокаслик йўлини тутдилар. Кейин бирдан билишди. Товба-тазарру қилишди. Товбага ҳожат йўқ, энди ҳеч нажот йўқ. Ҳай майли «ничево» дейишди. Шошилишч тўй ғамини ейишди. Кўнғиз қизнинг отаси шохдор, онаси номдор. Ундан қочиб кирадиган иннинг нархи минг тилло. Бу маблағни топишга, айбу гуноҳни ёпишга Сурсичқоннинг авлод-аждоди тугул, ҳукмдори олий Кал Каламушнинг ҳам кучи етмас. Беярашиқ жойи шундаки, Парининг насли-насаби кўнғиз зотидан. Сичқонбекни элу овули не дейди? Қишлоғингда нима кўп сулув қиз кўп. Озиб-ёзиб неча оққуврай тагини қазиб, топганинг қора кўнғиз бўлдим демайдими? Дейди. Дейиш ҳам гапми, отаси Сурсичқон эшитса талғир пишакдай тишлаб гўштини ейди. Ҳе не бўлса бўлар, мен ҳам дунёга бир келдим, ошиқлик нималигини билдим. Улар қаёқдан билсин? Отамни отаси уйлантириб қўйган. Кўнғизбекачдай пари етти иқлимда топилмас. Устида кўйлаги гоҳ қора, гоҳ яшил товланиб, кўрганни кўзи қоровланиб, зарғалдоқ қанотлари белида, қилтиқ панжалар қўлида, воҳ-воҳ узун оёқ, ингичка шохини, қилча белли, ширин тилли, хулласки, шундай келинни қаёққа ташлаб кетади. Бекиприк кўзини ёшлаб кетади. Ана ишқий мактубидан намуна, қоғоз қоғда ётибди, юзида кўз ёши қотиб, белига гўшак ботиб ётибди. Бунақасидан ким нечта? Сичқонбек улардан бирини олиб, олдин уялиб, кейин ўз шеvasида чийиллаб ўқиди:

*Ассалом, эй ой кўнғиз,
Адо бўлдим-ку сизсиз...
Кун ботганда келсангиз,
Ой ботганда келсангиз.
Хонамиз эшиклари
Қучоғин очар сизга.
Сиздайин ширин қизга...
Ошиғингиз Бек бола
Жавоб беринг, қиз бола...*

— Ҳей аҳли Сичқон, эшитинг бошимда тожим йўқ! Бошқа иложим йўқ! Қўнғизбекач билан орамиздан қил қичқириб ўтади, бўйида бор пашша ўтса қуш жаноза бўлиб кетади. Ошиққа ёрдам, маъшукқа ёрдам, қиёмат қарзидир, савобу фарзидир.

«Хушхабар» аввал Ларзон энага, кейин Сур отага етди. Икковиниям қуш чил қилиб йиқитди. Миш-миш қишлоқни тутди. Эна ер муштлаб қаргади, ота пишқириб сўкди. Роса бақир-чақир қилиб бир-бировига захрини тўкди. Кейин тоға билди. Бирин-кетин эшитган оғаларнинг ҳам томоғига арпа тиқилди. Аввал койидилар, кейин совудилар. Сурсичқонни ўпкаси тўлиб, Ларзон келинни ой чехраси сўлиб, кўзи мўлтираб, овози қалтираб қолди. Яна Сўфиюмрон, Кўр қари сичқонни чақирдилар.

Сўфи салмоқлаб, Қори қаймоқлаб гапирди. Биров у дейди, биров бу дейди. Ахийри Сўфи маслаҳатга нуқта қўйди. Ербингак билан Қора чигиртка совчиликка борадиган бўлди. Боиси Қўнғизга ҳам узоқ қариндош, ҳам ер тешару ҳам қўшқанот, учқур зот. Совчи билан элчига ўлим йўқ. Чигиртка чириллаб, бингак «бинг» тортди. Сўрай-сўрай Шохдор Қўнғизнинг уйини топди. Шохдор Қўнғизбекач қизининг аҳволини эшитиб ўзи бежо, кўзи бежо бўлиб, йўл қараб турганди. Бингак гап оралатиб чақиб-чақиб олганини, қора чигирткани ортиқча чириллашини сезиб-сезмаганга олди. Фироқ нозини қўйди. Дову даска, боз-бозини қўйди. Кўтара қилиб тўй солди, ғам ташвиши йўқолди. Сабаби ёлғиз ўзига, ҳам аёлу қизига маълум. Қора чигиртка билан бингакни оғзи иршайиб, биттадан тўн кийиб қайтди. Ўзиям Қўнғизободда машҳур бўлган қоп-қора ялтироқ, писта пўчоқ тўн. Яна биттадан авра-астар тўнни Сурсичқондан олишди.

Сичқон сигмас инига, ғалвир боғлар думига.. Бечора ота Эшакқуртдан қарз кўтариб, тўй берди. Думбаси катта қўй берди, ҳар элни урфи ҳар хил. Икки қуда инжилиб, бир-бировидан ҳижил бўлиб маърака берди. Гала қўнғиз йиғилишиб, келинни бағрини тиглашиб, ўшаққа — таппи-тезаги кўп қишлоққа жўнатдилар:

*Йиғлама қиз, йиғлама,
Тўй сеники ёр-ёр,
Остонаси тиллодан
Уй сеники ёр-ёр.*

Ур-ре, шаҳардан келин келди. Бола сичқонлар чийиллаб чопдилар, кўча чангитиб тўйхонани топдилар. Куёвтўра қўш қанотли, шохдор зотли келинни кўтариб, бир-бировини итариб чимилдиққа киришди. Номига уялиб туришди. Келинни оёғи толди. Белига оғриқ кириб, ҳузури йўқолди. Ой қуни тўлаётир, тор қоринга сигмаган сичқонча безовта бўлаётир. Орадан зўрға уч кун ўтди. Учинчи кечанинг

қоқ белида Қўнғизбекач қумалоқдай қиз топди. Киндик кесган момо сичқоннинг гапи:

— Вой шунча бола кўриб, бундайини биринчи кўришим. На сичқону на қўнғиз, на кирпию ва тўнғиз? Худо кўрсатмасин!

Шаҳарлик сипо келин, юзида упо келин алла кўшиқни қайси китобдан ёдлаган, болани кўп кўрган, олдиндан алла айтиб юрган аёлдай овозини баралла кўйиб айта берди:

*Оппоқинам аллаё,
Дўмбоққинам аллаё.
Овунчоғим аллаё,
Кўзмунчоғим аллаё.
Алла, дейин кўзингдан
Айланайин ўзингдан.
Оёққинанг қайрилган
Энанг элидан айрилган.
Алла қўзим, аллаё,
Алла қизим аллаё...*

Орадан кун ўтди, тун ўтди, келин ўзини тутди. Ларзон келин катта қайнона бўлиб, Қўнғизбекач қўлига супрани берди. Нон қилинг, деб кун бўйи кутди. Келин уйтди, буйтди бўлмади. Нон ўрнига на умоч, на кўмач қилиб, йиғлаб уйига кирди. Бек акасига таъзим қилиб турди. Бек акаси ўзи пиширган ош, ош эмас дошни ҳам пуфлаб, ҳам туфлаб ичиб ёта берди. Бекачни ҳамма иши тескари. Қайнона қозон берди, ўт ёқаман деб этагини куйдирди. Сигир соғаман деб говмишдан ўхшатиб тепки еди. Қўли косов, бели ўқлов бўлиб қайгадир кетгиси келди. Қайга боради? Не деб боради? Бир ёқда қўрғондай Бек акаси, бир ёқда оппоқ қизи — умид юлдузи қиқирлаб кулиб турса?.. Йўқ, барибир бу ҳовлидан кетиш, муродга етиш керак. Сурсичқону Ой Ларзон рўзгорини ўзи қилсин. Ажралиш, йўқ-йўқ эрдан эмас, шу уйдан кетмоқ, мустақил яшаб муродига етмоқ керак.

Бекни Бекач буради, кўзни сузиб сўради. «Бизни улар кечирсин, бошқа уйга кўчирсин». Келин айтгани бўлди, ҳар ҳолда бахти кулди. Не бўлсаям майлида, Бекни Бекач овутсин, она қўнгли хатарда, опкетмасин шаҳарга. Кичик кулба бир чироқ, икки эчки бир улоқ. Бир декча, икки коса. Сичқонбек зўр, кўкси тўла гурур бўлсаям, куч бўлса ҳам белида, ҳунари йўқ қўлида. Энг яхшиси мардикор, лой қилади ларсиллаб, лой тепади ҳарсиллаб, топганин уйга тешир, етмаса бошин қашир. Ой ўтади кун ўтар, ҳамон бизнинг Бек бола яхшигина мардикор. Гўшт қиммат, совун қайда, шакар «самогон» ҳайдар...

Бай-бай, шундай тўкин замонда, Янгиобод томонда Қўнғизбекач нимага бошқоронғи бўлибди денг? Оқбекач оппоқ бекач келиб-

келиб шўртаккина қотган гўштга хаёли кетганини кўринг. Ҳали бу тарафларда музхонага гўшт солиб, қотириб ейиш расм эмас эди. Қотган гўшт эса анқонинг уруғи. Бек бола боши қотди, жон ҳалак хузурини йўқотди. Қотган гўшт биргина жойда, аммо хавфу хатар мўл жойда. Борсамикан? Йўғэ...

Борса келмаснинг йўлида, нақ Азроилнинг қўлида. Наймитхон деган кооперативчи сичқонбаччанинг дўконида, темир қапқоннинг тилида. Зўр бўлсанг олиб кўр, отингни солиб кўр. Қўнғизбекач қошини қоқди, кўзини сузди, ишва ипини узди. Бек акасига илтимос қилди.

*Жон акажон, жон берай,
Топинганим ўзингиз.
Сойни боғланг демайман
Ойни оқланг демайман.
Оғзимнинг суви кетди,
Хумори нақ йиқитти.
Бир тишлам гўшт қоққина
Биздан-ку йироққина.
Топиб келсангиз девдим,
Ҳолим билсангиз девдим.*

Қай йигит суйганини сим-сим йиғлатиб, бағрин тиглатиб кўяр. Сичқонбек бинойидай сумбатли. Лупадан қаралса, чўчқа келбатли. «Ҳайт» дедию кўчага чиқди. Шим-шим ёмғир ёғмоқда. Кўкда булут, уйда бекач кўз ёши йигит юрагини баттар ўртади. Кучига ишонган Бек бола қасдланиб Наймитхон томон йўртди. Ўзини-ўзи думи билан уриб, гўё отлиқ мисол дала-қирдан югуриб ўтди. Хулласки, дўконга етди. Дўкон эшигида тумонат сичқонни кўриб эси кетди. Наймитхон бошда қалпоқ, бурни ялпоқ бўлиб қўлини қўлига уриб, бошини ўнгу сўлга буриб, савдо қилаётир. Замон асли шунга боққан, кооперативчи деган нишон таққан. Олиб сотар, пулга ботар, кафти қичиб жўшиб сотар. «Топиб-тутиб келиб беш-тўрт тангани, кўнглин овлаётир янгани». Қоронғи бурчақда эса темир қапқон, ўзи гўё анди, тилида бир тишлам гўшт банди. Бор-йўғи Сичқонбек шуни олса, кейин йўқолса. Соат беш бўлди Наймитхонни кўнгли хуш бўлиб дўконни ёпди. Сичқонбек эса ичкарига қолди.

Энди гапни буёқда қолган бошқоронғи Қўнғизбекачдан эшитинг. Сичқонбекни жўнатиб, анча ёнбошлаб ётиб, Оққизни эчкиэмар хола сотиб кетган сутдан бериб ухлатиб қўйган Бекач ўзига қишлоқ келинларига таассуф қилиб, ҳали ҳеч сув солинмаган ёнғоқнинг икки палласидан қилинган обкашни бўйнига осиб, лой оралаб этакдаги дарё бўйига сув олгани, озгина хаёлга толгани, дардини дарёга айтмоқчи, кейин сув олиб қайтмоқчи бўлиб, зўр-базўр пастга энди. Об-

кашни икки палласини тўнтариб устига ўтирди. Озгина хаёл сурди. Кейин суви қирғоғини ҳам ялашга ярамай қолган дарёга қараб деди:

— *Ҳей, эна анҳор!
Тўхта гапим бор.
Кўнглимни хушилат,
Балиғинг ушлат,
Аввал бўғизлай,
Қуришиб тузлай.
Тўйиб еяйин,
Шукр деяйин.
Мастона бошим,
Рангсиз қуёшим.
Кулсин чарақлаб
Ҳей, эна дарё.
Кетма бепарво...*

Дарё ноилож сувидан бердию таққа-тақ қуриб қолишга, «луқмаи ҳалол» зотлар бошига жаҳаннам азобини солишга рози бўлмади.

— Кўнғизбекач, сен мандан хафа бўлма, тутдай тўқилма. Агар жудаям тузда қотган балиқ егинг келган бўлса, эринмай Оролга бор. Мени эса у тарафга боролмай қолганимга анча бўлган. Йўлинг тушса катта энамизга мандан, дайди боласидан салом айтиб қўй, деди-да бепарво оқа берди.

Бекач оҳ уриб ўрнидан турди, обкашни елкасига ташлаб йўл тортиди. Тошкўчада юрган, лой кўчанинг паст-баландини билмай, билсам назарга илмай кета берди. Бир томони боши қарахт, кўнгли гирён, ўзи гирён, кўзи гирён. Хаёл отига мингани йўли ботқоқ оралаб ўтиши тайин экан. Бекач илкис ичи атала, бети қаймоқлаган чуқурга тойди. Умида кўрмовди бундайин ёпишқоқ лойди. Бақирди, чақирди, хўнгради, ингради бўлмади. Оҳ, Оққизни, «духтари ёлғиз»ни ҳоли нима кечди. Кун бўйи тангрига ёлборди. Агар чиқсам деб азизлар номига жонлиг ҳам атаб юборди. Бир пайт ногаҳонда қатор-қатор бўлиб тўйдан қайтаётган чавандоз чумолилар ўтиб қолишди. Отлиқлар ўзича гаплашиб, ниманидир таллашиб, беғам кетаётди. Бекач безовта бўлиб, ўпкаси тўлиб, бор овози билан деди:

*«Қатор-қатор отлиқлар,
От бошини тортинглар.
Кўнғизбекач ўлди деб
Сичқонбекка айтинглар...»*

Шунда чавандозлардан бировининг раҳми келиб, Кўнғизни қўли-

дан тортмоқчи, лойдан бир силтаб чиқариб нарига отмоқчи бўлди. Бекач жонидан ўтган, ҳалоскорини кўп кутган бўлсаям номаҳрамга қўлини ушлатгиси, ўзича хиёнат қўчасидан ўтгиси келмади. Буни тушунган чавандоз отининг арқонини узатди, Бекач белидан боғлади. Халоскор секин тортиди. Лойдан чиқариб шўрин аритди. Ва лекин қўнғиз раҳмат ўрнига чавандозга деди:

— Ипингиз мунчаям қаттига, нозик белимни огритти...

Энди эса гапни Сичқонбекдан — Бекболадан эшитинг. Ўртакен-тнинг Наймитхони уни қўйган қапқони қурсин, ҳалиям шунча бўлди, хўжа бўлди. Бўлмаса йигит жони қил устига чиқдиёв. Ҳалиям Бекбола марказда икки-уч ой қаратэ мактабига қатновди. Шу ҳунари иш берди. Тиг ёки чўғ устида ўйнаган йоғдай сакраб уёққа ўтди. Сакраб бу ёққа ўтди. Аввал боши ёрилди, кейин оёғи синди. Бўлмади, қопқон чақимади. Ичкарида ётган, семириб сичқонлигини йўқотган қариндошларини ёрдамга чақирди. «Бу алдамчи хоин сичқон бўлса керак» деб чиқишмади. Бек бола ноилож думига рози бўлди. Ёр учун, бекачдай дилдор учун наинки бир қарич дум, ширин жонни берсанг арзийди. Ошиқ бурчини адо, думини хола қилиб от қўйди. Ёзаби ошиб қопқон, думини тишлади чунон. Роса узди тубидан. Бек айрилди думидан. Қизил қонига ботди. Куч-қувватин йўқотди. Сакраб бошини ёрган, кўз атрофи қабарган, оғзида бир тишлам гўшт, ўзи беҳуш, аҳволи ночор ёмон, кетаверди уй томон...

*Қўнғизбекач жамолин,
Кўрганини билмадик.
Ёки ҳамон йўл сарсон
Юрганини билмадик.
Ишқилиб ета қолсин,
Бекачининг васлига.
Доғ тушмасин деймизда,
Бек боланинг наслига...*

ҚУЁШ САНДИФИ

Эсселар

ОФТОБ ЙЎЛЛАРИДА СОҲИБҚИРОН ИЗЛАРИ

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм.

Бир нозик қиёс бор назлимда, ҳали айтилмаган насру назмда. Бир дам ўйлаб кўргил ва ҳаёл сургил. Наззора қилсанг гар, офтоб йўлини, унда кўражаксан Ҳақнинг қулини. Офтоб ибодатли мўминга ўхшаб, малол билмай, канда қилмай ҳар тонгда шошиб уйғониб-қувониб покланиб айтади: «Ассалоту ҳайрун минан навм, биз ҳам Муҳаммадга бўламыз қавм». Юзини буради қиблага қараб, тилагани тавоф, истаги савоб. Қиёмга тиклагач алиф қоматин, Заминга эгилиб аста, бошини қўяди — уфқ ораста.

Аё, биродар мен билан юр, кел қўлингни бер. Салом бериб Бобо Қуёшга. Зиёрат этамиз Қашқадарёни. Учиб келганимиз бу баланд тоғлар — манов Ҳазрати Султон — сўйлашгани осмон, улуғликка имон, тўлиеликка имон. Манови — Матмон — тоғлар қатидаги кўрпача тахмон. Заминнинг ёшини ўқимоқ мумкин. Чинорлар кўйнида Ҳазрати Башир, покдомон туйғудан кўшиқлар тўқир. Манов Қорабулоқ, кўшигига қулоқ сол, мўминга Худони етказур мутлоқ.

Ялтираб эрийди чўққиларда қор, пойида минг кўзли чашмалари бор. Шундан бошланади Қашқадарё ҳам. Туташади шунда Ҳисор, Зарафшон. Офтоб йўли бўйлаб чўзилган тоғ — Чақаликалон. Тахти Қорачордан токи Жом қадар, тавофга талабгор, қиблага бўй чўзиб ётар сарбасар. Ажиб бир тоғ адоғлари боғ, мавж уриб ўсади ҳар турли гиёҳ. Бари шифобахш, гўё теккан Ҳазрати Луқмон нафаси. Минг дардингга беражак дармон. Тоғ чойи, мухаллас, сунбул, заъфарон. Ҳар икки томондан тегади офтоб, бир ёғи Самарқанд, бир ёғи Китоб.

Ўртада довон бор, пурвиқор — Тахти Қорачор, салобати улуғ, Ким у Қорачор? Ҳафизу Абрўда жавоб бор: Бешинчи отаси Соҳибқиронни, лашкарин бошчиси Чигатойхонни, фарзандлари келмиш қадим Кеш томон. Бари ҳукмдору Амирул аркон. Тарихчилар ёзмиш ўшандан буён Ийжилдан туғилган Илангиз нўён. Амир Тарағайнинг падари Буркул, Амир Илангизнинг фарзандидир ул. Яздийни синчиклаб ўқисанг асли, буюк жаҳонгирнинг тозадир насли. Тахти Қорачорда яна бир ҳилқат, балки ривоятдир, балки ҳақиқат. Ҳазрат Али

минган Дулдулга атаб, Тангри тошохурни кетмишдир қадаб. Буткул маъноси шул, дини Исломни унутса шу эл, учиб келар Дулдул, Ҳазрати Али келар, қўлида зулфиқор, кофир жазосини топади бисёр.

Бургулари бордир соҳиби чангал, офтобга тик боқиб учарлар дангал. Довондан юрсангиз то Ургут томон, қадим боғлар изи бўлар намоён. О, Темур боғлари орамижондир, беҳишт боғларидан олий нишондур. Офтоб йўли тоғдир Чақаликалон. Ҳисор чўққилари бунда намоён, қўрғонли тоғ, арконли тоғ, имконли тоғ. Қоплон тушиди, Фажир унди, Етим чўққи. Аёқчи – шарбат коса тутган қадаҳчи.

Шовуз чўққисига текканда қуёш, туш кўриб ухлайди шаҳарлик фаррош. «Тахти Исо» бунда, бунда «Қизқўрғон», «Ҳазрати Довуд» гори тилларда дoston. Тешиктош, Бешиктош, Темур горини, келиб кўрсанг бўлар йўгу борини.

Демишлар шу Офтоб йўлида, тоғлар белида боболари ўтган Буюк Темурнинг, саркарда, назаркарда, соҳибқирон ва олий нишон бир илоҳий инсон Темурнинг. Эшитганим бот-бот турфа ривоят, кўрган-ним ва ҳайратли боқиб турганим бул тоғ адоғида қишлоқ Тарағай.

Тарағайнинг олмаси

Тарағайнинг тарам-тарам оқмағиз олмалари пишганда, силкит-майин тўп-тўп тагига тушганда, унутиб бор-йўқни, оч назар суқни, карсиллатиб есанг, шукр деҳқонига дейсан. Жаннатмакон тоғли Тарағай, худо берган сой, бошдан-оёқ чашма, боғ-роғ, тошни ёриб ўсган кун тегмас чорбоғ. Тилдан-тилга, отадан ўғилга ўтиб келган ноёб бир тарих, учмаган беном, яшаб келган ва ҳамон яшар барлосий қавм, зуккофаҳм, ақидаси Ислом, уломайи киром, маҳзаби Имоми Аъзам, пири баҳовуддин «даст ба кору, дил ба ёр».

Демишлар шу жойда, шу сойда яшаб ўтган боболари Темурнинг. Балки ўша номдор Амиру Буркул. Қуръони Каримни ўқиган нуқул. Ер ҳайдаб егани оппоқ буғдой нон. Экиб ўстирган оқ олма, қирмизи тарағай олма. Еганлар дармонда, емаган армонда. Ишонмасанг келиб кўр, Тарағайсой бошида Қизил олма деган жой, очиб чирой, ўша кўҳна тарихга гувоҳ, муаззам қишлоқ Баҳодир номин эъзозлаган сой – Тоғли Тарағай.

Бу овулда яшар, ўзим гувоҳ бўлган бир табаррук зот – темурий авлод, илму уммон, машойихи даврон, кўксига босиб Қуръонни, писанд этмай ўтди «қизил замонни». Аллома зотига мансуб Иброҳим хатиб, Воҳ, қандай армон, келмагай қайтиб. Кетди кетганига шукрона айтиб. Бир таскинни асрайди юрак, аққан ариқ оқмоғи керак. Иброҳим хатибнинг номи йўқолмас. Нурмуҳаммад ўғли Мулла Иброҳим. Содда таржимаи ҳол, диндор, заминдор, боғбон. Муштдай чоғидан ўқиган китоби, ёдда ҳар боби. Форсий ва туркий «Темурнома». Гилда ва дилида Каломи Шариф. Дунё тарихидан сўзлатинг унга, мозийни уларди

бутунга. Масту беҳол ошиқ, севгани Худо. Сўраб қолсангиз гар Соҳиб-қиронни, ажратиб беради яхши-ёмонни. Ўша жой – тоғли Тарағай.

Ёндош Қуруқсойни дема қуруқ сой. У қадим боболар кўриғи. Шак-каристон узумзор бунда, аргувоний бода асрашар хумда. Бир култум ют, бор дунёни унут. Нарёғи Сафилтош ва Туркиқўрғон, тошларга битилган не турфа замон. Сийпантош горига эгилиб кирсанг, қадим боболардан қолган суратлар. Куёш тақвимини ҳижжалаб ёдлар. Ҳарсангга пиширган парча нонини, душманга бермаган дин-имонини. Қояларда кўрдим Темур суратин, от миниб овлайди архарлар зотин. Адоқла Гавхона, дема молхона, қишин-ёзин яйлов, семиз бўлар гов Демиш Баҳодир бекнинг юрган мол-ҳоли. Берида Бузовут, қўл ёқасида. Бузоқлари учун кўм-кўк ўт ўсган аслида. Яна бир гап, эмас бесабаб. Бузовутда қадим мозорда ётмиш бобо юрт тупрғин ютиб, даври Қиёматни кутиб, Жаҳонгирнинг опаси. Тангри ҳар нарсани билгувчи танҳо.

Лангар ота султон Вайс қадамжоси

*Сен Султон Вайссан, садоқатинг бор,
«Ҳирқаи муборак» мукофотинг бор.
Авлиё отлигим шарофатинг бор,
Лангарим онам, имоним менинг...*

Бир ёнда Тарағай, бир ёнда Лангар. Қозони бир, меҳмони бир, имкони бир елкадош овул. Ҳазрати Лангар, «лангур» мўғулий лаҳжада «улуғ муаззам», қабр, авлиёлар ҳоки ётган жой. Тавоф талаб, зиёрат талаб Султон Вайсга макон берган, шуҳрату шон берган юрт. Унинг висолига интизор бўлиб, дилинг орзуга тўлиб, қадаминг етса гар Лангаристонга, аввало тавоф қил қадамжоларни. Супатош устида оёқ излари, Вайсил Қирон билан икки саҳоба учрашиб кўришган табаррук манзил. Бунда не-не зотилар бош эккан. Сен ҳам қўлларингни кўтар дуога. Илоҳи омин, аллоҳу акбар!..

1991 йил. Мустақил юрда дастлабки қадам Темур изларини излаган. Илмий экспедиция: «Амир Темур ўтган йўллар бўйлаб», Жаҳонгир руҳини шод айлаб, мозийга қўл чўзиб, яп-янги харита тузиб, биринчи юриш Самарқанд, Шаҳрисабз, Қарши. Оралиқда эса ТАРАҒАЙ, ЛАНГАР...

Тўхтаб қадамжони қилишиб тавоф, топишиб савоб, зиёрат этдилар хонақоҳларни. Ҳазрати Лангар. Сақланиб қолгани учта обида. Катта-кичик икки хонақоҳ ва қадим мачит. XIV-XV аср. Оғиздан-оғизга ўтган тарих. Бунда макон топимиш абадий, қуддусил сирриҳу Абул Ҳасан Ишқий авлодлари. Ишқийнинг таърифин Навоий берган. Жомийдан жавоҳир терган.

628 йил. Шайх Абул Ҳасан Ишқий (сирлари муқаддас бўлсин) Хоразмдандур. Шайх Боязид Ишқий (сирлари муқаддас бўлсин) сил-

силаси Султонил Орифин, Султон Боязид Бистомий раҳимуллохуга етар, анга тарбият қилгандур. Ўз замонида фақир аҳлининг муқтадоси эрмиш, балки машойиҳнинг пешвоси. Мурид ва асҳоби кўп, каромати ва мақомати андин кўпроқ. «Насойимул муҳаббат мин шамойилу футувват» китобидан. Лангарлик саййидлар сақлар шажара, унда Ишқий бундоқ этилмиш таъриф: «Ҳидоятул ислом, хуш феълли, ҳаёти баракали, ярқироқ чақмоқдек, булоқ кўзидай. Худонинг ишқи шаробига гарқ бўлган».

Лангар ота юртлар сараси, бир кўрганни келар ҳаваси.

1992 йил

ОФТОБГА АЙЛАНГАН БОЛА

Хайруллахон полвон хотирасига

Овулда қолганлар ёзга интиқ, унинг умиди билан яшайди. Қариқартангнинг тилагани ёз. «Худоё қиш ўлдирма ёз ўлдир, оч ўлдирма тўқ ўлдир. Пишиқчиликка етсак армон йўқ. Оқ тутга оғзимиз тегса ўлмаймиз. Кейин нарёғига Худо пошшо». Уруш ҳам ётар. Қишлоқнинг эгалари келар. Бева-бечоранинг, бола-бақранинг умиди Ёз ҳам келади. Зарафшон тизмалари этакларига файз киради. Лангартоб чўққиларидан қаралса, адоқда қатланиб ётган, гилам устига тушган бўлак-бўлак бўлиб кўринадиган Олчабулоқ, Сассиқбулоқ адирларида отомоч, ҳўкиз қўш билан ҳайдаб экилган парча буриш буғдойзорда майсалар бош чиқариб, сон-саноқсиз доналар бирин-кетин заминнинг митти сийналари каби оппоқ сутга тўла бошлайди. Булар тириклик бошоқлари. Нотанти уруш касофатига қолган гўдаклар насибаси «Деҳқонки дон сочар, ўзига ризқ очар». Ризқу насиба дондан инсон қатори бошқа жонзотлар ҳам ўз улушини олади.

Лекин хасвак деган офатнинг афтини ел есин. Лаънати бу сассиқ ҳашорат урушдан олдин ҳам онда-сонда учрарди. Энди бўлса бутун буғдойзорни тутиб кетаётир. Ўруслар уни «черепашка», кичкина тошбақача деб атаркан. Ўзиям митти тошбақа. Усти қизғиш текис ва ясси. Т ҳарфи шаклида тамғаси бор. «Тегинма» деган таққилдовчи сўзнинг бош ҳарфидан олинган шекилли. Ёнига яқин келсангиз ҳайкалдай жонсиз қотиб қолади. Салгина тегиб кетсангиз бас, ўзидан бадбўй ҳид чиқариб тўрт оёғини осмонга қилиб, кетишингизни зумдан кузатиб, қимирламай ётиб тураверади. Уруш бошланган йили ёзда бироз камроқ эди. 42-йилда шундай кўпайдики, яхлит буғдойзорнинг бошоқлари сутга тушиши ҳамона эчкиэмардай ёпишиб сўриб кета берди. Ўзиям шундай мугомбир, шундай айёрки, далага офтоб теккунча ер бағирлаб ётади. Кун қизиши билан ҳаракатта келиб, экинга ёпири-

лади. Бугдой пишигининг офтоби бутун мавжудотни олов қозонига солиб, қовирмоч қилади. Хасвак эса битта бошоққа канадай ёпишиб, каттаю кичик ризқини туя қилади. Уни далада бугдой оралаб юриб, битталаб териб йўқотиш керак, яхшиси бир чуқурга тўплаб устига керосин селиб, ўт қўймаса бўлмайди. Эҳ, жудаям оғир...

Майдон катта, одам оз, хасвак эса кўп. Сутга тўйган она хасваклар экинзор четидаги ёввойи буталар орасига кириб туғиб, кўпайиб, кейин қатор-қатор карвон бўлиб, ғаллазорга киради. Шундоғам ҳувиллаб қолган Лангарнинг бор-йўғи, очу тўқи, оёғида юрган, қаддини кўтариб тургани, майибу чўлоғи, қирқта жони бор қизалоғи, ўнта жони бор ўғлигача хасвак тергани чиққан. Йўлини қилиб, йўригини билиб урушдан қолган «катта»нинг қўлида қамчи. Сталиннинг буйруғи: «Ҳамма нарса фронтга! Хасвак деган душмани йўқотиш керак. Ҳамма ҳужумга!». Иш ҳақи — мактаб болаларига бир маҳал суюқ атала. Катталар эса 100 грамм хасвак терса, 200 грамм бугдой олади. 200 грамм бугдойни қовурмоч қилиб еб, бир кун бемалол жон сақласа бўлади. Ўлмаган қул ютади. Ўлмасликка қасам ичишган бўй қизлар, болалар эмаклаб хасвак теради. Офтоб сассиқбулоқсой даласига яқинроқ келиб оташ аланга сепади. Бугдойзор орасидан онда-сонда боши кўриниб, ювиқсиз қизғиш сочлари унниқиб кетган, гилам дўппининг йиртиқ мағзидан туртиб чиққан, жағи ва қовоғи ич-ичига ботган, тиззаси тешилган, бўз иштон, этаги узун итёқа қўйлак кийган 9-10 ёшли болакай бир қўлида шиша, иккинчи қўли билан шиша оғзини бекитиб, кесақлар орасида нина қидиргандай хасвак қидиради. Киприги нур эшиб, кўзлари ер тешади. Вой энағар, бу хасвак дегани Мاستон кампирнинг патак сочлари орасидан бит қидиргандан ҳам оғир-а. Йўқ барибир тераман. Бир шиша терсам, бир ҳовуч терсам, бир ҳовуч бугдой. Бир чўнтак қовурмоч, Опам ҳам теради. Яна бир чўнтак. Уйда хурсанд бўлар бедармон она.

Чўққилар ортида ухлайди шамол. Дала эса қизиган тандир. Оқариб боради оҳиста. Боланинг кўзи ерда. Хасвак қаерда? Оқариб кетади кесақлар, хасвак қани? Қани, энағар? Каттариб кетади боланинг кўзи. Бутун тани-жони айланар кўзга. Шундоқ йирик кўзлари билан ютмоқчи бўлади офтобни. Анов бедил тоғларни ҳам. Этақдаги бемажол дарёни ҳам. Ҳарсиллаган бугдойзорни ҳам. Вой, ҳаммаёқ бунча ёруғ. Кўзларим қани? Увоққина бола, ҳолсизгина бола, қонсизгина бола, тилида савол, йиқилар беҳол. Онажон, қани хасвак, қани қовурмоч?

Беҳабар дунё, бебахт болалик. У қаердан билсин, билса нима қилсин? Кекса отажони Новосибир ишчи батальонида дарахт кесатуриб белидан ёғоч босиб, гариблар шифохонасида анграб ётганин. У қаяқдан билсин, қўшиқ айтиб жангга жўнаган хонанда ва созанда акажони шерийгит Ботиржоннинг узоқ Украинанинг Луцк шаҳри яқинидаги бугдойзорда немис ўқидан йиқилиб, этиги қўнжида доим олиб юрадиган най қон билан тўлиб, шафақдай қизариб ётганин? У

қаёқдан билсин, чўлоқ почтачи Амир акасидан келган бедаво қорахатни касалманд онага беролмай, күйиб ётганин. У қаёқдан билсин, қишлоқдаги энг саводли одам — ён қўшниси, болажон мактаб директори Юнусхон аканинг қишлоқ совети раиси Лазизхон шўрога гап қайтариб, болаларни бир-икки кунга даладан озод қилмоқчи бўлгани учун «халқ душмани» «ёрлиги»ни олиб бегуноҳ қамалиб кетаётганини? Қаёқдан билсин шўрлик болакай?

Этақдан эса жонхалак опанинг мунг ва титроқ аралаш қичқириғи боланинг беҳуш танасини зор-зор қидиради:

— Увв, Хайрулла, Хайруллажонув, укажоним!!!

ТОШБАҚА ЕГАН УРУШ

*Ўзбекистон халқ таълими аълочиси марҳум
Норхўжа полвон Сатторхўжа хотирасига*

Катта ўғлини урушга, кейингисини тоғ ортидаги Улус тарафга машоқ тергани жўнатган Ойша кампир чолини кечадан бери тактак — ёввойи арпа тергани тоққа кетиб, келмаётганидан хавотир олдида, дастурхонда қолган сўнги бир бурда нонни олиб кўзига суртиб, етти ёшли кенжатай ўғли Норхўжага берди. Кейин деворга илинган от тўрвани қўлига тутқазиб тайин қилди:

— Болагинам адоқдаги Қалқама қишлоғи йўлини биласан-а. Ўтган йили боргандик. Қирма-қир юриб ўша овулга Мадихон поччангникига борасан. Поччанг яқинда тошбақа қабул қиладиган ширкат очганмиш. Бир хуржун тошбақа териб берганга бир кило ун бераётганмиш. Болам оғзимизни очиб ўтираверсак очдан ўламыз. Нонни кета-кета еб олда, зипиллаб қирдан тошбақа териб кет. Поччангни феъли нозик. Куруқ қўл билан бормаганинг маъқул. Кейин опанга айтгин, очқаб қолдик дегин, отамни икки-уч кундан бери дараги йўқ, дегин. Беш-олти кун ўша ёқда туриб, тошбақа териб, топширгинда 3-4 кило ун йиққин. Хўпми, болам.

Тошбақа сўзини эшитиб Норхўжанинг эти жунжикиб, товукбадан бўлиб кетди. Азалдан бери уни ёмон кўрарди. Тирноқлари бирам хунук. Ўзидан атиги 2 ёш катта Абила-Нарзуллахон оғайнисининг айтишича, тошбақа тишласа оқ эшак ҳанграмагунча қўйвормас эмиш. Ушлаб халтага солаётганда тишлаб олса-чи? Йўқ, йўқ у тошбақа теришни эплолмайди. Айтгандай поччаси тошбақани нима қилади? Унинг гўшти ҳаром-ку. Наҳотки шундай мулла поччаси тошбақа гўшти еса?

— Она, поччам тошбақа гўштини нима қилади?

— Эҳ, нимасини сўрайсан болам. Поччангни бир татар ошнаси бор эмиш. Ўша тошбақа косаси орасидан лаҳм гўштини айириб олиб

ичини тозалаб, тузлаб қотириб, уруш бўлаётган тарафларга жўнатар эмиш. Бор болам, бир-икки кунда бир халта терсанг ҳам наф. Шудгор тарафда кўп бўлади.

Норхўжа бирпас ўйланиб қолди. Бормайин десаям бўладию, уч-тўрт кундан бери тўйиб нон егани йўқ. Ўтган йил борганида опажони роса шириликлар билан сийлаган. Бирдан оғзидан суви келиб қилт этиб ютинди. — Майли, майли, — дедию халтани бўйнига осиб, оёғига шапатилаб йўлга тушди. Онаизорнинг кўзига ёш тўлиб, ҳозир шу ёш ичига бутун борлиғи билан ғарқ бўладигандай жойида бир қалқиб тушди.

Норхўжа тенгқурларидан пишиқ ва полвон жуссали. Бора-боргунча уватлар ёқалаб, жар тағларини кўриб, ўнтача тошбақа териб халта-сига солди-да, пешинга қолмай опасиникига кириб борди. Опаси Мухаррам унинг қўлидан халтасини олиб бир четга кўйди-да «Айланай, ўргулай ўзимни йўқлаб келган полвон укамдан», дея қизариб кетган юз-кўзларидан чўлп-чўлп ўпиб, уйга киргазиб қорнини роса тўйгазди. Онасининг тайинлаган гапини эшитиб бефарзанд опа роса қувонди.

— Майли, айланай, бизникида юравер. Тошбақа териб келсанг поччанг дафтарга ёзиб, сенгаям ун беради. Вой айланай, ўзимнинг нонтопар укамдан!

У эртаси куни тошбақа қамалган омборни кўрди. Вой бу, ана томоша. Ичида ҳар тошбақалар борки салкам сандиқдай келади. Аҳмадулин — Аҳмад обзийларнинг қассоби экан. Обзий ҳар куни бир ароқни ичиб олиб, кун бўйи тошбақа сўяр, худди балиқ сўйгандай қатор қилиб териб тузлаб қўяверар экан. Кейин ёғоч бочкага солиб Яккабоққа поезд бекатига олиб кетишар экан. Норхўжанинг иши юришди. Ҳар куни эрталаб қорнини тўйгазадию кетади. Чошгоҳга қолмай халтасини тўлдириб қайтади. Ҳали бу пайтда бошқа болалар тошбақа тергани энди уйдан чиқаётган бўлади. Норхўжа ҳисобига йиғилган ун ўн килога яқинлашиб қолди. Бу яқин атрофда тошбақа қолмади ҳисоб. Тошбақа териш дарёдан тош териш эмас. У терилмайди, пойлаб ов қилинади. Бу дала тошбақаси шундай ҳушёрки, узоқдан одамнинг шарпаси эшитилди-ми, бирдан ўзини панага олади. Норхўжа эса шовур қилмай бориб таппа босади. Бугун у узоқроққа Монис яйлови тарафга боради. Бугун чиқиб келса бас, эртага уйига қайтади. Онасини соғинди.

Монис яйловга эртароқ этиб келиб кун ёйилишини кутди. Офтоб ёйилмаса, тошбақа кўпам уясида чиқавермайди. Марзага минг қўйли бойдай ёнбошлаб, офтоб ёйилишини кутиб ётади. Кўндаланг тушган Ҳезалак адирлари ортидан биров туякўз ойнага қарагандай офтобнинг боши кўринди. Унинг тўғрига кетган чўзинчоқ нурлари сойдаги Норхўжани «кўрмай», тўппа-ўғри кун ботишдаги Ҳисор чўққиларига бориб урилди. Чўққи бошидан хира туман кетиб, тоғ-тошлар нурга чулғанди. Худди шуни кутиб тургандай чўққи белидан бир бургут кўтарилди-да кумушга ботирилган нур орқали бўйлаб кун чиқиш тарафга

сузиб кетди. Ким билади қаёққа? Ёруғлик эса жуда секин чўққини забт этиб, пастга эна бошлади. Эҳ-ҳе, ёруғ Норхўжани топганча қанча вақт бор. Унгача бир мизғиб олса бўлади. Тошга тошбақа тўрвасини қўйиб ёнбошлади. Кейин чалқараман ётиб, уйку элитди. Қанча ухлаганини билмайди, тушига онаси кириб зорланиб турганмиш.

— Тур ўрнингдан болам, тезроқ турақол, қара нарёқдан қир ёниб келаяпти. Ҳозир усти бошингга илашади.

Тураман деса кўкрагидан алла нарса босиб сира қўйвормасмиш. «Дод-вой» дегани овози йўқ. Бир пайт кўрсаткич бармоғи чимиллаб оғриб, вой-войлаб ўрnidан туриб кетди. Қараса калтагина илон билтанглаб қочиб кетаяпти. Бармоқ учига тиши ботган, илгари ит тишлаганда шундай бўлганди. Бирпас ўзини йўқотдию дарров ўнглади. Йиглаб ўтирган билан кимсасиз далага ким ҳам еларди. Дод-войингни ким ҳам эшитарди. Бирдан отасининг айтгани ёдига келди. Илон чақса нарёғидан қисиб боғлаш керак. Токи захар тарқамасин. У жонҳолатда тўрвасининг боғини суғуриб олиб бармоғининг икки жойидан боғлаб, халтасини қўлтиғига текиб опасиникига чопди. У гираширада эътибор қилмай бўй-бастини тупроқ ичига кўмиб ётган илоннинг ёнига ётгану кейин уйкусираб ағдарилган ва қўлини уриб олган. Илон эса илкис кўзголиб бармоғидан тишлаган эди.

— Опажон, ўлдима илон чақди.

Муҳаррам опаси уни кўриб шундай қичқирдики, бутун Қалқама сойи зириллаб кетди.

— Ҳой одамлар, Норхўжани илон чақди. Укамни илон чақди.

Бирпасда ҳовли одамга тўлди. Аҳмадулин ўткир пичоқчасини ароққа ботирди-да, ярани «қўшув» қилиб тилди-да ҳовлидаги боғлоглик отни мингаштириб, ўрис дўхтирга жўнашди. Бахтига дўхтир уйида экан, доридармон қилди. Оғриқ пасайди. Тунда эса зўрайди. Мадихон поччасининг илон аврайдиган дуохонлик одати бор эди. Ярим тунгача тинмай дуо ўқиди. Алламаҳал экан. Норхўжа кўзини очса, пойгакда ўша калтамор илон бошини эгиб турибди. Поччаси унга бир нималар деб уч марта бошини силади. Илон секин ерга бош қўйиб жон берди. Ёпирай, ёпирай, дея Норхўжани уйку босди. Шу нотинч кеча Норхўжа онасининг тушига ҳам ёмон бўлиб кирди. Она шўрлик тонгда келганда Норхўжа бироз ўзига келиб кўзини очган, нима бўлганини эслолмай шифтга тикилиб ётган эди.

— Вой болагинам, тошбақа териб нон топаман деб кетган болам, онанг ўлсин-а, нима бўлди сенга, полвонгинам.

— Ҳеч нарса, ҳеч нарса бўлгани йўқ! Тошбақа тишлади. Ярим кечага бориб қўйворди. Она, ўн кило ун йиғдим!

Унинг оғриқ азобидан киртайган кўзларидан ёш тўлиб чиқиб, бирдан қовоқ атрофини тўлдирган, кейин ундан ҳам ошиб, онасининг уйини, кейин бус-бутун қирларни ва бора-бора жамики борлиқни ўз домига тортиб бораётган эди...

ПУПАКЛИ АЗИЗ

(«Қушлар ибрати» ҳикоялар тўпламидан)

«Ер юзидаги барча ҳайвонлар ва қушлар ҳам Сизларга ўхшаш ум-матларимдир». (Қуръони Карим. Анъом сураси. 38-оят).

«Ерни ўлик ҳолда кўрасан. Агар биз унга сув туширсак, ҳаракатга келади ва катталашади ва ҳар хил чиройли нарсаларни ўстиради». (Ҳаж сураси 5-оят).

«Биз шамолни булутларни қўшиш учун юбордик ва осмондан сув тушириб, Сизларни сувга сероб қилдик». (Ҳижр сураси 22-оят).

У энг танҳо, энг якто ва энг бешерик. Аммо исмлари бисёр. Боиси ҳар нега Қодир — Қодирул мутлоқ. Ҳар нарсадан пок.

У Қаҳҳор номи билан ҳукм этиб, Шамолга ишора қилди. Шамол эса Само булутларини бир-бирига қўшди. Шундай қўшдики, булутлар ўкириб юборди. Аслида бизга улкан ва лекин Унинг кўзига ҳеч бўлиб кўринадиган Замин ҳам титраб-қалтираб кетди. «Кўрққанинг яхши. Аммо неча марта кўрган бўлсанг ҳам ҳар сафар яна янгидан титраб-қақшашингни қўймайсан. Худди гуноҳқор болаларингга ўхшайсан-а Замин», дегандай писанда қиларди Қаҳҳор. Бўлмаса мана буни сини кўр, дегандай бир бўлак оловни ерга ташлаб юборади у. Каттақон ҳарсанг биқинида бош кўтариб, ёшгина кўнгли улкан ҳарсанг ҳайбатидан эзилиб яшаётган бир туп арча нола қилаётганди. Яшин ҳарсангни сариёғ кесгандай тенг бўлиб ташлади. Арча болага Худо берди. Агар ҳарсанг шу туришида абадий турса унга сира кун йўқ эди. Нима бўлганига тушунмай бир силкиниб олдию, ёриқ орасига тушди. Вой-ву қандай яхши! Ана осмон. Ана булутлар ортида барибир Қуёш бор. Энди арча бола шундай зўр бериб ўсдики, қоянинг баҳайбат елкаларини арча шохлари бамисли сумбулсоч бўлиб тутиб кетди. Энди бу қоя бамисли ерга эгилиб таъзим қилаётган тош момаю, елкасига ёпишиб ўсган арчалар сочига чирмашган пупақлар каби кўринди. Бу манзил айни кунда Чироқчи туманидаги Гавхона қишлоғида «Пўпақли азиз» номи билан машҳур зиёратгоҳ бўлди.

АНТИҚА УЯЛАР

Булутлар Қаҳҳорнинг раҳми келсин, дея дув-дув ёш тўқдилар. Замин қотайиб кетганди. Тошдан-да қаттиқ. Муз унинг авра-астарига ўтиб кетганди. Булутлар эса яна йиғлади. Ўкириб-ўкириб, сим-сим... Ернинг чопонидан ўтиб кетди у. Ич кийимлари ҳам жиққа ҳўл бўлди. Мулки борлиқнинг у ер, бу ерида ер силжиди. Қир ва тепалар кўчди. Жар бўлди. Дарё тўлиб тентираб оқди. Юрган йўлларида қирғоғини ювиб, йўқ жойни йўниб, жар қилиб кетди. Одамлар ваҳимадан қал-

тираб, ночоргина уйларига чопдилар. Солиҳ бандалар Ё Қаҳҳор, ўзингга топинамиз, дея имон келтирдилар. Узоқ йўл юриб қайтган ёки шу ерда қишлаб қолган қушлар бола кўриш ниятида жуфтлашиб қўйишган ва «Ижрокўм»га уй олиш учун ариза беришган ва Ижрокўм уй қуриб беришга қурувчи ҳам, маблағ ҳам йўқ деб турганди. «Уйларни биз ўз тумшугимиз ва ўтқир тирноқларимиз билан қурамиз, фақат жой ажратсангиз бас», дейишди қушлар.

— Ҳе жой қаёқда? Ҳамма ёқни қуш босиб кетган. Туғилишни чеклаш керак. Биз фақат ногиронларга жой берамиз.

Начора? Яратганнинг даргоҳи кенг. Излаган имкон топади. Жар чумчуқ ва жар қалдирғоч чуғурлаб хабар тарқатди? «Ўтган йили йўқ эди, бу йил анови дарё қиргоғидан қир учиб кетиб жар тушипти. Юринлар ўша жойдан ўзимизга уя ясаймиз. Ҳар томони қулай, сувга яқин, одамдан узоқ, беҳавфу хатар жой. Жар чумчуқ изидан шу яқин атрофда қишлаган сариқ тумшуқ сариқ оёқ жангари жони сабил майналар, изидан Оҳангарон кўмиридай қоп-қора, аммо оқ бўйин зоғчалар чағ-чаглаб учиб келди. Аввал беандиша майналар ўрнашиб уя қазिशга тушди. Уларни бирлашишга тараф йўқ. Кейин эса шошилмай зоғчалар ўрнашди. Камгап, меҳнаткаш, чағ-чағлашдан нарига ўтмайди. Булбул бўлишни эпюломмаган майналар эса бировга ёқса-ёқмаси бидирлашдан чарчамайди. Чумчуқлар пастдан ердан атиги ўн метрча баландликда, яъни биринчи қаватда қолишди. Катталар иззатда, кичиклар хизматда. Энг пастдаги ертўлада эса кўп йилдан бери Найзахон исмли жайралар авлоди яшайди. Бу ердаги илонлар ҳам уларга халақит бермайди. Келгинди чумчуқларнинг чирқиллаши захкаш ер тагида ётган илонларни этини жимирлатиб, лабини ялаганча тамшаниб қўйган бўлса, ажаб эмас.

Янги жарни Хут ойида кўргандим. Савринг бошида келиб Жарга ўрнашган меҳмонларни уйлари билан табриклаб қўйдим.

ҲАЙРАТИМНИНГ ДЕГАНЛАРИ

Бу ерда туриб кўрган ва ўйлаганларимни ҳайратим сўқмоғидаги мўъжизалар дегим келади. Бунгача олдин битта ҳолатни ҳис қилганим ҳамано қойил қолгандим. Очиғи, мен қишлоқдошларимга ҳавас қилман. Тўғриси, уларга қойил. Сабабини айтсам, балки сиз ҳам бош ирғаб қўярсиз. Лангар Ота қишлоғида балки минг йиллардан буён ҳўжа уруғи вакиллари ташқари 90 бовли ўзбек элатининг 15 дан зиёд ҳақиқий рўйхатга кирган уруғ вакиллари девор-дармиён қўшни қудағай, қариндош бўлиб, аҳил яшаб келишади. Бунақаси эса ҳамма қишлоқда ҳам учрайвермайди.

Ҳозирги ҳайрат эса тасодифда имконият топган жонзотлар мақтовига бахшида. Янги Қушхона ёки янги Жарда кейинроқ йигирматача

кўк қарга 4-5 та гуррак, бор-йўғи иккитагина сассиқ попушак ҳам кўшилипти. Эрталаб офтоб чиққанда ва намозгар пайти улар бир-бирига навбат бермай шундай сайрайдики, нақ Чиял бозорининг ўзгинаси. Бола очганидан кейин эса бир лаҳза ҳам тиним билишмайди улар. Болам-бўтам демоқларди одамзотда ҳам кучли. Ёлгончи дунёни ёлгонга тўлдирган ҳам бола-чақа ташвиши дейди баъзилар. Лекин одам боласи ҳар недан азиз ва мукаррам. Унинг ақл машъали бор. Бироқ бу машъаладан айрим кишилар фақат ўз оёғи остини ёки емиш келадиган сўқмоқларинигина ёритишни ўйлайди. Қолганини ширин сувли тана нимани тусаса, ўшанинг амри билан яшайди. Ширингина иссиқ жон ҳақиқий ҳаёт боқий дунёда эканлигига ва бу ёлгончи дунёга одам боласи ўша дунёга сафар олдидан синовга жўнатилганини Улуғ Калом ҳар қанча такрорласа ҳам Шайтоннинг кўчасига бош ургани, урган. Қушларнинг йўриғи бошқа. Тўғри, уларга ҳам қилган гуноҳлари учун Қиёмат азоби бор. Лекин бу азоб инсон азобидан минг чандон енгил ва осон. Сабаби — қушлар бемашъала бўлса ҳам Яратганнинг амридан ташқари ишларни қилишга қодирмас. Кўринг бу — қушлар ибрати. Улар уруғчиликни билмай бир жойда бола очиб кўпаймоқда. Уларнинг йиртқич қушлари ҳам ожизларини бир бошдан қириб юбормайди. Қорни ва кучига яраша истегъмол қилади. Бу ерда битта «Дом»нинг бирор бир қаватида бўлмасин ҳамма бир-бировини яхши танийди. Шаҳардаги «домдош»ларининг тамом тескариси. Энг пастдаги чумчуқнинг уясига илон кирса майналар дарров хабар топади. Уларни ҳам кучи етмаса зоғчалар етиб келади. Улар ҳам қутқара олмаса, қирғийларни айтиб келишади. Қирғийлар-ку аслида учиб кетаётган чумчуқни ҳавода тутиб ейди. Майлида кўзингни бегона қуш чўқиганидан кўра...

Яна бир ибрат. Ўзбек қишлоқлари обод. Одамлар тез кўпаймоқда. Кўз тегмасин! Лекин одамларнинг феъли қизиқ-да. Дуч келган жойга уй қуриб кетаверишади. Сойга ҳам, қирга ҳам, сув омбори ўзанига ҳам, жар остига, қоя тошлар биқинига, қатта қувватли электр симлари остига, заҳар дори сепадиган тайёрагоҳ атрофига ҳам. Молхонаю бодробхоналарни ариқ дарёлар ёқасига ҳеч ўйламай қуриб ташлашади. Кейин келадиган офатдан хабари йўқдай. Инсоннинг бошига келадиган балою офат унинг билиб-билмагани оқибатидан. Янги қушхонадаги қушлар нега адоқдаги дов-дарахтлар қўйини танламади? Бу жойда қушлар бола очаётганда қаттиқ шамол бўлади.

— Нега пастқам буталар шоҳига инларини илиб қўйишмади?

— Қанот тақсимотига етиб улгурмаган илонлардан кўрқишди.

— Нега қишлоқдан четда?

— Ҳадемай бу атрофдаги боғларда мева-чевалар пишади. Қуш болалар эса дармондорига ўч.

— Ҳақкалар баланд танали дарахтлар шоҳида ин қуриб бола очмоқда. Нега бу қушлар жардан уя қазиб кун кечирмоқда?

— О, бу ертўла уйчалар ҳаммасидан мазза. Ёгин-сочин ўтмас, иссиқ-совуқдан пана, қишда илиқ, ёзда салқин.

— Нега қишлоқ ичидаги жарликда фақат чумчуқлар, бу ерда эса ҳар турли?

— Бу маконга айри чўпли (рогаткали), айри путли дадар болаларнинг қадами етмас.

— Турли катталиқдаги қушлар бу баланд жарда болаларини қандай учирма қилади?

— Пастдаги ҳовор майдонда доимий ўсиб ётадиган ўт-ўланларни кўрпача бўлиб ётганини кўринг. Беихтиёр улар устига тушган парранда жон сақлаши осон.

— Анови жар бетига осилиб тушган қайрағоч томирлари худди илоннинг ўзи.

Ҳа буям бир рамз, кўзтумор. Тириксан, яшаб қолмоғинг учун ҳамиша огоҳ бўл!

Эҳ қушлар, қушлар, улар ҳаммасини олдиндан билишар экан-да.

— Йўқ, улар билишмайди. Улар Яратганнинг буйруғига қатъий амал қилишади, холос.

ЭРКИН ЛҶЛИ ДУНЁ КЕЗАДИ

Лўлилар ҳаёти билан қизиқмайдиган одам кам топилади. Улар ҳақида ҳамиша нимадир билгимиз келади. Бироқ... Бир муҳбир оғайним бор. Лўлилар тўғрисида кўп нарса билади. Нега ёзмайсиз десам бирортаям лўли газета ўқишни билмагач, ёзгандан кейин уйига бориб ўқиб беришим керак, кошки улар уйда ўтирса, дея унамайди. Қайсики даврада лўлилар ҳақида гап кетса, ҳеч ким безътибор қолмайди. Муносабат масаласида эса 3-4 гуруҳга бўлиниб гап талашади. Бировлар уларни ҳадеб алдоқчи риёкор деб гижиниб нафрат билан гапирса, бошқалар эса лўлиларнинг азалий урф одати-тиланчиликда, уларгаям қийин, дея раҳми келиб гапиради. Бошқа бир гуруҳ эса уларни бутунлай «текинхўр» деб қораламоқчи, бошқаси эса тамоман оқламоқчи бўлиб ўзаро тортишувдан чарчамайди. Биз ҳам ушбу ёзганларимиз орқали лўли биродарларимизни бутунлай оппоқ қилиб қўйиш ёки қоралаш фикридан йироқмиз. Холис ният шулким улар ҳақида баъзи мулоҳазаларни баён этмоқ, холос. Ахир улар биз билан ёнма-ён яшамоқда...

Икки дунёингиз куймасин

Ҳангоматалаб кишилар айтишади: Лўлининг мозори бўлмайди. Ўликни чодир ичига кўмади ёки сувга оқизиб юборади. Ёки Лўли аёлга уйланиб бўлмайди, кишининг икки дунёси куйиб кетади, лўлилар никоҳ пайтида тан маҳрамликка қабул қилиш ҳақида сўровни

йигитдан эмас, қиздан сўрашади. Шундай саволлар билан қизиқиб мулла Бахтиёр лўлидан сўрадим. Бахтиёр бобо 75 ёшда, Қарши шаҳри яқинидаги Шайхали қўрғонида лўли маҳалласида истиқомат қилади. Ўзининг айтишига қараганда, ёшлигида исломга кирган. Йигитлик пайтида тўйларда гуркираб олишган. Бахтиёр бобо ҳикоя қилади:

— Биз асли мугатлармиз. Ота-боболаримиз Арабистон даштларидан буёқларга келиб қолган. Тўғриси айтсам, ўз аслига, ўз наслига, ота-боболарининг урф-одатларига садоқатда бизнинг лўли элига тенг келадиган элни учратиш қийин. Қаранг, уй-жойларимиз ҳеч кимниқидан кам эмас. Бироқ тиланмасак қорнимиз тўймайди. Чодирга чиқиб яшамасак, касалланиб қоламиз. Аёлларимизнинг кийим-бошига қаранг, сира ўзгарганми? Қадимда қандай бўлса ҳозир ҳам шу (Ўйлаб қоламан, лўли аёли Шўро истибоддини четлаб ўтиб, бирор мода таъсирига берилмапти-я). Энди бояги гап-сўзларга келсак, лўлининг мозори бор. Мусулмонча қилиб ўлик кўмамиз. Никоҳ ва суннат тўйларимиз ҳам сизларникидай. Лекин гапни дангалини айтганда ўртоқлашганимиздан кейин лўлигимизга пугур ета бошлади. Лўлиқидан фақат тиланчилик қолди, халос. Ёшлигимизда қиш бўлса бир қишлоқда, ёз бўлса бошқа бир овулда яшардик. Аниқ манзилимиз бўлмагач, тайинли мозоримиз ҳам йўқ эди. Иккинчи гапингизга келсак лўлиям одам, у билан ҳам турмуш қурса бўлади. Мана, йигитларимиз дунё кезиб ҳар хил миллат қизларидан хотин олиб келиб яшашаяпти-ку. Дангали гап, бизнинг аёлларга қуллуқ ва қойил. Улар ҳар қандай шароитда ҳам ифатини-номусини сақлай олади. Эътибор беринг, бизнинг қиз аёлларимиз қишлоқ ва овул кезиб, уйма-уй хайрсадақа йигади. Уларни беҳавф-хатар юришини ким кафолатлайди? Демак, улар ўзини-ўзи ҳимоя қилиб, зарур нақлни «ижод» қилишган: «Бизга тегинганни у дунёси ҳам, бу дунёси ҳам қуйиб кетади».

Дарёларнинг ул юзида оқ чодир

Болагимизда қишлоғимиз адоғига дарё бўйига лўлилар кўчиб келиб, оқ чодир тикарди. Сел тошқин пайти ўтиб, тахминан баҳорнинг ўрталари бўларди. 20-30 та бақувват хангилари, шунча сонли катта-кичик итлар ҳам уларга ҳамроҳлик қиларди. Қиз-аёллар эртдан кечгача «овлагани» кетар, эркаклар эса ҳар хил ўчоқларда ўт ёқиб, тарақа-туруқ қилиб мисгарлик, заргарлик, чегачилик қилар эди. Қўли гул усталар ҳар турли тақинчоқлар — узук, сирға, билакузук, зеби-гардонлар ясаб берар, аёллар эса уларни олиб, қишлоқ аёлларига пул ёки нонга айирбошларди.

Момоларнинг айтишича, лўлилардан олинган заргарлик буюмлари унчалик рангдор ва ҳашамли бўлмаса ҳам пишиқ ва чиройли бўлар экан. Яна бир муҳим томони лўли усталар чодир олдида ўтириб олиб тешилган пақир ёки тоғора, офтоба ёки қумғон борми, лаган, чойнак

ёки пиёла борми озгина пул эвазига дарров чегалаб, бутун қилиб берарди. Назаримда ўша пайт берилган садақа нонни ҳалоллаб еган кўри-нади. Кейинчалик магазинларда уй-рўзгор буюмлари, заргарлик ма-тоҳлари кўпайиб кетиб, лўлилар хизматига эҳтиёж қолмади шекилли мисгар, заргар лўлиларни ҳеч ким эсламай қўйди. Кейинчалик кўрдим, лўлилар дарё бўйига келиб оқ чодир тикар, аёллар азалий олати уйма-уй юриб тиланчилик қилар, эркаклар эса кучукча эргаштириб жайра овлагани чиқар, вақтихушлик ва танбаллик билан кун ўтказар экан.

Бизлар емаймиз, улар бошқа тоифа

Бир ошнаимиз айтиб қолди: — Кўй-эчкиларимни ҳайдаб, Қаровултепа ёнбағрига чиққандим. Бир тўда лўлиларни ораларида ҳатто кичкина болалари ҳам бор, жайра ови устидан чиқиб қолдим. Улар нега бунча жайра гўштига ўч. Умркул лаққининг гапи тўғрими? Жайранинг оёқлари худди чақалоқнинг оёқчаларига ўхшайди. У дуойи-батта учраган одам боласи эмиш. Гўё ўша касофат махлуқни ер юзидан йўқотиш лўлилар зиммасига тушган эмиш. Энг ёмони бу яшовчан жонзотлар қанча кўп овланса шунча тез кўпайиб кетармиш. Не-не ёввойи жонзотда бир донаси ҳам йўқ, уларни ҳар бирида камида 500 найза бўлатуриб жайра кўпаймаса чувалчанг кўпаярмиди? Лўлилар овласа бир йилга қанча овлар эди? Кузатиб турдим, жайрани овлаш ҳам қийин бўлар экан. Уларнинг уяси ер бағирлаб 20-30 метр чуқурлаб кетган. Баъзида жайралар зўрлик билан тулки, товушқонларнинг уяларини эгаллаб олишар экан. Хулласки, лўли йигит гуржи кучукчасини яхши гапириб, мақтаб-мақтаб уяга киритиб юборди. Ўзи эса поезд яқинлашаётгани хабарини билмоқчи бўлиб релсга қулоғини тутиб кўраётган соқов кишидай қулоғини ерга тегизиб гуржининг овозини қидира бошлади. Гуржи уя бўйлаб қидириб бориб, жайра ёнига етгач бетўхтов ҳураверар экан. 4-5 метр ер тагидан келаётган овозининг тўғрисида камида икки одам сизгадиган қилиб пастга қараб қудуқ қазигандай қазиб, нақ жайранинг устидан чиқиб, тутиб олишар экан. Бундай ишларни жудаям фирибини олган шекилли, каска лўли овга бош-қош бўлаётган экан. Кайвони олдида бориб ҳорманг, бор бўлинг деган киши бўламан.

— Қани ака, нима ташвиш, — дейман жўртгага.

— Ай, бу бир овда ака (кекса лўли ҳам ёшларга «ака» деб мурожаат қилишни хуш кўрарди).

— Шунинг гўшти сизлар учун ниҳоятда ширинда-а, еб турмасаларингиз сира бўлмайди шекилли.

— Ҳе қаёқда ака, ўзингиздан қолар гап йўқ, бир томони тирикчилик. Бир ўзбек ошнаимиз «заказ» қилувди, аёлининг ошқозони касал экан, шунга яқвоя даво бўлади деб, табиблар айтишган. Зарурат учун икки ой қидириб, бугун топдик. Топганимиз чин бўлсин. Бизлар

ўзи бунинг гўштини мутлоқа емаймиз. Ейдиганлар бошқа тоифа. Дориликка ушлаймиз акай, дориликка.

Худди шу пайтда ҳандаққа тушиб кетган икки овчи йигит 20-25 кг келадиган жайрани бўйнидан маҳкам бўғиб кўтариб чиқди-да, кўйдай ётқизиб, сўйиб юборди. Жонсиз жайрани парт қилмоқчи бўлиб найза чобиқларини тортиб-сугуриб улоқтира бошлади. Ерга тушаётган найзаларни эса жуда мазали бўлса керак болалар териб олиб, баданига қадалган тарафини чайнаб-чайнаб илик сўргандай, сўриб чайнай бошлади. Бунни кўриб мен кайвони лўлига юзландим, «бу сизлар емасдиларинг-ку» деган маънода. Кайвони бироз изза бўлди шекилли янада қорайиб кетди. Болаларни узоқроққа қувиб юбориб, изоҳ берди: «Нима дейсиз, отажон булар баччада, бачча ниманиям фарқига борар эди?...».

Эркин лўли дунё кезади

Илгари замонда юрма-юрт кезиб кўчиб юриб яшаган лўлиларнинг болалари бугунга келиб ўртоқлашган, шаҳарларнинг биқинларида бойвачалардай яшашмоқда. Республикамиз фуқароси сифатида барча имтиёзлардан тўла фойдаланмоқда. Қашқадарё лўлилари ҳам шаҳарларда, йўлдош кўрғонларда, туман марказларига яқин жойларда истиқомат қилади. Биргина номаъқул томони улар болаларини мактабда ўқитишмайди. Болалар каттариб, ўқиш-ёзишни билмаса ҳам яшаш илмини пухта эгаллаб, ҳеч нарсадан нолимай кун ўтказади. Озгина хисоб-китобни ўрганиб олган лўли йигитлар сотиш ва олиш тақиқланган бозорда ҳам ҳеч нарса кўрмагандай бозорчилик қилишдан тап тортмаяпти. Ушлаб сўрасангиз гўё ҳеч қандай қарор ва тақиқдан хабари йўқ.

Қамашилиқ лўлилар маҳалласининг оқсоқоли Темир бобонинг айтишича, 3-4 йилдан бери тил биладиган лўли ҳар қайси бир гуруҳга бош бўлиб МДХ мамлакатлари бўйлаб 3-4 ойлаб сафарга чиқиб ишлаб қайтишаётган эмиш. Улар гуруҳида болалар, аёллар, чоллар, кампирлар, йигитлар ва қизлар бор. Лўли тўдаси рус далаларида ҳосилни йиғиб-териб олишда иштирок этиб, яхшигина пул ишлар, баъзи эплаганлари эса: «Биз Тожикистонлик қочоқлармиз», дея тиланчилик қилиб, чой-чақа йиғишарди. Хулласки, улар узоқ ва анча-мунча уриниб, меҳнат қилиб, беш-тўрт сўм пул топиб, кўпинча арзон гаровга эски-туски, баъзида эса янги нарса-буюмлар сотиб олиб, катта тугун ва жамадонларни тўлдириб, юртга қайтиб уларни пуллаб, бадавлат бўлиб бормоқда. Бу ишни Ўзбекистондаги деярли барча лўлилар қилишмоқда. Аслида биз шўринг қурғур лўли эркаклар учун хат-саводимиз бўлмаганидан энг оғир ишларни — комхозда мусор ортувчи, гишт заводда гишт юкловчи, пахсакаш бўлиб ёлланиб, энг кам иш ҳақи олиб ишлар эдик. Кейинги йилларда лўлилар ота-боболари арвоқларини шод қилиб дунё кезиб, ёз бўйи топганини қиш бўйи еб, Худодан тинчлик ва соғлик тилаб бинойидай умр кечирмоқда.

Мадина микроб эмас

Ўтган йил октябрь ойининг бошлари эди. Екатеринбург поезд вокзалидан Тошкентга қайтаётган эдик. Поезд жўнашига бир соатдан кўп вақт бор. Совуқ юртда қолиб кетадигандек, биз ҳам барвақт келиб белгиланган вагонга кириб олгандик. Ташқарида қор, изғирин бўрон, совуқ 15-20 градусни кўрсатарди. Вагонлар ичкараси иссиқ энг муҳими вагон кузатувчилари хушмуомала ўзбеклар ҳам, поезд ҳам Ўзбекистонники. Биздан кейин вагонга жуда ҳокисор, йиртиқ саллали, оппоқ соқолли, оёғи оқсоқ, қош-кўзлари қоп-қора, оғир ҳасса суянган чол «проводник» хонасини таққиллатди:

— Отажон, биз ҳам беш-тўртта бола-чақа, хотин-халаж дегандай, 6 йилдан бери йўқотиб юрган қизимизни топиб келаяпмиз. Тошкентга опкетинг отажон, бизам ургулик-сўккулик қилмай пул берамиз!

Икки кузатувчи узоқ тортишиб рози бўлишди. Охирида бирови пўнгиллади: «Буларни пулини олиб, опкетамизу вагоннинг ичи ҳидланиб кетиб, йўловчилар биздан қаттиқ хафа бўлади».

Иккинчиси қўл силтади. Бир пасда вагон ичи тўс-тўполон бўлиб кетди. Лўлилар гуруҳи 5-4 та эмас, 30 дан зиёд экан. Ҳожатхона ёнидаги тамбурни уларга беришди. Юпун кийинган болалар вагон эшигини тез-тез очиб ташқарига чиқар, қор-бўрон ўйнаб чарчамас, яланг бош, яланг оёқлиги, изғирин хаёлига ҳам келмас, бурун учлари қипқизариб, қийқирганча чарчамас эди. Совуқни писанд қилмас, бамисли хунзаларга ўхшашади-я, деб қўяман ичимда. Поезд оғир уҳ тортиб жойидан жилди. Мен эса бекорчиликдан гуруҳбоши чолни суҳбатга тортдим.

— Йўл бўлсин бобой?

— Тошкентга айланай болам, йўқотган қизимизни топиб келаяпмиз. Юртга борсак катта тўй қилиб бераман.

— Тошкентликка ўхшамайсиз..

— Қашқадарё тарафдан.

— Чироқчида кўрганман шекилли, Эркин лўли эмасмисиз?

— Ҳа топдингиз, айланай тилингиздан, раис бобо. Чирақчинский Эркин лўли, заводской!..

— Сиз военкоматда қаровул бўлиб ишлардингиз, адашмасам қўшша хотинингиз ҳам бор (у ҳақида бор-йўқ билганимни айтдим).

У батамом таслим бўлди. Бегона жойда юртдошини учратиб, қолганидан қувониб кетди. Қимматбаҳо сигарет билан сийлади. Аслида унинг оёғи оқсоқ эмас уялган бўлиб таёғини ташлади. Ичкари кириб кетиб, соқолларини қиртишлаб олиб чиқди-да, жомадонини очиб тоза кийимларини кийди. Энди Эркин чол эмас, мен тенгги 50 ёшлардаги сипо акахон бўлиб қолди. Йўл узоқ, суҳбатимиз эса узилиб-узилиб давом этди...

Эркин лўли гуруҳида 70 дан ошган қария ҳам, 2 та «Қаҳрамон она» медалини таққан кампир ҳам, 2 жуфтдан келин-куёвлар ҳам, 5-

6 та бўйдоқ йигитлар, ёш қизлар, болалар — 30 дан зиёд одам шундоқ полда таппа ташлаб ётиб келарди. Ҳар замонда «Қаҳрамон» кампиргина обжўш олгани чойнак кўтариб, биз тарафга ўтиб қоларди. Шунда савдогарлик қилиб мол олиб қайтаётган олифта аёллар, қизлар тўшақда ёнбошлаганча бурнини рўмоли билан бекитиб, кампир ўтиб кетгач эса, изидан «микроб» деб масхара қиларди. Одам одамдан шунчалик ҳам жирканиши тўғримики?

Эркин лўлидан қизи Мадинани қандай қилиб йўқолганини сўрадим.

— 9 ёшида Чимкент вокзалида йўқотиб қўйган эдик. Тирик экан. Яқинда Первоуралскда бир ўрис кампирниқидан топдик. Лўлининг ўғли йўқолса майли, лекин муштдайлигидан рўзгор боқишга киришадиган қизи йўқолмасин. Рўзгоримиз катта, қизимиз ҳам, ўғлимиз ҳам ўзимизга керак. Қайтиб борсам бир қозон ош дамлаб, хайри эҳсон қиламан.

Шу пайт қизлар орасидан сочлари чиройли қирқилган, ўрисча кўйлак кийган қизга кўзим тушди.

— Бу ўша йўқолган Мадина эмасми?

— Ҳа, айнан ўшанинг ўзи.

Ўзимга ўзим ич-ичдан дегим келди: «Мадина микроб эмас!».

Ўшанда Бахтиёр лўли мен билан хайрлашатуриб, хира тортган кўзларини уқалай-уқалай шундай деганди:

— Мулла бўламан деб қариганда тиланчилик қилмай қўйдим. Ота-бобомнинг арвоҳини норози қилдим шекилли, зиёни кўзимга урди. Кўзим хира тортиб қолди. Тенгқурларим бинойидай бургани кўради, гадойлигини қилиб юришипти.

Ҳа, мен билган лўлилар ота-боболари юрган йўл ва сўқмоқлардан юришга ниҳоятда мойил. Уларга қойил қолиш керакми? Яна ким билади дейсиз?

1996 йил. Қарши

ЎСАР БАХШИНИНГ ДЕГАНЛАРИ

Ўсар бахши бир тўйда дўмбирасини кўлига олиб, бир чимдимгина ўйга толиб, эй биродарлар, нимадан айтай? Ўтганнинг ўроғидан, мой хумчанинг қулоғидан, Гўрўғлими Алпомишдан, тилга кирган най қамишдан, терма ёки дostonми ё жиндай ёлгон ростданми, ё ўзбегимнинг ўзлигидан, танги, топқир сўзлигидан, бахшисию полвонидан, ўтган олтин хирмонидан, эртасию бугунидан, дилидаги тугунидан, орзуси ё армонидан, «қайта қуришга кирган ҳар онидан» айтайми, нимадан айтай деб турганда, даврадан бир йигит чиқиб Барлос шоирдан²¹ айтинг деб қолди. «Ҳай укажон, шоир дединг дил кетди, тўқсон икки томиримга зил кетди» дедию бўтадай бўзлаб, бир сўз деб турган жойи экан:

От чопса гумбирлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингратар найза яраси.
Ўтганни сўйласам гапнинг сираси,
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Кулиб-кулиб, тўйиб-тўйиб айтаман,
Сўз бисотим тугаб қолса нетаман?
Шоир оғам ўзи мени қўлласин,
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Дўмбирага тош булбулни жойлаган,
Чидасин деб қўш торини мойлаган.
Ҳақ деб ўтган асл ўзбек боласи,
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Умри ўтиб эзилганни эркалаб,
Гўдагини гўдагим деб елкалаб.
Оғзи тўла қўшиқ-малҳам чораси,
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Шоир зотин ҳаққушларга менгайми?
Тилагини оққушларга менгайми?
Ҳақиқатни тотли бўлар мазаси,
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Ўрин, Холмат, Эшназарга эш бўлди,
Тўн кийганни жандасидан пеш билди.
Қўшилмади гарчи амак боласи
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Юраберди дўмбирасин сайратиб
Эл орини Эшназарга қайнатиб.
Яшагин деб дўсту ёру жўраси
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Бир даврада «Эшназарбек шўр» депти,
«Унга лозим энди очиқ гўр», депти.
Шум Эшназар асли нокас боласи
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Камбағалнинг бир қозонча ошиёкан,
Барлос шунда маъракага бош экан.
Кўнгли ийган қиёматли жўраси
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Тасир-тусир от келдиёв қаранглар,
Ё босмачи, ёт келдиёв қаранглар.
«Эшина!» деди энағарнинг боласи
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Эшназарбек кулиб-кулиб бахшига
Шоир халқи, депти асли яхши-да.
Айтинг депти, битсин журак жараси

*Барлос шоир шоирларнинг сараси.
Булутларни миниб чопган юлдуздай,
Тўлғаниши шамол қучган денгиздай.
Чулдираши мисли тўрғай боласи
Барлос шоир шоирларнинг сараси.
«Хуй-хуй»ласам хуй бўлади товушим
Амиркони бўпти махси ковушинг.
Умринг қопти ярим қадам ораси,
Мен шоирман шоирларнинг сараси.
Жамолжонни отган билан тўймадинг
Уғри эдинг бўпсан жаллод тўраси.
Мен шоирман шоирларнинг сараси
Нақл борки, ботир чиқса дўлидан
Ўт қўярмиш ўзи ўсган элига.
Сенам шуйтинг амакимди боласи,
Мен шоирман шоирларнинг сараси.
Чўйитимди чийларига ўт қўйдинг,
Норларини бўкиртириб хўп сўйдинг.
Шаҳидларнинг тутар бир кун ноласи,
Мен шоирман шоирларнинг сараси.
Билдим, мени бу кун тўйда отарсан,
Бир беғуноҳ уволига ботарсан.
Қўшиқларим Самандар қуш боласи,
Мен шоирман шоирларнинг сараси.*

Шундай дедию Ўсар шоир кўзини очиб, даврадаги одамларга қараб хаёли қочди. Йигитлар йўртиб-йўртиб жар лабига келиб қолган нортуюдай қалқиб турганмиш.

— Биродарлар-ай, ана шунда Эшназарбек бешотарини кўзини Барлос шоирнинг озгига тўғрилаган экан, шоир бўлса дўмбирасини нақ юраги устига қўйипти. Эшназар буни кўриб милтигини дўмбиранинг харрагига тўғрилапти. Ажалнинг халдориси кўрғошин кўш торнинг ўртасидан тешиб ўтди, аммо шоир қалбининг беҳудуд оташ алангасига тоб беролмай тирқираб кетти. Барлос ҳалиям хуй-хуйлаб, ийк-ийклаб айтаберди. Ҳансираб-қонсираган босмачи иккинчи, учинчи, тўртинчи, бешинчи ўқни бўшатибди ҳамки шоир хуй-хуйлаётганмиш. Ёпирай деб шошиб, икки кўзи қамашиб, боши ғувиллаб, қулоғи ғувиллаб қолган Эшназар ўзини зўр-базўр қўлга олиб, отини минибди-ю тура қочибди.

Интиқом! Интиқом! Барлоснинг хуй-хуйлаган овози Гўрўғли ёки Авазхонни ёв устига ёт қўйдириб чопганидай Эшназарни таъкию этаверибди.

Отқулоқсой дарасида ўйлаганларим

Кўклам кунларида бу даранинг у ер-бу ерида Лангар водийси боғ-роғларида кўним тополмаган булутлар турфа миноралар каби кўққайиб турган чўққилар бошига салла бўлиб ўралиб оладию сиқа бошлайди. Оқриққа чидай олмаган чўққилар жилга кўзларидан жимир-жимир ёш тўкади. Кўз ёшлари эса кўпая-кўпая даралар этагини ювиб дарёга интилади. Йўлда учраган катта-кичик буталар, кекса арчаю ўт-ўланлар юзидаги кир ва губорни ювиб яшнатиб кетади. Кўк юзини беркитмоқчи бўлган булутларни қува-қува толиққан кўёш уфққа бош қўя бошлаган пайтда эса Отқулоқсой ўнгуллари ўзгача қонталаш булутлар пайдо бўлади. Улардаги зардоб аралаш ранг бой эшигида эзилиб кетганидан биринчи бўлиб кетмонини синдирган Олим батракнинг таёқ зарбидан шишиб кетган бадани, Барлос шоирнинг юрагида қотган армонли қўшиқларини, Қурбон муаллимнинг ҳайрат билан очилиб қолган нурсиз кўзларини ёдга туширади.

Айни шу пайтда хотиралар сувига ҳам ўша қонталаш нопармон булутлар парчаси оҳиста қўна бошлайди. Кўнгил кўчаларида мунгли қўшиқлар қуйилиб келади. Юракка сиғмаган алам ва ўкинч уммони киприклар орасидан ситилиб чиқади ва яшнаб турган майсалар устига тўкилади.

Майсалар, майсалар... Наҳотки уларни яйраб-яшнашига кўз ёшлари шунчалар зарур бўлса?!...

1989 йил

СЎФИ ОЛЛОЁР ЁКИ ИЛОНДАРА РИВОЯТЛАРИ

*(Отам Мулла Маҳмудхон Мулла Абдурахмон қори ўғли
бисотидан)*

Бек Оллоёр отланди, гўёки қанотланди. Юрагида зўр ҳавас, Хонжон рози бўлса бас. Кўринг энди силсилаю савлатди, минишиб сара отди. Тўда бўлиб жўнашди, арғумоқлар йўл тортиди. Иттифоқа бир дарёча устига тушган кўприкдан ўтадиган бўлишди. Нимаси қизиқ? Кўприк бўлса кўприкда. Тўсинларнинг бели майишиб, синиб тушармиди? Гап бунда эмас. Тўсатдан Бекнинг синчков нигоҳи дарё сувига тушди. Ёпирай, бу не ҳол, сирли савол? Нега анҳорнинг суви кўприккача тип-тиниқ? Ундан ўтгани эса қон аралаш зардоб? Бек амри ила кўприкдан ўтар-ўтмас ҳамма тўхтади. Яна унинг амри ила бир йигит кўприк остига кириб қаради. Кўрдик, бир аёл ҳозиргина кўзи ёриган. Қон кетиб ранги оқарган. Бир ҳолда титраб-қақшаб туради. Ундан сўрашди. Бу не кўргулик? Аёл кўрқа писа деди:

— Ўз юмушим, кундалик ташвишим билан кетаётгандим. Кўприкка яқин келиб кўрдимки, узоқдан дабдабаю замзама билан Бек Оллоёр

келадир. Бошимдан капалагим учиб, ваҳминг зўридан белимга оғриқ кириб, шоша-пиша кўприк тагига кирдим. Хилватда кўз ёриб турганим.

Жувонинг гапини Бекка оқизмай-томизмай етказдилар. Бек «ихх» дедию, бошқа бир калима демади. Ич-ичидан зил кетди. Ўттиз икки минг томирида азоб тўфони гупуриб, юрак-боврини килкитди.

Оллоёрбекнинг қайта туғилиши

Бугун унинг юргани йўл бўлмади. Кўргани кун бўлмади. Жону тан дафъатан ўша чоғ ўтмас пичоқ билан озурда қийналди, юрак тирналди. Сурати бор, ичи йўқ бир ҳайбатли ҳайкал бўлиб юрдию, юрак бовридай куйиб кетган туннинг тош ёстигига бош қўйди. Энди унинг жисми қоқ иккига бўлинган, бири Бек Оллоёр, яна бир сўфи Оллоёр бўлиб беаёв ясоққа киришган эди. Бу Одам Атодан мерос қолган насли башар танасидаги абадий Шайтон ва Раҳмон жангими? Қодир эгамнинг енгмаган куни борми? Шайтон олим, шайтон золим, фақат насли башаргада бу. Тангри учун ҳеч. Сўфи Оллоёр дўстини топди. Қолгани ҳалво. Оллоёрбек тонгла туриб Шайхул машойих пир ҳузурига борди. Бор воқеани баён қилди. Ўзини бекликдан, бекликнинг ўнгу сўлидан, бу ёлгончи дунё йўлидан воз кечганини аён қилди. Пир уни обдон эшитди. Кўп ўйлаб, танасида пишитди. Энтикиб қувонди ичида ва зоҳиран бундай деди:

— Ув бек, сиз бексиз, нуфузли маҳкама сардори, эл-улус ҳаттоки Оллоҳнинг инояти ила мансаб курсисига ўтирган. Ва лекин аҳдингиз қатъийдир. Тангрига қуллуқ! Мен ишондим, бироқ мулозим сираям ишонмас. Бекликда ўз хоҳиш иродангиз ила кетаман десангиз, пир қўлин тутибон муродга етаман десангиз, инчунун бир шарт бор. Тақсирим қўнгайсиз. Айтишга мажбурман, гарчи бу ўнгайсиз.

Бек деди: «Айтингиз, ҳар неки десангиз бошим устина!».

— Тақсирим, ҳозироқ шу заррин либосда ва лекин пойу пиёда бозорга боргайсиз. Қассобга буюринг. Яхши бир қўйни бўғизлаб, калла поччасини, ичак-чавагини, бўлак-сўлагини берсин. Сиз унинг ҳар бирини иккинчисига тегизмай кўтариб, яна пойу пиёда ҳузуримга келинг. Иложи борича одамлар кўп жойдан ўтсангиз, очкуноқ кўз билан кўрсалар бу ҳолни, қалаштириб минг бир саволни, очурлар аниқ фолни.

Бек Оллоёр пирнинг айтганини қилди. Шарт оғир бўлсаям, йўлини билди. Теккизмай кўтарди бирин бирига. Ичак-чавоғ бўлди белбоғ. Қўлда қорин ҳамда калла, тўрт почча билан банд салла. қўлтиқда юрак, буйрак, тишда тишлаб ўпкани бек кетарди бозордан. Ажаб қизиқ, томоша шивир-шивир кўп бўлди. Шаҳар миш-мишга тўлди.

— Вой кўринглар, эссиза дунёнинг иши қизиқ. Бек бугун бўпти девона. Ёраб тутдай тўкилмиш. Энди керак янги Бек, Бексиз яшолмас ўзбек. Бек Оллоёр шу кетганча кетди, Пир уйига етди. Пир хотиржам бўлиб уни паноҳига олди.

Хоин ғурурни синдириш

Шайхул машойих Бекка чин ибодат буюрди. Қирқ кунлик чиллага солди. Қирқинчи кун пири комил бир забардаст толибга деди: «Бек ўтирган хонага киргину ўхшатиб елкасига бир теп!». Толиб хонайи хосга кирди. Бек тиз чўкканча кўзда ёш, эгик бош билан Оллоҳнинг турфа номини тинимсиз такрор ўқирди. Толиб шарпасиз келиб темир тавон билан бекнинг елкасига ўхшатиб тепди. Бек бурилиб қаради-да: «Ҳаҳ номард беклик пайтимда дучор бўлганингда», дея тўнғиллади.

Пир яна қирқ кун чилла буюрди. Қирқинчи кун яна ўша толиб келиб, елкани мўлжалга олди. Бек бир оғриниб қараб қўйди, холос. Яна қирқ кун чилла. Яна тепки. Энди Сўфи Оллоёр толиб тепкисини сезмади ҳам. Тангри ибодатини бузмади ҳам. Пир уни чилладан чиқазди. Илми хол, илми қолдан таълим бериб, қиёмга етгач, оқ фотиҳа бериб узангисини босди. Сўфи Оллоёр етишди. Унга Холиқнинг назари тушди.

Қадам ҳокисор, барокат бисёр

Унинг ҳар босган изидан Имоннинг турфаранг гуллари очилди. Йўлига Тангрининг бир бошқа сеҳрли нурлари сочилди. Ва лекин шайтоннинг қуллари кўп эди дунёда. Дилида, илкида ножинслик бисёрлар дастидан Сўфи Оллоёр шаҳарни тарк этди. Хилват ибодатни ихтиёр этиб, кимсасиз тоғу тош йўлини тутди. Йўл юрди, мўл юрди, отини бир сойга бурди. Бу сой яхши бир гўша.

— Онҳазратим, хуш келдингиз, дея от жиловидан тутдилар. Онҳазрат кўрдикки, бир фаровон қишлоқ. Ана зироат, ана зироат дедилар. Шу-шу ўша қишлоқ Аназироат бўлди. Самарқанд вилояти Нуробод туманидаги тоғ қишлоғи.

Эшон Сўфи бир сой ўтди. Суви йўқ булоқ бўлди. Ҳассаларини булоқ бўйига суқдилар. Азим чинор бўлиб ўсди. Сув ҳаёт. Аввал қурт-қумурсқа, кейин турфа ҳайвонот сўнггида одамлар келдилар. Сўфининг имконин билдилар. Хулласки, Эшон Сўфининг излагани, қўзлагани хилват макон бўлди. У одамлардан, дунё ташвишларидан қочиб, тоғу тош қўйнига интилаётган эди. Не бахтки, хилват маконга бош суқса, тўқайзору илонхона бўлар, Сўфи Яратгандан ялиниб-ёлвориб, мору ваҳшиётни бошқа маконга кўчириб юборар эди. Сўфи тушган жой осойиш ва оройиш топгач, одамлар кўчиб келар, Сўфи эса куч-кўронини ортар эди. Уларнинг энг аввалгиси — ҳозирги Самарқанд вилояти Нуробод туманидаги тоғли овул Чўнқаймиш бўлди. Бу жойдаги катта қабристонда Сўфи Оллоёрнинг фарзанди ётганлиги тахмин қилинади. У яшаган боғ ҳовлидаги тош супа эса муқаддас манба сифатида эъзозланади. Тақдирни қарангки, ўша пайти илонлар ўрдасига айланган чакалак майдонлар Сўфини имлаб чақирдимми ёки Эшон Сўфи бундай масканларни ўзи қидириб топдимми, ҳеч ким билмайди. Оғиздан-оғизга ўтиб

қолган тотли сўз қўшиғидан аёнки, Сўфи Оллоёр Тангри таоло илонлар салтанатига ҳукм ўтқазмоғи учун изн берган. Сабаби недур? Тахминимизча, хилват маконда Сўфи ибодати булбул ибодатига айлансин. Эшон Сўфи ашъори ҳикматлари бора-бора дурру жавоҳирга айлансин. Шу тариқа Сўфи Оллоёр Зарафшон тизма тоғларининг Қашқадарё тарафига ўтиб, Ғузорнинг Қоратикан қишлоғига етиб келади. У ерда бир муддат яшаб, тўқай чакалақзордаги илонларни қувиб юбориб, осойиш макон топгач, Вахшиворга йўл олади.

Эшон Сўфи юрт эгасини топиб, шу тоғлар орасида бир қўналға сўради. Элбеги қувлик қилдими ёки Сўфининг улуг зотлигини билдими Илондарани кўрсатди. Илондара, бу жойга одам қадами етмас, гуж-гуж илонлар иланглаб-биланглаб, айқашиб-чуйқашиб, дов-дахт шохига тирмашиб-чирмашиб, вишиллаб-пишиллаб, қариллаб-чириллаб яшашар, хулласки, бу жой Илонлар салтанати — Мордара эди. Ҳукмдор, фармондор, ижрочи — ҳаммаси оғзида оловли ўқи бор, кўрганни кўзини оқизиб туширадиган аждаҳо зотидан эди. Сой бошига тушган Ҳазрат ўтириб бир сеҳру-синоатга тўла «нома» битиб, шогирдига тайин қилди:

— Бу хатни илкингда тутиб, бошинг узра баланд кўтариб, ёзувини олдинга қаратиб, сой бўйлаб кетасан. Бу номани кўрган ҳар мору аждаҳо зинҳор-базинҳор сенга тегмас, аксинча йўл бериб, кузатиб қўяр. Соининг тўрида бир улкан аждаҳо кўндаланг ястаниб ётади. Уни сен Илоншоҳ деб ўйлама. Ўша бузрук аждаҳонинг устида бир кичкина қамчининг ўримидай чиройли илон тургай. Ана шу Илоншоҳ. Номани ўшанга тутгайсан. Ўқиб бўлганича кутгайсан.

Шогирд Сўфининг айтганини қилди. Илонсой оралаб кетди. Ё ажаб, йўлида учраган ҳар мор аввал таъзим қилар, кейин йўл берар, бўйинини юқорига буриб, Илоншоҳ томонга кузатиб қўярди. Ниҳоят, шогирд улкан аждаҳо пойига етди. У сирли номани Илоншоҳ нигоҳига тутди. Бир ажаб тилсимли хат эди бу.

«Илонлар бир-биринг опичиб қучсинлар, бу сойдан кўчсинлар! Боботоғ бўлади, уларнинг макони. Маълум бир ҳудудга етгайдир имкони. Чегара бузмагай бирорта илон, ўтса ҳам неча йил, неча бир замон. Яйраб яшашига, ўлмай яшашига етар ўша сой. Озуқа етарли ўла-ўлгунича, яшасин шу сойда дунё тургунча. Оллоёр имкони, хоннинг фармони».

Илоншоҳ ўқиди. Бир зум эгди бош. Кейинчи кутарди бошини мағрур. Бир шиддат ваҳм ила қичқирди. Воҳ шундай чинқирқ, ларзага келди тоғу тош. Уҳ тортиб юборди дара сой, тоғу тош. Писталар дув-дув мевасин тўқдилар. Илонлар қўзғолди, сой ҳаяжонда. Улкан пода ёки катта бир сурув тизилиб жўнашди Боботоғ томон. Ўртада дарё бор, йироқдир йўл ҳам. Илонтўда кўнди оқшом дарё бўйига. Улкан тепаликка жой бўлди улар. Тонгга қадар нафас ростлаб, кейин жўнашди.

Ҳануз ўша тепа қаққайган қуп-қуруқ, ўт-улан ўсмас. Заҳартепа номи билан машҳур.

О, Боботоғ бағринг бунча кенг. Ҳар сойинг сабрли, хилват-хиромин, Илонларга паноҳ бўлган тоғу тош. Сўфи Оллоёв эса қолган умрини тоат-ибодат билан ўтказиб, мени икзаманлар, мени мақтаманлар, қабримни ҳам безаманлар дея ҳикматли ашъорлар битиб, даври Қиёматга қадар Вахшиворда қолди...

1998 йил

ЧИРОҚЧИ ТЎРҒАЙИ

(Эссе)

Тангри-табиат дашту далаларга бахмал поёндоз ёпганда, уйғониш фасли жонлиғу жонсизнинг танида яна бир карра намойиш топганда, бир оний умрнинг жодуси учун, қанотию беқанот зотлар чунонам югуриб чопганда, ҳудудига сиғмай ошиб кетадиган, қозонига сиғмай тошиб кетадиган Чироқчи даштларида бўлсангиз, бу суйканмайдиган суюкли водийнинг беминнат ошиқлари — тўрғайлари садосига кулоқ тунинг. Какликлар тилмочи бўлаймиш ҳар битта тоғнинг, булбуллар ошиғи бўлаймиш ҳар битта боғнинг, сўфи тўрғайлари уйғотар дашту далани. Устунсиз оламнинг устуни ошиқ. Ошиқ тўрғайлардан айирма дунё!.. Бедардлик дардидан асрасин!.. Ва лекин тўрғай зоти борки, мақтовга зормас, одам боласи эса мақташу мақталишдан ҳормас. Тўрғайга бир ажиб тил берган, безовта, беором дил берган, қўша қанотига ел берган. Кучқудрат, маддоҳлар мадҳига муҳтожмас сира... Қўйиб беринг сайраса тўрғай, қанот қоқмай яйраса тўрғай, ошиқлик дардига қайраса тўрғай... Чулдирашни уларга, эплаб эшитишни аҳли риндга чиқарган.

Эшитдимки, бир лаҳза учишдан тўхтамай, билдирмай кўчишдан тўхтамай, ошиқлик шартини бузмаган, шул боис ҳеч қачон тўзмаган, Она заминнинг икки дарё оралиғида атиги тўрт-бештагина бахшилиқ мактаби бор экан. Балки кўпроқдир. Гап бу ҳақдамас. Индалло шундаки, ўша тўрт-бешта мактабнинг ҳам устоди аввали, беҳудуд кенгликда Хизр кўрган, очиги Худо берган, қирқ чилтон эшигини қоққан, яратганга бир қилиғи ёққан, тўрғай туғиб берган дўмбирага зар попук таққан «ёрқалаб» кишилар бўлишган.

Бойсун-Шеробод, Деҳқонобод, Хоразм, Самарқанд, Чироқчи бахшилиқ мактаблари. Аслини айтганда бу мактаблар боғида ўсган дов-дарахтларнинг илдизи бир, шу кўҳна мозийнинг қайсидир қатида бир-бирига туташган.

Айтишларича, Чироқчи бахшилиқ мактабининг асосчиси Мардон шоир болалиғида Араббанди даштидаги дала ҳовлисининг деворига миниб, дўмбира чертиб ётганида Хизр бова кўриниб, уни ча-

лишдан тўхтатиб, «Эй болам, бунчаям қув ёғочни қувратасан, ўзининг ичи ўйилгани, бўйнидан боғлаб қўйилгани, тарашадай қотгани, зор қақшаб ётгани етмасми? Уни қўйда, манови сўфи тўрғайни оли болам, сўфидай пок бўлу, тўрғайдай чулдира», дебди. Мардон шоир ўзига келиб кўрсаки, Ҳизрнинг бергани тўрғай эмас, кичкина дўмбира экан. Шу-шу бўлиптию Мардон шоир тўрғай дўмбирасини сайратиб, зоти-зурёди сарой уругидан бўлсаям жумла аймоқнинг дилини яйратиб, қулоғи борини қойиллатиб, оғзига қаратиб ўтиб кетган экан. Унинг изидан ўғил-қизидан қолган, ҳуй-ҳуйлашни, куй-куйлашни эшитган томиру жигарлари, Ниёз шоир, Маҳман шоир, Тоғай шоир, Шомурод шоирларга ўша Мардон шоирнинг руҳи ўтиб, «раббим» деб дўмбирасини бўйнидан тутамлаб, бўзига тирноқ тегизса, тўрғай бўлиб кетар, тинглагани тилини лол, бошини соат кафғирдай тебратиб, беҳол қилиб қўяр экан. Яна шуни айтмоғим, ёмондан ялангоёқ қайтмоғим, тушуниб етганим, маҳкам тутганим шулки, Мардон шоирнинг бахшилиқ насиб қилган зурёди борки, қўлига соз олиб, овоз берса ўзига қаратмайдигани, кўнгилни яйратмайдигани кам бўлар.

Мардон шоирнинг укаси Тоғай шоирни билардим. 1966 йилги катта zilзиладан кейин саратоннинг адоғида талабалик юмуши боис уни кўрмоқ, беш-тўрт кун шогирд бўлиб юрмоқ илинжида Чироқчининг ўша пайтдаги «Коммунизм» номли жамоа хўжалиги палакпоясида 80 ёшга кирсаям палак кўриб ётган шоир бобонинг қамиш чайласида ўтириб, кесакка ёнбошлаб, уни эшитиб, ёзиб олганман. Тоғай шоир... Бундай қамрови кенг, ҳассос шоирни ҳали учратганим йўқ. У биргина Гўрўғли туркумидаги юзга яқин дostonни билар, бадиҳағўйликда ҳам унга етадиганини, занжирдай улаб қўшиб кетадиганини топиш амри маҳол эди. Эсимда Тоғай шоирнинг пайдор қўллари бироз қалтираб қолган, дўмбира чертолмас, лекин кўнғироқдай овоз орасида дўмбира садоси бордай кишини сеҳрлаб қўярди.

У оддий чўпни қўлига олиб, гўё дўмбира қилиб, кун узоғи дoston айтган, мен эса кучим етганча ёзиб олган эдим. Орадан анча йил ўтиб, яна бир борганимда эса шоир ёлғончи дунёдан қўл силкиб кетган, чин дунёнинг этагини тутган экан. Тангри раҳматини тилаб, кунлардан бир кун ўз йўлимга кетдим шоир бобони бироз унутгандай бўлгандим. Бир тўйда бахшига навбат етиб, «ҳуй-ҳуй»лаши ҳамоно бирданига мўъжиза рўй бериб, Тоғай шоирни эшита бошладим. Ёпирай, Тоғай шоирни дунёдан кўз юмган дейишганди-ку. Бахшига яқинроқ бориб рўпарасига ўтирдим. Қизил юзли, қош-кўзлари қоп-қора, хушбичим йигит куйлаяпти. Одамлар бу Шомурод шоир, Тоғай шоирнинг ўғли дейишди. Ўшанда шоир бободан ўғли ҳақида, шогирдлари ҳақида сўрамаган эканман. Бирданига кўнглим тоғдай кўтарилди. Йўқотганимни топгандай бўлдим. Тоғай шоир ўлмапти. Энди унинг умрини Шомурод шоирга берсин.

Шомурод шоир Тоғай ўгли бугунги кунда Чироқчи тўрғайи. Яна бир жиҳати у дўмбира билан ўхшатиб русча айтадиган — ўрус бахши. Унинг анъанавий кўшиқ «Катюша» ўз ижодига мансуб. «Об одном узбекском капитане», «В афганском бою», «Сибирские узбеки» каби ажойиб кўшиқлари ёзиб олинган. Дарвоқе, унинг қандай қилиб ўрус бахши бўлиб қолгани ҳақида икки оғиз. 1936-йиллар... Чироқчи даштларида тўрғай дўмбирасини сайратиб, элию тўрғай дўмбирасидан бошқа бойлиги бўлмаган «раббимо, халқима» деб хуй-хуйлаб юрган Тоғай шоир ҳам кўплар қатори қатағон сиёсатининг бегуноҳ қурбони бўлиб, Сибирга сургун қилинган эди, Шомурод ўшанда энаси кўлида кўлбола гўдак, оташ араванинг совуқ кутисида биғиллай-биғиллай Сибир ўрмонларига бориб қолган эди. Бераҳм тақдир унга хор-зор болалик берди. Энди оёғи ва тили чиққанида энажонидан айрилган, полапонлигида қаноти қайрилган беайб айбдор бўлиб, машъум сиёсатнинг қон қотган музғолоғига тайрилган эди. Тоғай шоир уни йўқотиб қўймайин, дея доим халтачага солиб юрар, ўзининг нафсини уриб бир бурда нон топса, Шомуродни оғзига тутарди. Еб тўймас юҳо уруш шоирнинг катта ўғлини ҳам ўз домига тортиб кетди. Ўз оёғи билан жангга кетган боласининг на ўлиги, на тиригидан хабар бўлмади. Энди шоир бутунлай девонасифат бўлиб қолганди. Орадан уч-тўрт ой ўтиб, Шомуродни ҳам ўлиб қолишидан кўрқиб ўша ёқдаги болалар уйига топшириб юборди. Энди Сибирдаги болалар уйида унинг ўғли Шомурод Маҳманов Александр Туманов бўлиб яшай бошлади. Болалар уйи у жойдан, бу жойга кўчиб юрар, озиқ-овқат тақчиллиги сабаб қорни нонга тўймаган болаларнинг кўпи бу ердан қочиб кетишар эди. Сашанинг Сибирь гарибхонасидаги ҳаёти ҳаёт эмас, ғамли фарёди қачондир бахши тилида бир армонли дoston бўлиб дунёга келар, бераҳм тақдир гирдобига ташланган, кунсиз жойда ҳам куни битмаган бир ўзбек боласининг беҳудуд аянчли кечмишини келажак авлод билар...

47-йилнинг охирига келиб, салкам ўн етти йилдан кейин Тоғай шоирга бегуноҳ экансиз дейишди. Шундан кейин шоир кўлда дўмбираси билан шаҳарма-шаҳар дарбадар кезиб, юрак бағри эзилиб, бўтадай бўзлаб Шомурод — Сашани излади, Аскар ўғилдан-ку дом-дарак йўқ. Энди биргина ўғил, сен қайдасан Шомурод! Унинг қадрдон дўмбираси ўша кунларда интизорлик кўшиғидан бошқасини кўйлашга рағбат қилолмас, тилидан зору ноладан ўзгаси кўйилмас эди. «Сибир қилганларни уйига ўт тушсин, уруш бошлаганларни боши кетсин!...». Мардон буванинг Ҳизр кўрган руҳими, русчани тез ўрганганлигим, русча кўшиқларни ўзбекона оҳангда ажабтовур айтаолиш қобилиятими, кўрганни кўнглини ийдирадиган қилиқларими Сашани бемаҳал ўлим чангалидан асраб қолди. Ҳайриятки у тирик эди. Ноҳақлик сурғунига бутун бошли оила бўлиб кетишганди. Энди эса бор-йўғи ота-бола бир-бирини йўқотиб қўядигандай маташиб эна юрт Ўзбеки-

стонга, тўғрироғи одамлари содда, гўл, аммо дашту даласида арпа-бугдойи мўл Чироқчига қайтишди. Ўлмаган қул йўғини ҳам, борини ҳам кўради. Шунисиға ҳам шукур дейиш ўзбекнинг феълида бор. Шукр, шукр дея Оллоҳға зикр айтиб Тоғай шоир ҳам дунёдан ўтди. Ва лекин бобосидан қолган тўрғай дўмбирасини, тўрғайзабон тилини, гўянда дилини бўлармон боласи Шомуродга бериб кетди. Шомуроднинг биринчи ва энг яхши кўшиғи — «Меккамчол». Томчи кўшиғига жўровоз дўмбира оҳангига Шомурод шоир куйлайди:

*Қуриба кетсин Меккамчол,
Қуриба кетсин Меккамчол.
Жашишамагур Меккамчол,
Насибамдан айирдинг,
Равсангуло равангул
Пўнаклари зардан гул.*

Табаррук дўмбира, Сибир кўрган дўмбира қорайиб, қотайиб кетган дўмбира аввал тикиллайди, кейин ҳиқиллаб йиғлашга тушади. Шоирни дўмбира бўйнидай томоғига ўкинч тикилиб, бирдан овози бузилади. Бу сонияда дажжолнинг ҳам юраги кўрғошиндай эриши тайин. Ҳар қайси яхши кўшиқ ижодкор умрининг шарҳи, йўқ, йўқ оддий баёни эмас, кунба-кун кўрган рўзгорининг оддий саҳифаси эмас, бошқаларга ҳам жиддий таъсир этаоладиган ибратомуз руҳининг ёрқин манзарасидир. «Меккамчол» ана шундай кўшиқ. Бу кўшиқ умрида ҳеч қачон тушкунлик гирдобига тушмаган, оғир дамда ҳам бир лаҳзага бўшашмаган отаси Тоғай шоир ҳақида эмас, қариндош ва овулдош бўлсаям отасини чақимчилик қилиб сургун қилдирган башараси одаму ўзи ножинсу нокас Меккамчол ва Меккамчоллар ҳақида...

Бахшининг нафрати... У яратган қатор термаларда имонсиз, диёнатсиз, нопоку нодон, уруғчию пулпараст, лоқайду латта, фақат ўзини ўйлайдиган «катта»ларга, шайтон йўлига кириб, ҳою ҳавас домига илинган сатангларга нафрат бор. «Бир ўзбек капитани ҳақида» русча термасида шоир урушни тугаллаб қайтаётган жангчини уйда қолган хотинини синаш учун хат ёзгани, ўша хатда бир қўл, бир оёқ, кунда бўлиб қолгани, уйига қандай боришини ўйлаб хаёлга толгани ҳақида айтилади. Хотин эса жавоб хатида эндигина ўн гулидан бир гули очилмай кунда эрнинг қош-қовоғига қараб ўтаолмаслигини ёзади. Орадан анча кун ва тун ўтиб жангчи капитан формасида оёқ-қўли бутун уйига қайтганида перронда уни ёлғиз қизчаси кутиб олади. Онаси эса шайтон йўриғига кириб, бошқа эркакнинг этагини тутиб кетганди. Бу термада шоир садоқат шеvasига тили айланмаган енгилтак аёл қиёфасини шунчалар образли чизадик, беихтиёр ҳассос шоир Лермонтов сатрлари ёдга келади:

*«Менга вафо қилмагач санам,
Хотинларга ҳурматим нечун?»*

«Афгон урушида» термасида шоир нафрати ҳам ҳақиқий ҳаёт нималигини билиб улгурмаган, «гўдак» йигитчаларни, гўдакларни қириш учун афгон тупроғига киритган фожеа фармондорини ланъатлайди. «Юсуфбек ва Аҳмадбек» номли анъанавий дostonда эса диний айирмачалик ташвиқотларини, миллатпарастларни аёвсиз қоралайди.

Шомурод шоир ижодида ва умуман Чироқчи бахшилик мактаби ижрочилари учун Гўрўгли туркумидаги дostonларни роса меъёрига етказиб, ҳаммадан ўтказиб куйлаш алоҳидалик касб этади. Фольклоршунос олимлар, тўғрироғи, дostonчилик ишқибозлари бу ўзига хосликни тафсилоти билан очиб беришлари лозим.

ОШИҚЛАР ҚАДАМЖОСИ

Мансура

*Баданидан қирғийга ем яратган дунё-бу,
Икки бўлса, бирини кам яратган дунё-бу.
Бирини бор, бирини зор яратган дунё-бу,
Бирига тахт, бирига дор яратган дунё-бу.*

«Тоҳир ва Зухра» дostonидан

Қашқадарёнинг Ғузор тумани ҳудудидаги Қовчин қишлоғида катта йўл ёқасида Тоҳир-Зухранинг мозори бор. Бу қадим табаррук макон айни пайтда ёш келин-куёвларнинг оройиш топган зиёрат масканига айланган. Ундан қизиғи қоп-қора тиканлар орасида оқ ва қизил атир гуллар ловуллаб очилиб ётади.

Аё биродар, йўлинг оқ, вақтинг чоғ, яхшилар ҳамроҳ, остингда тулпоринг шўҳ ўйноқ бўлса Ғузор Қовчинида тўхтагил бир пас. Зарра ўйламагил бу ҳою ҳавас. Қаршидан жўнасанг, ўнг ёнингга боқ, Кешдан келаётсанг чап ёнингга боқ. Кўзинга кўрингай ажабговур боғ. Бир боғки мангу чаманзор. Табаррук мозор. Очилиб ётади анвойи гуллар. Ўтса ҳамки не-не замонлар, уларни кўриқлар қора тиканлар. Бу қадимдан қолган, кирпи нинасидай сон минглаб тикан, мозор гулларини кўриқлар экан.

Ошиқ дунё, маъшуқ дунё, билмаган рўё, ўлмаган гўё. Хон қизи Зухраҳон, бўй-басти бир жаҳон, осмонўпар қўшқу айвонда асов наҳри руд — Қашқадарёнинг, бир бошқа дарёнинг тўлқин алласида, тошган палласида тебранган сандиққа термулиб ётар...

Зухра:

*Сув оқар, узоқ йўлдир,
Севганинг қизил гулдир.*

*Сендан бошқани десам,
Ўлганим ўшал кундир.*

Тоҳир:

*Сув оқар лахта-лахта,
Сандиғим темир тахта.
Сендан бошқани десам,
Қон ютай лахта-лахта.*

О дунёйи қўтир, зўрлигинг шўрлигинг шудир. Зухрони Тоҳирга атаб яратдинг, борини бўйига шайдо қаратдинг. Доя қилиб ишқ фа-риштасин. Пайваста ўстирдинг жон риштасин. Қўшша кулча мисол яшнатдинг, азмингга қойил. Энди кирмоқчийди васл боғига, дучор қилдинг бало тоғига. Раҳм этмадинг қашқа тош, бебош дарё. Музинг эритдими мўйсафид Ҳисор. Тоғдай тўлқин бўлиб, ваҳший жўшқин бўлиб, ўтдинг Қаршидан, тилаганинг Амунинг юзи. Тинмай чопа-вердинг кеча-кундузи. Сандиқ ичра оқди Тоҳир танаси. Ҳеч кимсага етмас оҳу ноласи. Истиғфор: Она дарё, парвона дарё, сенга не бўлди? Сувинг қани? Кўпиртириб пишган сувинг қани? Қашқатош, хўп юввош, мўлтираган жилдираган жилға. Бўзлаганинг базўр етар Мубо-ракка. Амуни энди тушингда кўр! Она дарё, Тоҳиржонни оқизганинг, ўзингга ҳам, Зухродай қизингга ҳам армон. Туркман қизига дармон бўлдиёв. Чиниминан, чин юракнинг ичиминан. Бир гулга бир гул ета-ров. Тоҳир Зухрони девди. У юборган нортуюга миниб етказган Худога етти бор юкуниб изига қайтдия. Ҳаҳ қақшагур, қарғиш қопгур Қора ботир, ўзим деган, ўзагини еган, асли ёлғон, лафзи ёлғон, ғаддор вазир, бебурд Бобохон, эвоҳ жаллод кундаси, нимталанган Тоҳир гўшти, баланд дорда бевақт туришди. Зухраҳон хон қизи муродга ет-мади. Ва лекин лавзидан ўзга сўз айтмади:

*Дарё қумтош устида
Рўмолим қош устида.
Тоҳиржонни эсласам
Йиғлайман ош устида.
Сув оқар анчалайин
Сендан ўзгани десам,
Пичоққа санчилайин.*

Ишқсиз умрни, қоп-қора қўмирли кун деб билган, севги шева-сини назарга илган, Ой юзли хон қизи, хиноли қўлида қўш ханжар, бири Қора Богир кўксини уяр, бундай қора кунга тўяр. Ўз қалбига санчар бошқасин. Ўлим билан топар висолни, ибрат мисолни, сўнгсиз саволни.

Ошиққа тор дунё, бунчалар беор дунё. қўш қабр, қўш мозор, оқ гул, қизил гул, қора тикан. Хулласки, бу жуда қадимда бўлган. Бир гамли хотира, эзгу бокира. Буёғи бугуннинг гапи. Гапнинг яхши-ёмони

бор. Чин гапга ишонганнинг имони бор. Қовчинда кўрганим, анграй-иб турганим, ёлғондан қочиб, қўлимни дуога очиб, тилаган тилагим: Илоё ошиқни раҳматингга ол! Сибирлик Шаманнинг невараси Авлиё ота Насафий ҳам анлаган экан. Бунда бир синоат бор. Бу ердан ўтсангиз, бахиллик йўлини тутмангиз, кўл очинг дуога, тикилиб самога: Улар жаннатингдан топсинлар висол! Ҳар баҳор тиканлар оралаб оқ, қизил, напармон гуллар очилар бунда. Ошиқлар кўзига суртсин деб, маъшуқлар қаддини тутсин деб, бевафо сўзини унутсин деб. Оҳ, бу гуллар, жаннатий гуллар. Кўрган кўз қувончдан энтикар. Бери кел, тавоф қил, ошиқ бўлсанг куйган юрагингга бос!

Алқисса, бир куни шу табаррук маконда Қовчиннинг донишманд элида Амир бобо Эшқобил ўғли, Абди бобо Отаёр ўғли, ўша пайтда Ғузур туман ҳоқими Яраш Нуруллаевлар ҳамсухбат бўлиб ҳикоя қилдилар: Анов дарё елкасида қаққайган Омонтепа. Шунда бўлган Зухраҳоннинг кўшкун айвони. Ошиқни оқизган дарё эса қилмишидан ҳалиям пушаймон. Ошиқлар қабрини боболар ва момолар табаррук деган. Шаҳид руҳларни етти чироқ ёқиб эслаб тургани бор. Қабрга ўт кўйган, Худосиз замон!

Тоҳир-Зухро сира бўлмаган, ёлғон, чўпчак ривоят. Эскилик сарқити демиш тўтилар. Қип-қизил ҳап ҳавор тикансиз майдон қилингиз, ўт кўйинг, текисланг, экамиз пахта! 1920-йил. Қизил қайиш таққан муаллим, бевош комсомол йиғиб болаларни, намойиш қилиб, ўзича кўп нарсани билиб, ўт кўяр мазорга. Чарсиллаб, қарсиллаб ёнади мазор. Куйиб кул бўлади илоҳий гуллар. Арвоҳ урар бебошни. Қизил қайиш билан осиб кўяр ўзини. Иккинчи бор бирови колхоз даврида, гўё Рустами дoston, мисли қаҳрамон ном қолдирмоқ бўлиб аслида, трактор солади яна мазорга. Ё тақдири азал, ё бемахал ажал, домига тортади униям. Ўша бевақт кетган «Ботир»нинг укаси, йиғлаб қолган укажони, куйиниб ўт кўяр мазорга яна. Такрор кул бўлади гулмозор. Ошиқлар мазори. Чирқиллаб қолади шаҳидлар руҳи. Укажоннинг куяр ёш умри. Энди ёмон тутар оғринган мазор. Чирқиратиб ташлар, чирқиллаган руҳ. Кимки дуога кўл очмай, беписанд ўтса. Нопоклик йўлини тутса. Йиллар ўтаверар ташландиқ мазор. Тикан мазор, дуо талаб, эътибор талаб. Нажоткорин истаб, ётаверди мунгайиб. Бир куни бир табаррук кунда, куйиб кул бўлган тўнғак томирдан, култепа қаъридан самандар қуш мисол тирилар яна оқ гул, қизил гул, напормон гуллар... Баҳорий тозариш кезинди юртда. Бунда тўхтаб тавоф қилди Юртбоши. Сўраб-суриштирди ўтган-кетганни. Бир неклик туяди дилида, эзгу ҳис тўлади кўнглида.

*Ошиқлар мазорин айлангиз обод,
Улар руҳи топсин файзу фароғат.
Саҳийдан саҳоват, дўстдан тиловат
Тириклик қарзи бу шулдир ибодат.*

*Шундан бери ўтар қанча фаслар,
Вояга етади неча насллар.
Мозийни йўқлаган хуррам замон бу
Озода ва обод тансиқ макон бу.
Тавоф маскани бу — ошиқ мозори
Келин-куёвларнинг қизир бозори
Эслаб қўйишларлар билишиб ишин.
Ва Тоҳир-Зухранинг ғамли кечмишин
Севги садоқатдан ичмишлар қасам...
Ҳар сафар кезмишлар, боғни беҳашам.*

**АЁ БИРОДАР, ТИНГЛА БО ЯК БОР: АНГЛАМОҚЧИ БЎЛСАНГ
ҚАШҚАДАРЁНИ, КЕЛИБ ТАВОФ ҚИЛГИН, ТОҲИР-ЗУҲРОНИ...**

2003 йил 5 январь.

ҚУЁШ САНДИҒИ (Бадиа)

Шамси анвар... Қодир Эгамнинг мингдан бир мўъжизаси. Ва лекин ул мўъжиза шул қадар соҳиби қудрат, шул қадар комилу яктоки, усиз бу омонат дунёи дуннинг томирида қон, юрагида жон бўлмас. Бешак анлаганим шулки, у тириклик дояси. У орқатоғ, у суйанчиқ, у суйгумчик. У шундай маъшуқки, ошиғининг бир сохта мақтовига зормас. Шул улуг хислатила Яратганнинг яқини ўша. Бул боди ҳаёт қўшигида борким, ошиғи кўпайган маъшуқа ҳаволангай. Шамси анварнинг макони жамики осмон бўлсаям, маъшуқлари сонсиз, кўпи номард, кўпи бедард бўлсаям токи куррайи заминда биттаю битта солиҳ банда қолгунча ўша ибодатгўй одамнинг шарофати эвазига ҳар тонг бетўхтов, беминнат, тўғриси Яратганнинг амри билан замин васлига чиқишдан тўхтамас.

УНИНГ ШОҲ АСАРИ — БАҲОР. ЎҚИМИШЛИСИ ЭСА — ЁЗ. ТОТИМЛИСИ — ТИРАМОҲ. ТОЛИҚИБ ТОПГАНИ ЭСА — ҚИШ.

Тангри тилагини берган ровийлар бундай ривоят қилурлар:

Қуёш ҳар тонг Куррайи Заминга Осмондан бадарга қилинган Одам Ато зурёдларини тарбия қилгани келар, кун бўйи ботинан ўзини-ўзи куйдириб, ёниб-яшнаб, илоҳий нурларини йўллар, ҳар битта нур арқонига биттадан ёруғлик фариштаси осилиб тушиб, шоҳу гадо кулбасига кириб борар, хўрозлар даъватига уйғонмаган, ғафлат бандаларининг ҳам ачомлашиб ётган киприкларини силаб-сийпаб уйғотар экан. Унинг жонбахш ёруғигина биргина одам боласинимас, балки ўзини тирик деб биладиган жамики жонзот ҳам ётган жойидан талпиниб ташқарига чиқар, танига, қонига, жонига қувват олиб қорин

тўйғизар, жуфтлашар, насл қолдирар экан. Тили йўқ, аммо «дили» бор, қони йўқ, аммо «жони» бор ўсимликлар ҳам, дов-дарахтлар ҳам унинг паноҳида яйраб-яшнаб барг ёзар, турфа ранг шаклда гуллар, мева тугар, ўз ҳолича пишиб тўкилиб, узлуксиз ҳаёт қўшигини айтгани-айтган экан.

Ёруғ оламнинг йўриги шул — ҳамманинг ўз замони, умрининг поёни бор. Вожаб, бани-башардан ўзга неки жонзот бор, барчаси Ягона Тангрининг буйруғидан бир сония четга чиқмас, гуноҳкорлик кўчасига кирмас, ҳукмидан бошқасини тилашга тили бормас экан. Шайтони лаинга, эт билан тирноғининг, терисининг орасидан жой бериб қўйган одам боласининг кирдикори гуноҳкорлик кўчасидан сираям чиқмас, солиҳ ва покизалик ўрнига разолат ботқоғига ботгани-ботган экан. Тирикчилик ва рўзгор ташвишларига кўмилиб, ҳавойи нафс домига тушганича Тангри ато этган беназир Ақл ва Меҳнат қуролини бир четга қўйиб, шайтон эгарлаган қабоҳат отига миниб олиб, бир-бирини алдар, бир-бирини ризқидан ўғирлар, «фақат менинг ўзим» дея бошқаларни «инкор этар», дунё шу дунё, шу дунёда еган ичганим қолади, нариги дунёда мени пишириб есин қабилида жанжал-тўполон қилар, ўзини оқлаб, гўё жабрдийда бўлиб, уруш эълон қилиб, беаёв қон тўкишар, бири голиб, бири мағлуб бўлиб, бегуноҳ заминни остин-устин қилишар экан. Ана шунда Худойи таоло Қодирлигини, Қаҳҳорлигини, Фаффорлигини кўрсатиб, нуриллоҳ малойикларини заминга туширар, улар эса Тангри дўстларини адашмай топар, Тангрининг саломини, каломини, даъватини, ўғитини, меҳри, қаҳр ҳақида хабарни оқизмай-томизмай етказар, ишонганлар мўмин ва солиҳ, ишонмаганлар мункир ва мушрик бўлиб, разолат ботқоғига ботиб ётаверар экан.

Мураббий қуёш кун бўйи бесаноқ кўзлари билан ҳамма-ҳаммани кузатар, осий бандалар қилмишига ўксинар, уялар, оғринар, қаҳру газабга тўлиб кетар экан. Солиҳ ва мўмин бандаларнинг қилмишигина унга юпанч бағишлар экан. У айниқса, бу дунёда нафс шайтон бандаларининг гуноҳдан тугилиб, гуноҳ тугдираётган осийларни яйраб яшнаётганидан, эзгу ва кор-хайр, оқибат, ҳақчилик ва ҳақиқат кишиларнинг эзилиб яшашидан, одамлар уларни энг муносиб инсон сифатида ардоқлаш ўрнига бўғзидан дорга тортганларини, юрагини кўзлаб отганларини, оёқ-қўлидан занжирбанд қилганлари, тириклай терисини шилганлари, дунёдан ўтгач қабрида ҳам тинч қўймай қийчув қилиб ётганларини кўриб куйинаркан. Толиқиб кетган қуёш бир кунни навбатчиликни топшира туриб Ойга дебди.

— Эй Гўзал моҳ, тунда бандалар тиниб-тинчиб, бир-бирига халақит бермай бинойидай ухлашади. Сен эса сокин ва сирли эртак айтиб термулса оуватсан. Катта-кичик юлдузлар эса сенга ҳавасда. Ишқилиб сенга мазза!

— Эй қариндош, — деди ой юзидаги қора доғларни қўпориб ташламоқчи бўлиб тирнаб, — солиҳ ва ибодатгўй бандалар-ку кунутун ибодат билан машғул. Воҳ, воҳ, дийдоргинаси ўчсин-а, шундоғам баттоллари кўпки, кун бўйи қай қавакда яшириниб ётиб тун бўлишини пойлайдилар. Уларга қанийди мен чиқмасам. Улар учун туннинг қора пардаси ёнғ яхши ҳимоя. Биласанми ўғирлик, разолат ва фахш кўпинча тунда тухум қўйиб қўпаяди. Солиҳ бандалар борлиги туфайли ўн беш кун тўлиб бораману ножинслар танасидан кўчган бадбўй ҳаво туфайли қолган ўн беш кун ичида ўзимни-ўзим еб битираман. Эй Худо, ёмоннинг инсофини бер, ё эртароқ саронжом қил!

Қуёш индамай эшитди-да, ўз йўлига кетди. Тангрининг оддий бир куни эди. Айни туш палласи, қуёш зўр бериб нур пуркаётган эди. Кўрдики, бир шаҳарми ёки қишлоқда одамлар ҳақиқат дарахтининг тагидан кесиб, майдалаб ўт қўйишмоқда. Яна қайта унмасин дея кулини олиб, бетини патос боғлаган макр ва рўё қўлига сочиб юборишмоқда. «Ўзим бўлайин» чопонига ўралган ҳалойиқ нопокликнинг ножарим пардаси қоплаган, туби жаҳаннамнинг қоқ ўртасига бориб етадиган лоқайдлик батқоғи устида ағанаб кайфу сафо қилишмоқда. Ўша кун энг рутубатли кун эди. Хиёнатнинг қўли баланд, эзгулик оёқ остида. Хор-зор тепкиланиб, етти қобирғаси етти жойидан эзгиланган эди. Ҳақиқат кунпая-кун бўлиб, Хиёнат Фарҳодни ҳийла билан енгган маккор кампирдай қийқариб кулган кун эди. Қуёш бу наҳс кўргуликни кўрган кўзларини ўйиб ташламоқчи бўлар, ўз фарзандидан ноҳос сўкиш эшитган хокисор отадай ич-ичидан тутаб, куйиниб, ботиний қасам нияти ила жунбушга келаётган эди. У ётоғига етти буқилиб қайтар экан, бад ният оғушига қолганди.

— Йўқ, буёғига чидай олмайман. Энди заминни ёритгани чиқмаганим бўлсин. Менинг шоҳ-султонлигим, шамсу анварлигим, улуғ заргарлигим тамом. Хиёнат устига хиёнат қиладиган ва бундан пушаймон бўлмайдиган одам болаларини кўзига кўзим тушгунча, куйиб кул бўлиб коинот бағрига бесаноқ юлдуз бўлиб сочилиб кетганим яхши, дея кулбасига кириб мунгайиб ётиб олди. Ётиб ётолмади. Норизолик дарди тугён урмоқда эди. Бир сония ўтмай улуғ Тангрига арзи ҳол қилишни, бир содиқ кул бўлиб эгилиб Арши аъло тарафга кетди. Фаришталар унинг бемаҳал ташрифидан Оллоҳга хабар етказдилар. Оллоҳ беназир мураббий унинг узрини эшитди.

«Эй улуғ тангрим, еттиқат осмон, еттиқат замин соҳиби, узримни қабул эт. Беқиёс амри фармонинг ила шунча йилдан бери замин устини ёритиб, иситиб гуллатиб-яшнагиб турибман. Одам ва Ҳаво сенинг энг олий маҳсулинг. Улар шарофати, шаъни-шавкати учун кичик заррадан коинотгача яратдинг. Одам эса учинчи жаннатдан таъқиқланган Ақл ва нафс дарахтларига яқинлашиб, ундан қувилганда шайтон, иблис, товус ва илон ҳамроҳ бўлиб чиққанди. Покиза

замин узра азмингдан ташқари осийлар кўпаймоқда. Инсон шайтон ва иблис. Товус ва илон алкашиб-чалкашиб кетиб, ҳокисор замин багрини риё ва хиёнат билан тўлдириб, бир-бирини еб битирмоқда. Тангрим, ҳар нарсага қодир ва паноҳсан! Мени бу шўриш ва балоларни кўриб кўзим тешилиб кўр бўлишдан ўзинг асра! Мени авф эт! Эрта тонгдан одам болалари ва хўрланган замин устига чиқмайин. Кўрмайин ҳам, куймайин ҳам...».

Тангрининг минг бир исмидан бири — Ғаффор Мағфиратли, Оллоҳ Солиҳ ва Комил бандаларининг борлигига ва улар ҳамиша устиворлигига ишонгай. Токи ер юзида биттаю битта Солиҳ инсон қолмагунча Даври Қиёмат лаҳзаси битилган фармонга имзо чекмас.

Тангри Шамси анварга жамолини кўрсатмади. Еру осмонни тўлдириб, гулдирак овоз билан деди:

— Эй қудратимнинг бир учқуни бўлган Куёш! Сен йўлингдан адашма. Субҳи козибда замин мувозанати учун қўндирилган баланд тоғ чўққиси қиррасига қўнғину ер узра қара! Ўзининг бандалигига шукрона айтмоқ ва мени улугламоқ учун ширин уйқуни харом қилган ва ибодат тадоригига тушганларни кўргайсан. Ҳамиша улар тилида «Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур расулуллоҳ» бўлгай. Осмоннинг етти буржида етти фаришта уларга жўр бўлиб тургай. Магарки, жумла инсонни тили ўша улуг калимага келмай, соқов бўлиб, биттаю битта одам шаҳодат калимасини айтаётган бўлса ҳам ўшанинг ҳаққи ҳурмати заминни ёритгани, иситгани чиқаверасан. Бошқа гап йўқ! Илоҳий борлиқ узра иккиланиш йўқ. Ахир улар туғмаган ва ва туғилмаган.

Шундан бери орадан қанча йил, қанча ой ўтган бўлса ҳам Куёш ҳар тонгда ўша сўроғини айтар. Тангри ўшандай жавоб қилар, иложсиз куёш яна тоғ чўққисига чиқар, вужуди кўз ва қулоқ бўлиб кузатар, қобил ва солиҳ бандалар борлигига, туғилганига, туғилаётганига минг марта шукрона айтиб, порлоқ тонгни туғдирар. Тонг эса уни кутганлар шаънига ҳамиша яхшилик ва омонлик тилаб Буюк Қудрат соҳибининг ҳукми иродаси ила мудом яхшилар ёмонларни, дўстлар душманларни, поклик нопокликни, садоқат хиёнатни, адолат рўёни мавҳ этар, замон макон теграсида айланишдан тўхтамас экан...

Бу қадим ривоятни ёшлигимда момом Биби отин Хадича Файзуллаҳўжа қизидан эшитганимдаёқ дилимга қўрқув тушганди. Бувим ҳар бир ибодати сўнггида нидо қиларди. «Илоҳо сендан ўзга маъбуд йўқ. Ёлғиз сенга топинаман. Дилимга рўшнолик, тилимга ҳамду сано бер. Исломга ҳидоят қил! Нури имонимни саломат қил. Шамси анваринг ҳар тонг ўз йўлидан чиқсин! Ўтганларни, бани башарни гуноҳини кечир. Ё илоҳо оламин ва ё хайрин носирин...». Мен бувим орқасида ўтириб мурғак тассавурум билан хаёлга чўмардим: «Эй Худо, ўша муқаддас калимани кимдир айтиб турсин-да. Бўлмаса тонгда куёш чиқмаса, тонг отмаса қандай даҳшат! Бутун мавжудот кўзи кўр бўлиб,

қурт-қумурсқага айланиб кетади-ку». Ҳар кун уйқуга ётиш олдидан кўрқув аралаш бувимдан сўрайман:

— Каттажон²², эртага тонгда ер юзидаги одамзотдан бирортаси уйқудан кўз очмаса, ҳеч ким калимаи шаҳодат айтмай қўйса кейин буни кўриб, куёш чиқмай қўйса... Кўрқиб кетаяпман. Бувижон қоронгуликни жудаям ёмон кўраман. Ёруғ олам қандай яхши...

Бувим эти қочган, қурушиқ, аммо ёқимтой қўллари билан ҳар кунги одати — елкамни қашиб қўяди-да қулоғимга қуяди. Айтгин болам: «Ла илаҳа илаллоҳу Муҳаммадур Расулуллоҳ». Айтаман, жон дилим билан айтаман. Ана энди эрталаб албатта куёш чиқади. Бемалол ухлайвер, болам. Ухлайман, уйғонаман. Қарасам куёш чиқаяпти. Шукур, шукур барча неъматларингга шукур, дейман бувим ўргатгандай қилиб. Кейинчалик бу калима учун мактабда муаллимдан, олийгоҳда Худосизлик фани муаллимидан дакки есам ҳам тилдан қўймадим. Бора-бора бу калима ерда доимий ҳаёт бўлишини таъминловчи муқаддас сўз бўлиб дилимизга ўрнашди. Бу сўз қанча дилга муқим ўрнашса руҳ кўрқувдан бегона. Тангридан бошқасидан кўрқув не хожат? Қуллик ва итоат банда тарафидан фақат Яратган шаънига муносиб.

— Эй, беҳуш, ўзи мурувват талаб, ўзи омонат, аммо ясама олам-паноҳ бўлган осийга нега сизинасан? Ширкдан ўзи сақласин!

Ўша муборак калима туфайли Қуёшни хушлайман. Оллоҳ мени серқуёш ўлкадан яратганига шукр. Олдин ўхшатиб, учратганига шукр. Кейинроқ билдимки, Қуёш турфа ранг очуннинг масъули, мутасаддиси экан. Буни одам боласи билсаям билмасликка олиб юраверар экан. Табиат қўйнида яшаб, куёш болалари билан ошно тутиниб яна англадимки, улар «одамдан бошқа» тирик ва нотирек жонзотлар куёшга содиқликда турган-битгани ибрат экан. Назарим бургутлар уясига тушиди. Бургутваччалар нур ютиб улғаяди. Шу боис улар куёшга тик қарай олади. Чумолилар ўз йўлида Қуёш расмини чизиб яшайди. Довдарахтлар, ўт-ўланлар ўз умри билан куёш шаклининг такрори. Булбул ибодати куёш ҳақида. Самарқанд ва Бухорода қадим обидалар пештоқиди ковул ўсимлиги ўсиб чиқиб, қон бўлган юраги-қип-қизил мевасини кўрсатиб куёшга таъзим қилади. Тоғларда ҳарсанг қояларни қоқ ёриб арча ўсади. Қуёшга шукрона. ҚУЁШ УЛУФ, ҚУЁШ ТЎЛИФ, ҚУЁШ БЎЛИҚ, ҚУЁШ ЙИРОҚ, ҚУЁШ ЁВУҚ. ХУДОЙИМ ҚУЁШ-ДАН АЙИРМА!

Ҳамқишлоғим, Оллоҳ раҳмат қилгур Мулла Абдулла табибнинг ўғли, Иккинчи жаҳон урушининг бошдан-оёқ иштирокчиси, юлдуз кўрарлик илмининг соҳиби 80 ёшли Сатторқул бобо анчадан бери айтиб юрарди:

— Домулла, Худо ўлдирмаса, бир куни сизга энг баланд чўққидан Қуёш чиқишини кўрсатаман. Алдамчи тонгда Қуёш сандиққа қиради. Ёшлигимда қўй боқиб юриб Ёмондавода кўргандим. Кўп одамга

айтдим, ҳеч кимнинг иши бўлмади. Ишонмади. Сиз кўришингиз керак. Ёзувчи одам, бир нима англайсиз...

Саттор бобо ёшлигидан отаси ёнида юриб ундан шифобахш тоғ гиёҳлари сирини ҳамда юлдузларга қараб фол очиш хунарини ўрганган. Абдулла табиб йигирмадан ошган ўғлини урушга жўнатаётиб, юлдузга қараб, бу урушда немис енгилажagini, Сатторкул соғ-омон қайтажагини, башорат қилган эди. Сатторкул тўрт йил урушда юриб, мучалари соғ, фақат бир оёғи калта, букилмайдиган бўлиб қайтиб келди. Соғ-омон қайтганининг шукронасига жангда олган орден-медалларини сира тақиб юрмайди. Умрини Худонинг хоҳиши билан ўтказган. Тоғни, табиатни яхши кўради.

Ўша кун, июлнинг ўн саккизи — яхши кун экан, тоққа жўнадик. Зарафшон тизмаларининг кун ботишига узатилган битта қўлли монанд чўзилган Лангар тоғларида доривор ўсимликлар айнаи пишган палла. Серёмғир баҳор ўт-уланларни қир-адирларга аямай тўлдирган. Йўл-йўлакай гиёҳ териб, Шовуз чўққиси белига чиқиб, ўша жойда тунамоқчимиз. Тўғриси тунаш қаёқда? Ёруғ дунёнинг энг сирли ҳилқати — тоғда тунаб бўладими? Тоғчил эшаклар бизни Синжовут-Ёмонтош йўлидан баланд чўққилар томонга олиб кетмоқда. Эшаклар тарсиллаб юргани-юрган. Бор-йўғи бир ҳовуч арпанинг гадоси, хизмати ни ҳеч қачон писанда қилмайдиган беминнат дастёрлар. Яна номард одамлар бир-бирини «эшак» деб ҳақорат қилишади. Ўшаларнинг устига бир қоп юк ташлаб, яна миниб олиб, ўр-қирга қараб ҳайдангчи, сал ўтмай дами чиқиб кетишини кўринг. Эшак дегани тақдирдаги азобни бешак деб билиб, темир туёқлари билан тошни эзиб, бўйинини тўрт қарич олдинга чўзиб, тумшуги ерга тегай-тегай деб тоққа тортади. Изимизда эса доим эшаклар билан бирга ётиб турадиган, агар эшак ҳанграса осмонга зорланиб улийдиган вафодор итлар ҳам келаяпти. Анови Шарик ёнида укаси Оқтой, улар билишади. Тунда қолган эшаклар атрофида бўри айланади. Эшакларни бўри балосидан асраш керак. Вафодор ўзининг эгасига ҳам, унинг мол-мулкига ҳам вафодор. Эшак дегани ҳар қанча бўлса ҳам бўрини кўриши ҳамона аъзойи бедани титраб-қалтираб, кўзларини юмиб олади. Эшак бўрининг тайёргина луқмаси. Итлар эса қариндошдан чиққан душман. Яйлоқча қўтонидан чиққунча эшаклар қора терга ботади. Ёпиғлар кейинга кетади. Иссиқдан итларнинг тили бир қарич осилиб қолади.

Олдинда Ёмонтош дараси. Ёмонтошнинг йўли оғир. Давондан чўққига чиққунча ҳолларинг қанча дегандай йўл бергуси йўқ. Ўжар одам боласи эса чўққига чиқмоқчи. Саттор бобога раҳмим келади. У бир оёқда, иккинчи калта оёғини судраб, темир ҳассага суяниб, бир қарич энлиликда охурча бўлиб кетган сўқмоқдан баландга ўрмалайди. Одам боласи тошдан қаттиқ, гулдан нозик. Бобо гулдай нозик ниятига ҳассадай суяниб кетиб боради. У кўз билан кўрганини ўзи билан олиб кетмоқчи

эмас, кўрсатмоқчи. Қайсар ва чидамли юраги тез-тез урса ҳам, нафаси бўғзига тиқилса ҳам, доривор гиёҳларни кўрсатиб изоҳлаб боради. «Манови дармана, ҳар қандай бедармон одам ичса отдай тетик қилади. Ёш келин куёв ихлос билан қирқ кун қайнатиб ичса, Худо фарзанд берса хушруй тугилади. Ўша боласиям мунтазам ичиб юрса, улгайгач комил инсон бўлади. Манови кумуш баргли шатраждан юлиб, хуржунга ташланг! Ҳадемай Совуқ булоққа етганда чой қилиб ичамиз. Чойи аввал Бухоро тилласидай сариқ, совигач Кумушконнинг нуқрасидай товланиб қаймоқлаб қолади. Тўйиб ичсангиз буйрак ва жигарни тозалайди. Суягингиз қушдай енгил бўлади. Анови сумбулнинг томири минг дардга даво. Садагаси кетай бу тоғлар тап-тайёр дорихона. Интилиб келганнинг интиги қуримайди. Ёмонтош бузугидан кейин Совуқбулоқ. Булоқ чўққининг елкасида. Қарийб икки соатлик бузук йўл сиқиб сувимизни хўплаб кўяди. Ўлгудай чанқадик. Тезроқ Совуқбулоққа етсак. Ёруғ дунёнинг роҳатларидан кўра азоблари мўл. Ташналик азобидан сўнг бир пиёла чашма сувига етсанг, кейин яратганга омонатингни беришга ҳам тайёрсан. Совуқбулоқ бизни ўзига имлайди. Биз унга интиламиз».

— Ассалом, Совуқбулоқ, сенга етказганига шукур. Товба дегулик, ёқа ушлагулик. Этакдан эмас, тоғ бошидан тўғрироғи чўққининг тимсоҳ тишлари орасидан сизиб чиқаётган табаррук сувингдан бер. Ётиб ичай.

Ётиб ичмай сувга тўймас. Саттор бобо йўл уради: «Ичманг, фақат оғизни чайинг. Кейин сабр қилинг. Кўпдан бери одам ўтмабди. Булоқни қазамиз. Ковракдан новча қилиб оқизиб қўйиб, кейин ичамиз. Бугун ярим тунгача шу ерда дам оламиз. Булоқ сувига бугун албатта тўясиз.

Эшаклар бу ерда кўм-кўк бўлиб яшнаб турган ўт-ўланларга оч бўридай ташланади. Уларни боғлашга на ҳожат? Ипсиз боғланади. Биз эса сафар анжомларимизни бир четга қўйиб булоққа ташланамиз. Бу булоқ суви сув эмас, бир мўъжиза. Иссиқ-совуқни кўп кўрган қўл ва тишларни ях-музлигидан чақиб-чатнатиб юборади. Бундайин совуқ суви чашма бу рўйи заминда фақат чўққилар кўзида ягона бўлса, ажаб эмас. Уч қултум ичсанг, уч юз йил чанқамайсан. Бобо чой учоққа уннаб ётганда яхши ният билан уч қултум ичдиму қушдай енгил бўлиб кетдим. Қанийди энди Худо биттагина қанот берсаю анови чўққига париллаб учиб чиқсанг!..

Сатторқул бобо яна йўл уради:

— Энди буёғи оз қолди. Ҳозир чой ичамиз, изидан шўрва. Кейин аср, шом ва хуфтон ўқиймиз. Тун ярмидан оққанда эса чўққига чиқамиз. Ой ойдин бўлади. Иншооллоҳ Тангри ибодатимизни қабул этса, Субҳи козибда Куёш сандиғини кўрғаймиз. Илоё ўша бахт сизгаям насиб этсин! Омин оллоху ақбар!

Эҳ, бобожон, бунчаям дуоғуй, бунчаям яхшисиз. Бу пок дилингиз билан хиёнат ва рўё тўла кўчалардан қандоқ қилиб ўтдингиз?

Шунча «офатлар» сизга юқмаганини, букилмаганингизни. Оллоҳ ибодатига тиззалари букилиб турадиган зотларни ҳар неки ножинслик энголмаслигига яна бир карра ишондим. Куллуқ ва таъзим тақсирим. Бугун кеч шатраж чой ичиб танамни ибодат қилиб руҳимни, бобомнинг суҳбати билан фикру зикримни тозоладим. Беғубор қалбим кўзи билан Субҳи козибда Бобо Қуёшга салом беришга тап-тайёр эдим...

Соат тунги «2»ни кўрсатарди. Энди буёғи тонгга товун. Ой эса тўлган. Нақ тепамизга келиб, тоғнинг ҳамма ёғини бирдай ёритмоқда. Бемалол юрса бўлади. Лекин сўқмоқлар кам қатнов бўлганидан ковракнинг барги-хазони тўкилиб ётади. Улар эшак туёқлари остида қасирлаб синади. Сукунатнинг бағри ситилиб, дам олаётган тоғлари ижирганган каби туёқлар дупурига хира акс-садо беради. Ёш Сартой олдинга чиқади. Уям биздан узоқлаб кетмайди. Ким билади ҳар бир номаълум қоя тагида бизни нима кутаяпти. Итлар зап ҳамроҳда. Улар қоронғуликда ҳар қандай шарпани одамдан кўра юз чандон яхшироқ англайди. Айни пайтда улар не сабабдан йўлга тушганимизни ва қаёққа кетаётганимизни билолмай, боши қотмоқда. Қорни тўйиб олган эшакларга барибир. Қачон бўлса ҳам уйга қайтишимизни, бобо чўққилар йўлини беш бармоқдай яхши билади. Лекин қоронғунинг кўзи кўр. Ой ҳам кун ботиш тарафга оғиб кетган. Чўққилар этагидаги сойлар ичи қоп-қоронғу. Шувуқлар оралаб юриш оғир. Худди чўққилар бизни қабул қилишга ижиргангандай...

Бобо эса ҳадеб бизни қистайди. Бир ярим соатда чиқиб олмасак кечикамиз. Шоша-пиша юриб, икки марта адашдик. Энг баланд деганимиз шундоқ нарида турганидан анча паст экан. Ҳисор тизмалари бежизга Ҳисор, яъни кўргон ёки кўргонсимон деб номланмаган. Бу ердаги чўққилар ҳар бири бир кўргон. Биз эса энг баланд кўргонни, яъни маҳаллий аҳоли Қизил параха деб атайдиган чўққини забт этишимиз керак. Умримда илк марта шундай чўққига кўтарилдимки, илкис бошим юлдузларга тегиб кетишидан кўрқиб, пасмак дарчадан ўтаётган каби бошимни эгиб бораман.

— Ана яқин қопти. Тезроқ қистасак етамиз. Эшакдан тушинг, мен ҳам тушаман. Бўлмаса эшак мункиб кетиб, майиб қилади.

Энди эшакларни етаклаб, кўп қаватли уй томига нарвондан чиққан каби тўрт оёқлаб кетиб борамиз. Чўққиларнинг қори кетганига кўп бўлмаган. Салқин, этни жунжиктирадиган шабада эсмоқда. Бу ерда ҳавони ҳовучингга олиб ҳўпласанг, музқаймоқ таъмини беради. Хушбуй гиёҳларнинг анвойи ҳиди эса ҳар қанча шабада эсганига қарамай чўққилар белига белбоғ бўлиб, ўралиб, унга чиқаётганларни масту беорам қилиб қўйиши ҳеч гап эмас. Чайқала-чайқала мўлжалдаги унгулга чиқамиз. Буёғига энди эшакларни кўтариб чиқмасак бошқа йўл йўқ. Уларни шу жойда итларга ишониб қолдириб, ўзимиз шишадаги сувга таҳорат олиб, энг баланд чўққига ўрмалаймиз. Чўққининг жануб тарафи тик, биз чиқаётган тарафи эса бироз ётиқ. Осилиб, эмаклаб чиқса бўлади.

«Улуғ яратувчи, тилларимизга ҳамду сано бер! Фақат ўзинг Қодирсан, ўзинг Ваҳҳобсан, ўзинг Қаҳҳорсан! Қулху оллоху аҳад оллохус самад... Оллоху акбар! Оллоху акбар! Оллоху акбар!».

Энг баланд чўққи! Тоғнинг самога узатилган энг узун қўли. Замин айвонининг осмони томига узатилган энг узун устуни. Фалак тоқига ҳаммадан яқини. Шу боис қуёш нурини ҳаммадан олдин кўради. Ой нури ҳам биринчи унга тегиб тўкилиб, симобий зарра бўлиб пастдаги водийга сачраб кетади. Узоқ-узоқдан айниқса, пастдан бу чўққи Масковнинг Кремль минораси каби учли кўринса ҳам, собит қадам билан яқинлашганинг сайин, муддаонгни сезган нортундай пасайиб бораётганини сезасан. Йўл бошидаги бироз кўркув, иккиланиш кўтарилганимиз сайин тумандай тарқаб боради. Бобо ҳассасини ҳам пастда қолдирибди. Назаримда у яшариб кетган кўринади. Гира-ширада юз-кўзларини кўролмасам ҳам, баландлаган сари гавдаси улканлашиб борар, ҳар зинадан чиққанда «Оллоху акбар» деб қўяр, шу лутфи билан мени тобора дадиллантирар, шу кетишда аввал ўзим билган Саттор бобога сира ўхшамас, тобора баландлаган сайин илоҳий кимсага айланиб бормоқда эди. Ҳа, бу одам шунинг учун ҳам қаримаган. Ичи нурга тўла, Бундай чўққиларга кўп чиққан. Забткорликни, забт этиб яшашни севади. Кўнгли ийган одамга ичда борини авайламай тўка олади. Сахийлар эса Худонинг суйган қули. Қаранг-а, эшитган қулоқ эгасига ишонтириши қийин. Саксон ёшли ногирон чол тунгги соати учда энг баланд чўққига чиқмоқда. Зарил кептими? Зарил келса сираям чиқмас, чиқолмас. Демакки, зарилдан ҳам ўн чандон зиёд. У Тангрининг тирикларга ибрат қилиб кўрсатадиган кўп мўъжизасини кўрган. Шундан менга ҳам биттасини кўрсатмоқчи. Бу ҳақда кўпларга айтган. Ҳатто пушти камаридан бўлган забардаст ўгилларига ҳам. Бирортаси қани кўрайликчи, демаган. Ичида ё мияси айниган чол, ё чўпчак деб эснаб қўяқолган. Ҳар нарсадан беҳабар, пари билмайдиганни қари билиши ҳар кимнинг ҳам ҳаёлига келавермайди-да.

— Худога минг қатла шукур, домулло, чиқиб олдик. Келинг, ёним-га ўрнашинг. Тик турманг. Атрофга тонг ёришгандан сўнг қарайсиз. Қуёш чиқадиغان Искандар кўл тарафга қараб ўтиринг.

Ой тобора машриқдаги уфққа ёпишиб борар, ўша тарафдан совуқ шамол эсар, агар ётиб ёки ўтириб олиб, танамизни яширмасак баданни тешиб юборгудай.

— Домулла соат неччи?

— Уч ярим.

— Панжикент устидан тоққа қаранг. Бўрининг қордаги изидай жовлик бўлиб турган етти юлдузни кўраяспизми?

— Ҳа.

— Ўша қуёш чиқаётганидан хабарчи юлдуз. Ҳулкар. Демак, қуёш бир арғамчи бўйи пастда. Қараб туринг, шу юлдузнинг ости қизара бошлайди.

— Ҳа, билинар-билинемас қизиллик югураяпти.

— Энди домулла, баланд овоз билан муборак «Оятул курсини» ўқинг! Сидқидилдан эътиқод билан ўқинг! Дуоларимиз ижобат бўлсин! Кўзларим қуёш чиқадиган тарафда, тилимизда эса илоҳий оят! «Аузи биллоху минашайганим ражийм. Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм. Аллоху ла илаҳа иллаху. Ал ҳаюл қайюм...».

Бутун атрофни унутаман. Остимдаги баланд чўққини ҳам, ёнимдаги бебаҳо инсонни ҳам. Бу ёлгончи дунёда борлигимни ҳам... Оятни охиригача ўқидимми, адашиб кетдимми, икки-уч бор ўқидимми эслай олмайман. Ҳайриятки, қўлларим ўз-ўзидан кўтарилиб кўзларимни, юзларимни силаб сийпади. Кўзим очилди, тириклигимни билдим. Бобо овоз берди: «Оллоху акбар!». Мен ҳам кўшилдим. Ҳайрият ўзингга шукур. Ҳулқар анча кўтарилибди. Ҳали кўринмай баландлаётган қуёш пастдаги милтираган чироқ кўзли шаҳардан кўтарилаётган кирозон ғуборни, аниги тун пардаси остида одам болалари била-кўра туриб қилган кўфрона ишлар дастгоҳидан кўтарилган розолат чангини гўё лазер тўпи каби куйдириб кул қилиб тобора кўтарилмоқда. «Оллоху акбар». Шаҳарда муаззинлар биринчи азонни айтдилар шекилли...

— С-соат нечи?

— Ўнта кам, тўрт.

— Худога шукур ана кўринаяпти.

Қарайман. Кўзларим, ўткир кўзларим ҳеч нарсани кўрмай қолади. Бадтар тикиламан. Товба, ҳеч нарса кўринмайди. Бадтар тикиламан. Товба ҳеч кўрмаяпман.

— Домулла кўзингизни юминг. Очманг, мен айтганда очасиз. Сабр қилинг. Оллоху акбар!...

Такрорлайман. Темур ғорига биринчи бор кирганимда шундай бўлганди. Ҳеч қачон ёришмаса-я. Товба инсон бунчалар ожиз. Шунча-ям гуноҳим кўпми? Наҳотки қуёш чиқишини кўролмасам. Кўли Искандар яқинидаги Махшевадда Хўжа Исоқ ота ғорига ҳаммадан олдин дадил чиқиб бориб, ўн метр арқонга осилиб чиқиб, юқорига кўтарилиб, авлиёнинг жасадини кўролмаганим.

70 ёшли отам чиқиб қайтиб тушиб менга танбех берганди. «Болам, сенда ҳалиям иккиланиш бор экан. Банданинг ажали Ўзининг қўлида. Кўрқиш не ҳожат?». Ҳа ўшанда кўрққандим. Арқон узилиб кетсая... Наҳотки бугун ҳам қуёш сандигини кўролмасам.

— Ҳозир кўрасиз, сабр қилинг, оз қолди. Уҳ, бандалар бунча гуноҳ қилишдан чарчамасангиз. Ғубор кўплигидан қуёш тўхтаб-тўхтаб чиқаяпти. Шукурки, ҳали солиҳ бандалар кўп. Улар уйғонишмоқда.

— Ассалоту хайрулминнавм. Намоз уйқудан афзал. Улар ибодат қилишади. Бирники мингга татийди. Мана, биз ухламадик-ку. Комил инсонлар ухламай ибодат қилиб, тонг оттиришади. Тангри суйган, тангрини суйган бандалар қандай яхши!. Илоҳо билиб-билмай қилган

гуноҳларимизни авф эт! Кабир неъматинг — шамсу анваринг ҳар доим ўз йўлидан адашмасин. Ёмонларнинг инсофини бер! Болаларимизни дини Исломига ҳидоят қил!

— Домулла, энди кўзингизни очинг! Фақат «Ассалому алайкум» деб очинг. Салом Худонинг қарзи. Энди кўёшни менинг кўзларим билан кўрасиз.

— Ассалому алайкум, ана-ана кўраяпман. Худога шукур. Ия бу ҳар кун кўриб юрганам юзига сира ҳам тик боқиб бўлмайдиган гардишли нур уммони эмас, баайни хумдонда қип-қизил ақиқдай қилиб пиширилган сопол коса. Яйдоқ чўл бағрига ботиб бораётган паллада ҳам худди шундай кўринади. Бамисли қизғалдоқ гулоби тўлдирилган жомдаги алвон селоба тўлиб ҳам, тўкилиб ҳам кетмайди. Тўхташга даъват этадиган қизил чироқдай қизғиш ва заъфарон шуъла сочади. Бу шуъладан тонг юлдузи хира тортиб, осмон ярим ой бўлиб оқариб боради. Қизғиш шуъла ҳали пастдаги водийга тушмайди. Чўққининг боши, биз ўтирган жойи пишмаган қизғалдоқ пиндигидан очиб чиқмаган докаранг гулбаргдай оқара бошлайди. Ҳа, кўёш тонгда қийналаркан. Тундаги губорни куйдириб кул қилишни ўзи бўлмас. Унга нақадар оғир. Замин жойида айланиб, унга чор атрофни тоблайти. Шул боис қайсидир буржида у чарақлаб кўринмоқда. Биз тарафда қизариб-бўзариб тонгни туғаётир. Тўлғоқ азобининг ранглари бунчалар хомталаш. Орқада аждар тишли чўққилар ҳам қонсираб кўринади. Кўёш — ҳозирча сапол лаганча бироз пасайгандай бўлади ва айлана гардиши йўқолиб сандиқча шаклига кира бошлайди. Ё тавба, баайни кичкина сандиқнинг ўзи. Унинг тасарруфига тушган тоғлар бор-йўқ бойлиги билан кўрина бошлайди. Ана сойлар, ана арчалар. Қизил сандиқча энди оқариб нурга тўлади. Эртақдаги сийму зар тўла сеҳрли қутичадай гирди-гирдига бирдай ёғду сочади. Худди қирдан тушиб келган хур қизларнинг нимчасидан тушиб қолган кафтдай ойнача юзига офтоб тушиб ярқирайди. Дуппадуруст лаганча эди, энди сандиқча. Филдираб этакка эниб кетмайин дедими? Ўша баланд тоғларнинг ёвуз руҳи сандиқча солиб яшириб қўймоқчи бўлишдими? Бировга айтсанг ишонмайди. Соат тўртни кўрсатарди. Энди сандиқча ўз-ўзидан бузилиб айлана гардишга, чинакам кўёш ҳолатига кириб борарди. Биз турган чўққига унинг шуъласи рўй-рост тегиб улгурганди. Қоп-қора уммонлар денгиз тубидан ўсиб чиққандай чўққилар бошини буркаган симсиёҳ либос ечилиб, этакка сирғалиб тушиб борарди. Тонг ёғдуси синоатли сандиқчадан чиқиб қолган узун киприклардай безовта титрарди. Эндиги ҳолат нур ва зулуматнинг азалий курашидан, бетўхтов жангнинг навбатдаги хуружидан хабар бемоқда эди. Сандиқча кўёш кўтарилаётганда чокидан бузилиб, осиеликнинг кийик кўзларига ўхшаб борар, бу кўзнинг киприги ҳам, қорачиқ гавҳарлари ҳам шунчалик нурафшон эдики, бошқа ҳар қандайин кўзни қарагани ҳамона ерга қаратиб қўйишга қодир эди. Нур зулумотни тоғлар бошидан қувиб эндираёт-

ганда бир бўлак қора парпалар қочишга ҳоли келмай таслим бўлар, бизга бу жойлар етади, дегандай чуқур сойлар, унгур ва коваклар ичига яшриниб жон сақламоқ бўларди. Тоғу тошда ибодат ва тош тоқат билан етишган авлиёлар руҳи чошгоҳга яқин ковакларда қолган зулмат лошини қувиб ҳайдайди. Қочган ҳам Худо, қувган ҳам Худо дегани каби қувгинди руҳ паноҳ истаб узун горларга кириб кетади. Тонг нури тоғдан бирданига теп-текис чўлга бориб тушарди. Азиз-авлиёлар тоғу тошда, Ҳизр бобо чўлда юргани учун қуёш ҳаммадан бурун ўшалар маконига, ўша улуғлар истиқболига шошилса ажабмас.

Кўрдингизми, Қуёш биз учун қанчалар Ибрат. Тонг ёғдуси ила яратганнинг ибодатига юкунмоқ, яхшилар зиёратига шошилмоқ керак. Токи ер юзидан қора шарпаларнинг қувгинди лошлари абадий тантана қилиб қўямасин. Оқлик поклик билан қўшилса устиворлик. Яхшилиқ яхшилиқни қидириб топса, ёмонликнинг йўли кесилгай. Ёмонлик йўлларида йўлчи боши бўлган шайтон йўриғидан яратганнинг ўзи асрасин!

Солиҳлар йўли эса жаннат йўли. Жаннат йўлига олиб чиқадиغان сўқмоқлар эса ёруғ дунёда оёғимиз остида турган Тангри ибодатларидир, ибратларидир. Тоғлар ибрати, ширин-шакар боғлар ибрати. Энг катта ибрат эса Қуёш ибрати. Қуёш ибодати. Ҳали солиҳлар кўпаяверади.

ЙЎЛИНГДАН АДАШМА, АЙЛАНАЙ ҚУЁШ!!

БУЛБУЛ ҚАНОТИДАГИ БИТИКЛАР

*«Осмоннинг таги тўла фаришта,
Фаришталар келар эмиш, ҳар ишга»...
Шомурод бахши термаларидан.*

Кўклам келиши ҳамано осмон артилган шишадек тиниқ, еру само кўм-кўк, яшил либосли фаришталарга тўлиб кетади. Улар ер юзига жаннатнинг хабарини бергани келадилар. Кўклам — тирилмоқ, уйғонмоқ, яшнамоқ, униб-урчимоқ палласи. Фаришталар ер юзига турфа, анвойи чечакларни сочиб чиқадиладар. Қадимги кўшиқда бор:

*«Ийди Наврўз кунлари,
Осмондан турли гиёҳлар сочилур»...*

Аввал бойчечак, бинафша, наврўзгуллар... Даштдаги пиёзгуллар, боғларда ноз гуллар, дароз гуллар, ҳаммадан соз гуллар. Бутун оламга пардоз гуллар. Кундузи кўзини юмган, тунда жилвасоз гуллар. Улар митти ёки кабир, оқ ёки қизил, бир оний ёки даврий, сувда нилу-

фар, тошда тош гул бўлиб, кўрган кўзни яшнатишга қодир. Адирда ийманиб очилган қизгалдоқ титраб-қалтираб бўғотга чиқди. Қадаҳ-гуллар сипқормоқчи бўлар дунёни. Гулбарги учов, бешов, еттов. Етовга юрмас, анграйиб турмас, ёниб яшна, эмас бесамар. Гуллар – нектарли, некбин фаришталар. Шунча гулни кўрсанг, суқланиб турсанг, ёмонлик қоларми яна кўнглингда. Оз-моз бадбин бўлсанг, би-нафшани ҳидла, эринмай ток гулига бурнингни тут. Ҳеч бўлмаса жисми жонидан гул ҳиди анқийдиган бўй қизлар ўтиб кетган тор кўчадан юр! Агар жийда гуллаб турган бўлса, ўша кўчада...

Боғларга чиқ, қара ким келди? Ваъдасига иқрор, вафодор — булбул. Араб саҳросидан қайтди, эмраниб. Унда боғ йўқ, гулламас саҳро. Бироқ иссиқ, макон. Қиш ўчоғи тор, бор уйинга бор, демас унда ҳеч бир зот. Ўша гўшада ҳам ҳар тун, туш кўрар булбул, чаман боғларни. Соғиниб яшайди, шох – бутоғларни. Каклик юрагича тол барги бошпана бўлади танига. Кўрпа – ёстиқ бўлар, куюқ ўрмонзор. Ҳар кўкламда кўрар, жаннатни. Саёҳатчи қурбақа эмас. Турна қанотига осилиб булбул қайтиб келар, боғларга.

Бу йил нақ 24 апрель кунни Бошмон булоқ ўрмонида булбул овози эшитилди. Ўтаётган баҳорда улар шунчалик кўп бўлиб қайтишдики, хилват ва покиза боғлар тўлиб кетди. Ҳатто тоғ бағридаги жилғалар ёқаси бутазорлар ичида ҳам уларнинг ажабтовур сайроғини эшитиш мумкин. Аслида булбулнинг бир неча тури мавжуд. Боғ булбули, тоғ булбули (Тоштешар), саҳро булбули, оддий оқтамоқ булбул. Бу ўринда гап боғ булбули ҳақида кетмоқда.

Боғ булбулининг ўзига хослиги шундаки, унинг сайроғи жуда ёқимли ва ҳеч қайси қушникига сира ўхшамайди. У ҳар сайраганда бир қатор бетакрор оҳангни кўзmunчоқ доналари каби тизиб ташлайди. Бу жаннатий қуш сирли оҳангларга жило беришда ҳаммага устозлик қилади. Унга ўхшамоқчи, тақлид қилмоқчи бўлганларни майна бўлгани рост. Санокда сайроқи қушлар сони булбул патиданда кўпроқ. Уларнинг жуссалари-да каттароқ, бўй-баста вазминроқ, тумшуги йўғонроқ бўлса ҳам ҳеч қайсиси булбулдай эмас. Уни яқиндан кўриб, кузатиш қийин. Шоирлик даъво қилиб, 50 ёшда ҳам ҳаваскор бўлиб юрган баъзи бировлар малладан келган, томоғи ва қорни оқиш, жуфтақкина тол баргидек бу жимит қушни яқиндан кўриб кузатмаган, десам ишонаверинг. Бу ноёб қушнинг инини, бола очаётган пайтини кўриш кўпчиликка насиб этмаслиги ҳам бор гап. Булбул инини овлоқ ва хилват пана-пастқам жойга, оролчалар ўртасига, буталар орасига ёки шундоққина ерга, мулойим хас-чўпдан тарелка ясаб, тўрт-бешта кўкимтир сарғиш, яшил, тухум қўяди. 13-14 кун давомида мода булбул тухумларини босиб ётади. Одамлар орасида булбул 4-5 та тухум қўйиб, бола очади. Уларнинг бор-йўғи биттаси сайроқи бўлиб, қолгани жиртак қуш бўлиб кетади, деган гап бор. Бу гапнинг қанчалик

тўғрилигини билмадимۇ, агар булбулнинг ҳамма боласи сайроқи бўлиб чиқса, қадрнинг бозори касод бўлармиди? Яна бир томони сайроқлик булбул тоифасида кўпинча нарининг зиммасига тушади. Нар булбул жисмини дарахт япроғига яшириб олиб, тумшукчасини ерга эмас, «боғда очилган гулларга қараб эмас», нақ осмонга қараб, тамоқчасини зам-зама қилиб, сайраб беради. Уларнинг овози икки ой — савр ва жавзода авжига чиқиб, саратон кирганда, яъни бола очиб бўлгандан кейин сайрамай қўяди. Булбуллар сентябрь ойида иссиқ ўлкаларга учиб кетади. Демакки, булбул сайроғида яшиллик, яшариш, севишмоқ, кўпаймоқ фаслининг тотли-тотли маъноси бор: Бўл, бўл, тур ўрнингдан, қара, бу омонат Дунё қандай гўзал! Яша, яшаб қол, паймонанг тўлмасдан бурун...

Булбул тилини тушунмоқ истаган кўп. Унинг камалакранг овозини ҳар ким ҳар хил таржима қилади. Ҳайрат сўқмоғига қадам қўйган болакай уни шундай тушунади: Худди ўша кўшиқдаги каби, ҳар доим ота-онам бўлсин! Ҳар доим мен бўлай. Еру осмон, кўёш чарақлаб турсин! Ҳамма яхши нарсалар меники бўлсин. Орзуларим эртақдаги каби ижобат бўлсин!

Балоғат ёшига етган йигит ёки қиз эшитса: Кўнгим бир ёр истар вафоли. Ўзимни ўзимдай севсин. Бир умр севиб севилиб яшайин...

Қарилик эшик қоқганда лаббай, деб чиқиб, ибодатга шошилган дуоғўй отахон ёки онахон эшитса: Булбул ҳеч вақт гулга қараб сайраб турганини кўрмадим. У осмонга қараб сайрайди. Худонинг 99 отини, минг бир сифатини айтиб, тасбеҳ ўгириб, тиловат қилади. Тангри ибодатини ундан ўрганмоқ керак!..

Демоқчи бўлганимиз, баҳор-кўклам турфаранг гуллар — беҳишту Ризвонни парда четидан мўралаб кўриниши бўлса, уни булбулдан ўзга қайси бир зот ўхшатиб мадҳ эта олади?

ОВОЗИНГДАН АЙЛАНАЙ БУЛБУЛ!

2009 йил, 10 июнь.

РУСЧАДАН ТАРЖИМАЛАР

ЖОНИВОРЛАР «ТИЛЛАШГАНДА»

(М. Пришвиндан)

Байроқчалар билан тулки овлаш жуда қизиқ. Бундай ов кўпинча ўрмонда қўл келади. Тулки бор деб гумон қилинган жойнинг атрофи ип билан ўралиб, ипнинг ҳар-ҳар жойига қизил байроқчалар осиб қўйилади. Тулки одатда қизил рангдан, айниқса, қизил буюқли матодан ҳадиксирайди. Ҳуштак шовқини билан қўзғатилган тулки ётган жойидан шоша-пиша чиқиб, атрофдаги ҳилпираётган байроқчаларни кўради ва «хавфли» айланадан тезроқ чиқиб кетишга уринади. Айлананинг эса қисқароқ бир жойи очиб қўйилиб, шу ерга яқин жойда арча ёки бута панасида овчи яширинган бўлади. «Пақ»... Қараб-сизки, айёрлар устози қўлингизда.

Бу йил қиш серёғин келди. Қор ҳаяллатмай устма-уст бостириб ёғди. Този итлар тулкининг изидан тушса, қулоғигача қорга ботиб кетадиган бўлди. Шундай кунларнинг бирида ўзимгаям, итгаям азоб бермайин, дея ўрмончи Михал Михаличга маслаҳат солдим:

— Итларга дам бериб, байроқчалар билан ов қилсак қандай бўлади? Хоҳлаган тулкини байроқча билан тутиш мумкин.

— Қандай қилиб тутмоқчисан, хоҳлаган тулкини?

— Шундоқ оппа-осон!..

Қидириб кўриб, яп-янги тулки изларини топамиз-да, қаерга кирган бўлса атрофни байроқча билан ўраб чиқамиз. Сўнг қўзғаймиз вассалом, ичкарида ётган тулки бизники...

— Эҳ-ҳе, бу гапларингиз эскирган ошна, ҳозир шундай тулкилар борки, байроқча илиб, уч соат ҳуштак чалсанг-да, инидан чиқмайди. Мен сизга айтсам, ўзим кўрганам бир тулки, байроқчани сезиб қолиб, икки сутка ташқарига чиқмаган. Ҳозиргининг ҳайвонларини сиз нима деб ўйлайсиз? Агар ўраб олинганидан хабар топса, чиқиб ўтирмайди. Агар чиқсаям аста байроқ тагидан «лип» этиб чиқиб кетади. Хайрмаъзурни ҳам насиа қилади.

— Ҳмм, балки тўғридир... Лекин ҳамма тулкиям байроқча тагидан қочишга ўрганмагандир? Битта-яримта қарри-қурриси қочса, қочар. Ёшлари-чи, улар умрида байроқчани кўрмаган бўлса?

— Кўрмаган дейсизми? Кўрмаса ҳам сизга ўргатади. Чунки улар бир-бирлари билан тиллашадилар.

— Ёпирай, «тиллашади», қандай қилиб?

— Мана қаранг. Бир жойда билинтирмай қопқон қўйдингиз. Буни биринчи бўлиб кекса, тажрибали тулки келиб кўради ва атрофини айланиб «хавфни» сезгач, орқасига қарай-қарай нари кетади. Иккинчи бўлиб келгани эса қопқонни яқинига ҳам йўламайди. Хўш, иккинчи тулки «хавфни» ни қаёқдан билақолди дейсизми?..

— Билмасам...

— Биринчиси қолдирган «хат»ни қолганлари тугилмай «ўқий олади».

— «Ўқийди» дейсизми?

— Ҳа, бурни билан «ўқийди». Буни энг осони итларнинг хатти-ҳаракатидан билса бўлади. Мана бир мисол: Бир ит симёғоч баданига, бостирма атрофида, буталар тагига суйкалиб ҳид қолдиради. Бошқаси келиб, у юрган йўлларини ҳидлаб, аниқ топиб олади. Тулкиям, бўриям шу йўсинда бир-бирини ўқиб, тушунади. Қушлар бўлса бир-бирини овозидан «уқиб» олади. Қарга осмонда қағиллаб учиб кета бошладими, тулкининг қулоқлари диккайиб уни кузатади. Чунки тулкига қараганда қарга тепадан туриб, ўлжани яхшироқ кўради. Қарга қаерга кўнса, тулки ҳам ўша жойга югуради ва қарганинг топганига шерик бўлади. Ҳакка бежизга қағилламайди. Бошқаларни билмадим-ку, мен овда ҳакканинг хабаридан кўпроқ фойдаланганман. Бир сафар қуён овида итларим ўлжани қувиб кетатуриб, тўсатдан йўқотиб қўйди. Итларим қидириниб юганда, ҳакка бутунлай бошқа томондан шақиллаб қолди. Негадир кўнглим ишонмай, овоз чиққан томонга юрмадим. Ўзим гумон қилган томонга қараб юрдим. Бу пайт қиш энди оёқлаган, қуёнларнинг баданига юнг чиқиб улгурган эди. Майдон эса оппоқ қор. Қуённи қордан ажратиш қийин. Лекин узоқдаги кичкина қораям аниқ кўринади. Бир пайт қарасам, дарахт тагидан тикув машина галтагининг тешигидай қоп-қора кўз милтиллаб қараб ётибди. Ҳакка эса узоқдан қуённи кўриб турган, лекин унга ёрдам бермоқчи бўлиб мени чалғитган экан.

— Биласизми, — дейди давом этиб Михал Михалич, — ботқоқлик устида сарғишгина чумчуқ учиб юради. Ўрдак қидириб ўрмонга кирсангиз рўпарангизда лип этиб, ҳалиги сариқ чумчуқ пайдо бўлади. У шохдан-шоҳга сакраб, олдинроққа сайраб кетаверади. Худди бошқа иши йўқдай. Қанча ичкарига кирсангиз, шунча илгари кетади. Хотиржам сузиб юрган ўрдакларга хабар қилиб учуриб юборади. Унинг овозини эшитган турна-ю ўрдаклар, лойхўрақлар патиллаб ҳавога кўтарилади. Кўрдингизми, қушлар бир-бирлари билан қандай «тил-лашади».

Ҳайвонлар эса бир-бирининг изидан, ҳидидан «уқиб» гаплашади.

ПИЧАНЗОРДА (Кекса ўрмончи ҳикояси)

Рус даласига ҳақиқий баҳорни турналар ўз қанотларида олиб келишмоқда. Деҳқон турнани кўргач, санаб ўн икки кун ўтказди-да, кейин ер ҳайдашга киришади. Бунгача баҳорнинг бўтана лойқа тошқинлари ўтиб бўлади.

Бизга тегишли экинзорнинг бир чети ойнадай тиниқ, аммо жирилаган кўлга туташ. Бу ердан кўл юзида учиб, қўнаётган, чанги учаётган чағалайлар шундоққина кўриниб туради. «Ҳайт» деб ерга омон солишим билан изимдан зағчалар гала-гала бўлиб эргашади. Улар шудгор устига малахдай ёпирилиб, чиёвлаганча талашиб-тортишиб «ов» қилишга тушади. Чибис деган қуш эса негадир безовта. Уларнинг урғочиси ҳамма қушдан илгари эрта баҳорда тухум қўяди. Шу яқин ўртада тухуми бўлса ажабмас. Узоққа кетмай тепамда гир-гир айланади ва саволга туғади:

— Сиз ким? Сиз ким? Сиз ким?

— Менми, мен ўзимман. Сенчи, ўзинг қаерда эдинг? Иссиқ ўлкаларда нимани кўрдинг?

У билан ўзимча гаплашиб кетаётсам, от бирдан четга бурилиб кетди. Нима гап? Отга бир бало бўлдиёв. Қарасам тўғрида урғочи қуш ҳавога кўтарилди. Тўртга оппоққина тухум, кафтлагидек ҳимоясиз турибди. Ёпирай, жойи сира уяга ўхшамайди. Шундайгина тақир ерга хас тўшаб, тухум қўйибди. Раҳмим келиб омончи кўтариб, отни четга ҳайдадим. Майли бу ерга кейинчалик картошка экамиз...

Кечқурун болаларга воқеани гапириб бердим. Хотиним лабини буриб: «Вой, бу кишини қаранглар», деб қўйди.

— Шошмай тур хотин, сулини экиб бўлайлик, кейин кўрасан...

Икки-уч кун ўтмай сули экишга киришдик. Мен этагимга уруғ солиб сепдим. Хотиним моланинг орқасидан юрди. Бир пайт қарасам хотиним отни тўхтатиб, мени имляпти. Сездим, у тухумларни кўриб қолган.

— Мана кўрдингми, ўша тухумлар!

У айланиб томоша қиларди. Аёл қалби маълум, бирдан эриди шекилли, молани айлантириб нари кетди. Шундай қилиб еримизнинг ярмидан кўпига сули эдик. Қолганини картошка экишга қолдирдик. Сабаби ўша қолган жойда чибис тухум босиб ётган эди-да.

Орадан анча кун ўтиб картошка эккани келдик. Қарасак, чибиснинг ўзи ҳам, тухумлари ҳам кўринмайди. Демак бола очган. Бугун биз билан итимиз Кадошка ҳам бирга келди. Кадошка денг далада у ёқдан бу ёққа чопиб ўйноқлар, мен тупроқ ёрардим, хотиним картошка қадарди. Иш билан овора бўлиб чибисларни эсдан чиқаргандик. Кўл тарафида улар бор овози билан чайиллашиб қолишди. Қарасак, тўртга чибис боласи — жўжани Кадошка олдига солиб, зориллаб қувиб юрибди. Улар кулранг пат чиқарган, узун оёқ, бироқ учиш-

га ўрганмаган, фақат йўрғалаб қочишарди. Хотиним сезиб менга қичқирди:

— Бу ўша ўзимизники-ку!..

Мен Кадошкани ҳай-ҳайлаб қичқираман, у эса эшитмаганга олиб қушчаларни айлантириб қувади. Бирдан қушчалар ўзини сувга уришди. Бошқа иложиям йўқ эди-да. Изидан Кадошқаям сувга тушиб еб қўйса-я?.. Хунобим ортди. Чибисчалар эса сувда сузмас, балки югургилаб чопишарди.

-Чип, чип, чип...

Ҳайриятки, нариги қирғоққа ўтиб олишди. Кадошка эса сувга киргиси келмай, яланиб қирғоқда турарди. Тўхтаганидан фойдаланиб, хотин иккаламиз итни чақирдик. Чибис полапонларининг тирик қолганини билиб, энгил нафас олдик.

СУВ ЧУМЧУҒИ

Чамаси ўн яшарлик пайтимда, қишни ўрмон чеккасидаги қишлоқда ўтказганим эсимда. Ўшанда мен бошқа болаларга аралашмай, уззу-кун ўрмонда кезишни, катта-кичик қушлар билан танишиб, ўзимча улар билан суҳбат қуришни жуда-жуда ёқтирардим.

Февраль ойининг кириши билан совуқ ҳаддидан ошиб кетди. Далаларда кун бўйи бўрон увиллайди. Уй зерикарли, кунлар йилга тенглашгандай, имиллаб ўтарди. Орадан анча кун ўтди. Бир куни эрталаб уйғонсам, деразам ортида топ-тоза осмон. Сакраб ўрнимдан туриб, дадамдан рухсат олдим-да, кийиниб ўрмонга жўнадим. Ташқари совуқ ва жим-жит. Қуёш шундай чарақлайдики, бутун дала оппоқ ёғдуга чўмилган. Қорнинг ялтироғи кўзни қамаштиради. Ўрмон ҳам қор тагида қолган кўринади. Ҳаммаёқда қор уюмлари тепа бўлиб ётарди. Уч-тўрт қадам юрмай белимгача қорга кўмилиб кетдим. Ахийри ўрмон ичкарисига киришнинг иложини тополмай дарё томонга бурилдим. Қутурган бўрон гўё ҳамма қорни сой ва дарёга тўккандай, ҳар-ҳар жойдан кўм-кўк шишадай муз майдончаси кўриниб турарди. Кўз ўнгимда оппоқ дарё ўзани чўзилиб ётарди. Бирон жойда қуш зоти кўринмасди. Ҳатто қорни яхши кўрадиган қарғаларнинг ҳам овози ўчган.

«Шундай қаттиқ тўс-тўполондан кейин қушлар ўзини ёмон ҳис қилаётган бўлса керак», деб ўйлардим мен. Бир пайт қор ичида нимадир қорайиб кўринди, яқин келдим. Қарга қорга бошини тикқанча, қотиб ётарди. Қизик, ҳамма жойи бутун. Демак, совуқдан қотиб ўлгани аниқ. Шундай кап-катта қушни қаҳратоннинг беаёв аёзи тарашадай қотириб қўйганидан жуда ачиндим. Бироқ ҳамма қушлар ҳам ана шу қаргадай қотиб қолмагандир? «Битта-яримта чалажон бўлиб ётгани бўлса, топаману уйга олиб кетаман. Тарбия қилиб, дон-дун бериб, баҳоргача боқаман», деган хаёл миямга келди. Ниятимни сезгандай яқингинадан қандайдир қушчанинг секингина чулдирагани эшитилди. Беихтиёр ўша томонга

бурилдим. Муз ўйиғи лабида оппоқ тўшли, калта дум, тумшуғи узун қушча ўтириб олганча, ўзича хониш қиларди. «Вой тентагей, шундай совуқда қўшиқча бало борми?». Оқ тўш мен томонга қарамадиям, ишиям бўлмади. Унга яқинроқ келдим. У бирдан ўзини муз ўйиғига урди-да, ўрдакдай сузиб кетди. У сув ичида, гўё қанотларини ёзиб ва йиғиб учиб кетаётганга ўхшарди. Кейин бутунлай сувда кўринмай қолди. Дикқатим ошди. «Бу нима бало қушми, ё қурбақа?».

Туриб-туриб кўрқиб кетдим. «Оқ қуш шўрлик мендан қочаман, деб чўкиб кетди-ёв?» Югуриб ўйиқ ёнига келдим. Муз тагида сув жириллаб оқар, чўккан қуш ҳеч ерда кўринмас эди. Кун бўйи юриб биттагина қушни учратгандим, у ҳам бўлса мендан яширинаман деб сувга чўкиб кетди.

Бечорага раҳмим келди. Беихтиёр кўзимга ёш қуйилди. Ўлик қаргани кўтариб, шалпайиб уйга қайтдим. Кечқурун чўккан оқ тўш ҳақида дадамга гапириб бердим. Дадам қаргани ҳозироқ ташқарига отиб юборишимни буюрди. Ажаблансам, хиринглаб кула бошлади. Дадамнинг бу қилигидан жаҳлим чиқди. Биров ўламан деса, у киши куламан дейди.

— Вой, тентагей, у кўрганинг сув чумчуғи. Ўзи шунақа. Сувда бутунлай чўкмайди. Қайдандир ташқарига чиқиб олиб, сени алдаганидан хурсандлигидан чулдираб тургандир. Ишонмасанг ўша жойга югургилаб бор-да, қара.

— Йўқ, ишонмайман, сувга чўкиб кетганини ўз кўзим билан кўрдим.

— Шошма, шошмасанг-чи, ҳозир борсанг ё муз ёригидан ёки нарироқдаги ўйиқдан чиқиб, бамайлихотир юргандир.

Дарёга югурдим. Отам аслида қушлар ишқибози, уларнинг одатларини жуда яхши биларди. Демак, менинг «оқ тўшим» тирик. Ариқ бўйида оқ тўш кўринмади. Нарироқ юриб қарасам, яна муз ўйиғи бор. Ундан нарироқдаги ўйиқ четида оқ тўш соппа-соғ ўтирибди. У қор устида пилдираб юрар, пастгина овозда куйларди. Унинг сайраши гоҳ ариқчанинг шилдирашига, гоҳ эшкакнинг шалоплашига ўхшарди. Яқинлашдим, у эса ўйиққа томон буриларкан, мен томонга норози қараб қўйди. Мен эса уни яқиндан кўриш учун икки-уч қадам қўйганим ҳамона оқ тўш ўзини ўйиққа ташлади. Унинг бу ҳолати қурбақанинг ботқоққа сакрашига ўхшарди.

Муз ўйиғи ёнида туриб, оқ тўшнинг қанотини ёзганча чиройли сузишини кузатдим. У баъзан сув бетига, баъзан эса пастга шўнғир, қамишлар атрофида тўхтаб, емак қидираётгандек эди. Ҳа, ана тумшуғида сув қўнғизи.

Ярим дақиқа ўтар-ўтмас у яна бошқа ўйиқдан бош кўтарди. Кўзларимга ишонмайман. Тобора уни яқинроқдан кўргим келарди. Шу сабабдан яна бир неча марта пастга шўнғишга мажбур қилдим. Оқибат шуни сездимки, у сув тагида худди кумуш балиқчадай ялтираб кўринаркан. Сувга кирганида ялтироқ қанотлари «кумушранг тусга» киларкан.

Ахийри мен унинг жонига тегдим шекилли, пириллаб баландга кўтарилди-да, ҳавони кесиб, бир зумда кўздан ғойиб бўлди. Бу қуш билан учрашганимдан сўнг орадан икки ойча вақт ўтди. Бу орада унинг қилиқларини яхши кўриб қолдим. Ҳаво очиқ бўлди дегунча дарё бўйига келиб, уни кузатардим. У ҳамма вақт мендан қочиб, ўзини муз ўйи-гига ташлашга улгурарди. Гўё биз сичқон-мушук ўйини билан машғул эдик.

Кейинчалик билдимки, бутун қишлоқ аҳли бу қушни ва унинг антиқа қилиқларини қизиқиб томоша қиларкан. Бу антиқа қушни сув чумчуғи деб аташаркан.

ҚАРИ ҚЎЗИҚОРИН

Мен ҳикоя қилмоқчи бўлган қария 1905 йил биринчи рус инқилоби йилларида айни кучга тўлган қирчиллама йигит эди. Ушанда у жанговар сафнинг энг олдига тушиб Пресне баррикадасида жанг қилган, учраган таниш-нотаниш унга «ака» деб мурожаат қиларди.

— Ака, биласизми, ҳалиги кўча?.. Йўловчи кўча номини айтиши ҳамано «ака» уни қаердалигини айтибгина қолмай, эринмай кўрса-тиб ҳам кўярди.

Биринчи жаҳон уруши йилларида эса уни «отахон» деб сўрашадиган бўлишди.

— Отахон, айтинг-чи?...

Отахон шошилмай обдон жавоб беради. Ниҳоят Буюк инқилоб юз берди. Эндиликда аввал «ака» бўлган, кейин «отахон» бўлган дўстимнинг соқоли оппоқ, сочи эса нуқра — кумушга ўхшаб қолган эди. Уни ёшлигидан танийдиганлар оппоқ соч-соқолини кўриб, ҳазиллашадиган бўлишди:

— Унпурушлик қилаяпсизми, отахон?

— Э, йўқ, агар жуда зарур бўлса, нуқра — кумушдан топилади, — дерди жилмайганча соқолини кўрсатиб. Аслида у бутун умрини эл-юртга бағишлаган кишилар тоифасидан эди. Ўқиб врач бўлишга ҳам улгурган, иш соатини эътиборга олмай, тонгдан қора кечгача елиб-югурган ва ниҳоят инқилобдан кейин ҳукуматга 15 йилча беминнат хизмат қилиб қўйган эди. Бир куни уни катта кўчада тўхтатишиб:

— Бобожон, жон бобожон, айтингчи, — деб туришганини эшитиб қолдим. Ана кўрдингизми кун кетидан кун ўтиб, менинг гимназиядаги партадош дўстим бобо бўлишга ҳам улгурди. Кеча кўп, кундуз кўп, умр эса бир тутам. Бир қайрилиб қарагунингча қартаясан. Кечагина бола бўлиб, чопқиллаб юрган гўдак, бугун бурушиқ чол. Мункиллаб турганини кўр.

Хулласки, менинг дўстгинам яшагандан яшаб, соч-соқоли битта қолмай оқариб, халқимизни фашистлар устидан ғалаба қозонган кунга етиб келди. Унга Қизил майдонда ўтадиган голиблар парадида

иштирок этиш учун фахрий таклиф билети беришганда қад-қомати эгик бўлсам, бошда зонтик, юриб, майдонга кириб келди.

У билан бирга Свердлов майдонига қараб юрдик. Оломон олдида милиционерлар занжир бўлиб турар, майдонга эса жанговар қўшинлар саф-саф бўлиб кириб келарди. Уларнинг бамайлихотир, беписанд хатти-ҳаракатидан гўё ёмғир бўлмапти, деб ўйлаш мумкин эди. Аслида эса ёмғир тўхтамай ёғаётган эди. Биз рухсатномамизни кўрсатаётганимизда ёнимизда бир безори нусха ўсмир пайдо бўлди. Уям бир амаллаб майдонга кириб олишни ўйлаётган бўлса керак. Бироқ бунинг сира иложи йўқ. Шумтака менинг увоққина, қари дўстимга ижирганиб қаради-да, «зарурга-ку зарур, бужмайиб сенга нима зарур, қари кўзиқорин?...», деб қолса бўладими? Жон-поним чиқаёзди. Ҳалиги йигитни шартта ёқасидан ушлаб, гарданига туширмоқчи эдим, қўлимдан юлқиниб чиқдию куён бўлди. Парад шовқини ва ҳаяжони ўша безорининг гапини ва «қари кўзиқорин»ни ёдимдан кўтарган экан. Уйга келиб ўтиришим ҳамано ўша воқеа эсимга тушди. Хаёлан бояги безори билан тортишгим келаверди. Ҳўш, ёш кўзиқоринни қари кўзиқориндан нима афзалиги бор? Ёш, баррасини териб келишиб, товада обдон қовуришади, қариси эса жойида турганича қарийди. Лекин, лекин бор. Тагидан ёш кўзиқоринчалар ўсиб чиқади. Демак, ота ўрнини болалар эгаллайди.

Шундай қилиб бир пайт ўрмонда юриб учратганим ажойиб кўзиқорин эсимга келиб, бу воқеа билан сизни ҳам таништиргим келди.

СУВ! СУВ! СУВ!

Ўшанда кеч куз эди. Қайин ва қарағайларнинг тилларанг япроқлари энди бўй кўрсатаётган навқирон арча шохларига илина-илина ерга тушиб она замин бағрини кўрпадай қоплаган эди. Ҳаво ердан кўзиқорин потраб чиқадиган даражада иссиқ ва намчил. Шундай кунки, эргалаб бир парча жойдан бир одам келиб, бир саватча кўзиқорин териб кетса, изидан келган одам яна ўша жойдан саватчасини тўлдириб қайтиши тайин. Кўзиқорин мавсуми, бири изидан бири чиққани-чиққан...

Хулласки, ўша кун кўзиқорин куни эди. Лекин менинг саватчамда ҳар хил майда замбуруғ ва кўзиқоринлар бор. Улар ҳеч нарсага ярамайди, кўзиқуйруқдан фақат икки дона топиб олдим. Кун жуда дим, нафас олиш қийин. Жиққа терга тушиб ҳамма ёгим ивиб кетди. Ўлардай сувсай бошладим. Яна бунинг устига шундай кўзиқорин кўп чиқадиган кунда икки дона қорайган кўзиқорин билан қайтиб кетиш уят. Яна қидиришга тушдим. Бизнинг ўрмонларда жилга кам, борлари ҳам булоқчалардан бошланиб узоққа бормай ерга сингиб кетади ва ботқоққа айланади. Икки кўзим ўшандай жойни қидира бошлади. Сувсаб томоғим қуриб кетаяпти. Охири шу даражага етдимки, ётиб нам тупроқни сўришга ҳам тайёр эдим. Мен биладиган дарё узоқ,

ёмғир келтирадиган булут эса унданам узоқда. Қадамим дарёға, құлим булутға етмайди. Шундай рўпарамдаги арча устида кулранг қушча сайрашға тушиб қолди — «сув! сув!». Ёмғир олдидан у ҳақда дарак берувчи хабарчи қуш ёмғир тиламоқда.

— Вой тентак, — дейман ичимда, — сени илтимосингни узоқдаги булутни қулоғи бўлса эшитса?

Осмонга тикиламан, булут қаёқда топ-тоза, ердан ҳаммомдагидек опшоқ ҳовур кўтарилади. Нима қилиш керак? Қушча эса ўз тилида ҳамон сув кўшигини куйларди. Уям сувсаган шекилли? Қизиқ, мендай ёшини яшаб, ошини ошаган қария билан шу митти қушнинг истаги наҳотки бир бўлса?... Шу қуш бир балони билади? Аста юриб қушча сайраётган томонга ўтдим-да, арча шохларини қайириб нарига қарадим. Мана сизга томоша, нариёқ айлана яланглик, ўртасидаги бир жуфт қайин тагида эса кунда, унинг атрофидаги ўт-ўланлар орасида тўнтарилган шляпадай қизғиш кўзикуйруқ (кўзиқориннинг бир тури) турарди. Бундай катта кўзиқоринни умримда биринчи кўришим. Лекин қариб қолган. Одатда бу нусха кўзиқорин қариса четлари юқорига қайрилиб тарелкага ўхшаб қолади ва бу тарелкага ёмғир суви тўлиб туради. Демак, бу тарелкада сув бор, қушча бежизга сайрамаган. Қувончдан энтикиб турганимда қизиги буёқдан чиқди. Ҳалиги замбуруғ тарелкаси четига кулранг қушча учиб келиб кўндию, тумшукчасини сувга тикиб, осмонга кўтарилиб қулт этиб ютинди. Кейин пириллаб учдию, қайин шохига кўнди ва мамнун сайрай бошлади. Шу тариқа иккинчи, учинчи навбатма-навбат учиб келар, шохдагилари эса ич, ичавер деб чулдираб турарди. Бу митти паррандалар жами бўлиб қанча ичарди, барибир менгаям ортади. Арча шохларини қайириб, секин-аста яланглик томон юрдим...

Қушлар мендан унчалик ҳайиқишмади. «Гурр» этиб кўтарилишдию, иккинчи қайинга учиб кўнишди. Энди уларнинг шовқини олдингидан анча кучайди. Назаримда улар бир-бирлари билан баҳслашишга тушган эди. Бир тўдаси «шу тарелкалардан ичади», дейишса, иккинчи тўда «ичмайди» деб чуғурларди. Барибир ичаман, дедим уларга эшиттириб. Лекин мендай ўрмоннинг ўзига хос қонун-қоидасини биладиган кимса бу сувни осонгина ичиб кетавериши қийин. Ахир бу сувдан яна қанча жонзот ташналигини қондиради. Баъзилар ўрмонни битмас-туганмас кон деб ўйлаб, албатта, ундан бирор нарса юлиб кетгани келади. Мен ҳам ўшалар қатори пичоғим билан ана шу кўзиқоринни тагидан шартга қирқиб, ичидаги оби ҳаётни бир кўтаришда симириб, ҳеч нарсага ярамай қолган қари кўзиқоринни дарахт тана-сига битта уриб майдалаб ташлашим мумкин эди.

«Йўқ, йўқ, бу тентакликни мен қилолмайман. Ўзингиз ўйланг, бу тарелкадан менинг кўз олдимда ҳам, ундан олдин ҳам қанчадан қанча қушлар сув ичган, ҳозир мен ҳам ундан сув ичаман».

Яна ёмғир ёғади, тарелка тўлади. Кимдир келиб яна сув ичади. Бунинг устига қари кўзиқорин тагидан болачалари ўсиб чиқади, улар-

ни эса одамлар жон-жон деб териб кетади. Ҳозир эса бу сувдан ичмай туrolмасам керак. Тиззалаб чўкдим-да сувга интилдим. Қушлар эса ҳамон ичади, ичмайди деб тортишмачоқ ўйнарди.

— Йўқ, жўралар, энди барибир ичаман! Лабларим «тарелка»нинг муздай четига тегиши ҳамоно кўзим нозик ипчага тушди. Ип чўзилиб қайин шохига тортилган, ундан митти ўргимчак осилиб тушиб келарди.

— Ҳали навбатда сен ҳам борми? Вой, сени қара-ю?

Бир дам тортишда сувни охиригача симирдим-да ўрнимдан турдим. Агар шу кўзиқорин бўлмаса ҳолим нима кечарди?

Тўғриси, ўша шумтака ўсмир ўзича баҳо берган қари дўстим туфайли ушбу воқеа эсимга тушди. Аммо бу «қари кўзиқорин» ҳикояси менинг ўрмон ажойиботлари ҳақидаги ҳикояларимнинг дебочаси холос.

ЗОҒЧАНИНГ ЖАВОБИ

Очарчилик йиллари эди. Бир куни қарасам, уйчам деразасининг раҳида тумшуғи сап-сариқ зоғча боласи турибди. Кўринишидан оч. Ўзиям етимчага ўхшайди. Менда эса бир халтача сули ёрмаси бор. Ўзим ҳам ҳар куни шу ёрмадан оз-озгина пишириб тамадди қиламан. Ўшандан зағча боласигаям бир чимдим сепиб сўрадим:

— Қорнинг жудаям очми тентаквой? У бош ирғаб қўйди ва донни паққос тушириб жўнаб қолди. Эртасига яна келди ва ҳар куни келадиган бўлди. Кун кетидан кун келиб, ой ўтдиямки, у келишини қанда қилмасди. Ўрганиб қолди.

— Қорнинг жудаям очми тентаквой? — ҳар сафар сўрайман ундан.

— Жудаям, — сап-сариқ оғзини очиб, қип-қизил тилчасини кўрсатади.

— Ҳай майли, — дейман ҳам ачиниб, ҳам қувониб.

Кузга бориб ўзимга қийин бўлди. Бир куни қарасам ёрма турадиган халтадаям, қутидаям ҳеч вақо йўқ. Нокас ўғрилар ҳаммаёқни шириб кетишибди. Оқшом оч тунашга тўғри келди. Қорни очнинг уйқу си келармиди? Ичимни ит таталаб, минг азобда тонг орттирдим. Эрталаб туриб ойнага қарасам, рангим сўлинқираб қолган.

— Тук, тук... Деразамни кимдир чертгандай бўлди. Қарасам ўша зоғча бола. Мана тайёр гўшт. Ҳозир шартга ушлаб пишириб ейман. Каттариб қопти. Негадир миямга лоп этиб шу фикр келди. Деразани очиб қўлимни узатишим билан у бир сакраб кўтарилди-ю, дарахт шохига қўнди. Орқасидан бориб интилсам, дарахт шохига чиқиб кетди. Ундан эса учига кўтарилди. Изидан боришнинг иложи йўқ. Зоғча бўлса тепада туриб менга муғомбирона қаради-да:

— Қорнинг жудаям очми, тентаквой, — деб қолса бўладими?..

БОЙҚУШ

(В.Бианкидан)

Қария нонуштага ўтирди. У ҳар доим чойга сут қўшиб, сутчой қилиб ичарди. Яқиндаги ўрмондан Бойқуш учиб келиб, иззат-икром билан унга гап қотди:

— Салом, яшимисан дўстим?

Унинг дўстим дегани чолга ёқмай, гудранди.

— Сен бўм қуш, шўрпешона шум қуш, ёрти қулоқ, тумшугинг қармоқ, ёругдан ўлгудай қочасан, тунда ҳу-ҳулаб қўрқув сочасан, мен сенга қанақасига ошно, дўст бўламан?

Чолнинг гапи Бойқушга малол келди.

— Бўпти, майли қария, кўрамиз, бугундан бошлаб яйловингда учмайман, тунда югуриб-елиб сичқон тутмайман. Уларни керак бўлса ўзинг тутавер.

— Ол-а, қўрқадиган одамингни топибсан. Жўна, жўна, ўрнимдан қўзгалмай иззатинг борида қорангни ўчир!

Бойқуш индамай учиб кетди. Эман дарахти ковагига етди, кунни билан тумшайиб, ҳеч қаёққа чиқмай ётди. Оқшом чўкди. Чолга тегишли бедазорда сичқонлар инларидан чиқиб, бир-бирининг ортидан қувиб, чийиллаб қолишди:

— Биродарлар, атрофга қаранглар-чи, ўша бўм қуш, шўр пешона, шум қуш, ёрти қулоқ, тумшуги қармоқ кўринмайдими?

— Йўқ, оғайнилар, ушалипти армонимиз, гумдон бўпти душманимиз. Бугун бизники яйлов, халақит қилмас биров.

Улар югургилаб ўтлоққа ёпишди, гўёки кўпқари чопишди. Бойқуш ўтирган жойидан қўзгалмай:

— Ҳо-ҳо, қария, шўрингга шўрва тўкилди. Бедапояннга қара, нима бўлаяпти. Баднафс сичқонларнинг қилмишини кўр...

— Ай, ваҳимачи, сичқонлар бўримиди, келиб бузоғимни ёриб кетса, уларни қўлидан нимаям келарди?

Бу пайт сичқонлар ёввойи арилар уясини қидириб топганди. Улар бутун ўтлоқда қашқирдай изгиб, бирови экинлар томирини қийратиб, бирови гўнғиллаган ари зотига қирғин бермоқда эди.

Бойқуш яна турган жойидан қичқирди:

— Ҳо-ҳо қария! Қарагин, ўтлоғингдаги арилар биттаям қолмай нариги далага учиб кетишаяпти.

— Садқаи сар, кетса кетаверсин. Улардан менга на фойдаю на зарар. Асал ё мум беришса, бошқа гап эди. Қовжираган япасқи уясидан бошқа ҳеч вақоси йўқ...

Бедазорда йўнғичқа етилиб, ерга бош эгади. Узоқ-узоқда арилар гўнғиллайди, аммо бедапояга яқин йўламайди. Тўлишган беда гуллари бир-бирини имлаб чақиради.

Бойқуш яна тилга киради:

— Ҳо-ҳо қария, қарагина, бинафшаранг беда гуллари бир-бирига қандай интилишаяпти? Вой бечора гуллар!

— Ғам ема, — қўл силтайди чол, — ҳозир шамол келиб уларни чанглашиб кетади.

Ўтлоқда дайди шамол эсади, беда гулларини ерга тўкади. Гулларнинг армони ичида қолади. Кун сайин бедалар сийрак тортиб боради. Чол эса лаб тишлаб ўйга толади.

Яна Бойқушнинг овози:

— Ҳо-ҳо қария, говмишинг нима сўраяпти? Сўлқилдоқ беда, ширали йўнғичқа, қани у? Эшитиб қўй: Йўнғичқасиз ҳашак — ёғсиз мастава.

Чол ҳайрону лол, бу қандоқ савол? Оҳ олдинги пайтлар... Ўтлоқ тўла беда, ишлар ими-жимиди, сигир семиз, сути мўл, энди-чи ориқ буткул.

Бойқуш эса шод-хандон...

— Эй чол, айтмабмидим ҳали келиб менга ялинасан деб, мана оқибати, каллангни ишла!?

Чол Бойқушга ялингани ор қилди. Аҳвол эса кундан-кунга баттар бўларди. Қанийди аразлаган Бойқуш жойидан чиқсайди? Сичқонларни инига қувиб тиқсайди? Йўқ, аксинча сичқонлар югуриб ўтлоққа ёпишади, арилар инини топишади, гўё кўпқари чопишади. Аламзада арилар чолнинг бедапоясига яқин келмай узоқ-узоқларга қочишади. Чолчи безовта сарсон. Якка-дуккам йўнғичқа, бориям калта, ингичка. Сигир ориқ, сути кам, гарчи зотдор бўлса ҳам. Сутчой қайда чол гаранг, ёмон бўлди эҳ аттанг!..

Ноилож чол Бойқушга бўйин эгиб борди:

— Сен Бойқушим-мойқушим, озод қил мени ғамдан, мўл бўлсин суту қаймоқ, икков бўлайлик ўртоқ.

Бойқуш-мойқуш, қулоқли бошини ковакдан чиқариб бир зум ўйга толди. Чол тагин ёлворишга тушди:

— Жон Бойўғли, бойўғли, эски гинангни унут, майли мени дўст деб тут. Ахир сен ҳам ўйлагин, аҳволимга бўйлагин. Эртаю кеч сусиз чой қари аҳволига вой!

Бойқуш чолни кечирди. Эман ковагидан чиқиб тўғри ўтлоққа учди. Аввал сичқонларни кўрқитиб, кейин тутишга киришди. Буни кўрган арилар ингичка беллари буралиб, сибизғасини чалиб, гўнғ-гўнғ кўшигини айтиб, чолнинг бедапоясига қайтиб келишди. Гулдан шира олиб, гулга кўнишди. Ўтлар кўпайди, ишлар юришди. Бедалар сўлқиллаб ўсди, далани ўт-ўлан тўсди. Сигир келиб тўйиб-тўйиб ўтлади, елини тўлди, чолнинг эса сут-қаймоғи яна мўл бўлди.

Бир пиёла чойга деб, чақирмоқчи Бойқушни, иккови бўлар албат, борди келди қўшни...

СОЧМАНИНГ ИШИ

Ота ўглига питрали сочма отадиган милтиқ ҳада этди. Ўғил дарё ёқасига борди-да, пистирма чайла ясаб, яширинганча ўрдак пойлади. Бир пайт икки дона чуррак учиб келди. Эркаги ним қизил рангда, жудаям чиройли, бошидан бўйнига қараб икки қатор яшил чизиқ ўтган. Ургочиси бўлса, анча сипо, кўкимтир тусда. Унинг қанотлари бўйлаб кўндалангига яшил чизиқ ўтган. Улар чайлага яқин келиши ҳамоно гумбирлаб ўқ узилди. Ёш овчи эркак чурракни кўзлаганди. Ўқ эса адашиб ургочисига тегди. У бирдан йиқилди. Эркаги осмонга кўтарилиб, тепада бир айланди-да, жуфтини ташлаб кета олмади. Иккинчи айланишда тошдай ерга тўш уриб, жон берди.

— Эҳ, мен тентак, — деб ўйлади йигитча, — қандай қилиб ургочисини отиб қўйдим. Эркаги эса жўрасиз яшагиси келмай, ўзини ерга уриб, ўлди-я.

У уйга келиб бўлган воқеани отасига гапириб берди. Ота эркак чурракни айлантириб кўрди-да, унинг бошидаги сочма ялаган жойга қараб, ўғлига шундай деди:

— Бу жуфтдан айрилгиси келмай ўзини ерга отмаган, мана кўриб қўй, — у чурракни бошини кўрсатди, — бу сенинг сочмаларингни иши...

ҲАВОРАНГ ҚУРБАҚАЛАР

Ойу кун ўтиб қор музлар бутунлай эриб кетди. Ўрмон четларидаги ариқ ва дарёчалар тўлиб-тўлиб оқа бошлади. Баҳор ҳидини олган қурбақаларнинг шодон кўшиқлари қулоққа чалиниб қолди. Болакай ариқчага яқинлашди. Бундан огоҳ бўлган қурбақалар бирданига жим бўлиб «чўлп-чўлп» қилиб ўзларини сувга отишди. Ариқ кенг, нариги томонига сакраб ўтиш қийин. Бола тўхтаб ўзича хаёл қилди:

— Нега бу ерга кўприкча қўриб бўлмайди?

Салдан кейин сув тагидан қурбақаларнинг учбурчак бошлари кўри-на бошлади. Улар кўрқа-писа кўз қири билан болага қарашди. Бола ҳаракатсиз қотиб турди. Хотиржам бўлишган қурбақалар сувдан ташқари-га чиқишди-да, баралла кўшиқ бошлаб юборишди. Лекин уларни маромига етказиб куйлашяпти деб бўлмас эди. Сабаби айримлари бор овози билан қурилласа, баъзилари «вақ-вақ» деб уларнинг жўр овозини бузиб туришарди. Бола уларга тикилиб ҳайрон қолди. Чунки улар оддий қурбақалар эмас, кўриниши ҳаворанг эди. Болакай шунча қурбақа кўриб, бунақасини учратмаган эди. Илгарироқ шунақасини тутгандики, қуриллаганда икки жағидан пуфак шар чиқиб, яна кириб кетарди. Шу тариқа ўз ҳунарларини намойиш этади. Ариқдагилар эса томоқларини шишириб сайраб, ҳатто уларнинг томоқлари ҳам тўқ ҳаво рангда эди. Бола ўзича ўйлаб кетди. «Мендан олдин ҳеч ким бунақасини учратмаган бўлса керак? Биринчи бўлиб мен топдим». У қува-қува

учта қурбақа тутганча, шапкасига солиб уйига жўнади. Уйда меҳмонлар ўтирган эди. Бола чоғиб кирди-да мақтана кетди:

— Қаранглар, ҳаворанг қурбақалар!..

Ҳамма унга анграйиб қараб қолганди. У шапкасидан учала қурбақаниям стол устига қўйди. Хонада кулги кўтарилди. Бола эса ҳозиргина ўзи кўтариб келган қурбақаларга қараб оғзи очилиб қолганди. Чунки улар ҳаворанг эмас, одатдаги қурбақалар эди. Бола ўсал бўлди. Хайриятки, отаси уни хижолатдан қутқарди.

— Шошманглар оғайнилар, боланинг адашганига қулаяпсизларми? Булар ўтлоқ қурбақалари. Улар бироз ҳунукроқ бўладилар. Баҳор кўшида товланиб, қўшиқ айтганда ҳаворанг тусга кириб, чиройли бўлиб кетишади. Бизнинг ўғил эса айни ўша пайтини кўрган...

НОМАЪЛУМ ҲАЙВОН

Биз тарафларда кузги картошка териб олингач, қарағайзор ичига ўра қазиб кўмилади. Чунки ўрмон ичкарасида картошка қуруққина омбордагидай яхши сақланади. Баҳорда тап-тайёр сара уруғларни ўшарадан олиниб, тўппа-тўғри экишга чиқарилади. Ўралар ўрни эса қаторасига чуқур ҳандак бўлиб қолади.

Колхозчилардан бири қарағайзор ичидан ўтаётиб ҳандак ичида алланарсанинг гингшиётганини эшитиб қолади. Чуқурга энгашиб қараса, ажабтовур ҳайвон. Бўй боши итнинг ўзи. Аммо йўғон ва калта, оққора юнги ҳурпайган. Колхозчи ўйлаб нетиб ўтирмай қўлидаги болтаси билан ҳалиги ҳайвонни бошига бошлаб битта туширади. Ҳайвон ўзидан кетади. Уни чуқурдан чиқариб, елкасига ташлаганча уйига олиб кетади. У ҳайвонни уйга киритиб, пол устига ташларкан, ҳайрон тикилаётган болаларга дейди:

— Қаранглар, бунга қарағайзордан тутдим. Ҳайронман бу қандай жонзот экан? Нима деб аташнйам билмайди киши? Ўзи йўғон, оёқлари калта, тумшуғи айнан чўчқаникига ўхшаш тўмтоқ.

Унга тикилиб турган катта ўғил деди:

— Бу ўрмон чўчқаси.

Ўртанчаси ҳайвоннинг оёқ панжаларидаги ўткир, учи қайтган тирноқларини кўриб:

— Бу бўривачча, — деб қўйди.

Кенжатай ўғил эса номаълум жониворнинг юқори лабини кўтариб қараб, йиртқичникидай ўткир тишларини кўрди-да:

— Бу айиқ боласи, — деди ўзича билимдонлик билан.

— Йўқ, — деди колхозчи, — бу ўрмон чўчқасиям, айиқ боласиям, бўриваччаям эмас, бу номаълум ҳайвон. Ўрмончиникига борма-сам бўлмайди. У билса керак...

Шошиб шапкасини кийди-да, ташқарига чиқиб кетди. Орқасидан эшик қарсиллаб ёпилди. Хаёл ўтмай ўрмончини эргаштириб кел-

ганча, эшикни очса учала бола ҳам печ устига чиқиб олибди. Болалар дир-дир титраб, қичқаришди:

— Дада, эҳтиёт бўлинг!

— Дада, у тирилди!

— Дада, тишлайди!

Колхозчи бўсағада тўхтади. Жонзот эса ириллаганича гоҳ унинг оёқлари остига чопар, гоҳ эшикка, гоҳ дарчага қараб югурарди. Охири хур-хурлаб ўзини бурчакка олди. Колхозчининг орқасида турган ўрмончи эса, «Бўрсиқ-ку, — деди-да кўшимча қилди. — у чуқур уясида илдизлар, қурбақаю шиллиқ қуртлар билан ҳам озиқланади».

Болалар эса печка устида туриб сўраб қолишди:

— Одам боласи билан озиқланмайдими?

— Йўқ, одамга тегмайди?

— Юрагимиз ёрилаёзди.

Улар қўрқа-писа печ устидан тушдилар.

— Бунчалигини билганимизда биз унга ўчоққа кўмилган мазали картошка берган бўлардик, — дейишди болалар...

СУРАТДАГИ ПАТ

Бир рассомнинг танишлари уни овга таклиф қилишди. У яхши отарди. Лекин кўпдан бери ўрмонда бўлмаган, кўзни қамаштирувчи яшиллик, денгизга чўмилиб ётган дарахтлар орасида ялт-юлт этиб кўзга ташланиб, тезда йўқоладиган қизгиш сариқ қанотли лойхўракларни яқиндан кўрмаган.

Тўсатдан унинг оёғи остидан бир қуш париллаб ҳавога кўтарилди. Рассом отган ўқ лойхўракни ердан қандай тез кўтарилган бўлса, шундай шаҳд билан ерга қулатди. Биринчи ов завқидан ҳовлиқиб кетган рассом қушни ердан кўтариб олдида, унинг камалакдек товланаётган рангли патларига жудаям қизиқиб қолди. Унинг кўнглида шу заҳоти ана шу қушни асл ҳолатидек қилиб чизиш истаги пайдо бўлди. Ўрмон тасвири бинойидай чиқди. Лекин лойхўрак негадир аслига ўхшамади. Рассомнинг нияти лойхурак қанотларидаги жуда нозик чизиқларни ўзига ўхшатиб тасвирлаш эди. Узоқ уриниш зое кетди. Тўрт-бешта сара мўйқаламидан айрилди, холос. Қаерда адашяптикан? Лойхўрак танасини қўлга олиб синчиклаб кузата бошлади. Мана у. Рассомнинг ўтқир синчков нигоҳи қуш қанотининг қайрилган четларида жудаям нозик, аммо симдай қаттиқ патни кўриб қолди. У ана шу патни секинлик билан юлиб олиб буёққа ботириб чиза кетди. Рассомга айнан ана шундай мўйқалам етмаётган эди. Топилди. У тасвирдаги лойхўрак қанотларини шундай бежирим ва табиий қилиб чиздики, кейинчалик бу картинани кўрганлар ҳайратдан ёқа ушлайдиган бўлишди...

СОЗАНДА АЙИҚ

Кекса овчи ҳовлиси олдидаги супачада ўтириб, скрипкада ўзича куй машқ қиларди. Чалаётгани унча ўхшамаса ҳам хафачилик жойи йўқ. Сабаби ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига. Таниш колхозчи кўчадан ўтаётди унга гап қотди:

— Ҳэй огайни, қўй ўша гий-гийингни, милтигингни ол. Сенинг қўлларингга милтиқ ярашади. Ўзингнинг асли ҳунарингни қилсангчи? Ҳозир ўрмонда айиқ кўрдим.

Овчи скрипкани ёнига қўйиб, колхозчидан айиқ полвонни қаерда кўрганини аниқ сўраб олдида ўрмонга жўнади. Айиқ кўринган жойида тураман, деб ваъда бермаган шекилли унинг ўзини ҳам, изини ҳам топиб бўлмади. Овчи роса толиқиб бироз нафас ростламоқчи бўлди-да, тўнка устига ўтирди. Ўрмон сув куйгандай жим-жит. Тиқ этган товуш эшитилмайди. Сал ўтмай яна ўша товуш: «Дзенн...». Овчи ҳайрон. Ким экан ўрмон ичига яшириниб олиб куй машқ қилаётган. «Дзенн...». Яна ўша товуш. Овчи жойидан кўзғалиб товуш томонга юрди. Муסיқачи шу яқинда бўлса керак. Ҳа, худди шундай...

Чол арча шохларини оҳиста қайириб ичкарига қаради. Яшин уриб йиқитган каттакон дарахт танаси ёрилиб йўғон пайраха осилиб турибди. Айиқ полвон пайрахани тортиб қўйиб юборар, ундан чиқаётган «дзенн» деган товушни бошини бироз ҳам қилиб эшитиб кўрмоқда эди.

«Дзенн...» айиққа ёқаяпти. Овчиям эшитиб кўрди. Яхши. Пайраха уни бироз тингач, айиқ яна уни тортиб қўйиб юборарди. «Дзенн...». Ҳар ҳолда ёмон эмас. Айиқни ўзига яхши.

Кечкурун колхозчи яна ўша таниш ҳовли олдидан ўтаётса, овчи ҳамон скрипкаси билан овора. Бармоғи билан торларни бирин-кетин тортиб қўйиб юбормоқда эди. «Дзенн»...

Колхозчи сўрайди:

— Ҳей нима бўлди, айиқни отмадингми?

— Йўқ.

— Ийе, нега?

— Қандай отайин. У бечораям менга ўхшаб чалишни ўрганаётган ҳаваскор экан.

Овчи айиқ полвонни қандай қилиб дарахт танасидан пайрахани тортиб чалиб турганини, кулиб-кулиб гапириб берди.

ҚОРА ТУЛКИ

Қиш ўргаси Якутия ўрмонида қора тулки пайдо бўлиб қолди. Бунақаси кам учрайди. Унинг қимматбаҳо, ялтироқ юнгли териси овчиларнинг кўзини ўйнатади. Қора тулкининг дарагини эшитган овчилар бошқа овни йиғиштириб қўйиб, унинг изига тушдилар. Қоп-қора нарса оппоқ қорда узоқдан яққол кўзга ташланади. Чиройли териси билан ўзига

душман қўпайтирган Қоровой фирибгарликни бошқалардан ўн чандон ўтказмаса кун йўқ. Бунинг устига қорин гами бўлмаса экан. Бирор нарса топиб ейиш умидида куну тун ўрмон кезади. Овчиларнинг дарди-дили унинг терисини тиг теккизмай шилиш. Лекин Қоровой осонликча ўзини боғлаб берадиганлар тоифасидан эмас. Милтиққаям, қопқонгаям чап беради. Овчилар уни бир муддат хумори босилгунча қув-қув қилишди. Кейин бирданига қидиришни бас қилиб, собол ва сувсар каби ноёб мўйнали ҳайвонларни ов қилишга тушиб кетдилар.

Фақат бир овчи муддаосидан қайтмади: «Ҳар қандай қийинчилик бўлсаям ўша Қоровойни тутмай қўймайман!» У қидиришдан тўхтамади. Қора тулки эса унинг қора ниятини пайқагандай ўрмонда бир айлана ясаб овчининг изига тушиб оларди-да, қорама-қора, изма-из айлангани-айланган эди.

Ёш овчиям унинг бу маккорлигини сезиб қолди. «Шошмай тур, сен айёрни... Эндиги сафар битта сўқмоқдан чиқмай юраманда, юрган йўлимга қатор қилиб қопқон қўйиб чиқаман. Изимга тушган доғули энди келиб қўлимга тушади». У ўйлаганини қилди. Ўзи юрадиган сўқмоқда бир неча қопқон ўрнатиб, уларнинг қозигини йўл четига қоқиб, устини қор билан яхшилаб бекитиб чиқди. Эртасига атайлаб ўша сўқмоқдан юрди. У қопқонлар устидан эҳтиёт булиб ўтар, изига тушган Қоровой ҳам қорасини кўрсатмай қадам ташлар, қопқонга яқин келиши ҳамоно ундан бир сакраб ўтиб кетарди. «Мушук-сичқон» ўйинидаги каби улар бир-бирини пойлаб айланаверди, айланаверди. Охири овчи чарчаб оёғини зўрға судраб босадиган бўлди.

Эгасига бўйсунмай шалвираб қолган номард оёқларидан бири эҳтиётсизлик қилиб қопқон ипига тегиб кетди. Йиртқич жағли қопқон кўз очиб юмгунча овчи оёғини «қарс» этказиб тишладию эзиб юборди. У оқсоқлана-оқсоқлана зўр-базўр уйига етиб борди ва бутун киш бўйи тўшакдан турмади.

Қора тулкиям негадир бу жойларга қорасини кўрсатмай кетди.

ПАШША ҚАНДАЙ ҚИЛИБ АЙИҚНИ ЎЛИМДАН ҚУТҚАРДИ

Сулининг бошоғи тўлишиб донига мазали таъм эндию, ҳар кун тунда унга айиқ оралайдиган бўлди. Айиқ полвон сулини еб кетаётгани етмагандай босиб-янчиб, пайҳон қилиб кетмоқда эди. Сули колхоз мулки — уни қўриқлаш керак. Колхозчилар овчига ялинишди. Сисой Сисойч, кекса аммо тажрибали, беҳато отадиган мерган. Рози бўлди. У сули экилган майдон четидаги дарахтнинг шохлари орасига хоذاча терди-да, устига хас-хашак ташлаб кузатадиган «супача-пистирма» ясаб қўйди. Кун бўйи эринмай милтигини тозалади, мойлади. Ой ёруғида нишонга олиш учун

аниқ кўринсин, дея стволни роса ярқиратиб артди. Кун ботиши ҳамона ҳамма ишни йғиштириб пистирмага кириб, жойлашиб олди. Бехавф-ҳатар дарахт шохида ўтириб кузатганига нима етсин?

Оқшом тўрини ёйди. Ўрмоннинг тунги музикаси шитир-шитир, шатур-шутир, шивир-шивир бошланди. Сулизорда эса бошоқлар силкиниб қисир-қисир товуш эшитилди. Айиқ полвон келди шекилли, ҳаммаёқ қоп-қоронгу бўлгани учун ҳеч нарсани кўриб бўлмасди. Ниҳоят, имиллаб ой чиқди. Сулизор кумуш кўлдай оқариб, чайқала бошлади. Ана айиқ. Сисой Сисоич аниқ кўрди. Пистирманинг нақ тагига кеп қопти-ку... У бамайлихотир сули бошоқларини қайириб олиб очкўзлик билан гажир, серсут мазали бошоқнинг таъмидан тамшаниб маза қиларди.

Ов бароридан келадиған бўлди. Сисой Сисоич милтигини аста кўтариб, айиққа тўғрилади. Шу пайт рўпарадан овчининг қисилган кўзларини кўзлагандай каттакон қора шарпа тўғри учиб келди-да стволга кўнди. У аслида митти бўлсаям бурунга тегай-тегай деб шинак жойида ўтирган учун филдай катта кўриниб турарди. Пашша ўчакишгандай жойидан жилмай кўйди. Бу қанақаси, олдиндаги нишонни кўриб бўлмаса? Кўл кўтарса айиқ сезиб қолиши мумкин. Сисой Сисоич аста пуфлади.

— Пуфф! Кишш.. Пашша парвойи фалак.

— Пуфф! Пашша яна жим.

— Пу-фф... Қаттиқроқ пуфлади мерган. Пашша бир кўзгалдию овчи шинакка олишга улгурмай шаппа келиб аввалги жойига ўтириб олди. Жонга тегди-ку бу, Сисой Сисоич яна қаттиқ, яна қаттиқ пуфлади:

— Пу-фф!..

Учдию жўрттага қилгандай яна ўтирди. Кўзга чиққан сўгалдай дардисар бўлди-ку бу. Кўл узатиб ҳайдамаса бўлмайди шекилли? Сисой Сисоич аста чўзилиб мушти билан стволдаги пашшани бир туширганини билади қарс-қурс, чарс-чурс овозларга ўралашиб пастга кулади. Овчи эгилган пайтда тагидаги хода қимирлаб, синиб кетган, милтиқ ҳам гүмбурлаб отилган, ўзи эса тўппа-тўғри айиқнинг ёнгинасига келиб тушган эди. Ҳеч нарсдан беҳабар сулининг мазали ситилган бошоғини сўриб турган бечора айиқ кутилмаган ҳужумдан шунчалик кўрқиб кетгандики, нима, қаерда, ёнбошига келиб гурсиллаб тушганига ҳам қарамай шоша-пиша жўнаб қолди. Сисой Сисоич ҳам унчалик озор кўрмаган шекилли, тез кунда соғайиб кетди.

Ҳар қишда олти ой ухлаб бундай «ҳужумни» ҳатто тушида ҳам кўрмаган айиқ полвон сулизорга қайта қадам босмайдиган бўлди. Бир чимдим жони бўлса-да, айиқполвонни ўлимдан қутқарган пашша эканини овчидан бошқа ҳеч ким билмади...

ҚЎШИҚҚА АЙЛАНГАН САТРАЛАР

(Онам Муқаддам биби Авазхўжа қизи хотирасига)

БОЛАЛИК ЧОҒИМДА

(Марҳум санъаткор Охунжон Мадалиев қўшиғи)

*Болалик чоғимда бахтиёр бўлмоғим
мумкин эди, ақлим етмади,
Вужудим кўз эди, кўрганым олгани
насия-нақдим етмади.
Ўғитлар ёлвориб, ёниб-юкунди
беқарор аҳдим етмади,
Юлдузни кўзладим гижинг той бўлиб
Шиддату шаҳдим етмади.*

*Йигитлик чоғимда бахтиёр бўлмоғим
мумкин эди, вақтим етмади,
Ғанимат, ғанимат ҳар онинг билмадим
ўзни тиймадим, сабрим етмади.
Илму ҳунар топдим ва яна дилдор
орзу оғушида бемуддат,
Вақт тулпоридан тушмайин чопдим
ҳамроҳ бўлди, ҳамдард етмади.*

*Қариллик чоғимда бахтиёр бўлмоғим
мумкин эди, ўлим кутмади,
Шодумонлик водийсида кўп туман
ё сароб йўлим етмади.
Фалакка узандим, узандим зор-зор
бир умр қўлим етмади,
Ҳақ дўст дея васлингни тиладим
Оллоҳ қўлламасанг ҳолим етмади.*

ОНАЖОН, СИЗНИ СОҒИНДИМ...

*Боғларда шовуллар ҳазин япроқлар,
Улар аслида-ку мен чеккан оҳлар.
Кетган кунингизни йиллар сўроқлар,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Кўзимда турибсиз, кўзингиз ёшли,
Тушимда юрибсиз тошдай бардошли.
Қай сийна сиздирар бу ўксик бошни,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Кўнасан дедилар, кўнмадим зинҳор,
Сўроқдай тўжилдим, сўнмадим зинҳор.
Фақат юрагимда алашим бисёр,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Сабрдан сариқ тўн кийдим, онажон,
Бу инжиқ кўнглимни тийдим, онажон.
Сиз кетган йўлларни суйдим, онажон,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Ҳассага суянди отам армони,
Оғизда деса ҳам, Ҳақнинг фармони.
Сўкиб ўтаётир сизсиз ҳар онни,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Ўн беш қорабошни туққан фаришта,
Тўққизини тупроқ қилган саришта.
Олтовга овуниб узилган ришта,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Шоирим дедингиз мен нўноқ бошни,
Ботирим дедингиз укам бевошни.
Сингилларга тиланг энди бардошни,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Айланиб ўргилган умрингиз хаста,
Ё ажаб, куйиниб ўтди ҳар касга.
Бир кам етмиш бўлиб кетдингиз аста,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Она, сиздан мерос биров деб ёнмоқ,
Узгалар дардини айтиб овуномоқ.*

*Ҳам жаннат боғида абадий қолмоқ,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

*Мен Ўткир Ҳошиммас ёки Абдулла,
Ғози Раҳмонимга етаман илло.
Ҳар кимнинг онаси ўзига тилло,
Не қилай, онажон, сизни соғиндим.*

Тошкент, 1994 йил 15 ноябрь

ВАТАН — ОТАЖОНИМ...

Ҳофиз Эрикн Шарофовга

*Аввал Одам Ато илоҳий имкон,
Нуридан мунаввар бу қўҳна замон.
Нуҳи набиуллоҳ яратган макон —
Ватан — Отажоним, нур — имоним сиз.
Аслингиздан мерос устихонимсиз.*

*Ўтган пайғамбарлар отамиз эди,
Изидан юрмадик, хатомиз эди,
Нафси шайтонийга сотамиз дедик,
Ватан — Отажоним, нур — имоним сиз.
Аслингиздан мерос устихонимсиз.*

*Менинг улўғ бобом Туркий Туроним,
Отани Ватан деб элаган шонин,
Қонида сақлаган ори-имонин,
Ватан — Отажоним, нур — имоним сиз.
Аслингиздан мерос устихонимсиз.*

*Отам деб, отилган Қодирий, Чўлпон,
Ватан деб отилган неча мард ўғлон,
Уларнинг барчаси юртига посбон,
Ватан — Отажоним, нур — имоним сиз.
Аслингиздан мерос устихонимсиз.*

*Ватан деб жон берган отажонимсиз,
Ризқу рўз, нон берган отажонимсиз,
Онам пойингиздан кетмагай ҳаргиз,
Ўзбекистон — Отам, шуҳрат-шонимсиз.
Аслингиздан мерос устихонимсиз.*

1997 йил 2 январь

БАҲШИЁНА

*Эниб келдим Лангардан
Бўйни узун эгарда,
Қўлимдаги узугим
Бойсундаги заргардан.*

*Бойсун йўли кўп узоқ
Тулпор отни тойдирар.
Ошиқ бўлдим бир қизга
Юрак бағрим қалтирар.*

*Чўққиларда қалтоғим
Тушса ҳамки, мен рози.
Барчин чечамнинг шартин
Кўйса ҳамки, мен рози.*

*Тешиктошдан тик туриб
Ўтиб борсам майлими?
Ҳисор тоғдан Чимгача
Йўртиб борсам майлими?*

*Қанотим бор қоғоздан
Ҳар пати битта мактуб.
Умрим ўтар қишу ёз
Ишқингда ғамлар ютиб.*

*Кел, минавер отимга
Ювош тулпор кўп яхши.
Кутар унда дўсту ёр
Сурхондан келган бахши.*

*Дўмбирамнинг бўйнига
Мунчоғингни ос, гўзал.
Ошиқ лангарлик йигит
Бўйгинанга мос, гўзал.*

ТОР САСИ ГАЛДИ...

Қаршининг 2700 йиллигига

*«Додлама, додлама, дод саси галди,
Қаршининг чўлидан ёр саси галди».
Бу кўҳна маконда зўр шодиёна
Алёр таронаю тор саси галди.*

*Авлиёлар ўтган тоғу тошингда
Баракаю Ҳизр чўл қуёшингда.
Икки пир алқаган табаррук маъво
Боболарим юрти, эй Қашқадарё!*

*Ушиоқлари қойил қилган дунёни
Босиб янчиб ўтган ёлғон рўёни.
Англамоқчи бўлсанг Қашқадарёни
Келиб тавоф қилгил Тоҳир-Зухрони.*

*Боболарим дониш, илоҳий хониш
Она Тўмарислар қилган парвариш.
«Қуббатил илм»дир алломайи Кеш
Уфққа ёзилган бунда «Чор дарвеш».*

*Пиру забардастдир Шамсиддин Кулол
Дуода улғайтган Соҳибқиронни.
Қалъайи метиндур Қарши қўрғони
Искандару Чингиз афсус-армони.*

*Муборак ва Шўртан очиб қучоғин
Оловга тўлдирди дунё ўчоғин.
Қайнар хумча янглиғ тошган қозоним
Аршининг оёғига етгай азоним.*

*«Додлама, додлама, дод саси галди,
Қаршининг чўлидан ёр саси галди».*

2005 йил

УМРЗОҚГУЛ¹

*Умрзоқгул умид гули, ўлмас гул
Ўтмай умр беҳудага сўлмас гул.
Осмон ўпар чўққиларнинг чўғ гули
Бирдан тўлиб-тўкилмоққа кўнмас гул.*

*Умрзоғим камтар гулим, кам гулим
Сени десам кипригимда нам гулим.
Қадим Чироқчида эналар илҳақ
Ўғлини жўнатса сафарга бевақт.*

*Бир туп умрзоқгул қўймишлар илиб
Сўлиммас гулчанинг қадрини билиб.
Ҳар нечук кетган деб неча ою йил
Умр тилагайдир ўша митти гул.*

*Болалик вассажуфт уйлар тўрида
Ўғлим деб ўчмаган юрак қўрида.
Умид гули — умрзорқ ҳам бор эди
Бундай гулни унутмоқ душвор эди.*

1985 йил

¹Умрзоқгул — Ҳисор тоғи чўққилари белида шундай номли гул ўсади

БОШМОН БУЛОҒИ

*Иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлган
ҳамқишилоғим Бошмон Бобомуродов хотирасига*

*Шодмон йўлчи, тўхтагил бирпас,
Бўлса агар юртингга ҳавас.*

*Бирдам қўниб табаррук булоқ
Қўшиғига солгин сен қулоқ.*

*Қўшиқ қолар, ёнса йигит жон,
Ва тугамас, бир умр армон.*

*Армон десам чашмаи зилол
Куйлаб турар мангу безавол:*

*«Йигитларнинг сардори Бошмон
Содда, суюк, тўпори Бошмон.*

*Булоғидан қултум сув ичсанг
Қолмас дилинг ғубори Бошмон».*

*Ўсмир эди ўшанда Бошмон
Мурод дея кўтарди кетмон.*

*Тилаганин берди Она Ер
Очилганда тилсимли сеҳр.*

*Ўн еттига етганда ёши
Қулиб боқди иқбол қуёши.*

*Ёруғ қилиб элда юзини
Бир чашманинг очди кўзини.*

*Ўн еттида етти водий ҳам
Овозадан қолмади мубҳам.*

*Тошди қайнаб чашмаи Бошмон
Шараф топди заҳматкаш инсон.*

*Орзуси бор юракда қат-қат
Тоғ бағрини қилгуси обод.*

*Лангарини буркаб чаманга
Кўрсатмоқчи эди жаҳонга.*

*Ногоҳ тушди дилларга титроқ
Силкинарди бегуноҳ тупроқ.*

*Санчилганча қолди кетмон ҳам
Қадоқ қўлга олдилар яроқ.*

*Булоғидан қултум сув ичиб
Кетди Бошмон зўр қасам ичиб.*

*«Ёвга голиб келмасам алҳол
Ичганим сув демасман ҳалол!».*

*Жанг борарди жуда беомон
Ном қозонди ёвқур паҳлавон.*

*Энди орден таққани замон
Ҳайҳот, жангдан қайтмади Бошмон.*

*Онаизор мунғайиб карахт
Қўлларида ғижим «қорахат».*

*Кўзи очиқ кетар-ку, э воҳ!
Ёлғизини ташлаб омонат...*

*Лек ўлмади Бошмони унинг
Йўқ сўлмади армони унинг*

*То қуримас чашмаи зилол
Унут бўлмас достони бисёр.*

*«Йигитларнинг сардори Бошмон
Содда, суюк, тўпори Бошмон.*

*Булоғидан сув ичиб кетсанг
Қолмас дилнинг ғубори Бошмон».*

1970 йил. Лангар ота.

ОХУНЖОН КУЙЛАГАНДА

*Севимли хонанда Охунжон Мадалиев
хотирасига*

*Ошиқ диллар гирён бўлмас
Ҳам беқанот, бирён бўлмас.
Юракларда нолон бўлмас
Охунжон куйлаганда.*

*Фарғонада фироқ бўлмас
Ҳижрон йўли узоқ бўлмас.
Эгилган бош сўроқ бўлмас
Охунжон куйлаганда.*

*Дидлаганин кўрар бугун
Омад топар, бахти нигун.
Васл қўмсаб бормоқ нечун?
Охунжон куйлаганда.*

*Кеккайганлар паст бўлади
Нодон хору хас бўлади.
Бедиллик абас бўлади
Охунжон куйлаганда.*

*Камтаринлар топар камол
«Сен»ни қўйиб сизлар аёл
Йўлин топар ҳардамҳаёл
Охунжон куйлаганда.*

*Асрар она дуолари
Бўлмас фарзанд жафолари
Тилда жаннат наволари
Охунжон куйлаганда.*

*Туркман қизлар нозланади
Ўзбек қизи созланади
Қўнгил баҳор ёзланади
Охунжон куйлаганда.*

*Олтиариқ ошиб кетар
Турпу шолғом тошиб кетар
Олибсотар қочиб кетар
Охунжон куйлаганда.*

*Фарғонаю Қашқа, Сурхон
Тебранади кекса Қўқон
Андижонлик яйрар чунон
Охунжон куйлаганда.*

*Тошкентдир мухлиснинг кони
Лол этди-ку Сирдарёни
Самарқанду Бухорони
Охунжон куйлаганда.*

*Тегиб «Шухрат» деган нишон
Дўтларга тўлди хонадон
Қойил қолар Ўзбекистон
Охунжон куйлаганда.*

1997 йил октябрь

ЎЗБЕКИСТОНИМ

*Тингла, бу тарихдан қолган садодир,
Ватан-волидага жонлар фидодир.
Хайқириб демасман, меники Ватан
Ватан-томиримда уриб турган қон.*

*Сенсан, киндигимдан уланган жоним.
Жонимга туташган Ўзбекистоним!*

*Мероси туганмас, шажарам тоза
Бобом Соҳибқирон берган андоза.
«Бизким Мулки Турон» қилдик овоза
Тарихинг сиғмагай ҳеч бир баёза.*

*Боболар шавкатин берган имконим.
Шарафга чўмилган Ўзбекистоним!*

*Шукронам бисёрдир озоддир Ватан
Оҳларим Оллоҳга етгай дафъатан.
Бахту камолингга садқа бу жоним
Туганмас ризқу рўз, берган имконим.*

*Йўлинг равон бўлсин, Буюк Туроним.
Ҳамиша омон бўл, Ўзбекистоним!*

1992 йил

НАВРҮЗ ҚҰШИФИ

*Митти бинафшанинг баргида шабнам,
Бойчечак васфидан кетар дилдан ғам.
Уйғонмоқ шавқида баҳорий пайғом,
Кетганлар қайтмади, сен қайтдинг айём.
Қутлуғ қадамингдан айланай Наврӯз,
Савту баётингга бойланай Наврӯз.*

*Хабарчи турналар кўзида қулдинг,
Турфа гийҳ бўлиб нурдай тўкилдинг.
Қадду камолингга рўй-рост чўқиндим,
Барака-ризқингга кўп бор юкундим.
Қутлуғ қадамингдан айланай Наврӯз,
Савту баётингга бойланай Наврӯз.*

*Келинчак лабида асал бол кўрдим,
Қизгинам қошида бир ҳилол кўрдим.
Момо, урчуғингда кўп савол кўрдим
Қутлуғ қадамингдан айланай Наврӯз,
Савту баётингга бойланай Наврӯз.*

*Сумбул сочларинг бор арқон керакмас,
Осилсанг, баланд дор, пинҳон керакмас
Некбин дуолар қил, дoston керакмас.
«Йилбоши» бу ахир, армон керакмас
Қутлуғ қадамингдан айланай Наврӯз,
Савту баётингга бойланай Наврӯз.*

*Сум-сум сумалакнинг тоши қайдасан?
Олов болаликнинг боши қайдасан?
Ёр кутган йўлакнинг лоши қайдасан?
Кўзгинамнинг қатра ёши қайдасан?
Қутлуғ қадамингдан айланай Наврӯз,
Савту баётингга бойланай Наврӯз.*

*Бугун самолардан энar фаришта,
Омонлик тилагин созу саришта.
Савобинг кўпайтир, жоним ҳар ишда,
Умринг ўтсин фақат ширин ташвишда.
Қутлуғ қадамингдан айланай Наврӯз,
Савту баётингга бойланай Наврӯз.*

ОНАНГ БОРИДА

*Ҳар тунинг қадрдон, бўлар мунаввар,
Қунларинг бебаҳо, ҳам дуру гавҳар.
Онажон деганда олам мунаввар,
Қадди камолингдан дунё умидвор.
Парвона, қоқиндиқ онанг борида.*

*Замин меҳвари у, ўйла дамодам,
Энанг этадиган кўкаргай одам.
Ибтидо, интиҳо йўлида мудом,
Вой десанг, болажон, дегувчи ҳамдам
Оҳ, бунча гиргиттон онанг борида.*

*Оллоҳ карамидан юз ёшга етсанг,
Бир ирғай асонинг бошидан тутсанг.
Пиру бадавлату дуоғўй эрсанг,
Жонинг оғриганда онажон дейсан
Ҳамиша гўдаксан онанг борида.*

*Орзу-ҳаваслардан мунаввар ҳаёт,
Онанг орзусидан тириксан, эй зот.
Чин одам бўлмоққа интил умрбод,
Шунда имконларинг бўлмайди барбод.
Дуолари бисёр, онанг борида
Мушфиқу диловор онанг борида.*

*Дуодан яралган бу кўҳна дунё
Дуодан яралган имон ва ҳаё.
Она дуосида жаннатий маъво
Ижобати бисёр Оллоҳдан раво.
Дуолари дилдор онанг борида
Мушфиқу диловор онанг борида.*

ОНА ЙЎҚЛОВИ

*Жисмингиздан жон берган онам,
Лахта қонга шон берган онам.
Момо Ҳавом —Оллоҳим онам,
Ҳам парвонам, паноҳим онам.
Самоларга айланган онам,
Қаро ерга бойланган онам.
Кўзлаб жаннат эшикларини
Чин дунёга шайланган онам.
Тушларимда йўқлаб юрибсиз,
Қамларимни бутлаб юрибсиз.
Ўнгимдачи, туганмас қўшиқ,
Ташлаб кетган умид карвоним.
Сўраганим сабримдан ортиқ,
Жафоларим жабримдан ортиқ
Дардим танҳо Ўзи билсайди.
Онажоним бир бор келсайди?
Кўрганимни кўрмаган онам,
Тўйларимда турмаган онам.
Кўзларимни кўзлаб келсайди
Изларимни излаб келсайди.
Болам дея бўзлаб келсайди?..*

ОТАНГ БОРИДА

*Дунё тўпиғингга бойламас экан,
Юмшоқ товонингга кирмайди тикан.
Ҳумо хониш қилиб сўроқлар экан,
Жисмингни Ҳисор тоғ қўриқлар экан.
Вой, мунча ғанимат, отанг борида.
Мушфиқу хокисор онанг борида.*

*Нима бўпти, дейсан нақдинг етмаса,
Орқатоғ бўлади шаҳдинг етмаса.
Кўрганни кўзим деб, суйганни суйиб
Гарчи бетамадди юрарсан тўйиб,
Воҳ, бунча ғанимат, отанг борида.
Шифои шафоат онанг борида.*

*Ойнинг кўзи тўғри, юлдуз на қилсин,
Қора қош олдида қундуз на қилсин.
Дўсту ёр қучоқда, душман хору хас,
Сени кўрса ҳар кас қилгайдир ҳавас.
Воҳ, бунча ғанимат, отанг борида.
Дуолари бисёр онанг борида.*

*Она-ку муаззам жисми жон берган,
Лахта қонга қўшиб устихон берган.
Отангни кўзга сурт токи тирик жон,
Ота қиблагоҳдир, яна нур — имон.
Воҳ, бунча ғанимат, отанг борида.
Ёнида саломат онанг борида.*

ЎЗБЕГИМ ПОЛВОНЛАРИ

*Тўқсон икки томирида ғужур оққан,
Кенг даладай кўкси узра тумор таққан.
Белин боғлаб енг шимарса бўлар чаққон,
Ўзбегимнинг мард, баҳодир полвонлари.*

*Энасидан туғилганда бўлар полвон.
Машқу меваёр етмаса ҳам, қилмас армон,
Нима топса, ориятдан топар имкон.
Ўзбегимнинг танти, ботир полвонлари,*

*Ё пирим деб сиғингани Шоҳимардон,
Олқиш дуо кўмагидан топган имкон.
Худо йўлдош, пирлар йўлдош, тоза имон,
Ўзбегимнинг хўп асотир полвонлари.*

*Қўшиша қилиб солганида қулайди фил,
Ўнғайини бермас сира, зилу замбил.
Хув деб, наъра тортганида тўхтайдди Нил,
Ўзбегимнинг зоти қодир полвонлари.*

*Ҳар юзидан бир Алтомиш чиқса, не тонг,
Қўллаб турса Баҳовуддин, Балогардон.
Полвон пирнинг дуосидан топган нишон,
Ўзбегимнинг жаами нодир полвонлари.*

*Соҳибқирон аждодингиз бўлса полвон,
Ўзбегимнинг насли балки қилмас армон.
Зўрларимиз бўйи бастин кўрсин жаҳон,
Ўзбегимнинг бек ақобир полвонлари.*

БЕЛБОҒЛИ КУРАШ

Белбоғини топиб берса Заминни,
Озод кўтарғудай шиддатинг бордир.
Туморингга жойлаб минг бир имконни,
Жисмингда Алининг имдоди ёрдир.
Етти пуштинг полвон ўтганми, бекам,
Сенга саволим бор, водийлик укам.
Шахту шиддат бордир аслингда,
Арслонлар ўтганмиё наслингда?
Кучинг қўлингдами ёки белингда?
Қучоғингга тушган қолмайди омон,
Айлантириб озод урганинг ёмон.
Темир қўшиб қорилганми лойинг?
Пайдан яратилган ё ҳамма жойинг?
Заминга авайлаб оёғингни бос,
Ботиб кетмасинда темир товонинг.
Тўнингдами ёки сеҳр ила жодунг?
Яғринингни балки пари силаган,
Балки онажонинг алла бешикда
Полвонлик бахтини йиғлаб тилаган.
Сингилгинанг тиккан белбоғинг,
Белингдаги кучни асрайди бисёр,
Зам-зам булоғидан бобонг сув ичган.
Нопок луқмалардан отанг воз кечган.
Онанг эмизганми олти ёшингда.
Дуолар айланар полвон бошингда.
Кучинг қўлингдами ёки белингда?
Саодат топавер полвон элингда.

Изоҳлар:

- ¹Чашмиоб — чашмадан сув ичадиган қишлоқлар.
²Ҳаят — томорқа.
³Танатақар — ўғил бола биринчи бор бозорга келганда бошқалар бозорлик улашиши.
⁴Бўчалаб — (шевада) сизирнинг туғиш олдидан қочиб кетиш одати.
⁵Шитраб — ҳаволаниб кетиш.
⁶Желак — момолар ёпунчиғи.
⁷«Санги гардам чашм ба мимонам Шуд» — «Тошларинг гардини кўзимга суртай Шуд».
⁸Иждануп — Жданов.
⁹Рағза — жундан тўқилган иштон.
¹⁰Каравуш — ифорли тоғ гийёҳи.
¹¹Қағаноғ — оғиз сути.
¹²Гурри — мақтанчоқ.
¹³Сириқ — узун таёқ.
¹⁵Тарма — кўчки.
¹⁶Елбўғоз — ёлғондакам ҳомиладорлик.
¹⁷Марсинмай — ҳаволанмай.
¹⁸Вардиш — кўникма ҳосил қилиш.
¹⁹Ғафсар — итвачча маъносида.
²⁰Сарой — ўзбек уруғи.
²¹Ўсар бахши Эркаев — асли Лангар қишлоғидан. Барлос шоир ҳам ўша ерлик.
²²Каттажон — бувижон.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши .....

Ҳикоялар

Керакли тош .....

Ажриқ ва аёл .....

Тепаликдаги уй .....

Мўминжон .....

Ошиқ дунё .....

Ўғри бия .....

Ҳаёлнинг эртаги .....

Ёш мусича, ювош мусича .....

Мусича ейдиган одам .....

Кўчки .....

Юзма-юз .....

Раҳмон мерган .....

Келинтош афсонаси .....

«Келин учди» ривояти .....

Отакасб .....

Энабулоқ .....

Сумбулсоч .....

Ростакам ривоят .....

Бойўғли сайраганда .....

Тилло феълли одамлар .....

Луқмаи ҳалол (ҳажвия) .....

Бақалоқ ва Тўрткўз .....

Кўктойнинг қасоси .....

Чашмиобдаги одамлар .....

Дунё асбоби .....

Тазарру .....

Гулгуна .....

Оқибат сўқмоғида .....

Қатралар

Ниначилар ҳалинчаги .....

Чумолилар сўқмоғида .....

Жарроҳ майна .....

Ҳалоскор чумолилар .....

Атир илон .....

Товушқоннинг таъзими .....

Ойпарӣ .....

Орият шажараси Қиссалар

Аймоқ ва Маймоқ .....

Тил куядиган қўшиқ .....

Орият шажараси ёки
Тўқсонбойга мактублар .....

Офтоб йўлларида
Соҳибқирон излари .....

Ханжар учидаги нажот .....

Кўнғизбекач .....

Кўёш сандиги Эсселар

Офтобга айланган бола .....

Тошбақа еган уруш .....

«Пўпакли азиз» .....

Антиқа уялар .....

Ҳайратимнинг деганлари .....

Эркин лўли дунё кезади .....

Ўсар бахшининг деганлари .....

Сўфи Оллоёр ёки Илондара
ривоятлари .....

Чироқчи тўрғайи .....

Ошиқлар қадамжоси .....

Кўёш сандиги .....

Булбул қанотидаги битиклар .....

Русчадан таржималар

Жониворлар тиллашганда .....

Пичанзорда .....

Сув чумчуғи .....

Қари кўзиқорин .....

Зогчанинг жавоби .....

Бойқуш .....

Сочманинг иши .....
Ҳаворанг қурбақалар .....
Номаълум ҳайвон .....
Суратдаги пат .....
Созанда айиқ .....
Қора тулки .....
Пашша қандай қилиб айиқни
ўлимдан қутқарди? .....

**Қўшиққа айланган сатрлар
Шеърлар**

Болалик чоғимда .....
Онажон, сизни соғиндим .....

Ватан — Онажоним .....
Бахшиёна .....
«Тор саси галди» .....
Умрзоқгул .....
Бошмон булоғи .....
Охунжон куйлаганда .....
Ўзбекистоним .....
Наврўз қўшиғи .....
Онанг борида .....
Она йўқлови .....
Станг борида .....
Ўзбегим полвонлари .....
Белбоғли кураш .....
Изоҳлар .....

ҒОЗИ РАҲМОН

БУЛБУЛ ҚАНОТИДАГИ БИТИКЛАР

Наشريёт муҳаррири А. БЎРИЕВ
Техник муҳаррир ва рассом А. МАМАСОЛИЕВ
Мусаҳҳиҳ Ҳ.НИШОНОВ
Компьютер операторлари О. МУХТОРОВ, Ф. РАҲИМОВА

Босишга 10.03.2010 йилда рухсат этилди.
Бичими 60x84 1/16, Ҳажми 22 б. т. Адади 100.
Буюртма № 074
Нархи келишилган ҳолда.

«Tafakkur nashriyoti» Х.К. босмаҳонаси.
Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Мавлонов кўчаси, 1а-уй.
E-mail: maktub@tafakkur.uz
www.tafakkur.uz